

[પુસ્તક] ૧૧. પૌષ સ. ૧૯૬૩, કર્તીક (અક) ૩

શ્લોકઃ ૫

યસ્યોત્તમાંગોપરિ તાવકીના
પાવાન્જકાંતિર્મુકુટાયમાના ।
તસ્યાંમિયુગ્મસ્ય ભવત્પદ્મસ્તા-
ક્ષાપદ્મણ શોચતિ ચાતિસર્વ ॥

અર્થ — હે સર્વાતીત પ્રભો ! જેના મસ્તક ઉપર આપનાં ચન્દ્ર-
પ્રભની કાંતિ મુકુટરૂપ યદિ રહે છે તે પ્રગુપ્તા પોતાના અણ-
પ્રગુપ્ત મોય આપીતેના સમૂહ આપના શોક કેરે છે (અર્થાત્
તમારૂં ઉપાધો વિપત્તિમાનને પોતાના પર તને આપે છે)

પ્રતિષ્ઠા કરનાર

શ્રેયસ્સાધકઅધિકારિવર્ગ.

સરસ્વતી ' સરસ્વતીલાસ ' લિમિટેડ પ્રેસમાં મુદ્રાંકિત કર્યું

વાર્ષિક ઉપહાર વર્ષારંભકાલે જ સ. ૨.

પ્રમાનુક્રમણિકા.

પ્રભા.

વિસ્તાર.

૧ પદ્યસંગ્રહ.

- ૧ સદ્ગુરુના જોવાના શ્રવણથી સાધકના આશ્ચર્યોદ્ગાર (શ્રીઉપેન્દ્ર) ... ૧૪
- ૨ જ્ઞાનરસિને પ્રકટાવવા પ્રણુનિર્વૃત્ત દૃષ્ટિને નિવેદન (ઇા.) ... ૧૬
- ૩ આરદ્ર અંતર્ભુખાવરણ સાધવા સાધકને આદવાન (ઇા.) ... ૧૬

૨ ભાવવિચાર.

- ૧ શ્વપ્તસૂત્ર અથવા શ્વપ્તભીમાંસા (કણ્ણીયા.) ... ૧૭
- ૨ આત્મપ્રકાશ (ઇા.) ... ૧૮

૩ સાહિત્ય.

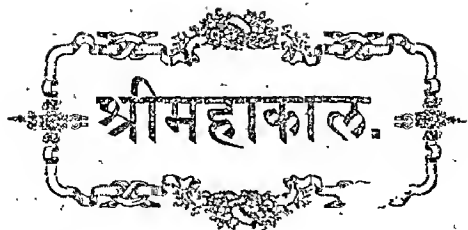
- ૧ ચોગિતી (ઇા.) ... ૭૧

૪ વિધા.

- ૧ ઉપવાસોપચાર (ઇા.) ... ૭૬
- ૨ ગ્રહે તથા રાશિઓની મનુષ્યના અવનવરણની અસર (ઇા.) ... ૮૧

૫ મંથરાદિકાર.

- (૧) શ્રી ઉપદેશી ગીતસંગ્રહ, (૨) શ્રી વસિષ્ઠસારગીતા, (૩) વિધવા,
- (૪) કમંદુક, (૫) રામવિગામ, (૬) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા, (૭) પ્રભાષ-ભારત,
- (૮) ન્યાયમર્મ ગ્રંથોનું અવનવરણ (ઇા.) ... ૮૫

રૂપ (પુસ્તક) ૧૧—પૌષ કૃષ્ણ-૧૪. સંવત્ ૧૯૬૩. દર્શન (અંક) ૩.

॥ ૐ શ્રી ॥

સદ્ગુરુના વોધના શ્રવણથી સાધકના આશ્રયોદ્ગાર.

૫૬. (શૃંગાર શાણી નવોદા તરણી, એ લપ.)

ટંકાર આ શો અહો આજ આવે, ધ્વનિ દિવ્ય ગંભીર કોણ મુણાવે;—
ગગન ધ્રુવે છે, દિગ્ ડોલે છે, નાદ (એ) અનુપમ કો સંભળાવે;—
ચૌદ ભુવનમાં, ને નિર્જનમાં, કણ સ્વર કો પૂર્ણ પૂરાવે;—
આકાશે કે સત્તાલેથી, દિવ્ય નિરઃ એ કે: ગમણાવે;—
વેદધ્વનિ કે, બ્રહ્મનાદ એ, સ્વર અદ્ભુત ધરા ધધણાવે;—
કયાં ઉદ્ભવતો, કયાંથી સ્ફુરતો, પ્રણલ પરાક્રમ એ ધ્વનિ લાવે;—
પૂર્ણ મધુરતા, પૂર્ણ મૃદતા,—પૂર્ણ કૃપામય નાદ કો છાવે;—
હા હા એ તો, સ્વર સદ્ગુરુનો, અણ અણ પૂર્ણ પૂર્ણ અગણાવે;—
જ્ઞાન પ્રભાષે, તત્ત્વને ગોષે, અપ્ત રૂઢા સંકેત બતાવે;—
સત્ય જણાવે, ગૂઢ જણાવે, દેવી પ્રભાવકલા દર્શાવે;—
'હું તે તું છું, તું તે હું છું,' અભિન્ન ભાવ ગુરુ એ સ્ફુરાવે;—
અધિકારી જન, સુભાગી સન્નજન,—હર હૃદયે અતિ હર્ષ અણાવે;—
ધન્ય પ્રભો અહો ! ધન્ય પ્રભો અહો ! આપ વિના એ કોણ જણાવે;—

અરૂં આજ બાણુ, ઉરે એ પ્રમાણુ, અવશિષ્ઠ મિથ્યા લેદ ઠહાવે,—
સાધક અંતર, હૃદયે લીતર, આજ નૃહરિધ્વનિ ધોષ ગળવે;—
ટંકાર એ તો પ્રભુનો જ આવે.

જ્ઞાનરવિને પ્રકટાવવા પ્રણતિપૂર્વક ઇષ્ટને નિવેદન.

પદ. (ગાયત્રી વચન, એ લય.)

કરું નમન, જગદીશ તે સ્વીકારજો, પૌતાનો ગણી કારજો,
દિવ્ય વદન, દયાધી દર્શાવજો, કૃપાને વર્ષાવજો, ન ઝાઝું તરસાવજો,—
જ્ઞાનરવિનો હૃદયમાં, ઇન્દ્રુ ઉદય દિનાનશ,
લીંતે ન દારુણ રાત્રિ પણ,—
ઉપાય જણાવજો, ગુરુ થજો, તિમિર થતાવજો, રક્ષક ઠહાવજો; ...કરું
આપ અનુગ્રહ અર્થે જે, આવરવક અધિકાર,
આપો તે કરમરિ કહું;
ઠગનું પાત્ર કાઢજો, ન છાંડજો, ભવમાં ન આંડજો, બહાર હવે કાઢજો;
શું જોઈએ તે બાણુતા, કહેવાની ન અગત્ય,
સદૃશ કંદેશ વિનતિ પ્રણા !
બહારે ઝટ આવજો, ન તાવજો, મર્મ સુઆંડજો, અંકે રમાડજો; ...કરું
તંડુલવિણ, કુપ્રકાવડે, વૃત્તિ ન સંતોષાય,
કાય ન દો, પણ દો હીરો,
દૈન્ય વિલાવજો, હસાવજો, જયને ગળાવજો, ધરિર દુઝાવજો; ...કરું
નરહરિ પ્રભુ ઉરની વધા, હરો, ધરી શિર હરત,
વિષે બેલી ન આપવિણ,
કરુણા પ્રસારજો, ઉદારજો, હુંપણુ નિવારજો, ઇલાચ સારજો; ...કરું

આરુઢ અંતર્મુખાવસ્થા સાધવા સાધકોને આહ્વાન.

પદ. (હેઠ હેઠા ગીતોને ઘરડી—એ લય.)

હોણ મારો ઉંડી હવે છુડી,
જળપર મોતી, શક્યો ન મોતી;
ભતી વહી તક આ રૂડી—
ઉંડે મોતી સાંપડે, ઉપર તરલ તરંગ,

મારો

શ્વાસ છુટી ઉડે જઈ, લાવો સાક્ષાં નંદ્ય,
 છેક તળેટીમાં દુડી—
 ખતોથી કશું નહિ વળે, શ્રમિત કરે સુખ વ્યર્થ,
 સદવરહિત ધમતાં ધૂલિ, સ્વદય ન પામો ગર્થ,
 હજી જુઓ જરૂની મુડી—
 શીર્ષ મૂકીને વેગળું, કરજે પ્રાઢ પ્રયત્ન,
 વનુને વ્યગ્રવતાં કહી, મળે ન દુર્લભ રતન,
 તથાજને લોગેચ્છા દુડી—
 ગહેલસપાટે નહિ મળે, અવિચલ મુખનું રાજ્ય,
 હજી વાળી રાંધ્યાવિના, પડે ન મુખમાં ખાજ,
 મૃત્યુની છુટવા આ મુડી—
 ખાતપાતવિલયાદિને, છેડીને અનુરામ,
 નિરોધઉદ્ધતલે જલો, સ્વ ધી સાથે લાગ,
 આવો લઈ રતનમાં મુડી,—

બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મમીમાંસા.

(અનુસંધાન પર્વમાન રૂપના ૪૫૬ ૯ થી.)

આ પ્રમાણે આ વાક્યના અર્થનો નિર્ણય કરી એ જ ઉપનિષદમાંના અન્ય સદિગ્ધ વાક્યનો શ્રીધરનાર હવે નિર્ણય કરે છે.

આકાશોઽર્ચાન્તિસ્ત્વાદિવ્યવદેશાત્ ॥ ૪૧ ॥

સૂત્રાર્થ:—અન્ય પદાર્થ છે ઇત્યાદિ પ્રતિપાદનને લીધે આકાશશબ્દ પરમાત્માચક્ષ છે.

આ અધિકરણનું વિષયવાક્ય શ્રીઝઠિગ્યોપનિષદમાંના 'તં મા પ્રપાદકેના અનુદેશ ખંડનું' છે. ત્યાં આરંભમાં જ કહ્યું છે કે આકાશો વૈ નામરૂપયોર્નિર્વહિતા તે ચદન્તરા તદ્ બ્રહ્મ તદસ્ત્વં સ આત્મા ॥ નામરૂપનું નિર્વહણ કરનાર આકાશ છે. નામરૂપ બેની અંતર છે તે બ્રહ્મ છે, તે અમૃત છે અને તે આત્મા છે.

આ વાક્યમાં સંશય થાય છે કે અહિં આકાશપદથી 'સેનું' મહણું કરવું ? આકાશપદ જૂતાકાશનું વાચક છે કે પરમાત્માનું ?

ત્યાં પૂર્વપક્ષ એ પ્રાપ્ત થાય છે કે જૂતાકાશનો પરિબલ કરવો યુક્ત છે, કેમકે આકાશશબ્દ એ અર્થમાં રૂઢ છે. નામરૂપનું નિર્વહણ કરવાનું અત્ર કહ્યું છે તે-આકાશમાં ધટાવી સકાય તેમ છે કેમકે નામરૂપને અવકાશ એ આકાશ જ આપે છે. તેથી તેમનું નિર્વહણ કરનાર આકાશ કહી સકાય. વળી આ પ્રકરણમાં સ્વરૂપાદિ કાર્ત્ત્વ રાષ્ટ્ર બ્રહ્મક્રિયાનું શ્રવણ નથી, તેથી આકાશનો અર્થ જૂતાકાશ કરતાં ઉચિત છે.

આ પ્રકારનો પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થતાં આ મુદ્દાથી એ સિદ્ધાન્ત કર્યો કે આ આકાશચાક્ર પરમાત્માનો જ વાયક છે, કેમકે અહિં તે ચરન્તરા તદ્દ વસ્તુ એમ કહેયું છે. આ વાયક એ જાણીએ છે કે આકાશની અંતર નામરૂપ રહે છે. નામરૂપથી જૂતાકાશ સહિત સમગ્ર નામરૂપાત્મક જગતનું મહત્ત્વ થાય છે. તેથી પ્રવૃત્તિ આકાશ તે નામરૂપાન્તર્ગત જૂતાકાશથી અન્ય પદાર્થ છે એ આ શ્રુતિ જાણીએ છે. નામરૂપથી અન્ય પદાર્થ તે જાણ જ છે. તેથી આકાશ અને જાણ એટલે પરમાત્મા એ એક જ છે. તથી પ્રવૃત્તિ આકાશને નામરૂપનું નિર્વંદ્ય કરનાર કહેયું છે. એકું નિરંકુશ નિર્વંદ્યકર્તૃત્વ જાણમાં જ છે. શ્રુતિ કહે છે કે અનેન જીવેનાત્માનાન્નુગ્રહિત્ય નામરૂપં વ્યાકરણિ-આ શ્રુતિ આરૂપે અનુપ્રવેશ કરી હું નામરૂપનું વ્યાકરણ કરું. તેથી આ નિર્વંદ્યકર્તૃત્વથી પણ પરમાત્મપરિબ્રહ્મ જ ઉચિત કહે છે. આ નિર્વંદ્યકર્તૃત્વ એ જ અનુભૂતિ રાષ્ટ્ર જાણકિંમતે પણ મુદ્દા છે. એ સિવાય તદ્દ વસ્તુ, તદ્દમત્તમ, જ આત્મા એ સર્વ પશુ જાણકિંમ જ છે. તેથી અર્થાન્તરણ, નામરૂપનિર્વંદ્યકર્તૃત્વ, અમૃતત્વ, જાણત્વ અને આન્તત્વ, એ સર્વ દેવુમી આકાશ તે પરમાત્મા છે અને જૂતાકાશ નથી એ સિદ્ધ થાય છે. અનેન જીવેનાત્મા એ શ્રુતિથી શ્રવ નામરૂપનો નિર્વંદ્ય કરનાર હોય તેમ કેળાય છે પણ ત્યાં પણ શ્રવ શ્રવરૂપે નિર્વંદ્ય કરનાર નથી પણ શ્રવજાણનો અમેદ વિવક્ષિત છે. તેથી સર્વ રીતે અથ પરમાત્મા જ આકાશચાક્રથી મહત્ત્વ કરવા પડે છે એ સિદ્ધ થાય છે.

આકાશસ્તદ્વિભાજ-એ પૂર્વના અધિકરણનો પ્રપંચ જ આ અધિકરણ છે.

આ પ્રમાણે આ વાયક જાણસમન્વિત છે એ સિદ્ધ કર્યું. હવે શ્રીજૂદશરણકનુ પ્રકરણ લઈ તેનો પરમાત્મામાં સમન્વય સિદ્ધ કરી શ્રીમુવકાર આ પાદની સમાપ્તિ કરે છે.

સુગુપ્ત્યુત્થાન્તયોર્મોદેન ॥ ૪૨ ॥

મૂલાર્થ:-સુગુપ્તિ તથા ઉત્થાન્તિમાં શ્રવથી બિન્નરૂપે પરમાત્માનું કથન છે તેથી. આ મુદ્દામાં વ્યવેશાદ્ એ પદની અનુરૂપિત પૂર્વમુદ્દામાંથી લીધી છે. શ્રીજૂદશરણકના પદ અખ્યાપના તુલીય જાણનુમાં કહેયું છે કે કવન અરંભિત ચાક્રવ્ય જ્ઞાનમયઃ પ્રણેતુ દવન્તરવેતિઃ પુરુષઃ જ સમાનઃ વન્નુર્મા ભેદવન્નુર્ગવરતિ દવાયનોંઢ ભેદગતીવ દસદિ. આમ ઉપક્રમ કરી આત્માના સજ્જધમાં વિસ્તૃત પ્રકરણ આપ્યું છે.

તાં એ સંગ્રહ થાય છે કે એ આખું પ્રકરણ સંસારી આત્માનું અર્થાન્ત શ્રવનું અન્વાખ્યાન માત્ર કરનાર છે કે અસંસારી પરમાત્માના રવરૂપનું જ પ્રતિપાદન કરે છે.

આ સંશ્લેષ થતાં પૂર્વપક્ષ એ પ્રાપ્ત થાય છે કે અસંસારી આત્માનું જ રવરૂપ આ પ્રકરણમાં કહેયું છે કેમકે ઉપક્રમ તથા ઉપસંહાર બેમાં એ નિમ્નવ થાય છે.

ઉપક્રમમાં કતમ આત્મા—એ આત્મા કયો એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ચોથું વિજ્ઞાનમયઃ પ્રાણેષુ હ્યન્તર્જ્યોતિઃ પુદ્ગલઃ કહ્યું છે. આ વાક્યમાં વિજ્ઞાનમયઃ એ વિશેષણ છે તે શારીરાત્માને જ લાગે છે, પરમાત્માને છુદિસાથે સંબંધ નથી. તેથી આ ત્રિંગ શારીરાત્માનું જ છે. ઉપસંહાર પછી એવા જ રૂપમાં છે. ઉપસંહારમાં કહ્યું છે કે સર્વાણિ મહાનજ આત્મા ચાંચ વિજ્ઞાનમયઃ પ્રાણેષુ. આ વાક્ય પછી ઉપક્રમના સરખું જ છે. તેથી એ વાક્ય પછી શારીરાત્માના સંબંધનું જ દેખાય છે. મધ્યમાં પશુ જનઘાદિ અવરથાનો ઉપન્યાસ કર્યો છે તેથી એ જ શારીરાત્માનું અપચન છે. તેથી આદિ, મધ્યે તથા અંતપર્યન્ત પશુ શારીરાત્માનું કથન છે તેથી આ પ્રકરણ શારીરાત્માના સંબંધનું જ લેવું ઘટે છે, અને પરમાત્માસંબંધનું લેવું ઘટતું નથી.

આ પ્રકારનો પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થતાં આ સૂત્રથી એ સિદ્ધાન્ત સૂચ્યો કે આ પ્રકરણનું તાત્પર્ય પરમાત્માના સ્વરૂપનો ઉપદેશ કરવાનું જ છે, અને અહિં શારીરાત્માના સ્વરૂપનું અન્યાખ્યાન માત્ર લેવું અનુચિત છે, કેમકે સુષુપ્તિ તથા ઉત્ક્રાન્તિમાં શારીરાત્માથી સિન્ન રૂપે પરમાત્માનું અભિધાન આ પ્રકરણમાં કહ્યું છે. સાં સુષુપ્તિસંબંધમાં કહ્યું છે કે અયં પુદ્ગલઃ પ્રાજ્ઞન આત્મના સંપરિવૃત્તો ન કાશં કિંચન વેદ નાન્તરમ્—સુષુપ્તિમાં આ પુરુષ પ્રાજ્ઞઆત્માસાથે એકીભૂત ઘર્ષળાલ્ય તથા આંતર કોષ્ટ પશુ પદાર્થને જાણતો નથી. આ વાક્યમાં પુરુષનો અર્થ શારીરાત્મા—જીવાત્મા છે કેમકે એ જ્ઞાતા હોવાથી જાણાન્તરવેદનાની એનામાં પ્રાપ્ત થઈ શકે, તેથી તેના સુષુપ્તિમાં નિષેધ આ વાક્ય કરે તો યોગ્ય કરે છે. પ્રાજ્ઞશબ્દ પરમેશ્વરવાચક છે કેમકે પરમેશ્વરનો કદાપિ સંસ્ત-ત્વરૂપ પ્રજ્ઞાથી વિયોગ હોતો નથી. આ વાક્યમાં શારીરાત્માથી પ્રાજ્ઞનો સિન્ન રૂપે નિર્દેશ છે. તે જ પ્રમાણે ઉત્ક્રાન્તિસમયે અયં શારીર આત્મા પ્રાજ્ઞનાત્મનાન્વાહુઃ હતમર્જન્ ચાતિ એમ કહ્યું છે. એ વાક્યમાં એ સૂચ્યું કે એ શારીરાત્મા પ્રાજ્ઞાત્માથી અધિષ્ઠિત થઈ ઉત્ક્રાન્તિસમયે જાય છે. અહિં શારીર આત્મા તે જીવ છે કેમકે જીવ જ શરીરનો સ્વામિ હોવાથી શારીર કહી શકાય છે અને પ્રાજ્ઞ આત્મા તે પૂર્વવાક્યવત્ પરમાત્મા જ છે. આ વાક્યમાં પશુ એક અધિષ્ઠિત અને બીજો અધિષ્ઠાતા એમ જીવથી સિન્ન રૂપે પરમાત્માનો નિર્દેશ છે. હવે આ બે વાક્યમાં જીવનું સ્વરૂપ તો પ્રાપ્ત જ છે. તેથી જો આ આખા પ્રકરણને જીવસ્વરૂપનું અન્યાખ્યાન કરનાર લઈએ તો અજ્ઞાત જે પરમાત્મા તેનું કથન કેવળ જ અસંગત કરે છે. તેથી જ્યાં જ્ઞાત અને અજ્ઞાત એ બેનો સંનિપાત હોય છે ત્યાં જ્ઞાત વસ્તુનો અનુવાદ કરી અજ્ઞાત વસ્તુનું વિધાન લેવું એ ઉચિત છે કેમકે વાક્યનું તાત્પર્ય દમેશાં અજ્ઞાતસ્થાપનમાં જ હોય છે. તેથી આ ન્યાયપ્રમાણે અહિં પશુ-જ્ઞાત જે જીવ તેના અનુવાદ કરી અજ્ઞાત જે પરમાત્મા તેની સાથે જે ઐક્ય-કે જે અપૂર્વ છે, અજ્ઞાત છે, તેના પ્રતિપાદનમાં જ આ પ્રકરણનું તાત્પર્ય લેવું ઉચિત છે. આ પ્રમાણે સુષુપ્તિ તથા ઉત્ક્રાન્તિસમયનાં વાક્યમાં જીવથી સિન્ન રૂપે પરમાત્માનો નિર્દેશ છે તેથી આ પ્રકરણનું તાત્પર્ય પરમાત્મસ્વરૂપના પ્રતિપાદનમાં છે એમ દેખાય છે.

પૂર્વપક્ષીએ જણાવ્યું હતું કે આદિ, અંત અને મધ્યમાં શારીરાત્માનાં ત્રિંગો છે તેથી પ્રકરણને જીવપર લેવું, તે સંબંધમાં જણાવવાનું આ પ્રમાણે—ઉપક્રમમાં

ચોથે વિજ્ઞાનમયઃ—ઈત્યાદિ વાક્ય છે તેમાં સંસારિત્વરૂપ વિવક્ષિત નથી. પણ સંસારિત્વરૂપનો અનુભવ કરી પરસ્પરસાથેની એકતા જ વિવક્ષિત છે કેમકે આગળ જતી એ જ વાક્યમાં ધ્યાયતૃત્વ લેતાયતૃત્વ—બુદ્ધિના ખ્યાનથી આત્મા જાણે ખ્યાન કરતો હોય તેમ દેખાય છે, બુદ્ધિના ચલનથી જાણે આત્મામાં ચલન હોય તેમ દેખાય છે, અર્થાત્ બુદ્ધિના ધર્માનો આત્મામાં અપાસ થાય છે. એ પ્રસંગી પ્રવૃત્તિનું તાત્પર્ય સંસારિત્વનો નિઃસંકલ્પનું દેખાય છે. આ જ પ્રમાણે ઉપસંહારમાં પણ ઉપક્રમપ્રમાણે જ ઉપસંહાર કરેલો દેખાય છે. ઉપસંહારનું વાક્ય આ છે: ય વા એવ મહાનજ આત્મા ચોથે વિજ્ઞાનમયઃ પ્રાણેષુ ઇત્યાદિ. એ વાક્યનો અર્થ એ છે કે પ્રાણ અને બુદ્ધિથી વિવક્ષિત જે સંસારી આત્મા તે જ મહાનજઃ—વસ્તુતઃ સર્વસ્થાપક અને આદિઅંતરહિત છે, અર્થાત્ પરમાત્મા જ છે. આ જ પ્રમાણે મધ્ય ભાગમાં જે જગદાદિ અવસ્થાનો ઉપન્યાસ છે તે પણ પૂર્વપક્ષને સમર્થન કરનાર નથી, પણ નિહાન્તમાં જ અનુકૂળ છે. કારણ કે એ અવસ્થાના કથનથી એ અવસ્થાપણું સંસારિત્વ વિવક્ષિત નથી પણ અવસ્થારહિત, અસંસારિત્વની જ વિવક્ષા કરેલી છે. આમ હોવાથી જ પહે પહે એવો પ્રશ્ન છે કે અતઃ કલ્પે વિમોહાયેવ મુદ્ધિ—આથી પછી મોહનો માટે જે હોય તે કહો; અને અનન્વાગત-સ્તન મરતિ, અર્થગોચરે ચુલ્ક:—તે અવસ્થાધર્મથી અસંપૂર્ણ આત્મા છે, આત્મા અસંત છે ઇત્યાદિ પ્રતિવચન છે. વળી કશું છે કે અનન્વાગત પુણ્યનાનન્વાગત પાપેન તાંણી દિ તદા મરંત શોકાન્ત હૃદયસ્ય મરતિ—પુણ્યપાપથી અસંપૂર્ણ આત્મા છે, એ જાણવાથી તે તે જ સમયે ઉદયના—બુદ્ધિના ધર્મરૂપ જે શેરક તેનું અતિક્રમણ કરી જાય છે. તેથી સર્વ રીતે વિચારનાં અસંસારિત્વરૂપના પ્રતિપાદનમાં જ પ્રકરણનું તાત્પર્ય દેખાય છે.

આ પ્રમાણે આ સૂત્રથી કેટલાક હેતુ આપ્યા. દરેક અન્ય હેતુઓ ઉત્તર સૂત્રથી ૧૧ીં આ અધિકરણની અને પાદની સમપ્તિ શ્રીમુતકાર કરે છે.

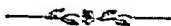
પત્યાદિશબ્દેભ્યઃ ॥ ૪૩ ॥

સૂત્રાર્થઃ—પતિ, વશી, ઇશાન આદિ શબ્દોથી પણ પરમાત્માના પ્રતિપાદનમાં તાત્પર્ય સિદ્ધ થાય છે.

આ સૂત્રથી એ કશું કે આ પ્રકરણમાં અસંસારિત્વરૂપનું જ પ્રતિપાદન કરનાર પતિ આદિ શબ્દોનો પ્રયોગ દેખાય છે તેથી પણ એ જ સિદ્ધ થાય છે કે આ પ્રકરણનું તાત્પર્ય પરમાત્મરૂપનું પ્રતિપાદન કરવામાં જ છે. આ પ્રકરણમાં કશું છે કે મરંત્ય વશી, મરંત્યેવાનઃ સર્વેશ્વારિવતિઃ—એ આત્મા સર્વને વશ વર્તાવનાર, સર્વના ઇશ અને અધિપતિ છે. આ પદો પરમાત્માનું જ પ્રતિપાદન કરે છે. તેસાથે જ ન મણુના કર્મણ મદાસો દ્વાજાપુત્રા કર્મણાન્—એ આત્મા સારાં કર્મવડે મોટો પણ ધનો નથી, અને અસાધુ કર્મને લીધે નાનો પણ ધનો નથી—ઈત્યાદિ વાક્યો સંસારિત્વરૂપનો પ્રતિષ્ઠા કરનારાં પણ વિવક્ષાન છે. તેથી સર્વ રીતે વિચારનાં આ પ્રકરણનું તાત્પર્ય પરમાત્મામાં જ છે એ સિદ્ધ થાય છે.

હનિ સૂત્રાયઃ પારઃ

(અપૂર્વ.)

યૌગિની.

(અનુસંધાન વર્તમાન રૂપના પૃષ્ઠ ૪૪ થી..)

આ પ્રમાણે માતાની ઇચ્છાપ્રમાણે જ ન્યાયે પુત્રનું ભવિષ્ય અંધાય છે, તો-
યજી ઉત્તમ પ્રકારની પ્રગતી પ્રાપ્તિમાટે, મર્મસમયે આગ્રહથી ભુદ્ધિપૂર્વક ઉત્તમ ઇચ્છા-
ઓને કર્યા કરવી, એ શું ગર્ભવતી માતાઓનો ધર્મ નથી ? ઇચ્છાઓને સ્પૃશ્વવાનું કામ
દેવને મોંઘી, નજરમાં આવે તેવી ઇચ્છાઓને મનમાં સ્પૃશ્વવા દેવી, અને તેનાં દુઃખદ
જ્ઞ બોગવવાં, એ શું ભુદ્ધિમાન માતાઓને ઘટે છે ?

માતાના વિચારપ્રમાણે ઉત્તમ અથવા નિરૂદ્ધ પ્રજા થાય છે, એવો મુખ્ય નિયમ
હોવા છતાં, સારી કે નહારી પ્રજા થવામાં એકલી માતા જ કારણ છે, એવું કંઈ નથી.
પિતા પણ તેમાં સાક્ષાત્ રીતે તથા આકર્ષતરી રીતે, એમ બંને રીતે કારણ હોય છે.
મર્મસમયે માતા મનની જે પ્રકારની સ્થિતિ રાખી રહેવા ઇચ્છતી હોય તે પ્રકારની સ્થિતિ
રાખી રહેવામાં જો પિતાની મદદ નથી હોતી, તો ઘણી વાર માતા નિષ્ફળ થાય છે.
માતાને શાંત અને પ્રસન્ન રહેવું હોય ત્યાં પિતા, પ્રતિકૂળ હોય છે તો અનેક પ્રસંગે
તેને અશાંતિ અને અપ્રસન્નતા પ્રકટે એવાં જ કારણો ઉભાં કરે છે; અર્થાત્ પિતાની મ-
દદિના એકલી માતા કર્યું જ કરી શકવા અસમર્થ છે, એમ કહીએ તો ખોટું નથી.
સારી કે નહારી પ્રજા થવામાં પિતા, કેવી રીતે સાક્ષાત્ કારણ હોય છે, તે આપણે હવે
પછી જોઈશું.

આ પ્રમાણે સારી અથવા નહારી પ્રજા થવામાં માતા અને પિતા બંને જ કાર-
ણ છે, એમ નિશ્ચય થવાથી, બંનેએ પોતાને સારી પ્રજા ઉત્પન્ન થાય એ માટે શું
કરવું, તથા કેવી રીતે વર્તવું, એ વગેરે બાબતોનો આપણે વિચાર કરીએ.

જેમ ઝાડનું કારણ બીજક હોય છે, તેમ બાળકનું કારણ માતાના શુક્રો અને
પિતાના વીર્યનો સંયોગ એ છે; અર્થાત્ શુક્ર અને વીર્યનો ક્રદરતના નિયમપ્રમાણે સં-
યોગ, એ બાળકરૂપ વૃક્ષનું બીજક છે. જેમ ઉત્તમ પ્રકારનું બીજક નથી હોતું તો તે-
માંથી ઉત્તમ પ્રકારનું વૃક્ષ થતું નથી, તેમ વીર્ય અને શુક્ર ઉત્તમ પ્રકારનાં નથી હોતાં
તો તેમનું સંયોગથી ઉત્પન્ન થતારૂ બાળક ઉત્તમ પ્રકારનું થતું નથી. આથી જિજ્ઞાસુ
પ્રગતને ઇચ્છનાર સ્ત્રીપુરુષની પ્રથમ ફરજ, પોતાનું આરોગ્ય ઉત્તમ પ્રકારનું કર-
વું એ છે.

બગેરેલાં શરીરવાળાં સ્ત્રીપુરુષોના સાતે ધાતુ વિકારી એટલે રોગવાળા જ હોય
છે, અને તેમ હોવાથી તેમના વડે થતી પ્રજા રોગી જ જન્મે છે. આથી કરીને રોગી-
ઓને અને તેમાં પણ મહારોગીઓને આગ્રાપ થવાનો કરો જ હક નથી. શ્વે, દમ,
ફેફસાં, વિદ્રધિ, પ્રમેહ, પિરફાટક વગેરે વ્યાધિવાળાં સ્ત્રીપુરુષોએ લગ્ન ન કરવું, એ
જ ઉત્તમ છે. એ જ પ્રમાણે નિત્યના નળજા શરીરવાળાઓએ, તથા કંઈ કંઈ સામાન્ય
રોગોથી પીડાતાં મનુષ્યોએ પોતાનો રોગ મટતા સુધી કુંવારા રહેવું, એ જ તેમને
માટે તથા જગતને માટે હિતકર છે. એમ છતાં કદાચ તેઓનું લગ્ન થયું હોય તો
તેમણે રોગ મટતા સુધી પરસ્પર ઉત્તમ મિત્રતા સંબંધથી રહેવું, પરંતુ પતિપત્નીના
સંબંધથી ન રહેવું. આ હિતકર સલાહનો અનાદર કરવાથી તેઓ અનેક પ્રકારની-

વાથી વિષ થાય છે, અને તેથી તેમાંથી થયેલાં ધાતુ વિકારવાળા થતા હોવાથી, નિર્દોષ ધાતુઓને રાખવા ધમ્મજનારે મિતાહારી થવું, અને અન્નને બરાબર ચાવવું.

૩ ખાંડ, ઘી, તેલ, એ જો કે આહારના પદાર્થો છે, અને ગુણુકારી છે, તોપણ તેમનું ધણું સેવન અમૃતરૂપ ન થતાં વિપરૂપ જ થાય છે. આથી ભારે મિષ્ટાન્નનો, તથા તેલમાં તળેલાં ભજીયાં વગેરે પદાર્થોનો બહુ સાવધાનતાથી ઉપયોગ કરવો.

૪ મીઠું, મરચાં, મરી, રાઇ વગેરે વિવિધ મસાલા આહારના પદાર્થો નથી. આરોગ્યમાં તેમનો લેશ પણ ઉપયોગ નથી. તેથી બને તેમણે તેમનો બિલકુલ ત્યાગ કરવો. ટેવ પડવાથી મસાલા નાંખેલા પદાર્થો સ્પષ્ટિ લાગે છે ખરા, પરંતુ સ્વાસ્થી પણ મર્યાદા હેતુ છે. સીસ્કારા બોલાવવા પડે, ગળામાં અને છાતીમાં દાદ પ્રકટે, દરત વળે અને પણ તેમ જ થાય, એવાં લક્ષણો પ્રકટાવનાર પદાર્થોના સ્વાસ્થી મંદમતિ જ મોહને પામે છે. આથી આ મસાલાનો ઉપયોગ કરવો હોય તો બહુ જ ઓછા પ્રમાણમાં કરવો.

૫ સાંજે છ બાગ્યા પછી કદી પણ જમવું નહિ, અને ભારે પદાર્થ તો નહિ જ.

૬ ફેડાઉપર તથા છાતીઉપર પહેરવામાં આવતાં વસ્ત્રો કદી પણ તંગ પહેરવાં નહિ. એથી ઉદરનો ભાગ દબાવાથી પચનક્રિયા બરાબર ચાલી શકતી નથી, અને છાતી તથા ફેડાં દબાવાથી શ્વાસપ્રશ્વાસની ક્રિયા બરાબર થઇ શકતી નથી.

૭ શરીરની કોઇ પણ પ્રકારની કસરત કરવી. બેસી રહેવામાં અને નોકરપાસે કામ કરાવવામાં સ્ત્રીઓ શ્રીમંતાઇ સમજે છે; પરંતુ તેથી બહુ હાનિ થાય છે. માટે દળયુગ્મ, ખાંડયુગ્મ, ઢૂવામાંથી પાણી કાઢવું, વગેરે ધરનાં વિવિધ કામો સ્ત્રીઓએ જાતે જ કરવાનો અભ્યાસ રાખવો. એથી ખાધું પચે છે, શરીર બળવાન થાય છે, અને આરોગ્ય તથા આયુષ્ય વધે છે. પુરુષોએ પણ સારીરિક શ્રમ થાય એવો કોઇ ઉપયોગી ધંધો કરવો. ખેતરોમાં ખોદવું, વૃક્ષોને પાણી પાવું, એ વગેરે ક્રિયાઓમાં કસરતસાથે શુદ્ધ હવાનો લાભ મળે છે, તથા ઉપયોગી મહેનત પણ થાય છે. અનુકૂળતાવાળા શ્રીમંતોએ તેમ કરવું હિતકર છે. સ્ત્રીઓએ પણ તેમાં ભાગ લેવો. એ તેમના આરોગ્યને તથા મનને બહુ લાભ કરનાર છે. આવી અનુકૂળતા જેમને ન હોય તેમણે ધરવું, દોડવું, કુદવું કે એવી કોઇ પણ શરીરને શ્રમ પહોંચે એવી કસરત કરવી. કસરતથી શરીરના ધનસાઇ થયેલા બુના પરમાણુ બહાર નીકળી જાય છે, અને તેમની જગાએ નવા, બળવાન પરમાણુઓ આવે છે; તેથી જો કસરત નથી કરવામાં આવતી તો આ ધનસાઇ ગયેલા બુના પરમાણુ શરીરમાં ભરાઇ રહીને વિવિધ રોગો કરે છે, તથા વહેલી વૃદ્ધાવસ્થા આણે છે.

૮ જેમ શરીરને કેળવવું તેમ મનને પણ કેળવવું. મનને કશો ઉદ્વેગ આપવામાં નથી આવતો તો તે જામે તેવા અયોગ્ય વિચારોમાં વહન કરે છે, અને પરિણામમાં વિવિધ કલેશોને પ્રકટાવે છે. માટે મનને કોઇ પણ વિદ્યા અથવા સદિધાના અભ્યાસમાં જોડવું. નવલકથાઓ વાંચ્યા કરવી, કે વર્તમાનપત્રો વાંચ્યા કરવાં, એ મનને ઉંચી પંક્તિયું કરનાર નથી. તેથી તેની શક્તિઓ, જેવી કેળવાવી જોઇએ તેવી

કોઈ પણ અંશમાં ફળવાતી નથી. આથી કોઈ શસ્ત્ર અથવા કળાના અથોનો અભ્યાસ કરવો; અને તે સાથે આ લોક તથા પરલોકનાં મુખને સધાવી આપનાર સદ્વિદ્યા જે સહાયિદા અથવા વેદાંતશાસ્ત્રના નામથી ઓળખાય છે, તેનો પણ યથાઘટિત અભ્યાસ કરવો.

૯ હવાના અવરજવરવાળાં અને પ્રકાશવાળાં સ્થાનોમાં રહેવું. અંધારાવાળાં અને હવાના અવરજવરવિનાનાં સ્થાનો આરોગ્યનો તથા આયુષ્યનો હાથ કરનાર છે. શુદ્ધ હવા અને પ્રકાશ, એ પ્રાણીનું જીવન છે, અને તેનો ઓછો ઉપયોગ કરનાર રોગને અને મૃત્યુને જ પોતાના પ્રતિ આવનાનું આમંત્રણ કરે છે.

૧૦ કંઠ અથવા ગરમ જળથી આખા શરીરને સારી પેઠે યોજીને રનાવ કરવું. શરીરના કોઈ પણ ભાગની એક પા તસુજેટલી જગાની પણ અશુદ્ધિ દાનિને કરનાર છે, અને તેટલા ભાગમાં કોઈ પ્રસંગે, નિયત એકલા યજ્ઞ કોઈ મોટા રોગને પ્રકટાવવામાં કારણ આપનાર યજ્ઞ પડે છે, તેથી માત્ર મુખને જ ઘસી ઘસીને સાફ કરવાની કાળજી રાખીને; બીજા ભાગોઉપર માત્ર પાણી ફેરવાવવા જેવું યોગ્યરાખણું સેવવું નહિ, પણ પ્રત્યેક ભાગને મુખના જેટલો જ ઉપયોગનો જાણી સારી રીતે સ્વચ્છ કરવો. જેમ શરીરને સ્વચ્છ રાખવું, તેમ વસ્ત્રોને પણ સ્વચ્છ રાખવાં. ગંધાતા ધાંસીને કે હાથને જેઠને શું તમને કંટાળે નથી આવતો ? તમારી માટલીમાંથી પાણીનો લોટો ભરીને તે તમને પીવા આપે તો શું તમે પીશો ? તમારું તેના કરતાં ઓછા પ્રમાણમાં ગંધાતું શરીર અને ગંધાતાં વસ્ત્ર, બીજાને તેવો જ કંટાળો ન આપે તેવી સાવધાનતા રાખજો. દાંતનું કઠીને દાંત, અને ઉલ ઉતારીને જીભને પણ સાફ રાખજો. આ ઉભયમાં બેઠેકાર રહેવાથી જ ઘણા મનુષ્યોનાં મુખ ગંધાય છે. જરાબર રીતે ઉલ ન ઉતારવાથી જીભઉપર ધોળી છરીના યર જામે છે. તે મળ છે, અને દિવસે દિવસે ગંધાઉં છડી મુખને વાસ મારતું કરે છે, એટલું જ નહિ, પણ શુંકસાથે પેટમાં જવાથી વિવિધ વ્યાધિ કરે છે.

૧૧ ઉત્તમરો દહી કરવો નહિ. પોતાની પ્રતિભા વિચાર કરીને ઓછામાં ઓછા છ અને ઘણામાં ઘણા નવ કલાક નિદ્રા લેવી. રાત્રિએ દશ વાગ્યા પછી દહી જમવું નહિ, અને પ્રાતઃકાળે પાંચ વાગતા પછી દહી ઉંઘવું નહિ.

૧૨ આખા દિવસમાં યદને ઓછામાં ઓછું આઠ શેર જાને વધારેમાં વધારે દસ શેર જળ પીવું. જમ્યા પછી બે કલાકસુધી જળ ન પીવું. પછી કલાકે કલાકે અથવા અર્ધે અર્ધે કલાકે થોડું થોડું જળ પીતા જવું. એથી વખતે સામકું બે ત્રણ લોટા પી જવું સાફ નથી. જળને જેમ શરીરે બાહ્ય ઉપયોગ કરવાથી તે શરીરને બહારથી શુદ્ધ કરે છે, તેમ અંદર ઉપયોગ કરવાથી અર્થાત્ પીતાથી તે શરીરને અંદરથી શુદ્ધ કરે છે. ઉત્તમમાં તો મનુષ્યો જળ વધારે પીએ છે, પણ સિયાણામાં ઘણું જ ઓછું પીએ છે. આથી ત્રિપાળામાં પણ જળ પીવાનું સ્મરણમાં રાખવું.

૧૩ કુદરતી મનુષ્યોનો સંગ ત્યજવો. તેમના સંગથી વિવિધ વ્યસનો પડે છે, તથા અન્યકારમાં વિવિધ નિકારો પ્રવેશે છે; અને વ્યસનો તથા નિકારો વિવિધ રોગોને અજન્મ કરે છે, મારે જોતો તેનો સંગ કરનાં સાવધ રહેવું.

૧૪ પોતાનાથી ઉંચા વિચારવાળા, ઉચી બુદ્ધિવાળા તથા ઉંચા આચાર-વાળા મનુષ્યોનો સંગ કરવો. આથી શારીરિક, આર્થિક, માનસિક, તથા આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ ઓછે શ્રમે તથા સત્વર સંધાય છે.

૧૫ બ્રહ્મચર્ય પાલવું. માસમાં માત્ર એક જ વાર સ્ત્રીના સંબંધમાં આવવું. તેમાં પણ કોઈ નાનો મોટો વ્યાધિ હોય ત્યારે, શરીરને તથા મનને બહુ શ્રમ થયો હોય ત્યારે, ચિંતા, શોક, ક્રોધ વગેરે વિચારોથી અંતઃકરણમાં હોલ પ્રકટ્યો હોય ત્યારે, ઉપવાસ હોય ત્યારે, કોઈ પુણ્ય પર્વના દિવસો હોય ત્યારે, અને ઉબયમાંથી એકની પણ અનિચ્છા હોય ત્યારે પુરુષે સ્ત્રીનો, અને સ્ત્રીએ પુરુષનો સંબંધ ત્યજવો. સ્ત્રીપુરુષે શય્યા જૂદી જૂદી રાખવી. ઉભયે એક જ શય્યામાં નિદ્રા લેવાનો સર્વદા પરિત્યાગ કરવો. કામનાને અંકુશમાં રાખવી.

૧૬ લગ્ન ન થયું હોય એવી મોટી ઉમરના મનુષ્યોએ સંકલ્પબળને ક્રમે ક્રમે કેળવી, અધ્યાત્મ ઇચ્છાને સ્વાધીનમાં રાખવી, પરંતુ પશુની પેઠે તેને છુટ્ટી મૂકી નિરંકુશ ન થવા દેવી. યુવાવસ્થામાં કામ અજન્મ છે, એમ ધણા કહે છે, પણ તે પ્રયત્ન ન કરનાર અવિચારીને જ. પ્રયત્ન કરનાર મને તેવા પ્રબળ વિકારઉપર પણ જ્ય મેળવે છે જ. મીઠું, મરચું, મસાલા, ચાહા, કેશી, વગેરે ઉત્તેજક અને માદક પદાર્થો લગ્ન-વાથી તેમ જ કામનાની પ્રબળતાના સમયે, શરીર અત્યંત યાકી જન્ય તેટલી કસરત કરવાથી, પ્રબળ વિકાર પણ જિતી શકાય છે.

૧૭ સ્વપ્નાવસ્થામાં જણાતા વિકારોને પણ આગ્રહથી અને પ્રયત્નથી જિતવા. હાનિકારક સ્વપ્નનો આરંભ થતાં જ હું અવશ્ય જાગતુ થઈશ, એ પ્રકારનો દૃઢ સંકલ્પ કરીને સુઈ રહેવાથી, તેવા સ્વપ્નના આરંભમાં જ જાગતુ થવાય છે. જાગતુ થયા પછી સાવધાન થઈ લઘુશંકા જઈ આવવું; એવી મૂઝાશય ખાલી થતાં વીર્યાશયઉપરનું દયાળુ ઓણું યાય છે, અને તેમ થતાં વિકારનો વેગ દુર્બળ પડી જાય છે.

આ વગેરે નિયમોના પાલનથી સ્ત્રીપુરુષ ઉભયે પોતાના બગડી ગયેલા આરોગ્યને સુધારવું, અને ન બગડ્યું હોય તો અધિક સુદૃઢ કરવું. સુદૃઢ આરોગ્ય થયે જ સ્ત્રીપુરુષ ઉત્તમ પ્રકારની પ્રજાને માટે યોગ્ય ગણાય છે, એ વાતોનું સર્વદા સ્મરણ રાખવું. સુદૃઢ આરોગ્યથી નિર્દોષ ધાતુઓને પ્રાપ્ત કર્યાવિના જેઓ પ્રજાનર્થે પ્રવ્રત્ત થાય છે, તેઓ પોતાને અત્યંત હાનિ કરે છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ પોતાના પડે થનાર પ્રજાને પણ અત્યંત હાનિ કરે છે.

ઉત્તમ પ્રકારની પ્રજાને અર્થે ત્યારે, પુરુષમાં નીચેનાં લક્ષણો હોવાં જોઈએ:—

૧ તેનું શરીર અત્યંત નીરોગ તથા સુદૃઢ હોવું જોઈએ. પિતામાતાતરણી-વારસામાં તેને કોઈ પણ રોગ ન મળેલો હોવો જોઈએ, અને મળ્યો હોય તો આરોગ્યના નિયમોના પાલનથી તેણે શરીરને એટલું સંપૂર્ણ સુધારેલું હોવું જોઈએ કે તે વ્યાધિનો આભાસસરખો પણ તેના શરીરમાં ન રહ્યો હોય.

૨ ચાહા, કેશી, તમાકુ, ગાંબો, અપીણુ, દારૂ, ભાંગ વગેરે માદક મદાર્થો

જે મનુષ્યને માણસનો પશુ કરી મૂકે છે, તેમાંથી કોઈવું પણ તેને વ્યસન ન હોવું જોઈએ.

૩ તે માંસ વગેરે અભક્ષ્ય પદાર્થોનો આહાર ન કરતો હોવો જોઈએ.

૪ તે મનને અંકુશમાં રાખનાર તથા પૂર્વે વર્ણુલા અભયર્થનું પાલન કરનાર હોવો જોઈએ.

૫ તે સુદ્ધિમાન, સદાચારી, તથા ધૃતિવરભક્ત હોવો જોઈએ.

૬ પોતાની ધર્મપત્નીમાં તેને શુદ્ધ પ્રેમ હોવો જોઈએ. આવો પ્રેમ કદાચ ન હોય તોપણ તે પત્નીપ્રતિ તેને અભાવ કે અણુગમો તો ન જ હોવો જોઈએ. તેવું મોં ન ગમે, એવું ન હોવું જોઈએ.

સ્ત્રીમાં નીચેનાં લક્ષણો હોવાં જોઈએ.

૧ પુરુષની પેઠે તેવું શરીર પણ નીરોગ, સુદૃઢ, તથા માતાપિતાતરફથી પ્રાપ્ત થયેલા કોઈ પણ વ્યાધિના સ્પર્શવિનાશું હોવું જોઈએ.

૨ માદા, કોરી, છોકણી કે એવા જ કોઈ નિંદ્ય પદાર્થનું તેને વ્યસન પડેલું ન હોવું જોઈએ.

૩ પ્રજ્ઞને ઉછેરવાની તેનામાં યોગ્યતા હોવી જોઈએ.

૪ તે સદાચારી, સુશિક્ષિત, અને ધાર્મિક વૃત્તિવાળી હોવી જોઈએ.

૫ પોતાના પતિમાં તેને અપ્રતિમ વિશુદ્ધ પ્રેમ હોવો જોઈએ. તેવો પ્રેમ કદાચ ન હોય તોપણ પતિપ્રતિ તેને તિરસ્કાર કે અભાવ તો ન જ હોવો જોઈએ.

આ પ્રકારનાં લક્ષણવાળાં સ્ત્રીપુરુષ ઉત્તમ પ્રકારની પ્રજ્ઞને ઉત્પન્ન કરવાને માટે સર્વ પ્રકારે યોગ્ય ગણાય છે; અને આ સર્વ લક્ષણો જ્ઞેમનામાં ઓછાવધતા પ્રમાણમાં હોય છે, તેઓ તે પ્રમાણમાં મધ્યમ પ્રકારની અથવા ક્ષીનિષ્ઠ પ્રકારની પ્રજ્ઞને માટે યોગ્ય ગણાય છે.

(અંતર્ધ્રુવ)

ઉપવાસોપચાર.

ઉત્તમ પ્રકારના આરોગ્યને કાષ્ઠ નથી ધ્વંજનું ? મનુષ્યમાત્ર ધ્વંજ છે, અને તેને પ્રાપ્ત કરવા અસંખ્ય મનુષ્યો પ્રયત્ન કરતા જોવામાં આવે છે; અને તોપણ કેટલા ઘોઘાને ખડું આરોગ્ય પ્રાપ્ત થયેલું જોવામાં આવે છે.

સાચો મનુષ્યશરીરને પરમેશ્વરનું મંદિર કહે છે, અને એમ જતાં લાખો મનુષ્યોનાં શરીર તમે તપાસશે તોપણ એવું એક પણ શરીર તમારા જોવામાં લાગે જ આવશે કે જેને જોઈને તમે નિઃશંકપણે કહી શકો કે આ શરીરમાં પરમેશ્વર વસે છે. પરમેશ્વરનો ન્યાં નિવાસ હોય તે સ્થાન કેવું અસીદ્ધિ હોવું જોઈએ ? તેને જોતાં જ આપણને કેવી અપૂર્વ પ્રસન્નતા પ્રકટી જોઈએ ? તે અંતર્યામી કેવું દેહીપમાન હોવું જોઈએ ? ઇદ્રિયો કેવા અદ્ભુત સામર્થ્યવાળાં, માનસિક શક્તિઓ કેવા આશ્ચર્ય-

‘કારક બળવાળી, અને હૃદયબળ કેટલું’ આસાધારણ ઉચ્ચ હોવું જોઈએ ? આમાંનું કશું જ ન્યાં ન જોવામાં આવે ત્યાં પરમેશ્વર વસે છે, એમ શી રીતે કહી શકાય ? ગલિન જગમાં કોહેલા ધાસથી બાંધેલી ઝુંપડીમાં સકવર્તી નૃપતિ વસે છે, એમ કોઇ કહે તો તે શી રીતે મનાય ?

પરમેશ્વરનાં મંદિરો આજે ન્યાં ત્યાં કેવી રીતિમાં જોવામાં આવે છે ? કાંઈને આખે શરીરે હાડકાંપાંસળાં દેખાય છે, તો કાંઈ મોટા પાડાથી પણ વધારે ઢાલેલા હોય છે. કાંઈનું પેટ વ્યાસની મોટી માણુજેવું હોય છે, તો કાંઈની ગરદન ઉપર ચરખીના અજગરજેવા જાડા વાટા હોય છે. કાંઈ કાને બહેરો હોય છે, તો કાંઈ ચક્ષુ મધ્ય હોય છે. કાંઈના દાંત પડી ગયા હોય છે, તો કાંઈના સાઠ વર્ષ પહેલાં વાળ ધોળા થઈ ગયા હોય છે. કાંઈનું મુખ વિકૃત હોય છે, તો કાંઈના અન્ય અવયવો વિકૃત હોય છે. કાંઈ જ્વરથી પીડાતા હોય છે, તો કાંઈ મંદાગ્નિથી પીડાતા હોય છે. કાંઈનો દમથી દમ જતો હોય છે, તો કાંઈ ક્ષયથી ક્ષય પામતા હોય છે. કાંઈ કોષનું જાળું હોય છે, તો કાંઈ વિવિધવાસનાનું પુતળું હોય છે. કાંઈમાં એક દુર્ગુણ હોય છે, તો કાંઈમાં બીજો હોય છે. વિરૂપતા, વિકૃતિ, અવ્યવસ્થા, વ્યાધિ, દુર્ગુણ કે દોષવિનાની એક બ્યક્તિસરખી પણ દૃષ્ટિએ પડતી નથી.

પ્રિય વાચક ! તમારા શરીરની, મનની, તથા હૃદયની દોષવાળી રીતિ જોઈને તમને કદાચ એમ થતું હશે કે તમારું શરીર પરમેશ્વરનું મંદિર નથી, પરંતુ વસ્તુતઃ તમારું શરીર પરમેશ્વરનું મંદિર જ છે. પરમેશ્વર પોતાની અનંત શક્તિઓસક્તિ તમારા શરીરદ્વારા પ્રકાશવા તમારા અંતરમાં તૈયાર છે, પરંતુ અસાવધાનતાથી અને અજ્ઞાનથી તમે તમારા શરીરની એવી દુર્દશા કરી મૂકી છે કે તે દ્વારા તે પોતાના પૂર્ણ પ્રકાશને બહાર પ્રકટાવી શકતા નથી. નાથક અમે તેટલો ઉત્તમ હોય પરંતુ જો તેને ભાગેલી સારંગી આપીએ તો તે પોતાની વિદ્યા શી રીતે, બહાર પ્રકાશી શકે ? પીછાંની તરવારવડે શરીર ચોદો રણસંઘ્રામમાં કેનાં મસ્તક ધડથી જૂદાં કરી શકે ? દોષવાળા શરીરથી પણ તમારામાં નિવસેલા પરમાત્મા અનંતશક્તિસંપન્ન છતાં પણ પોતાની અનંત શક્તિઓને બહાર પ્રકટ કરવા અસમર્થ જ રહે છે.

શરીરનું યથાર્થ આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરતાં, જેમ વાદળ દ્વર થતાં સૂર્ય દ્વાદશ કળાથી પૂર્ણપણે પ્રકાશે છે, તેમ શરીરમંદિરમાં નિવસેલા પરમાત્મા પૂર્ણ ઐશ્વર્યથી પ્રકાશે છે. આમ હોવાથી યથાર્થ આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરવું એ સર્વનું પ્રથમ અને મુખ્ય દર્તન્ય છે.

ઘણા મનુષ્યો પ્રતી દિન શક્તા હોય છે, પોતાનું નિત્યનું કામ કરી શકતા હોય છે, બે કે ત્રણ વાર ખાઈ શકતા હોય છે, અને ખાસ કોઈ વ્યાધિથી પોતાને પીડાતા અનુભવતા હોતા નથી, અને તેથી તેઓ માને છે કે અમને આરોગ્ય પ્રાપ્ત છે, પણ વસ્તુતઃ તેમ હોતું નથી. યથાર્થ આરોગ્યમાં અને તેમના આરોગ્યમાં બહુ ભેદ હોય છે. યથાર્થ આરોગ્યમાં જ્યારે વ્યાધિના સ્વરૂપ સરખા પણ કારણોના શરીરમાં સંચય થતો નથી, ત્યારે આ નામના આરોગ્યમાં વ્યાધિનાં અનેક કારણો પ્રતિદિન શરીરમાં જામતાં જાય છે. વ્યાધિનાં બીજકો તેમના શરીરમાં રોપાતાં તેમને સ્પષ્ટ અનુભવમાં આવતાં નથી, પણ તે રોપાય છે, એમાં કશો જ સંશય નથી. જો ન રોપાતાં હોય તો વર્ષો વીતતાં યુ-

જે મનુષ્યને માણસનો પરુ કરી મૂકે છે, તેમાંથી કોઈનું પણ તેને વ્યસન ન હોયું જોઈએ.

૩ તે માંસ વગેરે અમલ્ય પદાર્થોનો આદાર ન કરતો હોયો જોઈએ.

૪ તે મનને અંકુશમાં રાખનાર તથા પૂર્વે વર્ણવ્યા બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરનાર હોયો જોઈએ.

૫ તે લુહિમાન, સદાચારી, તથા ઈશ્વરભક્ત હોયો જોઈએ.

૬ પોતાની ધર્મપત્નીમાં તેને શુદ્ધ પ્રેમ હોયો જોઈએ. આવો પ્રેમ કદાચ ન હોય તોપણ તે પત્નીપ્રતિ તેને અભાવ કે અણુગમો તો ન જ હોયો જોઈએ. તેનું મોં ન મમે, એવું ન હોયું જોઈએ.

સીમાં નીચેનાં લક્ષણો હોવાં જોઈએ.

૧ પુરુષની પેઠે તેનું સરીર પણ નીરોગ, સુદૃઢ, તથા માતાપિતાતરફથી પ્રાપ્ત થયેલા કોઈ પણ વ્યાધિના સ્પર્શવિનાનું હોયું જોઈએ.

૨ આદા, કોરી, છીંકણી કે એવા જ કોઈ નિંષ પદાર્થનું તેને વ્યસન પડેલું ન હોયું જોઈએ.

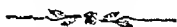
૩ પ્રજ્વળે ઉછેરવાની તેનામાં યોગ્યતા હોવી જોઈએ.

૪ તે સદાચારી, સુશિક્ષિત, અને ધાર્મિક રૂતિવાળો હોવી જોઈએ.

૫ પોતાના પતિમાં તેને અપ્રતિમ વિશુદ્ધ પ્રેમ હોયો જોઈએ. તેવો પ્રેમ કદાચ ન હોય તોપણ પતિપ્રતિ તેને તિરસ્કાર કે અભાવ તો ન જ હોયો જોઈએ.

આ પ્રકારનાં લક્ષણવાળાં સીપુરુષ ઉત્તમ પ્રકારની પ્રજાને ઉત્પન્ન કરવાને માટે સર્વ પ્રકારે યોગ્ય ગણાય છે; અને આ સર્વ લક્ષણો જોનામાં ઓછાવધતા પ્રમાણમાં હોય છે, તેઓ તે પ્રમાણમાં મધ્યમ પ્રકારની અથવા ક્ષીણ પ્રકારની પ્રજાને માટે યોગ્ય ગણાય છે.

(અંબુજી)

ઉપવાસોપચાર.

ઉત્તમ પ્રકારના આદેશને કાલ નથી ઇચ્છવું ? મનુષ્યમાત્ર ઇચ્છે છે, અને તેને પ્રાપ્ત કરવા અસંખ્ય મનુષ્યો પ્રયત્ન કરતા જોવામાં આવે છે; અને તોપણ કેટલા ધોડાને આ આદેશ પ્રાપ્ત થયેલું જોવામાં આવે છે.

શ્રાવ્યો મનુષ્યસરીરને 'પરમેશ્વરનું' મંદિર કહે છે, અને એમ છતાં લાખો મનુષ્યોનાં સરીર તમે તપાસશે તોપણ એવું એક પણ સરીર તમારા જોવામાં જાએ જ આવશે કે જેને જોને નમે નિઃશંકપણે કહી શકો કે આ સરીરમાં 'પરમેશ્વર' વસે છે. પરમેશ્વરનો જ્યાં નિવાસ હોય તે સ્થાન કેવું અધોષ્ટિક હોયું જોઈએ ? તેને જોતાં જ લાપજને કેવી અપૂર્વ પ્રસન્નતા પ્રકટી જોઈએ ? તે અંતરબાણ કેવું દેહીપમાન હોયું જોઈએ ? ઇદ્રિયો કેવા અર્ચુન સામર્થ્યવાળાં, માનસિક સક્રિયો કેવા આશ્ચર્ય-

કારક બળવાળી, અને હૃદયબળ કેટલું અસાધારણ ઉચ્ચ હોવું જોઈએ ? આમાંનું કશું જ ન્યાં ન જોવામાં આવે ત્યાં પરમેશ્વર વસે છે, એમ શી રીતે કહી શકાય ? મલિન જગામાં કોહેલા ધાસથી બાંધેલી કુંપડીમાં ચક્રવર્તી નૃપતિ વસે છે, એમ કોઇ કહે તો તે શી રીતે મનાય ?

પરમેશ્વરનાં મંદિરો આજે ન્યાં ત્યાં કેવી રીતિમાં જોવામાં આવે છે ? કોઇને આખે શરીરે હાડકાંપાંસળાં દેખાય છે, તો કોઈ મોટા પાડાથી પણ વધારે ફાટેલા હોય છે. કોઈનું પેટ વ્યાસની મોટી માણુજેવું હોય છે, તો કોઈની ગરદન-ઉપર ચરખીના અજગરનેવા જાડા વાટા હોય છે. કોઈ કાને બહેરો હોય છે, તો કોઈ ચક્ષુમે ધન્ય હોય છે. કોઈના દાંત પડી ગયા હોય છે, તો કોઈના સાઠ વર્ષ પહેલાં વાળ ધોળા ચર્ધ ગયા હોય છે. કોઈનું મુખ વિકૃત હોય છે, તો કોઈના અન્ય અવયવો વિકૃત હોય છે. કોઈ જ્વરથી પીડાતા હોય છે, તો કોઈ મંદાગ્નિથી પીડાતા હોય છે. કોઈનો દમથી દમ જતો હોય છે, તો કોઈક્ષયથી ક્ષય પામતા હોય છે. કોઈ કોઈનું જાણું હોય છે, તો કોઈ વિષયવાસનાનું પુતળું હોય છે. કોઈમાં એક દુર્ગુણ હોય છે, તો કોઈમાં બીજો હોય છે. વિરૂપતા, વિકૃતિ, અવ્યવસ્થા, વ્યાધિ, દુર્ગુણ કે દોષવિનાની એક વ્યક્તિસરખી પણ દૃષ્ટિએ પડતી નથી.

પ્રિય વાચક ! તમારા શરીરની, મનની, તથા હૃદયની દોષવાળી રીતિ જોઇને તમને કદાચ એમ થવું હશે કે તમારું શરીર પરમેશ્વરનું મંદિર નથી, પરંતુ વસ્તુતઃ તમારું શરીર પરમેશ્વરનું મંદિર જ છે. પરમેશ્વર પોતાની અનંત શક્તિઓસહિત તમારા શરીરદ્વારા પ્રકાશવા તમારા અંતરમાં તૈયાર છે, પરંતુ અસાધવાનતાથી અને અજ્ઞાનથી તમે તમારા શરીરની એવી દુર્દશા કરી મૂકી છે કે તે દ્વારા તે પોતાના પૂર્ણ પ્રકાશને બહાર પ્રકટાવી શકતા નથી. ગાયક ગમે તેટલો ઉત્તમ હોય પરંતુ જો તેને ભાગેલી સારંગી આપીએ તો તે પોતાની વિદ્યા શી રીતે, બહાર પ્રકાશી શકે ? પીછાંની તરવારવડે શરવીર ચોદો રણસંગ્રામમાં કોનાં મસ્તક ધડથી જૂદાં કરી શકે ? દોષવાળા શરીરથી પણ તમારામાં નિવસેલા પરમાત્મા અનંતશક્તિસંપન્ન છતાં પણ પોતાની અનંત શક્તિઓને બહાર પ્રકટ કરવા અસમર્થ જ રહે છે.

શરીરનું યથાર્થ આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરતાં, જેમ વાદળ દૂર થતાં સૂર્ય દાદશ કળાથી પૂર્ણપણે પ્રકાશે છે, તેમ શરીરમંદિરમાં નિવસેલા પરમાત્મા પૂર્ણ ઐશ્વર્યથી પ્રકાશે છે. આમ હોવાથી યથાર્થ આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરવું એ સર્વનું પ્રથમ અને મુખ્ય કર્તવ્ય છે.

ધણા મનુષ્યો ધરી હરી શકતા હોય છે, પોતાનું નિત્યનું કામ કરી શકતા હોય છે, એ કે તથા વાર બાઈ-શકતા હોય છે, અને ખાસ કોઈ વ્યાધિથી પોતાને પીડાતા અનુભવતા હોતા નથી, અને તેથી તેઓ માને છે કે અમને આરોગ્ય પ્રાપ્ત છે, પણ વસ્તુતઃ તેમ હોતું નથી. યથાર્થ આરોગ્યમાં અને તેમના આરોગ્યમાં બહુ ભેદ હોય છે. યથાર્થ આરોગ્યમાં ન્યારે વ્યાધિના સ્વદષ સરખા પણ કારણનો શરીરમાં સંચય થતો નથી, ત્યારે આ નામના આરોગ્યમાં વ્યાધિનાં અનેક કારણો પ્રતિદિન શરીરમાં જામતાં જાય છે. વ્યાધિનાં બીજકા તેમના શરીરમાં રોપાતાં તેમને સ્પષ્ટ અનુભવમાં આવતાં નથી, પણ તે રોપાય છે, એમાં કશો જ સંશય નથી. જો ન રોપાતાં હોય તો વર્ષો વીતતાં યુ-

વાવરયા જાળને વૃક્ષાવરયા આવવાનું કારણ શું ? શરીરઉપર કરચલીઓ પડવાનો હેતુ શો ? દાંત શા માટે પડી જવા જોઇએ ? વાળ ધોળા કેમ થવા જોઇએ ? નેત્રનું તેજ કેમ ભટવું જોઇએ ? શરીરમાં ન્યૂન બળની પ્રતીતિ કેમ થવી જોઇએ ? આ અને આવાં અનેક ચિહ્નો પોતાને નીરોગ માનનાર અસંખ્ય મનુષ્યોમાં પ્રકટે છે, તે એ જ દર્શાવી આપે છે કે આ સર્વ ચિહ્નોને પ્રકટાવનાર સૂક્ષ્મ કારણો શરીરમાં દીર્ઘ સમયથી રચાતાં આવે છે.

યથાર્થ આરોગ્ય જેમને પ્રાપ્ત હોય છે, અથવા જેઓ પ્રયત્નથી પ્રાપ્ત કરે છે, તેમના શરીરમાં પૂર્વોક્ત કારણો પ્રકટતાં નથી, અથવા પ્રકટે છે, તો આરોગ્યના નિયમના જ્ઞાનથી તેઓ તેનો નિત્ય નાશ કરતા રહે છે, અને તેથી તે કારણોનો તેમના શરીરમાં સંચય થતો નથી. આમ થતાં તેઓ વૃક્ષાવરયાનો જ્ય કરી શકે છે, યુવાવરયાને રિધર શાખી શકે છે, ઇંદ્રિયોના બળનું સંરક્ષણ કરી શકે છે, ચિરાયુ થાય છે, અને મૃત્યુઉપર જાંકુસ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, તેઓને મરણ આવતું જ નથી, એમ કહેવાનું તાત્પર્ય નથી, કારણ કે તેમ થવું એ લાભ કરતાં નથી, પણ હાનિ કરનાર છે. મનુષ્યશરીરથી અને મનુષ્યલોકથી ઉંચા પ્રકારનાં અનેક શરીરો તથા અનેક લોક છે, અને મનુષ્યશરીરમાં અને મનુષ્યલોકમાં જ સદા પડી રહેલું એ ઉન્નતિને રોકવા તુલ્ય છે, અર્થાત્ મનુષ્યશરીરનો અને મનુષ્યલોકનો ત્યાગ, એ પ્રાણી માત્રે ન ઇચ્છવા ગોચ્ય નથી; ઉલટો ઇચ્છવા ગોચ્ય છે; પરંતુ બળાત્કારથી ત્યાગ અને સ્વેચ્છાથી ત્યાગ એ બેમાં બહુ ભેદ છે. આજે મનુષ્યશરીરનો અને મનુષ્યલોકનો પોતાની ઇચ્છા ન છતાં મનુષ્યોને ત્યાગ કરવો પડે છે. મનુષ્યલોકમાં જોટલી ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરી શકાય તે પ્રાપ્ત કર્યા પહેલાં જ મનુષ્યશરીરને પરવશ થઇ લજવું પડવું, એ ગોઠું કષ્ટ છે. આ પ્રમાણે પરવશતાથી મૃત્યુલોકને ત્યજીને જવાથી, અધુર રહેલું કર્તવ્ય સાધવા પુનઃ મનુષ્યલોકમાં આવવું પડે છે; તેમાં સમયની હાનિ થાય છે, તથા શ્રમ પણ અધિક પડે છે. તેથી મૃત્યુને અધીન થવું, તેના કરતાં મૃત્યુને પોતાને અધીન કરી, મનુષ્યલોકમાં સાધવાનું સાધી, આ લોકના કર્તવ્યના અવધિએ સ્વેચ્છાથી આ લોકનો ત્યાગ કરવાનું સામર્થ્ય મનુષ્ય માત્રે મેળવવું, એ ગોઠું અગત્યનું નથી. અને આ સામર્થ્ય યથાર્થ આરોગ્યની પ્રાપ્તિમાં રહેલું હોવાથી, જેઓએ યથાર્થ આરોગ્ય પ્રાપ્ત કર્યું નથી, તેઓએ કશું જ પ્રાપ્ત કર્યું નથી, એમ કહીને એ લોકે તે બોલું નથી.

યથાર્થ આરોગ્ય આવા મહાન દુર્ગને આપનાર હોવાથી, તે પ્રાપ્ત કરવું અત્યંત કઠિન હશે, એમ જો કોઇ ધારવું હોય તો તે ખરું નથી. વનમાં વસતાં પશુઓ અને પક્ષિઓ મનુષ્યો કરતાં દુર્ગમરણ ઉત્તમ આરોગ્ય ભોગવે છે, એ કોણ નથી જાણતું ? જો આરોગ્યની પ્રાપ્તિ કઠિન જ હોય તો આ પશુઓ અને પક્ષિઓને તે શી રીતે પ્રાપ્ત થયું ? લાખો દરિદ્રતાલો અને લાખો જ્ઞાનગી દવાખાતાં છતાં, લાખો ડોક્ટરો અને લાખો વેદો છતાં, અમેરિકાના, ઇંગ્લાંડના, ફ્રાન્સના અને જર્મનીના મહાકુશળ રસાયણ શાસ્ત્રીઓથી યાગીય યાગીય કે પચાસ પચાસ વર્ગસંખી એકાંદમાં બેશીને અત્યંત પરિશ્રમે રોમી કરાવથી અસાધારણ ચર્મકારિક અસંખ્ય દવાઓ પૃથ્વીના પ્રત્યેક ભાગમાં પ્રવર્તી હોવા છતાં, અને “હિમાલયમાંથી કે મેરુ પર્વતમાંથી ઉતરી આવેલા મહા સિદ્ધાએ,

રાતદહાડે સેવા કરવાથી અપાર કૃપા કરી બતાવેલી રામચાણુ ગોળીઓ, ચૂણા, અવલે-
 હો " વગેરે પ્રજનો મોટો ભાગ નિત્ય ખાતો છતાં મનુષ્યોમાંથી સૌએ તેનું મનુષ્યો પણ
 સાધારણ આરોગ્ય ભોગવી શક્તાં નથી, અને ઇચ્છિતાઓ, દવાખાનાં, ડોક્ટરો, વૈદ્યો,
 અને રામચાણુ દવાઓનાં નામ પણ જેમણે જાણ્યાં નથી, એવાં આ વનમાં વસતા પશુ-
 પક્ષીઓમાં હજારમાં એક પણ મંદવાડથી માંદું પડેલું જોવામાં આવતું નથી, એ એાછો
 વિચાર કરવા યોગ્ય વિષય નથી. સર્વથા એકલી દવાઓ અને ડોક્ટરો યથાર્થ આરોગ્ય આપી
 શક્તાં હોય એમ અનુભવથી જણાતું નથી. યથાર્થ આરોગ્યનાં કારણો કોઈ જૂદાં જ હોવાં
 ધટે છે, અને તે મનુષ્યો ઉતરની બુદ્ધિવાળાં પશુપક્ષીઓના જાણવામાં છે, અને પોતા-
 ને બુદ્ધિમાન માનનાર મનુષ્યના જાણવામાં નથી, એ સ્પષ્ટ છે: નહિ તો પશુપક્ષીઓ
 માંદા ન પડે અને મનુષ્યો સર્વ જ માંદાં પડે તેનું કારણ શું ?

માણસે બુદ્ધિમાન હોઈને અધિક શું કર્યું ? તેણે પાણીઉપર, વાયુઉપર, અગ્નિ-
 ઉપર અને વિદ્યુત્તઉપર આશ્ચર્યકારક વિજ્યો મેળવ્યા તેથી શું થયું ? પરંતુ દીવાપાછળ
 જેમ અંધારું રહે તેમ મોતાનાં સારીરિક દુઃખો ટાળવા તે અસમર્થ રહ્યા છે. તેની મોટી
 મોટી શોધો તેને વ્યાધિના અને મૃત્યુના દુઃખથી મુક્ત રાખી શકી નથી. તેનું માથું દુઃ-
 ખતું હોય કે તેને તાવ આવ્યો હોય તો તે મટાડવાનો તેની પાસે ઉપાય નથી. કોઈ કોઈ
 ઉપાયથી ધણાનાં દુઃખતાં માંધાં મટી જાય છે, અને તાવ ઉતરી જાય છે, પરંતુ તે ઉપા-
 યથી શું સર્વના જ તાવ મટે છે ? સેંકડો ઉપાયો કરતાં હજારો મનુષ્યોના તાવ મટતા
 નથી, અને હજારોના અન્ય વ્યાધિઓ ટળતા નથી. ત્યારે મનુષ્યે વ્યાધિના સાચા શાસ્ત્રી-
 ય ઉપાય શોધી કાઢ્યા છે, એમ શી રીતે કહેવાય ? રોગ ટાળવાની તે અજમાયશ માત્ર
 કરે છે; અજમાયશ કરતાં વ્યાધિ મટે છે, તો ઝીંપધથી મટ્યો, એવાં મોટાં મોટાં બજારમાં
 ટુકે છે; નથી મટતો તો ' તમે પથ્થ ન પાળી, તમારો રોગ બહુ જમી ગયો હતો, તમા-
 રી પ્રકૃતિ બહુ જૂદા પ્રકારની છે, તેથી દવા માફક ન આવી ' એવાં એવાં સેંકડો બહાનાં
 બતાવી રોગ મટાડવાના પોતાના અજ્ઞાનઉપર ઢાંકપીછોડો કરવાનાં ફાંશં મારે છે. તે
 વ્યાધિ મટાડવાના સંબંધમાં કેવળ અજ્ઞાન છતાં મિથ્યાભિમાનથી વ્યાધિ મટાડવાના સાચા
 ઉપાયોનું જ્ઞાન મેળવતો નથી, અને કુદરતના નિયમોને અવગણી ત્યારે પશુપક્ષી-
 ઓ ઉત્તમ આરોગ્ય ભોગવે છે, ત્યારે કુદરતના નિયમોપ્રતિ બેદરકારી બતાવી તે
 નિર્વતરનો માંદો રહ્યા છે.

પેલેગ, શીતળા, કેલેરા, તાવ, સ્વ વગેરે અનેક વ્યાધિઓને રચણે રચણે અ-
 ત્યંત મોટા પ્રમાણમાં પ્રસારાવીને, કુદરત મનુષ્યોને પોતાના મુખદ નિયમોનો તેઓ
 કેટલો બધો ભંગ કરે છે તેનો બોધ પુનઃ પુનઃ આપ્યા કરે છે, પરંતુ મનુષ્યો મિથ્યા-
 ભિમાને તે અજ્ઞાત નથી, અને કુદરતના નિયમોનું જ્ઞાન મેળવી તે નિયમોનું પાલન
 કરી વ્યાધિને ટાળવાનો સાચો પ્રયત્ન કરતા નથી, પણ વ્યાધિને ટાળવા ઉદ્દેશને મારે
 છે, મનજરોને મારે છે, કાગડોને મારે છે, સરીરમાં રસી મૂકાવે છે, દવાઓના રગડા ગ-
 ણામાં રેડે છે, મગજને ફેરવી નાંખે એવાં ગંધાતાં ઓસડોને આખો દિવસ મુઘ્યા
 કરે છે, અને આવાં હજારો શંશં મારતાં છતાં પણ ત્યારે કર્યું જ વળતું નથી, ત્યારે
 ' આ તો દુશ્વરનો કોપ છે, ' એમ કહી નિદોષ નિષ્કલંક પરમેશ્વરને માથે પાપનો પો-
 ટલો ચડાવી, લમણે હાથ દઈને યાદીને બેસે છે.

મહોની તથા રાશિઓની મનુષ્યના જીવનઉપર થતી અસર.

ઉપોદ્ધાત.

મહોની મનુષ્યના જીવનઉપર નિરંતર સારી અથવા નકારી અસર થવા કરે છે, એવું આર્યપ્રભુ એક પ્રાચીનકાળથી માનતી આવી છે. મહો કયા નિગમથી મનુષ્યના જીવનઉપર અસર કરે છે, તેનું જ્ઞાન સર્વને યદ્ય શક્યું નથી, કારણ કે તેનું જ્ઞાન થવામાં મતિની અત્યંત શુદ્ધિ તથા સદ્ગતિની અગત્ય છે, પરંતુ તેઓની શી અસર થાય છે, સારી અસર થતી હોય તો વધારે સારી શી રીતે કરી શકાય છે, અને નકારી થતી હોય તો તે શી રીતે નિવારી શકાય છે-તેનું જ્ઞાન તો અત્યેક મનુષ્ય સહજ અભ્યાસથી પ્રાપ્ત કરી શકે છે. જેમ ધર્મીયાળમાં મહો કંટાને કેવી રીતે ફેરવે છે, અને વખતને જતાવે છે, તેનું જ્ઞાન, ધર્મીયાળ રાજનાર દરેક મનુષ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે તો નથી, તો પણ ધર્મીયાળથી થતા લાભને તે જોગવી શકે છે, તે જ પ્રમાણે મહોને મનુષ્યના જીવનઉપર અસર કરવાના નિયમોના જ્ઞાનવિના પણ ગમે તે મનુષ્ય, તેની અસરના જ્ઞાનથી પોતાના જીવનને અધિક સુખવાળું કરી શકે છે.

પાશ્ચાત્ય કેળવણીને લીધે, જ્યોતિષશાસ્ત્ર એ એક કપોલકલિપ્ત વિદ્યા છે, અને ધર્મ બ્રાહ્મણોએ લોકોને ઠગવામાટે જ શોધી કાઢ્યું છે, જેમ આપણા દેશના કેળવણીના વર્ગમાં મોટે ભાગે મનાવું થયું છે, તથાપિ એ વિદ્યામાં ઉંડા ઉત્તરનાર સર્વને સ્પષ્ટ થવા વિના રહેવું નથી કે તે એક દૈવી શાસ્ત્ર છે, અને તેના મથાર્થ જ્ઞાનથી મનુષ્ય પોતાના જીવનને ઉન્નત કરી શકે છે.

હજારો ગાઉ દૂર આકાશમાં રહેલા મહોની મનુષ્યના જીવનઉપર અસર થવી સંભવે જ શી રીતે, એવું કારણ આપી જ્યોતિષવિદ્યાનું ખંડન કરનાર મનુષ્યો વિસરી જાય છે કે હજારો ગાઉ દૂર રહેલા ચંદ્ર તથા સૂર્યની આ પૃથ્વીના અત્યેક પ્રાણીપદાર્થ ઉપર થોડી અથવા કણ્ઠી અસર થતી સર્વને અનુભવમાં નિલ્સ આવ્યા કરે છે. ચંદ્રચંદ્ર સમુદ્રમાં નિલ્સ ભરતીઓટ થવા કરે છે, કેટલાક રોગોમાં અમાસ અને પૂર્ણિમાના દિવસો રોગીઓને ભારે ગણાય છે, ફાગણ માસમાં અમુક રાશિના સૂર્ય થવા પછી ગાંડા મનુષ્યોનાં મગજ અધિક વિશ્વેલાં થાય છે, ચંદ્રમહા અથવા સૂર્યગ્રહણસમયે કેટલાંક મનુષ્યોને ભારે ઉદાસી અને અસ્વસ્થતા થાય છે, એ વગેરે ચંદ્ર તથા સૂર્યની મનુષ્યોનાં શરીર તથા મનઉપર થતી અસર શું રાંડીરાંડ ડોસ્તીઓ પણ નથી જાણતી? જ્યારે હજારો ગાઉ દૂર રહેલા ચંદ્ર તથા સૂર્યની આપણા ઉપર થતી અસરને આપણે રીંકારીએ છીએ તો પછી દૂર રહેલા બીજા મહોની આપણા ઉપર અસર નથી જ થતી, એમ કહેવાનું આપણી પાસે શું પ્રમાણ છે ?

વસ્તુતઃ જેમ અત્યેક પ્રાણીપદાર્થમાંથી પોતપોતાની જાતિનું સદ્ગતિ દ્રવ્ય નિરંતર અમુક મર્યાદાનુધી વહ્યા કરે છે, તેમ અત્યેક ગ્રહમાંથી તે તે ગ્રહનું ખાસ દ્રવ્ય વહ્યા જ કરે છે. આપણે કહીએ છીએ કે આપણી આજીવ્યાજીવ નયા ઉચ્ચ વિદ્યારી રહેલા આ

ખાલી આકાશમાં કશું જ નથી, પણ અહીં જોતાં તેમ નથી. એ ખાલી જણાતા આકાશમાં અસંત સુક્ષ્મ અણુઓ આશ્ચર્યકારક ગતિથી નિરંતર વહેતા જ હોય છે, જેમ સૂર્યના પ્રકાશમય અણુઓ સૂર્યમાંથી આપણી પૃથ્વી ઉપર નિરંતર આવ્યા કરે છે, તે જ પ્રમાણે આકાશમાં રિચત વિવિધ ગ્રહોના અણુઓ પણ આપણા પ્રતિ નિરંતર આવ્યા કરે છે; અને જે અણુઓને જેમની સાથે સમતીય સંબંધ હોય છે, તે અણુઓ તેમના પ્રતિ આકર્ષાય છે, અને અનુકૂળ અસર ઉત્પન્ન કરે છે, અને વિરોધી અણુઓ પરસ્પરમાં વિરોધ ઉપજાવી પ્રતિકૂળ અસર પ્રકટાવે છે.

માયા ત્રિશુભ્રમથી હોવાથી તેનું દાર્ઢ્ય જે આ જગત્ તે પણ ત્રણ શુભવાળું છે. આમ હોવાથી આ જગત્ના સઘળા પ્રદાર્યો સાત્ત્વિક, રાજસ, અને તામસ એમ ત્રણ બેદવાળા હોય છે. તેમાં જે જે સાત્ત્વિક પદાર્થો હોય છે, તેઓ પોતાનાથી અધિક સાત્ત્વિક પદાર્થોથી, જે જે રાજસ પદાર્થો હોય છે તેઓ પોતાનાથી અધિક રાજસ પદાર્થોથી, અને જે જે તામસ પદાર્થો હોય છે તેઓ પોતાનાથી અધિક તામસ પદાર્થોથી પોષાય છે. ચંદ્ર, સૂર્ય તથા બૃહસ્પતિ એ ત્રણ ગ્રહો સાત્ત્વિક હોવાથી તેમાંથી વહેતું સાત્ત્વિક દ્રવ્ય આ જગત્ના સર્વ સાત્ત્વિક પ્રાણીપદાર્થોને પોષે છે; ભુધ અને શુક્ર રાજસ હોવાથી તેમાંથી વહેતું રાજસ દ્રવ્ય રાજસ પ્રાણીપદાર્થોને પોષે છે, અને ખાડીના ગ્રહો તામસ હોવાથી તેમાંથી વહેતું તામસ દ્રવ્ય, તામસ પ્રાણીપદાર્થોને પોષે છે. આ પ્રકારે ત્રિશુભ્ર બેદવાળા આ ગ્રહોની પોતાના સમતીય પ્રાણીપદાર્થો ઉપર નિરંતર અનુકૂળ અસર થવા કરે છે, તથા વિગતનીય પ્રાણીપદાર્થો ઉપર પ્રતિકૂળ અસર થવા કરે છે.

લ્યોતિ:શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે મનુષ્યોનાં શરીરમાં રુધિરનો અધિપતિ મંગળ છે, માંસનો અધિપતિ શનિ છે, મેદનો અધિપતિ ચંદ્ર છે, મગ્ગનો અધિપતિ સૂર્ય છે, વીર્યનો અધિપતિ શુક્ર છે, છુદ્ધિનો અધિપતિ ભુધ છે, જીવનનો અધિપતિ બૃહસ્પતિ છે, ત્વચનો અધિપતિ રાહુ છે, અને કેશ તથા લોભનો અધિપતિ કેતુ છે. એ વચનોનો ભાવ એ છે કે મંગળમાંથી વહેતી મુક્ત સત્તા રુધિરને પોષે છે, શનિમાંથી વહેતી મુક્ત સત્તા માંસને પોષે છે, વગેરે.

શુદ્ધિમાન વાગકને આટલા સંક્ષિપ્ત વિવેચનથી સ્પષ્ટ થયાવિના નહિ રહે કે દર રહ્યા છતાં પણ ગ્રહોમાંથી વહેતી મુક્ત સત્તા મનુષ્યના જીવન ઉપર નિરંતર અસર કર્યા જ કરે છે.

એકલી આર્યપ્રજા જ લ્યોતિવિદ્યાને માનતી હતી અને માને છે, એમ કંઈ નથી. પ્રાચીન કાળની તથા અર્વાચીન કાળની, સર્વ પ્રજાઓ લ્યોતિ:શાસ્ત્રને માનતી આવી છે, તથા માને છે; અને જે કે લ્યોતિ:શાસ્ત્ર ખોટું છે, એવું પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોમાં કેટલાંક વર્ષ ઉપર મનાતું હતું તોપણ હવે તે જ પ્રજાના સમર્થ વિદ્વાનોએ પોતાની બૃત્ત બેદ છે, અને આજે ઈંગ્લાંડ, ફ્રાન્સ, જર્મની, રશીયા વગેરે યુરોપના દેશોમાં તથા અમેરિકામાં અસંખ્ય વિદ્વાનો લ્યોતિવિદ્યાનો અભ્યાસ કરી તેમાં પારંગત થયા છે, અને ચાલે છે, તથા તે પ્રજામાંથી પણ લાખો મનુષ્યો નેત્રી સત્તાવાળા રજીકાર કરે છે.

પ્રાચીન કાળમાં ગ્રીસમાં, ઈજિપ્ટમાં, ઈસાનમાં, ખાન્ડીયામાં, અરબનામમાં

અને બાગિસોન વગેરે સ્થળોમાં જ્યોતિર્વિદ્યા એક દેવી વિદ્યા મનાતી, અને વિદ્વાન અવિદ્વાન સર્વ શ્રદ્ધાપૂર્વક તે શાસ્ત્રને અનુસરતા. તેના નિયમાનુસાર સ્ત્રીપુરુષનાં લગ્ન કરનાથી તે પ્રગ્તનાં બાળકો આખા જગતમાં સઉથી સુંદર, સઉથી સુદઢ આરોગ્ય-વાળાં, અને સઉથી જળવાન થતાં, એટલું જ નહિ પણ તેઓની માનસિક તથા આ-ધ્યાત્મિક શક્તિઓ પણ અસાધારણ ઉચ્ચ પ્રકારની થતી.

પ્રાચીન કાળના ગ્રીસ દેશના પીથાગોરાસથી આરંભીને છેક કૃષ્ણર્નિકસ સુધીના સર્વ વિદ્યાભિજ્ઞ પુરુષો તથા તત્ત્વશોધકો ગ્રહોની અસર મનુષ્યના જીવનઉપર નિરંતર થયા કરે છે, એવું માનતા, તથા સ્વીકારતા.

આ પ્રમાણે ભૂતકાળના તથા વર્તમાન કાળના સર્વ દેશના વિદ્વાનો જે વિદ્યાની સત્યતાનો સ્વીકાર કરે છે, તે વિદ્યા ખોરી છે, અને બ્રાહ્મણોએ પેટ ભરવામાટે ઉભી કરી છે, એવું ખોસવું, એ ખોસનારના અજ્ઞાનનું અને મનિની મંદતાનું જ સૂચન કરે છે.

સૂર્યમંડળને આકાશમાં ધરવાના માર્ગના બાર વિભાગ પાંચામાં આવ્યા છે, અને તે દરેક વિભાગને 'રાશિ' એવી સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે. તે રાશિઓનાં નામ આ છે:—૧ મેષ, ૨ વૃષભ, ૩ મિથુન, ૪ કર્ક, ૫ સિંહ, ૬ કન્યા, ૭ તુલા, ૮ વૃશ્ચિક, ૯ ધન, ૧૦ મકર, ૧૧ કુંભ, ૧૨ મીન. રાશિઓનાં આ પ્રકારનાં નામ કયા કાનજીથી આપાયાં છે, તે શુદ્ધ દૈવી વિદ્યાઓનો અભ્યાસ કરનારને જ સમગ્ય છે. તે જાણુ-વાનો, મનુષ્યોના મોટા ભાગને હજી અધિકાર આપ્યો નથી.

આ રાશિઓમાંથી ગમે તે એક રાશિમાં અથવા રાશિઓની સંધિમાં પ્રત્યેક મનુષ્યનો જન્મ થયો હોય છે, અને તે સમયે આકાશમાં ગ્રહોની જે રિયતિ હોય છે, તે પ્રમાણે તેના જીવનઉપર તે ગ્રહોની ન્યૂન અથવા અધિક પ્રમાણમાં અસર થાય છે.

આથી એમ સમજવાનું નથી કે મનુષ્ય ગ્રહોને અધીન છે. મનુષ્ય પોતાની શુદ્ધિનો ઉપયોગ ન કરે, અને ગ્રહોની નફારી અસર ટાળવા પ્રયત્નને ન કરે તો અવશ્ય તે ગ્રહોને અધીન છે જ. પરંતુ જ્યારે તે શુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી પ્રયત્નને આ-દરે છે, ત્યારે તે ગ્રહોની અસરનો પણ વિજ્ય કરી શકે છે.

જ્યેષ્ઠ માસથી વરસાદ આવશે એનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનાર મનુષ્ય શુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી વરસાદથી પોતાનું તથા પોતાના કુટુંબનું રક્ષણ થાય એવું ઘર બાંધે છે, તો બહાર મૂસળધાર વરસાદ પડતાં છતાં પણ તે જળના એક ધિંદુથી પણ બીજાવાવિના ચોમાસાના ચાર માસ સુખપૂર્વક રહી શકે છે. જ્ઞાન વગેરે પશુઓને તેનું જ્ઞાન નથી, અને કદાચ જ્ઞાન હોય છે, તો શુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી પોતાનું રક્ષણ દેવી રીતે કરવું તે તેઓ જાણતાં નથી. આથી વૃષ્ટિનાં દુઃખો તેઓને સહન કરવાં પડે છે.

મનુષ્ય જેમ જગતમાં થતી વૃષ્ટિને રોકી શકતો નથી, પણ વૃષ્ટિ આ પ્રકારની હોય છે, અને તેની આવી અસર થાય છે, એ પ્રકારના જ્ઞાનથી પોતાના પ્રતિ પ્રવર્તતી તેની દુઃખદાયક અસરને પુરુષાર્થવડે ખાળી શકે છે, એ જ પ્રમાણે ગ્રહોની અમુક અમુક પ્રકારની અસર થનાર છે, એ પ્રકારનાં જ્ઞાનથી, તે પ્રયત્નવડે પોતાના ઉપર પ્રવર્તતી તેમની દુઃખદ અસરનો પ્રતિરોધ કરી શકે છે.

ત્યાંથી પણ તમારી ટાંગડી પકડી રાહુ કે શનિ તમને નીચે ધસડી લાવશે, અને દુઃખાગ્નિના કુંડમાં તમને હાંમશે. રાહુને કે શનિને તમારી પાસે આવવાનું આમંત્રણ કરનાર અને તમને દુઃખ આપવાની તેમને આજ્ઞા કરનાર તમે પોતે જ છો; તમારા અગોચર વિચાર અને અગોચર કૃતિ છે; નહિ તો રાહુના કે શનિના માથામાં ગજ ધાડ્યા નથી, કે તમારા તરફ વાંકી નવર પણ માંડી શકે. પણ ત્યાં પોતાનું ઘર જ વંડ્યુ—ત્યાં તમે પોતે જ રાહુના પક્ષમાં ગયા—ત્યાં રાહુનોએ શો દોષ અને શનિનોએ શો દોષ ?

પ્રયત્ન કરવાનું પીગત તમારામાં પ્રકટાવવા હવે કેટલો વિસ્તાર કરવો ? બહુ ચયું. બીજાના ઉપર આધાર રાખવાનું છોડી દો. પોતે જ પ્રયત્ન કરો. પોતાના જ બળમાં વિશ્વાસ રાખો. પોતાના જ બળમાં વિશ્વાસ રાખી પ્રયત્ન કરશો તો તમે એકલા આખા વિશ્વને ભારે છો.

જૂતકાળને દાટી દો, બરિષ્ઠકાળના ભયને લોપને મોઢે ઉઘાડી દો, અને સુખના જ ચિત્રને વૃત્તિસાધુ રાખતા, વર્તમાનકાળમાં જ પ્રયત્ન કરો. વસિષ્ઠ કહે છે તેમ નસીબના બાધેલા બધાંને, પ્રયત્નને ન સેવનાર, હાલે માણસ જેવા દેખાતા હોય તો પણ પરજુ છે.

સોનામાંથી બનેલું ઘરેલું સોનું જ હોય છે, કંઈ લોહું કે સીસું હોતું જ નથી, તેમ પરમેશ્વરમાંથી પેદા થયેલા તમે પરમેશ્વરજેવા જ લક્ષણવાળા છો, કંઈ ખીસ-કાસી કે ઉંદરડીના જેવાં લક્ષણવાળા નથી જ; નો પછી પરમેશ્વરજેવા થવાને કેમ પ્રયત્ન કરતા નથી ? પરમેશ્વરમાં જે છે તે જ તમારામાં છે, માત્ર તમે જાગિને વસ થયા છો. તમારી સકિત્ત્વ અહ્યુત છે, અસાધારણ છે, કલ્પના પણ ન કરી શકાય એવી છે. સા માટે શંકા કરો છો ? બ્યાસને કે શંકરને કે અર્જુનને પરમેશ્વરે પોતાના હાથે ધર્યા હતા અને તમને ધર્યાને કોઈ બન કે પિશાચ નીચું હતું એમ છે જ નહિ. જે હાથે પૂર્વના મહાપુરુષો ધર્યા હતા તે જ હાથે તમે ધર્યા છો. પૂર્વના મહાપુરુષોને ધરવામાં ઈશ્વરે પક્ષપાત કર્યો હતો, એમ માની ના બેસો. તેમનામાં હતું તે જ તમારામાં છે, માટે ભાઈ ! આ આગસને લાત મારો, કેડ બાંધો, અને પ્રયત્નના ક્ષેત્રમાં સમર્થ વીરરૂપે ઉતરી પડો.

તમારામાં રહેલી અસાધારણ સકિત્ત્વને, તમારામાં રહેલા ઈશ્વરત્વને બહાર પ્રકટ ને થવા દેનાર કોણ છે, તે તમે જાણો છો ? શાસ્ત્રો જેમને કામ, ક્રોધ, લોભ વગેરે ૭ રિપુઓ કહીને ઓળખાવે છે, તેઓ જ તમારા ઈશ્વરત્વને પ્રકટ થવા દેતા નથી. તેમનો જીવ કંટાળે, અર્થાત્ તમારા આંતરરણમાંથી દુષ્ટ વિકારોને નિમૂળ કરનાં, તમારું ઈશ્વરત્વ તન્દાગ બહાર પ્રકટ થાય છે. આથી જ્યોતિર્વિદ્યાવટે પ્રથમ તમારામાં કયા કયા વિકારો પ્રજ્વળણે વળે છે, તેને જાણો, અને પછી તેને જિતવા પ્રયત્નશીલ થાઓ.

(અપૂર્ણ.)

આત્મશ્રદ્ધા.

(૫)

‘તમે સર્વ કરવા સમર્થ છો’ એવો સિદ્ધાંત મેં તમને કહ્યો, અને તમે તે સ્વીકાર્યો, એટલા માત્રથી જ આત્મશ્રદ્ધાના ઉચ્ચ ગુણથી પ્રકટ થનારાં દુર્લભ ફળ મળતાં નથી. ‘હું સર્વ કરવા સમર્થ છું’ એ વચન સિદ્ધાંતરૂપ છે, એ ખરું છે, પણ તમે પોતે તે વચન ખરું છે, એમ શા આધારે માની છો? હું એમ કહું છું, અથવા શાસ્ત્રો એમ કહે છે, અથવા મોટા પુરુષો એમ કહે છે, માટે તે ખરું છે, એમ જો તમે માનતા હો તો તે તમારું માનેલું અને જાણેલું વંધ્યા સ્ત્રીના જેવું નિષ્ફળ છે. ‘હું સર્વ કરવા સમર્થ છું’ એ સિદ્ધાંતને અનુભવમાં લ્લાં સુધી તમે ઉતાર્યો નથી, તમારાં પોતાનાં સર્વ કાર્ય કરી શકવાના સામર્થ્યને તમે પોતે લ્લાં સુધી જોડ્યું નથી ત્યાં સુધી શાસ્ત્રોએ કે સત્પુરુષોએ આ નિશ્ચય તમને જણાવ્યો તેથી તમારું શું વળ્યું? તમને પોતાને લ્લાં સુધી તમારા સર્વશક્તિપણનો અનુભવ નથી, ત્યાંસુધી શાસ્ત્રો કે સત્પુરુષો હજારો મુકિતથી આ સિદ્ધાંતને તમારા આગળ રચાપે, તો પણ તમારા પોતાના સામર્થ્યમાં રહેલી તમારી અશ્રદ્ધા લેશ પણ લઠવાની નહિ. ‘હું સર્વ કરવા સમર્થ છું’ એ સિદ્ધાંતના સાચાપણનો તમને પોતાને અનુભવ થાય, અર્થાત્તમે તે કાર્યને તમે કરવા માંડો અને તેને તમે સિદ્ધ કરી શકો, ત્યારે જ આ નિશ્ચય તમને પોતાને સિદ્ધાંતરૂપ થયો છે એમ કહી શકાય.

જમતમાં મનુષ્યોના મોટા ભાગને કશું જ સિદ્ધાંતરૂપ થયું હોતું નથી. લગભગ સોમાં નવાણું મનુષ્યો શીખ્યાસાંભળ્યા નિશ્ચયોને લ્લાં ત્યાં સિદ્ધાંતરૂપે ટોકે છે. વિરાગ નિર્લેપનાને આપનાર છે, દુઃખિરભક્તિથી સધળું જ પ્રાપ્ત થાય છે, સદ્ગુણોથી સુખ અને શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે, આ વગેરે વચનો મનુષ્યો લ્લાં ત્યાં બોલે છે, પરંતુ આ વચનો ખરાં છે કે ખોટાં, તેનો બોલનારામાંથી કોઈને જ અનુભવ હોતો નથી. સર્વ બોલવામાં જ મદત્તા સમજે છે, અને સુંદર બાપમાં સામાના ઉપર ડાપ પડે, એવું બોલતાં આવડ્યું, એટલે કર્તવ્યનો છેડો આવ્યો એમ માને છે. મનુષ્યો જે વચનોને સિદ્ધાંતરૂપે રચાપે છે, તેની સત્યતાનો અનુભવ કરી જોવા હજારમાંથી એક પણ કમરને કસતો નથી. લ્લાં ત્યાં મિટ્યા શબ્દોનો જકબકારો જ જોવામાં આવે છે.

પ્રિય બાપ! સત્શાસ્ત્રોમાંથી સિદ્ધાંતોને જાણવાની ના નથી. નિશ્ચિંતપણે સેંકડો સિદ્ધાંતોને જાણો, પણ ત્યાં જ બેસી રહો નહિ. ક્રમે ક્રમે જાણેલા એકેક સિદ્ધાંતને પકડો, અને તે શાથી ખરો છે, એમ પોતાના અનુભવથી નિશ્ચય કરો. અનુભવથી કરેલો નિશ્ચય એનું જ નામ જ્ઞાન છે; એ જ દેહનો અનુભવ કરાવનાર છે; બાકી તે વિના તો સઘળાં ગોખણુપટ્ટી છે. તેનાથી ઘસું જ માત્ર દુઃખે છે, અને છાતીને શ્રમ થાય છે; કંઈ દુઃખ ટળતું નથી અને સુખ મળતું નથી.

આમ હોવાથી ‘હું સર્વ કરવા સમર્થ છું’ એ નિશ્ચયને સ્વીકારીને તમારે હવે હાયપગ જોડીને બેસી રહેવાનું નથી, પણ તે નિશ્ચય ખરો છે કે કેમ, તેનો અ-

તુલ્ય કરવાનો છે. તમે સર્વ કરવાને સમર્થ છો, એ તમારે પોતાને પ્રત્યક્ષ જોવાનું છે.

અનુભવ ક્રિયા કરવાથી, અર્થાત્ પ્રયત્નમાં જોડવાથી જ થાય છે. સમુદ્રમાં મોતી છે, એમ કાંઈ ઉભા ઉભા માન્યા કરવાથી ધનવાન થવાનું નથી, પણ તળીએ કુખડી મારીને મોતી લેઈ આવવાથી જ થવાય છે, તેમ આપણા આત્મામાં કેટલું સામર્થ્ય છે, તે વાતો કરવાથી અનુભવાનું નથી, પણ પ્રયત્ન કરવાથી જ અનુભવાય છે. આથી 'હું સર્વ કરવા સમર્થ છું' એ નિશ્ચયનો સ્વીકાર કરીને, પછી જે કંઈ કાર્ય તમને કરવાનાં પ્રાપ્ત હોય, અથવા કરવાની તમારી ઇચ્છા હોય, તે તત્કાળ કરવા જ માંડો. મારાથી તે થઈ શકે એમ નથી, એમ જોલવાનો હવે તમને અધિકાર નથી, કારણ કે 'હું સર્વ કરવા સમર્થ છું' એ નિશ્ચય તમે સ્વીકાર્યો છે. 'કરું તો ખરો, પણ આટલી અડચણ છે' એવા કશા લલોપતા હવે તમારાથી થઈ શકે તેમ નથી, કારણ કે સર્વ કરવાને સમર્થ તમને કશી અડચણ નહે એમ છે જ નહિ. સારું હવે કામ કરવા જ માંડવાનું રજુ. 'મને તે આવડતું નથી, બહુ કઠણ છે' એવાં કશાં ગેંઝેદેદેવાળાં વચનો જોલશો, તો તમે સ્વીકારેલા સિદ્ધાંતનું તમે અજ્ઞાન જ સૂચવશો. માટે પ્રયત્નમાં જ જોડાઓ. કામ, કરતાં કરતાં જ આવડે છે, એ અબાધિત નિયમને સ્મૃતિપટ પર સુવર્ણાક્ષરે કોતરી રાખો. પ્રયત્ન કરતા, પુનઃ પુનઃ પ્રયત્ન કરતાં, ન આવડે એવું કશું જ હોતું નથી. પ્રયત્ન કરીને તમે કરવા ધારેલા કામને પૂર્ણ કરો, અને પૂર્ણ થયે અનુભવપૂર્વક જાણો કે તે કરવાને તમે સમર્થ હતા. હવે ખીલું કામ લો અને તે કરવાને પણ તમે પ્રથમની પેઠે જ સમર્થ છો એ, પ્રયત્નવડે તે કામ સાધીને તમારી પોતાની ખાતરી કરો. ખીલું કામ કરી ત્રીજું લો, તે સિદ્ધ કરી ચોથું લો, તેને કરી પાંચમું લો, આમ એક પછી એક કામ કર્યે જ જાઓ. નિત્ય આ પ્રમાણે કરો, અને વર્ષની આખરે તમે જોશો કે તમે દુનિયર કે બે દુનિયર કામ કર્યાં છે. વર્ષના અંતમાં તમને સમજાય છે કે બે દુનિયર કામ કરવાને તમે સમર્થ હતા. હવે તમને પોતાના સામર્થ્યમાં વિશ્વાસ પ્રકટતો જાય છે. તમને સમજાય છે કે જે જે કામ તમે કરો છો તે તમારાથી સિદ્ધ થાય જ છે. તમને સમજાય છે કે જે કામ તમે નહિ થઈ શકે એવું અને બહુ જ કેશિન જાણતા હતા, તેને પણ તમે સાધી શક્યા છો. તમને સમજાય છે કે તમારી પ્રયત્નની શક્તિઓ કમે કમે વધતી ચાલી છે. તમને સમજાય છે કે પૂર્વે જેનું તમારામાં તમને જ્ઞાન થતું ન હતું, તેવું કંઈ કંઈ નવું નવું તમારા આત્મામાંથી બહાર નીકળે છે. હવે મોટાં કામો સાધવાની તમારામાં દિંમન આવી છે. વળી તમે પ્રયત્ન કરો છો, અને તે કામો સાધો છો. બે વર્ષ પૂર્વે ચાર લીટી પણ મળી ન શકનાર તમે આજે મોટો અંધ લખી શકો છો. તમારા આત્મામાંથી સામર્થ્ય પ્રકટ થતું જ જાય છે. હજી જેમ જેમ તમે પ્રયત્ન કરો છો તેમ તેમ હજી નવું તે નવું સામર્થ્ય તમારામાંથી બહાર નીકળતું જ જાય છે. તમને નિશ્ચય થાય છે કે તમારામાં રહેલા સામર્થ્યનો અવધિ જ નથી. ગગનની પેઠે તેનો પાર પમાય તેમ નથી. પ્રિય જાણી! હવે જ તમે સ્વીકારો છો કે આત્મા સર્વ કરવા સમર્થ છે. હવે જ તમારું જ્ઞાન, તે સાચું જ્ઞાન છે. હવે જ તમારું જ્ઞાન તે અનુભવજ્ઞાન છે.

વડના રાકળા દાણાજેવડા જીજ્ઞાસામાં મોટા વિસ્તારવાળા વડના આડને પ્રકટ

કરવાનું સામર્થ્ય રહેલું છે, પરંતુ વડનું બીજક જમિમાં રેપાઈ, પૃથ્વીના રસને ન ચુસે, અને હવામાંથી પોતાના પોષણનાં આવશ્યક તત્ત્વો ન પ્રદુણુ કરે તો વડ શી રીતે પ્રકટ થાય ? તમારા હૃદયના અંશુકાન્ટેલા આકાશમાં પ્રકાશતા તમારા આત્મામાં તમને આખા જ્ઞાનના અધિપતિ કરવાનું અર્થાત્ સાક્ષાત્ ઈશ્વર કરવાનું સામર્થ્ય રહેલું છે, પણ પ્રપત્ન કરીને તમે તે સામર્થ્યને કમથી બહાર ન કાઢો, તો તે શી રીતે પ્રકટ થાય ? કશી જ ક્રિયા ન કરતાં, દાબડીમાં પૂરી મૂકેલાં બીજકો શું વૃક્ષને ઉત્પન્ન કરી શકે છે ? પ્રપત્ન ન કરનાર મનુષ્યો પણ દુઃખમાત્રથી મુક્ત થઈ શું પોતાના ઈશ્વરત્વને પ્રકટાવી શકે છે ? હું ઈશ્વરજ્ઞ જ છું, અને ઈશ્વરનું સર્વ સામર્થ્ય મારામાં પ્રકટાવવા સમર્થ છું, આવા દૃઢ વિશ્વાસથી ક્રમે ક્રમે અધિક અધિક પ્રપત્ન કરનાર જ પોતાના અમર્યાદ સામર્થ્યનો અનુભવ કરી શકે છે.

તમારામાં અમર્યાદ સામર્થ્ય છે, એ વાર્તા સાચી છે, પરંતુ તે અમર્યાદ સામર્થ્યને તમારે ક્રમે ક્રમે જ પ્રકટાવવા પ્રપત્ન કરવો ધરે છે. બીજકને લુઓ, તે શું કરે છે ? તે આરંભમાં માત્ર એક નાનો અંકુર જ કાઢે છે, પછી બે પાંદડાં કાઢે છે, પછી ચાર, પછી આઠ, એમ ક્રમે ક્રમે વધે છે. આરંભમાં એકદમ દબ્બર, બે દબ્બર પાંદડાં કે સો બસે ડાળાઓ તેણે પ્રકટાવી હોય એવું તમે જોયું છે ? મોટું વૃક્ષ થયા પછી તો દબ્બરો પાંદડાં તે સામટાં ઉપગત્તે છે, પણ આરંભમાં તે થોડે થોડે જ વધે છે, તેમ તમારે પણ એકદમ મોટી બાજ ન બીકતાં, તમારા આત્માના સામર્થ્યને ક્રમે ક્રમે જ પ્રકટાવવું અગત્યનું છે.

વિશ્વમાં પ્રત્યેક પ્રાણી સ્વરૂપે સરખાં છે, પણ પ્રપત્નના ભેદથી આજે સર્વમાં મોટો ભેદ પડી ગયેલો જણાય છે. તમે મારા કરતાં અધિક જ્ઞાનવાળા અથવા અધિક સામર્થ્યવાળા છો, અથવા હું તમારા કરતાં અધિક જ્ઞાનવાળો કે અધિક સામર્થ્યવાળો છું, એનો અર્થ જ એ કે મારા કરતાં તમે, અથવા તમારા કરતાં મેં અધિક પ્રપત્ન કરીને, આત્માના સામર્થ્યને અધિક પ્રકટ કર્યું છે. અનુભવજ્ઞાન જ આ જગત્માં સર્વોપરિ છે, અને તે જ્ઞાન પ્રપત્નથી જ પ્રકટવું હોવાથી પ્રપત્નનો જ આ જગત્માં સર્વત્ર વિજય છે, અને તે પ્રપત્ન તે મગજના અણુઓમાં, લાઇસેરીના ઘોડાઓઉપર પુસ્તકોના ઘોડાંએ મોકડા ખડકવાની પેઠે, દબ્બરો અને લાખો વાતો ઉપરાઉપરી ખડકવી તે નથી, પણ પ્રત્યેક જાણેલી વાતને આચારમાં ઉતારી, તેનો સ્વતઃ અનુભવ કરવાનો પ્રપત્ન કરવો તે છે. વાતનાં વડાંમાં અને ખરાં વડાંમાં જેટલો ફેર છે, તેટલો જ સમજ્ઞાનમાં અને અનુભવજ્ઞાનમાં ફેર છે.

મનુષ્યની પાસે આત્મશ્રદ્ધા અને પ્રપત્ન એ એ જ હોય, અને તે વિના એક ટુટી પદ્મસરખી પણ ન હોય કે કોઈની નામમાત્ર પણ મદદ ન હોય તો પણ તે જ્ઞાનને જિતવા સમર્થ છે. એથી હલકું તેની પાસે ત્રિમુવનની સંપત્તિ હોય, અને તેની મદદમાં જ્ઞાના, વિષ્ણુ કે સિવસરખા હોય, પણ તેનામાં બે આત્મશ્રદ્ધા અને પ્રપત્ન ન હોય તો એક તૂણના પણ બે કકડા કરવાનું કામ તેને વળના કકડા કરવા જેવું કઠિન લાગવાનું.

આત્મશ્રદ્ધાવડે પ્રપત્ન થાય છે, અને પ્રપત્ન કરતાં આત્માના સામર્થ્યનો અનુ-

નુભવ થઈ આત્મશ્રદ્ધામાં વૃદ્ધિ થાય છે, અને આત્મશ્રદ્ધામાં વૃદ્ધિ થતાં પ્રયત્નનું પ્રમાણ અને વેગ પણ અત્યંત વધે છે. આમ આત્મશ્રદ્ધા અને પ્રયત્ન પરસ્પર ઉપકારક છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ ઉભયનું સેરન થતાં, ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજની પેઠે, તેઓની કલા એટલી બધી વધે છે કે પોતાનામાં અમુક સામર્થ્ય નથી, એવું મનુષ્યને કોઈ કાળે પણ જ્ઞાન થતું નથી, અને ગમે તે પ્રયત્નનો આરંભ કરતાં, મારાથી તે નહિ થાય, એવો તેને સ્વપ્ને પણ સંશય સ્ફુરતો નથી. તેનું સામર્થ્ય એવું અમર્યાદ થાય છે, અને તેના પ્રયત્નની કળા એવી સૂક્ષ્મતમ થાય છે કે પરિણામે ઈશ્વરની પેઠે સંકલ્પમાવથી તે સમર્થ કરી શકે છે.

અનુભવજ્ઞાન પ્રયત્નમાંથી જ ઉત્પન્ન થાય છે, જેમને અધિક અનુભવજ્ઞાન હોય છે, તેમણે અધિક પ્રયત્ન કર્યો હોય છે, અને જેમને ન્યૂન અનુભવજ્ઞાન હોય છે, તેમણે પ્રયત્ન પણ ન્યૂન જ કર્યો હોય છે, અને અધિક અનુભવજ્ઞાનવાળા મનુષ્યો જ આ જગતમાં અધિક અને ઉચ્ચ વિજયને પ્રાપ્ત કરનારા હોય છે, તેથી પ્રયત્ન જ પ્રાણિમાત્રે કર્તવ્ય છે, એ સિદ્ધ થાય છે.

આત્મશ્રદ્ધાને વ્યક્ત કરી પ્રયત્ન કરવાનો ઉત્સાહ વધારનાર મનુષ્યો જગતમાં બહુ જ દુર્લભ હોય છે. ઘણા તો બનેને જ્યારે ત્યારે તોડી પાડનાર જ હોય છે. 'ભાઈ ! આ પ્રકારની લમણાકુટ કરવામા તમારો કરો જ શુદ્ધવાર વળવાનો નથી' એવાં ટાંટીયા ભાગી નાંખનાર વચનો કહેનારાનો આ જગતમાં કરો ટોટો નથી. કોઈ મનુષ્ય કાયદાનો અભ્યાસ કરતો હોય છે તો આપા લોકો તરત તેને કહે છે કે ભાઈ ! હવે એ અભ્યાસમાં કશા જ બલીવાર રહ્યા નથી. વકીલો અને એલ. એલ. બી.ઓ. બચારા કોટપાટલુન ચઢાવી, અને ગાંઠનું ગોળીચ દન ખાઈને, આ કચેરીમાંથી પેલી કચેરીમાં રેહાંની પેઠે અટવાય છે. તેમને એક પાઈની પાય પેદાશ નથી. કોઈ વૈદ્ય-વિદ્યાનો અભ્યાસ કરતો હોય છે તો તેને કહે છે કે ભાઈ ! અમરો મગજનો શું કરવા ખીમો કરો છો ? ચકલે ચકલે અને પોળે પોળે આજે ઝકટરો અને વૈદ્યો થઈ ગયા છે ! પોળબદાર નીકળી હજીમ શોધવો હોય તો જડતો નથી, પણ ડોક્ટર કે વૈદ્ય ચેંકેડો અચડતા હાથ આવે છે. આજે કમાણી ક્યાં છે? દુકાન કાઠી પાટીયું મારી ખુરશીઉપર બેઠા એકા માખીઓ મારવાની છે ! બી. એ. નો અભ્યાસ કોઈ કરતો હોય છે તો તેને કહે છે, ભાઈ ! હવે બી. એ. થાઓ કે એમ. એ. થાઓ પણ મં મં મળવાના તાંધા જ જતલજીને હોં. નોકરી છે ક્યાં ? આ પોસ્ટ ખાનામાં ને પોલીસ ખાતામાં જયારા ઝેજ્યુએટો પદર પદર ને વીસ વીસ રૂપૈયે આપજી કરીને રહેવા તૈયાર છે, પણ ઉમેદવાર જ કોણ રાખે છે ? કોઈ વળી કહે છે, હવે કશાએ ધંધામાં રસકસ રતો નથી. દેસની એવી દુર્લભા આવી છે કે હવે શું કરવું તે કોઈને સૂજે તેમ નથી. આવાં ને આવા હજારો વચનો જ્યાં ત્યાં તમારા સાંભળવામાં આવશે. શું કરવું, તે કોઈને કોઈ સૂચવતું નથી, અને જેઓને કંઈ કરવાનું સૂચવું હોય છે, અને તે પ્રમાણે ઉત્સાહથી પ્રયત્નમા જોડાના હોય છે, તેના ટાંટીયા, સર્વ ભાગી નાંખે છે.

આત્મામાં શ્રદ્ધાવાળા પ્રયત્નશીલ મનુષ્યોએ, આવાં વચનોપ્રતિ લેશ પણ ધ્યાન આપવાની અગત્ય નથી. દશ વર્ષપૂર્વે કે વીસ વર્ષપૂર્વે પણ લોકો આવાં જ વચનો બો-

લતા હતા, પરંતુ આ વીસ વર્ષમાં ધ્યેય દબરો વકીરો, એલ. એલ. બી.એ, ડૉક્ટરો, અને બી. એ.ની ડીગ્રીવાળાઓને શું દાંતને અને અન્નને વેર છે ? તેમાંના કેટલાક તો ડિગ્રી પ્રાપ્ત કર્યા પછી પોતાની પ્રવૃત્તિની શક્તિઓને વિશેષ જાગ્રત કરવાથી આજે અસાધારણ વિજયને પ્રાપ્ત કરે છે. અદાર વર્ષકે પર પ્રથમ ત્યારે અમે મહાકાલ કાઢ્યું ત્યારે ધણુએ અમને કહ્યું હતું કે આજે માસિકો એટલા બધાં નીકળે છે કે તમારા માસિકની જરૂર જ નથી, અને તેનું કોઈ આદક જ થવાનું નથી ! આ વ્યાવહારિક કુશળતા (?) થી ભરેલું વચન સ્વીકારીને જો અમે શાંત બેસી રહ્યા હોત તો આજે ગુર્જરપ્રગમાં સર્વવ પોતાનો પ્રતાપ પાડનાર મહાકાલનું અસ્તિત્વ હોત જ ક્યાંથી ? આત્મશ્રદ્ધામાં અને પ્રવૃત્તિમાં રત રહેવાથી આજે મહાકાલ લગભગ બે દગ્ગર સત્તજન આહકોથી સત્કારપૂર્વક સેવાય છે, અને લગભગ આઠ દસ દગ્ગર સત્તજનોથી આતુરતાપૂર્વક વંચાય છે. એ જ પ્રમાણે ચાર વર્ષકે પર ' પ્રાતઃકાલ ' નામનું નવું માસિક ત્યારે આ વર્ગતરફથી પ્રકટ કરવાનો વિચાર થયો ત્યારે પણ ધણા કહેવા લાગ્યા કે આ બીજું કાઢવાથી પ્રથમનું મહાકાલ સુષ્પ્ત જશે. બેને કોઈ લેવાના નથી, અને તમે ખોટમાં આવી પડવાના ! પરંતુ સ્વાત્મજયમાં અપૂર્વ શ્રદ્ધા ધરનાર આ વર્ગે કશાકે પર લક્ષ ન આપતાં પ્રવૃત્તિને જ સેવા કર્યો, અને તેના પરિણામમાં મહાકાલ સુષ્પ્ત ગયું નથી એટલું જ નહિ. પણ ગાયમુનાના સંગમની પેઠે અસાધારણ વેગને ધારણ કરી રહ્યું છે, અને પ્રાતઃકાલનાં પોતાનાં જ આસે આહક થયાં છે. આમ પ્રવૃત્તિમાં અધિક અધિક વિશ્વાસ બધાતાં ચાર માસકે પર ત્યારે અમે ' યમદંડ ' નામનું ત્રીજું માસિક પ્રસિદ્ધ કરવા વિચાર કર્યો ત્યારે લગભગ સર્વતરફથી જ એમ કહેવામાં આવ્યું કે હવે તમે નીબી શકવાના નથી જ. આ ત્રીજા યમદંડને કોઈ અડવાનું પણ નથી. પરંતુ બે માસમાં જ તેનાં લગભગ પાંચસે આહક થવાથી તથા પ્રતિદિન તેની સખ્યામાં વધારો થતો જતો હોવાથી અમારો હવે અધિક મુદ્દ નિશ્ચય થયો છે કે જો બે વર્ષે અથવા વર્ષે વર્ષે બીજું એકેક નવું માસિક કાઢવામાં આવે તોપણ તેને માટે અવકાશ છે જ. આ સવગાસાથે અમારી પ્રવૃત્તિની શક્તિઓ તથા અમારો અનુભવ આ ઉદ્દેશો વર્ષોમાં એટલો બધો વધ્યો છે અને વધતો જાય છે કે બીજા કોઈ પણ બહારના લેખકોની મદદવિના અમે એટલા પોતે જ આત્મમત્તથી અને આત્મપ્રવૃત્તિથી આતાં બીજાં દસ માસિકો ચલાવવાં હોય તો ચલાવવાને પોતાને સમર્થ જણીએ છીએ.

આ સ્થલે આ પ્રકારે આપવામાં આવેલું આ આત્મદૃષ્ટાંત, આત્મસ્તુતિને અર્થે નથી, પણ જેમાં નિષ્પ્રજ્ઞતા જ મગશે, એવું ધણા કહે છે તેવા પ્રસંગોમાં પણ આત્મશ્રદ્ધા અને પ્રવૃત્તિ સર્વદા નિશ્ચય જ અર્પે છે, એ દર્શાવવા અર્થે છે. આથી તમે કોઈ કાર્યમાં ઉત્સાહથી જોડાયા હો, અથવા જોડવા તમારી વૃત્તિ ચપ્પ હોય, અને પછી કોઈ આવીને તમને તેમાં કશો જ સાર નથી એવાં વચનો કહી નિરાસાદ કરવા મથે તો નિરાસાદ થશે નહિ, અને પ્રવૃત્તિ ત્યજશે નહિ. પ્રવૃત્તિ એ ચિંતામણિ છે, અને તેથી જો ધધો તમે કરવા ધાવો હોય, તેમાં ભડેને તમારે ઉભા રહેવા જોઈશે પણ જગા ન જણાતી હોય, અને સેંકડો તે ધધોમાં પડી માખીઓ મારતા હોય તો

પણ જો તમે પ્રયત્નને નહિ સજો, અને તમારી શક્તિઓને અધિક અધિક કેળવતા જશો તો તમે ઉપર તરી આવ્યા વિના રહેવાના જ નથી. પ્રત્યેક ધંધાના ક્ષેત્રમાં આવે ઉભા રહેવાની જગા નથી, અને તેથી કેવળ નવીન અથવા ચોક્કસ રોકાયેલા ક્ષેત્ર આપણે ચોધવા જઈએ, અને તે જગ્યાએ પ્રયત્ન કરવાનો નિશ્ચય કરીએ તો તેવું ક્ષેત્ર આપણને જડે તેમ નથી, અને આપણને પ્રયત્ન કરવાનો સંભવસરખો પણ આવે તેમ નથી. માટે બુદ્ધિમાન મનુષ્યે અનુકૂળ પ્રસંગ જડવા ઉપર પ્રયત્ન કરવાનું મુલતવી ન રાખતાં જે ક્ષેત્ર પ્રાપ્ત હોય તેમાં પ્રયત્ન જ કરવા માંડવો ઘટે છે, અને પ્રયત્નવડે જ અનુકૂળ પ્રસંગોને આકર્ષી આણવા ઘટે છે.

આપણું આત્મત્વ પ્રયત્નવડે જ અધિક અધિક વિકાસને પામે છે; અને આત્મત્વ અથવા સ્વત્વને કેળવીને સર્વોત્કૃષ્ટ કરવું એ જ પ્રત્યેક મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે. અને આ સ્વત્વ પ્રયત્નવિના ખીજા કશાથી જ વિકાસને પામતું ન હોવાથી મનુષ્યોને પ્રયત્નમાં જ અધિક અધિક પ્રેરવા, અને તેમાં જ અધિક અધિક ઉત્સાહવાળા કરવા એનું જ નામ પરોપકાર છે. એથી વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ એ પાપ છે.

અત્ર આત્મત્વનો વિકાસ કરવાને માટે જે પ્રયત્ન કરવાનું કહેવામાં આવે છે, તે પ્રયત્ન પુસ્તકો વાંચવાં અને બુદ્ધિને ખીસવવી, એ નથી. પુસ્તકોમાંથી જ્ઞાન સંપાદન કરવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ નિરુપયોગી છે, એમ નથી; ઉપયોગનો છે, પણ તેટલાથી આત્મત્વ વિકાસ પામતું નથી. જે પ્રયત્નથી આત્મત્વ વિકાસને પામે છે, તે પ્રયત્ન અનુભવને આપનાર પ્રયત્ન છે. ખેતીનાં પુસ્તકો વાંચી ખેતી કરતાં શીખવું અને ખેતરમાં જઈ દળ લેઈ જમીન ખેડી, ખી રોપી, વગેરે ક્રિયા કરી, ખેતી કરતાં શીખવું, એમાં શુદ્ધ ભેદ છે. પ્રયત્નનો પ્રયત્ન, પ્રયત્ન છતાં અનુભવને પ્રકટાવનાર પ્રયત્ન નથી, અને તેથી તે વિજ્યનો સાક્ષાત્ સાધક નથી. દ્વિતીય પ્રયત્ન એ જ પ્રયત્ન છે, કારણ કે તે અનુભવને પ્રકટાવી વિજ્યને તત્કાળ અર્પે છે.

મરોથી પ્રાપ્ત કરેલું જ્ઞાન એ ખીજાનો અનુભવ છે, તેને જમારે આપણે પ્રયત્નથી આપણે પોતાનો કરી લેઈએ છીએ ત્યારે જ તે આપણને ઉપયોગનો થાય છે. પોતાના અનુભવઉપર જ મનુષ્યને અડગ વિશ્વાસ બેસે છે, અને અડગ વિશ્વાસ બેસવાથી જ તે પ્રયત્નના માર્ગમાં ઉત્સાહથી આગળ વધે છે. ઈશ્વરની ભક્તિથી આ લોકનાં અને પરલોકનાં સમગ્ર સુખ મળે છે, એનું સર્વ આસ્તિક પ્રજ્ઞ શું નથી માનતી ? માને છે જ, અને તો પણ તેમાંથી કેટલા યોગ્ય ભક્તિના શિખરે પહોંચે છે ? શાથી નથી પહોંચતા ? કારણ કે ખીજાના અનુભવમાં તેમને અડગ વિશ્વાસ નથી, અને તે વિના તેમનો પ્રયત્ન મોજો પડી જાય છે.

આથી આત્મા સર્વ કરવા સમર્થ છે, એમ માની પ્રયત્નને સેવો, અને અનુભવને પ્રાપ્ત કરો; અને પ્રાપ્ત કરેલા અનુભવવડે સ્વસામર્થ્યમાં અધિક શ્રદ્ધા પ્રકટાવી અધિક પ્રયત્ન કરો, અને અધિક અનુભવને સંપાદન કરો. પ્રયત્નવિના એકલી આત્મશ્રદ્ધા, એક પૈગ્વાળા રથના જેવી છે.

(અપૂર્ણ.)

અંથસત્કાર.

શ્રીઉપયોગી ગીતસંગ્રહ—(સંગ્રહ કરનાર બહેન મોંધી ગીરધર)—ભાગિ-
નીબૂપણ વગેરે અંથોમાંથી શ્રીઓને ઉપયોગી ઉત્તમ પદ્યોનો આ લઘુ પુસ્તકમાં સમા-
વેશ કર્યો છે. રા. રા. કાપડીયા મોતીચંદ ગીરધર, ભાવનગર એ શિરોનામે પત્ર
લખવાથી વગરમૂલ્યે આપવામાં આવે છે.

શ્રીવસિષ્ઠ સારગીતા—(લખનાર રા. રા. હગનલાલ કેવલરામ મહેતા, વડો-
દરા, મહેતાપોળ, મૂલ્ય રૂ. ૧-૪-૦) વસિષ્ઠસાર નામના એક અંપ્રસિદ્ધ સંસ્કૃત
અંથનો અનુવાદ કરી નરહરિ નામના કોઈ રાની કવિએ ગુજરાતીમાં સરળ દોહરા
તથા ચોપાઈમાં આ અંથ રચ્યો છે. તેનું સંશોધન કરી સંક્ષિપ્ત રીકાસાથે ઉક્ત
વિદ્વાને તેને પ્રસિદ્ધિમાં મૂકી પ્રાચીન કાવ્યના સાહિત્યમાં એક ઉપયોગી વૃદ્ધિ કરી છે.
ત્રણસેં વર્ષ પૂર્વે આ અંથ લખાએલો હોવાથી ગુજરાતી પ્રાચીન ભાષાનો અભ્યાસ
કરનારાઓને તેમ જ વેદાંતશાસ્ત્રના અધિકારીઓને તે અત્યંત ઉપયોગી થઈ
પડે તેમ છે.

વિષ્ણુ—(લેખક વસન્ત વિનોદી, મૂલ્ય ચાર આના, પ્રજાપંથુ જોશીસ,
અમદાવાદ) આ લઘુ કાવ્ય ત્રણ સર્ગમાં લખાયું છે, અને તેમાં એક સદૃશ્યી
વિષ્ણુના ઉભરા હૃદયવેધક રસભરી શૈલીમાં વર્ણવ્યા છે. વૈધવ્યને પ્રાપ્ત શ્રીઓએ
પુનર્વિવાહ કરવાના મિથ્યા મોહમાં ન તણૂતાં પોતાનું અવશેષ આસુષ જનહિતકર
પ્રવૃત્તિઓમાં ગાળવું, એ જ અપરકર છે, એવો ધ્વનિ લેખકે બહુ જ કુશળતાથી ત્રીજા
સર્ગમાં દર્શાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

કર્મક્ષેત્ર—(ભાષાંતરકર્તા રા. રા. શાસ્ત્રી નાયજી મોહનજી વ્યાસ બી. એ.
તથા રા. રા. વૈદ્ય જાદવજી ત્રીકમજી આચાર્ય, કોટ, જાનરગેટ, મુંબઈ, મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦)
બંગાળી ભાષામાં શ્રીશશિભૂપણસેન નામના વિદ્વાન પુરુષે લખેલા અત્યુત્તમ અંથનું
આ પુસ્તક ભાષાંતર છે. આત્મશ્રદ્ધા, ઉચ્ચ અભિલાષા, દૃઢ સંકલ્પ, આશ્રદ્ધયુક્ત
પ્રયત્ન, આદિ ઉત્તમ ગુણો સેવવાથી મનુષ્ય ઉન્નતિની પરાક્રાંદ્યાએ પહોંચે છે, એ
વગેરે વિચારો જે મહાકાલમાં નિતર ચર્ચવામાં આવે છે તે જ વિચારોને પ્રકા-
શાંતરે આ અંથમાં બહુ પ્રચાર્ય પ્રકારે રચ્યા છે. પ્રારબ્ધને દોષ દેઈ આગસુ ન પડ્યા
રહેતાં, પોતાનામાં સ્વભાવથી રહેલી, સુખ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાને, દૃઢ સંકલ્પવડે
પોષી, આત્મજનમાં શ્રદ્ધા ધરી ભાગીરથ પુરુષાર્થ કરવો, અને તે વડે પોતાને, પોતાની
જાતિને અને પોતાના દેશને ઉન્નત સ્થિતિએ પહોંચાડવો, એ સમગ્ર અયોગ પ્રત્યેક
શ્રીપુરુષે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય ઉત્તમ બોધ છે. ભરતખંડના પુરુષાર્થ વીર પુરુષોનાં
ચરિત્રોમાંથી પ્રતિપાદિત વિષયને સમર્થન કરનાર ભાગને વર્ણવીને અંથને રસિક તથા
આકર્ષક કર્યો છે.

રામવિયોગ—(આલેખક રા. રા. લક્ષ્મીભાઈ નારણજી દેસાઈ, વલસાડ)
આ એક પંચાંકો નાટક છે. રામને રાજ્યાશિકેટ કરવાનો દયારથે વિચાર કર્યો તે સ.

મયથી તે રામ વનવાસે જવા નીકળ્યા તે સમયસુધીના તેમના ચરિત્રને સાક્ષર આલેખકે નાટકના રૂપમાં રચવાનો જે પ્રયત્ન કર્યો છે, તે તેમની વિદ્વત્તાને અત્યંત શોભા આપનારો છે. સંસ્કૃતમાં ઉત્તમ નાટકો જે શૈલિથી લખાયાં છે, તેવી જ શૈલિથી લખાયલા આ નાટકને અવલોધી કોઈપણ સદ્દેશ્ય વિદ્વાનને આનંદ યથાવિના રહે તેમ નથી. આ ગ્રંથ આલેખકતરફથી બક્ષિત મળે છે.

શ્રીમદ્ભગવદ્ગોના—(ભાષાંતરકર્તા શાસ્ત્રી શ્રીયુત શુવરામ લક્ષ્મણાચ; પ્રસિદ્ધકર્તા શેઠ શ્રીપુરુષોત્તમદાસ વિશ્રામ માવજી, જીતી હનુમાન ગલી, કાલગાદેવી રોડ મુંબઈ, મૂલ્ય રૂ. ૨-૮-૦) શંકરાનંદ સ્વામિની તથા શ્રીમધુસૂદનસરસ્વતીની ટીકાઓનો આધાર લેઈ આ ભાષાંતર કરવામાં આવ્યું છે. તેના વિદ્વદ્ભાવે ભાષાંતરકર્તાએ તેને નિર્દોષ, સરળ, તથા જેમને અર્થ તે રચનામાં આવ્યું છે તેમને સર્વ પ્રકારે ઉપયોગી થઈ પડે, તેવું કરવાને અત્યંત પરિશ્રમ કર્યો છે. ગીતાનાં આજસુધી પ્રસિદ્ધ ચર્ચેલાં સદીક ભાષાંતરોમાં આ નવીન ભાષાંતરે એક અત્યંત ઉપયોગી વધારો કર્યો છે.

પ્રવોચ-ભારત-દ્વિતીય ભાગ—(કર્તા શેઠ શ્રીપુરુષોત્તમદાસ વિશ્રામ માવજી, મુંબઈ, મૂલ્ય ૦-૮-૦) વિદ્યાનુરાગી આ શ્રીમાન સાક્ષર પુરુષ પ્રતિવર્ષે એક બે નવીન ગ્રંથો રચી રચાવી સાહિત્યની વૃદ્ધિ કરવા જે પરિશ્રમ કરે છે, તે જ પ્રમાણે બે અન્ય શ્રીમંતો કરે તો સાહિત્યની ઉન્નતિ થવાનો સંભવ સત્વર સમીપ આવે, એ સ્પષ્ટ છે. પ્રસ્તુત ગ્રંથ એ તેમના વિદ્યાનુરાગરૂપી વૃક્ષનું એક મનોહર સુવાસમય પુષ્પ છે. એમાં વિવિધ વાર્તાઓદ્વારા સામાન્ય મનુષ્યોને પણ સમગ્રજ એવી ભાષામાં ઉત્તમ શોધ આપવા પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. વાર્તાના સંબંધનાં પાંચ સુંદર ચિત્રો આપવાથી ગ્રંથ અધિક આકર્ષક થયો છે.

ન્યાયમૂર્તિ રાનહેનું જીવનચરિત્ર—(લેખક રા. રા. સૂર્યરામ રોમેશ્વર દેવાચરિ, જુહાપાટા, મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦) રા. બ. માનકરના અંગ્રેજી પુસ્તકના આધારે આ ચરિત્ર લખવામાં આવ્યું છે, અને જણાવના સંતોષ થાય છે કે તેના વિદ્વાન લેખક, ગુજરાતી ભાષામાં આજ સુધી પ્રસિદ્ધ થયેલા ચરિત્રના ગ્રંથોમાં તેને ઉચ્ચ પદમાં મૂકવામાં વિજયી થયા છે. શ્રીયુત રાનહેનું જીવન અનેક બોધક વિષયોથી ભરેલું છે, અને પ્રત્યેક મનુષ્યને તેમાંથી ઉપદેશ લેવાયોગ્ય તથા અનુકરણ કરવાયોગ્ય સેક્ટરો પ્રસંગો મળે તેમ છે. સાક્ષર શ્રીસૂર્યરામે આ સર્વ પ્રસંગોને શુદ્ધ, સંસ્કારી, સરળ અને રસિક ભાષામાં આલેખવામાં પ્રશસ્ત્ય પરિશ્રમ કર્યો છે. ગ્રંથના આરંભમાં મૂકેલી વિસ્તારવાળી પ્રસ્તાવના પણ બહુ વિચારપૂર્વક લખાયેલી છે, અને તેમાં સુધારાના પદકારોને લક્ષમાં લેવાયોગ્ય ઉત્તમ મુખોષ આપ્યો છે. જુહાપલોદનનાં છેલ્લાં પ્રકરણો, પોતાનું જીવન ઉત્તર કરવા ઇચ્છનાર પ્રત્યેક મનુષ્યને મનન કરવા યોગ્ય છે.

श्री सद्गुरुर्व परमात्मने नमः

ॐ

महाकाल

B. S. DAVE

रूप [पुस्तक] १९, आयण सं० १९६३, दशम (अंक) १०.

श्लोकः ॥

यस्योत्तमांगोपरि तावकीना
पादाब्जकातिमुंहुदायमाना ।
तस्यांघ्रियुगमस्य भवत्यधस्ता-
दापह्णः शोचति चोतिसर्व ॥

अर्थः—हे सर्वोत्तीत प्रभो ! किना-भजनद्विपर आपनां अर-
थभक्त्यो इति मुकुटस्थ-अर्ध रहे छे, ते पुरपना पोताना अर-
थलनी नीचे आपतिनो समस्त आभी शोः छे छे (अर्थात्
आपना द्विपरार्थ-विपत्तिभाजन पोताना पशतथे आप छे) ।

प्रतिष्ठा करनार

श्रेयस्साधकअधिकारिवर्ग.

चोरमेव ' लक्ष्मीविलास ' लिमिटेड प्रेसमां मुद्रांकित कयु.

वारिक एगहार वर्षारंभकाले ज छे २.

ચિત્તિરવિને પ્રકટ થવા સાધકરૂપીં કમલની પ્રાર્થના.

પદ ૨. (જે કરશે તે ભરશે, એ લય.)

હું અપ્રાચ્છાદિત ચિત્તિરવિ હું છું ક્યાં લગી રહેશે,
આ શિથિલ કમલને ક્યારે દર્શન દેશે.
જેવા પ્રિય દિવ્ય વદનને, એવેવા જીવમદ જીવનને,
હું નિરખું નિત્ય ગગનને, ક્રકર ક્યાં લગી તાણી લેશે, અપ્રા.
જીવન ! જીવન કરમાતું, તનું પ્રતિપળ દુર્ગળ થાતું,
ઉંચું નં અધિક જેવાતું, કાં મુખ ન ખતાવે કહેશે, અપ્રા.
આજે નહિ તો પ્રિય કાલે, દેખાશે મુજને વહાલે,—
(એવી) આશામાં આયુષ્ ચાલે, નિર્દયતા ક્યાં લગી એવેશે, અપ્રા.
અગ્રથી પ્રિય બહિર્ પધારે, સ્મિતપૂર્વક ક્રકર વિસ્તારે,
મૃત્યુથી, દઈ જીવન ઉગારે, + છદ્મ નૃહરિ નનભમાં વહેશે, અપ્રા.

ચિત્તિસિંધુમાં તન્મય થવા મનને પ્રવોધ.

પદ ૩. (અગ્રણ નિર્ગળ માળા, ૨૮ મન, એ લય.)

ચિત્તિદરીએ ગળી જાજે, હે મન ! ચિત્તિદરીએ ગળી જાજે,
લવણતણી ધની પુતળી પ્રિય આજે, હે મન.
ચિત્તિસિંધુ દશદિશ નિરર્ણને, સર્વાંગે મહિં નહાજે,
આલિંગી જળને અણુઅણુથી, પ્રતિપળ જળમય થાજે, હે મન.
કાષ્ઠ, ધાતુ, પાષાણની પુતળી બની ચિત્તિપ્રતિ ના ધાજે,
કાર્ય જૂઠું કારણથી પડી કે. કારણમાં શું રાજે ? હે મન.
લહી તુજને તું કાર્ય ચિત્તિનું, ચિત્તિમય થાવા ચહાજે,
પરિચિન્નતા લેટે સ્થાપી, મુખના હેતુ ભાજે, હે મન.
મૂળ દુષ્ટરૂપ જળ જાણી જળ થા, અપૂર્વ શુરૂતા કાજે,
નરહરિચિત્તિમાં ચિત્તિરૂપ રહેતાં, હુંદુલિ સ્વર્ગે વાજે, હે મન.

અવબોધોદ્ઘોષ.

પદ ૪. (સનનનનન સૌર કરતી, એ લય.)

અળળ કરતી આ અહો ! શી, દિવ્ય રશ્મિ આવતી,
કેાણ પ્રેરે, કયાંથી આવે, દિવ્ય ધૃતિ પ્રસરાવતી.
એક ક્ષણમાં પ્રકટી સત્વર, લેલી અંકટાહ ગઈ,
સસ પાતાલોવિષે પણ, સજર ક્ષણમાં પ્રસરી રહી;—
જોતજોતામાંહિ વ્યાપી, સકલ મધ્ય પ્રદેશમાં,
રશ્મિમય કરી વિશ્વ દીધું, તિમિર કહીં જહું લેશ ના;—
આમ જોતાં તેમ જોતાં અમકતી આ ચિત્તિધૃતિ,
મુજ વિષે ન્યાં ન્યાળું ત્યાં પણ, એ જ જ્યોતિ પ્રકટતી;—
અવિદ્યાબંધન ધૃતિએ, તરત મારાં તોડીયાં,
કર્મકલેશવિપાકઆદિ, સઘ મુજથી છોડીયાં;—
એક ક્ષણમાં મુક્ત થીયો, કર્યો સર્વતણો પતિ,
જોઈ આ-આશ્ચર્ય હું ત્યાં, લાન કઈ મુજ મનમતિ;—
લીન આતાં તો તરત હું, મુજને ભૂલી ગયો,
સવપતિપણું પણ ન મુજમાં, રશ્મિમય આવે થયો;—
જાગી જોતાં ન્યાળું મુજને, સદા સર્વતણો પતિ,
લાન માઈ વિશાલું જે ક્ષણ, તે જ ક્ષણ હું ચિત્તિધૃતિ.

ચિદનુભવોદ્ગાર.

પદ ૫.

હવે શું જાકી કરવું મારે-હવે શી ચિંતા રહી છે મારે,
ચિત્તિરૂપ હું થયો દે.
જીવને બંધન જે જે વળગ્યાં, તે રહે હાવે મુજથી અજમાં,
તેરાવરણ ને નિર્વિકાર મુજને લલ્લો રેજ
નિત્ય શુદ્ધ ને અભય હું, સ્વતંત્ર ને સર્વજ,
અવિકલ અને અસંગ હું, પૂર્ણ નિરામય પ્રજ,
હુંથી રહિત જગત્નો એકે ન અણ રહ્યો દે;—
સત્ ચિદ્ ને આનંદ જે, તે છે મારા ધર્મ,

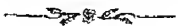
તામરૂપજડ હું નથી, હું કેવલ નિષ્કર્મ,
 કુદ્યેદ જાતનમરણનો દેરા મેં દહો રે;-
 સર્વવ્યાપી અનાંત મે, અચાર અપરિચિન્ત,
 મુજ સ્વરૂપે કરી સર્વથી, અલિન્ત તે વળી ભિન્ન
 યેદશ્રુતિએ પણ મુજને 'નેતિ' કહ્યો રે;-
 દૃશ્યરૂપે ચિતિ પ્રસરતાં, હું પણ યમ રહું દૃશ્ય,
 જ્યાં જે રૂપે ચિતિ રહે, તદરૂપ થાઉં અવશ્ય,
 ત્યાં ભુવન, પ્રલ્હાંડે, મારે વિજય વહ્યો રે;-

ચિત્તની ચિન્મયાવસ્થા.

પદ ૬. (મરજ પ્રભુની પ્રમાણે બને છે-એ સવર.)

ચિતિતત્ત્વમાં ચિત્ત મારું હમે છે, સમુદ્રે તરંગોસમું થઈ શમે છે.
 કહી દૃશ્યને આ ન મન ચિંતવે છે, સ્વરૂપથી લગનિ એ લગાવી રહે છે-
 નથી સ્પર્શતા સુખદુઃખાદિ ધર્મો, નથી બાધતાં લેશ પણ કોઈ કર્મો.-
 'નથી હાનિ વૃદ્ધિ કહી કયાંકિ જોતું', નથી પામતું કે નથી કાંઈ ખોતું;-
 યથારૂપ આ વિદ્યતું સડ જણાતું, ન આશ્ચર્ય કોથી કહી કાંઈ ધાતું;-
 ન દેહાદિને માત્ર મારું ભણે છે, સકલ વિદ્યને એક મારું ગણે છે;-
 અનવધિ પ્રદેશે સદા વિસ્તરી તે, સ્વપરભાવને છે ગયું નિસર્ગી તે,-
 કદા સચ્ચિદાનંદ રૂપે પ્રકાશે, કદા સાક્ષીરૂપે નિરાળું જ ભામે;-
 મળી જાય જગમોહિ જગ એક રૂપે, મળ્યું ચિત્તચેતન્ય એકસ્વરૂપે;-
 નથી ચિત્ત એ ચિત્ત, પણ એ ચિતિ છે, ચિત્તરૂપ અવસ્થા હવે તો વીતી છે;-
 ઉપેન્દ્રચિતિરૂપરથી ચિત્ત આજે, ઉપાધિ દહીને ચિતિમાં વિરાગે:-

આત્મપુરાણનો સાર.

(અનુસંધાન વર્તમાન રૂપના ૪૪ ૧૧૩ થી.)

અધ્યાય ૩ ઠા.

શિષ્ય મુઠ્ઠે પુછે છે કે હે ભગવન ! પહેલા અધ્યાયમાં આપે વામદેવાદિક અધિ-
 દાત્રીઓના અને સત્તાદિક અધિઓના સંવાદરૂપે આરેય ઉપનિષદનો આ સમાવૃત્તો.

ખીજા અધ્યાયમાં હિન્દુ પ્રવર્તન રાખના સંવાદરૂપે કૌશીતકી ઉપનિષદનો અર્થ સમજાવ્યો. ત્રીજા અધ્યાયમાં પણ અમળતરાત્રુઆસાદિના સંવાદરૂપે એ જ ઉપનિષદનો અર્થ સમજાવ્યો. ચોથા અધ્યાયમાં દષ્ટક અર્થબોધ, અશ્વિનીક્રમાર, અને દેવરાજ હિન્દના સંવાદરૂપે બૃહદારણ્યક ઉપનિષદના મધુકાંડનો અર્થ સમજાવ્યો. અને પાંચમા અધ્યાયમાં યાજ્ઞવલ્ક્યઅશ્વસાદિક સ્પિઓના સવાદરૂપે બૃહદારણ્યક ઉપનિષદના યાજ્ઞવલ્ક્યકાંડનો અર્થ સમજાવ્યો. એ સર્વ અધ્યાયોમાં નાના પ્રકારની અભિરેષા આપે સમજતી. પાંચમા અધ્યાયની અંતમાં આપે કહ્યું હતું કે સર્વભગવાનના શિષ્ય યાજ્ઞવલ્ક્ય મુનિએ જનક રાજાને અભિવિદ્યાનો ઉપદેશ કર્યો છે. એ અભિવિદ્યા સાંભળવાની મને મરજ છે. માટે તે કૃપા કરીને કહો. યુરુ કહે છે, હે શિષ્ય ! યાજ્ઞવલ્ક્યમુનિએ જે અભિવિદ્યાનો ઉપદેશ જનક રાજાને કર્યો છે, તે હું તને કહું છું તે સાવધાન ધરાવે તું સાંભળ.

હે શિષ્ય ! ત્યારે શાકલ્ય મૃત્યુ પામ્યો અને સર્વ બ્રાહ્મણોનો પરાભવ થયો ત્યારે જનકરાજા અને ખીજા સર્વ સભાજનો પોતપોતાને ઘેર ગયા. પ્રાતઃકાળમાં રાજા જનક દેનાનાદિક નિત્યક્રમથી પરવારી રાજ્યસભામાં આવી બેઠા તથા ખીજા બ્રાહ્મણ દારિયાદિક પ્રજાજનો પણ પોતપોતાને આસને આવી બેઠા. પછી યાજ્ઞવલ્ક્યમુનિ મૂર્ધભગવાનનું આરાધન કરી પોતાના શિષ્યોસહિત જનકરાજાની સભામાં આવ્યા એટલે જનકરાજાસહિત સર્વ સભાજનોએ ઉભા થઈને માન આપી નેમને બેસાડા નેમનું અર્ધપાદાદિકથી પૂજન કર્યું. પછી યાજ્ઞવલ્ક્ય મુનિની આસથા સર્વ સભાજનો પોતપોતાના આસનઉપર બેઠા. પછી જનકરાજાએ યાજ્ઞવલ્ક્યમુનિને નમસ્કારપૂર્વક કહ્યું કે હે મુનિ ! આપંજેયા વિદ્યાનુ બ્રાહ્મણો અમારા જેવા અત્યાનીઓના પરમદેવતા છે. આપની સર્વ પ્રાણીઉપર સમાન દૃષ્ટિ હોઈને ગમદમાદિ ગુણગુહન તથા મતસદિ રિકારો અને સર્વ કામનાઓ રહિત છે. આ પૃથ્વીઉપર આપનું ફરવું અમારા જેવા અજાન છવોનો ઉદ્ધાર કરવા વારતે જ હોય છે. આપ મૂર્ધભગવાનના શિષ્ય આનંદરૂપરૂપ આત્માના અપરોક્ષજ્ઞાનથી સુકન છે તથા ત્રણે પ્રકારના એવમુઓમાં રહિત છે. હે મુનિ ! આ સંવાદરૂપી ગતમાં હું ફેસેલો છું તેનો ઉદ્ધાર કરવાને જ આપ પધાર્યા છો એવો મને નિશ્ચય થાય છે. અધ્યાત્મ, અધિભૂત અને અધિદેવ એ ત્રણ પ્રકારનાં દુઃખરૂપ ત્રણ કૃણાંવાળું અજાનરૂપી લોહાની જોડી સંસારરૂપી ગળામાં હું ફેસેલો છું તેનો ઉદ્ધાર કરવાને જ આપ પધાર્યા છો, એ વચર આપને અદિ પધારવાનું ખીલું કોઈ કારણ મને સમજાતું નથી. માટે હે મુનીશ્વર ! આપ આ અજાન છવઉપર દયા કરીને એને ઉપદેશ કરો. આ પ્રકારનાં જનક રાજાનાં ચિત્તસુકન વચનો સાંભળીને પ્રસન્નતાથી યાજ્ઞવલ્ક્યે જનકને કહ્યું કે, હે જનક ! આગમુખીમાં તમારે ત્યાં જે જે સભાજનો જે જે જનનો ઉપદેશ કર્યો હોય તે જ્ઞાન જે મોંપ ન હોય તો મને કહો. પછી હું તમને ઉપદેશ કરીશ.

આ પ્રમાણે ત્યારે યાજ્ઞવલ્ક્ય મુનિએ જનકરાજાને પુછવું ત્યારે જનકે કહ્યું કે હે મુનીશ્વર ! સિસિનક્ષત્રિના પુત્ર છત્રવાક્ષપિએ અગ્નિદેવતાને જ અગ્નરૂપ કહી ઉપદેશ કર્યો. શૂર્યક્ષત્રિના પુત્ર ઉદકેક્ષપિએ વાયુદેવતાને અગ્નરૂપ કહ્યો. રશ્મ્યક્ષત્રિના પુત્ર વકુન્થપિએ સૂર્યને અગ્નરૂપ કહ્યો. ભારદ્વાજગોત્રના મદંભીવિષ્ણુ નામે ક્ષત્રિએ દિશાઓને

અભરૂપ કહી. જગ્યાસાના પુત્ર સત્યકામઋષિએ ચંદ્રમાને અભરૂપ કહ્યા. એ પ્રમાણે ભુક્ત, જુદા ઋષિઓએ જુદું જુદું અભરૂપ સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે. જનકનું એવું વચન સાંભળી યાતવલક્યે કહ્યું કે હે જનક ! અગ્નિઆદિક દેવતા સર્વ જગત્તો નિર્વીઢ સલાં વનાર છે તેથી અભરૂપે તેની ઉપાસના કરવી શ્રેષ્ઠ છે. પરંતુ માત્ર એટલા જ્ઞાનથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ત્યાંસુધી આત્મસાક્ષાત્કારની પ્રાપ્તિ થતી નથી ત્યાંસુધી મોક્ષ મળતો નથી, અને અગ્નિઆદિક દેવની ઉપાસના (સચુણ) થી નિર્ગુણ અભરૂપે સાક્ષાત્કાર થતો નથી અને નિર્ગુણ અભરૂપે અપરોક્ષજ્ઞાનથી નિર્ગુણ અભરૂપે સાક્ષાત્કાર થાય પારે જ મોક્ષ મળે છે.

યાતવલક્યનું એવું વચન સાંભળીને જનકરાજ મુનિને સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કરી કહેવા લાગ્યો કે હે મુનીશ્વર ! હું આ સંસારરૂપી મહાન્ ઘેર વનમાં બૂલો પડી ગટ્ટી દુઃખી થાઉં છું. આપ દયાળુ પ્રભુ એ ઘેર વનમાંથી બહાર નીકળવાનો માર્ગ મને બતાવો. આ પ્રમાણે જનકરાજએ દીનતાથી કરેલી પ્રાર્થના સાંભળીને યાતવલક્ય મુનિએ તેના અધિકારની પરીક્ષામાટે કહ્યું કે હે જનક ! તમે મને જે માર્ગ પૂછ્યો તે ત્યાં જવાનો માર્ગ તમારે જાણ્યો છે તે જાણ્યાપર હું તમને માર્ગ બતાવી શકતો નથી, મારે પ્રથમ તમે મને તમારું મનવ્યસ્થાન કહો એટલે ત્યાં જવાનો માર્ગ હું બતાવું. મનસ્ય કે આજસુધી તમે અગ્નિ, વાયુ, સૂર્ય, દિશા, ચંદ્રમાને પ્રત્યક્ષ એ હે દેવતાઓની અભરૂપે ઉપાસના કરી છે, અદ્વિતિ સત્યાદિક દેવીસંપદસંપન્ન છે, વેદના પૂર્વકાંક્ષે અભ્યાસ કર્યો છે. તથા અનેક ઋષિઓથી નૈ ઉપાસનાનું રહસ્ય સમજ્યા છે, તેથી એ કર્મઉપાસનારૂપ સાધનોવડે તમારી આ શરીરનો પરિત્યાગ થતાં કયા સ્થાનમાં ગતિ થશે તે સ્થાન તમે જાણ્યા હો તો કહો. એટલે તે સ્થાનમાં જવાના માર્ગનો હું તમને ઉપદેશ કરું. મનવ્યસ્થાન જાણ્યાશિવાય માર્ગનો ઉપદેશ કરવો વ્યર્થ છે. માટે હે રાજન્ ! ચિત્તશુદ્ધિદ્વારા કર્મઉપાસનારૂપ સાધનોથી તમે કયા સ્થાનમાં જશો તે જાણવો એટલે ત્યાં જવાનો માર્ગ હું તમને જાણવું. આ પ્રમાણે જનકને યાતવલક્યે પૂછ્યું તેની એ મનઃકળ દત્તી કે જે રાજ્ય એ મનવ્યસ્થાન જાણીને પુછતો દશે તો એ શ્રદ્ધાવાન્ નથી અને તેથી એ અભિવિદ્યાનો અધિકારી નથી. અને જે એ મનવ્યસ્થાન નહી જાણવાથી પુછતો દશે તો એ શ્રદ્ધાવાન્ હોઇને અભિવિદ્યાનો અધિકારી છે એમ સમજશે. મનસ્ય કે યાતવલક્યનો ઉપરનો પ્રશ્ન જનકના અધિકારની પરીક્ષામાટે હતો. આ પ્રમાણે યાતવલક્યનો પ્રશ્ન સાંભળી જનકે કહ્યું કે હે મુનીશ્વર ! કર્મઉપાસનાદિક સાધનો કરવાથી કયા સ્થાનમાં જવાશે તે મને માલમ નથી. હે મુનિ ! હું કયા સ્થાનથી આવ્યો છું અને કયા સ્થાનમાં જવાનો છું તે મને માલમ નથી. હે ભગવન્ ! કર્મરૂપી વાયુને વરા આ સંસારરૂપ અગ્નિમાં પડેલો આ જનક કેવળ દુઃખનો જ અનુભવ કરે છે. તે પોતાના આત્માને, દુઃખનાં કારણોને કે બીજા કોઇ પદાર્થને જાણતો નથી. એવો મુદ્ધુલ્લિ હું જનક, કર્મઉપાસનાવડે કયા સ્થાનમાં જવાશે તે કેમ જાણી શકું ? માટે હે ભગવન્ ! આપ કૃપા કરીને એ મારે જવાના સ્થાનનો તથા તેના માર્ગનો મને ઉપદેશ કરો. હે શિષ્ય ! આ પ્રમાણે જનકનું બોલવું સાંભળી, તેને અભિવિદ્યાનો અધિકારી જાણી યાતવલક્યે કહ્યું, હે જનક ! અધિકારી પુરૂષ કર્મઉપાસનાદિક સાધનોવડે

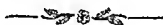
ચિત્તશુદ્ધિદ્વારા જે સ્થાનમાં જાય છે, તે સ્થાનનો હું તને ઉપદેશ કરું છું. એ સ્થાનના જ્ઞાનવડે તું સંપૂર્ણ નિર્ભય થઈશ.

હે જનક ! જ્યેષ્ઠાઈ પુરુષ પોતાને જવાનું સ્થાન નહિ જાણીને તે સ્થાનનો માર્ગ પુછે છે તેને દયાળુ પુરુષો તે સ્થાનનો તથા તે સ્થાનમાં જવાના માર્ગનો એ જ નો ઉપદેશ કરે છે. તેમ તું પણ જવાનું સ્થાન નહિ જાણીને તેનો માર્ગ મને પૂછે છે, તો તું શ્રદ્ધાવાનને હું પ્રથમ જવાના સ્થાનનો ઉપદેશ કરું છું. એ ગંતવ્યસ્થાનમાં ચિત્તની એકાગ્રતા થવી એ જ તેનો માર્ગ છે. માટે હું જનક ! તું સંશયવન્નિત થઈને, મન સાવધાન કરીને એ ગંતવ્યસ્થાન હું કહું છું તે શ્રવણ કર. હે શિષ્ય ! એ પ્રમાણે ચામવલ્કલપત્ર વચન સાંભળી, પ્રસન્ન મનથી જનકરાગ્યને કહ્યું કે હે મુનીશ્વર ! હું સાવધાન છું, આપ કૃપા કરીને મને એ ગંતવ્યસ્થાનનો ઉપદેશ કરો. એ રીતનું જનકનું વચન સાંભળી યામવલ્કલ ઉપદેશ કરવા લાગ્યા.

યામવલ્કલે કહ્યું કે હે જનક ! મૂર્ધ ભગવાને જે જ્ઞાનનો ઉપદેશ મને કર્યો છે તે જ્ઞાન હું તને કહું છું. એ જ્ઞાનથી આત્મસાક્ષાત્કાર થાય છે, તથા તે યનાદિક બહિરંગ સાધનોથી અને વિવેકાદિક અંતરંગ સાધનોથી પ્રાપ્ત થાય છે. હવે તુર્પરૂપ શુદ્ધ બ્રહ્મનો બોધ કરવાને જાગ્રત્, સ્વપ્ન ને સુષુપ્તિ એ ત્રણ અવસ્થાના અભિમાની આનુક્રમે વિશ્વ, તૈજસ ને પ્રાણનું સ્વરૂપ જતાવે છે. તેમાં પ્રથમ વૈશ્વનારરૂપ વિશ્વનું સ્વરૂપ વર્ણન કરે છે. હે જનક ! અધિષ્ઠાવડે દેહાદિદેહુસાથે તાદાત્મ્યલાપને પામેલા આ પરમાત્માદેવ જે સમયે નેત્રાદિક ઇન્દ્રિયોદ્વારા રૂપાદિક વિષયો મદ્ભણ કરે છે તે સમયે એ પરમાત્માદેવ જાગ્રત્ અવસ્થાવાળો થાય છે. એ જાગ્રત્ અવસ્થામાં તે બે રૂપે રહે છે. બેઠાતા ઇંદ્રરૂપે જમણા નેત્રમાં અને બોઝ ઇંદ્રાણીરૂપે ડાબા નેત્રમાં રહે છે. એ રીતે વૈશ્વનારના ઉપાસક મુરુપ વિશ્વાત્માનું ઇંદ્રઇંદ્રાણીરૂપે ધ્યાન કરે છે. એ ઇંદ્રઇંદ્રાણી વાડ્આદિક દસ ઇન્દ્રિયોના અધિષ્ઠાતા દેહાદિ તેમને વિશટ પશુ કહે છે. હે જનક ! એ રીતે જાગ્રત્ અવસ્થામાં એ પરમાત્માદેવ ઇંદ્રઇંદ્રાણીરૂપે સર્વ શ્રવેના જમણા ને ડાબા નેત્રમાં રહે છે. એ પરમાત્મારૂપ ઇંદ્ર સમષ્ટિરૂપે એક છે તથાપિ વ્યપ્તિ ઉપાધિયડે વાંત પુરુષોને અનેકની પેઠે જણાય છે. હે જનક ! ઇન્દ્રિયોદ્વારા નાના પ્રકારના સ્પૃશ્ય ભોગને જે અવસ્થામાં તું દમણાં ભોગવે છે, તે અવસ્થા ને જાગ્રત્ અવસ્થા છે. એ જાગ્રત્ અવસ્થામાં તું પરમાત્માદેવ બેઠાતા ઇંદ્રરૂપે અને બોઝ ઇંદ્રાણીરૂપે સર્વ શરીરોમાં રહી સર્વ વ્યવહાર કરે છે. મતલબ કે જે અવસ્થામાં પરમાત્મા ઇંદ્રઇંદ્રાણીરૂપે ભિન્ન ભિન્ન સ્થાનમાં રહે છે તે પરમાત્માનું વૈશ્વનારરૂપ વિશ્વનું સ્વરૂપ છે. અને જે અવસ્થામાં પરમાત્મા ઇંદ્રઇંદ્રાણીરૂપે એક જ સ્થાનમાં હોય છે તે હિન્દુપગલું સૂતાત્મારૂપ તૈજસનું તથા ઇન્દ્રિયરૂપ પ્રાણનું સ્વરૂપ છે. હવે તૈજસ ને પ્રજ્ઞના રૂપનો તજાવત જતાવે છે.

જુદવકમળમાંથી અનેક નાદીઓ નીકળી આપ્યા શરીરમાં પસરેલી છે. એ નાદીઓ એક વાળના હલ્લરમા લાગાગેટલી સદમ છે. જેમ જાડના એક યડમાંથી અનેક શાખા નીકળે છે તેમ સુષુમ્ણા નામે એક નાદી યડરૂપ છે તેની શાખારૂપ અનેક નાદીઓ છે. એ સુષુમ્ણા નાદી હૃદયમાંથી નીકળી મૂર્દસ્થાનમાં થઈ અઘ્વોદકપર્વત ગચ્છેલી છે. એ સુષુમ્ણાનાદી પરમાત્મારૂપ ઇંદ્રઇંદ્રાણીનો જગ્યાઆવવાનો માર્ગ છે. જ્યારે એ પર-

આત્મા સુષુપ્ત્યાનાડોને માગે આ શરીરની બહાર નીકળે છે ત્યારે તે દેવ્યાન માર્ગદારા બ્રહ્મજોડન પામે છે તથા જ્યારે એ પરમાત્મારૂપ ઇંદ્ર શરીરની અંદર રહે છે ત્યારે સુષુપ્ત્યાની શાખાએ પીછા નાડીરૂપમાર્ગે હૃદયમાંથી જન્મણા નેત્રમાં આવે છે. જ્યારે ઇંદ્રાણીસહિત એ પરમાત્મારૂપ ઇંદ્ર નાડીરૂપમાર્ગે યજ્ઞ હૃદયાકાશમાં જાય છે ત્યારે તે સુષુપ્તિ અવસ્થાને પામે છે અને જ્યારે તે નાડીરૂપ માર્ગમાં જ રહે છે ત્યારે તે સ્વપ્નાવસ્થાને પામે છે. એ પરમાત્મારૂપ ઇંદ્રાણીસહિત જન્મણી ને કાળી આંખમાં રહીને શબ્દરૂપશાદિક સ્થૂળ ત્રિપથો ભોગવે છે તેથી તે પરમાત્મારૂપ ઇંદ્રને સ્થૂળભુક્ કહે છે. અને વ્યઘ્નિ રૂપ શરીરના અભિમાનથી વિશ્વ કહે છે. એ જ પરમાત્મારૂપ ઇંદ્ર જન્મણ અવસ્થાને ત્યાગીને નાડીરૂપ સ્થાનમાં રહી સ્વપ્નાવસ્થામાં મનોમય સૂક્ષ્મ ત્રિપથો ભોગવે છે તેથી તે પરમાત્મારૂપ ઇંદ્રને સૂક્ષ્મભુક્ કહે છે તથા વ્યઘ્નિ સૂક્ષ્મ શરીરના અભિમાનથી તૈજસ કહે છે. એ પરમાત્મારૂપ ઇંદ્ર સ્વપ્નાવસ્થાને ત્યાગીને હૃદયાકાશમાં રહી સુષુપ્તિ અવસ્થામાં વાસનામય અત્યંત સૂક્ષ્મ બોગોને ભોગવે છે તેથી તે પરમાત્મારૂપ ઇંદ્રને અત્યંત સૂક્ષ્મભુક્ કહે છે. અને સુષુપ્તિ અવસ્થામાં એ આત્મારૂપ ઇંદ્ર આનંદરૂપ અંતર્યામી સાથે અભેદ ભાવને પામે છે તેથી તેને આનંદભુક્ કહે છે. તથા વ્યઘ્નિશરણ શરીરના અભિમાનથી તેને પ્રાજ કહે છે. હે જનક ! વાસ્તવિક રીતે જોઈએ તો સુષુપ્તિ અવસ્થામાં એ પરમાત્મારૂપ ઇંદ્ર અબોક્તા જ છે, કેમકે સુષુપ્તિમના જ્ઞાનનું નામ ભોગ છે. એ સુષુપ્તિ જ્ઞાન સુષુપ્તિમાં છુદ્ધિનો ભય હોવાથી સંબધનું નથી તેથી સુષુપ્તિમાં આત્મા અબોક્તા જ છે. (અપૂર્ણ).

શ્રી સદ્ગુરુ કોણ હોઈ શકે; ગૃહસ્થ કે સંન્યાસી ?

(અનુસંધાન ગયા અ કના ૫૭૬ ૩૦૩ થી.)

સદ્ગુરુ યતિ ન જ શકે એવું કહેવાનું અત્ર તાત્પર્ય નથી એ તો અનેકવાર જણાવ્યું છે. છતાં એટલું તે અવસ્થા જણાવવું ધરે છે કે ગૃહસ્થ શિષ્યોત્તરે જેટલા ગૃહીની અવસ્થામાં રહેનાર સદ્ગુરુ જરૂરના છે, ગૃહી શિષ્યોને ગૃહી સદ્ગુરુઓથી જે બોધ થાય છે, જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, જે ઉચ્ચ અધિકાર મળે છે તેમતિ સદ્ગુરુદ્વારા મળી શકે તેમ નથી. પ્રથમ તો યતિ એક સ્થાને રહી શકતા નથી પણ પ્રયાગને સેવનાર રહે છે તેથી તેમની સમીપતા દીર્ઘ સમય સેવી શકાય તેમ નથી. આધુનિક અનુભવહીન વેદાન્તીઓ એમ સમજે છે કે વેદાન્તશાસ્ત્રના ગમે તે એક ગ્રંથનું અથવા પ્રયાગત્રયીમાંથી કોઈ ગ્રંથનું અધ્યયન કર્યું અથવા વેદાન્તના મહાવાક્યનું અથવા કયું એટલે તત્કાલ બ્રહ્મનો અપરોક્ષ અનુભવ થઈ જાય છે. હું બ્રહ્મરૂપ છે, હું બ્રહ્મ છું એવા કોઈ મહાવાક્યના અર્થને સદ્ગુરુપાસેથી શ્રવણ કરી પછી તેનું મનન કર્યા કરવું એટલે જો શ્રવણથી થયેલું તત્ત્વજ્ઞાન દૃઢતાને પામે છે. પણ એ જ્ઞાન સાચું નથી. એ પ્રકારે થયેલું તત્ત્વજ્ઞાન ફેલતું જાય છે. આપનાર નથી. અવલુને કર્યા પછી પણ શાસ્ત્ર મનન અને પછી

નિદિધ્યાસનનું વિધાન કરે છે. એકવાર પણ જોણે ઉપાસનાનો-ધ્યાનનો ઉપક્રમ કરી અનુભવ કરી જોયો નથી તેને એમ લાગે છે કે ધ્યાનમાં કઠિનતા નથી, પણ સત્ય વાત એ નથી જ. અવશ્ય અને મનન એ બાલકની ચેષ્ટા જરાખર છે અને ધ્યાન એ જ સર્વોપરી સાધન છે. જે કઠિનતા છે તે અવશ્યમનનમાં ઘણી ન્યૂન છે અને ધ્યાનમાં જ ખરી કઠિનતા રહી છે. અને તે વારંવાર સદ્ગુરુના બોધવિના, સદ્ગુરુથી અપાતી મુક્તિવિના દૂર ચાલી નથી. શ્રીજીવનમુક્તિવિષેકમાં વાસનાક્ષય, મનોન્યમ અને તત્ત્વજ્ઞાન એ ત્રણને આવશ્યક સાધન માની મનોન્યમની જ કઠિનતા સ્વયં છે. જ્યાંસુધી અંતઃકરણમાંથી રજા અને તમસનો આલભવ થયો નથી, જ્યાંસુધી વાસનાનું સામ્રાજ્ય અંતરમાં વિરાજે છે, જ્યાંસુધી અંતઃકરણ સ્થૂલ પદાર્થઉપર પણ એગિનિટ રિયર મધ્ય સક્રિય નથી ત્યાંસુધી અહંબ્રહ્મોપાસ્તિની માત્ર વાણીની વાતો જ છે. અંતઃકરણનો ન્યમ કરવો એ જ જોયો કઠિનમાં કઠિન કાર્ય છે, અને એ સદ્ગુરુશ્રીની સાદ્ગુણવિના કોઈ કલ્પે ચતુ નથી. એ માટે પ્રતિજ્ઞા શ્રીસદ્ગુરુના અનુગ્રહની, શ્રીસદ્ગુરુની સાદ્ગુણની અપેક્ષા રહે છે. આમ હોવાને લીધે જ હંદ્રજેવા સમર્થ દેવવિગ્રહવાળા અધિકારીને પણ બ્રહ્મતત્ત્વના જ્ઞાનમાટે હજારો વર્ષ તપશ્ચરણ આદરવું પડેલું ઐત છે, શ્રીવાદિમકીજેવા સમર્થ આગ્રહ અને વિરાગસંપન્ન પુરુષને હજારો વર્ષ શ્રીરામરમરણ કરવું પડ્યું છે, શ્રી કૃષ્ણપરમાત્મા પણ આ કઠિનતાને લીધે જ મનુષ્યાણાં સહસ્રેષુ ઇત્યાદિ વચનથી બ્રહ્મજ્ઞાનમાટે સાત્ત્વે પ્રયત્ન કરનારની વિરલતા જ રમરે છે અને શ્રુતિ પણ મૃગવન્તેઽપિ બહવો ઘનન વિદ્યુઃ-અવશ્ય કરનારા હજારોમાંથી પણ કોઈ વિરલ ધીરવીર પુરુષ જ એ બ્રહ્મને જાણે છે એમ કહે છે. તેથી આ ધ્યાનની સિદ્ધિ થવામાટે, અધિકારપરત્વે વિવિધ ઉપાસનાનો બોધ સમયસર શ્રીસદ્ગુરુપાસે લેવો પડે છે; અને એ કાર્ય પતિકરતાં ગૃહસ્થ સદ્ગુરુદ્વારા જ સરલતાથી થઈ શકે છે. વળી એ પણ રમરણમાંથી ખસેડવું જોઈતું નથી કે અવશ્યમાટેનો જે અધિકાર તે પણ સદ્ગુરુવિના આવશે કઠિન છે. જેમ મનોન્યમનું સાધન કઠિન છે તે જ પ્રમાણે વાસનાક્ષય નામનું સાધન પણ તેટલું જ કઠિન છે. હાલના યતિની રિયતિ જોતાં સર્વ સુચને આની સત્યતા હરતામલકવત્ સિદ્ધ થઈ શકે છે. જેમણે સંસારઉપાધિનો બહારથી ત્યાગ કર્યો છે તેમને પણ સંસારનો મોહ અંતરથી ગયો નથી, પણ સંસાર તેમને ગૃહસ્થાશ્રમીકરતાં પણ વધારે વેગથી ચોતાના તરફ આકર્ષે છે. એ વાસનાક્ષય વ્યવહારમાં રહ્યા છતાં કેવા પ્રકારે વ્યવહારને સેવવાથી થઈ શકે છે, વ્યવહારના પ્રત્યેક પ્રસંગને કેવા પ્રકારના મનોભાવથી સેવવો, કેવા કેવા વિચારને આશ્રય આપવો ઇત્યાદિ સર્વને દણ્ડાન્તવડે દર્શાવી શકે, તેનું વિરમરણ થાય તો તત્કાલ શિષ્યોને સાવધાનતામાં સ્થાપી શકે અને શુદ્ધ માર્ગમાં લાવી શકે—એ આદિ સામર્થ્ય યતિનું રહ્યું નથી, પણ લોકસંગ્રહાર્થે ગૃહસ્થાશ્રમને સેવનાર સદ્ગુરુશ્રીનું જ છે. વળી હાલનો સમય જોતાં આ સિદ્ધાન્ત દૃઢ થતો જાય તેમ છે. ત્યારે બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં આખા વેદનું અધ્યયન ચતુ અને તેના વિધિનું પકડી નિયમસર અનુશ્ચાન કરવામાં આવતું ત્યારે ગૃહીદશાની પ્રાપ્તિ ચતાં તે પુરુષોને કર્તવ્યનું જ્ઞાન હતું, તેથી ઉપનિષદનો તત્ત્વવિચાર અથવા અદ્વૈતરિયતિમાં પ્રવેશ શેષ રહેતો, પણ હાલ તેવો સમય નથી. ગૃહીદશામાં પણ અનેકસંખ્ય વ્યક્તિઓ પોતાના સર્વ શાસ્ત્રીય ક-

તૈવ્યથી અજ્ઞાન જ દેખાય છે. ધણતે વેદ શું છે તેનું પણ જ્ઞાન નથી, વેદના વિભાગને સમજનાર તો તેથી પણ ધિરલ હોય છે, અને ઉપનિષદને જોયેલ મનુષ્યોની સંખ્યા તો તેથી પણ થોડી હોય છે. આવી જાતે પ્રજાવર્ગની સ્થિતિ યષ્ઠ છે, ત્યારે હાલ માત્ર બ્રહ્મવિદ્યાનો બોધ કરવાનું કામ શ્રીસદ્ગુરુનું રહ્યું નથી પણ કર્મ, ઉપાસના અને જ્ઞાન એ ત્રણેનો બોધ કરવા અને એ ત્રણેનું અનુષ્ઠાન કરાવવાનું શ્રીસદ્ગુરુને રહે છે. કર્મ-વડે અંતઃકરણના મહદોપની નિવૃત્તિ સાધવી, ઉપાસનાના બોધવડે ચિત્તની સ્થિરતા આ-ધુવી, અને તત્ત્વોપદેશવડે આવરણનો ભંગ કરવો, એ સર્વ શ્રીસદ્ગુરુએ જ કરવાનું છે. આ સર્વ કાર્ય ગૃહસ્થાશ્રમને સેવનાર પુરુષ જ કરાવી શકે છે અને યતિનું એમાં કામ વાલે તેમ નથી. જનોઈ તોડાવી, મસ્તક મુંગવવું હોય ત્યાં યતિની ખાસ જરૂર રહે છે પણ આ તો જનોઈ આપવાની છે, જનોઈ આપી વિવિધ કર્મો શિષ્યોપાસે કરાવવાનાં છે. તે તે કર્મ ગપડપ છે, અને અજ્ઞાનીનો વિલાસ છે એવા ઇતર મનુષ્યોત્તરશ્ચી યતા આક્ષેપને જાણી તેને દૂર કરી શિષ્યોની શ્રદ્ધા કાયમ રાખી તે તે ભૂમિકામાં સ્થાપી ત્યાંથી ઉન્નતિના શિખરપર લઈ જવાનું હોય છે. યતિએ ત્યાગાશ્રમ, ઉપાધિ દૂર કરવા અને અખંડ બ્રહ્માનુભવ કરવા સ્વીકાર્યો છે તેથી કોઈ ખરા યતિ પોતાના ઉદ્દેશનો ઉચ્છેદ કરી પુનઃ ઉપાધિમાં પ્રવેશે એવો સંભવ ઓછો છે. પણ જેઓ લોકસંપ્રદાય ઉપાધિયુક્ત દશામાં જ રહ્યા છે તેવા ગૃહસ્થાશ્રમીરૂપે પ્રતીત યતા સદ્ગુરુશ્રી જ આ સર્વની સાંગોપાંગ સિદ્ધિ કરાવે તેમ છે. એ સત્ય છે કે હાલ પણ ધણા યતિઓ રથને રથને વેદાંતની કથાવાર્તા કરનાર છે, પણ એ તેમના ધર્મથી પ્રતિકુળ છે. પ્રથમ તો એ યતિના આશ્રમની પૂર્વાવસ્થા તપાસીએ છીએ તો ધણામાં તો પોકળ જ જણાય છે. વિરાગની આશ્દ દશાએ એ આશ્રમનું તેમણે પ્રહણ કર્યું નથી. પણ ધણા ખરામાં તો દૃઢ ગૃહીની સર્વ એપણા અતિ-વેગ વડે જાત્રા રહેલી છે અને તેને જ ગુપ્તપણે સાધવા માત્ર ભગવાં વસ્ત્રનો જ જલો તેમણે ઓટેયો છે. આ યતિઓદ્વારા શ્રેયસ્ની સિદ્ધિ યતી નથી પણ ધણે અંશે દુરાચારનો જ પ્રચાર ચાલે છે, જે ખરા યતિ કચિત્ કચિત્ હશે તે બહુધા બહાર આવતા નથી પણ પોતાના લક્ષ્ય ગિનદુરૂપ બ્રહ્મચિતનગા એકાન્તસેવન કરતા નિમગ્ન રહે છે. માત્ર ઉપનિષદની કથાવાર્તા કરવી એનું નામ ઉપનિષદની વિદ્યાનો બોધ નથી, એનું નામ તત્ત્વજ્ઞાન નથી અને એ સદ્ગુરુનું કર્તવ્ય નથી. બે પુરતક વાંચી સંભળાવવું એ જ કર્તવ્ય હોય તો, બે એટલાથી જ સદ્ગુરુ થવાનું હોય તો હાલના ધણા ખરા યતિઓ સદ્ગુરુ છે એમ કહેતાં આવડે ખાવા કારણ નથી. એનું સદ્ગુરુપણું આ યતિઓમાં છે; પ્રો-મેક્સમ્યુમ, હુઇસન આદિ અનેક અગ્રેજી, જર્મનો આદિમાં પણ છે, અને કોઈ વેશ્યા પણ અધ્યયન કરી વાંચી સંભળાવે તો તેમાં પણ છે અને વિધવા કે પરત્વીરૂપ સધવામાં આસક્તિ બાંધનાર વિપલપ્રપટમાં પણ છે. પણ શાસ્ત્ર આ પ્રકારે સદ્ગુરુપણાને વર્ણવતું નથી અને આવા તુચ્છ શિક્ષકપણાના અધિકારમાટેની ચર્ચામાં આપણે ઉતર્યા પણ નથી. યથાર્થ બ્રહ્મજ્ઞાનની દૃઢ અપરોક્ષપણે જેમના દ્વારા પ્રાપ્તિ ચાય છે તેમને જ યથાર્થ સદ્ગુરુ-પણું છે અને તેનું સદ્ગુરુપદ આ યતિમાં કે ઇતર વર્ણવેલામાં નથી પણ તે તો જે જીવનમુક્ત મહાત્મા થયા છે તેમનામાં જ છે; અને તે પ્રાયશઃ ગૃહસ્થાશ્રમને સેવનારમાં હોઈ શકે છે.

યતિનો આશ્રમ આજે આપણે અવસ્થિત થયેલો કેટલાંક વર્ષ યથાં બેઠેલો છીએ

અને તેથી ધણાનું એવું માનવું પણ થાય તો તે સંભવે છે કે જેમ ગૃહીનો આશ્રમ પરાપૂર્વથી ચાલતો આવ્યો છે તે જ પ્રમાણે આ સંન્યાસીનો આશ્રમ પણ પરાપૂર્વથી-જ ચાલ્યો આવતો હશે. પણ ઉપનિષદો જોતાં સર્વ વિવેકી એ નિશ્ચયપર આવી શકે તેમ નથી. પ્રો. ડુષ્સન (Deussen) પોતાના ફિલોસોફી ઓફ ધી ઉપનિષદ્સ નામના ગ્રંથમાં, In the older Upanishadas the theory of the four ash'ramas is seen in the course of formation. Chad. 8. 15 mentions only the Brahman-student and householder, and promises to these in return for study, the begetting of children, the practice of Yoga, abstinence from doing injury, and sacrifice, a departure hence without return etc.—ગ્રાસીન ઉપનિષદ્માં ચાર આશ્રમની પ્રક્રિયા જંધાલી (જંધાણેલી નહિ) જણાય છે. ઇંદિઓપનિષદ્ ૮. ૧૫ માં તદ્વેતદ્ બ્રહ્મા પ્રજાપતય ઉવાચ પ્રજાપતિર્મનન્વે મનુઃ પ્રજાશ્ચ આચાર્ય કુન્નદ્ વેદમધીલ્લ...ત્રદ્. શ્રીક્રમમિતંપચતે ન સ પુનરાવર્તતં ન સ પુનરાવર્તતં । આ વિદ્યાનો બ્રહ્માએ પ્રજાપતિને, પ્રજાપતિએ મનુને અને મનુએ પ્રજાને બોધ કર્યો હત્યાદિ કહી માત્ર બ્રહ્મચારી તથા ગૃહી એ બેનું કથન કરે છે અને એ બેને સ્વાધ્યાય, પ્રજેત્પતિ, યોગાભ્યાસ, અહિંસા અને યજ્ઞાદિ કરવાના ફળરૂપે પુનરાવૃત્તિરહિત બ્રહ્મલોકની પ્રાપ્તિ જણાવે છે—આ આદિ વાક્યોથી સર્વ ઉપનિષદ્માં ચાર આશ્રમનું કથન નથી પણ ધણે અંશે બ્રહ્મચારી અને ગૃહી અને પછી તે સાથે વની અને હેવટે જ યતિનું કથન આવે છે, એમ કહે છે. આ સંજંધમાં એ ગ્રોફેસર અનેક ઉપનિષદ્નાં વાક્યો ઉદાહરણરૂપે આપે છે, છતાં આ વિચાર પ્રમાણરૂપ જ માનવો એવો આગ્રહ અત્ર કરવા કારણ નથી. અત્ર કહેવાનું આસ તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે ગૃહીની સ્થિતિ સર્વત્ર સિદ્ધ જ છે, ત્યારે યતિની સ્થિતિ, યતિના આશ્રમનું અસ્તિત્વ તેનું સિદ્ધ હોય એમ ન માનવાનાં પણ કારણ વિવેકી સમાલોચકોને જણાય છે. તો પછી યતિમાં જ સદ્ગુરુત્વની યોગ્યતા સ્થાપનારના મતને એમની દૃષ્ટિથી તો લેશ પણ ટેકા મળે તેમ નથી, પણ ઉત્તરુડું પૂર્વે તો ગૃહી જ સદ્ગુરુ હતા અને યતિનું નામ જ નહોતું એમ એ પ્રમાણે તો નીકળે તેમ છે. આમ, છતાં પારંપર્યાત્મ પદ્ધતિપર શ્રદ્ધા ન રાખનાર, તેના પ્રતિ તિરસ્કારદૃષ્ટિથી જોનાર-પણ જો યતિના આપેલા ધર્મોનું ચિંતન કરશે તો તેને સ્પષ્ટ જણાય તેમ છે કે યતિમાં સદ્ગુરુત્વનું અસ્તિત્વ આપદ્ધમરૂપે જ સ્વીકારી શકાય તેમ છે અને ગૃહીમાં તો પૂર્વે આપી ગયેલાં વિવિધ પ્રમાણોથી દૃઢરૂપે એ સિદ્ધ થએલું જ છે. જો યતિને જ સદ્ગુરુ યવાનો અધિકાર શાસ્ત્ર આપનું હોય તો એના કર્તવ્યમાં સૌથી પ્રથમ સ્થાન સિ-જ્યોને બોધ આપવાના ધર્મને રહે છે. કારણ કે પરા અને અપરા એ પ્રકારની વિદ્યામાં પરાવિદ્યારૂપ બ્રહ્મવિદ્યા પ્રધાન વિદ્યા છે. અપરા વિદ્યાને સારી રીતે જાણીને સિદ્ધ કરનારને પણ પરા વિદ્યા જાણવાની બાકી રહે છે અને પરાવિદ્યાનું જ્ઞાન થયે કંઈ પણ જાણવાનું શોધ રહેતું નથી પણ સર્વ વસ્તુ જણાઈ છે એ પ્રકારે એક વિજ્ઞાનથી સર્વ વિજ્ઞાનની પ્રતિજ્ઞા વિવિધ ઉપનિષદ્ કરે છે. આથી પરાવિદ્યારૂપ બ્રહ્મવિદ્યાનો લોપ ન થાય એ પ્રતિ શાસ્ત્ર પ્રધાન બ્રહ્મ આપે એ જ ઉચિત છે. હવે જો યતિ માત્ર જ સદ્ગુરુ થઈ

કરવાની ટેવ નહિ રાખવી, અને વ્યાખ્યાન કરવામાં તત્પરતા પણ ન સેવવી. અંધવ-
ન્મૂકવત્ પશુ બધિરઙ્ગીવચ્ચયઃ । આસ્તે વ્રજતિયો નિત્યં સર્વેવત્યાધમે વસેત્ । જે અંધવત્,
મૂંગાની માફક, તેમ જ પાંગળો, બહેરો અને નપુંસકની માફક નિત્ય રહે તે જ 'કૈવ-
લ્યાશ્રમ'—સંન્યાસમાં વાસ કરે. તાત્પર્ય કે આ આશ્રમ પ્રવૃત્તિપ્રધાન નથી પણ નિવૃત્તિપ્ર-
ધાન છે તેથી એમાં નિવૃત્તિનું જ પ્રધાન સેવન કરવાનું હોય છે. પ્રવૃત્તિ સેવવી હતી તો
ગૃહસ્થાશ્રમ શું ખોટો હતો કે તે ત્યજીને આ આશ્રમ ગ્રહણ કરવાનો વિચાર થયો ?
તેથી નિવૃત્તિપ્રધાન હોવાથી બ્રહ્મભીમાંસાથી અતિરિક્ત કાંઈનું અધ્યયન કે શ્રવણ કે
કથન યતિએ કરવાનું હોતું નથી. જીવન્મુક્ત થનાર ગૃહી મહાત્મા જેમ વસ્તુતઃ તૃપ્ત-
તીત થવાથી અતિવર્ણુશ્રમી છે છતાં ગૃહીની દશામાં રહે છે ત્યાંમુધી સર્વ સદ્ગુણોને
તથા ગૃહીના ધર્મનું પાલન કરનાર રહે છે તે જ પ્રમાણે ત્રિવિદિયા સંન્યાસમાં ઉપર
પ્રમાણે જેણે યતિધર્મોનું પાલન કર્યું છે તે પછી તત્ત્વજ્ઞાનસંપન્ન થાય છે ત્યારે પણ
તેમનામાં એ જ યતિધર્મોની અનુવૃત્તિ અજંકારવત્ રહેવી જ ઘટે છે. તેથી આ સર્વ
સ્મૃતિઆદિ વચનો જોતાં યતિએ ખનતામુધી શિષ્યો ન જ કરવા, યતિએ ગૃહીસાથે
તો ન જ રહેવું, સહાય જોઈએ તો તે વિદ્વાન્ યતિને લેવો એ જ સર્વનું તાત્પર્ય દે-
ખાય છે; અને યતિએ ગૃહીઆદિને બોધ કરી સદ્ગુરુપદે વિરાજવા તત્પર થવામાં
તાત્પર્યવાળું એક પણ વચન દેખાતું નથી. તેથી સ્પષ્ટ રીતે જણાય છે કે ઉપનિષદો
તથા સ્મૃતિઆદિનું પ્રધાન વસણ યતિને સદ્ગુરુત્વ આપવાનું નથી પણ નિવૃત્તિમાં
બેસાડવાનું, એકાન્તમાં રહી બ્રહ્મચિંતન કરાવવાનું જ છે.

જેને મતાંધતા થયેલી છે તેને ગમે તે દેખાએ, પણ વિવેકપૂર્વક પ્રાચીન પ્રદત્તિ,
પ્રાચીન સંપ્રદાય જોતાં અને શ્રુતિસ્મૃતિઅનુકૂળ તર્કને આશ્રય આપતાં આ સર્વ વિ-
ચારથી સર્વને સ્પષ્ટ થાય તેમ છે કે બ્રહ્મવિદ્યાના સદ્ગુરુ થવાનો મુખ્ય અધિકાર ગૃહસ્થ
બ્રહ્મવિદને છે અને પછી યતિઆદિ ઇતર આશ્રમીઓને છે. સદ્ગુરુપદનું યતિમાં જ
મર્યાદીકરણ કરવું, એ શ્રુતિસ્મૃતિઆદિ સર્વ પ્રમાણોથી વિરુદ્ધ છે, તર્કને સહન કરી શકે
તેમ નથી, અને શિષ્ટ પુરુષોથી સેવાએલું નથી. જે જે મહાપુરુષોને યથાર્થ બ્રહ્માત્મ-
ક્યનો દૃઢ અપરોક્ષ અનુભવ થયો હોય છે તે સર્વને સદ્ગુરુપદની યોગ્યતા છે. અમુક મ-
હાપુરુષ તો ક્ષત્રિય છે કે વૈશ્ય છે કે બ્રાહ્મણ છે કે ગૃહી છે કે યતિ છે કે બ્રહ્મચારી છે
કે વૃદ્ધ છે કે યુવાન છે કે બાલક છે, એવાં મિથ્યા વચનો આ અધિકારને સંકુચિત કરી
શકતાં નથી. શ્રીઅન્તરાત્રુ ક્ષત્રિય હતા, શ્રી યૂગલા તથા વાદ્ સ્ત્રી હતાં અને ગર્ભમાં
થી જ જન્મતાં શ્રીવામદેવ બાલક હતા, છતાં સર્વને સદ્ગુરુપદનો અધિકાર શાસ્ત્રે-સં-
મત કર્યો છે તેથી શિશુલ્લે જાળ વા મવતુ નનુવન્ધ્યાસિ જગતા । ગુણાઃ પૂજાસ્થાનં ગુણિનુ ન
ચલિન્નં નચ વયઃ ॥ શ્રી સીતા ભલે શિશુ હોય કે સ્ત્રીત્વવાળો હોય, ગમે તે હોય છતાં
સમગ્ર જગતને વંદે છે, ગુણો જ પૂજાનું સ્થાન છે અને બાલલિંગ કે ઉમર નથી, એ
શ્રી બલભૂતિનું વચન તથા સુવનધિપતિર્બાલવચ્ચોડ્ડ્યલં પરિરક્તિતુ । નરાલુ વ્યસાજાત્યવાયં
સ્વકાર્યસાહોમરઃ ॥ બાલક હોય તો પણ રાખનો પુત્ર જ પૃથ્વીપાલન કરવા સમર્થ છે,
ખેતાના પ્રાપ્ત કાર્યને કરવાનું સામર્થ્ય વયઉપર આધાર રાખતું નથી પણ ત્વનિવટે જ

એ પ્રાપ્ત થાય છે—એ શ્રીકાલિદાસનું વચન વ્યવહાર તથા પરમાર્થ ઉભય વિષયમાં એક સરખી રીતે જ લાગે છે, કેમકે પ્રકૃતિનિયમને અનુસારી એ રચાયેલાં છે. નિયતિના નિયમોને જ એ જાણાવનાર છે, તેથી જેમ વનના આધિપત્યનો અધિકાર શિયાળીઆને નથી પણ સિંહકુલોત્પન્ન નાના અથવા મોટા સિંહને જ છે તે પ્રમાણે સદ્ગુરુપદે રિયત થવાનો અધિકાર પુરતકો વાંચી વાચાટ થયેલાને હોતો નથી, તેમ માત્ર દંડને ધારણ કરનારને હોતો નથી પણ વયની અપેક્ષાવિના જે યથાર્થ સદ્ગુરુના શિષ્ય છે અર્થાત્ યથાર્થ સદ્ગુરુથી જેણે શ્રદ્ધાવિદ્યાની પ્રાપ્ત કરી છે તે સર્વને અને તે સર્વને જ છે એ સિદ્ધ થાય છે.

(અપૂર્ણ.)

ગ્રહો તથા રાશિઓની મનુષ્યના જીવનપર થતી અસર.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૪ ૩૧૪ થી.)

વાયુ તત્ત્વની ત્રણ રાશિઓ.

મિથુન, તુલા, અને કુંભ.

પ્રકરણ ૪.

મિથુન રાશિ.

(૨૦ મી મેથી ૨૧ મી જુનમુધી)

(વાયુ તત્ત્વની ત્રણ રાશિઓમાં આ રાશિ મુખ્ય ગણાય છે તેની સત્તા વ્યવિટ શરીરમાં ખજામાં તથા બાહ્યમાં પ્રવર્તે છે. રાશિચક્રમાં આ રાશિ પુરુષરાશિ ગણાય છે. તે પ્રજ્ઞા અર્થાત્ બુદ્ધિ અને વેદના અર્થાત્ ઈન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાન, જે જે ક્ષમ્ય શુભોને પોષે છે. સૂર્ય આ રાશિમાં મે માસની ૨૦ મીએ અથવા એ અરસામાં પ્રવેશે છે, અને ૨૧ મી જુનને અથવા તે સંધિમાં તેનું અતિક્રમણ કરે છે આ રાશિની ખરેખરી અસર સૂર્યનો તેમાં પ્રવેશ થયા પછી ૭ દિવસ પછી જ થાય છે, તેથી ૨૦ મી મેથી ૨૬ મી મેસુધીમાં જન્મેલાં મનુષ્યોમાં આ રાશિનાં સંપૂર્ણ લક્ષણો હોતાં નથી. તેમનામાં કંઈક પૂર્વ રાશિનાં અને કંઈક આ રાશિનાં લક્ષણો હોય છે. બધી તેમના જન્મસમયે ચંદ્ર જે રાશિમાં હોય છે, તે રાશિનાં લક્ષણો પણ તેમનામાં હોય છે)

મિથુન રાશિમાં જન્મેલાં ઘણાંખરાં મનુષ્યોનો સ્વભાવ એ ગોળીના ચડવાજેવો હોય છે; અર્થાત્ ઘડીકમાં તેઓ એક પ્રકારનો સ્વભાવ દર્શાવે છે, તો ઘડીકમાં તેથી વિરુદ્ધ પ્રકારનો સ્વભાવ દર્શાવે છે. ઘડીકમાં તેઓને મુસાફરી કરવી ગમે છે, તો ઘડીકમાં તેમને ધરતું આંગણું ઊંડતું ગમતું નથી. તેઓને ખુશ અભ્યાસ કરવો ગમે છે, અને તેની જ સાથે ખુશ રમતું ગમે છે. જે લાણી તેઓ પોતાને સુખી માને છે, તે જ લાણી પાછા તેઓ પોતાને દુઃખી ગણે છે. સનેતા અને અસંતોષ અને એકે કાળે તેમનામાં પડે છે. એક

દાણે તેઓ પુષ્કળ ધનને ઇચ્છે છે, અને બીજી જ દાણે તેઓ ધનની બેદરકારી બતાવે છે. એક સમયે તેઓ પોતાનું ખુબ લાંબુ આયુષ્ય હોય, એવી ઇચ્છા કરે છે, અને તરત જ બીજે સમયે, આ દાણે તેમનું મૃત્યુ થાય એવું તેઓ ઇચ્છે છે. પોતાના આ દ્વિધા સ્વભાવને આ રાશિનાં મનુષ્યો પોતે જ યથાર્થ સમજી શકતાં નથી, કારણ કે અમુક મનુષ્યઉપર મારો અત્યંત પ્રેમ છે એવું જે દાણે તે માને છે, તેની બીજી જ દાણે મારો તેના ઉપર જરા પણ પ્રેમ નથી, એમ તે માને છે. તેઓમાં એક જ દાણમાં ઉત્સાહ અને નિઃસ્વાહ બને જ જણાય છે.

આ રાશિનાં જે મનુષ્યોએ પોતાના મનોવિકારોનો જય કરી ઉચ્ચ સદ્ગુણોને કેળવ્યા હોતા નથી તેઓ ધણા દુઃખી જોવામાં આવે છે. પરંપરથી ઉલટા ગુણો જેવા સ્પષ્ટ રીતે આ રાશિના મનુષ્યોમાં દૃષ્ટિએ પડે છે, તેવા બીજી કોઈ પણ રાશિમાં જ નોંધેલાં મનુષ્યોમાં પડતા નથી. આજે તેઓ અત્યંત દુસ્વાચારી તથા નરપિથાય થાય છે તો આવતી કાલે અત્યંત સદ્ગુણી તથા સાધુજેવા થઈ જાય છે. તેઓનામાં દુર્ગુણનું બલ જેમ અત્યંત હલકા પ્રકારનું હોય છે, તેમ સદ્ગુણનું બળ અત્યંત ઉંચા પ્રકારનું હોય છે. તેઓ ત્યારે પોતાના નીચ સ્વભાવને જિતે છે, અને ઉચ્ચ સ્વભાવનું અંતઃકરણમાં સાત્તાજ્ય પ્રવર્તાવે છે, ત્યારે તેઓ જગતમાં અત્યંત સમર્થ કવિઓ, મહાત્માઓ, તત્ત્વજ્ઞાનીઓ, વિચારકો, અને ત્રિકાલદર્શીઓ થાય છે.

તેઓનામાં આ પ્રકારના પરંપરથી ઉલટા ગુણો હોવાથી તેમના મનની સ્થિતિ બહુ બદલે છે. આ બદલાવને જિતવાનું કાર્ય તેઓને ઘણું જ કઠિન જણાય છે. તેઓ પોતાના સુસ્વભાવને પ્રયત્નથી મનમાં નિત્ય આગળ પાડે છે નથી રાખતા તો તેઓને શરીરનાં તથા મનનાં અનેક દુઃખો સહન કરવાં પડે છે, અને તેમને સાચું સુખ કદી પણ પ્રાપ્ત થતું નથી. આથી કરીને આ રાશિમાં જ નોંધેલાં મનુષ્યોએ આ પાતને જેમ બને તેમ સત્વર જાણવી જોઈએ.

આ રાશિનાં મનુષ્યો અત્યંત પ્રેમાળ અને ઉદાર હોય છે. તેઓ સર્વની સાથે સખ્ય, વિવેકી, માયાળુ અને નમ્ર હોય છે. તેઓના આ ગુણોને લીધે તેઓ ધણા પ્રીતિપાત્ર થઈ પડે છે. તેઓને પોતાના કુળનું બહુ અગિમાન હોય છે. તેઓનામાં લેશ પણ સ્વાર્થ અથવા કૃષ્ણતા હોતી નથી. તેઓ ગરીબોની ચિંતા ધરનારા અને તેમનાં દુઃખની દાઝ વળાવનારા હોય છે. બીજાઓને મદદ કરવામાં તેઓ ઘણી વાર પોતાનાં સ્વાર્થને હાનિ પહોંચાડે છે. તેઓના દ્વિધા સ્વભાવથી તેઓ કોઈ કોઈ પ્રસંગે સ્વાર્થ જણાય છે, તથાપિ તેઓ કોઈ પણ અંશમાં તેવા હોતાં નથી.

જ્ઞાનની તથા અસાધારણ શુદ્ધિનું સામર્થ્ય મેળવવાની તેઓને ભારે તૃષ્ણા હોય છે. વિદ્યા અને કલાનો તેમને અત્યંત શોખ હોય છે. તેઓ વાચનના ભારે રસિયા હોય છે, અને વાતચીત કરવામાં બહુ જ કુશળ હોય છે. ઉપહાસમાં અથવા કોઈ પણ વાતમાં રહેલા મર્મને તેઓ તરત સમજી જાય છે.

આ મનુષ્યોમાં લાંબી નજર ન પહોંચાડવાનો મોટો દોષ હોય છે, અને તેથી તેઓ કરકસરથી ખર્ચ કરતા નથી. તેઓ બેટકું કમાય છે, તેટલું તરત ઉઠાવી દે છે. પરંતુ એક વાર જો તેઓ પોતાના વિકારો અને વાસનાઓઉપર અંકુશ મેળવે છે, તો

તેઓ ધનનો પુષ્કળ સંગ્રહ કરનારા થાય છે, અને પ્રસંગ આવ્યે મોટી રકમો ઉદાર-
તાથી ખર્ચે છે. મનને સ્વાધીન કરનાર આ રાશિના સ્ત્રીપુરુષમાં જે ફેરફાર થઈ
જાય છે, તે અત્યંત આશ્ચર્ય ઉપજાવે છે. પરંતુ મટીને તેઓ એકાએક દેવ જ
થઈ જાય છે.

ધર્મવિષયમાં તેઓનું વલણ બહુ બળવાન હોય છે; અને તોપણ તેઓ અ-
સુક એક ધર્મને અથવા સંપ્રદાયને સ્વીકારીને બેસી રહેતા નથી. સર્વ ધર્મના ગુરુઓ
પ્રતિ તેઓ માનપ્રતિષ્ઠિ ધરાવે છે. તેઓ પોતાના વિચારથી ઉલટા બીજાના ધર્મના
વિચારોને સહન કરવાની ઉદારશક્તિવાળા હોય છે. તેઓ કોઈ વિષય ઉપર
સ્વતંત્રપણે વિચાર કરતાં પ્રસંગોપાત્ત લખને ધરે છે. આનું કારણ એ છે કે તેઓને
બીજાના ઉપર આધાર રાખવાની ટેવ પડી ગઈ હોય છે, અને કોઈ મહત્વના વિષયસં-
બંધમાં કોઈ પણ નિશ્ચય ઉપર આવવાનું પોતાનામાં સામર્થ્ય નથી, એમ તેઓ
માનતા હોય છે.

જારે રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોમાં મિથુન રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યો જેવાં પ્રેમાળ,
ઉદાર, નિસ્સ્વાર્થી અને આત્માર્પણ કરનારાં મનુષ્યો કોઈ પણ હોતાં નથી.

તેઓ બહુ અસ્વસ્થ અને વ્યાકુળ શક્તિવાળા હોય છે, અને તેઓને કોઈ ને કોઈ
પ્રકારનો ફેરફાર નિરંતર જોઈએ છે. તેઓ પોતાના આ સ્વભાવનો જય નથી કરતા
તો તેઓનું જીવન વ્યગ્રતામાં અને દુઃખમાં પસાર થાય છે. ઘણીવાર તેઓના અંતઃકર-
ણમાં કંઈક કરવાને માટે બહુ જ વ્યાકુળતાવ્યાકુળતા થાય છે, પણ શું કરવાને માટે, તે
તેઓ કહી શકતા નથી.

વાસ સેવવો જોઈએ. કુંભરાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોની મિત્રતા તેમને બહુ લાભ કરે છે. તેથી ઉતરતો લાભ કન્યા રાશિનાં મનુષ્યોની મિત્રતાથી તેમને થાય છે.

આખો દિવસ વ્યગ્ર રહેવું, અને પોતાને પ્રાપ્ત બળનો ક્ષય કરી નાંખવો એ, આ મનુષ્યોમાં રહેલો દોષ છે. તેઓ એકી વખતે ઘણાં કામ કરવા ઇચ્છે છે, અને આથી તેઓનાં મન નિરંતર વ્યાકુળ રહે છે. તેઓ આખો દિવસ અસતોષના ઉદ્વેગમાં કાલ્યા કરે છે, જેના તેના ઉપર ધુરંદ્રીયાં કરે છે, ગડદાપાટું કરતાં પણ પાછા હઠતા નથી અને જેમાં તેમાં અનિષ્ટની કલ્પના કર્યા કરે છે. આમ છતાં તેઓને જો કોઈ ભારે જોખમદારીનું કામ આપવામાં આવ્યું હોય છે, અથવા તેઓને જો કોઈ ભારે વિપત્તિ આવી પડે છે, તો તેઓ એકદમ આ દોષોનો ત્યાગ કરીને સુધરી જાય છે.

તેઓ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને અત્યંત આતુરતાવાળા હોય છે, તથાપિ જો ઉપાયોપડે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, તે ઉપાયોને સ્વૈર્ચ્છી સાધવાનું ધૈર્ય તેમનામાં હોતું નથી. કોઈ અત્યંત કારિક સુકિતથી સહેલાઈથી જ્ઞાન અથવા વિજય પ્રાપ્ત કરવા માટે તેઓ અત્યંત વલખાં મારે છે. જ્ઞાન અને સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરવાનો, સદુદ્દેશવિના ખીજે કાંઈ પણ સરળ રાજમાર્ગ નથી, એ તેમણે જમ અને તેમ સત્વર નિર્ણય કરી લેવું જોઈએ. તેમ તેઓ નથી કરતા તો મિથ્યા બ્રાંતિમાં કુટાહને તેઓ પોતાના અમૂલ્ય આયુષ્યનો વ્યર્થ ક્ષય કરે છે. કેટલાક સર્વોત્તમ વક્તા અને વ્યાખ્યાતાઓના જન્મ આ રાશિમાં થયો હોય છે, એ ખરું છે તથાપિ નિરંતર આગ્રહયુક્ત પ્રવર્તન કરવાથી જ તેઓએ તે ઉત્તમતા પ્રાપ્ત કરી હોય છે.

પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે આ મનુષ્યોમાં પરસ્પરથી ઉઘટા ગુણો હોય છે. તેઓએ પોતાના દોષોને દાખીને ઉત્તમ ગુણોનું જળ વધારવું જોઈએ. તેમ તેઓ નથી કરતા તો તેઓ પોતાનું આરોગ્ય બગાડી મૂકે છે.

તેઓ જે કામ કરવાનું આદરે છે, તેમાં ઘણી વાર મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે છે. આ કારણથી જ આ મનુષ્યોને આપણે કોઈ પ્રસંગે અત્યંત સદૃશ્યથી અથવા કોઈ પ્રસંગે અત્યંત દુર્ગુણી જોઈએ છીએ. તેઓને મધ્યમ માર્ગમાં રહેતાં આવડતું નથી. મધ્યમ માર્ગને તેઓ સમજતા જ નથી. આ છેડાનું કે પેલા છેડાનું જ તેમને જ્ઞાન હોય છે. તેઓ કોઈ પણ કામ કરવાને હમેશાં વ્યાકુળવ્યાકુળ રહે છે, પણ કયું કામ કરવા માટે તેમને આ વ્યાકુળતા થાય છે તે તેઓ પોતે જ જાણી શકતા નથી. આથી તેઓને નિત્ય અસતોષ તથા ખેડેની રહ્યા કરે છે. તેમનો દોષવાળો સ્વભાવ જ્યારે પ્રગટ્ત હોય છે, ત્યારે તેઓ ઘણા વહેમી, અપ્રમાણિક અને અવિશ્વાસ કરવાયોગ્ય હોય છે. (અપૂર્ણ.)

શ્વસનવિદ્યાકલા.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૧૪ ૩૧૦ થી).

પ્રકરણ ૧૩.

સૂર્યમાંથી વહેતું પ્રાણતત્ત્વ શરીરના કયા કયા ભાગને પોષે છે.

જે જે દેવી શાસ્ત્રો હોય છે, તે સર્વને પરસ્પર શોધ અથવા ઘણા પ્રમાણમાં

સંબંધ હોય છે. ન્યોતિશાસ્ત્ર અને રસવિદ્યા બંને દેવી શાસ્ત્રો હોવાથી તેઓને અત્યંત નિકટનો સંબંધ છે, અને રસવિદ્યાના અનેક ગૂઢ મર્મોને તે વિદ્યાના પારંગત પુરુષોએ ન્યોતિશાસ્ત્રસાથે કેવા ઓતપ્રોત કર્યા છે, તે રસવિદ્યામાં પ્રવેશોલા સદ્મ મતિમાન પુરુષો સારી રીતે જાણે છે. જેમ ન્યોતિશાસ્ત્રને રસવિદ્યાસાથે સંબંધ છે, તે જ પ્રમાણે યોગશાસ્ત્રસાથે પણ તેને તેવો જ નિકટનો સંબંધ છે. એ સંબંધને વિસ્તારથી સ્પષ્ટ કરવાનો આ લઘુ લેખમાં અવકાશ તેમ જ પ્રયોજન નથી, તથાપિ સ્વસનવિદ્યાકલા કે જે યોગવિદ્યાનું એક અંગ છે, તેની સાથે એ શાસ્ત્રનો જે સંબંધ છે, તે પ્રતિ, વાચકોનું આ પ્રકરણમાં ઉપયોગપૂર્ણ લક્ષ્ય ખેંચવું યોગ્ય ગણ્યું છે.

શ્વસનવિદ્યાકલાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ શરીરની તથા મનની સર્વોત્તમ ઉન્નતિ કરવી, અને તે દ્વારા આધ્યાત્મિક ઉન્નતિમાં સહાયશ્રુત થવું, એ પૂર્વે કહેવાઈ ગયું છે. ન્યારે શરીર રોગરહિત, વિશુદ્ધ અને સુદૃઢ થાય છે, ત્યારે શરીરના ધાતુઓવડે પોષાતું મન પણ વિશુદ્ધ અને બળવાન થાય છે, તેથી શરીરની તથા મનની સર્વોત્તમ ઉન્નતિ કરવા ઇચ્છનારે શ્વસનવિદ્યાકલાના અભ્યાસવડે શરીરને પ્રથમ રોગરહિત, વિશુદ્ધ અને સુદૃઢ કરવાની અત્યંત અગત્ય છે, કારણ કે પ્રાણનું શરીરમાં ગ્રહણ એ જ શરીરને જીવનું રાખનાર, તેનું જીવન વધારનાર, અને તેને વિશુદ્ધ કરનાર છે.

પ્રાણમાં રહેલા જીવનતત્ત્વથી શરીરનો પ્રત્યેક અવયવ પોષાય છે. ક્ષણોમાં જે પ્રાણ વ્યાપી રહેલો છે, તે શરીરને પોષણ આપવાના સામર્થ્યમાં હમેશાં એક જ પ્રકારનો હોય છે, એમ કંઈ નથી. જેમ સૂર્ય તેનો તે છતાં તેની ઉષ્ણતામાં અને જીવનપ્રદ શક્તિમાં પ્રત્યેક ઋતુમાં ભેદ પડે છે, તેમ પ્રાણ તેનો તે છતાં, સૂર્યની ગતિના ફેરફારને લીધે, અથવા શાસ્ત્રીય રીતે કહીએ તો આપણી પૃથ્વીની ગતિના ફેરફારને લીધે, તેમ જ આપણા સૂર્યમંડળના અન્ય ગ્રહોની ગતિના ફેરફારને લીધે તેના જીવન આપનાર સામર્થ્યમાં ભેદ પડે છે. અને આવો ભેદ પડે, એ સ્વાભાવિક છે. કારણ કે પ્રાણમાં જીવનને પોષનાર જે સૂક્ષ્મ વિદ્યુત્તત્ત્વો રહેલાં છે, તે અન્ય કંઈ જ નથી, પણ સૂર્ય તથા ત્રિવિધ ગ્રહોમાંથી વહેતું સૂક્ષ્મ ઓજસ છે. જેમ પુષ્પમાંથી પુષ્પનો મુલાસ બહાર નીકળ્યા જ કરે છે, અને ચારે બાજુએ પ્રસરે છે, તેમ સૂર્યાદિ ગ્રહોમાંથી સૂક્ષ્મ જીવનતત્ત્વ ચારે બાજુએ વહા જ કરે છે, અને વાયુદ્વારા તે આ પૃથ્વીના જડ તથા અજડ સર્વે પ્રાણીપદાર્થોને પોષે છે.

ગ્રહોમાંથી વાયુમાં સિંચાતા આ ઓજસના મુશ્કાં તેમની ગતિને લીધે પૃથ્વીથી ત્રિજ ભિન્ન સમયે જે તેમનું અંતર પડે છે, તેથી ભેદ પડે છે. કોઈ સમયે પ્રાણમાં મસ્તકને પોષનાર દ્રવ્ય અધિક હોય છે, તો કોઈ સમયે તેમાં છાતી, ઉદર, ઘૂંટણ વગેરે અવયવોને પોષનાર દ્રવ્ય અધિક હોય છે. કોઈ સમયે તેમાં અમુક એક ઇન્દ્રિયને પોષનાર તત્ત્વ અધિક હોય છે તો કોઈ સમયે તેમાં અમુક અન્ય ઇન્દ્રિયને પોષનાર તત્ત્વ અધિક હોય છે. કોઈ સમયે તેમાં અમુક એક માનસિક શક્તિને પોષનાર ઓજસ અધિક હોય છે, તો અન્ય સમયે તેમાં અમુક અન્ય માનસિક શક્તિને પોષનાર ઓજસ અધિક હોય છે. આ વગેરે હેતુથી જે સમયે પ્રાણમાં શરીરના જે અવયવને તથા શક્તિને પોષ

નાર તત્ત્વ અધિક હોય તે સમયે શરીરના તે અવયવમાં પ્રાણની સૂક્ષ્મ કળોને મનદ્વારા પ્રવેશાવવાથી તે અવયવ તથા શક્તિ અધિક પેાપાય છે.

દેવી વિદ્યાનો અભ્યાસ કરનાર સર્વ પુરુષો જાણે છે કે પ્રત્યેક જડ તથા ચેતન વ્યક્તિને, પોતાનામાંથી વહેતા સૂક્ષ્મ દ્રવ્યનું પોતાની આંત્રાણુ આવેષ્ટન હોય છે. આ આવેષ્ટન અથવા મંડળને સામાન્ય મનુષ્યનાં નેત્ર જોવાને સમર્થ હોતાં નથી, પરંતુ યોગસાધનમાં કેટલેક અંશમુખી વધેજ્ઞા પુરુષો તે મંડળને જોઈ શકે છે.

પ્રત્યેક મનુષ્યમાંથી તથા પદાર્થમાંથી વહેતા આ સૂક્ષ્મ દ્રવ્યના મંડળને, સૂર્યમાંથી વહેતા સૂક્ષ્મ દ્રવ્યના મંડળસાથે સંબંધ છે. સૂર્ય બાર રાશિમાં યજ્ઞને ગતિ કરતો હોવાથી, સૂર્યના આ સૂક્ષ્મ દ્રવ્યના મંડળના બાર વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે, અને તેને પ્રત્યેક વિભાગ પ્રત્યેક મનુષ્યના તથા પ્રત્યેક પદાર્થના સૂક્ષ્મ દ્રવ્યના અમુક વિભાગ સાથે જ સંબંધવાળો હોય છે. દૃષ્ટાંત તરીકે સૂર્ય જ્યારે મેષ રાશિમાં યજ્ઞને ગતિ કરતો હોય છે, ત્યારે સૂર્યનું મેષરાશિનું જીવનતત્ત્વ પૃથ્વીઉપર આવે છે, અને પ્રત્યેક મનુષ્યના શરીરના તથા પ્રત્યેક પદાર્થના અમુક વિભાગસાથે સંબંધવાળું યજ્ઞને તે તે વિભાગઉપર અસર કરે છે.

આમ હોવાથી જેમ સૂર્યના ઓજસના બાર વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે, તેમ પ્રત્યેક પ્રાણિપદાર્થના ઓજસના પણ બાર વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે; અને તે દરેક વિભાગઉપર સૂર્યના સમ્પત્તિય વિભાગની અસર થાય છે.

સૂર્ય જ્યારે મેષ રાશિનો થાય છે ત્યારે તેમાંથી મેષ રાશિનું જીવનતત્ત્વ વહે છે, અને તેનો મનુષ્યના શરીરમાં મસ્તક અને મુખસાથે સંબંધ હોવાથી તે બે ભાગઉપર તેની અસર થાય છે.

સૂર્ય જ્યારે જ્વલ રાશિનો થાય છે ત્યારે તેમાંથી જ્વલ રાશિનું જીવનતત્ત્વ વહે છે, અને મનુષ્યશરીરમાં ગરદન અને ગળાસાથે તેનો સંબંધ હોવાથી તે બે અવયવ-ઉપર તેની અસર થાય છે.

સૂર્ય જ્યારે મિથુન રાશિમાં આવે છે, ત્યારે તેમાંથી મિથુન રાશિનું પ્રાણતત્ત્વ વહે છે, અને મનુષ્યશરીરમાં બાહુ, ખજા અને ફેશસાંસાથે તેનો સંબંધ હોવાથી તે અવયવોઉપર તેની અસર થાય છે.

સૂર્ય જ્યારે કર્ક રાશિમાં પ્રવેશે છે ત્યારે તેમાંથી કર્ક રાશિનું ઓજસ વહે છે, અને મનુષ્યશરીરમાં છાતી, સ્તન, અને જઠરસાથે તેનો સંબંધ હોવાથી તે તે ભાગ-ઉપર તેની અસર થાય છે.

સૂર્ય જ્યારે સિંહ રાશિમાં યજ્ઞને ગતિ કરે છે, ત્યારે તેમાંથી સિંહ રાશિનો વિદ્યુન્મય પ્રવાહ વહે છે, અને મનુષ્યશરીરમાં હૃદય, પીઠ, અને કરોડસાથે તેનો સંબંધ હોવાથી તે અવયવોઉપર તેની અસર થાય છે.

સૂર્ય જ્યારે કન્યા રાશિમાં આવે છે, ત્યારે તેમાંથી કન્યા રાશિનું જીવનતત્ત્વ વહે છે, અને મનુષ્યશરીરમાં આંતરડાં તથા મોઢા નળસાથે તેનો સંબંધ હોવાથી તે તે ભાગ-ઉપર તેની અસર થાય છે.

સૂર્ય જ્યારે તુલા રાશિમાં પ્રવેશે છે ત્યારે તેમાંથી તુલા રાશિનું સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય વહે

છે, અને મનુષ્યશરીરમાં કટિ તથા ગુદા (મૂત્રાશય) સાથે તેનો સંબંધ હોવાથી તે અવયવોઉપર તેની અસર થાય છે.

સૂર્ય ન્યારે વૃશ્ચિક રાશિમાં પ્રવેશે છે ત્યારે તેમાંથી વૃશ્ચિક રાશિનું જીવન વહે છે, અને મનુષ્યશરીરમાં જનનેદ્રિયસાથે તેનો સંબંધ હોવાથી તે ભાગઉપર તેની અસર થાય છે.

સૂર્ય ન્યારે ધન રાશિનો થાય છે ત્યારે ધન રાશિનો સૂક્ષ્મ પ્રવાહ તેમાંથી વહે છે, અને મનુષ્યશરીરમાં નિતંબ અને જંઘાસાથે તેનો સંબંધ હોવાથી તે બે ભાગ ઉપર તેની આસર થાય છે.

સૂર્ય ન્યારે મકર રાશિનો થાય છે ત્યારે તેમાંથી મકર રાશિનું જીવનતત્ત્વ વહે છે, અને મનુષ્યશરીરમાં ઘુટણસાથે તેનો સંબંધ હોવાથી તે ભાગઉપર તેની અસર થાય છે.

સૂર્ય ન્યારે કુંભ રાશિનો થાય છે ત્યારે કુંભરાશિનું સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય તેમાંથી વહે છે, અને શરીરમાં પગના નળાના પાછલા ભાગવાળા ભાગ (પિંડી) સાથે અને ઘુટીસાથે તેનો સંબંધ હોવાથી તે અવયવોઉપર તેની અસર થાય છે.

સૂર્ય ન્યારે મીન રાશિનો થાય છે ત્યારે મીન રાશિનું દ્રવ્ય તેમાંથી વહે છે, અને શરીરમાં પગ અને પગના આંગળાસાથે તેનો સંબંધ હોવાથી તેમના ઉપર તેની અસર થાય છે.

મેષ, કર્ક, તુલા, અને મકર રાશિના દ્રવ્યને, મરતક, જહર, અંકુશ, કટિ, મકૂત, અને ત્વચાની સાથે સંબંધ છે.

વૃષભ, સિંહ, વૃશ્ચિક અને કુંભરાશિના દ્રવ્યને કંઠ, હૃદય, જનનેદ્રિય, ગુદા, અને રુધિરસાથે સંબંધ છે.

મિથુન, કન્યા, ધન, અને મીન રાશિના દ્રવ્યને ફેફસાં, નાના તથા મોટા નળ, માનતંત્રીવ્યૂહ, અને ગર્ભાશયસાથે સંબંધ છે.

સૂર્યમાંથી વહેતા આ જીવનતત્ત્વથી, અસનક્રિયાવડે શરીરના ઉપર ગણાવેલા બિન્ન બિન્ન અવયવોને કેવી રીતે પોષવા તે આવતા પ્રકરણમાં લખવામાં આવશે.

(અપૂર્ણ.)

एक खगोलवेत्तानी दुःखमय कथा.

માર્ક નામ તારકાપ્રસાદ છે. ડી મૅન્શીયો નામના વિદ્વાને મંગલ નામના મહાસંબંધી જે આશ્ચર્યકારક વાતો કેટલાક સમયઉપર પ્રકટ કરી હતી, અને જે નક્ષત્રોને આખી દુનિયાં તે સમયે ચક્રિત થઇ ગઇ હતી, તે વાતો માર્ક જોતાં મેં શોધી કાઢી હતી. તેનું માન સધળું મને જ મળતું જોઇતું હતું. આજે દુનિયામાં એક સમય ખગોલવેત્તાતરીકે હું જ પડાવો હોત, અને માર્ક નામ અમર થઇ ગયું હોત, પણ મારા દુબાંગે મારી આવાઓ ધૂળ મળી ગઇ છે, અને મને મળનાર કોર્નિ મારો શત્રુ ડી મૅન્શીયો ખાટી મથો છે.

એ કેમ બન્યું તે તમને સમજાય અને ખરી વાતપર બરાબર અજવાળુ પડે, મારે મારી કથા દ્વં દ્વંમાં લખી જઈ પૂં, જો કે તેમ કરવાથી મારી તો ખાતરી જ

છે કે દુનિયાં, ડી મૅસિયોને મળેલી કીર્તિ પાછી લઇ લેઇને, તેનો ખરો હકદાર જે હું તારકામસાદ તેને આપવાની જ નથી.

હું મેટ્રીક્યુલેશન ક્લાસમાં હતો ત્યારથી જ મને ખગોળવિદ્યાઉપર બહુ જ પ્રેમ હતો. નવરાસના વખતમાં અમારી લાઇબ્રેરીમાંથી તે વિદ્યાનાં વિવિધ પુસ્તકો હું લેઇ આવતો, અને વાંચતો. કોલેજમાં ગયા પછી મેં મારો અભ્યાસ ધણો વધારી મૂક્યો, અને તેના પરિણામમાં ગેલીલીયો, કેપ્સર અને ટાઇટલ બ્રાહે જેવા અતિ સમર્થ વિદ્વાનોની પદ્ધતિમાં મારું નામ ગણવાની મને તીવ્ર અભિલાષ થઇ આવી. આવા મહાપુરોગોજેલું દુનિયામાં નામ કાઢવાને માટે ગમે તેવો ભોગ આપવો પડે તોપણ તે કરવાને હું તત્પર થઇ ગયો.

કલકત્તાની યુનીવર્સીટીમાં ખગોળવિદ્યાસંબંધી જેટલું જ્ઞાન મળે તેટલું મેળવી લીધા પછી મારા પિતાની અનુમતિ લેઇ હું યુરોપ ગયો, અને લાંનાં વિવિધ સ્થળોમાં ફરીને મેં મારા ગ્રિપ વિષયનો અભ્યાસ કર્યો. ખગોળની સાથે પ્રસંગ પ્રાપ્ત થવાથી મેં વિજ્ઞાની, વરાળ, વગેરે કુદરતી સામર્થ્યોનો તેમ જ મંત્રવિદ્યાનો પણ થોડો ધણો અભ્યાસ કર્યો.

ત્રણેક વર્ષ વીતી ગયા પછી ઘેર સત્વર પાછા ફરવા મારા પિતાના વારંવાર પત્રો આવવા લાગ્યા, પણ મને અભ્યાસઉપર એટલો બધો પ્રેમ જામ્યો હતો કે ઘેર જવું મને રુચું નહિ.

આદારમે વર્ષે હું હિંદુસ્થાનમાંથી યુરોપમાં આવવા નીકળ્યો હતો. અભ્યાસમાં દસ વર્ષ વીતી ગયાં અને હું પાછો ફર્યો નહિ. ત્યારે મારા પિતા ખુબ મીઠાઇ ગયા, અને તેમણે મને લખ્યું કે હવે હું શુદ્ધ સયો છું, અને મારી પુષ્કળ સંપત્તિ જે લગભગ વીસ લાખની છે તે તથા મારો ભારે વ્યાપાર તને સોંપવા ધારું છું, માટે આ પત્ર વાંચતાં તરત તારે અત્ર આવવું, અને જો હું તેમ નહિ કરે તો તારા ખરચમાટે હવેથી તને એક દમડી પણ મોકલવામાં નહિ આવે. એટલું જ નહિ પણ હું તારી છ માસ-સુધી વાટ જોઇશ, અને તે અરસામાં પણ તું પાછો નહિ આવે, તો આ મારી સધળી દોલત હું ગમે તેને આપી જવાનું વીલ કરીશ. મેં પણ આ કાગળનો તરત જ સામે જતાજ વાળ્યો કે હું તમારા ખરચની કોડીસર દરકાર રાખતો નથી, અને દોલત ખીન્નને આપી દેવાનું વીલ કરવામાટે છ મહિનાની વાટ જોવાની દર્શી જરૂર નથી. કારણ દોલતની લાલચથી હું પાછો આવવાનો જ નથી. તેથી નિરાંતે એ કચરો ખીન્નને આપી દેવો. હું મારી વિદ્યાને જ મારું ખર્ચ ધન સમજું છું.

યુવાવસ્થાના મદમાં આવે ઉત્તર હું લખનાં તો લખી બેઠો પણ તેનાં કેવાં ફળ મારે શોપવાં પડશે તેનું તે સમયે મને જ્ઞાન રહ્યું નહિ. મારા પિતાએ તો મારો પત્ર પહોંચતાં જ મને મોકલવામાં આવતી માસિક રકમ બંધ કરી દીધી. એકાદ માસ તો મેં કરકસરથી નિભાવ કર્યો, પણ પછી હું ગભરાયો. નિર્વાહનું કશું જ સાધન મારી પાસે ન હતું. આથી નિર્વાહમાટે મેં ખગોળસંબંધી વિષયો માસિકોમાં લખવા માંડ્યા. એથી મને લુજ આવક થઇ, પણ તે મારા નિર્વાહપુરતી ન હતી. આથી મેં એક નવી યુક્તિ કરી. હું ઘેડું જ્યોતિષ લખ્યો હતો; અને તેથી 'ધ્રુવગિરિપ્રસાદ

નામના હિંદુસ્તાનના મોટા જોશી છુવા સાંજના સાતથી નવસુધી ભવિષ્યસંબંધી ગમે તે પ્રજ્ઞના ખુલાસા કરશે ' એવું એક પાટીયું તૈયાર કરાવી, એક ઓરડી લાડે લેઇ તેને મોખરે તે પાટીયું મારી વેપ બદલી હું દરરોજ સાંજે ત્યાં બેસવા લાગ્યો. આ ઓરડીમાં કાનીયા ટોપી પહેરાને લાંબી ધોળી દાદી બાંધીને તથા ટીલાંટપકાં તાણીને મોટા ઠાઠમાકડથી હિંદુ જોશીબાબો બનીને હું બેસતો. જે કોઇ મને પ્રશ્ન પૂછવા આવતા તે મારું સ્વરૂપ જોઇને ભયથી ચરચરતા ઉભા રહેતાં.

એક દિવસે સાંજે, ઉપર વર્ણવેલી રીતે મારી ઓરડીમાં, કોઇની કુંડલિઉપર કાંઈક ગણિત કરતો હું બેઠો હતો, એટલામાં બહાર બેસાડી રાખેલા મારા નોકરે મને અંદર આવીને જણાવ્યું કે આપને કોઇ મળવા માટે બહાર આવ્યું છે. મેં ઉંચું ડોકું કર્યાપિના જ કંઈું કે જા જઈને પૂછ કે તમારું નામ શું ? નોકર પૂછીને આવ્યો અને કંઈું કે ' જૉન સ્મિથ '. મેં ભલકાથી કંઈું, જા, અંદર તેડી લાવ.

ક્ષણવારમાં જ પાછું બારણું ઉઘડ્યું, અને ઝાંખા બળતા દીવાની છાયામાં એક આકૃતિ આવીને ઉભી સહજ ઉંચી દૃષ્ટિ કરી ભારેખમ અવાજથી હું બોલ્યો, જૉન સ્મિથ ! નજીક આવો. તમે તમારા ભવિષ્યના સંબંધમાં મારી સલાહ લેવા ઇચ્છો છો ? કહો, તમારી શી ઇચ્છા છે ?

મારાં વચનો સાંભળી તે મનુષ્ય દીવાના પ્રકાશમાં આવ્યો. મને જણાયું કે આજસુધી મને જે જે મનુષ્યો મળી ગયાં હતાં, તેના કરતાં આ મનુષ્ય તદ્દન જૂદા જ પ્રકારનો હતો. તેણે છેક પગની પાનીસુધી અડે એવો કાળો જમ્બો શરીરઉપર નાંખી દીધો હતો. તેનું માથું ઉઘાડુ હતું, અને તેના કાળા ભમ્બર વાળ, તેના બને કાનને ઢાંકી દઇને તેના ખલાના આગલા ભાગઉપર લટકતા હતા. તેનો વર્ણ સફળ ગૌર હતો. તેનું કપાળ ઉંચું અને પહોળું હતું.

સહજ દૃષ્ટિ નાંખીને આ સઘળું મેં જોઇ લીધું; પણ તેની અને મારી નજર ન્યારે મળી ત્યારે હું લાચાર બની ગયો. અંધકારમાં ચળકતા બે તારાની પેઠે તેનાં નેત્ર ચમક ચમક ચતા હતાં; અને મનને ગમે તેટલું સખ્ત રાખતાં છતાં હું ભયથી કંપી ઉડ્યો; કારણ કે મને સમજાયું કે મારા મનનો ગુપ્તમાં ગુપ્ત વિચાર પણ તે જાણી ગયો છે. મને સ્પષ્ટ યથું કે મારા સંયુખ ઉમેલા મનુષ્યમાં મારા અંતઃકરણને ઉદ્ધાડ મોપડીની પેઠે વાંચવાનું સામર્થ્ય છે. તે મારા ઉપર ' હિપ્નોટિઝમ ' નું બળ અજમાવતો હતો, એમ પણ મને લાગ્યું નહિ; કારણ કે હિપ્નોટિઝમ અથવા મેસ્મેરિઝમના પ્રયોગોમાં તો મેં પણ કુચળતા મેળવી હતી. ત્યારે મારા ઉપર તે કંપી વિદ્યા ચલાવતો હતો ?

મેં હિંમત ધરી પૂછ્યું, કેમ મહેરબાન ! મને શું પૂછવા તમે આવ્યા છો ? તમારો પ્રશ્ન મને કહો તો હું ગણિત કરી ઉત્તર આપું.

મારો પ્રશ્ન સાંભળી તે મંદમંદ હસ્યો, પણ ઓ મારા બાપ ! તેનું મંદ હાસ્ય જોઇને મારો તો ડોળ ને દમામ સઘળાં સાતમે પાતાળે જ પેશી ગયાં ! મારી મૂર્ખતાને સ્પષ્ટ સૂચવનાર તેમાં કોઇ એવો તો ભાવ રહ્યો હતો કે મારું તો મોઢું જ વીણ પડી ગયું. મારી આ સ્થિતિ જોઇને તે સ્પષ્ટ અને પ્રતાપવાળા સ્વરથી બોલ્યો, ' હું

જ્યોતિર્વિદ્યામાં પારંગત પુરુષને જ પ્રશ્ન કરે છું. ધવલગિરિપ્રસાદ તેવા છે, એમ મને કોઇના તરફથી કહેવામાં આવ્યું છે. તે ક્યાં છે ? હું તેમને મળવા આવ્યો છું.

મેં ઉત્તર આપ્યો, હું પોતે જ ધવલગિરિપ્રસાદ છું.

પાછી ઓરડામાં શાંતિ વ્યાપી રહી, અને મનને ગમે તેટલું સાવધ રાખવા છતાં પણ મને જણાયું કે મારું મરતક ફરે છે અને મારી મતિ બહાર મારી બાજુ છે. એમ છતાં ભારે પ્રયત્નથી મારા મગજઉપર નખાતા દબાણને—અથવા કહો કે ભુરડીને—મેં ખસેડી નાંખ્યું, અને હું પાછો હોશિયારીમાં આવી ગયો. આ બેઠને તે અત્તપર્યે માથુસ ખડખડ હસવા લાગ્યો.

મને ભય અને ક્રોધ બંને થયાં. હું પગ ઠોડીને છુમ પાડી બોલ્યો, સાહેબ ! મારા ઘરમાં આ નાટક હવે બહુ પહોંચ્યું ! ધવલગિરિપ્રસાદ હું જ છું. કહો, મારું તમારે શું કામ છે ?

તેણે કહ્યું, એમ કે ? આપ જ ધવલગિરિપ્રસાદ છો કે ? હું જેવો જૉન સ્મિથ છું, તેવા તમે ધવલગિરિપ્રસાદ જોશીજીવા છો ! તોપણ તમારું અને મારું બંનેનું નામ ખોટું છે. તમારું 'ખરું' નામ તારકાપ્રસાદ છે. મારું 'ખરું' નામ શું છે, તે કહી શકો છો, જોશીજીવા મહેરબાન ! ?

પહોળે મોઢે અને ફાટેલે ડાળે મેં ઉત્તર આપ્યો, ના. અને હું કોઇ અત્યંત દયાપાત્ર મનુષ્ય હોઉં તેમ તે મારી તરફ જોવા લાગ્યો.

તેણે ઠડે પેટે કહ્યું, પણ મારું 'ખરું' નામ શું છે, તેની તમને ખબર પડવી જોઈતી જ હતી. હમણાં જ તમારા મગજમાં શું શું ભરેલું છે, તે જણવા મેં મારી વૃત્તિને સંકલ્પપૂર્વક પ્રેરી હતી, અને તેમ કરતાં મેં મારા મગજને વિચારશૂન્ય રાખ્યું હતું; એટલા માટે કે તમે પણ મારા મગજમાં શું શું ભરેલું છે, તે જણવાને બા-અશક્તિ થાઓ.

મેં ઉત્તર આપ્યો, તમારું કહેવું હું સ્વીકારું છું. અને તો પણ હું કણ્ઠ કરું છું કે તમને હિપ્પોટાઇઝ કરવા (કૃત્રિમ નિદ્રા આણવા) બે કે મેં પ્રયત્ન કર્યો હતો તો પણ તેમ કરતાં મારી જીદ બમી જતી હોય એમ મને લાગ થયું હતું. એક મિનિટ આ સ્થિતિ વધારે વાર ટકી રહી હોત તો હું ગાંઠા યઇ જત.

તેણે કહ્યું, તમારી પરીક્ષા કરવા મેં કરેલા પ્રયોગથી એમ થયું હતું. હું જ્ઞાનવાન વિદ્વાન્ની સલાહ લેવા આવ્યો હતો, અને તેથી તમે મારા કરતાં વધારે વિદ્વાન કે જ્ઞાનવાન છો કે કેમ, તેનો નિર્ણય કરવાની મારે પ્રથમ અગત્ય હતી. તમારા મગજમાં કેટલું જ્ઞાન રહેલું છે, તે જણવાને, મારી વિદ્યાથી તમારા મગજમાં મારા મનને મેં બળથી પ્રેર્યું ત્યારે મારા મગજને મેં શૂન્ય રહેલા દીધું હતું, અને તમારું મન, અત્યંત, મારામાં પ્રવેશ્યું. પરંતુ મારા મગજમાં જે જ્ઞાનનો સંચય હતો, તે સમજવાને પણ તમારું મન અસમર્થ હોવાથી, જેમ કોઇ ગામડાનો રેતિયા, કોઈ મોટા મહારાજના સર્વ પ્રકારે શણગારેલા મહાલયમાં ઓચિત્તો આવી ચડતાં ગભરાઈ જાય છે, તેમ તમે ગભરાઈ ગયા; અને તેથી જો તે જ હજી ડહાપણ વાપરીને મેં મારા શરીરમાં પાછો પ્રવેશ ન કર્યો હોત તો તમારા મગજનો ટકાવ યઇ શક્યો કડિન હતો.

મેં પૂછ્યું, તમે પાછા વળવામાં વિલંબ કર્યો હોત તો શો પરિણામ આવત ? શું હું બ્રમિત ચિત્તવાળો ચઇ જાત ?

તેણે કહ્યું બાઇ ! એથી પણ ખરાબ પરિણામ આવત. તમે મરી જાત.

મેં પૂછ્યું, તમારા કહેવામાં અને કશી જ સમજણ પડતી નથી.

તેણે કહ્યું, હા, તમને નથી સમજણ પડતી, એ મને સમજાય છે. મને લાગે છે કે મારા કહેવાનો બાવ હું જોઇએ તેટલો રપટ નથી કરી શક્યો. જુઓ, ફરી સાં-ભળો. ત્યારે મારા સંકલ્પબળથી મેં મારા મનને મારા મગજમાંથી કાઢ્યું, અને ક્ષણવાર તમારા મગજમાં નાંખ્યું, ત્યારે તમારા મનકરતાં તે વધારે બળવાન હો-વાથી, તેણે તેને તમારા મગજમાંથી ધક્કો મારી બહાર કાઢી મૂક્યું. આ વખતે તમારા મનને રહેવાનું સ્થાન મારા મગજવિના ખીણું કોઇ જ ન હતું. તમારા મગજમાં રહેલો જ્ઞાનનો અત્યંત ક્ષુદ્ર સંચય, એક ક્ષણમાં મેં હરતત્કાલ ન કરી લીધો હોત તો તમારી હયાતી હમણા હોત જ નહિ. પણ તમારું મન મરી જાત તે સ-ગયે તમારા શરીરમાં હું પ્રવેશ્યો હોવાથી તમારા મનના મૃત્યુસાથે મારું શરીર પણ મરી જાત. આમ થવાથી જ્યાં સુધી વધારે સારું શરીર મને ન મળત, ત્યાંસુધી તમારા જીવના જેવા ગંધાતા શરીરમાં મારે રહેવું પડત.

હું વચમાં બોલી ઉઠ્યો, પણ મારો જીવ તો—

તે તિરસ્કારપૂર્વક બોલ્યો, બસ, નકામી ટેવ નહિ કરો. જીવ એટલે શું, તે જાણો છો ? જીવ અને મન એક જ છે. મહાપુરુષો જેમણે પોતાના આત્માને મનથી જૂદો જાણ્યો છે, અને અનુભવ્યો છે, તેમની વાત નિરાળી છે, બાકી તમારા જેવા સાધારણ મનુષ્યો તો મન અને મનના ધર્મોસાથે એવા તો એકાકાર થઇ ગયા હોય છે કે તે-ઓનો જીવ મનની સાથે જ જ્યાં ત્યાં ધસડાયો જાય છે. મહાપુરુષોનો આત્મા જ મનના ધર્મોથી અખિપ્ત રહે છે, અર્થાત્ મનના ધર્મો તેઓ પોતાનામાં સ્વીકારતા જ નથી. આવા પુરુષોને પરકાયામાં પ્રવેશ કરવો લેશ પણ કઠિન નથી. તેઓને એક શ-રીરનો ત્રાસ આવે છે તો તેઓ ખીજા અધિક અનુકૂળ શરીરમાં પ્રવેશે છે. આ મારું શરીર પાંચસ વર્ષપૂર્વે ઉન્નતિનીમાં જન્મ્યું છે; પણ જે મૂળ શરીરમાંથી નીકળી આવે હું આ શરીરમાં તમારા સંમુખ દેખાયો છું. તે મારા મૂળ શરીરનો જન્મ કિલ્લિયુગના આરંભમાં હરિનાપુરપાસેના એક નાના ગામડામાં થયો હતો.

હું આશ્ચર્યથી બોલ્યો, એમ ! ત્યારે તો તમે પાંડવોને, દુર્યોધનને શ્રીકૃષ્ણ ભગ-વાનને સંપન્ને જોવા હોવા જોઇએ. તમે વ્યાસ છે, શુન છે, શૈનાક કે કોણ છે ?

તેણે ઉત્તર આપ્યો, મેં પાંડવોને જોવા દતા કે કોને જોવા દતા, તથા હું વ્યાસ છું કે વાલ્મીકિ છું, એ બધું મારા મગજમાં રહેલો જ્ઞાનબંડાર સમજવા તમે સક્તિમાન થયા હોત તો તમારા જાણવામાં તરત આવત. તેવા સામર્થ્યવિના, તમારા જેવાને જે કંઈ કહેવું, તે ઠાઠા પહોરની ગપમાં જ ગણવાનું.

હું નિસાસો છુટી ધીરેથી બોલ્યો, ટે ભગવાન ! આવું જ્ઞાન મને ક્યારે થશે ? હું એવું શું કરું કે મારામાં સામાના મગજમાં રહેલો જ્ઞાનબંડાર તત્કાળ સમજવા-વાનું સામર્થ્ય આવે !

એક ક્ષણુતર સ્થિર દષ્ટિથી તે મારા સામું જોઈ રહ્યો, અને પછી બોલ્યો, મને લાગે છે કે આ સામર્થ્ય તમને મળે એવું તમારા ભાગ્યમાં છે. પણ તે મેળવવાને માટે તમારે તમારા આત્માકરતાં પણ પ્રિય એવી કાંઈ વસ્તુને ભોગ આપવો પડશે. પણ કેમ રહ્યો, મને ખાતરી કરી બોલ્યો. આમ બોલી તે નીચો વળ્યો, અને મેજઉપરથી કાગળનો એક કડકો લેઈને તેના ઉપર કંઈ આંકડા મૂકવા માંડ્યો.

હું વિચારવા લાગ્યો, મારા આત્માથી પણ પ્રિય એવી કાંઈ વસ્તુનો મારે ભોગ આપવો પડશે! એવું તો કશું હોય એમ મને જણાતું નથી. ખચિત આ લાકડાદેખ 'કંઈક જૂલ્યા છે. પરમેશ્વર કરે ને એ જુલ્યા હોય એ કહે છે. એવું સામર્થ્ય મને મળે! જગતમાં મારી કીર્તિનો તો કંઈ જ વાગી જાય.

તે કાગળઉપર આંકડા માંડતો હતો, તે તરફ મેં જરા લાંબું ડોકું કરીને જોયું. જો મારી કુંડલિ માંડી હતી, અને જે ગણિત કરતો હતો તે ઉપરથી મને અનુમાન થું કે જ્યોતિષવિદ્યામાં તે બહુ જ કુશળ હતો.

બોડી નારે તેણે ઉચું જોયું, અને તે બોલ્યો, મેં કશું એમ જ છે. તમારે ભોગ આપવો જ પડશે. શાનો ભોગ તે આગળઉપર જણાશે, પણ આવું બારે સામર્થ્ય પત કરવાને માટે હજી બીજાં તેર વર્ષસુધી તમારા મનનો અધિકાર આપશે નહિ. જ્યાં તેરે વર્ષે ઇ. સ. ૧૬૦૧ ની સાલમાં તમારા જન્મદિવસે પાછો હું તમારી પાસે પીશ, અને આ અમત્કારિક સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવાનો વિધિ તમને શીખવીશ. તમારે તેરનું મૃત્યુ થયા પહેલાં ખગોળવિદ્યાની ઘણી ઘણી નવી વાતો તમારા જાણવામાં વશ; પરંતુ તમારે બહુ સાવધ રહેવું જોઈશે, અને સ્વાર્થશુદ્ધિનો પરિત્યાગ કરવો જોઈશે. તેમ નહિ કરે તો તમારું મૃત્યુ થશે. આ તેર વર્ષમાં ખગોળસંબંધી તમારું જીવન હું વધારાય તેટલું વધારજો, અને તેરે વર્ષે યોગ્ય સમયે હું પાછો તમને મળીશ. મ બોલી, તે તત્કાળ મારી સમીપમાંથી ચાલ્યો ગયો.

તેર વર્ષમાં મેં ખગોળવિદ્યામાં મારો અભ્યાસ બન્યો તેટલો વધાર્યો. તે સંજ્ઞા-વિસ્તારથી વર્ણવવાનું અયોજન નથી. ઈંગ્લાંડની ગોટામાં મોટી વેધશાળાઓમાં મેં હું મારી વિદ્યાતુરતાને વૃદ્ધ કરતો. એટલું જ નહિ, પરંતુ એક વેધશાળામાં તો કંરટવતરીકે મેં થોડા સમય નોકરી પણ કરી. આ સમયમાં જ શુકની આજુ-એક બીજો પ્રહાર છે, એ મેં શોધી કાઢી મારા ઉપરીની ખાતરી કરી આપી અને તેથી તેમની મારા ઉપર બહુ પ્રીતિ થઈ હતી. બીજી કેટલીક નાની કોથ પણ ૧૧ સંધિમાં જ કરી હતી. આ પ્રમાણે સમય વીતતાં એક દિવસે મને લાંડનના પ્રસિદ્ધિસીટર મિ. કોટની ચીડી, તેમની ઓફીસમાં તત્કાળ આવવાની મળી. આ તો હું ત્યાં ગયો. તેમણે મને જણાવ્યું કે તમારા પિતાનું કલકત્તામાં મૃત્યુ થયું છે, તેની મોટી દોષતતા વારસ તમે યથા છો.

આ સાંભળીને અત્યંત, મને બહુ આશ્ચર્ય થયું. પછી નોકરીનું રાજીનામું આપી પ્રાપ્ત થતી રેડીંગમાં બેસી હું સુખી થઈ ચાલ્યો, અને ત્યાંથી તાબડતોજ કલકત્તા અને મારા પિતાના સેલિસીટરને શોધી કાઢ્યા. મુખ્ય સેલિસીટરે મારી સાથે નેહથી પાત કરી, અને મારા પિતાનો મોટો વારસો મને મળવાથી મારા ભાગ્યની

રતુતિ કરી. તેણે કહ્યું કે તારકાપ્રસાદ ! તમારા પિતાનું જે સમયે મૃત્યુ થયું તે સમયે જો તે ન થયું હોત તો તમને એક દગડીસરખી પણ ન મળત.

મેં પૂછ્યું, કેમ વારં ?

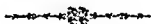
તેણે કહ્યું, તમને ખબર તો હશે જ કે તમારા પિતા અમારાથી કહ્યું જ છાનું રાખતા ન હતા. તમારે જાનેને ત્યારે વિરોધ થયો ત્યારે અત્યંત ક્રોધાવેશમાં તે મારી પાસે આવ્યા અને મને કહ્યું કે મારા છોકરાને મારી મિલકત આપી જવાનું જે વરીય તનામુ મેં કર્યું છે, તે પાછું આપો. તેમના માગ્યાપ્રમાણે તે તેમને આપતાં જ તેમણે તેના ઢકડેકકડા કરી નાંખ્યા. પછી તેમણે એક નવું વીંઝ ઘડી કાઢ્યા અમને કહ્યું. તે વીંઝમાં તેમની સધળી મિલકત તેમના મરજીપછી તમારી જાતિના ત્રણ પ્રતિષ્ઠિત પુરુષોને સોંપી જવાનું તથા તેના વ્યાજમાંથી જાતિનાં સધળાં ડાકરાંછોકરાંઓને વિદ્યા બણાવવાનું લખવામાં આવ્યું હતું. આ વાર્તા વર્તમાનપત્રોમાં પ્રસિદ્ધ થઈ અને તેમની કીર્તિ સધળે ગવાઈ. આજમુઘી આ પ્રમાણે બધું બચરથાથી આવતું હતું, પણ એટલામાં ગયા મહિનામાં પેલા ત્રણ પુરુષોસાથે તમારા પિતાને કાંઈ કારણથી ભારે વિરોધ થયો. આથી પોતાની મિલકત તેમને સોંપી જવાનું તેમને ચોગ્ય ન લાગવાથી વળી એક દિવસ અત્યંત ક્રોધમાં તે અમારી ઓશીસમાં આવ્યા, અને પૂર્વની પેંઠ જ વીંઝ આગીને તેના ઢકડેકકડા કરી નાંખ્યા. પછી પાછું અમને નવું વીંઝ ઘડ્યા તથા તેમાં નવાં નામ નાંખવા કહ્યું, અને ઘેર ગયા. તેમના કહેવાપ્રમાણે અમે વીંઝ ધડ્યું. તેમની સહી કરાવવી જ માત્ર બીકો હતી. તેને માટે અમારી ઓશીસમાં તે આવવા નીકળ્યા એટલામાં જ તેમને અટકી આવી, અને તેમના પ્રાણ છુટી ગયા. આથી વીંઝ વીંઝને ઠેકાણે રહ્યું, અને જે દોલત તમારી જાતિના બાગદોની કેળવણીપાછળ અરચાવાની હતી, તે હવે તેના વારસ જે તમે તેમને મળી.

હવે તે ખગોળવિદ્યાનો બહોલ શોખી હતો, અને તે સાથે વળી આનંદી સ્વભાવનો હોવાથી અમે દિવસનો ઘણો ભાગ સાથે ગાળવા લાગ્યા. મારા કામમાં તેણે એટલો બધો રસ લેવા માંડ્યો કે તે ન જાણે તેમ મેં મારૂં વીજ બનાવી તેમાં લખ્યું કે ભવિષ્યમાં જે કીર્તિ હું સંપાદન કરું, તેને વધારવાનો સર્વ પ્રકારે પ્રયત્ન જે તે કરે તો મારી સઘળી દોહતનો તે વારસ થાય.

પાછળથી મને સમજાયું કે ઉપરથી જે કે તે મારી સાથે મિત્રતા દર્શાવતો હતો તોપણ અંદરખાનેથી તે મને પોતાના પ્રતિસ્પર્ધીતરીકે ગણતો હતો. મને જણાયું કે જે નવા વિચારો મેં ચત્રથી શોધી કાઢ્યા હતા, તથા જે નાની નાની શોધો મેં કરી હતી, અને મારા પરિચયમાં નિત્ય રહેવાથી જે તેના જાણવામાં આવી હતી, તે સઘળી, પોતાની પ્રતિષ્ઠા વધારવાને માટે તે પોતાને નામે પ્રકટ કરતો હતો. આથી મેં તેને સખ્ત હપકો આપ્યો, અને પછી તીખી તખતખી વાણીની લડાઇ થયા પછી, અમે અમારો મિત્રતાનો સંબંધ તોડી નાંખ્યો. તે પછી તે મારો ઉઘાડો શત્રુ થયો.

આ પ્રમાણે કેટલોક સમય વહી ગયા પછી મારું અનુપમ ફર્નિચ તૈયાર થઈને આવ્યું. મારી વેધશાળામાં તે ગોઠવાઈ રહ્યા પછી વિદ્યાનોને અને વર્તમાનપત્રોના અખરપત્રીઓને તે જોવાંતો એક અઠવાડિયું સતોપ આપ્યા પછી, મેં તે વડે નભોમંગળનું નિરીક્ષણ કરવા માંડ્યું.

(અપૂર્ણ.)

માનસિક શક્તિઓનું સામર્થ્ય કેવી રીતે વધારવું.

પોતાની માનસિક શક્તિઓને મનુષ્ય દ્વિગુણ અથવા ત્રિગુણ સામર્થ્યવાળી કરી શકે ખરો ? હા, પ્રયત્નવડે મનુષ્ય સઘળું જ કરવા સમર્થ છે.

નબળા હાથને અને પગને કસરતવડે મનુષ્ય બળવાન કરી શકે છે, નબળાં કેન્ડ્રસાંને કસરતથી અને હૃદય આસપ્રવાસની કિનાથી મોટાં અને જબ્બરાં કરી શકે છે; નબળા જઠરને, નબળા યકૃતને, સ્વરૂપમાં શરીરના પ્રત્યેક અવયવને, અને આખા શરીરને પણ મનુષ્ય જે પ્રયત્નથી બળવાન કરી શકે છે, તો મનની દુર્બલ શક્તિઓને, અને પરિણામમાં આખા મનને તે પ્રયત્નથી શા માટે બળવાન ન કરી શકે ?

તર્કશક્તિ, ધ્રુવનાશક્તિ, સ્મરણશક્તિ, લેખનશક્તિ, કાવ્યશક્તિ, ઉદ્યોગશક્તિ, આગ્રહશક્તિ, અદ્વાશક્તિ, દૃઢતાશક્તિ, સ્પર્ધાશક્તિ, અને એપ્રી એવી સેંકડો શક્તિઓ આપણા મનમાં રહેલી છે. આ સર્વ શક્તિઓનું બળ ઇચ્છાપ્રમાણે મનુષ્ય વધારી શકે છે, એમાં કશો જ સંશય નથી.

પ્રત્યેક મનુષ્યના મનની શક્તિઓ તે જન્મે છે. ત્યારથી જેમ જેમ મોટો થતો જાય છે, તેમ તેમ પ્રકટ થઈ થઈ પધતી ચાલે છે; પણ તેને વધારવામાં કયા ધોરણને અથવા નિયમને કોઈ મનુષ્યો અનુસરતા હોય એમ જણાતું નથી. જે મનુષ્ય જેવી સંગતિમાં અને જેવા સંજોગોમાં જન્મ્યો હોય છે, તે સંગતિમાં અને તેવા સંજોગોમાં

મનની જે જે શક્તિઓનો ઉપયોગ થતો હોય છે, તે શક્તિઓ તેનામાં પ્રકટતી અને ખીસતી વિશેષે કરીને જોવામાં આવે છે. કવિતા જોડનાર કુટુંબમાં અથવા મિત્રોમાં જન્મેલા અને ઉછરેલા મનુષ્યની કવિત્વશક્તિ પ્રકટવાનો અને ખીસવાનો સંભવ આવે છે; સૈનિકના કુલમાં જન્મેલામાં નિર્ભયતા આવે છે, અને આમ વિવિધ સંજોગોમાં વિવિધ શક્તિઓ પ્રકટે છે, અને ખીસે છે. પરંતુ તે સર્વમાં મનુષ્યનો સ્વેચ્છાપૂર્વક પ્રયત્ન બહુ જ ઓછો હોય છે. કવિને ત્યાં જન્મેલા બાળકમાં કવિત્વશક્તિ હોય એ સદૃશ છે, પણ તેના સંજોગમાં ન જન્મેલા બાળકમાં તે શક્તિ પ્રકટાવવી અને વધારવી સંભવિત છે કે કેમ, તે પ્રશ્ન છે.

મજ્જુરના કુળમાં જન્મેલા મનુષ્યનું શરીર નિમ્ન થતી સ્વાભાવિક કસરતથી અત્યંત બળવાન હોય છે, પરંતુ શ્રીમાનને ત્યાં જન્મેલા બાળકનું શરીર તેવું વિશેષે કઠીન હોતું નથી; અને તોપણ આપણે જાણીએ છીએ કે શ્રીમાનનો સુકુમાર બાળક જો શાસ્ત્રીય પ્રકારે કસરતને કરે છે તો એક બળવાન મજ્જુરના શરીર કરતાં પણ અધિકચુલ્લુ સુદૃઢ શરીર પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

ધોરણથી અથવા નિયમથી કરવામાં આવતી શારીરિક કસરતથી જેમ શરીરનો ઇન્દ્રિયમાં આવે તે અવયવ અથવા આધુ' શરીર બળવાન કરી શકાય છે, તેમ ધોરણથી અને નિયમથી સેવવામાં આવતી મનોમય ક્રિયાઓથી મનની, ઇન્દ્રિયમાં આવે તે શક્તિઓ બળવાન કરી શકાય છે.

કોઈ પણ મનુષ્યનામાં અમુક માનસિક શક્તિ નથી, એવું હોતું નથી. એક સમર્થ મહાપુરુષમાં જોડણી શક્તિઓ હોય છે, તેટલી જ એક જડ જંગલી મનુષ્યમાં પણ હોય છે; પણ મહાપુરુષમાં ત્યારે વિવિધ માનસિક શક્તિઓ જાગૃત થયેલી હોય છે તથા વૃદ્ધિને પામેલી હોય છે, ત્યારે એક અમળ જડ મનુષ્યમાં તે શક્તિઓ જાગી નહીં શકે, અને જળ પાકતે વૃક્ષરૂપે નહિ કરેલા ખીજકળેવી હોય છે.

મનની શક્તિઓને પોતાનું સામર્થ્ય જણાવવાનું દાર મગજ છે. જેમ ઉત્તમ ગાયક, સાફ વાદ્ય હોય છે, તો જ પોતાની કળા દર્શાવી શકે છે, તેમ મનની શક્તિઓ પણ ઉત્તમ મગજમાં જ પોતાનું સામર્થ્ય દર્શાવી શકે છે. ભાગલા તુમકાવાલો, અવ્યવસ્થ પડદાવાલો, અને કટાઈ ગયેલા તારવાલો એક સતાર, ગાંધર્વ લોકથી ઉતરી આવેલા કોઈ દેવી ગાયકને તમે આપો તોપણ તે તેમાં એક પણ ગાયન સાફ ઉતારી શકશે જ નહિ. આથી જેમ ગાયકને ઉત્તમ વાદ્યની અગત્ય હોય છે, તેમ મનની શક્તિઓને પોતાનું સામર્થ્ય પ્રકટ કરવાને ઉત્તમ મગજની અગત્ય હોય છે.

માનસિક શક્તિઓનું સામર્થ્ય ઉત્તમ પ્રકારે પ્રકટાવવાને માટે અને વધારવાને માટે ત્રણ વસ્તુઓની ન આવે એવી અગત્ય છે: ૧ ઉત્તમ મગજ; ૨ મનની શક્તિઓના સ્વરૂપનું ઉત્તમ પ્રકારનું જ્ઞાન; ૩ મન જે સામર્થ્યવડે પોષાય છે, તે સામર્થ્યનો સંચય.

આ ત્રણનાં સ્વરૂપ જ્યારે તે ત્રણઉપર સંદૃશ વિસ્તારથી વિવેચન કરીશું ત્યારે સ્પષ્ટ થશે.

પ્રથમ ઉત્તમ મગજનું વિચાર કરીએ. મગજના વિવિધ ભાગમાં વિવિધ મનુષિક

શક્તિઓ રહેલી છે. કેટલીક માનસિક શક્તિઓ જ્યારે મગજના આગલા ભાગમાં રહેલી છે, ત્યારે કેટલીક મધ્ય ભાગમાં અને કેટલીક પાછલા ભાગમાં રહેલી છે. આ શક્તિઓ મગજના જે ભાગમાંથી પ્રકટ થાય છે, તે ભાગમાં રહેલા અણુઓ (cells) ની સંખ્યાના પ્રમાણમાં તેઓ દુર્બળ અથવા બળવાન હોય છે. દૃષ્ટાંતતરીકે મૂર્ખના ભાગમાં ભક્તિભાવ, પૂજ્યભાવ વગેરે શક્તિઓ રહેલી છે. હવે જે મનુષ્યના મૂર્ખમાં હિપર વર્ણુલા અણુઓ ઓછા હોય છે, તેનામાં ધિવરપ્રતિ ભક્તિભાવ તેમ જ ગુરુ, માતાપિતા વગેરે પૂજ્ય જનોપ્રતિ પૂજ્યભાવ બહુ જ ન્યૂન પ્રમાણમાં પ્રકટેલા હોય છે. એથી ઉલટું તે સ્થાનમાં જો અણુઓની સંખ્યા વધારે હોય છે, તો ભક્તિભાવ ઘણા મોટા પ્રમાણમાં પ્રકટેલા અનુભવમાં આવે છે. આથી કરીને ઉત્તમ પ્રકારની માનસિક શક્તિઓ હોવાને માટે, તે શક્તિઓ મગજના જે ભાગમાં હોય છે, તે ભાગના અણુઓની સંખ્યામાં વૃદ્ધિ કરવાની અમત્ય છે. વળી જેમ અણુઓની સંખ્યામાં વૃદ્ધિ કરવાની જરૂર છે, તે જ પ્રમાણે તે અણુઓની રચનામાં પણ સફલતા આણવાની જરૂર છે. કેટલાક મનુષ્યોના મગજના અણુ, અન્ય મનુષ્યોના મગજના અણુકરતાં, રચનામાં રચૂલ હોય છે. જેમ કોઈના વાળ જાડા અને બરછટ હોય છે, તથા કોઈના પાતળા અને સુકોમળ હોય છે, તેમ કેટલાકના મગજના અણુઓ સ્થૂલ હોય છે, અને કેટલાકના સૂક્ષ્મ હોય છે. જેઓના અણુ સૂક્ષ્મ હોય છે, તેમની માનસિક શક્તિઓ જેઓના સ્થૂલ અણુ હોય છે, તેમના કરતાં અત્યંત હિંચા પ્રકારની અને તેજસ્વી હોય છે. આ પ્રકારનો નિયમ હોવાથી, જે મગજમાં એક ઘનતસુજેટલી જગામાં રહેલા અણુઓની સંખ્યા, સામાન્ય મનુષ્યોના મગજમાં તેટલી જ જગામાં રહેલા અણુઓની સંખ્યા કરતાં ઘણી વધારે હોય છે, અને તે સાથે તેઓની જાતિ સૂક્ષ્મ હોય છે, તે મગજ ઉત્તમ પ્રકારનું ગણાય છે.

ઉત્તમ મગજ કરવા ઇચ્છનારે મગજનું કદ કંઈક મોટું કરી તેમાં અણુઓની સંખ્યાનું પ્રમાણ વધારવું જોઈએ, એટલું જ નહિ, પણ તે અણુઓની જાતિને સુધારીને સૂક્ષ્મ પ્રકારની કરવી જોઈએ. આમ કરવામાં આવે છે, તો જ તે મગજદ્વારા ઉત્તમ માનસિક શક્તિઓ પ્રકટાવી શકાય છે.

મગજના અણુ જેમ નાના તેમ તે ઉત્તમ ગણાય છે, અને જેમ તે મોટા તેમ તે કનિષ્ઠ પ્રકારનું ગણાય છે. સમર્થ વિચારકો અને તત્ત્વજ્ઞ પુરુષોના મગજના અણુઓની સંખ્યા સામાન્ય મનુષ્યોના મગજના અણુઓની સંખ્યા કરતાં ઘણી જ અધિક હોય છે, એટલું જ નહિ, પણ તેઓ બહુ સૂક્ષ્મ હોય છે, અને તેમનું બધારણ બહુ સુકોમળ હોય છે. સામાન્ય મનુષ્યના મગજના અણુ જાડી રેતીજેવા હોય છે, અને સમર્થ વિચારકના મગજના અણુ કોઈ પુષ્પની સૂક્ષ્મ પાંખડીઓજેવા સુકોમળ હોય છે.

કનિષ્ઠ પ્રકારનાં મગજ ઉત્તમ પ્રકારનાં કરી શકાય છે, અર્થાત્ તેમને સહજ ઝોટાં કરી શકાય છે, અને તેમાં રહેલી જે શક્તિને વધારવી હોય તે શક્તિના સ્થાનના અણુઓની સંખ્યાને વધારી શકાય છે, તથા તેમની જાતિને સુધારી શકાય છે. માનસિક શક્તિઓ વધારવાને માટે આમ કરવું પ્રથમ અગત્યનું છે. આજે માનસિક શક્તિઓને જ કેળવવાનો પ્રયત્ન વિશેષે કરીને ચાલે છે, પણ મગજને સુધારવાનો પ્રયત્ન ક્ષમિત

જ થાય છે. આથી કુદરતી રીતે જેમનાં મગજ ઉત્તમ હોય છે, તેમની માનસિક શક્તિઓ ઉત્તમ થાય છે, અને જેમનાં મગજ દલકા પ્રકારનાં હોય છે, તેઓ પોતાની માનસિક શક્તિઓ વધારવાતે ગમે તેટલી મહેનત કરે છે તોપણ તેમનો થ્રમ નિષ્પજ નથી છે. લાકડાની તરવારવડે ચરવીર યોદ્ધા રણબૂમિમાં ગમે તેટલું શૌર્ય દર્શાવતાં છતાં પણ વિજય પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, તેમ દુર્બલ મગજવડે, ગમે તેટલો પરિશ્રમ કરતાં છતાં પણ અનેક મનુષ્યો અલૌકિક માનસિક શક્તિઓને પ્રકટાવી શકતા નથી.

આજે જગતમાં ગણ્યાગાંઠ્યા મનુષ્યો જ અસાધારણ બુદ્ધિસંપન્ન હોય છે, તેનું કારણ અસંખ્ય મનુષ્યોના મગજની દુર્બળતા છે. જે આ સર્વ મનુષ્યો પ્રપત્નવડે પ્રથમ મગજતે, નીચે કલાપમાણે ઉત્તમ પ્રકારનું કરે તો અસાધારણ બુદ્ધિસંપન્ન પુરુષોની સંખ્યા હજારો અને લાખોની થાય.

મગજના કોઇ પણ ભાગમાં લોહીની ગતિને વધારવાથી તથા શરીરમાં રહેલા વિદ્યુત્તમ સામર્થ્યનો તે ભાગમાં સંચય કરવાથી, મગજના તે ભાગના અણુઓની સંખ્યામાં વૃદ્ધિ કરી શકાય છે, તથા તેમની જાતિમાં સુધારો કરી શકાય છે.

શરીરના કોઇ પણ ભાગમાં મનને એકાગ્રતાપૂર્વક જોડવાથી તે ભાગમાં રુધિરની ગતિ વધે છે, એટલું જ નહિ પણ તે ભાગ પુષ્ટ થાય છે, એ વાર્તા આજે સર્વ શરીર-શાસ્ત્રીઓ સ્વીકારે છે. પ્રસિદ્ધ મક્ષ સેન્ડો પણ કહે છે કે એક કલાક કસરત કરવાથી શરીર જેટલું બળવાન નથી થતું તેટલું બળવાન માત્ર દશ જ મિનિટ શરીરના વિવિધ ભાગમાં કસરત કરતી વખતે મનને એકાગ્રતાપૂર્વક જોડવાથી થાય છે; અર્થાત્ શરીરના જે ભાગમાં મનને એકાગ્ર કરવામાં આવે છે, તે ભાગમાં લોહીની ગતિ વધે છે, અને તેમ થતાં તે ભાગ પુષ્ટ થાય છે. આમ હોવાથી મગજના અણુઓની સંખ્યામાં વૃદ્ધિ કરવા ઇચ્છનારે મગજના વિવિધ ભાગોમાં એકાગ્રતા કરવાની અગત્ય સિદ્ધ થાય છે.

આપણા પ્રાચીન ઋષિમુનિઓની મૂર્ધમાં, ત્રિકુટિમાં વગેરે વિવિધ સ્થળોમાં મનને એકાગ્ર કરવાની ક્રિયાઓમાં, મગજતે બળવાન કરવાનો, અર્થાત્ તેના અણુઓને વધારવાનો અતે તેમને સૂક્ષ્મ પ્રકારના કરવાનો એક હેતુ રહ્યો હોય, એમ આટલા વિવેચનથી બુદ્ધિમાનને સ્પષ્ટ થયા વિના રહેશે નહિ. આપણી યોગની સર્વ ક્રિયાઓ, આપણા શરીરની, આપણા મનની તથા આપણા સન્નિબળની અત્યંત વૃદ્ધિ કરનાર છે.

મસ્તિષ્ક વિદ્યા (Phrenology) થી હમણું સારી રીતે સિદ્ધ થયું છે કે મગજના પૃથક્ પૃથક્ ભાગમાં નિરાણી નિરાણી માનસિક શક્તિઓ રહેલી છે. મગજના જે ભાગનો એક શક્તિ ઉપયોગ કરે છે, તે જ ભાગનો અન્ય શક્તિ કદી પણ ઉપયોગ કરતી નથી, અર્થાત્ પ્રત્યેક શક્તિનું મગજમાં પોતપોતાનું નિરાણું સ્થાન હોય છે. મગજને ઉત્તમ પ્રકારનું કરવા ઇચ્છનારે મગજના કયા સ્થાનમાં કયી શક્તિ રહેલી છે, તેનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું અવશ્યનું છે, જેથી જે શક્તિને કેળવવાની તેની ઇચ્છા હોય તે શક્તિનક સ્થાનના અણુઓને તે એકાગ્રતાથી વધારી શકે. આ પ્રકારનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતાં કોઇ પણ શક્તિતે કેળવવાનું કાર્ય બહુ જ સરળ થઇ જાય છે, એટલું જ નહિ, પણ સદૃશ પ્રપત્નથી ગમે તે મનુષ્ય પોતાની ધારેલી શક્તિ કેળવી શકે છે.

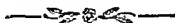
મગજના કયા કયા ભાગમાં કયી કયી શક્તિઓ રહેલી છે, તે સવિસ્તાર લખવું. આ લઘુ લેખમાં અશક્ય છે; પ્રસંગપરત્વે તે વિસ્તારથી લખાશે—તોપણ શુદ્ધિમાન વાચકને વિષયનું દિગ્દર્શન થવા માટે સહજ સૂચન કરેલું અસ્થાને નહિ ગણાય.

કપાળના નીચેના અર્ધ ભાગમાં જે શક્તિઓ રહેલી છે, તે શક્તિઓ વિદ્યાકળાના શોધને કરનારી તથા કાર્યને સાધનારી છે. જે મનુષ્યમાં આ શક્તિઓ કેળવાયતી હોય છે, તે નકામા વાતોના તડાકા મારતો નથી, પણ જે વાતને તે જાણે છે, તેને આચારમાં મૂકે છે. પ્રત્યેક વાનનું ખરાપણું અથવા ખોટાપણું પ્રયોગદ્વારા તે સિદ્ધ કરી જુએ છે ત્યારે જ જાણે છે. તે નિયમિતપણે વ્યવસ્થાથી કામ કરનાર હોય છે. કોઈ પણ કાર્ય સાધવાના તેના નિશ્ચયો, મનમાં પ્રકટીને મનમાં જ રાખી જતા નથી, પણ વ્યવહારમાં તે કાર્યરૂપે જોવામાં આવે છે. તેનામાં મોટી મોટી વાતો કરવાનું અથવા ખોટા મોટા તકો કરવાનું પાંડિત્ય કદાચ નથી હોતું તોપણ પરિણામને અથવા ફળને પ્રકટાવવાનું તેનામાં સામર્થ્ય હોય છે, અને તે પ્રમાણે તે એક પછી એક પરિણામો પ્રકટાવે છે જ. આ કાર્યસાધક શક્તિને કેળવવાને માટે મનુષ્યે કપાળની નીચેના અર્ધ ભાગમાં રહેલા મગજના અણુઓની સંખ્યા વધારવી જોઈએ. આમ કરવાને માટે પ્રથમ તેણે મગજના મધ્યખિંદુમાં વૃત્તિને એકાગ્ર કરવી જોઈએ. મગજનું મધ્યખિંદુ એ કાનના મધ્ય ભાગમાં આવેલું છે. જે યોગસાધકો મૂર્ધમાં અથવા ત્રિકુટીમાં ધારણા કરવાનો અભ્યાસ સેવે છે, તેમને મગજના મધ્યખિંદુમાં વૃત્તિને એકાગ્ર કરવાનું કાર્ય જરા પણ કઠિન ભાસશે નહિ. પરંતુ જેમણે શરીરમાં કોઈ દિવસ પોતાની વૃત્તિને એકાગ્ર કરવાનો અભ્યાસ સેવ્યો નથી, તેમને આ કાર્ય આરંભમાં બહુ કઠિન ભાસશે. તેવા મનુષ્યો જે આશ્વત્થી અભ્યાસ સેવ્યા કરશે તે અદ્ય સમયમાં મગજના મધ્યભાગમાં વૃત્તિને પાછી વાળીને નાંખવાની ક્રિયા તેમને સુગમ થઈ જશે. મધ્યખિંદુમાં વૃત્તિને એકાગ્ર કર્યા પછી શાંતિથી ધીરે ધીરે તેને કપાળના નીચેના અર્ધ ભાગમાં લાવવી; અને મગજના મધ્યખિંદુથી તે કપાળની નીચેના અર્ધ ભાગસુધીના પ્રદેશમાં જે ધોળા રંગના અણુઓ રહેલા છે તેના ઉપર વૃત્તિને એકાગ્ર કરવી. આ પ્રદેશમાં જે અણુઓ આવેલા છે તે સર્વેનો કાર્યસાધક માનસિક શક્તિ ઉપયોગ કરે છે, અને તે દ્વારા પોતાનું સામર્થ્ય દર્શાવે છે, તેથી માત્ર કપાળની સપાટી ઉપર એકાગ્રતા ન કરવી, પણ સપાટીથી તે અંદરના મધ્યખિંદુસુધીમાં ભરેલા સઘળા જ દ્રવ્યઉપર કરવી.

આ એકાગ્રતા કરતી વખતે આ અણુઓની સંખ્યા વધે છે, એ પ્રકારનો ભાવ વૃત્તિમાં સ્થિર રાખવો. આ ભાવ ઉપર ઉપરનો નહિ પણ ખરી લાગણીવાળો હોવો જોઈએ, અને તે સાથે બહુ જ શાંતિથી કરેલો હોવો જોઈએ. તીવ્રતા એવા પ્રકારની ન હોવી જોઈએ કે વૃત્તિમાં રજેગુણ પ્રકટી વિશેષનું જળા વધે. એકાગ્રતાનો આરંભ કરતા પૂર્વે, એકાગ્રતા કરનારે હું ચૈતન્યસ્વરૂપ છું, એ પ્રકારનું જ્ઞાન કરી પછી એકાગ્રતા કરવા માંડવાથી અનિદ્રા લાભ થવા સંભવ છે, માટે આ અભ્યાસ સેવતારે આરંભમાં પોતાનામાં પોતાના આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન કરી લેવા કઠી વિસરી જવું નહિ.

મગજના અણુઓને વધારવાની આ ક્રિયામાં, પોતપોતાની અનુકૂળતાપ્રમાણે દશ

મિનિટ, વિશ મિનિટ અથવા અર્ધો કલાક ગાળવો. જેમને વધારે અવકાશ હોય તેમણે દિવસમાં ત્રણ ચાર વાર આ ક્રિયા કરવી. વ્યવહારની વિવિધ ક્રિયાઓ કરતી વખતે પણ મગજના જે ભાગનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો હોય તે ભાગઉપર વારંવાર સદૃજ સ્વભાવે દૃષ્ટિ નાંખ્યા કરવાથી પણ તે ભાગ ઉત્તમ થાય છે, અને કામ કરતાં છતાં પણ અનાયાસ ઇચ્છેલો અર્થ સધાય છે. (અપૂર્ણ.)

શ્રીશ્રેયઃસાધકઅધિકારિવર્ગના મહોત્સવો.

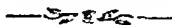
શ્રીશ્રેયઃસાધકઅધિકારિવર્ગનો ૭૨ મો મહોત્સવ ગયા આષાઢ માસની પૂર્ણિમાએ પ્રતિવર્ષના નિયમાનુસાર વડોદરામાં શ્રીનૃસિંહાશ્રમમાં પાલન કરવામાં આવ્યો હતો. શિન્ન શિન્ન સ્થળેથી અનેક શ્રેયસ્સાધકો તથા ઉદારસીન સ્ત્રીપુરુષો ઉત્સવના આનંદમાં ભાગ લેવા પધાર્યા હતાં. દિવસનો પ્રથમ પ્રદર ઇટપૂજનઅર્ચનાદિ સત્ક્રિયામાં વ્યતીત થયો હતો. ઉત્સવનિમિત્ત ચાર વ્યાખ્યાન કરવામાં આવ્યાં હતાં. પ્રથમ વ્યાખ્યાન શ્રી. જે. પ્રીસનદાસ જેઠાસાઈ કણ્ણિયા બી. એ. એમણે ‘ આત્મનિવેદન ’ એ નામના વિષયઉપર, દ્વિતીય વ્યાખ્યાન વિદ્યાર્થીશ્યવનના તંત્રી શ્રીયુત નગીનદાસ પુરુષોત્તમદાસ સંધવીએ ‘ રાજયોગની પૂર્વ સામગ્રી ’ એ વિષયઉપર, તૃતીય વ્યાખ્યાન શ્રીયુત નર્મદાસાંકર દેવસાંકર મહેના બી. એ. એમણે ‘ ઉપાસના અને તત્ત્વજ્ઞાન ’ એ વિષયઉપર, અને ચતુર્થ વ્યાખ્યાન આ ગાસિકના વ્યવસ્થાપક ‘ સાધનોના અભ્યાસમાં ઉત્સાહને ઉત્પન્ન કરનાર વિચારો ’ એ વિષયઉપર આપ્યું હતું. વ્યાખ્યાનોના અંતમાં ઉત્સવનિમિત્ત રંગેલાં ખાસ કીર્તનો ગાવામાં આવ્યાં હતાં.

પુરગોથી શિન્ન સ્થળમાં સ્ત્રીસમાજમાં સ્ત્રીઓનાં પણ ત્રણ વ્યાખ્યાન તથા કીર્તનો થયાં હતાં.

ચિત્રપ્રદીપપ્રકાશકરણોત્સવ નામનો આ વર્ગનો ૭૩ મો મહોત્સવ આ વર્ષે માસની શુક્લ પક્ષમીએ હિન્દ સ્થળે જ ત્રિધિપૂર્વક પ્રાજ્ઞ કરકાસાં આયોજીત હતો. આ ઉત્સવમાં અન્ય સ્થળેથી શ્રેયસ્સાધકોને તથા ઉદારસીન પુરુષોને આવવાનો નિયમ નથી. તેમણે પોતપોતાના સ્થળમાં જ ઉત્સવનું પાલન કરવાનું હોય છે. આ ઉત્સવમાં પ્રાતઃકાળ, મધ્યાહ્નકાળ, તથા સાંજકાળ એમ ત્રણ સમય ગળી એ પ્રદર સંચગની ક્રિયાઓ કરવામાં આવી હતી. તથા પ્રસંગાનુસાર રમાવટાં કીર્તનો ગાવામાં આવ્યાં હતાં.

સુપ્રસિદ્ધ વકના તથા વિદ્વાન પંડિત ડૉ. કે. લાલને ઉત્સવને દિવસે ‘ મનુષ્યજન્મની મહત્તા ’ એ વિષયઉપર સુરમ્ય તથા સુબોધક વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

શ્રીશિદ્ધેશ્વરસમાજનો આ વર્ગનો ૭૪ મો મહોત્સવ પણ આ માસમાં નિર્જીત સ્થળમાં નિર્જીત દિવસે યથારીત્થ પાલન કરવામાં આવ્યો હતો.

શ્રી સિદ્ધેશ્વર.

મનુષ્ય પ્રયત્નથી પોતાને જીવો ધારે છે, તેવો જ કરી શકે છે.

॥ ઓં શ્રી ॥

શ્રી સિદ્ધેશ્વરના મંદિરનો ઘંટાનાદ.

* * આ જગતમાં પ્રત્યેક મનુષ્ય ખેડુત છે, કારણ કે જેમ ખેડુત, જમીન માંથી પોતે નક્કી કરેલી કાષ્ટપણ વસ્તુ ઉગાડવાનો નિત્ય પ્રયત્ન સેવતો હોય છે, તેમ પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતે નક્કી કરેલું કાષ્ટપણ જળ પ્રાપ્ત કરવા નિત્ય પ્રયત્ન સેવતો હોય છે.

* * ખેડુત જો કુશળ નથી હોતો તો જમીનમાંથી સામાન્ય પ્રકારનો પાક પણ ઉત્પન્ન નથી કરી શકતો, તેમ મનુષ્યો જો કુશળ નથી હોતા, તો આ જગતમાં પોતે નક્કી કરેલા જળને સામાન્ય પ્રકારે પણ પ્રાપ્ત નથી કરી શકતા.

* * મનુષ્યસમુદાયમાંથી કેટલાક મનુષ્યો વ્યવહારરૂપે જળનાં વૃક્ષોને ઉગાડનાર અને ઉછેરનાર ખેડુત હોય છે, અને કેટલાક પરમાર્થરૂપે જળનાં વૃક્ષોને ઉગાડનાર તથા ઉછેરનાર ખેડુત હોય છે. સિદ્ધેશ્વરના મંદિરનો ઘંટાનાદ મુખ્યત્વે કરીને પારમાર્થિક ખેડુતો અર્થે છે.

* * અક્ષય્ય મુખ અથવા શાંતિ, એ પારમાર્થિક કૃષિકર્મ (ખેતી) નું અદ્વિતીય જળ છે. કર્મ, ઉપાસના તથા તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ સુંદર વૃક્ષો અભ્યાસજળથી સિંચાઈ જ્યારે પુલીશાલી મોટાં યાય છે, ત્યારે તેમના ઉપર એ શાંતિરૂપ અદ્વિતીય મહા મનોહર જળ પ્રકટે છે. આ વૃક્ષોને ઉગવાનું અને ઉછરવાનું રથજ સાધકની મનોભૂમિ અથવા અંતઃકરણરૂપ ક્ષેત્ર છે.

* * ભૂમિમાં રોપેલાં વૃક્ષોને, જમીનમાં રહેલું પોષણ સંપૂર્ણ અંશે મળે એ માટે કુશળ ખેડુત, સાવધાનતાથી દરરોજ જમીનમાં ઉગી નીકળતાં નકામાં ઝાડઝાં ખરોતો નિંદી તાંપે છે. આમ જો તે નથી કરતો તો નકામાં વૃક્ષો, ચોર અને લુટારાની પેઠે જમીનનો બધો કસ સુશી બાપ છે, અને કામનાં વૃક્ષો ભુખે મરી દુર્બળ રહે છે. આમ થતાં તેમના ઉપર જળ આવતાં નથી, અને કદાચ આવે છે, તો તેમની જગ્યામાં ગણના કરવા જેવાં તેઓ હોતાં નથી.

* * પારમાર્થિક ખેતી કરનાર હજાર ખેતુઓમાંથી કોઈ વિરલ ખેતુ જ વ્યાવહારિક ખેતુના જેવું આ નિર્દણત્વ કાર્ય સંતોષકારક રીતે કરતો દષ્ટિએ આવે છે. મોટા ભાગના સાધકોની મનોભૂમિમાં તો ઝાડીઝાંખરાનું એવું તો ધીવ વન દષ્ટિએ પડે છે કે ઉપાસના તથા તત્ત્વજ્ઞાન વગેરેના મુકુમાર છોડ ક્યે રચે છે, અને કેટલા મોટા થયા છે, તે તીક્ષ્ણ દષ્ટિવાળાને પણ નજરે પડતા નથી.

* * ઉત્તમ સ્વાદિષ્ટ ફળને પ્રકટાવનાર વૃક્ષોને જ સર્વ ઇચ્છે છે, અને તોપણ કડવાં ફળને પ્રકટાવનાર નિરુપયોગી વૃક્ષો, અથવા કાંટાવાળાં ઝાંખરાં મનોભૂમિમાં કેટલાં ઉગ્યાં છે, અને નિત્ય નવાં ઉગે છે, તથા તેઓએ કેટલી હાનિ કરી છે તથા નિત્ય કરે છે તેનો થોડા જ મનુષ્યો વિચાર કરે છે.

* * આ નિરુપયોગી વૃક્ષ મનોભૂમિમાં ઉગીને અને મોટાં થઈને મનોભૂમિનું સત્ત્વ ચુશી ન લેતાં હોત, અને તેમ કરીને ઉપયોગી વૃક્ષોને મનોભૂમિમાંથી ઓછું પોષણ મળે, એવી રિયતિમાં આણી ન મૂકતાં હોત તો આ સંબંધમાં ભુદ્ધિમાનને વિચાર કરવા જેવું ભાગ્યે જ રહેત. પણ જ્યારે તેઓ તેમ કરે છે, ત્યારે તો પરમાર્થરૂપ ઉપયોગી વૃક્ષને ઉછેરનાર વિવેકી સાધકનું તે સંબંધી જેમ બને તેમ સત્ત્વર વિચાર કરવાનું કર્તવ્ય સિદ્ધ થાય છે.

* * પોતાના અંતઃકરણમાં પાછું વળીને જોનાર પ્રત્યેક મનુષ્યને, વ્યાવહારિક કે પારમાર્થિક કોઈ પણ શુભ ફળને ન ઉત્પન્ન કરે એવા હઠનરો વિચારો, ઇચ્છાઓ, કામનાઓ, વગેરે પ્રાતઃકાળે જ્યારથી તે જાગૃત થાય છે ત્યારથી તે નિદ્રા આવતા મુધી પોતાના મનમાં પ્રકટ થયેલાં જોવામાં આવ્યા વિના ભાગ્યે જ રહેશે. આ વિચારો મનોભૂમિના સત્ત્વજળઉપર જ જીવે છે. તેઓ પ્રકટ થઈને થઈને અંતઃકરણના બળનો હાથ ક્યાં જ કરે છે. ઘણા વિચાર કરવાથી મગજ યાકી જાય છે, તેનો સર્વને અનુભવ હોય જ છે. આ અનુભવ એ સિદ્ધ કરે છે કે વિચારની ક્રિયા એ મગજના બળનો હાથ કરે છે.

* * જે વિચારની ક્રિયાથી વ્યાવહારિક કે પારમાર્થિક કોઈ પણ શુભ ફળ પ્રકટે, તે ક્રિયામાં મગજના બળનો હાથ થાય તે ચોખ્ખું છે, પરંતુ જે વિચારોનું કશું જ શુભ ફળ ન હોય તેવી ક્રિયામાં મગજના બળને વાપરી નાંખવું, એના જેવું અવિચારી કૃત્ય બીજું એક નથી. અને તોપણ હજારમાં એકાદ મનુષ્ય પણ આ અવિચારી કૃત્યથી વેગલો રહેલો ભાગ્યે જ જોવામાં આવે છે. સદ્રશા જ સપ્તામાંથી ઉઠે છે ત્યારથી ગમે તેવા વિચારો ક્યાં જ કરે છે. નકામા વિચારો કરવા, નકામી વાતો કરવી, અને નકામી ઝોટલે જેમાં કશું પણ ઉત્તમ ફળ નથી, એવી ક્રિયાઓ કરવી, તેમાં બળનો હાથ થાય છે, એ વાતનું સ્વરૂપ, જેવું છે તેવું કોઈ જ સમજતું નથી, અને સમજવા પ્રયત્ન કરતું નથી.

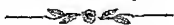
* * મનુષ્યને પોતાના ઉપયોગમાટે જેટલું જોઈએ તેના કરતાં અધિક બળ નિત્ય શરીરમાં ઉત્પન્ન થાય છે; તથાપિ એકઠો મનુષ્યો કામ કરતાં યાકી જવાની નિત્ય ફરીવાદ કરતાં જોવામાં આવે છે. કેટલાકનું એક કલાક કે બે કલાક વ્યાવહારિક કે પારમાર્થિક અભ્યાસ કરતાં મગજ યાકી જાય છે. તેઓ મગજની કે શરીરની

નિર્બળતાની શુભે પડે છે. ઉપાયો કરતાં છતાં પણ ઘણાને મગજ કે શરીર બળવાન અંધેશું જણાવું નથી. શી રીતે જણાય? તેઓએ આવકતું એક દાર ઉધાડું રાખ્યું હોય છે, અને બાવકનાં સેંકડો દાર રાખ્યાં હોય છે. બાવકનાં દાર બંધ કર્યા વિના આવક થયેલી શી રીતે સમજાય? નકામા વિચારો, અને નકામી ક્રિયાઓ, એ બાવકનાં દાર છે. તેમને બંધ કર્યા વિના મગજ અને શરીર બળવાન થતું નથી, અને મગજ અને શરીર બળવાન થયાવિના વ્યાવહારિક કે પારમાર્થિક ઉત્તમ પ્રજો પ્રકટાયી શકતાં નથી.

* * ખેતરમાંથી ઝાંખરાં વગેરે નકામાં ઝાડને ઉમેડી નાંખનાર ખેડુત ઉપયોગી છે. અને અધિક પોષણ મળતું ફરી, બેવડાં બળવાન કરે છે, તેમ મનમાંથી નકામા વિચારોને કાઢી નાંખનાર મનુષ્ય, અને તેમ કરી મનોબળના અસાધારણ હથેતે અટકાવનાર મનુષ્ય, પોતાની માનસિક શક્તિઓને તેઓ હોય છે તે કરતાં એક કે બે વર્ષમાં દ્વિગુણ કે ત્રિગુણ બળવાન કરે છે.

* * ખેતરમાં જેમ ઝાંખરાંનો ઉપયોગ નથી, તેમ મનમાં નકામા વિચારોનો ઉપયોગ નથી. ભુદ્ધિમાને તેમને શા માટે ત્યારે મનમાં રાખવા, અને મનનું સર્વ શુ-સાઇ જવા દેવું?

* * જે હઝળ અને કામનાઓ આપણને ઉંચે ચઢાવતી નથી, પણ નીચે ટોળી પાડે છે, તેને આ ક્ષણથી જ સેવવી બંધ કરો. જે વિચારવડે આપણું હૃદય અધિક ઉન્નત અને આધ્યાત્મિક થતું ન જણાય તે વિચારને હૃદયમાં આ ક્ષણથી જ રમવા ન દો. જે કલ્પનાનાં ચિત્રો તથા જે મઠ મુઝરી વાતો આપણને વધારે ઉચ્ચ તથા વધારે વિશુદ્ધ જીવનપ્રતિ આકર્ષતી નથી, તેમને હૃદયમાં જોવાનું અને સ્મરણ કરવાનું આ ક્ષણથી જ મૂકી દો. જે ઉદ્દેશો અને અભિલાષાઓ આપણી ઉન્નતિ અને અભ્યુ-દય સાધનાર ન હોય તેમને તત્કાળ હૃદયમાંથી રમ્મ આપો. તેમણે તમારા હૃદયમાં આજસુધી રહીને તમારું જ ખાઈને તમારું જ ખોણું છે. તમે આજે આ બાબતું છે. સિદ્ધેશ્વરના ઘંટાનાદથી તમારા કાન ઊંધડ્યા છે. સાધના થાઓ. અયોગ્ય વિચાર અને અયોગ્ય ક્રિયાઓ કાળા નાગને તમારા પોતાના ઝોજસૂરૂપ દુધને ન પાઓ. તે તમને જ દંશીને તમારા પ્રાણ હરે છે. બાંધત ધરો, અને આ કલ્પાણુકારક ગંભીર નાક સાંભળશો? નિરુપયોગી વિચારો અને ક્રિયાઓ મનુષ્યનું સર્વબળ અસાધારણ પ્રમા-ણમાં હુરી લે છે.

ધ્યાતા ધ્યેયરૂપ જ થાય છે.

મનુષ્ય જેનું ધ્યાન અથવા આશ્વ ચિંતન કરે છે, તેવો જ તે થાય છે, એ અધ્યાત્મશાસ્ત્રનો અબાધિત નિયમ છે. આપણી દુઃખરૂપ અથવા સુખરૂપ સ્થિતિનો સ-ધનો આધાર આ નિયમઉપર જ મુખ્યત્વે કરીને રહેલો હોવાથી, તેનું યથાર્થ સ્વરૂપ સ-મજવાની આપણે અત્યંત અગત્ય છે.

આ નિયમનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજતાં, આજે જે સ્થિતિમાં આપણે છીએ તે

સ્થિતિમાં આપણે શાથી આવ્યા છીએ, તેનું આપણને સંપૂર્ણ જ્ઞાન થાય છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ તે સ્થિતિ બદલીને તેમાંથી ઉઘી સ્થિતિમાં જવાને આપણે શું કરવું જોઈએ, તે પણ આપણને તત્કાળ સમજાય છે. આપણા લક્ષમાં તત્કાળ આવે છે કે આપણને સુખી અથવા દુઃખી કોઈએ કર્યા નથી, પણ આપણે પોતે જ આપણને સુખી અથવા દુઃખી કર્યા છે, તથા ભવિષ્યમાં આપણને સુખી અથવા દુઃખી કરનાર અન્ય કોઈ જ નથી પણ આપણે પોતે જ છીએ. સ્વરૂપમાં આ નિયમનું મથાર્થ જ્ઞાન સુખની ખરી કુઝીને આપણા સ્વાધીન કરે છે.

આજસુધી આ જગતમાં આપણને જે કંઈ મળ્યું છે, તે આપણાં પોતાનાં જ કર્મનું ફળ છે. આરોગ્ય અથવા વ્યાધિ, સંપત્તિ અથવા નિર્ધનતા, વિદ્યા અથવા અજ્ઞાન, સદ્ગુણ અથવા દુર્ગુણ, પ્રતિષ્ઠા અથવા અપ્રતિષ્ઠા, મિત્રો અથવા શત્રુઓ, સ્ત્રીપુત્રાદિ સ્વજનોનો સદ્ભાવ અથવા અભાવ, એ આદિ જે કંઈ આપણને પ્રાપ્ત થયું છે, તે સર્વમાં આપણા પૂર્વ જન્મનાં કે આ જન્મનાં કર્મ જ હેતુબૂત છે, એ સર્વ શાસ્ત્રો સ્વીકારે છે. સ્વકર્મવિના સુખદુઃખનો અન્ય કોઈ જ હેતુ નથી.

કર્મ એ આપણા મનના વિચારોના પરિણામ છે. મનમાં પ્રથમ વિચાર પ્રકટે છે, અને તે વિચાર મનમાં જ્યારે પ્રબળપણે પડે છે, ત્યારે તદ્દત્તુક્ત ક્રિયા થાય છે. આરંભમાં અંતઃકરણમાં વિચાર થયા વિના કોઈ પણ કર્મ કદી પણ થતું નથી.

જે વિચારની આપણા અંતઃકરણમાં પ્રબળ સત્તા જામે છે, તે વિચારપ્રમાણે આપણા મનની અને શરીરની સ્થિતિ થઈ જાય છે. કોઈના ઉપર વેર લેવાના વિચારો જેના અંતઃકરણમાં પ્રબળપણે થયા કરે છે, તેના મનનો ભાવ અથવા સ્થિતિ વૈરમય થઈ જાય છે, અને તેનાં નેત્રવગેરે અવયવોમાં પણ તે ભાવ પ્રકટપણે ફેલાય છે; અર્થાત્ પ્રબળ વિચાર મનની અને શરીરની તે પ્રકારની સ્થિતિ કરી નાંખે છે; અને મનની તે વિચારના જેવી સ્થિતિ થતાં, મનુષ્યનાં પ્રત્યેક કર્મ, તે વિચારના જેવાં જ થાય છે.

તમે કોઈ વિષયનું પ્રબળપણે થોડો સમય ચિંતન કર્યો કરશો તો તમારા મનની તે વિષયાકાર સ્થિતિ અદ્ય સમયમાં જ યવાની; અને વિષયાકાર સ્થિતિ થતાં, તે વિષયને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન તમારાથી તત્કાળ યવાનો. આ પ્રમાણે ક્રિયામાં અથવા પ્રયત્નમાં વિચાર અથવા વિચારદ્વારા ચલેલી મનની અસુક સ્થિતિ કારણરૂપ છે.

તમે આજે જે કંઈ પ્રયત્ન અથવા ક્રિયા નિત્ય કરો છો, તે તમારા પૂર્વ સંવેદના વિચારોનો જ પરિણામ છે. તમારી ક્રિયા જોઈને દરકોઈ બુદ્ધિમાન મનુષ્ય તમારા અંતઃકરણમાં કેવા વિચારો પ્રબળપણે પ્રવર્તી રહ્યા છે, તે સદૃશ કહી શકે છે. તે જ પ્રમાણે તમને મળેલા સુખદુઃખઉપરથી પણ તમારા અંતઃકરણે પૂર્વે કેવા વિચારો સંવેદ્યા છે, તેનું સદૃશ અનુમાન થઈ શકે છે.

સુખ અથવા દુઃખનું સાક્ષાત્ કારણ ક્રિયા છે, અને ક્રિયાનું સાક્ષાત્ કારણ વિચાર છે. આથી કોઈ પણ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છનાર પુરુષે પ્રથમ પોતાના વિચારમાં જ ફેરફાર કરવાની અગત્ય છે.

અંતઃકરણ અથવા મન એ વિચારનો પ્રદેશ છે. સુખદુઃખનાં અથવા વૈદિકા-

નિનાં ખીજકે આ પ્રદેશમાં જ નંખાય છે. મનુષ્યના જીવનમાં એવો એક પશુ પ્રસંગ બનતો નથી કે જેનું મૂળ કારણ આ પ્રદેશમાં ન હોય.

શબ્દ, સ્પર્શ વગેરે વિષયોનો આપણી ઇન્દ્રિયોને સંબંધ થતાં આપણને તે તે વિષયોનું જ્ઞાન થાય છે. ઇન્દ્રિયો અને વિષયોનો સંબંધ થતાં છતાં પણ જો મન તે સંબંધતરફ અભિમુખ નથી હોતું તો આપણને તે વિષયનું જ્ઞાન થતું નથી. આથી વિષયનું જ્ઞાન થવા માટે મનની વિષયતરફ અભિમુખતા થવાની અગત્ય રહે છે. મન જ્યારે વિષયતરફ પ્રીતિપૂર્વક અભિમુખ થાય છે, ત્યારે તે વિષયનું જ્ઞાન થવા ઉપરાંત તે વિષયના સંસ્કાર મનમાં પડે છે; અને મનઉપર પડેલા આ સંસ્કારપ્રમાણે પછી આપણા મનમાં વિચારો પ્રકટે છે.

પ્રીતિપૂર્વક અર્થાત્ ધ્યાન દહને હાથીને જોનારના મનઉપર હાથીના સંસ્કાર અથવા છાપ પડે છે, અને તે પડેલી છાપપ્રમાણે હાથીના વિચારો તેના મનમાં પ્રકટે છે. સ્ત્રી અથવા દ્રવ્ય વગેરે વિષયના વિચારો જોના મનમાં પ્રકટે છે, તેના મનમાં પ્રથમ સ્ત્રી અથવા દ્રવ્યવિષયની, ઇન્દ્રિયોના સંબંધદ્વારા છાપ પડી હોય છે. પ્રથમ છાપ અથવા સંસ્કાર પછાવિના કોઇ પણ વિષયના વિચાર પ્રકટવા સંભવતા નથી. જે જે વિષયનું મનને ઉપરચોંટીયું લાન થાય છે, તેના સંસ્કાર પડતા નથી, અને તેથી તે સંબંધી વિચારો મનમાં પ્રકટતા નથી.

ધ્યાન દહને મન જે વિષયનું લાન કરે છે, તેની જ છાપ મનના ઉંડા ભાગમાં પડે છે. આ છાપ મનમાં જ્યાંસુધી રહે છે, ત્યાંસુધી તે છાપના નમુનાપ્રમાણે જ વિચારો ધડાય છે. છાપ જૂદી, અને વિચારો જૂદા, એવું કદી જ બનતું નથી.

વિચારોને ઉત્પન્ન કરવા, એ ધર્મ મનનો છે. વિચારોને સમજવાનું અત્યંત સૂક્ષ્મ સામર્થ્ય મનમાં રહેલું છે. આ સામર્થ્યને મન નિરંતર ઉપયોગ કર્યો કરે છે; પરંતુ મન જે વિચારો સજે છે, તે તેમાં પડેલી છાપ અથવા સંસ્કારપ્રમાણે જ સજે છે. જો તેમાં હાથીની છાપ પડી હોય છે તો તે હાથીના જ વિચારો સજે છે, અને સ્ત્રીપુત્રાદિની છાપ પડી હોય છે તો સ્ત્રીપુત્રાદિના વિચારો સજે છે.

મનોમય કોશમાં સમ્બવજ્ઞા આ વિચારો ત્યાંથી બહાર નીકળી પ્રાણમય કોશમાં અને અન્નમય કોશમાં આવે છે; અર્થાત્ મનમાં સમ્બવજ્ઞા આ વિચારો મનમાંથી બહાર નીકળી શરીરમાં આવે છે, અને પોતાના સ્વભાવપ્રમાણે બળને આપનારા અથવા બળને હણનારા રાસાયણિક ફેરફારો કરે છે. મનમાં સમ્બવજ્ઞા વ્યાકુળતાના વિચારો પ્રાણમાં આવતાં પ્રાણ કેવો ત્વરાથી તથા અનિયમિતપણે વહેવા માંડે છે, તથા હૃદયમાં કેવી બધા થઇ શરીરમાં ફેરફાર થાય છે, એ સર્વને અનુભવસિદ્ધ છે. મનુષ્ય જેનું ચિંતન કરે છે, તેવો તે સાચો થાય છે, તે આથી સ્પષ્ટ થઇ જાય છે, તથાપિ અધિક સ્પષ્ટ થવા અર્થે, નિલના અનુભવનાં એક બે ઉદાહરણો લઇએ.

નર્મદા નદીઉપર આવેલા કોઇ પુણ્ય તથા અલંકૃત શાંત ક્ષેત્રમાં આપણે જઇએ છીએ અને આપણી દૃષ્ટિએ પડતા પ્રશાંત દેખાવમાં તક્ષીન થઇ જઇએ છીએ કે તત્કાળ આપણા આખા શરીરમાં અદ્ભુત શાંતિ તથા સ્વાસ્થ્ય પ્રકટેલું આપણને જણાય છે. આવો ફેરફાર એવિંતો આપણા શરીરમાં સાચો પ્રકટે છે ? કારણ કે જે સ્થળમાં આ

પણે આગળા છીએ તે સ્થળ અલંત શાંત અને રમણીય છે; અને આપણાં નેત્રારા તેનો આપણા મનસાથે સંબંધ થવાથી તેની આપણા મનમાં જાપ પડે છે. આ જાપ આપણા મનમાં અલંત ઉંડી પડે છે, કારણ કે નેત્રના અને સ્થળના સંબંધસમયે આપણે તેમાં તક્ષીન યજ્ઞ ગયા છીએ. ઉપરટપકે જ, અર્થાત્ તક્ષીન યજ્ઞ વિના જ ને આપણે આ સ્થળને જોયું હોત તો આપણામાં કશો જ ફેરફાર ન થાત; પરંતુ રસ-પૂર્વક આ સ્થળને અવલોકવાથી મનના ઉંડા ભાગમાં આપણે તેની જાપને પડવા દીધી છે. આપણા મનને તે રમણીય શાંત સ્થળના આકાર આપણે થવા દીધું છે. તે સ્થળની શાંતિનો ૬૬ સંસ્કાર આપણે આપણા મનઉપર પડવા દીધો છે; અને તેના પરિણામમાં, ઉપર કલાપ્રમાણે, વિચારોને સ્તજનાર જે સામર્થ્ય મનમાં રહેલું છે તેણે મનઉપર પડેલી શાંત અને રમણીય જાપના જેવા જ વિચારો સ્તજવા માંડ્યા છે. આ સ્તજવલા વિચારો, પોતાના નિયમપ્રમાણે આપણા પ્રાણમય કોશમાં અને અન્નમય કોશમાં પ્રવેશ્યા છે, અને આપણા શરીરના આહુઅહુને શાંતિ અને સ્વાસ્થ્યથી જાણ નાંખ્યા છે.

અન્ય ઉદાહરણ લઈએ. આપણા ઘરને આગ લાગવાજેવા કોઈ બારે ક્ષોભને પ્રકટાવનાર પ્રસંગને આપણે જોઈએ છીએ કે તત્કાળ આપણી શાંતિ જતી રહે છે, અને આપણે હાંફલાહાંફલા બની જઈએ છીએ. આપણાં નેત્રમાં, આપણી વાણીમાં, આપણા મુખના હાવભાવમાં અને આપણા શરીરની અને આપણા પ્રત્યેક અવયવની ગતિમાં તત્કાળ મોટો ફેરફાર યજ્ઞ જાય છે. શાથી? કારણ કે બહારના વ્યગ્ર દેખાવની આપણે આપણા મનમાં ઉંડી જાપ પડવા દીધી છે; અને તે જાપના વ્યગ્રતાવાળા નમુનાપ્રમાણે જ આપણા મનના વિચારોને સ્તજનાર સામર્થ્ય વ્યગ્ર વિચારો ઉત્પન્ન કર્યા છે. આ વ્યગ્ર વિચારોવડે આપણામાં વ્યગ્રતાવાળી સ્થિતિ પ્રકટી છે. આ વ્યગ્ર સ્થિતિ તત્કાળ આપણા પ્રાણમાં અને શરીરમાં આવી છે, અને બહાર જે વ્યગ્રતા વ્યાપી રહેલી છે, તેવી જ વ્યગ્રતાથી આપણા સર્વાંગને ભરી દીધું છે. જે વ્યગ્રતાની જાપ આપણે આપણા મનમાં પડવા દીધી છે, તેવા જ આપણે થયા છીએ.

બહારના વ્યગ્ર દેખાવની જાપ ને આપણે આપણા અંતઃકરણમાં ન પડવા દીધી હોત તો આગથી આપણું નગર છુટકાઈ જતાં પણ આપણા અંતઃકરણની શાંતિ તેવી ને તેવી જ જતી રહેતી. પરંતુ બહારની વ્યગ્રતાનું ભાવ. છુટકાઈ, અને અંતઃકરણમાં, તેની ઉંડી જાપ પડવા દીધાથી આપણી સ્થિતિ આપણે બહારના જેવી જ કરી મૂકી છે. બહારની આગ અંતઃકરણમાં ધાલવાથી આપણે પોતે વગરઆગલાગ્યે સળગી ઉઠ્યા છીએ.

મહાપુરુષો ધણે પ્રસંગે કલેશાગ્નિના મધ્યમાં બેઠા છતાં દુઃખ અને કલેશના સ્પર્શથી કેવી કુંચીને ઉપયોગ કરીને સુકત રહી શકે છે, તેનો કંઈક આભાસ શુદ્ધિમાન ધાયકને ઉપરના સંક્ષિપ્ત વિવેચનથી થવાવિના નહિ જ રહ્યો હોય.

કોઈ જોખમનું કામ આપણે માથે લીધું હોય, અને તેમાં નિષ્ફળતા મળવાનાં ચિહ્નો આપણને જણાતાં હોય, પરંતુ જ્યાં સુધી મનના ઉંડા ભાગમાં આપણને નિષ્ફળતાનો ભય ન જણાતો હોય ત્યાંસુધી તેની ઉંડી જાપ આપણા મનમાં પડી હોતી નથી. પરંતુ જો ભયનાં દારણો આણુ રહ્યા જ કરે છે અને આપણે ભય ધરવા માંડીએ છીએ તો નિષ્ફળતાની જાપ અસ્પષ્ટ સમયમાં પડવા માંડે છે, અને જો

તેને રોકવામાં નથી આવતી તો તત્કાળ હિંદી પડી જાય છે. નિષ્કૃષ્ણતાની છાપ અંતઃકરણમાં પડતાં, સઘળા જ વિચારો નિષ્કૃષ્ણતાના નમુનાપ્રમાણે ધડાય છે; અને નિષ્કૃષ્ણતાનો અર્થ ખરું જોતાં હિંદી રિચતિમાં ન જતાં નીચી રિચતિમાં જનું અથવા પડવું, એવો જ થતો હોવાથી, નિષ્કૃષ્ણતાના નમુનાપ્રમાણે ધડાનાર વિચારો પણ હિંદી ચડાવનાર ન થતાં, નીચે પાડનાર જ થાય છે. શરીરના અણુઅણુમાં નિષ્કૃષ્ણતાના આ વિચારો વ્યાપી જઈને આપણાં ગાત્ર ભાગી નાંખે છે. આથી આપણો હિંસાહ અને પ્રયત્ન મંદ પડી જાય છે. આપણી માનસિક શક્તિઓમાં પણ આ નિષ્કૃષ્ણતાના વિચારો વ્યાપી જઈને તેમના તેજને અને સામર્થ્યને ન્યૂન કરી નાંખે છે. નમુનાપ્રમાણે અર્થાત્ પડેલી છાપપ્રમાણે જ વિચારોને સ્વજવા, એટલું જ મન સમજવું હોવાથી, નિષ્કૃષ્ણતાનો અર્થાત્ નીચે પડ્યાનો વેગ આખા શરીરમાં વ્યાપી રહે છે. બુદ્ધિ બહાર મારી જાય છે, અને તેથી ભાગ્યોનુદયો જે કંઈ પ્રયત્ન ચાલતો હોય છે, તેમાં ડગલે ડગલે બૂલો થાય છે.

મનુષ્યો તન્મરમાં આવે તેવા વિષયોને અને પ્રસંગોને પ્રીતિપૂર્વક સેવે છે, અને અંતઃકરણમાં તેની છાપ પડવા દે છે, પરંતુ તેના કેવા પરિણામ આવે છે, તેનો થોડા જ વિચાર કરે છે. ઉત્તમ વિષયો અને ઉત્તમ પ્રસંગોની છાપ જ ઉત્તમ વિચારો પ્રકટાવે છે, અને કનિષ્ઠ વિષયો તથા કનિષ્ઠ પ્રસંગોની છાપ કનિષ્ઠ વિચારો પ્રકટાવે છે, તેથી કનિષ્ઠ વિષય તથા કનિષ્ઠ પ્રસંગને પ્રીતિપૂર્વક સેવતાં બહુ સાવધાન રહેવું જોઈએ. કારણ કે જેવી છાપ આપણે આપણા અંતઃકરણમાં પડવા દેઈએ છીએ, તે છાપના નમુનાપ્રમાણે જ આપણે ચાલ્યો છીએ. દલકા મનુષ્યોની સંગતિ મનુષ્યને શાથી દલકો કરે છે, અને મહાત્માની સંગતિ મનુષ્યને શાથી ઉન્નય કરી મૂકે છે, તેનું સાત્ત્વીય કારણ ઉપર વર્ણવે તે જ છે.

ઠોઢ પણ પ્રસંગનો આપણને સંબંધ થતાં, તેની છાપ અંતઃકરણમાં કેવા પ્રકારની પડશે, અને કેવો પરિણામ ઉપજાવશે, તેનો બુદ્ધિમાને તત્કાળ જ વિચાર કરવો ઘટે છે, અને જો અયોગ્ય પરિણામ પ્રકટાવવાનું અનુમાન થાય તો તરત એટી જઈ, તે પ્રસંગનો રસપૂર્વક સંબંધ ન કરવો. આથી હૃદયઉપર તેની હિંદી છાપ પડતી અટકશે. એથી ઉલટું ઉત્તમ પ્રસંગનો સંબંધ થતાં, અસંત રસપૂર્વક તેમાં જોડાઈને તેની હિંદી છાપ હૃદય ઉપર પડવા દેવી.

વ્યવહારમાં દુઃખ આવવાનાં અથવા નિષ્કૃષ્ણતા પ્રાપ્ત થવાનાં ચિદ્વતો જણાતાં છતાં, હૃદયમાં તેમનો પ્રવેશ થવા ન દેવો પરંતુ સુખનાં, શુભનાં, અને ચિન્નનાં જ ચિત્રોને કલ્પનાથી રચી તે ચિત્રોની હિંદી છાપ હૃદયમાં પાડવી. જે આપણે ન જોઈતું હોય અને જેવા આપણે ન થવું હોય તેનું જાંખું ચિત્ર પણ ટૂંકમાં કદી ન રચવું, પણ જે આપણે જોઈતું હોય, અને જેવા આપણે થવું હોય તેનું સર્વોત્તમ ચિત્ર રચવું. ધણા મનુષ્યો નવરા પડે છે ભારે, સ્ત્રી મરી જાય તો મને આતુ' દુઃખ પડે, પુત્ર મરી જાય તો આપો કલેશ થાય, ધન નાશ થાય તો મારી આવી રિચતિ થાય, એવા એવા વિચારો કરે છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ, પોતાનો પતિ જીવતો છતાં, જલ્દી તે મરી ગયો છે, હું વિધવા થઈ છું, અને મને અમુક અમુક દુઃખ પડે છે, એવાં ચિત્રો કલ્પનામાં રચી નેત્રમાંથી ડગક ડગક આંસુ પાડે છે, અને હૃદયના ઉંડા ભાગમાં વેધવ્યની છાપ પાડે છે. આવી અયોગ્ય છાપો દાનિ જ કરે છે, અને જેનો આપણે ભય ધરીએ છીએ તેને જ આપણી આગળ લાવી મૂકે છે. તેથી બુદ્ધિમાને શુભનાં જ ચિત્રો રચી શુભની જ હૃદયમાં હિંદી છાપ પાડવી.

વિજયની મનમાં ઉંડી છાપ પડતાં, વિચારને રચનાર સામર્થ્ય વિજયનાં વિરોધે શરીરના અણુઅણુમાં પ્રસરાવે છે. આ વિચારો રુધિરની ગતિને વધારે છે, યતનની શક્તિને સતેજ કરે છે, ઉત્સાહને વેગ અર્પે છે, અને મનની ગર્વ શક્તિઓ બળ અને ચૈતન્ય મૂકે છે. આથી મનુષ્ય પૂર્વ કરતાં વધારે સારો પ્રયત્ન કરે છે. તેમ જ માનસિક શક્તિઓમાં નિરંતર બળ વધતું જાય છે, અને તેથી વળી અધિક ઉત્તમ યતન થાય છે. બુદ્ધિ તીવ્ર થતાં જૂલો ઓછો અને ઓછો થતો જાય છે, અને આમ નુષ્ય વિજયની અને સુખની સમીપ અને સમીપ આવતો જાય છે.

મનના વ્યાપારનો ઉપર વર્ણવેલો નિયમ સમજતાં, આપણે જે વસ્તુ જોઈએ તે પ્રાપ્ત કરવાનું કામ આપણે માટે કેટલું સુલભ થાય છે, તે તરત આપણને સમજાય છે. જે આપણે જોઈતું હોય તેની જ છાપ અંતઃકરણમાં પાડવી, અને તે જ છાપને લાં સ્થિર રહેવા દેવી, એટલા થોડા સમયમાં આ સર્વ પ્રકારનાં સુખદુઃખને આપનાર નિયમનો સમાવેશ થાય છે.

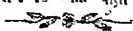
મનમાં, શરીરમાં, અને આપણી બહાર જે પ્રકારનું આપણે જોઈતું હોય તેવી જ છાપનું ભાન આપણે સર્વદા કરતાં શીખવું જોઈએ, અને તે જ પ્રમાણે જે જોવાની આપણને ઇચ્છા નથી, તેવી છાપને હૃદયમાં પડતી અટકાવવાનું આપણે શીખવું જોઈએ.

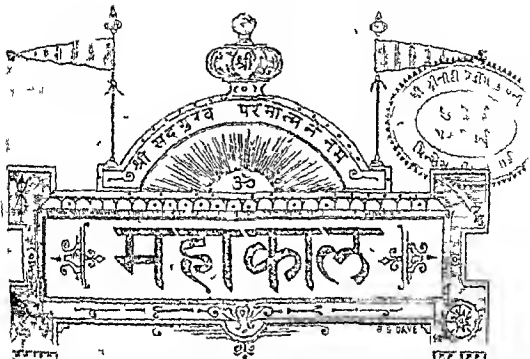
આપણે રોગના વિચારો કર્યા કરીએ, આપણા રોગને જોજો કર્યા કરીએ, અથવા રોગનો ભય ધર્યા કરીએ તો રોગની જ આપણા મનમાં આપણે છાપ પાડીએ છીએ. આ છાપ રોગના વિચારોને પ્રકટાવી આપણા શરીરના અણુઅણુને પોતાના જેવા જ અર્થાત્ રોગી કરે છે. જ્યાં સુધી આપણા મનમાં રોગની ઉંડી છાપ રહે છે ત્યાં સુધી ગમે તેવા કુશળ ડોક્ટર કે ઉત્તમ ઔષધથી આપણો રોગ મટતો નથી. ત્યારે આ વૈદ્ય અથવા આ ઔષધથી મને મને મટશે જ એવી શ્રદ્ધા આપણામાં પ્રકટે છે, અને તેથી આપણા મનમાં પડેલી રોગની છાપ જુસાઈ આરોગ્યની નથી છાપ પડે છે, ત્યારે જ આપણો રોગ મટે છે. આવી સ્થિતિમાં એક ધૂળની ચપટીથી પણ મોટા મોટા રોગો મટી જાય છે.

ઔષધવિના રોગ મટાડવાની કુંઝી પણ આ નિયમમાં જ આવી જાય છે. પૂર્ણ આરોગ્યની છાપ હૃદયઉપર સુદૃઢ છાપવી, અને તેને જ સ્થિર રાખવી, કોઈ દાણે પણ રોગની છાપને મન ઉપર જામવા ન દેવી. આમ યતાં ઔષધવિના આપોઆપ વ્યાધિ નિવૃત્ત થશે.

યોગદાસજીનું જીવન અંગ જે ધારણા છે, તે તથા સાતમું અંગ જે ધ્યાન છે તે મનઉપર મુઠ્ઠેલી છાપ પાડવાનું શીખવનારાં અત્યંત જગવાનું સાધનો છે. એ સાધનો વડે મનુષ્ય પોતાને જેવો ધારે છે, તેવો કરી શકે છે. વિચારમાર્ગનાં મન અને નિર્દિધ્યાસનરૂપ સાધનો પણ આ જ રીતે પ્રકટાવે છે. ભક્તિ, ભાવના, અને જપનો ઉદ્દેશ પણ એ જ છે; અને તે એ કે કોઈ ઉચ્ચ ધ્યેયની હૃદયઉપર દૃઢ છાપ પાડવી. પોતે કદેખેલા ઉચ્ચ ધ્યેયની હૃદયઉપર દૃઢ છાપ પડે છે અને તે છાપવિતા બીજા કોઈ પણ છાપની હૃદયમાં પ્રધાનતા જોવામાં આવતી નથી ત્યારે ધ્યાન કરનાર ધ્યેયરૂપ જ થાય છે.

પ્રિય વાચક ! હૃદયમાં ઉત્તમ સુખદ છાપ પાડવાનાં આજીવનમાં તમને પ્રસંગ ન દેખાય તો કદ્યપનાથી, ધારણાથી, ભાવનાથી ઉત્તમ પ્રસંગો રહેશે, અને તેમાં રસપૂર્વક એકાગ્ર થાઓ. તેની ઉંડી છાપ તમારા હૃદયમાં પડશે, અને તેમ યતો જેની તમે કદ્યપના અથવા ભાવના કરી હશે તેવા જ તમે થઈ જશો. ખાત્રા રહેશે જ્યાંવિના રહેતો જ નથી.

रूप [पुस्तक] ११. आश्विन सं० १९६३. दर्शन (अंक) १०

श्लोकः ॥

यस्योत्तमांगोपरि तावर्षाणा
पादान्जशक्तिमुकुटायमाना ।
तस्याधियुग्मस्य भवत्पधस्ता-
दापहण शोचति चातिसर्वं ॥

अर्थ — हे संतापीन भ्रजे ! जेना भक्तउप आपना अ
शुभपना अति मुदृष्टय अर्थ रहे छे, ते पुत्रपना पोताना अ छ
मुगतनी नीने आपतिना समूह आनी शोक हर छे (अर्थात्
आपना डिपारडी दिपसिमानने पोताना परतजे आपे छे)

प्रतिष्ठा करमा

श्रेयस्साधकअधिकारिर्वर्ग.

धीरक्षेत्र ' लक्ष्मीविलास ' लिमिटेड प्रेसमा मुद्रांकित कयु

वार्षिक उपहार वर्षारम्भाले ज र. २.

પ્રમાનુક્રમણિકા.

પ્રભા.

વિસ્તાર.

૧ પદ્યસંગ્રહ.

- ૧ પ્રાર્થના (શ્રીહિરેન્દ્ર) ... ૪૧૭
- ૨ સત્યસુખ અનુભવવડે જ પ્રાપ્ત થાય છે. (છેા.) ... ૪૨૮
- ૩ નવદશરૂપસમાપ્તિનિમિત્તા શ્રીમહાકાલજિનન સદ્ગુણગુણિતિઃ (કૌ.) ... ૪૪૭

૨ તત્ત્વવિચાર.

- ૧ આત્મપુરાણનો સાર (વિદુસ.) ... ૪૧૬
- ૨ શ્રીસદ્ગુરુ કોણ હોય સદેઃ ગૃહસ્થ કે સંન્યાસી? (કણ્વીયા) ... ૪૨૨
- ૩ સિદ્ધેશ્વરના મંદિરનો ધંડાત્માદ (છેા.) ... ૪૪૬
- ૪ જેના ઉપર આપણે સહી અધિક પ્રેમ હોય છે, તેનું આપણે પ્રયત્ન વિના જ સહી અધિક ચિંતન કરીએ છીએ (છેા.) ... ૪૫૨

૩ સાહિત્ય.

- ૧ એક ખજોતપેતાની દુઃખમય કથા (છેા.) ... ૪૨૬
- ૨ યોગિની (છેા.) ... ૪૪૨

૪ વિદ્યા.

- ૧ મહો તથા સશિગોની મનુષ્યના જીવનપર થતી અસર (છેા.) ... ૪૩
- ૨ શ્વસનવિદ્યાકલા (છેા.) ... ૪૩૩

૫ પ્રકીર્ણ.

- ૧ પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ (છેા.) ... ૪૪૧

અગત્યની સૂચના.

મહાકાલ પ્રત્યેક માસની વદ ૧૪ ઉપર પ્રકટ થાય છે, અને તેથી અંદકોને તે જાણ થાય છે. આથી જે આદકો ને એ આસામાં અં ન મળે તેમણે તત્કાળ અથ જણાવવું. ૫૬૨ દિવસથી જણાવનાર આદકોને ગેરવશ પડેલો અંક મળી શકશે નહિ. તેથી બદલનારે પોતાનું પ્રયત્ન તે જણાવનાર કૃપા કરવી. તેમ નહિ કરનારના પત્રઉપર પ્યાન આપવામાં આવતું નથી.

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, વડોદરા.

ओगणीशमा रूपनी प्रभावलि (विषया- नुक्रमणिका.)

प्रभा.

विस्तार.

१ पद्यसंख्य.

अथ श्रीकंठरात्रिनिमित्तकं श्रीमहाकाव्यस्तोत्रम् (संधवी)	...	१
अभ्यर्थना (छे०)	...	३७६
अवबोधोद्घोष (श्रीउपेन्द्र)	...	३३६
आरती (श्रीउपेन्द्र)	...	३८०
आरुढ अंतर्मुखावरणा साधना साधकाने आर्दान (छे०)	...	६६
आरंभक अभ्यर्थना (श्रीउपेन्द्र)	...	३७७
छन्दनां साकाररूपे दर्शन करवा साधकनी याचना (श्रीउपेन्द्र)	...	१३१
श्रीछन्दने दर्शनार्थे प्रार्थना (श्रीउपेन्द्र)	...	३८०
छष्टप्रति विज्ञप्ति (छे०)	...	६८
छष्टसंयोगिनी वृत्तिना संयोगपूर्वसमयना उद्गार (श्रीउपेन्द्र)	...	२६७
उद्दिग्ध मनने ज्ञानप्रबोध (छे०)	...	८८
चित्तिःश्रिते प्रकट यवा साधकश्री कभजनी प्रार्थना (छे०)	...	३३८
चित्तिःश्रिधुर्मा तन्मय यवा मनने प्रबोध (छे०)	...	३३८
चित्तनी चिन्मयावस्था (श्रीउपेन्द्र)	...	३४०
चिदनुभवोद्गार (श्रीउपेन्द्र)	...	३३६
जज्ञेसा ज्ञानने अनुभवमां न उतारनार मनने प्रबोध (श्रीउपेन्द्र)	...	२५१
छन्दश्री अर्जुनने निर्लेप रक्षेयां प्रोत्साहन (छे०)	...	२६८
दोष तथा दुःख निवारवा छन्दने प्रार्थना (छे०)	...	२१८
द्वैताभाष (छे०)	...	१०८
नवदशरूपसमाप्तिनिमित्ता श्रीसद्गुरुस्तुतिः (छे०)	...	४४७
नवीन वंशे शुभ संकल्प (श्रीउपेन्द्र)	...	३
श्रीनृसिंहशरणागत शिष्यना उद्गार (छे०)	...	२५८
प्रभुति (श्रीउपेन्द्र)	...	४७८
प्रतिज्ञाय उन्नति साधना साधकने उपदेश (छे०)	...	२६६
प्रार्थना (श्रीउपेन्द्र)	...	४१७
अक्षसाधना (श्रीउपेन्द्र)	...	१७७
मनुष्यदेह विषयबोधार्थ तथी (छे०)	...	४
शुद्ध ज्ञानने प्रकटाववा छन्दने अभ्यर्थना (छे०)	...	१७८

સત્ય સુખ અનુભવવડે જ પ્રાપ્ત થાય છે (છેા૦)...	૪૧૮
સદ્ગુરુના બોધના શ્રવણથી સાધકના આશયોદ્ગાર (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૧૫
સર્વત્ર શુભ દર્શન એ જ સુખને પ્રકટાવનાર છે (છેા૦)	૩૪
સદર્પે રતયન (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૩૩૭
સિદ્ધપદમાં સ્થિર થતા સિદ્ધપદાધિકારિ વીરને સુબોધ (છેા૦)	૩૭૮
સુખ પ્રાપ્તિનો સરલ ઉપાય (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૩૭
સંસારમાં જન્મ પરી શું પ્રાપ્ત કર્યું તે વિષે વિચાર કરવા ઉપદેશ (છેા૦)	૨૫૮
સ્વરૂપસુખની તુલના કોઈ પણ સુખ કરી શકે એમ નથી (શ્રીઉપેન્દ્ર)...	૨૧૭
સ્વરૂપજ્ઞાનવિના બપની નિશ્ચિતિ થતી નથી (છેા૦)...	૧૩૮
સ્વરૂપોપાસન એ જ સુખનો સત્ય ઉપાય છે (છેા૦)	૩૪
જ્ઞાનરવિને પ્રકટાવવા પ્રજ્વલિતપૂર્વક દ્યોતને નિવેદન (છેા૦)	૧૬
જ્ઞાનાશ્રુતિનું પાન કરનાર જ દુઃખનો જન્મ કરે છે (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૬૭

ત્રિવિચાર.

અમે પરમાર્થમાં સત્યર આગળ સાથી નથી વધતા ? (છેા૦)	૧૫૮
આત્મપુરાણનો સાર (ચિકુલ૦)	૩૬, ૬૯, ૧૭૮, ૨૪૦, ૪૧૮
આત્મશ્રદ્ધા (છેા૦)	૮૯
મૃતિસત્તા (છેા૦)	૧૩૨
એક શ્રેયસ્સાધક સમજીને પોતાનું જીવન કેવા ક્રમથી ઉચ્ચ કર્યું (છેા૦)	૧૩૪, ૧૭૦, ૨૫૩, ૨૯૩, ૩૩૧

એકાગ્રતા વ્યવહારની પણ સર્વોત્તમ સિદ્ધિ કરાવનાર છે (છેા૦)	૩૨૨
દારણ્ય અને દાર્યપ્રદેશ (છેા૦)	૨૧૨
કેવાં લશ્કરો મારણ્ય કન્યાથી પ્રાપ્ત ઉલોગની અનિશ્ચિતિ થાય છે (છેા૦)	૧૨૨
જેનું મનુષ્ય સદૃશી અતિક ચિંતન કરે છે, તે રૂપ તે ક્રમે ક્રમે થાય છે (છેા૦)	૪૦૯
જેના ઉપર આપણો પ્રેમ હોય છે, તેનું આપણે અધિક ચિંતન કરીએ	૪૫૨

તમે ચેતન્યસ્વરૂપ છો, એ વાર્તાનું કદિ પણ વિરમરણ કરો નહિ (છેા૦)	૧૨
ધનથી સુખ મળવાની આરા એ દુરાચ છે (છેા૦)	૩૨૫
ખ્યાતા ખોવડપ જ થાય છે (છેા૦)	૩૭૧
નિરંતર પ્રચન્નનાને જ એવો (છેા૦)	૨૮૮
પ્રતિદિવ્ય દિવાલદિન તથા જ્ઞાનસંનિવાશું છે (છેા૦)	૨૮૬
પ્રત્યેકાત્મમાતા—કર્મવિચાર (છેા૦)	૪૪
ખીલના આગળ નિર્દોષ થવાનો કદિ પ્રયત્ન કરશો નહિ (છેા૦)	૧૮૦
બદ્ધસૂત્ર અથવા બદ્ધાત્મીમાંતા (કલ્પીયા)...	૧, ૧૭, ૧૩૯, ૧૭૯, ૨૧૯, ૩૮૧	...	૨૦
માનસ રતનવર્ધીયા મનુષ્યો (છેા૦)	૩૧૪
મેં અને તમે આગળનાં કરેલાં પ્રશ્નો (છેા૦)	૩૨૪

જર્મનીમાં સાધુઓનું એક નવું મંડળ (છેાં)	૩૨૬
ત્રણ સુખદ નિયમો (છેાં)	૩૨૭
દુઃખ નાશી છુટયે ટળતું નથી	૩૨૮
દોષવાન બાળકો હોવામાં બાળકો પોતે કારણ નથી (છેાં)	૧૭૬
પૃથ્વીમાતા	૧૫૨
પ્રકૃતિકરણ (છેાં)	૧૨૯
પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ (છેાં)	૨૭, ૧૪૯, ૨૩૮, ૪૪૦	
બીજાને મદદ આપવાથી પણ પ્રસન્ન થી તેને લાભ ન થતાં હાનિ થાય છે			(છેાં) ૨૫૧

મરણના સંબંધમાં ઓરટવોલ્ડ શું કહે છે ? (છેાં)	૩૨
મહાકાલના પ્રત્યેક ગ્રાહકને આમંત્રણ (છેાં)	૨૫૬
વગરવિચારે કોઈકપર અભિપ્રાય બાંધવો, એ સાહસ છે (છેાં)	૩૨૭
શ્રીમહાકાલના ૧૫ માં રૂપનો પ્રાદુર્ભાવ (છેાં)	૫
શ્રીકૃષ્ણસ્વાધિકારવિવર્ગના મહોત્સવો (છેાં)	...	૬૪, ૨૦૦, ૩૬૮	
સાક્ષરવર શ્રીયુત મનઃસુખરામ સૂર્યરામ ત્રિપાઠીનો દેહવિલય (છેાં)	૨૪૬
સુધુષ્ટિમાં જાગૃત્ત્વની સ્થિતિમાં થતાં વ્યતિકરો (છેાં)	૧૮
હાલની નિરાશાથી વિદ્યાર્થીઓના આરોગ્યને થતી હાનિ (છેાં)	૪૦૭

પ્રત્યક્ષદર્શન.

(૧) સ્ત્રી ઉપયોગી ગીતસંગ્રહ, (૨) શ્રી વસિષ્ઠસારગીતા, (૩) મિ.			
ધવા, (૪) કર્મક્ષેત્ર, (૫) રામવિયોગ, (૬) શ્રીમદભગવદગીતા,			
(૭) પ્રબોધ-સાર, (૮) ન્યાયમૂર્તિ રાનકેનું જીવનચરિત્ર (છેાં)	૬૫
(૧) સ્વીર્યધ્યાન, (૨) સ્વાનુભવદર્પણ, (૩) આત્માનંદી, (૪) આ.			
ધુનિક શિક્ષણપદ્ધતિ, (૫) સાંખ્યયોગ, (૬) મર્ણાધાનવિધિ, (૭)			
મદનવિજય, (૮) શેઠ કેપ્પુસરો નવરોજી કાળરાજી (છેાં)	૨૪૨
(૧) સ્વર્ગની કુંચી, (૨) સ્ત્રીઓનું સ્વર્ગ, (૩) ભુસ્તર શાસ્ત્રાચા ઓ.			
નામા, (૪) સનાતન વૈદિક ધર્મસિદ્ધાપત્રિકા (છેાં)	૨૮૫

શ્રીમહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૧૧—આધિત કૃષ્ણ. ૧૪, સંવત્ ૧૯૬૩. વર્ષાન (અંક) ૧૨.

॥ ૐ શ્રી ॥

પ્રાર્થના,

પદ. (મુજ પરમપિતા ગિત ધરજે દે, એ લય.)

‘સર્વેશ્વર અંતર્યામી દે, માગ્યું આ દેજો,
કરીને અંતે નિષ્કામી દે, સ્વરૂપમાં લેજો.’

હુઃખમાત્રનું મૂળ એક છે, ઉરતણું અભિમાન,	
અહંભાવ એ હૃદયે સ્ફુરતાં, નષ્ટ થાય સઉ જ્ઞાન દે,	સર્વેવ
શુદ્ધ અમે કર્તા નહિ તો પણ, કર્તાસમ વ્યવહાર,—	
કરીને લહીએ, જ્ઞાન લહે જેમ શકટતણે ચિર ભાર દે;	સર્વેવ
વાસ્તવ કર્તારૂપે આપ જ, નિમિત્તરૂપે શુદ્ધ,	
તોપણ વ્યર્થ વહી અભિમાને, શુભાવતા નિજ શિવ દે;	સર્વેવ
ભાવ અહંમનનો જે ઉરમાં, જન્મમરણ દેનાર,	
નિર્મલ કરજો, મદમાતી આ, યાત્ર મતિ અવિકાર દે;	સર્વેવ
અભિમાનના લયસગ બીજું, જ્ઞાન ન વિષે કોય,	
તેવી પ્રયાંત સ્થિતિમાં સ્થાપો, ટાળી (જે) અહંમમ હોય દે;	સર્વેવ
‘આપ અમારા કર્તા હતા, આપવિના નથી કાંઈ,’	
એવી ભાવના સાધક બન્યો, રહો નિત્ય બાંધાય દે;	સર્વેવ

અહંવૃત્તિનો ઉદય થાય તવ, આણી કરુણા ઈશ,
 લય કરજો પ્રભુ સ્વરૂપે તત્સણ, આપ પ્રકટી દશદિશ રે, સર્વેં
 આપ નિમિત્તે આ જે સધણું, કીધું છે શુભ કર્મ,
 પ્રસન્ન થાજો તેહ સ્વીકારી, કરો સઘ નિષ્કર્મ રે, સર્વેં
 કર્મ કર્યે પણ સ્પર્શ ન કરતાં, (એવું) નિરભિમાન નિઃસીમ,
 ઠો નરહરિ ! ધરી હર્ષ શિશુને, એ ઇચ્છા અંતિમ રે; સર્વેં

સત્ય સુખ અનુભવવડે જ પ્રાપ્ત થાય છે.

પદ. (જલદી હુકમ થયેરે, એ લય.)

ચાચું સુખ કો ન રજો રે, અનુભવવિણ, ચાચું સુખ કો ન રજો રે,
 મનકૃતિવચને,—ઐક્ય ઉગારે, કૃતિવાણીભેદથી ન દુઃખ જગે રે.

અનુભવ હૃલ્લભ વિશ્વમાં, પ્રયત્નવિણ ન પમાય,
 પણ કટિ કસી પુરુષાર્થને, કરનારા નથી કયાંય;—
 વાતોને કરનારની, સેના ગણી ન જાય,

પૈણ મહારથી પુરુષાર્થી વૌર, એક ન નયન જગાય;—

હાં ચઢીએ રણ આ લણે, અસંખ્ય છે કહેનાર,
 પણ અરિદળમાં પડી અસિ, કયાં છે વાપરનાર;—

પ્રયત્નગઢ ચઢી ભોગવે, અનુભવનું મહાશબ્દ,
 સ્વદેશી એવા ભોધ ના, વૃત્તિ રહે નારાજ;—

સદ્ગુરુશબ્દશરે હૃદય, જેનાં ગયાં વિધાય,

તે નવ ન્યાણી રીઝતા, આ વાતોની જવાઈ;—

યોગી કહાવી રોગથી, કંઈ જન નિત્ય પીડાય,
 પ્રસિદ્ધ સિદ્ધ થઈ રૂરે, (પણ) સિદ્ધિવિના અથડાય;—

વેળરીનું દશ દિશમાં, જબરૂં ન્યાં ત્યાં જોર,

શુદ્ધ કૃતિનો વાણીસમ, મુખ્યો ન ક્યાંહિ ચોર;—

વાતથી સિદ્ધિ પમાય ના, જાણે છે જન સર્વ,

શબ્દજ્ઞાનનો પણ દીઠા, કોઈ ન ત્યજતા ગર્વ;—

દુઃખે પ્રજગે વિશ્વ પણ, યત્ને ન ધરે પ્રેમ,

આંખસમાં આયુષ્ ખુએ, ચાપ લોહ કેમ હેમ;—

ચાએ ચાક્યાં સંત પણ, યાક્યા કરી ઉપદેશ,

શુદ્ધ પ્રયત્ને પણ નથી, જોડાતું કેલેશ;—
તૃણના પણ થાતા નથી, પ્રયત્નવિના વિભાગ,
તો થાશે શિવહંસ શુ,—પ્રયત્નવિણુ છવકાગ;—
વાતો ત્યજી પુરુષાર્થમાં, મથે અનુભવઅર્થ,
અસંખ્ય કૌટિલિયે મળે, વિરલા કોઈ મર્દ;—
પંજા નરહરિ પ્રભુતણો, અડ્યો નથી એક દિન,—
જેનં, તે વાતે રીઝી, રહેશે અનુભવહીન;—

આત્મપુરાણનો સાર.

(અનુસંધાન વર્તમાન રૂપના પૃષ્ઠ ૪૪૮ થી.)

મુદ્રિત અવસ્થામાં જે માયાવિશિષ્ટ પરમેશ્વર છે તે જ આકાશાદિક પંચ-
બ્રૂતાતું કારણ છે, તથા જરાધુજ, અંડજ, રસેદજ ને ઉદ્દલિતજ એ ચારે પ્રકારના સરી-
રાતું કારણ છે, તથા ત્રિકાયાદિક સમય સ્થગસદ્ગત પ્રપંચનું કારણ છે. શુદ્ધ આ-
ત્મામાં જગત્પત્ની કારણતા નથી પરંતુ માયાવિશિષ્ટ પરમાત્મામાં જગત્પત્ની કારણતા છે,
એ માયા અસત્, જડ ને દુઃખરૂપ છે. તેથી તેના કાપંપ્રપંચમાં અસત્, જડ, દુઃખ-
રૂપના જન્માશ્ર આવે છે. આદક્ષા મુદ્ધામાં વ્યવિટ સ્થગ, સદ્ગત ને કારણ સરીરના અ-
ભિમાની વિશ્વ, તૈજસ ને પ્રાણનું સ્વરૂપ જતાવ્યું. હવે તુરીય શુદ્ધ આત્માનું નિરૂપણ
કરે છે.

હે જનક ! નમે મને પહેલાં મંત્રઅસ્થાન પુણ્યું હતું. તે મંત્રઅસ્થાન તું સાંભ-
ળ. જે પરમાત્મા દેવ ત્રયત્ર અવસ્થામાં જન્મણી આંખમાં રહીને પોતાના સ્વપ્રકાશરૂપ-
પડે સર્વાદિક સર્વ જગતને પ્રકાશી છે તથા જે પરમાત્મા દેવ સ્વપ્નના સર્વ પદાર્થોને
પ્રકાશે છે તથા મુદ્રિત અવસ્થામાં હૃદયાકાશમાં રહીને દિશા વગેરે સર્વ જગત્પત્ની સાથે
અભેદ ભાવને પામે છે અને સર્વ બૂન ભૌતિક પ્રપંચને જતાવે છે, એ પરમાત્મા દેવ
જ તમારો તથા ખીન્ન અધિકારીઓનું મંત્રવ્ય છે. અને હે જનક ! એ પરમાત્મા દેવ
જ તમારો, મારો તથા ખીન્ન પ્રાણીઓનો આત્મા છે. આ પ્રમાણે યાદવદ્વયનું વચન
સાંભળી જનકે કહ્યું કે હે ભગવન ! બી એક જ પરમાત્મા દેવ સર્વત્ર રહેલો હોય તો
વિશ્વ, તૈજસ પ્રાણ દર્યાદિ રૂપોવડે તથા હું, તું, દર્યાદિ રૂપોવડે જિન્ન જિન્ન કેમ જન-
ભાય છે ? યાદવદ્વયે કહ્યું કે હે જનક ! જેમ એક જ મહાકાશ ધટ્ટ મુક આદિ ઉપાધિ-
બેદથી ધટ્ટાકાશ, મહાકાશ દર્યાદિ બેદને પામે છે તેમ એક જ પરમાત્માદેવ સરીરદિક
ઉપાધિના બેદથી જિન્ન જિન્ન જાણ્ય છે. અને જેમ ઉપાધિથી થએલાં બેદવડે આકા-
શનું વાસ્તવ એકપણું નિરૂપ થતું નથી, તેમ ઉપાધિથી થએલા બેદવડે આત્માનું પણ
વાસ્તવ એકપણું નિરૂપ થતું નથી. હે જનક ! જે યુરુપોને આ સંસારરૂપી ધોર પનથી

લય થાય છે તે અધિકારી પુરુષોને આ અદ્વિતીય આત્મા જ ગણવા યોગ્ય છે. એ અદ્વિતીય આત્માનો સાક્ષાત્કાર જ ગતવ્ય સ્થાનનો રાજ્યમાર્ગ છે. એ આત્મજ્ઞાનરૂપી માર્ગ તમે અધિકારી પુરુષો જ્યારે ચાલશે ત્યારે જ આત્મારૂપ ગતવ્ય સ્થાનની પ્રાપ્તિ તમને થશે. એ અદ્વિતીય આત્મા મન ને વાણીવડે કદી શકાય તેમ નથી, તેથી એ વિશે સાક્ષાત્ કહેવાને હું અસમર્થ છું; અને તમે પણ એને સાક્ષાત્ ગણવાને સમર્થ નથી. તેથી અનાત્મ પદાર્થોના નિષેધદ્વારા એ આત્માનું વિદ્યાનું પુરુષો કથન કરે છે. તે આ રીતે, હે જનક ! આ આનંદરૂપ આત્મા બાવઅભાવરૂપ ધર્મથી સ્પર્ધિત છે. માટે એ આત્માને ઘટાદિક પદાર્થોની પેઠે બાવરૂપે તથા ઘટાભાવની પેઠે અભાવરૂપે ગણવો મંદિ. જેમ આકાશ મેઘ, વિજળી આદિ ભાવ પદાર્થરૂપ નથી તથા મેઘ વિજળી આદિના અભાવરૂપ નથી, તેમ આ આનંદરૂપ આત્મા પ્રપચરૂપ મથી તથા પ્રપચના અભાવરૂપ નથી; પણ ભાવઅભાવ પદાર્થથી વિરોધાત્મક છે. હે જનક ! જેમ રજતરૂપ અધિષ્ઠાનના અજ્ઞાનથી તે રજતમાં સર્પ જણાય છે અને જ્યારે રજતરૂપ અધિષ્ઠાનનું જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે કારણ અજ્ઞાનસંહિત એ સર્પ રજતરૂપ અધિષ્ઠાનમાં લય પામે છે; તેમ આત્મારૂપ અધિષ્ઠાનના અજ્ઞાનથી આ અભાવરૂપ જગત જણાય છે અને જ્યારે અધિષ્ઠાન આત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે ત્યારે સંપૂર્ણ જગત આત્મારૂપ અધિષ્ઠાનમાં લય પામે છે. હવે આત્મામાં પ્રત્યક્ષાદિક પ્રમણોની અધિષ્ઠાન જણાવે છે.

હે જનક ! આ આનંદરૂપ આત્મા નેત્રાદિક બાહ્ય કર્ણોથી કે મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર એ આંતર કર્ણોથી ગણવામાં આવતો નથી, તેથી એ આનંદરૂપ આત્મા અગ્રાણ છે. જે પદાર્થને નેત્રાદિક કર્ણો પ્રદણ કરી શક્તા નથી તે પદાર્થ પ્રમાણુનો વિષય હોતો નથી. નેત્રાદિક કર્ણો પ્રદણ કરે તે જ પદાર્થ પ્રમાણુનો વિષય હોઈ શકે. જેમ ઘટાદિ પદાર્થને નેત્રાદિ કર્ણ પ્રદણ કરે છે, તેથી તે પ્રત્યક્ષાદિક પ્રમાણુનો વિષય છે; અને જે પદાર્થ પ્રમાણુનો વિષય હોય છે તે જ પદાર્થ પ્રમેય (ઘટાદિ રૂપ) હોય છે. આનંદરૂપ આત્મા અગ્રાણ છે અને તેથી પ્રમાણુનો વિષય નથી માટે તે અપ્રમેય છે. આત્મા અપ્રમેય હોવાથી તે નેત્રાદિ કર્ણોથી ગણી શકાય તેવો નથી. પરંતુ આ સંપૂર્ણ જગત જગત્ સાક્ષી અગ્રનાનો વિષય છે. અને જેમ દીવો ઘટાદિ પદાર્થોના પ્રકાશ છે તે ઘટાદિ પ્રકાશક દીવાનો વિષય હોઈ શકે નહિ; તેમ સાક્ષી આત્માવડે પ્રકાશ જે પ્રમાણુદિક છે, તે પ્રકાશક સાક્ષી આત્માનો વિષય હોઈ શકે નહિ.

એ સાંભળી જનકે કહ્યું કે હે ભગવન્ ! તો તે આત્મા પ્રત્યક્ષાદિક પ્રમાણુનો વિષય નથી પણ શ્રુતિ પ્રમાણુનો વિષય તો છે. કેમકે તત્ત્વોપનિષદ પૃષ્ઠે પૃચ્છામિ:—ઉપનિષદ પ્રમાણુવડે ગણવા યોગ્ય જે આત્મા છે તેનું સ્વરૂપ હું તમને પૂછું છું, એ શ્રુતિમાં ઉપનિષદ પ્રમાણુથી યતા જ્ઞાનની વિષયતા આત્મામાં કદી છે, માટે આત્મા પ્રમાણુનો વિષય છે એમ જણાય છે. તેનો ખુલાસો આપ કૃપા કરીને અ.પો. યાસ્યસ્કં કે કયું કે આત્માથી મિન્ન સંપૂર્ણ જગત્ નિર્મિત છે માટે એ જગત્ શ્રુતિરૂપ પ્રમાણુનો વિષય નથી, અને આત્મા સ્વપ્રકાશ છે તેથી આત્મા પણ શ્રુતિરૂપ પ્રમાણુનો વિષય નથી. પરંતુ માતાની પેઠે મુમુક્ષુ જનોનું અત્યંત હિત કરનારી શ્રુતિ ભગવતી

આત્મામાં સ્વરૂપ સુક્ષ્મ જગતનું આરોપણ કરીને આ જગતનો નિર્વેધ કરતાં કરતાં આત્માનો બોધ કરે છે. મતલબ કે શ્રુતિપ્રમાણથી થતા અંતઃકરણની વૃત્તિરૂપ જ્ઞાનપદે આત્માનો પ્રકાશ થાય નહિ. પરંતુ એ વૃત્તિજ્ઞાનથી આત્માના આવરણની નિવૃત્તિ થાય છે. એ આત્માના આવરણની નિવૃત્તિ માનવું જ પ્રયત્ન કરીને શ્રુતિમાં આત્માને ઉપ-નિષદ્ધપ્રમાણનો વિષય કહ્યો છે. માટે સ્વપ્રકાશ સાક્ષી કોઇ રીતે સિદ્ધ થઇ શકે નહિ. પરંતુ તે તો જાતે જ સિદ્ધ છે. આ રીતે સમગ્રય છે કે પ્રત્યક્ષ દિક્ પ્રમાણોપદે આત્માનું જ્ઞાન થવું નથી; પરંતુ પોતાના સ્વપ્રકાશરૂપે જ આત્માનું જ્ઞાન થાય છે.

ઉપર આત્મા સ્વપ્રકાશ અને અગ્રાહ્ય છે એમ જતાવ્યું. હવે આત્મા અસંગ છે, એમ જતાવે છે. આ લોકમાં જે પદાર્થ સંગવાન હોય છે તે પદાર્થને બીજા પદાર્થોના સંગથી દોષોની પ્રાપ્તિ થાય છે, જેમ સ્વભાવથી ઠંડા રૂપરૂપાળા જલમાં અગ્નિના સંગથી ઉષ્ણતા પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ જ સ્વભાવથી ઉષ્ણરીત સ્પર્શરૂપિત વાયુમાં અગ્નિના સ્પર્શથી ઉષ્ણતા ને જળના સ્પર્શથી શીતળતા પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ જે પદાર્થ અસંગ છે તે પદાર્થમાં કોઇ દોષની પ્રાપ્તિ થતી નથી; જેમ અસંગ આકાશમાં મેથળિ-જળીઆદિથી થતા દોષોની પ્રાપ્તિ થતી નથી. જે પદાર્થ મૂર્તિમાન તથા પરિમિત જોય છે તે જ પદાર્થ સંગવાન હોય છે; જેમ મૂર્તિમાન તથા પરિમિત જલાદિક પદાર્થ અગ્નિઆદિની સાથે સંગવાન થાય છે. અને આ આનંદસ્વરૂપ આત્મા મૂર્તિમાન તથા પરિમિત નથી, તેથી આત્માનો કોઇ પદાર્થસાથે સંગ થાય નહિ. અને સંગ નહિ થવાથી આ આત્માને કોઇ પદાર્થના દોષો લાગે નહિ. સંયોગાદિક જાગરને સંગ કહે છે. અને શોડા વખતસુધી બીજા પદાર્થના સ્પર્શની પેઠે જે નિશ્ચિત છે, તેને અંગનું જાગ કહે છે. જેમ ઉષ્ણ સ્પર્શવાળા અગ્નિની સાથે જગારે જાગો સંયોગસંગ થાય છે ત્યારે એ જાગ શોડા વખતસુધી ઉષ્ણ સ્પર્શવાળું રહે છે, અને આ આનંદસ્વરૂપ આત્મા સમ્મતીય, વિજ્ઞતીય અને સ્વગત બેઃરહિત છે, તેથી એ આત્મા સંયોગાદિ સંગરૂપ સંગને પામે નહિ તથા બીજા પદાર્થસાથે તાદાત્મ્યરૂપ જે અંગનું જાગ ને પાવું પામે નહિ. આ લોકમાં સંગવાન જે વસ્ત્રાદિ પદાર્થ છે તે જાગરૂપ જાગને તથા પરિણામરૂપ જાગને અપરૂપ પામે છે; તથા વસ્ત્રાદિક પદાર્થનું ઉપાદાન કારણ જે તત્ત્વ અદિક છે, તેના પર-સ્વરૂપ વિભાગથી તથા તે તત્ત્વોના નાશથી પટાદિક પદાર્થોના નાશ પણ અપરૂપ થાય છે. કાં તો જલદી નાશ થાય છે અથવા કાં તો ધીરે ધીરે નાશ થાય છે અને આ આનંદસ્વરૂપ આત્મા સંગથી રહિત છે તેથી એ આનંદસ્વરૂપ આત્મા બંધનને તથા પરિણામને તથા વિનાશને પામે નહિ. વળી એ આનંદસ્વરૂપ આત્મા સર્વ વિશેષ ભાવથી રહિત છે તથા મન વાણીનો અવિષય છે. હે જનક ! એવો પુરોહ આત્મા જ તમારે જ્ઞાનપદે પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય ગતવ્ય છે. હે જનક ! સર્વ જીવોના, આત્મારૂપ તથા ભવથી રહિત જે અદિતીય આનંદસ્વરૂપ અલ્પ છે, એ અલ્પ અલ્પને પોતાના આત્મારૂપે જાણીને તું અલ્પ અલ્પને પામે છે, તેથી સંસારરૂપ શબ્દથી હવે તમને ભય નહિ થાય. મતલબ કે પોતાથી ભિન્ન પરિમિત. જે ગામ આદિક પદાર્થ છે તેની પ્રાપ્તિ જેમ ગાવડાની કિપાથી થાય છે તેમ સર્વવ્યાપક અલ્પની પ્રાપ્તિ કોઇ આલવા રૂપા કિપાથી પૂરી નથી. પણ આત્મારૂપે જે અલ્પ જ્ઞાન છે તે જ અલ્પની પ્રાપ્તિ છે.

પણે જોયું, એ એ પ્રમાણથી સર્વ વિવેકી સચકર્મને નિર્લાનતપણે ખાતી થયાવિના રહે તેમ નથી કે બ્રહ્મજ્ઞાન થવામાં ખાસ કોઈ અમુક આશ્રમની અપેક્ષા નથી. સંન્યાસીને જ બ્રહ્મજ્ઞાન થાય છે અને ગૃહસ્થને થતું નથી કે વનીને થતું નથી કે બ્રહ્મચારીને થતું નથી એવું મર્યાદીકરણ શ્રુતિસ્મૃતિને સંગત નથી. એવું મર્યાદીકરણ કરનાર પોતાની બુદ્ધિનું કુંઠિતપણું માત્ર સ્વયં છે. આ જ પ્રમાણે વયનું પણ મર્યાદીકરણ યર્થ શકે તેમ નથી. અમુક વયનો પુરુષ થાય ત્યારે જ તેને બ્રહ્મજ્ઞાન થાય છે, અને તેથી નાની ઉંમર હોય તો તેને બ્રહ્મજ્ઞાન થાય જ નહિ, અથવા તે ઉંમર વધી ગઈ એટલે હવે તેને બ્રહ્મજ્ઞાન થવાનું નથી એમ માનનારને શ્રુતિસ્મૃતિ પોતાથી બદિષ્કાર કરે છે. આ જ રીતે જાતિનું મર્યાદીકરણ પણ યર્થ શકે તેમ નથી. ત્રૈવર્ણિક પ્રજામાંથી અમુક વર્ણના મનુષ્યને બ્રહ્મજ્ઞાન થાય અને અમુક વર્ણવાળો તો બ્રહ્મજ્ઞાનરહિત જ સદા રહે એવું માનનાર માનવાનાર શ્રુતિનું ગંદ અજ્ઞાન જ જગતને ગંદેર કરે છે. આ જ પ્રમાણે એ શ્રુતિ ભગવતીના પ્રમાણથી જ જણાય છે કે પુરુષોને જ બ્રહ્મજ્ઞાન થાય અને સ્ત્રીઓને થાય જ નહિ, મનુષ્યોને જ થાય અને દેવો વગેરેને થાય જ નહિ, અથવા દેવો વગેરેને જ થાય અને મનુષ્યોને થાય જ નહિ, ઇત્યાદિ પ્રકારે સંકેત યર્થ શકે તેમ નથી; અર્થાત્ એમ સંકુચિત મત બાંધનાર પોતાનું અધ્યત્મ ગંદેરમાં મૂકે છે. આ જ બે પ્રમાણથી એ નિર્ણય પણ થયો કે બ્રહ્મજ્ઞાન યથાપત્તી તે મહાત્મા ગમે તે આશ્રમમાં રહે તો તેમાં તેને હાનિ નથી. બ્રહ્મજ્ઞાન ચેષ્ઠા મહાત્માઓ સર્વ આશ્રમમાં વિવિધ કારણોથી સ્થિતિ કરી રહે છે. શ્રીયુક્તદેવજી બ્રહ્મચર્યમાં જ રહ્યા છે તો શ્રીજનક, શ્રીઅમ્ભતદાસ, શ્રીઅશ્વપતિઆદિ અસંખ્ય મહાત્માઓ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહ્યા છે, અને પછી કારણ પ્રાપ્ત થતાં વળી સંન્યાસને પણ કોઈ કોઈએ ગ્રહણ કર્યો છે. આ સઘે એ બે પ્રમાણથી જ આપણે એ પણ નિર્ણયપણે જોયું કે શિષ્યો કરી બ્રહ્મવિદ્યાનું જ્ઞાન કરવાનો અધિકાર મુખ્યપણે ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રતીત થતા તત્ત્વજ્ઞાનીનો છે અને ગૃહપણે આપદ્ધર્મરૂપે જ સંન્યાસમાં સ્થિત ચેષ્ઠા તત્ત્વજ્ઞાનીનો છે. આ આદિ નિર્ણયો વિવિધ શ્રુતિ તથા સ્મૃતિ અને તદનુકૂલ તર્કને આધારે આપણને નિર્ણયપણે જણાયા છે. હવે આ સંબંધમાં શ્રીરામકૃષ્ણાર્ય, શ્રીરામાનુજાચાર્યઆદિ વિવિધ સમર્થ વિદ્વાનોએ શો નિર્ણય કર્યો છે તે જોઈએ.

‘અહિં તમે આલેખ કરશો કે “એ નિર્ણય જોવા શું જરૂર છે ? શ્રુતિ અને સ્મૃતિ એ સર્વમાન્ય પ્રમાણ છે, અને તેનાથી જો પ્રતિકૂલ નિર્ણય એ વિદ્વાન આચાર્યોએ જણાવ્યો હોય તો એમનાં વચનો હેમ છે અને જો અનુકૂળ નિર્ણય જણાવ્યો તો તેથી આ જ નિર્ણય થતો હોવાથી તે જણવાંથી અધિકતા નથી. જો તમે કહો કે કોઈ પ્રતિપક્ષી અત્ર બતાવેલા શ્રુતિસ્મૃતિના આધારોનો ઉત્તર નહિ આપી શકવાથી તે શ્રીમત્ સંકરાચાર્ય કે શ્રીઆનંદમિરિના કોપીનનું અવલંબન કરે છે અને તેનું મત ખોટું સિદ્ધ કરવા તમે પ્રયત્ન કરો છો તો તે પણ ચોગ્ગ નથી. કારણ કે ચંચોનો નિયમ એ છે કે એક પક્ષનું સ્થાપન કરનાર જે પ્રમાણ બતાવે તેનું ઉત્તર આપી પછી બીજા પક્ષવાળાએ પોતે જે સિદ્ધાન્ત માનતો હોય તેનાં પ્રમાણ જણાવવાં જોઈએ. પણ અમે જોઈએ છીએ કે આ સિદ્ધાન્તમાં પ્રતિપક્ષ ધારણ કરનાર માણસમાંથી કોઈ તેમ કરી શકે નથી. અંત સંપ્ર-

દાયપિધિ ને દર્શાવે છે, કે પોતાના બ્યેષ્ઠ પુત્રને અહાવિદ્યા આપવી છત્યાદિ ને શ્રુતિનાં વિધિવચનો કહ્યાં છે તે વગેરેમાંથી 'કોષ્ઠનું' ઉત્તર પ્રતિપક્ષી આપી શકવા સમર્થ થયે, જ નથી; તેથી અમે એવા ભાષસાહેબોનું પોષક જાણી ગયા છીએ, અને એમનો અંતઃસાચ પણ એમની ચાણીયા અમને જાણીનાં યથો છે. તેથી એવા ક્ષુદ્ર લેખોને તો ક્યારનાએ વેરટ પેપર બાસ્કેટમાં નાંખી દાંધા છે. તમે સંપ્રદાયપ્રવર્તક અનેક તત્ત્વજ્ઞાનીનાં નામો દર્શાવ્યા છતાં પ્રતિપક્ષી બ્યારે એમ જણાવવા ક્લિંબત ધરે છે કે " અમુક સિદ્ધાન્ત માનનાર ત્યાં ત્યાં શ્રીજનક તથા શ્રીવાત્સરજ્ઞનો દ્વખનો ફેંકે છે " ત્યારે અમે સ્પષ્ટ જોષ સફીએ છીએ કે બીજા દર્શાવેલાં ઉદાહરણના સંબંધમાં આપણા પિદ્ધાન્ત ન્યાયી પ્રતિપક્ષી સાહેબ કશું કહી શકે તેમ નથી, તેથી આ હકવાદનો પ્રયોગ જાણી-જોઈને કરે છે. સંક્ષેપમાં કહીએ તો માણસ ત્યાંસુધી માનને સેવન કરે છે ત્યાંસુધી તેને જોળખણું કદિન પડે છે. બ્યારે જોણવાનું શરૂ કરે છે ત્યારે તેમનો અંતર આચય કેંચ છે, તે કેટલા પાણીમાં છે છત્યાદિ સર્વ જણાય છે. કશું છે કે જરૂરી ઉત્પન્ન થયેલાંને માથે શૂંગ હોતું નથી, અને કુલ્યાન મનુષ્યોને પગે પદ હોતું નથી; પણ બ્યારે બ્યારે તે વાગ્યાણુ મૂકે છે ત્યારે તેપરથી તેની જાતિ અને તેના કુળનું જ્ઞાન છતરને ધાય છે. આથી આ સત્ સિદ્ધાન્તમાં પ્રતિપક્ષ ધારણ કરનારમાંથી કોષ્ઠ તો શુદ્ધસમાજ પર જોષા જ હોય છે, અને તેથી કેવળ દ્વેષજીવિથી શુદ્ધસ સદ્ગુરું ન હોય એમ પ્રમાણ હોય કે ન હોય છતાં જોશે છે. કોષ્ઠને તો હડખરા સ્વભાવથી જ લાગેતો હોય છે તેથી તે તો કોષ્ઠ પણ મોટું કાર્ય કરનાર પ્રસિદ્ધિમાં આવે છે કે તરત તેને ઘડુ મારવા જાય છે. કોષ્ઠ તો સરકારે ને કમ્મ તે સર્વ ખાતું જ છે એમ વગરખિચારે માની સરકારની સધળી પ્રતિષ્ઠિત ઉદેશી આમ ઘડું મારવા જાય છે ત્યારે કોષ્ઠ તો પ્રગવર્ગના નેતા માણસોને આ જ પ્રકારે પોતાના સ્વભાવથી જ ઘડુ મારવા જાય છે. વળી કોષ્ઠ કોષ્ઠને છતરને ઉત્કર્ષ-સહન થતો નથી તેથી તેવા મનુષ્યો એ ઉત્કર્ષવાળા મનુષ્યોના પ્રતાપથી નિરંતર દ્વંધ થતા રહેલા સૂચની સામે ધૂલ ઉગ્રવાનો અને ચંદ્રની સામે ભસવાનો સ્વભાવ સેવે છે. કોષ્ઠ કોષ્ઠ તો રજકશક્તિના મનુષ્યો હોય છે. જેમ રજક વિવિધ પદાર્થોપડે વસ્ત્રના મજને કાઢે છે તેમ આ મનુષ્યો પોતે એ રજકોકરતાં વધારે વિદ્વાન્ છે એનો અમાધિત પુરાવો પ્રગવર્ગને આપવા માટે મદાત્મા પુરોનોના સંચિતમળને પોતાની નિર્દોષવડે જ ધોવાનું મત લે છે. કોષ્ઠ તો માત્ર પ્રસિદ્ધિમાં આવવા જ વલખાં મારે છે. સંક્ષેપમાં એ જ કે સર્વ વિષયમાં વિવિધ હેતુથી લોક પ્રતિપક્ષને ધારણ કરે છે અને તેઓ પોતાની અચક્ષિત તથા અંતર આચયને ઠાંકવા પ્રયત્ન કરે છે, છતાં તેમની વાણી તેને પ્રકાશમાં આવે છે, તેથી પ્રસ્તુત વિષયનાં દશ સુધી કોષ્ઠએ સપ્રમાણ પ્રતિપક્ષ કરેલો અમારા જણવામાં આવ્યો નથી; અને ગાંધ જેમણે ઉપરના કોષ્ઠ એક અથવા અધિક હેતુથી પ્રતિપક્ષ કર્યો હોય તો તેના નિમાદ્ય જોષ વજનવિનાના હોવાથી વિચાર કરવા યોગ્ય નથી. તેથી જને રીતે આ વિષયમાં અધિક પ્રમાણ બતાવવાની જરૂર રહેતી નથી. "

આ પ્રમાણે કોષ્ઠ એ આરોપ કરે તો તેને જણાવવાની રજ-વલખાં છીએ કે આચંકારાગાર્યાદિ વિવિધ આચાર્યોનાં વચનો સ્વતઃપ્રમાણરૂપ નેદાકવનુચ નથી. એ

વાત સાચી છે. પ્રમાણની વ્યવસ્થા કરનાર સર્વે સ્વીકારે છે કે યુક્તિયુક્ત શ્રુતિ પ્રથમ પ્રમાણ છે; માત્ર શ્રુતિ તેથી ઉતરતું પ્રમાણ છે; સ્મૃતિ તેથી ઉતરતું અને પુરાણાદિ તેથી પણ ઉતરતું પ્રમાણ છે. છતાં વિવિધ આચાર્યોએ પોતાનો જે સિદ્ધાન્ત રચાવ્યો છે, તે આ સર્વ પ્રમાણોને અવલંબી જ રચાવ્યો છે. એમણે પોતાના ગ્રંથોમાં રચેલે રચેલે "અમારું વચન છે માટે માનવું" એમ નહિ કહેતાં પોતાના સિદ્ધાન્તને સિદ્ધ કરવા શ્રુતિ સ્મૃતિઆદિનો આધાર લઇ તે ઉપરથી જ પોતાનો સિદ્ધાન્ત રચાવ્યો છે; અને જ્યારે શ્રુતિસ્મૃતિઆદિ પ્રમાણોની અવ્યવસ્થા થઈ ગઇ હતી ત્યારે તેને ક્યવસ્થામાં રચાવી ધર્મનિષ્ઠ મનુષ્યોપર મોટો ઉપકાર કર્યો છે. એ વાત સાચ છે કે એમનાં મતો પરસ્પરમાં ભેદવાળાં છે પણ તેટલા ઉપરથી એ સમર્થ ઉપકાર કરનાર આચાર્યોપ્રતિ ઉપેક્ષાશુદ્ધિ સેવવી ઘટતી નથી; એમના પ્રતિનું માન ન્યૂન કરવું ઉચિત નથી. જગત એક પ્રવાહની માફક નિરંતર વહેતું રહે છે; સ્થિરતા ન ધારણ કરવી એ જગતનો સ્વભાવ છે અને તે પરથી જ એને જગતનામ આપવામાં આવ્યું છે. આથી લિન્ન સિન્ન સમયે જગતની સ્થિતિ સિન્ન લિન્ન પ્રકારની હોય છે અને તેથી તે તે સમયને અનુસરી લિન્ન લિન્ન મતો યતાં રહે છે. જો એ મતો તે તે સમયે જ પ્રતિકૂલ હોત તો તે, તે સમયે જ તિરોધાન થઇ ગયાં હોત અને તેના અનુયાયીઓ કાઇ યથા નહિ હોત, પણ જ્યારથી તે તે મતના અનુયાયીઓ યથા છે, ત્યારથી એટલું તો સિદ્ધ થાય છે કે મનુષ્યોને તે તે મતો અનુકૂળ જણાયાં છે. તેથી મનુષ્યોની મતિના ભેદને લીધે પ્રસંગે મતનો ભેદ આવશ્યક છે. ચવા ચવા મંવંતુ પુર્ણ વ્યુત્પત્તિઃ પ્રત્યગાત્મનિ । સા સેવ પ્રક્રિયા જેવા સાધ્વી સા વાનવાસ્થિતા ॥ જે જે પ્રક્રિયાવડે મનુષ્યોને પ્રત્યાગાત્માનો ભોધ થાય તે તે પ્રક્રિયા તે તે મનુષ્યોમાટે સાધુ ગણવી, અને ઇતર અ. સાધુ ગણવી—આ ન્યાયે જ સમર્થ મહાપુરુષો રચનાર હતા, છતાં આસ્થિક દર્શનોનો ભેદ થયો છે, અને સમર્થ વિદ્વાનો આચાર્યરૂપે નિરાજતાં છતાં તેમનાં મતોમાં સુદૃઢ ભેદ થયા છે. માટે મતભેદઉપરથી એ સમર્થ આચાર્યોપ્રતિ ઉપેક્ષા ધરવી મુજબે ઉચિત નથી. વળી એક અજ્ઞાસીતરીકે પણ એ સર્વનો શો શો મત છે તે જાણવા કેટલાકને જિજ્ઞાસા થતી ધટે છે. આ સાથે મુ'બાઇમાં થયેલા સાધનસમારંભસમયે અમારા વિદ્વાન મિત્ર આખ્યાનકર્તા શ્રીયુગ નર્મદાચંદ્રશાસ્ત્રીએ જણાવ્યું હતું કે જેમ અંગાતું જલ મૂળમાં નિર્મલ છે, છતાં તે જ જલ મુખઆગળ આવતાં કલકતાની ગટ-વેને લીધે મલિન થાય છે કે જે અવણ કરતાં જ એ વાકયનાં પ્રગલ આંદોલનોદ્વારા કાઇ કાઇ બીચારા દુર્બલ મજાતનનુયાયીઓ પોતાના મજાતનનુઓ કુચ ગયા હતા, અને તેથી થયેલો વાનો આગો કેટલાએ દિવસમુધી તેને ચાલ્યો હતો, તેમ જોતાં શ્રુતિસ્મૃતિનું જલ એટલું તો નિર્મલ છે કે એની કાચના જેવી નિર્મલતાને લીધે જ જે કંદમમાં ઉગ્ગરેલા છે તેમને એ દેખાતું નથી; તેથી તેમને એ જલનું લાન કરાવવા તે જે જલમાં વિહાર કરી રહ્યા છે તે જ જનાવતું ધટે છે. સાદી ભાષામાં કહીએ તો સર્વ મનુષ્યો દર્શનપ્રપ્ત મનુષ્યો હોતાં નથી પણ પ્રાયશઃ પરતંપ્રપ્ત જ હોય છે. આથી તેમને શ્રુતિસ્મૃતિનાં નિર્મલ જલમાં સ્નાન કરાવ્યા છતાં તેમને શંકા રહે છે કે પરંતર પુરોગે એ સંબંધમાં શું કંચું કંચે, આખાને જનિત તો થતી નથી શું ?

આ હેતુને લઈને જ શ્રીરાંકરાચાર્ય જણાવે છે કે શ્રુતિસિદ્ધ સિદ્ધાન્તની સામે કરાતો સ્મૃતિમૂલક આક્ષેપ પણ પરિહાર કરવો થટે છે. તેથી આ હેતુને લઈને અત્ર પણ ચાત્રાચાર્યની પરિશુદ્ધિમાટે સ્થૂણુનિખનનન્યાયે પ્રકારાન્તરથી આ વિષયની ચર્ચા કરાય છે તે અયોગ્ય નથી, વળી જ્યારે સર્વ આચાર્યો તથા ઇતર સમર્થ વિદ્વાનનાં બીજી વાતોમાં મત ભિન્ન ભિન્ન છતાં આ પ્રસ્તુત સિદ્ધાન્તમાં ઐકમત્ય જોવામાં આવે છે ત્યારે મંદપ્રત મનુષ્યોને પણ આ સંબંધમાં સંકારહિત જ્ઞાન થાય છે; અને જેમ માછી માછલાં પકડવા જાલ નાંખે છે તેમ કોઈ એ આચાર્યો તથા વિદ્વાનોનાં વાક્યો ટાંગી તેનો ખોટો અર્થ કરી જોળા લોકને પોતાની જાળમાં ફસાવા માગે ત્યારે એ લોક તે જાલ નાંખનાર માછીવૃત્તિને સેવનાર મનુષ્યને ઓળખી પોતે તેની જાળમાં ન ફસાતાં પોતાનું રક્ષણ કરી રાકે છે. તેથી સર્વથા આ પ્રાપ્ત સિદ્ધાન્તનું આગળ વિવેચન કરવું ઉચિત જણાય છે.

અત્ર જે વિવિધ આચાર્યોનાં પ્રમાણો આ સંબંધમાં આપવા માગીએ છીએ તેમાં શ્રીમત્ શંકરાચાર્યનું વેદાન્ત આપણા તરફ વધારે પ્રસરેલું છે, તેથી એમનાં પ્રમાણોની ચર્ચા વિસ્તારથી કરવાના આશયથી એમનાં પ્રમાણો તથા સિદ્ધાન્તો હેવટમાટે રાખી, બીજા આચાર્યો તથા વિદ્વાનોનાં પ્રમાણોને આરંભમાં સંક્ષેપમાં સૂચવવા યોગ્ય ગણ્યાં છે.

(અપૂર્ણ.)

एक खगोलवेत्तानी दुःखमय कथा.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૪૬ ૩૯૦ થી.)

આ પ્રકારના વિચારો કરતાં કરતાં મને મારા દુર્ગ્ગિનમાંથી મંગળનું નિરીક્ષણ કરવા વૃત્તિ થઈ આવી. સુખપૂર્વક મારી ખુરશીમાં પડ્યા પડ્યા હું મંગળને જોઈ શકું, એવી રીતે દુર્ગ્ગિનની નજીક જોઈશોને એ નિરાંતે નિરીક્ષણ કરવા ખાંચું.

આકાશ અત્યંત સ્વચ્છ હતું, તે જ પ્રમાણે મંગળનું વાતાવરણ પણ તે દિવસે અત્યંત સ્વચ્છ હોવાથી દુર્ગ્ગિનમાંથી મને મંગળ જેવો સ્પષ્ટ દેખાવા લાગ્યો, તેવો કોઈ પણ ખગોળશાસ્ત્રીને પૂર્વે કવચિત્ જ દેખાયો હશે. વળી અંગ્રસ્ટ મહિનો હોવાથી મંગળ પૃથ્વીની છેક પાસે એટલે કે ૩૩૦૦૦૦૦૦ માઈલ જ આગ્યો હતો. આથી પણ તેનું નિરીક્ષણ કરવાનું કામ અધિક સરળ થયું હતું.

મારી દષ્ટિએ મંગળનો દશિષુ ગોળાર્ધ પડતો હતો. તેના રાતા રંગમાં કોઈ કોઈ રચને ધોળા. અને રાતા રંગના ગ્રાધા જલુ મનોહર લાગતા હતા. મધ્ય ભાગમાં વિસ્તારવાળો, લંબગોળ મોટો ટર્જી સમુદ્ર આવી રહ્યો હતો; અને જમણી સરહદઉપર મરાહટી સમુદ્રના કિનારાના ખુણા સ્પષ્ટ જણાતા હતા. જળના આ બે મોટા સમુદ્રોની વચ્ચે, અને ખરૂં કહીએ તો ટર્જી સમુદ્રની આસપાસ તદન ફરી વગ્રેસો મોટો સેન્ડની ખંડ આગ્યો હતો, અને તેની દક્ષિણે ડિ લા રૂ મહાસાગર પડેલો હતો. આ

મહાસાગરના મધ્ય ભાગમાં પિદ્ધાનોએ જોને ' હોલ દિપ ' નામ આપ્યું છે, તે નામનો એ આજુએ જૂથિર કાંઠેયો દિપકરૂપ આગ્યો હતો, અને દક્ષિણે ' જેકાળની જૂમિ ' જણાવી હતી. મંગળની ઉપર આવેલા આકાશમાં એ ચંદ્ર, વાયુમાં જણે તેજના ગોળા તરતા હોય તેમ જણાતા હતા. આમાંનો મોટો પૂર્વથી પશ્ચિમમાં ગતિ કરતો જણાતો હતો, અને નાનો, મંગળની અધિક સમીપ હોવાથી તથા ગતિમાં વધારે વેગવાળો હોવાથી, તેથી વિરુદ્ધ દિશામાં પ્રરતો હોય એમ ઉપરથી જોનાં જણાતું હતું.

જૂદે જૂદે કેકાણે ઝીણાં ઝીણાં મકાનોના પુકંગ જથ્થા જણાતા હતા. તેથી મંગળમાં વસતી છે, એટલું જ નહિ, પણ ત્યાંની પ્રજા આગળ વધેલી છે, એમ માન થતું હતું. ઈર્ષી સમુદ્રના પશ્ચિમ કિનારાપર આવેલા એક મોટામાં મોટા શહેરને પસંદ કરીને મેં તેના ઉપર દૃષ્ટિ સ્થાપી, અને એકાગ્ર યત્ન તેમાંના કોઈ રહેવાસીને સ્પષ્ટ જોવા હું મથવા લાગ્યો. પણ મારું ઈર્ષીન યત્ન બળવાન છતાં પણ હું તેમાં સફળ થયો નહિ.

હું દૃષ્ટિ માંડીને જોવા કરતો હતો, એટલામાં ઘોડા વખતકેપર બનેલા પ્રસં-જનું મને સમજાયું થયું. હું વિચાર કરવા લાગ્યો કે મંગળમાં વસતા એકાદ પુરુષના મગજમાં પેસેલા હું પ્રવૃત્તિ કરું તો બની શકે કે કેમ. આ વિચારની સાથે જ મને મારું બળ અજમાવી જોવા આવુર ઇચ્છા થઈ આવી, અને મને જણવામાં આવેલા વિધિ-પ્રમાણે મેં પ્રવૃત્તિ કર્યો. ક્ષણમાં જ મને જણાતો દેખાવ ફરી ગયો. આશ્ચર્યકારક વેગથી, જે નગરઉપર મેં દૃષ્ટિ સ્થાપી હતી, તે નગર મારી પાસે અને પાસે આવતું ગયું, અને તેમાં એક અધિક મોટા મકાનની અગારીમાં મને અનેક મનુષ્યો એકઠાં મળેલાં જણાયાં. તેમાંનો એક જણ આપણી પૃથ્વીતરફ આંખણી કરીને, સાંભળવા મળેલા લોકોને કંઈક સમજાવતો હતો. આ મનુષ્યના મગજમાં મંગળસંબંધી જે કંઈ જ્ઞાન હોય તે જણી જવા મને જગેરો વેગ થઈ આવ્યો, અને મારો સંકલ્પ યતાં જ મને જણાયું કે તે માણસની દૃષ્ટિ મારા તરફ સ્થિર થઈ હતી. હવે જ મારે મારો લાગ સાધી લેવાનો હતો, અને તે મેં સાધી લીધો. તેના મગજમાં મેં પ્રવેશ કર્યો, અને તેમાં રહેવા અસાધ્યરૂપ કાલભંડારને લોહિતે હું ચક્રિત થઈ ગયો. બનતી દરસાઈ તે જ્ઞાનને હું પ્રહણ કરવા લાગ્યો, કારણ કે હું જણતો હતો કે મને જો જરા વિજ બ થશે તો મારા શરીરમાં પાછું પ્રવેશ કરવાનું મારું બળ હણાઈ જશે. એમ છતાં, આ જણનાં છતાં પણ તેના મગજમાં એટલું જણ જ્ઞાન હતું કે સધળું જ હસ્તગત કર્યા વિના મને તેમાંથી પાછા નિકળવાનું મન થયું નહિ. અસાધારણ લોભથી તથા સ્વાર્થ-ભુદ્ધિથી તેના મગજના છેક ગર્ભભાગમાં રહેલાં વિજ્ઞાનનાં સત્યોને મેં પ્રહણ કરવા માંડ્યાં, મારો લોભ મારો જ વિનાશ કરનાર થઈ પડ્યો. મને જણાયું કે મારા શરીરના, મરણ પામતા મનુષ્યની પેઠે છેડલા સમ રમવા માંડ્યા છે, અને ગમતપ્રતે બાધથી મેં પાછા જવા પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. પણ મારું આદ્યું નહિ. હું સજડી ગયો અને મજા મઠને પૃથ્વીકેપર પડ્યો—સધળે જ અધિકાર બાંધી રહ્યો.

ત્યારે મને શુદ્ધિ આવી ત્યારે મને સરન્નયું કે મારી આત્માજીવિ વિદક્ષણ મૂકા

રતી દિક્ષ્યાલ થવા કરે છે, અને માણસો ગમરાટથી ધીરે ધીરે બોલ્યા કરે છે. મેં આંખો ઉઘાડી અને મારી આત્મગાળુ જોયું. મેં ન જોયેલા એવા અગ્નિવા વિગિત લોકો મને એક અનાન્યવા વાહનમાં સુઘાડીને લેઈ જતા હતા, અને તો પણ આ સર્વને જાણે હું આગળતો હોઉં એમ મને લાગે થયું. વિગ્નગીના ચમકારાની પેઠે મને રકુણ કે હું હવે તારકાપ્રસાદ તથી. તારકાપ્રસાદ નામવાળુ મારું શરીર તો પૃથ્વીમાં પડી રહ્યું છે, અને હું તો મંગળમાં કોઇના શરીરમાં આવીને જારાયો છું, અને મારી પોતાની જ કૃતિયે મંગળનો વનતી થયો છું. આખી પૃથ્વીમાં અસાધારણ બારે પ્રતિષ્ઠા મેળવવાની મારી સપ્તગા આશાએ ધૂળધાણી યથ ગથ હતી. મહાવિદ્વાનતરીકે દુનિયામાં જે નામ કાઢવા મેં ધાર્યું હતું અને પૃથ્વીમાં મોટામાં મોટા અમત્કારિક પુરુષતરીકે ખપવાની જે અભિજ્ઞાપા મેં ધરી હતી. તે એક હાથમાં પાણીના પરપોટાની પેઠે નાચ યથ ગથ હતી. સંતાપથી મને પુનઃ મૂર્છા આવી ગઈ.

ત્યારે હું જાગૃત થયો ત્યારે મારું મન પૂર્વ કરતાં અધિક સ્વસ્થ થયું હતું. મારી બદલાયેલી દુઃખવાળી અવસ્થામાં હવે કોઈ પણ રીતે સમાધાન માન્યા વિના મારો છુટકો ન હતો. જે શરીરમાં મેં હાલ પ્રવેશ કર્યો હતો, તેના મગજનું અવલોકન કરતાં મને જણાયું કે જે છવ તેમાં વસતો હતો તે બહુ જ વિદ્વાન હતો. એ છવ પૃથ્વીમાં ગયો હોય, અને હાલ મારા પ્રથમના શરીરમાં પ્રવેશ્યો હોય અને ત્યાં મારા મગજમાં રહેલા જ્ઞાનથી માહિતગાર થઈને મને જે વિદ્યા આવડે છે, તે તેને આવડે તો થણ જ સારું થાય, એમ. હું વારંવાર ઇચ્છવા લાગ્યો. અને મારી વિદ્યાના પ્રભાવે તેમ જ થયું સંભવિત હતું. હું જેમ તેના શરીરમાં પ્રવેશીને તેના સપ્તગા જ્ઞાનનો ધણી યથ પડ્યો હતો તેમ તે પણ મારા શરીરમાં પ્રવેશીને મારા સપ્તગા જ્ઞાનનો ધણી યથ પડ્યો હોવો જ જોઈએ. આ પ્રકારના વિચારો કરવાથી મને કંઈક સંતિ વળી; કારણ કે તેથી ભવિષ્યમાં કોઈ સમયે, પૃથ્વીમાં મારા શરીરમાં વસેલા છવને મંગળમાં આવવાની ઇચ્છા થાય તો મારે પૃથ્વીમાં પાછા જવાનો સંભવ આવે, એવી આશાએ જાંધાય તેમ હતું. આથી, તેની આવી ઇચ્છામાં તેને વિગ્ન્ય મજે મારે તેને બનતી અનુકૂળતા કરી આપવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો. મારા મનમાં આ પ્રકારના વિચાર આવતા હતા એટલામાં એક મનુષ્ય મારા ઓરડામાં આવ્યો અને મારા પડગઉપર નાંખેલો પડો અસેડીને મારા તરફ વાંકા વળી પ્રસન્નતા દર્શાવતો બેઠ્યો, માન્યા! હવે તમને જરા-જર આન આન્ય ? હવે તમને શરીરે સુખ જણાય છે કે-ની ?

મેં કહ્યું, મારા વદાલા બાદ નેસો! દા, હવે મને થણું સારું છે. પણ હજી મને થણી નજગાઈ લાગે છે, અને મારું મનું દુઃખ છે. પણ મને કંઈ, મને શું થયું હતું ?

તેણે કહ્યું, પડેલાં તમે આ પી નાખો એમ કહી તેણે મને ગપુર તથા ખુચ-ખોદાર કોઈક પ્રધાનક પીરાને આપ્યું. તે હું પીતો હતો, તે સમયે ને બેઠ્યો, બાઈ ! હાલ સમ આપણી કોલેજની વિદ્યાર્થી અગાથીમાં આપણે એકઠા મળ્યા હતા, તે સમયે તમે અ. ને, આકાશમાં જળાતા પેશા લીસા તારા વિષે જે જ્ઞાન તમે આપ્યું. અમંથ વિદ્યાનાપાનથી પ્રભાવ કર્યું છે. તે વિષે આજ્ઞાન આપવા દયા. તમે વિશેષમાં તમારા પે-

તાના તરફથી એ કહ્યું કે આપણા મંગળની પેઠે તે તારામાં પણ વસતી છે. આ સાંભળી કેટલાક વૃદ્ધા તમારું હાસ્ય કરવા લાગ્યા, તે જોઈને તમને ક્રોધ ચઢ્યો અને આવેશમાં તમે તેમને અત્યંત જડમતિ કહીને તુચ્છકારી કાઢ્યા. તમે આ પ્રમાણે તેમને ઠપકારી કાઢતા હતા, એટલામાં વચમાં જ તમે મોહતા બંધ પડી ગયા, એક દાણ વાર પેલા લીલા તારાતરફ તમે એકી ટશે જોયું, તમારું શરીર લથડવા લાગ્યું, તમે ધન્ય લઈને પડ્યા, અને તમારું માથું પથરાસાથે એટલા જોરથી પગડાડ્યું કે તમે ખેલાન થઈ ગયા. પહેલાં અમને લાગ્યું કે તમારા પ્રાણ નીકળી ગયા; પણ તમારું હૃદય જરા જરા ધડકે છે, એવું જણાતથી તમને અહિં આપણે ઘેર આજીવનમાં આવ્યા. પણ હવે જ વાગી ગયા છે, તેથી હું હવે તાર ઓશીસમાં મારી નોકરાએ બંડેલું. બાર વાગે હું પાછો આવીશ. એ દરમ્યાનમાં તમારી સંભાળ લેવાને હું મોનીયાને તેના આપને ત્યાંથી મોકલું છું. તેની પ્રેમભરેલી દૃષ્ટિ તમે મારી ખાતરી છે કે તમને બહુ અલ્પ સમયમાં પૂરેપૂરો આરામ થઈ જશે.

જ્યારે તે ગયો, ત્યારે હું મારી પથારીમાંથી ઉઠ્યો, અને વસ્ત્ર પહેરીને ખુટી બારીઆગળ જઈને બેઠો. મારો યોગ્યક પ્રાચીન શ્રીક લોકાના જેવો હતો. બારીએથી બહાર નજર નાંખતાં મને જણાયું કે આખો દેશ જરા રાતા રંગનો હતો. ઘાસ, વૃક્ષો, સમુદ્ર અને જે પાપાણ્યથી ઘર બાંધવામાં આવ્યાં હતાં, તે સર્વે રાતા રંગનાં હતાં. સંદેશાઓ પહોંચાડવાની દોરડાંની હાર દૂર સુધી નાંખેલી મારા જોવામાં આવી. તેમણે તે દિશાભણી જતો મેં બારીએથી જોયો. ટેલીગ્રાફની શોધમાં મંગળના લોકો આપણી પૃથ્વીકરતાં બહુ જ પાછળ મને તો જણાયા. મને વિચાર આવવા લાગ્યા, હું મંગળમાં ટેલીગ્રાફને દાખલ કરીશ, તેમ જ પૃથ્વીની જે જે શોધોમાં આ લોકો પાછળ છે તે તેમને શીખવીશ. આથી અહિં પણ એડિસનના જેની કીર્તિને પ્રાપ્ત કરવાનો મને પૂરું સંભવ છે.

આ પ્રકારના વિચારો મારા મનમાં ચાલતા હતા, એટલામાં પાછળથી કોઈના કામળ હસનનો મને સ્પર્શ થયો, અને પાછું વળીને જોતાં મારી પ્રિયતમા મોનીયા આવેલી મને જણાઈ.

તે મનક કરતી બોલી, જ્ઞાનની પાછળ જૂન થઈને ભમનાર ગામ્યા ! એવા તે શા મહત્વના વિચારમાં તમે લીન થઈ ગયા છો કે દર દિવસ પછી આપણાં લગ્ન થનાર છે તે પણ તમને સાંભરતું નથી ? મંદવાડમાં તમારી સારવાર કરે એવી કોઈ ટ્રિયાને પરણીને ઘરમાં આજીવનના, આ પ્રમાણે પથરાઈપર પછાડાઈને માથું ફેંડવું, શું તમને ઘટે છે કે ? ખરું પૂછો તો મને તો તમારો આ જંદ જરાએ ગમતો નથી. લગ્ન થયા પછી પણ તમે આમ જ કરવાના છો કે ? જો એમ હોય તો મને એ નહિ પરવડે.

મેં કહ્યું, મારી આંખની કીકી ! મારા દેવાના હાર ! મારી દેવી ! મારી રાણી ! તું જેમ કહીશ તેમ ચાલીશ. તારા ઉપર આ મોડું તન, મન, ધન સવળું કુર્યાન છે. મહારાજા ! મારો હાથ જાલીને આવે તો આપણે નીચે જાગમાં ખુલ્લો હવામાં પ્રરીએ.

પછી અમે નીચે જાગમાં ગયાં, અને ત્યાં અનેક નિયોગોઉપર વાતચીત કરી,

પણ તેમાં વાંચનારને કરી જ રસ પડે એમ ન હોવાથી હું તેને મારી હાથની પેટીમાં જ પૂરી મૂકેલું.

આ પછીનાં ત્રણ વર્ષમાં મેં ત્યાંની પ્રગતિ જાનનાં ઘણાં ઘણાં ફેરફાર કરી મૂક્યા. ટેલીગ્રાફ, ટેલીફોન, વગેરે આપણે ત્યાંનાં વિવિધ યંત્રો મેં અત્યંત ત્વરાથી એક પછી એક 'શોધી' કાઢ્યાં, અને ત્યાં દાખલ કરી દીધાં. વર્ષો મેં ત્યાંની પ્રગતિ વીજળીના અને વરાળના ઉપયોગગિરે પણ શીખવ્યું.

આથી તે સેક્ટમાં મારું માન જનુ વધ્યું. ખુદ રાજાએ મને મારી અસાધારણ જીવિતે માટે મોટા દરજ્જા ભરીને બારે માન આપ્યું, અને પ્રજામાં જ્યાં ત્યાં મારી સ્તુતિનાં ગાન મચા લાગ્યાં. હુંકામાં ત્યાંનાં સરજ હાથનાં મનુષ્યો મને દેવજીવો ગણવા લાગ્યાં.

તો પછી મંગળમાં આ સધળું સુખ જનાં મારા હૃદયમાં મને શાંતિ જણાતી ન હતી. પ્રગતમાં મારી કીર્તિનો ચૂંચ ગમનની મધ્યમાં તપતો હતો, અને ઘરમાં મોતી-માની સાથે મારે પરમ સુખ હતું. ઘરમાં કે બહાર, મને અંતાપ થાપ એવું કશું જ કારણ ન હતું, જનાં મારું હૃદય યાંથી મને કંપ્યા કરતું હતું, તેનું કારણ પ્રથમ મને સમજી શકાયું નહિ. પણ પછીથી તેનું કારણ મને સમજાયું. તે આ હતું.

જે આખ્યાના શરીરમાં મેં પ્રવેશ કર્યો હતો, તેનું એક મુખ્ય લક્ષણ અસાધારણ પ્રમાણિકતા, એ હતું. તેના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાથી મારું પોતાનું પણ આ લક્ષણ થતું હતું, અને તેથી જીવનના શરીરમાં રહીને, પૃથ્વીના વિદ્યાર્થિનોના અને વિદ્યાનોના વિચારોને અને શોધોને, મારે નામે પ્રકટ કરવાનું ચોરીનું કામ કરવું, એ મને અસહ્ય યષ્ઠ પડતું હતું.

આથી મંગળઉપર તથા તેની પ્રગતિપર જે કે મને પ્રેમ જાંધાયો હતો, તે પણ અધિક પાર હવે ત્યાં પડી રહેતું મને ત્રાસદાયક યષ્ઠ પડતું હતું, અને તેથી કરીને, પૂર્વે મંગળમાં ત્યારે હું આચો હતો તે વખતે મંગળ પૃથ્વીની પાસે જે કક્ષામાં આવ્યો હતો, તે કક્ષામાં આવ્યો ત્યારે, પૃથ્વીઉપર જે રચણે મારી વેધસાળા હતી, એવું હું બાજુતો હતો તે રચણઉપર મારી યતિને એકમતાપૂર્વક રચાણો, મારી વેધસાળામાં તે સમયે, જે પુરુષ મારા દુર્ગિતનો ઉપયોગ કરતો હતો, તેના શરીરમાં મેં પ્રવેશ કર્યો.

ત્યારે હું પૃથ્વીઉપર આવ્યો ત્યારે મને જાણાયું કે જે શરીરમાં મારો પ્રવેશ થયો હતો, તે મારું પોતાનું ન હતું, પણ હિ ઝોડીયોનું હતું. વળી મને વિદ્યામાં એ જાણાયું કે ઝોડીયોના શરીરમાં જે છવ રહેતો હતો તે ઝોડીયો પોતે ન હતો, પણ ગામ્યા હતો. કારણ કે મંગળમાંથી આ શરીરમાં મેં પ્રવેશ કર્યો તે સમયે જે ઝોડીયો પોતે જ તે શરીરમાં હોત તો મને લાગ્યો જ વિજય મળત. પણ પૂર્વે મારા શરીરમાં આવવાથી ગામ્યાને મારી વિદ્યાનું સધળું જ રહસ્ય જાણતામાં આવેલું હોવાથી તે લાગ સાધીને જ એની રહ્યા હતો, અને તેથી મને વિજય મળ્યો હતો.

પણ ત્યારે મારા શરીરમાં રહેવાને જાણે તે ઝોડીયોના શરીરમાં કેમ પ્રવેશ્યો

હતો ! મને જણાયું કે મૌશીયોના શરીરમાં પ્રવેશીને તેણે મારા ઉપર પોતાનું ખરેખરું વેર વાળ્યું હતું. નીચેના ખુલાસાથી તે સ્પષ્ટ સમજાયે.

પૃથ્વીમાં મારા શરીરમાં આવ્યા પછી ગામ્યાને મારા ઉપર બહુ ક્રોધ ચઢ્યો. મંગળમાંથી પૃથ્વીઉપર તેને જળાત્કારથી ઘસડી લાવનાર હું છું, એમ બંધણી તેણે મારા ઉપર વેર લેવાનો નિશ્ચય કર્યો. મારા શરીરમાં આવવાથી, મંગળમાં આવવાનો મારો ઉદ્દેશ તથા મારા જીવનના સર્વ પ્રસંગો તેના બાલ્યવામાં આવી ગયા. તેની ખાતરી યદ્ય કે હું પાછો પૃથ્વીઉપર આવીશ, અને આખા જગતમાં પ્રતિષ્ઠા મેળવવાનો મારો જે મુખ્ય હેતુ તે સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરીશ, અને આ ઉદ્દેશને અકળ કરવા અને મારું જીવન ધૂળધાણી કરવા તેણે યોજના ઘડી. તેણે મારા શરીરમાં રહીને મારી સઘળી દોહત ડિ મૌશીયોને મળવાનું વીલ કર્યું. પછી તે મૌશીયોને મળ્યે. અને મારી વિદ્વાના પ્રતાપથી તેના શરીરમાં પ્રવેશ્યો. મૌશીયો મારા શરીરમાં આવ્યો; પણ પૃથ્વી અને મંગળ એ બંને લોકનાં એક જ જ્ઞાન જે મંગળમાં રહીને હતું, તે મંગળમાં રહી શકવા જેટલું તેનામાં સામર્થ્ય ન હતું; અને તેથી લગ્નમાં સ્મિમથના મંગળમાં પ્રવેશ્યાથી મારી જેની સ્થિતિ યદ્ય હતી, અને જે સ્મિમથ પોતાના શરીરમાં પાછો ન આવ્યો હોત તો મારું અવસ્થ જલ્પ યજ્ઞનું જ હતું, એવું જે સ્મિથે કહ્યું હતું, તે પ્રમાણે મૌશીયો જે શરીરમાં પેઠો હતો તે શરીરનું એટલે મારા પોતાના શરીરનું જલ્પ યજ્ઞ. ગામ્યાને એટલું જ જોઈતું હતું. તારકાપ્રસાદના શરીરનું મલ્લું ધયાથી તેના વીલપ્રમાણે તેની સઘળી દોહત મૌશીયોના શરીરમાં પેઠો ગામ્યાને મળી, અર્થાત્ જે મૌશીયોના શરીરને હું મારા કદા સત્કર્યે માનતો હતો તે મારી ભારે દોહતનો ધણી થયો. ગામ્યાએ પછી મૌશીયોના શરીરમાં રહીને મંગળ-સંગ્રામી જે કંઈ હું લખીને પ્રસિદ્ધ કરવાનો હતો, તે સર્વ મૌશીયોને નામે પ્રસિદ્ધ કર્યું. આથી જે કીર્તિ મેળવવાની મેં તારકાપ્રસાદે આશા બાંધી હતી, અને જેને માટે મેં આવી ભારે મહેનત કરી હતી, તે કીર્તિ મારા સત્ક મૌશીયોને મળી. આ પ્રમાણે ગામ્યાએ મારું જીવન અને મારી સઘળી આશાઓ ધૂળધાણી કરી નાંખી એટલું જ નહિ, પણ તે પાછો મંગળમાં ગયો, અને ત્યાં મેં જે આસાધારણ કીર્તિ સંપાદન કરી હતી તેનો બોહતા થયો. પ્રતિકૂળ પ્રારબ્ધ જોયું ! કાણુ રસોઈ કરે છે, અને કોણુ જમી જાય છે ! તમારી કોઈ અત્યંત પ્રિય વસ્તુનો ભોગ આ ચમત્કારિક વિદ્વાના જ્ઞાનમાટે, તમારે આપવો પડશે, એવું સ્મિથે જે વચન કહ્યું હતું, તે અદ્વારે અદ્વાર ખરું પડ્યું.

મારા સત્કના શરીરમાં હું આવ્યો તો ખરો પણ જીવતો છતાં હું મુલા જેવો જ હતો. મારા અગાધ જ્ઞાનને આ શરીરમાં મારે હું મધ મૂકીને ચાટવું ? હું જે કંઈ નવું લખું અને જગતમાં પ્રસિદ્ધ કરું, તે સર્વેનું માન હવે મૌશીયોને જ મળે એવું હતું. કારણ હું મૌશીયોના શરીરમાં દાહ હતો; કંઈ તારકાપ્રસાદના શરીરમાં ન હતો. મારું એ બિચારું શરીર તો કોઈ ચોરમાં દટાયેલું પડ્યું હશે, અને તેની હવે તો મારી પણ યદ્ય ગદ્ય હશે. એના પણ બિચારાના દહનક્રિયાના સંસ્કાર નહિ હોય.

તારકાપ્રસાદે મૌશીયોના શરીરમાં રહીને ખગોલવિદ્યાના આશ્ચર્યકારક કથા

જગતમાં પ્રકટ કરીને તેનું સર્વ માન મૌશીયોને અપાવતું, એ બને જ કેમ ? હવે પૃથ્વીની પ્રજા અજ્ઞાનમાં વધારે કાળ સજ્જા કરે, પણ મારાથી એ બનવાનું નથી. આથી આજ રાત્રે હું એકવાર પાછો મંગળમાં પ્રવેશ કરવાને પ્રયત્ન કરવા ધારું છું. હું ધરમેશ્વરને પ્રાર્થના કરું છું કે મને ગામ્યાના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાની સધળી અનુકૂળતા રચી આપજે.

*

*

*

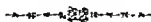
*

હું મંગળઉપર દૃષ્ટિ સ્થાપવા હમણાં જ વિષ પીને બેસું છું. આ વિપની અસર ધીરે ધીરે પણ અચૂક ચાપ છે. વિષ પીવાનું કારણ એ કે મંગળસાગી હું દૃષ્ટિ સ્થાપીશ તે સમયે ગામ્યા બે મારા તરફ જોતો હશે તો તો જરૂર મારો તેના શરીરમાં પ્રવેશ થવાનો, અને તે આ મારા મૌશીયાના શરીરમાં આવવાનો. પણ અદિં આવ્યા પછી તે સાવધ થશે એટલામાં તો આ વિપની અસર તેને થવાની; અને જો મૌશીયોના શરીરમાં તે પેસવાનો, તે શરીર મરી જવાનું. આમ યતાં ગામ્યાની ટાઢે પાણીએ ખસ જવાની; અને તેણે મને જો નુકસાન કર્યું છે, તેનું વેર પણ વળી રહેવાનું.

હું મંગળઉપર દૃષ્ટિ સ્થાપું છું. પેલું મારું ઘર રહ્યું. હવે—

(આપણી વાર્તા આ જગાએ ઓચિત્તી અટકી જાય છે. મૌશીયોના શરીરમાં રહેનાર તારકાપ્રસાદ મંગળમાં પહોંચ્યો કે કેમ, અને પહોંચ્યો તો ત્યાં પછી તેણે શું શું કર્યું, એ હકીકત આપણને જણાવે, એવું પૃથ્વીમાં હાલ કોઈ હે કે કેમ, તે અમને ખબર નથી. મંગળની સાથે તારના સંદેશા ચાલતા હોત તો પણ આપણે તારકાપ્રસાદને પોતાનો અધુરો રહેલો વૃત્તાંત જણાવવા પિનવત, પણ તેવું કશું જ સાધન ન હોવાથી નિરુપાયે અમારે અટકવું પડે છે. હુકામાં એટલું જ કે સવારે મૌશીયોના મુખ્ય તોફરને પોતાના ધણીનું મુકડું અગાશીમાં ખુરશીઉપર પડેલું જોવામાં આવ્યું. તેની આંખો પહોળી ફાટેલી હતી, અને જાણે તેનું મોટા દુર્ગ્ગિનમાં બેસા કરતી હોય એમ જણાતી હતી. તેના મેજ-ઉપર તેના અધુરા વૃત્તાંતનાં કાગળીયાં પડ્યાં હતાં.)

આ વાત જોડી કાઢેલી છે કે ખરેખર બનેલી છે તેનો નિર્ણય કરવાનું આપણી પાસે કશું જ સાધન નથી. પરંતુ એટલું તો નક્કી જ છે કે આપધાત કરવા પૂર્વે મૌશિ-ઓએ પોતાને હાથે આ ભેખ લખ્યો હતો, અને તેના મરણપછી તેના મેજ-ઉપરથી તે બળી આવ્યો હતો.)

શ્વસનવિદ્યાકલા.

(અનુસંધાન વર્તમાન રૂપના જૂઠ ૩૫૬ થી.)

પ્રકરણ ૧૪.

કૃતિપ્રદેશ તથા ઉર પ્રદેશને પોષનારી હૃવનપ્રદ ક્રિયા.

અત્ર એ વાર્તા પુનઃ રજૂ કરવાની અગત્ય છે કે દરેક મનુષ્યની પ્રકૃતિ જૂદી

આ ક્રિયાઓ કરતી વખતે શરીરને અને તેના સઘળા અંગવયોને તંગ કરવાનો ખીજો નિયમ કહેવામાં આવે તે ઉપર પણ ખાસ ધ્યાન આપવું. આપણા શરીરમાં કરોડો પરમાણુ નિત્ય રક્ષ એટલે સત્ત્વરદિત થઈ જાય છે. તે સર્વને જો બહાર બહાર કઢાડી નાંખવામાં નથી આવતાં તો તેઓ અંદર જ બસાઈ રહે છે, અને રુધિરની ગતિને રોકીને પરિણામે વૃદ્ધાવસ્થા આણે છે. પ્રત્યાસવાટે, પરસેવાવાટે અને મળને કાઢનારા અવયવોવાટે આ સત્ત્વરદિત અણુઓ નિત્ય નિકળી જાય છે, તથાપિ ધણું ભરાઈ રહે છે. શરીરની અધિક મહેનત કરવાથી આ રક્ષ અણુઓ અધિક પ્રમાણમાં નીકળી જાય છે, અને તેથી જ શારીરિક મહેનત કરનારનાં શરીર સારાં રહે છે. પરંતુ આવી મહેનત કરવાનું જેમનાથી ન બનતું હોય તેમણે શરીરને તંગ કરવાની આ ક્રિયાઓમાં વર્ણવવામાં આવનાર ક્રિયાથી, રક્ષ અણુઓને બહાર કાઢી નાંખવાં જોઈએ. જ્યારે આપણે શરીરના બધા ભાગોને ખેંચીને તંગ કરીએ છીએ, ત્યારે શરીરના બધા અણુઓ સંકોચાય છે, અને પાણીથી ભરેલી વાદળોને દાખવાથી જેમ તેમાંથી પાણી નીકળી જાય છે, તેમ શરીરમાં બંદાઈ રહેલાં રક્ષ અણુ નીકળી જાય છે, અને આમ થતાં ઓજસુ ઘાનતંતુઓમાં પ્રવળપણે વહેલા લાગે છે.

ત્રીજો નિયમ ફેફસાંમાં વાયુને બરાબર બરવાવો છે. વાયુથી ફેફસાંને અર્ધાં ભરવાની જાતજાતના રોગ થાય છે. માટે લાંબો શ્વાસ ખેંચીને ફેફસાં પૂરે પૂરાં ભરવાં. ત્યારે લાંબો શ્વાસ ખેંચવામાં આવે છે, ત્યારે પ્રથમ ઉદરનો ભાગ મોટો થાય છે, અને પછી છાતીને ભાગ વિસ્તારને પામે છે. ઉદર, પાંસળાં, તથા છાતીનો નીચેનો તથા ઉપરનો ભાગ સજા વિસ્તારને પામે ત્યારે સમજવું કે આપણે દીર્ઘશ્વાસપ્રત્યાસની ક્રિયા બરાબર કરીએ છીએ. સ્વાભાવિક રીતે નિત્ય આ પ્રમાણે શ્વાસ ન કરે, ત્યાં સુધી પ્રત્યેક મનુષ્યે, નીચેનું ક્રિયા ક્રિસમાં ત્રણ વાર, દશ અથવા પંદર મિનિટ કર્યા વિના રહેવું નહિ. હવે વર્ણવવામાં આવનાર ક્રિયાઓ કરનારે પણ પ્રથમ આ ક્રિયા કરીને જ પછી તે ક્રિયાઓ કરવી. એ માણસે પથારીમાં સુતાં સુતાં અથવા બેઠાં બેઠાં પણ આ ક્રિયા કરવી. મંદિર મંડે જો દિવસમાં દશ વાર આ ક્રિયા પાંચ પાંચ અથવા દશ દશ મિનિટ કરશે તો વચર ઔષ્ણ અથ્વા સમયમાં આરોગ્યસુખનો અનુભવ કરશે.

જીવનપ્રદ દીર્ઘ શ્વાસપ્રત્યાસ:

પ્રથમ વાયુ બહુ કાઢીને ફેફસાં પૂરે પૂરાં ખાલી કરી નાંખવાં. પછી છાતી ઉંચી થાય તથા ઉદરનો જાડુલો, એ રીતે લાંબો શ્વાસ લેખને ફેફસાં પૂરે પૂરાં ભરવાં. પછી છાતીને જરા આગળ ટાંકીને તથા ઉંચી કરીને વાયુને રોકી રાખવો. પછી પેટને અંદર સંકોચીને તથા ઉંચું ચીને ધીરે ધીરે વાયુને બહાર કાઢી નાંખવો. પેટને સંકોચવાથી પૂરેપૂરો વાયુ બહાર નીકળી જાય પછી શરીર વાયુને પૂર્વની પેઠે પેટ કુલે એ રીતે ભરવો, પૂર્વની પેઠે રોકી રવો, અને પાછો બહાર કાઢવો. ક્રિયા કરવામાં આવે તે બધો વખત છાતીને ઉંચી તરફ આગળ કાઢેલી જ રાખવી. તેને જરા પણ હાલવા ન દેવી. વાયુ નાકવાટે જ પૂરવો તમકવો. પૂરવાનો, રોકવાનો તથા બહાર કાઢવાનો સમય શક્તિપ્રમાણે રાખવો. આરંભ આરંભ અથવા પાંચ સેકન્ડ પૂરવામાં, તેટલી જ

રોકવામાં તથા તેટલી જ બહાર કાઢવામાં આગવી, અને જેમ જેમ ફેફસાંનું સામર્થ્ય વધે, તેમ તેમ આ સમય વધારતા જવું, બળાકારથી શક્તિઉપરાંત કશું જ ન કરવું. સરળ પછે, અકળામણવિના થઇ શકે, તે પ્રમાણે કરવું. શ્વાસ લેતી વખતે જીવનતત્ત્વ વાયુસાથે શરીરમાં આવે છે, એ વિચારઉપર મનને બેઠી રાખવું. વાયુને રોકી રાખ્યો હોય તે વખતે આખું શરીર અંદર ખેંચેલા જીવનતત્ત્વથી જીવનમય થાય છે, એ વિચારમાં મનને બેઠી રાખવું, અને વાયુ બહાર કાઢતી વખતે શરીરમાંથી સધળાં નિઃસરત અણુઓ બહાર નીકળી જાય છે, એ વિચારમાં મનને એકાગ્ર કરવું.

નીચેનાં વિધિવાક્યોનો શ્રદ્ધાપૂર્વક મનોમય ઉચ્ચાર બહુ લાભ કરનાર છે:—આ શુદ્ધ જીવનતત્ત્વમય વાયુ મારા આખા શરીરને અત્યંત લાભ કરે છે. ઓજસને અને ચીર્ષને જ આ ક્રિયાવડે હું મારા શરીરમાં ભરું છું. મારું મન અને શરીર બંને તે વડે અત્યંત સંવર્ધનને પામે છે. મારી માનસિક શક્તિઓ મને વધતી જતી જણાય છે. હું અધિક અધિક બળવાન તથા અધિક અધિક શુદ્ધિમાંનું થતો જાઉં છું.

નીચેની બાર ક્રિયાઓ બાર રાશિઓમાં આખા શરીરને કેળવવાને માટે નિર્ણય કરવામાં આવી છે. જે રાશિમાં જે ક્રિયા કરવ ની કહેવામાં આવે, તે ક્રિયા તે રાશિ જે દિવસોમાં પ્રવર્તતી હોય તે દિવસોમાં ઉપર વર્ણેલા ત્રણ નિયમો પ્ધાનમાં રાખીને કરવી. આ ક્રિયાની સાથે હમણાં વર્ણેલી ક્રિયા દિવસમાં ત્રણ વાર કરવાને મુકવું નહિ.

ધનરાશિમાં કરવાની જીવનપ્રદ ક્રિયા.

(ધનરાશિ ૨૩ મી નવેંબરથી ૨૧ મી ડિસેંબર સુધી પ્રવર્તતી હોવાથી આ ક્રિયા તે દિવસોમાં કરવી.)

જમીનઉપર, પગ પૂરેપૂરા લાંબા કરીને ચત્તા સુધ રહેવું. જાને હાથને છાતીઉપર અદ્ય વાળીને રાખવા. પંજી ધુંટણને પાળાવિના અથવા પુગની એડીઓને જમીન ઉપરથી ઉઠા કરાવિતા, ધીરે ધીરે માથાને જમીનથી ૧૮ ઇંચથી ૨૦ ઇંચ ઉંચું કરવું. પંજી પાછું હટવું તે રિયમિમાં જમીનપર મૂકવું. માથું ઉંચું કરતી વખતે પ્રથમ ઉદર પુડે અને પછી આખી છાતી બરાબ એ રીતે વાયુથી ફેરમાં પૂરેપૂરાં ભરવાં, અને નીચે માથું મૂકતી વખતે પૂરેપૂરાં ખાલી કરવાં. આ પ્રમાણે ફરી ફરી કર્યા કરવું.

ખીજ રીતે પણ આ ક્રિયા કરવામાં આવે છે. જાને હાથને માથાતળે ઓટીકાન્ટી જેડે મુકીને લાંબા ચઢીને ચત્તા સુધ રહેવું. પંજી ચાપાને જમીનની સાથે અડેલા રાખીને જાને પગને, ધુંટણને પગના દીધાવિના ધીરે ધીરે ઉંચા કરવા. બધાં મુખીશરીરસાથે. પગનો કાટખુણા થઇ રહે ત્યાંસુધી તેમને ઉંચા કરવા. પંજી પાછા નીચે જમીનપર મૂકવા. પગ ઉંચા કરતી વખતે વાયુને ફેફસાંમાં ઉપર વર્ણેલી રીતે ભરવો, અને નીચા મૂકતી વખતે બહાર કાઢવો.

આ ક્રિયા કરતી વખતે મનને ચાપામાં અને સાથમાં બેઠેલું રાખવું. શરીરના એ બંને અવયવો જેવા કરવા હોય તેવું ચિત્ત યતિમાં બેવું.

નીચેનાં વિધિવાક્યોનો મનોમય ઉચ્ચાર કરવો લાભકારક છે:—આ ક્રિયાથી હું બળવાન થતો જાઉં છું. તે વડે મારા આજીવન જીવનતત્ત્વ ભરાય છે. નિઃસરત

અણુઓ મારા શરીરમાંથી નીકળી જાય છે, અને તેમને રચાને બલિષ્ઠ નવાં અણુઓ યોગ્ય છે.

ત્યારે આગળ ઉપર વર્ણવવામાં આવતી ત્રિયુગરાશિની, દ્વિયુગરાશિની અને ત્રિયુગરાશિની ક્રિયાઓ કરવામાં આવે ત્યારે શરીરનાં આ ભાગને પોષકાર આ ક્રિયા ગ્રાહ્યપણે કરતાં અડચણ નથી.*

(અર્ધવૃ.)

ગ્રહો તથા રાશિઓની મનુષ્યના જીવનપર થતી અસર.

(અનુસંધાન ગણ અકના ગુણ ૩૬૩ થી.)

પ્રકરણ ૫ મું.

તુલા રાશિ.

(૨૩ મી સપ્ટેમ્બરથી ૨૩ મી ઑક્ટોબર સુધી.)

(વાયુ તત્ત્વની ત્રણ રાશિઓમાં આ રાશિ મધ્યની રાશિ ગણાય છે. તેની સત્તા વ્યક્તિ શરીરમાં કઠિના ભાગમાં તથા શુદ્ધમાં (મૂત્રાશયમાં) પ્રવર્તે છે. રાશિચક્રમાં મુખ્ય ચાર ગણાતી રાશિમાંની તે એક છે. તે રક્તવર્ણવાળી, પુષ્કવર્ણની અને નિત્ય આવનારી છે. તેના સમયમાં દિવસ અને રાત્રિ સરખા પ્રમાણનાં હોય છે. વેદન અર્થાત્ અનુભવને અને ઈશ્વરપ્રેરિત જ્ઞાનને તે પોષે છે. સૂર્ય પ્રત્યેક વર્ષ આ રાશિમાં સપ્ટેમ્બરની ૨૩ મી તારીખે અથવા એ અસર સામાં પ્રવેશે છે, અને ૨૩ મી ઑક્ટોબરે અથવા તે સંધિમાં તેનું અંતિક્રમણ કરે છે. આ રાશિની જરૂરની અસર સૂર્યને તેમાં પ્રવેશ થયા પછી જ દિવસે થાય છે. તેથી ૨૩ મીથી ૨૬ મી સપ્ટેમ્બર સુધીમાં જન્મેલા મનુષ્યોમાં આ રાશિનાં સંપૂર્ણ વક્રણો હોતાં નથી તેમનામાં કંઈક પૂર્વ રાશિનાં અને કંઈક આ રાશિના લક્ષણો હોય છે. વળી તેમના જન્મસમયે સૂર્ય જે રાશિમાં હોય છે, તે રાશિનાં લક્ષણો પણ તેમનામાં હોય છે.)

તુલા રાશિમાં જન્મેલા મનુષ્યો સ્વભાવથી ઉદ્યોગી, ઐશ્વર્યની ઇચ્છાવાળાં, ઉદાર અને ઈશ્વરપ્રેરિત જ્ઞાનવાળાં હોય છે. તેઓ સાહસ ઇન્દ્રિયામાં શરવીર અને હિંમતવાળા હોય છે, અને તુલસાને અને દુર્ભાગ્યને ધીમ્ન મનુષ્યો કરતાં બહુ ઉત્તમ પ્રકારે સહન કરી શકે છે. પુરુષો બહુ જ આત્મશ્રદ્ધાવાળા હોય છે, અને પોતાના જ વિચારપ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરનારા હોય છે. તેઓ પોતાના મિત્રોને અને પોતાના ઉદ્યોગોને પોતાની મેળે જ શોધી કાઢે છે. તેઓ પોતાના અંતઃકળમાં ચતી ઈશ્વરપ્રેરણાઓનો, ધન પ્રાપ્ત કરવાના

* દૈનિક ગ્રાહકોને મહાકાવ્યનો આ અંક ત્યારે મળશે ત્યારે તે સમયે નવેમ્બર માસ ચૌત્રને હોવાથી, ધનરાશિમાં કરવાની ક્રિયા આ અંકમાં વર્ણવવામાં આવી છે. જુન, ફેબ્રુઆરી, માર્ચ, મે, અને ઉપરોક્ત અવધિઓને પોષકની ક્રિયા, જે માસમાં તે જ અવધિમાં થાય છે, તે માસમાં જાણામાં અવધે.

કામમાં ઉપયોગ કરવાનું નાનપણથી જ શીખે છે. આથી તેઓ ઘણીવાર રોરઠવાલો, સદો કરનારા, કાવચાં કરનારા, અને પ્રસંગે જુગારી થઈ જાય છે.

તુલા રાશિના પુરુષો, સ્વાભાવિક રીતે ખુબ જ આકર્ષક સ્વરૂપવાળા હોય છે. તેઓ બીજાઓને અને મુખ્યત્વે ક્રીને સ્ત્રીઓને પોતાના તરફ ખુબ જ આકર્ષે છે. સદો ખેત્રવામાં અથવા જુગાર રમવામાં જેમ તેઓ ઘણીવાર ઉદ્ધત થઈ જાય છે, તે જ પ્રમાણે પોતાની કામનાઓને અને અભિલાષાઓને તૂટ કરવામાં પણ તેઓ ઉદ્ધત અને અધિવેશી થઈ જાય છે.

તેઓને પોતાના મનને પ્રસન્ન રાખવાને નથી નવી વસ્તુઓની નિત્ય ઇચ્છા થયા કરે છે. તેઓ વૃત્તિમાં ઉત્સાહને પ્રકટાવનારી મોજમગ્નને શોધ્યા કરે છે.

દાનિથી અને વિપત્તિથી આ રાશિમાં જન્મેલા મનુષ્યોને કશો જ લાયક થતો નથી. કારણકે તેઓ હમેશાં ઉત્સાહવાળા, આસાવાળા અને દિગ્ભ્રમવાન હોય છે. વિપત્તિથી ધમેલી દાનિ કેમ ટાંળવી, તેને તેઓ જાણે છે, અને દિગ્ભ્રમ અગાથી તેને ટાળવા તેઓ મથી પડે છે. તેમના જેવાં આશા અને ઉત્સાહ કાઈકનામાં જાહેા છે, અને વિપત્તિ ઉપર વિપત્તિ આવ્યા છતાં તેમના ઉપર તેની લેસ પણ મારી અસર થતી નથી.

તુલા રાશિમાં જન્મેલી સ્ત્રીઓ પુરુષોના જોટલી અધિચારી હોતી નથી, પણ પૈસાની બાબતમાં તેઓ ઘણી જ એકાગ્રજવાળી હોય છે. તેઓને પાછ પાછતો દિસાજ રાખવાનો તેમ જ સુકવવાનો ભારે તાસ હોય છે. પૈસાની બાબતમાં સાવધાનતા તેમને બિલકુલ ગમતી નથી.

આ રાશિનાં મનુષ્યોને એક મોટો હોય એ છે કે પૈસા તેઓ પાખ આપી શકે કે કેમ તેનો પુખ્ત વિચાર કર્યાવિના તેઓ નાણાં ઉધાર લે છે. જો તેઓ નાણાં પાછાં વાળી શકે છે તો ફીક છે, પણ જો નથી વાળી શકતા તો તેમને નાણાં ધીરનારે તેમનો જરા પણ દોષ ન કાઢવો જોઈએ, અને તેમને જરા પણ પગવચાન જોઈએ, એમ તેઓ ઇચ્છે છે. નાણાં ધીરનારે ઉધારવાથી પોતાના નાણાં એવી દેરાં જોઈએ, એવી તેઓ આશા રાખે છે. અને આટલું છતાં તેઓ જાણી જોઈને અપ્રમાણિક થતા નથી. તેમના જેવી ન્યાયલુદ્ધિ બીજી કાઈ પણ રાશિમાં જન્મેલાં સ્ત્રીપુરુષોમાં લાંબે જ હોય છે.

જ્યારે સાંસરિક મોજમગ્ન છોડીને આ લોકે આધ્યાત્મિક હિતવાળા થાય છે, ત્યારે તેમનાં ત્રાજવાં સમતોલ થાય છે. તે સમયે તેઓ જગત્નું ખંડે જ અહલુત હિત કરે છે.

ધણા નામાંકિત કૃષિ, લેખક, અનેક ગાયક આ રાશિમાં જન્મેલા હોય છે. તેઓ ઉચ્ચ ગમતમાં ઉડે છે, કારણ કે અત્યંત પાતળી હયા, એ તેમનો પોતાનો રમણ કરવાનો પ્રદેશ છે. તેઓ અત્યંત ઉધાર હોય છે. અને ઘણીવાર બીજાઓને સુખી કરવાને માટે પોતાનું સર્વસ્વ આપી દે છે, અને બદલામાં કદાની જ આશા રાખતા નથી.

મેટાં સાહસિક કામોમાં તેઓ અત્યંત દિગ્ભ્રમ દર્શાવે છે, અને તોપણ પોતાનાં બાળકોઉપર, કુટુંબી જનોઉપર કે મિત્રોઉપર કંઈવિપત્તિ આવવાનું સહજમરણું અનુભવ થતાં, તેઓ લાયધી ગૂંજાઈ જાય છે.

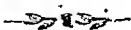
અગ્નિતત્ત્વની રાશિનાં જન્મેલાં મનુષ્યોની મિત્રતા આ રાશિનાં મનુષ્યોને અત્યંત સુખદ નીવડે છે. તેઓની પોતાની જ રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોની મિત્રતા તેથી ઉતરતા પ્રકારની છે, અને કુંભ રાશિનાં મનુષ્યોની મિત્રતા તેથી ઉતરતા પ્રકારની છે.

આ લેખનો અભ્યાસ કરવાનો હેતુ પોતાના દોષો જાણવા, અને તેમને દાખવાનો પ્રયત્ન કરવો, તથા પોતાનામાં રહેલા ગુણોને જાણવા તથા તેમને કેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ જ છે; અને તેથી જ પ્રત્યેક રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોમાં ક્યા ક્યા દોષો તથા ક્યા ક્યા ગુણો સ્વભાવથી રહેલા છે, તે અત્યંત સ્પષ્ટ પ્રકારે લખવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે. જુદિમાન વાચક, તેના અભ્યાસથી પોતાના દોષોને દાખવા, અને ગુણોને કેળવવા પ્રવૃત્ત થશે, તો અલ્પ સમયમાં પોતે, નહિ ધારેલી ઉન્નતિને પ્રાપ્ત કરી શકશે.

‘જુલા રાશિનાં મનુષ્યોનો મોટો દોષ એ હોય છે કે તેઓ સાંસારિક વિષયોતરફ હૃદયવિરાગ દર્શી પડે છે. તેમનું તીવ્ર આંતર જ્ઞાન તેમને વારંવાર પદાર્થોનાં ખરાં સ્વરૂપ દર્શાવે છે તો પણ તેઓ ધણી વાર તે પ્રમાણે સ્વીકારતા નથી. આકાળા સ્વભાવથી અને ધૈર્ય ધરવાનું ન જાણવાથી તેઓ પોતાના જીવનતત્ત્વનો પુષ્કળ જ્ઞાપ કરી નાંખે છે. આથી તેમને કમરના પાછલા ભાગમાં ધણીવાર દુઃખાવો થાય છે. ત્યાં મુઠ્ઠી તેઓ તેમની હલકા પ્રકારની વાસનાઓને વશ રહે છે, ત્યાં મુઠ્ઠી તેઓ જેને તેને ત્રાસ આપનારા યજ્ઞ પંડે છે, પણ ત્યારે તેઓ તેને જિતે છે ત્યારે પતિતરીકે કે પત્નીતરીકે, માતાતરીકે કે પિતાતરીકે, બાંધુતરીકે કે બગિનીતરીકે અસાધારણ શ્રેષ્ઠતા દર્શાવે છે.

આ મનુષ્યો તેઓના બળનો અને માનસિક શક્તિઓનો હૃદયવિરાગ દર્શી નાંખે છે. તેઓ જેને તેને મદદ કરવાનો પોતાનો અત્યાવશ્યક સ્વધર્મ સમજે છે. તેમને બિલ્વકુલ-જ્ઞાન નથી હોતું કે પોતાને વસ્ત્રમાં રાખવાનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવાથી જ બીજાને મદદ કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. આ સત્ય વાર્તા તેઓના લક્ષમાં જમાણવાનું કામ અત્યંત કઠિન છે. બીજાઓની દરિયોથી આ મનુષ્યો ગભરાઈ જાય છે. મોટા સમુદાયમાં ત્યારે તેઓ જુલા પડે છે, અથવા બીડવાળા મહેરલામાંથી ત્યારે તેમને જનું પડે છે, ત્યારે તેઓ બચથી અત્યંત વ્યાકુળ યજ્ઞ જાય છે. પોતાની વસ્તુઓની તેઓને વિશોધ કરીને બીલકુલ કાળજી દેવી નથી. તેઓ બેકાળજીથી વસ્તુઓને ખોઈ ખેંસે છે. તેમને કાંઈ ચોંપડી વાંચવા આપી હોય તો તે પાછી આપવાનું તેઓ સમજતા નથી, અને તો પણ તેમના જુલકણ સ્વભાવઉપર દીકરા કરનામાં આવે છે તો તેઓ પોતાનો ગમે તેટલો વાંકે છતાં લેણ પણ સહન કરી શકતા નથી. લોકો તેમના દોષો જાણે છે, એ-વાત તેમના અંતરજ્ઞાનથી તેમને સમજાતી હોવાથી તેમને પારવિનાનો ખેદ થાય છે; કારણ કે બીજાઓનાં વખાણની તેમને અગાધ ઇચ્છા હોય છે.

(અર્ધ.)

પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ.

—વર્તમાન વર્ષ સમાપ્ત થયું છે, અને મહાકાલનો આ હેતુનો અંત દીપોત્સવીના મંગલમય દિવસે અથવા નવીન વર્ષના આરંભના શુભ દિવસે સંસ્કારી મહાકાલના ગુણ દસ્તમાં પ્રાપ્ત થાય છે.

—સદ્વિક્રી વાયકોના લક્ષમાં આવ્યાવિના નહિ જ રહું હોય કે પૂર્ણ થતા વર્ષમાં મહાકાલના લેખકોએ પોતાના કલ્યાણકર લેખોવડે સર્વને સંતોષ આપવામાં કોઈ પણ પ્રકારે ન્યૂનતા રાખી નથી.

—નવીન વર્ષમાં, આ વર્ષકરતાં પણ વાયકોને અધિક જ્ઞાન, અધિક આનંદ, તથા અધિક શાંતિ પ્રકટાવવાનું પોતાનું કર્તવ્ય, અધિક ઉત્સાહથી સાધવાનો તેમનો દૃઢ સંકલ્પ છે; અને પરમાત્માના અનુગ્રહથી તે સંકલ્પ સિદ્ધ થવાનાં સર્વ ચિદ્દનો કપારનાં એ સ્વપ્ન જણાઈ ગયાં છે.

—કોઈ પણ મનુષ્યે દુઃખવાળી નીચી સ્થિતિમાં રહેવાનું કશું જ કારણ નથી. અખંડ સુખવાળી અનુપમ ઉચ્ચ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રાણીમાનવો દૃઢ છે, એટલું જ નહિ પણ યોગ્ય પ્રયત્નથી સર્વ મનુષ્યો તે પ્રાપ્ત કરી શકે છે. સુખવાળી ઉચ્ચ સ્થિતિ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવી, એનું જ્ઞાન ન હોવાથી જ આજે મનુષ્યો પોતાને મજેલી ગમે તેવી સ્થિતિમાં નિજાવ્યા કરે છે. પણ તેવી રીતે નિભાવ્યા કરવાની કોઈને કશી જ અગત્ય નથી.

—દુઃખવાળી નીચી સ્થિતિમાં સગ્યા કરવાનું કોઈને જેમ કશું જ કારણ નથી તેમ સાધારણ ઉદય પ્રાપ્ત કરીને સંતોષ માનવાનું પણ કોઈને કશું જ કારણ નથી. સર્વ વિષયમાં અસાધારણ ઉદય પ્રાપ્ત કરવાનું આપણામાં સામર્થ્ય છે તો પછી શા માટે સાધારણ ઉદયથી સંતોષ માનવો ?

—ઉદયના માર્ગમાં નિરંતર આગળ અને આગળ વધ્યા જવાના ઉપાયો; અનુભવી પુરોગામીએ જે શોધી કાઢ્યા છે, તે ઉપાયોનું સદજ પ્રયત્નથી આપણને જ્ઞાન થઈ શકે એમ છે, તથા તેમને અનુસરવાનું આપણામાં સામર્થ્ય છે, તો પછી શા માટે આપણે આગળ ન વધવું ? સદમી તિલક કરવા આવે, ત્યારે શા માટે મુખને આગળ ન ધરવું ?

—ઉદયના માર્ગમાં નિરંતર આગળ અને આગળ કેવી રીતે વધવું, એ જ વિષયનું, સર્વને સમજાવું પડે એવી રીતે જ્ઞાન આપવાનો મહાકાલ અધિક અધિક ઉત્સાહથી નિત્ય પ્રયત્ન કરે છે, એવા મહાકાલના સજ્જન વાયકોમાંથી કોને અનુભવી છે ? વાયકોને પોતાનું સુખ સાધવામાં કંઈ જ ઉપયોગમાં ન આવે, એવા વ્યર્થ પાંડિત્યથી ભરેલા લેખો મહાકાલમાં આપવામાં આવતા નથી, પરંતુ પ્રત્યેક કાળે આચારમાં મૂકી શકાય એવા, પોતાના જીવનને ઉચ્ચ કરવાનો બોધ તેમાં નિરંતર આપવામાં આવે છે. મહાકાલના લેખકોનો ઉદ્દેશ, પાંચનાગ્રંથોને જે ધડી આનંદ ઉપગમવાનો નથી, અથવા તો માત્ર વિનાની લમણાઝીકમાં વાયકોના જાણનો દાવ કરવાનો નથી, પણ યોગ્ય પ્રયત્નથી રચાઈ સુખ કેમ મેળવવું, તેના નિયમોનું વિવિધ પ્રકારે જ્ઞાન આપવાનો

છે. મહાકાલનો ઉદ્દેશ મનુષ્યને મનુષ્ય જ સખી રહેવાનો નથી, પણ તેને દેવ, ઇશ, અને પરમેશ્વરસદૃશ બનાવવાનો છે.

—મહાકાલ માસિક વાંચવા માટે નથી, પણ આચારમાં મૂકવા માટે છે. તે આળસુ મનુષ્યોને માટે નથી, પણ ઉદ્યોગી પુરુષોમાટે છે. જેમને ખાવું, પીવું, અને મરણ આવ્યે મરવું, એ વિના હંવનનો બીજો કશો ઉદ્દેશ સમજાવ્યો નથી, એવા મનુષ્યોને માટે તે નથી, પરંતુ જેમને આ નાશવાન જગતમાં અવિનાશી વસ્તુનો અનુભવ કરી અવિનાશી અસીમ સુખ મેળવવું છે, તેમને માટે છે.

—નવીન વર્ષમાં મહાકાલ કૃત્યાણના વધારે ઉંચા પ્રદેશોમાં પ્રવાસ કરશે. તે પ્રદેશોમાં પ્રવાસ કરવા પોતાના ગ્રિય વાયકાને તે અત્યંત પ્રેમથી આમંત્રણ કરે છે. આ નવા પ્રદેશોના સાધનું વધુન વાણીથી થવું અસકય હોવાથી અનુભવ કરવા જ તે વાયકાને આગ્રહ કરે છે.

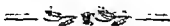
—નવા વર્ષનો પ્રથમ અંક, ગયાં વર્ષોની પેઠે, આ વર્ષે વી. પી. ચી મોકલવામાં નહિ આવે. તેથી જે સજ્જનોને ગ્રાહક રહેવા ઇચ્છા હોય તેમણે નવા વર્ષનું લવાજમ કાર્તિકે વદી ૧૪ તુષીમાં, મની ઓરડરથી મોકલવા કૃપા કરવી. મની ઓરડરથી લવાજમ નહિ આવે, તેમના ઉપર નવો અંક મોકલવામાં નહિ આવે.

—મહાકાલ તથા પ્રાતઃકાલ બંનેના ગ્રાહકો બંનેનું લવાજમ સાથે મોકલશે તો અડચણ નથી. લવાજમ મોકલનારે મની ઓરડરનો કુપનમાં પોતાનું નામ, સ્થાન, તથા કયા માસિકનું લવાજમ મોકલ્યું છે, તે સ્પષ્ટ અક્ષરે લખવા કૃપા કરવી.

—મહાકાલના ગ્રાહકોની સંખ્યા પ્રતિદિન વધતી જતી હોવાથી પાછલા અંકો સીલકમાં રહેતા નથી. આથી ગ્રાહક થવા ઇચ્છનારે વર્ષના આરંભમાં જ ગ્રાહક થવું સારું છે. અધવચથી ગ્રાહક થનાર સજ્જનો પાછલા અંકોમાટે અત્યંત આગ્રહ કરે છે, પણ સીલકમાં ન હોવાથી તેમને નિરાશ થવું પડે છે.

—આ વર્ષના આરંભમાં મહાકાલનાં માત્ર સત્તરસે ગ્રાહક હતાં. આ વર્ષના અંતમાં તે સંખ્યા વધીને ષચીસસે ઉપરની થઈ છે. આ અનુમાને અમે આ વર્ષના કાર્તિક માસમાં જ કર્યું હતું, અને તે અક્ષરશઃ ખરું પડ્યું છે. નવીન વર્ષના અંતમાં આ સંખ્યા બહુ મોટા પ્રમાણમાં વધવા પૂરું સંભવ છે; અને તેથી જેઓ આજથી જ ગ્રાહક નહિ થાય તેમને પાછળથી વર્ષની સરઆતના અંકો નહિ મળે.

—ગયા અંકમાં ૪૦૭ મા પૃષ્ઠમાં ૩૧ મી લીટીમાં રૂપ. ‘ધન ઇચ્છની’ જગ્યાએ ‘ધન પુટ’ તથા ૪૦૫ મા પૃષ્ઠમાં ૩૧ મી લીટીમાં ‘પ્રેરક પ્રતિ’ની જગ્યાએ ‘પ્રેરક પતિ’ વાંચવા કૃપા કરવી.

યોગિની.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૫૪ થી.)

પ્રકરણ ૨૨.

અમારો ગૃહસ્થાશ્રમ.

ક્ષિતિજમાં અરુણોદયને પ્રકટવાને હજી એ ઘટિકાનો વિસંધ હશે એટલામાં જોમ ક્રોધ ધ્યાનસ્થ યોગી ધ્યાનમાંથી જાગૃત્ થાય તેમ યોગિનીના આલાપના આરંભના જ સુમધુર સ્વરો મારા કર્ણમાં પ્રવેશતાં મારી નિદ્રા ઉઠી ગઈ, અને તેજ એકદમ ઉધડી ગયાં. મેં સુતાં સુતાં જ જોયું તો જાણ્યું કે મારાથી થોડે અંતરે તેને જ મીચીને ધ્યાનસ્થ મુદ્રાપૂર્વક બેઠી હતી, અને નીચેપ્રમાણે ઇંદ્રની અવપર્યવાનું પદ ગાતી હતી.

પ્રભાત.

હૃદયજીવન ! હૃદય ઉઘાડો, નલમાં પ્રકટ પધારો રે, હૃદય
 પુણ્ય નયનો, દિવ્ય વદનને, દર્શાવી પ્રભુ મારો રે, હૃદય
 મુખ્યા આમ અમોથી રહી કાં, અંતર આજે ધારો રે, હૃદય
 સ્વજનથી બેઠું મું ઉચિત ગણાતો, ધર્મના નાથ વિચારો રે, હૃદય
 વીલાં વદન પ્રવૃદ્ધ કરો પ્રભુ, શોક, તિમિર નિવારો રે, હૃદય
 કૃપારશ્મિરૂપ અમૃત સિંચી, મૃતને નાથ ઉચારો રે, હૃદય
 કહી કહીને કહેવાનું એક જ ફેડો વિરહતપારો રે, હૃદય
 નરહરિપ્રભુ ગુણી આ જ અમારો, આ વિધિહીન લવારો રે, હૃદય

પદ સમાપ્ત થતાં તેણે મેજ ઉઘાડ્યાં, અને હું પણ સચામાં બેઠો થયો. મને જાગૃત્ થયેલો જોઈ તે મારા નિકટ આવી, અને પ્રસન્ન વદનથી મને વિનયપૂર્વક નમન કરી બેઠી, લગવન ! દંતધાવનમાટે જળવગેરે સર્વ તૈયાર છે. મેં મંદ મંદ હસીને કહ્યું, દેવિ ! મારે માટે તેવી કશી જ કાળજી કરવાનું તારે પ્રયોજન નથી. આમાં સર્વ કામ મેં મારી મેળે જ કરવાનો નિયમ રાખ્યો છે. નોકરથી તે સર્વ થઈ શકે. પણ તેમ કરવું અને મંદવાડને આમંત્રણ કરવું, એ બંને બરાબર છે. જેઓ પોતાના દેહના વ્યવહાર પોતાની મેળે કરતા નથી, પણ શ્રીમંતાઈમાં ફળી જઈ નોકરો-પાસે, અથવા પોતાને તાબે પડેલાં મનુષ્યોપાસે કરાવે છે, તેઓમાં દિવસે દિવસે આજસ, જડતા, અને પરતંત્રતા વધતાં જાય છે. સ્ફુર્તિ ધટવાથી અને શરીરના અવયવોનું દુઝનઅલન ઓછું થઈ જવાથી તેઓના રુધિરની ગતિ મંદ પડી જાય છે, અને આમ થતાં વિવિધ શારીરિક વ્યાધિઓનાં તથા માનસ વ્યાધિઓનાં શરીરમાં મૂળ નાંખાય છે. માટે પોતાને કરવાના વ્યવહારો નોકરપાસે અથવા પોતાની આંખાસે કરાવવા, એ દાનિ કરનાર હોવાથી મારા પોતાના દેહવ્યવહારમાં મને મદદ કરવા મેં નોકરને મૂંઝથી જ રાખ્યો નથી, અને તારી પાસે પણ તેવા વ્યવહાર કરાવી આપણા જાનેના સુખને દાનિ પહોંચાડ્યા હું ઇચ્છતો નથી. આથી મારાથી નિદ્રા જતી શકે એવા વ્યવ-

હારમાં હું મને મદદ કરજે, અને જે મારાથી થઇ શકે એવા હોય તેમાં મને પોતાને જ પ્રયત્ન કરવા દેજે. તારી ખરી મદદની જેમાં મારે જરૂર છે, તેવાં કાર્યો હું તને જણાવતો રહીશ, અને હું પણ મને, જેમાં મારી મદદની તને જરૂર પડે તે નિઃશંકપણે જણાવતો રહેજે. જો ! એકાદ કલાકમાં સ્નાનચોરેથી પરવારી હું મારી સંયમ-શાળામાં પ્રવેશીશ. ત્યાં હું પણ આવજે, અને તારા સહધર્મચારિણી પદનું સાધકપ કરજે.

આમ બોલી, હું મારા દેહશુદ્ધિ સાધવાના કાર્યમાં યોગ્યથો, અને યોગિની પણ પોતાને પ્રાપ્ત વ્યવહાર કરવા લાગી.

સ્નાનથી પરવારી હું સંયમશાળામાં આવ્યો. યોગિની ત્યાં મારા પૂર્વે જ આવી હતી. મારી સંયમશાળાની વ્યવસ્થા છૂટી રાખતી હતી, કારણ હજી તે મારી નોકરીમાં હતી. પૂર્વ કરતાં મેં તેના પચાસ વધારે આવ્યો હતો, અને તે બહુ બસા સ્વભાવની હોવાથી હું તેને જ રાખી રહ્યો હતો. સંયમશાળામાં હું આવ્યો ત્યારે યોગિની તેને આગ્રહથી કંઈક સમજાવતી મને જણાવે. તરત જ મને સ્પષ્ટ થયું કે છૂટીએ યોગિનીને વિવિધ વિષયની વાતોમાં જોડવા યત્ન કર્યો હતો, પરંતુ સંયમશાળામાં ગમે તે વિષયની વાતો કરવાથી તે સ્થગિત વાતાવરણ બગડે છે, અને તેથી સંયમ સાધનારને નિષ્કેપ થાય છે, તેથી તે સ્થળમાં તેની વાતો કરવી અયોગ્ય છે. મારે આજે પછી બીજી જગ્યાએ આ સંયમમાં વાત કરીશું, એમ યોગિની તેને સમજાવતી હતી. માગે ત્યાં જવાથી તેમની વાર્તા આગળ ચાલતી અટકી ગઈ. દરરોજની અશિક્ષિતને અધ્યાત્મશાસ્ત્રનો આ ગૂઢ નિયમ યોગિની કેવી રીતે સમજાવી તેની ખાતરી કરી શકત, જે જાણવાની મને બહુ ઇચ્છા હતી, પણ મારા આવાથી વાત અટકી ગઈ હતી. અને મારા સમક્ષ આગળ ચાલવાનો અસંભવ હોવાથી મારો આતુરતા દખાવો રાખી, નિયમ પ્રમાણે છૂટીને ત્યાંની જગ્યા રહેવા મેં સૂચવી દીધું. તેના મધ્ય પછી મેં યોગિનીને કહ્યું, દેવિ ! સ્ત્રી અને પુરુષ એ બે મળીને આખું અંગ ગણાવું હોવાથી સ્ત્રી, એ પુરુષનું અર્ધું અંગ છે. જે શુભો અને શક્તિઓ પુરુષમાં છે, તે સ્ત્રીમાં નથી, અને જે શુભો અને શક્તિઓ સ્ત્રીમાં છે, તે પુરુષમાં નથી. સ્ત્રી અને પુરુષ ઉભયમાં રહેલા શુભો અને શક્તિઓનું જ્યારે સંમેલન થાય છે, ત્યારે કાંઈ પણ કાર્યને સાધવાનું સામર્થ્ય પૂરું પામે છે. અને તેથી એકત્ર મળી તેઓ જ્યારે કાંઈ કાર્યને સાધે છે, ત્યારે તે કાર્ય સર્વત્ર પ્રકારે સધાય છે. આ નિયમ દર્શાવવાને નાટે જ કુદરતે અમ્મા વિશ્વમાં જ્યાં ત્યાં સ્ત્રીતત્વ અને પુરુષતત્વનો સંયોગ કર્યો છે. આપણા સારમાં જ જોઈએ તો જમણા આંખ પુરુષ છે, અને ડાબી આંખ સ્ત્રી છે. એકલી જમણી આંખથી કે એકલી ડાબી આંખથી દેશનું કાર્ય ઉત્તમ પ્રકારે શું કદી થાય છે ? જમણો કાન પુરુષ છે, અને ડાબો કાન સ્ત્રી છે. જાંતોનો સંયોગ હોય છે, ત્યાં જ સાંજળવાની ક્રિયા ઉત્તમ પ્રકારે થાય છે. એક કાન બહિષ્કાર થયો હોય છે તો સાંજળવામાં કેટલી અડચણ પડે છે, એનો અનુભવ આપણે મનુષ્યોને શું નથી ? એ જ પ્રમાણે જમણું નાસિકાનું છિદ્ર તથા ડાબું છિદ્ર, જમણું જીરુ તથા ડાબું જીરુ, જમણો હાથ તથા ડાબો હાથ, જમણું ફેરુ તથા ડાબું ફેરુ,

હૃદયમાં કાનના આકારની જમણી શબ્દલી તથા ડાબી શબ્દલી (auricle) મગજમાં આગસો ભાગ, તથા પાછલો ભાગ, (cerebrum and cerebellum), શુદ્ધમાં જેમણે તથા ડાબે પુરુષો, પત્નમાં જેમણે તથા, ડાબે પગ, આ બધા બે વિભાગો શું કામને છે ? એ જ કે એકસો પુરુષ, અથવા એકલી, સ્ત્રી કોઈ પણ કાર્ય ઉત્તમ, પ્રકારે સાધી શકવા સમર્થ હોતાં જ નથી. બંને બેમાં મળીને પોતાના શુદ્ધોત્તમો અને શક્તિઓનો સંગોળ કરે છે, અને તે સંયોગથી ઉત્પન્ન થયેલા અથવા જનમેલા નવા બળપ્રકારે કાર્યને સાધે છે, ત્યારે જ તે કાર્યમાં વ્યયાર્થ પૂર્યું પછી પ્રકટે છે. કુદરતના છેક હવકામાં દલકા, કાર્યથી આરંભીને તે ઉત્તરોત્તર ચલતાં ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ કાર્યોમાં એક સરખી રીતે સર્વત્ર આ ગિયમ પ્રવર્તે રહે છે, એવું અવલોકન કરનારને જણાય છે. અર્થાત્ જનિત સૃષ્ટિથી આરંભીને તે છેક દેવસૃષ્ટિ અને ઈશ્વરસૃષ્ટિપર્યંત આ ગિયમ વ્યાપી રહેલું છે, તે મનુષ્યસૃષ્ટિમાં તેનો અવવાદ હોય એમ માનવું એ કુદરતનું અભિપ્રાય જ સ્પષ્ટ છે. આથી જ શુદ્ધતાશ્રમને ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષ એ ચારે પુરુષાર્થની સિદ્ધિ કરાવનાર સત્તાસ્રોત્તમે અપેક્ષા છે, અને સર્વ આશ્રમોમાં સહશી થેષ્ઠ આશ્રમતરીકે તેની સ્થિતિ કરી છે, તે ક્રેવળ યથાર્થ છે. જેઓ તમને સ્ત્રીઓને નિંદે છે, અને પુરુષાર્થ સાધનામાં તમારા ત્યાગની અનવધાઈ અગ્રાપને ભાર દ્યુને કળન કરે છે, તેઓ વસ્તુતાત્તમે શું હો તે અણગતા નથી. તેમની સ્થૂક દષ્ટિ હોડાંને લુગે છે, પણ ગર્ભભાગસુધી પહોંચી અંદર રહેલા મત્તને જોઈ શકતી નથી. ઉપશોગ કરતાં આપડે તો પ્રયેક વસ્તુ અનવધિ, દલ્યાણુને સાધનારી થાય છે, અને ઉપયોગ કરતાં ન આપડે તો કલ્યાણુને સ્પૃધનારી વસ્તુઓ પણ નરકમાં નાંખનારી થાય છે. એકના હાથમાં દીપક જગારે અંધકારનો નાશ કરનાર થાય છે, ત્યારે તેનો તે જ દીપક કોઈ ઉન્મત્તના હાથમાં તેનાં વલો સંગમ્યાવી તેને બાળી મૂકનાર થાય છે, દીપકનો આમાં શો દોષ ? તમે સ્ત્રીઓના સંજયમાં પણ આત્મ જ ચલું છે. અને અત્યંત મનુષ્યોએ તમારું વ્યર્થ બદાં ત્યા ગમેનહુ કર્યું છે. તમારા ઉદરમાં નેત્ર માસ પેપરુને પામી અસ્તિત્વમાં આવેલાં જતાં, કેસાક કનકાએ નમારો સંજય નરકમાં નાંખનાર છે, એમ કહેતાં સંકોચાના નથી, તમામ સંજયને આટે આળક અને યુવાન, વદ્ધ અને ત્યાગી, સર્વના જ અતકરણતા ઉડામાં ઉડા ભાગમાં જે તીવ્ર, દેવે રહેલી છે, અને જે મને તેટલી દાખવા, જતાં પણ જયતમાં નહિ તો રૂડપનમાં પણ મોટા મોટા ત્યાગી ગાનાતા પુરુષોના હૃદયમાંથી કુદરત મારી બહાર નીકળી આવે છે, તે તમારા સંજય મળી આભરિકતા અને ત્યાગી અસ્વાભાવિકતા મૂલ્ય છે. તમારા સંજયની નીચ દેખાને જે હદમાં સખી જોઈએ તેવી હદમાં જ્યારે નથી સખવામાં આવતી ત્યારે જ તમારો સંજય દાગિને પ્રકટાવે છે, પણ તેવું તો સર્વમાં જ થાય છે. મિત્રજાનો જ્યાં જ્યાં ત્યાગ થાય છે ત્યાં દાગિ થાય જ છે, આથી અગિતપણા ઉપર પ્રહાર કરવાના મૂકીને તમારાઉપર જ પ્રહાર કરવા એ કેટલું અત્યંત ! તમામ સ્થૂમ શરીરનો યોગ સંજય કેને કહેવો, અને તે યોગ સંજય સા શા અપૂર્વ લાભો આપે છે, ને જ મનુષ્યોના મોટા જાને કુદરત ગિરીશય કરી શોધી કાઢવું

તથી તે માનસ સંબંધ અને આધ્યાત્મિક સંબંધનો તો વિચાર કરવાનો જ. અ-
વકાશ ક્યાં રહે! જગતમાં એક ધાસનું તણખનું સરખું પણ નકામું નથી—
તુચ્છમાં તુચ્છ જણાતી વસ્તુમાં પણ કંઈ ને કંઈ આશ્ચર્યકારક શક્તિ રહેલી છે—
તો કુદરતની કારીગરીનો અપ્રતિમ નમુનો જે સ્ત્રીશરીર—તત્ત્વજ્ઞાનીઓ, યોગીઓ,
મહાપુરુષો, દેશમહત્તો, વીરો, કવિઓ, કલાજિનો, વિદ્વાનો વગેરે મહામૂલ્યવાન રત્નોને પા-
કવાની દેવી ખાણ—તે મનુષ્યોને નરકમાં નાંખવા માટે અથવા મનુષ્યોને વિધવિધ,
દુઃખો આપવામાટે ઈશ્વર રચે છે, એવા નિશ્ચયો સ્થાપવા અને જેને તેને દલાવવા,
પ્રયત્ન કરવો, એના જેવું અવિચારવાળું જીવું કયું કૃત્ય છે? આ સઘળું કહીને,
હું મનોરમા! આ સમયે હું તને જે કહેવા ઇચ્છું છું તે એ છે કે પરમેશ્વર-
ની કૃપાથી તને અને મને જે સત્ય છે તે સમજાયું છે, અને તેથી પરમ કલ્યાણ
સાંપવામા આ પુરુષને ઉપાધિક્ષ છે, અને પુરુષ આને ઉપાધિરૂપ છે, એવા અવિચાર-
ભરેલા નિશ્ચયો અસંખ્ય સ્ત્રીપુરુષો સેરી પરપરને જે દષ્ટિથી જુએ છે, તેવી દષ્ટિ
આપણામાં કોઈ કાલે પણ થવા ન પામે, પણ આપણે ઉભય પરસ્પરના પરમહિતનાં,
સાંધક જ છીએ, એવી સત્ય દષ્ટિ આપણામાં નિરંતર રહે.

દેવિ! આજ સુધી મારા સંયમના રથને એક પૈડું હતું, પણ આજે તું મારી
સાથે જોડવાથી હવે તેને બે પૈડું થયાં છે. સંયમરૂપ એક અર્થને સાધવા આજથી આ
સંયમશાળામાં આપણે બંને સાથે પ્રયત્નશીલ થઈશું. આપણાં આશય, ઇદ્દ અને ઉ-
પાસના આજથી એક થશે. ભૌતિક સંદિમાં આપણાં રથૂસ શરીરનો ભૌતિક સંબંધ
જેમ પરસ્પરમાં, સામાન્ય મનુષ્યોની કલ્પનામાં પણ ન આવે, એવા આશ્ચર્યજનક ઓ-
જસરે પ્રકટાવવા સમર્થ થયો છે, તેમ માનસ સંદિમાં અને આધ્યાત્મિક સંદિમાં આ-
જથી આપણો માનસ અને આધ્યાત્મિક સંબંધ આપણને ઉલ્લસને અપૂર્વ માનસ અને
આધ્યાત્મિક સામર્થ્યનો અનુભવ કરાવનાર થશે.

આમ કહીને મેં પછી યોગિનીને મારી સમીપ સ્થાયેલા એક જીવન આસનઉપર બેસવા
કહ્યું. તે પ્રમાણે તે બેઠા પછા જે આસન હું કરતો હતો, તે આસન મેં તેને યોગ્યરૂપે,
ગરબું જ નહિ પરંતુ જે મનહો હું જગ કરતો હતો, તેના તથા પ્રાણાયામાદિ જે જે
નિયમિત ક્રિયાઓ હું કરતો હતો, તે સર્વોત્તમ મેં તેને યથાવિધિ ઉપદેશ આપ્યો. મારા
અધિકારની ક્રિયાઓ યોગિનીને કરવાનો અધિકાર મેં શી રીતે નિર્ણય કર્યો, તે સંબં-
ધની, ત્રિય વાચક! તમને શંકા થશે, પરંતુ, મારા સદ્ગુરુશ્રીની અનુગ્રાહી જ મેં તેમ
કયું હતું? જો જાણી તમે શંકાને, ભગશે! યોગિનીનો, અધિકાર મારા કરતાં કોઈ
પણ અંશમાં ન્યૂન ન હતો. અન્ય સામાન્ય સ્ત્રીઓ જેવી તમે જે તેને ગણી હોય તો
મારે સંમિદ કહ્યું પડે છે કે તમારું અનુમાન મૂલભરેલું છે, પરમેશ્વરના અનુગ્રહથી,
દુઃખ અને સર્કારના સંયોગનેય અથવા મણિ, અને કુંદના સંબંધનેય અમારું પુરમ
બન્યું હતું, અને તેથી મારા અધિકારની ક્રિયાઓ તેને પ્રતિકૂળ પડવાના સંભવનું
અનુમાનસરખું પણ થઈ શકે તેમ ન હતું.

હવે સમયે હું કંઈ ક્રિયા કરતો સમય હતો કેવા વિધિથી કરતો હતો, તે સર્વ

મેં યોગિનીને સમગ્રબુદ્ધિ, અને તે સમયે તે જ ક્રિયા તેટલો સમય તેવા જ વિધિથી કરવા મેં તેને સૂચવ્યું. પછી અગે ઉલ્લેખ પ્રયત્નમાં યોગ્યતા.

પ્રિય વાચક ! જો તમે શરીરશાસ્ત્રનો અને તેના અંગમૂળ પ્રજોત્પત્તિવિદ્યાનો અભ્યાસ કર્યો હશે તો તમારા જાણવામાં આવ્યું હશે કે લગ્નને માટે સર્વ પ્રકારની યોગ્યતાવાળી અને પરસ્પરમાં શુદ્ધ પ્રેમવાળી સ્ત્રીપુરુષનાં લગ્નથી જે પ્રમ્લ ઉત્પન્ન થાય છે, તે આ પૃથ્વીના અલંકારરૂપ જ હોય છે. આવાં સ્ત્રીપુરુષોનો શારીરિક સંબંધ સર્વોત્તમ પ્રમાણે ઉત્પન્ન કરવામાં કદી પણ નિષ્ફળ જતો નથી.

પુરુષ શરીરમાં વીર્ય એ જેમ પુરુષશરીરનું સર્વોત્તમ દ્રવ્ય છે, તેમ સ્ત્રીપુરુષમાં રેતસુ, એ સ્ત્રીશરીરનું સર્વોત્તમ દ્રવ્ય છે. આ બંને અગે તેવાં ઉત્તમ અને બલવાન હોય પણ તેમનો જો પરસ્પરથી વિયોગ રહે છે, તો તેમનું ઉપજવું, દુષ્કૃત આપનારી ગાયત્રી પેઠે બધું જ થઈ રહે છે. તેમનો વિધિપૂર્વક સંયોગ થવા દો; અને તમે શું જુઓ છો? કોઈ રથજે યાત્રાવસ્થા, યતિજ, વાસ્તીકિ, વ્યાસ અને શંકરાચાર્યજેવા ઇષ્ટગુરુ મહાપુરુષો પ્રકટે છે, તો કોઈ રથજે અર્જુન, હીમ, કર્ણ, અને મોંઘાતાજેવા સમર્થ નરવીરો પ્રકટે છે. કોઈ રથજે રામ, દુષ્ય, અને બુદ્ધજેવા અંશાયતારો પ્રકટે છે, તો કોઈ રથજે મહાવીર રામ, શુભસ કાંકરિટ, અને ઝોરોઆરટરજેવા સમર્થ ધર્મપ્રવર્તકો પ્રકટે છે. કોઈ રથજે કાશિદાસ, બાણ, અને હંડીજેવા કવિવરો દર્શન દે છે, તો કોઈ રથજે મિહિર, શેકરપીપર અને ટેનીસનજેવાં કવિરત્નો ઉદ્ભવે છે. સીસેરા, હિમોસ્થીનીસ, સીઝર, નેપોલીયન, બેકન, મોડીસન વગેરે અસંખ્ય વિશ્વવિખ્યાત પુરુષો શાનો પરિણામ છે? યોગ્યતાવાળા સ્ત્રીતત્ત્વના અને પુરુષતત્ત્વના વિયોગનો કે સંયોગનો? અધિક શું? જે ધર્મ, સ્ત્રીતત્ત્વનો અને પુરુષતત્ત્વનો વિયોગ જ કલ્યાણનો હેતુ છે, એવું શાસન કરે છે, એમ ધર્મનાં નિમિત્ત તરવા ન સમજવાથી બધાં ત્યાં કલ્યાણમાં આવે છે, આ તેથી ત્યાગની અણુમણુમણુથી મદદતા સ્થાપનામાં આવે છે, તે ધર્મ પોતે અસ્તિત્વમાં જ રી રીતે આવ્યો? સર્વથા દૃષ્ટ અને અદૃષ્ટ જગત્, અથવા અન્ય શબ્દોમાં કહીશું તો રથસૂત્ર સદમ અને કારણ જગત્ સ્ત્રીતત્ત્વ અને પુરુષતત્ત્વના અનુકૂળ સંયોગનો જ પરિણામ છે.

જેમ વીર્ય અને રેતસુ એ રથસૂત્ર સ્ત્રીશરીર અને પુરુષશરીરનાં સર્વોત્તમ દ્રવ્ય છે, તેમ પુરુષના માનસ શરીરનું શુદ્ધિ અને સ્ત્રીના માનસ શરીરનું અંતર્જ્ઞાન એ સર્વોત્તમ દ્રવ્ય છે. અને જેમ વીર્ય અને રેતસુના સંયોગથી પૃથ્વીના અલંકારરૂપ નરવીરો પ્રકટે છે, તેમ માનસ પ્રદેશમાં શુદ્ધિ અને અંતર્જ્ઞાનના સંયોગથી વિશ્વના સારરૂપ સત્ય જ્ઞાનરૂપ પ્રમ્લ પ્રકટે છે. જે પુરુષના માનસ શરીરના રૂપરૂપ જે શુદ્ધિ, તે કાવ્યમાં બે-ગાયલી હોય છે અને સ્ત્રીએ પણ પોતાની માનસિક શક્તિઓને તે જ રીતમાં કેળવી હોય છે તો આવાં સ્ત્રીપુરુષોના માનસ નિયારોના સંયોગથી પ્રકટનારું કાવ્ય આદ્યુત પ્રતિભાવાળું હોય છે. જે પુરુષ નવા નવા યોગિક શોધો કરનાર હોય છે અગે સ્ત્રી પણ પુરુષના જ જેવી માનસ સૂચિવાળી હોઈને તે પોતાના પતિસાથે કોઈ નવો શોધ કરવાના ઉદ્દેશમાં યોગ્ય છે, તો ઉભયની માનસ શક્તિઓનો સંયોગ થતાં, ધારેલો શોધ સત્તર અને બહુ ઉત્તમ પ્રકારનો થાય છે. આ જ પ્રમાણે જ્ઞાનની વિવિધ શાખાઓમાં સ્ત્રી-

પુરુષના માનસ શરીરોનો સંયોગ જ્ઞાનરૂપ આશ્વર્થકારક પ્રગ્લભે પ્રકટાવે છે. આજે મનુ-
ષ્યોના મોટા ભાગને જેમ સ્થૂલ શરીરોના અનુકૂળ સંબંધનું જ્ઞાન કે જ્ઞાન નથી અને તેથી
અમે તેવો સંબંધ કરીને અમે તેવી સામાન્ય પ્રગ્લભી જગતમાં જીવિ કરે છે, તે જ પ્રમાણે
માનસ શરીરોનો અનુકૂળ સંબંધ કોને કહેવો તથા તે કેવી રીતે યાવ છે તેનું તેમને જ્ઞાન
કે જ્ઞાન નથી, અને તેથી સ્થૂલ જગતમાં જેમ આજે અપ્રજ્ઞ અને હીમસેન અને વસિષ્ઠ
અને વાલ્મીકિનો દુષ્કાળ થયો છે, તેમ માનસ જગતમાં દૈવી જ્ઞાનનો અને દૈવી શોધોનો
દુષ્કાળ થયો છે પાશ્વ્યાત્ય પ્રજ્ઞઓમાં જે નવી નવી શોધોના ઝળકારા આજે પ્રસંગોપાત્ત
ગતા દષ્ટિએ આવે છે, તેમાં જાણતાં અથવા અજાણતાં થયેલો સ્ત્રીઓનાં માનસ શરી-
રોનો સંબંધ હેતુશૂન્ય હોય છે, એ સદ્ધર્મ રીતે અવલોકન કરનાર કોઈ પણ વિવેકીને
સ્પષ્ટ થયાવિના રહે તેમ નથી.

ત્રિપ વાચક ! સ્ત્રીપુરુષોનાં માનસ શરીરોનો સંબંધ આ પ્રમાણે સદ્ધર્મ જગતમાં
દૈવી સદ્ધર્મ જ્ઞાને પ્રકટાવતો હોવાથી હું તથા યોગિની સંબંધશાળામાં ત્યારપછી નિત્ય
સાથે જ એસવા લાગ્યાં. અમે ઉભયનાં માનસ શરીરના સંયોગનાં દ્રવ્ય કેટલા સંખ્યમાં
કેવાં પ્રકટયાં, એ સર્વ અમારા પોતાના અનુભવનો ખાનગી વિષય હોવાથી, તથા યો-
ગનાં જ્ઞાન પ્રવર્તનવડે શુદ્ધ રાખવાનો યોગતત્ત્વવિદ્ધ પુરુષોનો તથા યોગશાસ્ત્રનો આ-
દેશ હોવાથી, હું તે વિષયઉપર પડેલો ખેંચુ તો તમારે તેથી આશ્ચર્ય કે ખેદ પામવાનું
કશું જ પ્રયોજન નથી. પ્રખર તેજથી પ્રકાશતી મારી આધ્યાત્મિક સંપત્તિ અન્યને કરા
જ ઉપયોગની ન હોવાથી, બાહ્યગરની બાહ્યની પેઠે પ્રેક્ષકોને વ્યર્થ બાધોડ ઉપજાવવાને
માટે હું તેને આ મારી વાતાનાં જુદાંઉપર પાયરવાનું ડહાણુપણું કરતો નથી.

(અપૂર્ણ.)

નવદશરૂપસમાપ્તિનિમિત્તા શ્રીમહાકાલા- ભિન્નસદ્ગુરુસ્તુતિઃ ।

રથોદ્ધતાવૃત્તમ્ ।

નેતેનેતેમુખવાક્કર્મ્યકં યોધયેત યદ્વર્ણનીયતામ્ ।
તન્નૃસિંહગુરુવર્ણનોદયતાઃ કે મજેયુરિહ નોપહાસ્યતામ્ ॥ ૧ ॥
યત્ક્રપાકમનયણિતાહિતો મૂલુકદ્મલિતઝીવકન્દુકઃ ।
યાન્તિ શૈવપદવૌધિયત્તલ । તં નૃસિંહગુરુમિષ્ટદં નુમઃ ॥ ૨ ॥
મોગિનો રસમુખાર્થસંચયે યોગિનો વિકચમાનેસામ્બુજે ।
યાન્તિ તૃતિમવલોક્ય યંચ્છાયિં તં સુભેશનૃહરિં નતા વયમ્ ॥ ૩ ॥
દાસ્યમક્ષયુચિતશિષ્યવર્તનં ચારયન્કરુણદેશિકોત્તમઃ ।
સત્સંવૃત્તિવિહતિં તત્તાન યસ્તં નમસ્યનૃહરિં નતા વયમ્ ॥ ૪ ॥
મોહમારિ ગુન્સારિં દુર્લભં શમ્વરારિચલહરિ પાવનમ્ ।
ગાઝપારિમત્તમરૂપારિં તે પાદવારિ નૃહરે પરામૃતમ્ ॥ ૬ ॥

કિં રત્નં પ્રિયતમસ્ય સંનિધૌ દે ત્વયેતિ યુવતી ન પુચ્છયંતે ।
 કિં કૃતં નૃહરિણા વિલાસનં-પ્રશ્ન एष उचितः कृतेतरः ॥ ૬ ॥
 કામતાપ્રભૃતિજમ્બુકીભયં કાનને કથય નઃ કથં ભવેત્ ।
 ગજંતિ સ્થગિતાદિગ્ગજો હિ યદ્ ધીદરીણુ નરકેસરી વલી ॥ ૭ ॥
 મૈવ સન્તુ ધનધાન્યધારિણી—શ્રીમુતા અથ વયસ્યવાન્ધવાઃ ।
 एकमेव वरमर्थयामहे त्वत्पदाब्जयुगचञ्चरीकृतम् ॥ ૮ ॥

અભ્યર્થના ।

વિશતિતમરૂપં તે ભગવન્ ભાગુભરેર્માસુરમોહ્યમ્ ।

प्रकटीभूयास्माकं तूर्णं हरतु तिमिरनिचयं हृदयात् ॥ ૯ ॥

અર્થઃ—નેતિનેતિ આદિ પદાંતવાક્યોનો સમૂહ જેમની અવર્ણનીયતાને સૂચવે છે તે શ્રીનૃસિંહચુરના વર્ણનમાટે ઉચિત, યથાર્થ કેાણુ આ જગતમાં હારપાત્ર ન બને ? (૧)

જેમની કૃપારૂપ સુંદર લાડડી (બેંટ) વડે પ્રહાર કરાયેલો, સંસ્મૃતિરૂપ ભૂમિઉપર ગચ્છતો વિવિધ દોષરૂપ ગલથી યુક્ત, છપરૂપ દોરો શિવપદરૂપ ગગનતલ પહોંચે છે તે વરદાતા શ્રીનૃસિંહચુરને અમે સ્તવીએ છીએ. (૨)

બોગીઓ રસાદિ વિપયસમૂહમાં, અને યોગીઓ પ્રકુલ હૃદયકમલમાં જેમની છાત્રિને અવલોડી વૃષ્ટ થાય છે તે સુખાધિપતિ (આનંદપત્ર) શ્રીનૃસિંહને અમે નમીએ છીએ. (૩)

કૃપાલુ ચુરોમાં શ્રેષ્ઠ એવા જેમણે દાસ્ય ભક્તિને ઉચિત પોતાના શિષ્યોત્તમ વર્તન શેક્તાં સમ્યક્તિને ઉચિત વિહારો કર્યા તે નમયા યોગ્ય શ્રીનૃસિંહને અમે નમીએ છીએ. (૪)

હે શ્રીનૃસિંહ ! મોહનો નાશ કરનાર, અતિલય સામર્થ્યશાળુ, દુર્લભ, કામના બલને તોડનાર, પાવન, અને ગંગાજળના મદનો ભંગ કરનાર એવું જે આપણું ચરણોદક છે તે શ્રેષ્ઠ અમૃત છે. (૫)

“ તારા પ્રિયતમના સમાગમમાં તે-શા ભોગ ભોગવ્યા ? ” એવો પ્રશ્ન યુવતિને કરવામાં આવતો નથી, તેમ “ શ્રીનૃસિંહ ચુરએ શા શા વિલાસ કર્યા (સાધકવર્ગને શું લગાવ્યો, રમાડ્યો, લજ્જાવ્યો) ? ” એ પ્રશ્ન નહિ કરાયેલો જ ઉચિત છે. (૬)

આ સંસારરૂપ અરણ્યવિષે કામનાદિ શિયાળવીઓનો ભય અમને ક્યાંથી હોય ? કારણ કે શ્રીનૃસિંહ ચુરરૂપ સમર્થ સિંહ, જેણે અસાનદિ દિગ્ગજોને સંતાવાની જરૂર પાડી છે, તે અમારી છુદ્ધિરૂપ ગુહાઓમાં ગર્જના કરે છે. (૭)

ધન, ધાન્ય, પૃથ્વી, સૂર્ય, પુત્ર, મિત્ર અને સર્ગો અમને હોળને માં; એક જ વર અમે માગીએ છીએ—આપના ચરણકમલયુગલવિષે જમરભાવને અગાર મન પામે. (૮)

પ્રાર્થના.

કિરણોના સમૂહને લીધે દીપ્તિવાળું, આપણું સ્તવન કરવાયોગ્ય વીરામુ કૃપ સાગર મહત્ થઈ, હે ભગવન્ ! અમારા અંતઃકરણમાંથી અધિકારના જમાવને દર કરો. (૯)

શ્રીસિદ્ધેશ્વર.

મનુષ્ય પ્રયત્નથી પોતાને જેવો ધારે છે, તેવો જ કરી શકે છે.

॥ ૐ શ્રી ॥

શ્રીસિદ્ધેશ્વરના મંદિરનો ઘંટાનાદ.

* * તમારું પોતાનું આ જગતમાં જન્મ ધરીને શું કર્તવ્ય છે, એ પ્રશ્ન તમે પોતે કોઈ દિવસ તમને ક્યો છે ? અને ક્યો છે, તો તેનો તમે તમને પોતાને શી ઉત્તર આપો છો ?

* * જ્યારથી સૃષ્ટિ પ્રતીતિમાં આવી છે, ત્યારથી આ પ્રશ્ન અસંખ્ય બુદ્ધિ-માન પુરુષોના હૃદયમાં રહ્યો છે, અને સદગાએ જ તેનો ઉત્તર આપવા ચલન કર્યો છે. વિવિધ ધર્મોની વિવિધ સંસ્થાઓ, આ ઉત્તર આપવાના પ્રયત્નના પરિણામો છે.

* * આ પ્રશ્નનાં ઉત્તરો વિવિધ બુદ્ધિમાન પુરુષોની દૃષ્ટિથી વિવિધ પ્રકારે અપાયાં છે, તથા અપાશે, તોપણ તે સર્વ ઉત્તરો, જે સલાથી યુક્ત હોય તો એક જ અર્થને પ્રત્યક્ષ કરાવે છે. તે અર્થ શો છે, તે સિદ્ધેશ્વર આ દિગોલસીના મંગળમય દિવસોમાં પોતાના ઘંટાનાદમાં દર્શાવવા પ્રયત્ન કરે છે. જેમને તે શ્રવણ કરવાની આતુરતા હોય તે લક્ષ્યપૂર્વક શ્રવણ કરે.

* * આ જગત જડ નથી, પણ ચૈતન્યમય છે. જડ એવો જે જૂદો કોઈ કહેવામાં આવે છે, તે અનિર્ચયિત અને અસત્ છે. કશું જ જડ નથી. મનુષ્ય, પશુ, પક્ષિઓ, અને વનસ્પતિ જેમ હવે છે, તેમ પાણી પગે કહેવાતા જડ પદાર્થો પણ હવે છે. જીવનવિનાની જડ વસ્તુ સૃષ્ટિમાં કશી છે, અથવા ક્યાં છે, એ કહેવાનું કાર્ય અસંત કઠિન છે—અસંભવિત છે. પાણીમાં મન અથવા અભિમાની હા, ધનસુપ્ત છે, વનસ્પતિમાં તે ગાઢસુપ્ત છે, અને પશુ તથા મનુષ્યાદિમાં તે જાગૃત છે, એવું જે કહેવામાં આવે છે, તે વાસ્તવિક નથી, પણ કવિની કલ્પના છે; કારણ કે પ્રત્યેક પાણીનો કકો, પ્રત્યેક માટીનું ટેડું, પ્રત્યેક અણુ, પ્રત્યેક વૃક્ષ, અને હવનાં અને મરેત્તાં પ્રાણીનાં

સરીરમાં રહેલો એકે એક પુટ (cells) વિદ્ય (ગાનથી ચુકત) હોય છે, અને પોતાના કર્તવ્યને સમજતો હોય છે.

* * સૃષ્ટિ જ્યારે સૃષ્ટિરૂપે નહિ હોય ત્યારે જડજેતુ કંઈક અનિર્ણય હોય તો તેની ના નથી, પરંતુ સૃષ્ટિનું હાલ પ્રતીત યતું સૃષ્ટરૂપ યતાં જડ અર્થાત્ જીવનવિનાની અવસ્થાને કોઈ પણ અણુમાં હોવાનો અવકાશ નથી. માયામાં અર્થાત્ જડમાં ચૈતન્યનો પ્રવેશ, એનું જ નામ સૃષ્ટિ છે. ચૈતન્યના સંગ્રંધથી અનિર્ણયની યતું અસ્તિત્વમાં આવયું, એનું જ નામ જગત્ છે. જગત્માંથી ચૈતન્યને લેઈ લેતાં જગત્ની જગત્રૂપે પ્રતીતિ રહેતી જ નથી, તેથી જગત્નો અણુઅણુ ચૈતન્યથી ઓતપ્રોત છે; ચૈતન્ય અણુઅણુમાં અંતર્યામી વ્યાપક છે, એ સહજ સ્પષ્ટ થાય છે.

* * અધિકારમય અને અવસ્તુરૂપ કોઈ પદાર્થને પ્રકાશમય અને વસ્તુરૂપ ચૈતન્યસાથે અનતદિ કાળથી સંયોગ અને વિયોગ થયા જ કરે છે. સંયોગકાળે સૃષ્ટિનો સહભાવ હોય છે, અને વિયોગકાળે અભાવ હોય છે.

* * આ અધિકારમય અવસ્તુ જેને શાસ્ત્રો માયા કહે છે, તેનો સંગ્રંધ કંઈવારનો ચૈતન્યનો ઉદ્દેશ, તે અવસ્તુને પ્રકાશમય કરી તે દ્વારા પોતાને પ્રકાશવાનો હોય છે, એમ અવલોકન કરતાં સ્પષ્ટ થયા વિના રહેતું નથી. આ ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવા તે પ્રત્યેક અણુના મધ્ય ભાગમાં રહે છે, અને ત્યાં રહે રહે, પોતાના સિદ્ધ નિયત્રોપમાણે તે અણુની ક્રમે ક્રમે વિશુદ્ધિ સાધે છે; અને જેમ જેમ તે અણુ અધિક વિશુદ્ધ થતો જાય છે, તેમ તેમ તે અણુદ્વારા પોતાના ઐશ્વર્યનો અધિક અધિક પ્રકાશ કરે છે.

* * જેમ અગ્નિ કાષ્ઠના સંગ્રંધમાં આવી; કાષ્ઠને પોતાના જેવું જ કરે છે, અને તે દ્વારા પ્રકાશ અને ઉજ્જ્વલતા નામના પોતાના ધર્મોને પ્રવર્તાવે છે, તેમ ચૈતન્ય સમગ્ર દરપ્રપચના સંગ્રંધમાં આવી, આ દરપ્રપચને અધિક અને અધિક પ્રકાશિત કરે છે, અને તે દ્વારા પોતે પ્રકાશમાં આવે છે. ચૈતન્ય એકને વિશુદ્ધ કરે છે, અને અન્યની ઉપેક્ષા કરે છે. એમ નથી. તેને કોઈનો જ પક્ષપાત નથી. પર્વતના ઉડા અધિકારમય કોતરમાં પડેલા એક પાપાણુના તુચ્છ કકડાની જેવા પ્રેમથી તે વિશુદ્ધિ સાધે છે, તેજા જ પ્રેમથી નગરમાં વસતા, અને હજારો મનુષ્યોનું દિત સાધના એક પરોપકારી પુરુષની તે વિશુદ્ધિ સાધે છે. તેને સર્વ સમાન છે.

* * માટીના ગર્ભમાં ચૈતન્ય છતાં માટીની અશુદ્ધિને લીધે, તે પોતાના પ્રકાશને દબાવી રાકતું નથી. જ્યારે માટીમાં રહેલા ચૈતન્યના, કોઈ ન જાણે તેમ ક્રમે ક્રમે યતા સાંત પ્રગલ્ભથી માટી શુદ્ધ થઈને વનસ્પતિનું રૂપ ધારણ કરે છે ત્યારે તેમાં આપણે માટીકરતાં ધણા મોટા પ્રમાણમાં ચૈતન્યના ચમત્કારને જોઈએ છીએ. વનસ્પતિમાં શ્વેતક્રિયા ચાલે છે, એટલું જ નહિ, પણ તેના રસનું યડ, ડાળાં, પાંદડાં, પુષ્પ, ફળ વગેરેમાં રૂપાંતર યદમાં આપણે આશ્ચર્યકારક બુદ્ધિચાતુર્ય વપરાયલું જોઈએ છીએ. પુનઃ એ જ વનસ્પતિના અણુ અધિક વિશુદ્ધ થઈ જ્યારે પશુસરીરમાં

અને મનુષ્યશરીરમાં આવે છે ત્યારે એ જ અણુમાં નવા નવા ધર્મો પ્રકટેલા આપણે અનુભવીએ છીએ. જકર, યકૃત, હૃદય, ફેફસાં, મૂત્રાશય, મગજ, ત્વચા વગેરે મનુષ્યશરીરના લિન્ન લિન્ન અવયવોનું અને તેમાં શુદ્ધિપૂર્વક ચાલતા ચમત્કારિક બાંધારાનું અવલોકન કરો, અને તમે આશ્ચર્યમાં કુળી જશો. માટીના અણુમાં રહેલા ચૈતન્યનો ચમત્કાર, અને મગજના અણુમાં રહેલા ચૈતન્યનો ચમત્કાર સરખાવી લુઓ; બંનેમાં ફેરનો બધો ભેદ ભાસે છે. અને તોપણ અણુની શુદ્ધિવિતા તેમાં કશો જ ભેદ નથી.

* * આટલા વિવેચનથી આપણે શા નિર્ણય ઉપર આવ્યા ? એ જ કે આખા વિશ્વમાં અણુઓની શુદ્ધિ સાધવાના અન્ય કોઇ પણ વ્યાપાર માનવદષ્ટિમાં દષ્ટિએ આવતો નથી. જ્યાં ત્યાં ચૈતન્ય, અણુઓની શુદ્ધિ સાધવાનું અને તે દ્વારા પોતાનું અર્થપ્રદ કરવાનું એક જ કર્તવ્ય અસ્પષ્ટિતપણે કહે જ જાય છે.

* * પણ મનુષ્યશરીરમાં ત્યારે તે કર્તવ્ય શું ચૈતન્યે ઊંડી દીધું છે ? અવશ્ય નહિ જ. આદિથી તે અંતસુધી તેનું તે જ કર્તવ્ય છે, અને મનુષ્યશરીરમાં પણ તે, તે જ સાધ્યા કરે છે. પણ નીચેનાં શરીરોમાં, આ કર્તવ્યને સાધવામાં ચૈતન્યને અવરોધ કરનાર જ્યારે કોઇ જ ન હોય, ત્યારે મનુષ્યશરીરમાં હું પણાનું બાન; જે અણુમાં થયું છે, તે અણુ અર્થાત્ જીવ આ કર્તવ્યમાં પોતાના અજ્ઞાનથી અસંખ્ય પ્રતિબંધો નાંખ્યા કરે છે. આવા પ્રતિબંધો નાંખવાથી ચૈતન્ય કંઈ પોતાના કર્તવ્યથી અટકી જતું નથી. પ્રતિબંધનું ફળ જે દુઃખ તે, જીવને તત્કાળ તે આવે છે, અને તેને સમજણ પાડે છે કે તે જૂઠું કરી છે. જ્યાં સુધી જીવ વિવિધ દુઃખોથી સમજીને બોધને પામીને ચૈતન્યને અનુકૂળ વર્તે તો નથી, ત્યાં સુધી, ફરી ફરીને દુઃખ આવ્યા જ કરે છે. ચૈતન્યને ગાર જ કર્તવ્ય ક્યારે સિદ્ધ થશે; એની કંઈ ઉત્તાવળ નથી; કારણ કે તેની દષ્ટિમાં કાળ નથી.

* * અણુઓની શુદ્ધિ સાધવાનો ચૈતન્યનો અર્થાત્ અંતર્યામી ઇશ્વરનો જે પ્રયત્ન, તેમાં તેમને મદદ કરવી, અને તે પ્રયત્નથી વિરુદ્ધ વર્તન કરી પણ ન કરવું. એ જ ત્યારે મનુષ્યોનું મુખ્ય અને એક જ કર્તવ્ય છે, એ સિદ્ધ થાય છે. આ કર્તવ્ય આપણે બરાબર સાધીએ છીએ કે કેમ, તે પૂછવાને કોઇ પણ મહાપુરુષ પાસે જવાની કશી જ અગત્ય નથી. આપણે પોતે જ તે જાણવાને સમર્થ છીએ. આપણને દુઃખ આવતાં આપણે તરત કહી શકીએ છીએ કે આપણે જૂઠું કરી છે.

* * શરીરનાં દુઃખો, મનનાં દુઃખો કે આધ્યાત્મિક દુઃખો અંતર્યામી ઇશ્વરના કર્તવ્યથી વિરુદ્ધ વર્તન કરવાથી જ આવે છે. અણુઓની શુદ્ધિ સાધવાના ચૈતન્યના કર્તવ્યમાં મનુષ્ય ત્યારે પ્રતિબંધો નાંખતો નથી, પણ પોતાની કળાથી અર્થાત્ સાધનાભ્યાસથી જ્યારે તેમાં મદદ કરે છે, ત્યારે દુઃખની સત્તા તેના ઉપરથી ઊડી જાય છે, એટલું જ નહિ, પણ તેના અણુઓની ત્રિતુલ્યે શુદ્ધિ સાધાઈ, પરમાત્મા પોતાના પૂર્ણ અર્થથી તેમાં પ્રકાસે છે, અને અનંત સુખાદિમાં તેને નિમગ્ન કરી નાંખે છે.

ધ્યાત્મિક યદ્ય પરમેશ્વરના સ્વરૂપને સમજવાની આપણામાં યોગ્યતા આવે છે. પામે
 રતું અખંડ ચિંતન યતાં આપણા અણુ માવની અત્યંત શુદ્ધિ થાય છે, કારણ કે જે
 આપણે સહીથી અધિક ચિંતન કરીએ છીએ, તેના જેવા જ આપણે અંતર્માં પણ
 હીએ. પરમેશ્વર અત્યંત વિશુદ્ધ હોવાથી આપણાં સરીર, મન વગેરે સર્વ અત્યંત નિ
 યતાં નામ છે. અને જેમ જેમ તેઓ અધિક વિશુદ્ધ યતાં નામ છે, તેમ તે
 આપણામાં પરમેશ્વરના સ્વરૂપને સમજવાનું અધિક સામર્થ્ય આવતું નામ છે. અ
 ક્રમે ક્રમે આપણે ઉચ્ચ યતા જઈ પરિણામે પરમેશ્વરરૂપ જ યદ્ય રહીએ છીએ.

જેના ઉપર આપણે સહીથી અધિક પ્રેમ હોય છે, તેનું આપણે સ્વભાવથી જ
 હી અધિક ચિંતન કરીએ છીએ, તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે પ્રેમ અવ્યભિચારી
 સાચા પ્રેમને અનેક વિષય હોતા નથી. તેને એક જ વિષય હોય છે, અને આ એક
 વિષય ઉપર તેનું સંપૂર્ણ ધ્યાન વળેલું રહે છે; અને જેના ઉપર આપણું સંપૂર્ણ ધ્યા
 વળેલું હોય છે, તેના સંજોગો જ આપણા મનમાં વિચાર ચાલે છે, તેથી અધિક પ્રેમના
 વિષયનું જ આપણે સહીથી અધિક ચિંતન કરીએ છીએ.

આપણા પ્રેમના વિષયનું જ આપણે નિલ ચિંતન કરીએ છીએ, તેનો આપણે
 વ્યવહારમાં નિલ અનુભવ ચાય છે. અવલોકન કરીને જોનારને જ્યાં ત્યાં આ નિષ્ક
 પ્રવર્તી રહેલો અનુભવમાં આવ્યા વિના રહેતો જ નથી.

સામાન્ય વસ્તુઓ ઉપર પ્રેમ કરવાથી ઉચ્ચ મનુષ્યો પણ સામાન્ય યદ્ય નામ
 છે, અને ઉચ્ચ વસ્તુઓ ઉપર પ્રેમ કરવાથી સાધારણ મનુષ્યો પણ ઉચ્ચ યદ્ય નામ છે.
 અત્યંત દલકી સ્થિતિમાં જન્મેલા સેકડો મનુષ્યો આ જ નિયમને લીધે અસાધારણ
 ઉચ્ચ સ્થિતિને પામ્યા છે, અને અત્યંત ઉચ્ચ સ્થિતિમાં જન્મેલા આ જ નિયમને લીધે
 ઝીંયરે દાસ યદ્ય ગયા છે. દલકી વસ્તુઓ ઉપર પ્રેમ કરવાથી દલકી વસ્તુઓના જ મનમાં
 વિચારો ચાલે છે, અને તેમ યતા 'મનુષ્ય જેનો અધિક વિચાર કરે છે, તેવો જ તે યાય
 છે' એ નિયમ પ્રવર્તવા માંડે છે.

શરીર રૂપેયાતી સોળ ગગની ખાદી હોય છે, ત્યારે ખીજાનું શરીર, મુઠ્ઠીમાં સમાઈ જાય એવી ધાકાતી સુકોમળ મલમલ હોય છે.

શરીરનું સુકોમળ પોત હોવામાં ઉચ્ચ કુળ જ સર્વદા કારણ છે, એમ કંઈ નથી. માળાપથી પ્રાપ્ત થયેલું જડ શરીર, વિચારવડે ઉત્તમ ગુણધર્મવાળું કરી શકાય છે, અને સુકોમળ શરીર બગાડીને જડ પથ્થુ કરી શકાય છે.

એક જ માળાપના ઉદરમાં જન્મેલા બે પુત્રોમાંથી એક કદંશ બાળુણીયો હોય છે, અને બીજો સુકોમળ કેળ હોય છે, એવો અનુભવ વ્યવહારમાં કેતે નથી આવ્યો ? ઉભયનાં શરીરમાં ભેદ પડવામાં વિચાર જ કારણ છે.

વિચાર આ પ્રમાણે મનુષ્યને અંતર્બાહ્ય ઘડતો હોવાથી, ઉચ્ચ વસ્તુઓ અને ઉચ્ચ ગુણોઉપર જ માત્ર પ્રેમ કરવાનો સ્વભાવ આપણે કેળવવો જોઈએ. આપણા પ્રેમના વિષયો કયા કયા છે, અને તે ઉચ્ચ પ્રકારના છે કે હલકા પ્રકારના છે તે એકાંતમાં ખેંચી આપણે રોતપી કાઢવું જોઈએ. જો તે હલકા પ્રકારના હોય તો તેમના ઉપર પ્રેમ રાખી રહેવાનું આપણે શું કારણ છે, તે આપણે આપણને પોતાને પૂછવું જોઈએ. આપણી ઇચ્છા જો હલકા રહેવાની હોય, અને આપણાં શરીરને અને મનને બેકાળ, ભડાં, નિરતેજ, અશુદ્ધ અને અધિકારવાળાં રાખવાની હોય, જો આવા રહેતું આપણને ગમતું હોય તો તો હલકા પ્રકારની વસ્તુઓઉપર પ્રેમ કરતા અટકવાની આપણે કશી જ અગત્ય નથી; પણ જો આમાનું કશું જ આપણને ન ગમતું હોય, પણ ઉલટું મુંદર, તેજસ્વી, વિશુદ્ધ, પ્રકાશિત ગતિયાળાં, અને ઉચ્ચ થવા ગમતું હોય તો પછી શા માટે આપણે હલકી વસ્તુઓઉપર પ્રેમ કરવો, તેનું કશું જ કારણ રહેતું નથી. આ પ્રમાણે વિચાર કરી હલકી વસ્તુઓપ્રતિના પ્રેમને આપણે શિથિલ કરી નાંખવો જોઈએ; અને ઉચ્ચ વસ્તુઓપ્રતિના પ્રેમને વધારવો જોઈએ.

ઉચ્ચ વસ્તુઓપ્રતિ પ્રજાળ પ્રેમ પ્રકટાબ્યાપિના, અખંડિતપણે ઉચ્ચ વિચાર કદી પણ આપણા મનમાં ચાલતા નથી, અને અખંડિતપણે ઉચ્ચ વિચાર આપણા મનમાં ચાલ્યાપિના આપણે કદી પણ ઉચ્ચ યદ્દ શક્તા નથી, એ સિદ્ધ નિયમનું ઉચ્ચ યવાની ઇચ્છા રાખનાર આપણે એક ફાળુ પણ પિરમરણ કરવું નહિ જોઈએ.

જે જે ઉચ્ચ અને વિશુદ્ધ છે, તેમના ઉપર આ ફાળુથી જ અત્યંત પ્રેમ કરવા મળે. ઉચ્ચ સદ્ગુણોનો વિચાર કરો, અને તેમને અમૂલ્ય રત્નોત્તેજા બાણી તેમના પ્રતિ પ્રેમ કરો. ઉચ્ચ વિદ્વાકળાઉપર અને દેવી સામર્થ્યઉપર પ્રેમ કરો. યોગ, ઉપાસના, તત્ત્વ વિચાર વગેરે સર્વોત્કૃષ્ટ પદને પમાડનારી ક્રિયાઓ તથા સાધનોમાં પ્રેમ કરો. વિદ્વાનોમાં, સદ્ગુણી પુરુષોમાં, મહાજનોમાં, ગુરુમાં, સદ્ગુરુમાં, દેવોમાં, ઈશ્વરમાં અને પરમતત્ત્વમાં પ્રેમ કરો. સર્વમાં સામાન્ય પ્રેમ કરો, પરંતુ પરમાત્માને પરમ પ્રેમના વિષય કરો. પ્રાણીઓનો અને પદાર્થોનો જ્યાં જ્યાં અને જ્યારે જ્યારે સંબંધ થાય ત્યારે તેમના દોષોને ન ભુલો, પરંતુ તેમનામાં રહેલા ગુણોને અને ઉચ્ચતાને જ શોધી શોધીને ભુલો. સ્મરણમાં રાખો કે દોષો જોવાનો સ્વભાવ, એ દોષોપ્રતિના પ્રેમને લીધે જ પ્રકટે છે. ગુણોપ્રતિ જેને નિઃસીમ પ્રેમ પ્રકટ થાય છે, તેને દોષોભણી દ્રષ્ટિ માંડવાનો પણ અવશ્ય નથી. આપણી ઓછી કેળવણીથી મનને પ્રાણીપદાર્થોમાં ગુણ ન જણાય તો ઉપેક્ષા

આદોલનો સંબંધી સૂચના.

૧. નવા નર્મથી આદોલનો માર્ગદર્શક સુદ ૧૦ થી પ્રેરવામાં આવશે.
૨. આદોલનોનો અર્થ ઘણા મનુષ્યો જાણતા નથી. તેમને જણાવવાનું કે જેઓ મહાકાલ તથા પ્રાતઃકાલ એ બંને માસિકના ગ્રહોને દોષ છે તેમના કલ્યાણના સંકલ્પો જે માસગુથી અન્યથી કરવામાં આવે છે. આ સંકલ્પોથી બચાવ વિચારનાં આદોલનોથી પરમાત્મસત્તાવડે તેમને ઘણીવાર લાભ થવાનો સંભવ આવે છે.
૩. એકલા મહાકાલના કે એકલા પ્રાતઃકાલના ગ્રહોને આદોલનો મળતાં નથી. પણ જોના ગ્રહોને જ મળે છે.
૪. આરોગ્ય, વ્યવહારસુખ અને અધ્યાત્મગણ એ ત્રણે માટે આદોલનો પ્રેર્ય છે.
૫. અગિયારોમાટે પત્ર લખ્યાવિના તે પ્રેરવામાં આવતાં નથી. રીપ્લાય કાર્ડ મોકલ્યાવિના, આદોલનો પ્રેરવા માંગ્યાનો ઉત્તર લખવામાં આવશે નહિ.
- ૬ જે માસગુ વધારે સમય આદોલનો લેખતાં હોય તેમણે આ વર્ગથી પ્રકટ થયેલાં જે રૂપિયાનાં પુસ્તકો ખરીદવાથી એક માસ વધારે આદોલનો મોકલવામાં આવશે.

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, વડોદરા.

સદુપદેશશ્રેણી—સપ્તદશ સદુપદેશ.

આગાદી પૂર્ણિમાના મહોત્સવપ્રસંગે રચેલાં નીચેનાં વ્યાખ્યાનોનો આ મંથમાં માવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

પુરુષવર્ગનાં વ્યાખ્યાનો.

- ૧ મર્તિપૂર્ણ તથા પ્રતીકાપાસના. (પ્રે. જેડીસનદાસ જે. કણીયા.)
- ૨ પાંશુપત યોગરહસ્ય (જટારાકર દ. વ્યાસ.)
- ૩ ક્રિયા અને શુદ્ધિ (કૌશિકરામ-ચિ. મહેતા, બી. એ.)
- ૪ જ્ઞાપિ, વૃદ્ધાવસ્થા અને મૃત્યુનો જ્ઞા. (છોટાલાલ જીવનજ્ઞાત.)
- ૫ જ્ઞાપિનિરોધમહાવિદ્યાયુક્તિમંથ (નગીનદાસ પુ. સંઘવી.)
- ૬ મનુષ્ય સર્વત્ર અને સર્વસક્રિયમાન છે ? (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર.)
- ૭ કીર્તનો.

સ્ત્રીસંસદમાં સ્ત્રીઓએ આપેલાં વ્યાખ્યાનો.

- ૧ મનુષ્યજન્મતરી સજ્જતા ક્યોરે ગણાય.
- ૨ પરમાત્મના અનુગ્રહપાત્ર કેવી રીતે થાય ?
- ૩ યોગઅંશને ધટાડનાર કારણો.
- ૪ આપણે કેવા પ્રકારની ક્રિયા કરવી.
- ૫ કીર્તનો.

૫૫૫ રેર ૫; મધ્ય ૦-૧૨-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૬.

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ વડોદરા.

સર્વ પ્રકારના કુપથ વિચારોને શુદ્ધિમાને દૃઢતાથી અંતઃકરણમાં પ્રવેશ કરતા અટકાવવા જોઈએ. અંતઃકરણને દાબી નાંખે, નાહિંમત કરી નાંખે, લયાકુલ અથવા શોકાકુલ કરી નાંખે, એવા વિચારો જે સ્થાનમાં ગાથતા હોય ત્યાં એક લાલુ પલુ ઉભા ન રહેવું, અને ઉભા રહેવાનો પ્રસંગ આવે તો કાનને બંધ કરી નાંખવા. શ્રવણે પોતા આવા વિચારોનું એ-કાંતમાં સ્મરણ કરી પલુ ન કરવું. સર્વ પ્રયત્નથી તેમને ભૂલી જવા. સ્મરણમાં આવે તો પ્ર-યત્નપૂર્વક મનને બીજા કામમાં જોડવું. કુપથ વિચારો એ અધિકાર છે, અને પથ વિચારો એ સૂર્યનો પ્રકાશ છે. અધિકારમાં જીવનનો નાશ થાય છે, અને પ્રકાશમાં જીવન પોષાય છે, અને આમ હોવાથી કુપથ વિચારો મરણ અને મરણના જેવાં દુઃખો પ્રકટાવે છે, અને પથ વિચારો જીવન અને જીવનજન્ય અનેક સુખો પ્રકટાવે છે.

શ્રીસદ્ગુરુ કોણ હોઈ શકે—ગૃહસ્થ કે સંન્યાસી ?

(અનુસંધાન ગયા વર્ષના ૧૨ મા અંકના ૫૪ ૪૨૬ થી.)

શ્રીરામાનુજાચાર્ય શ્રીરાંકરાચાર્યના પછી થયા છે અને રાંકરાચાર્યે કરેલું બ્રહ્મસૂત્ર-પરંતુ સારીરક લાખ્ય એમને યોગ્ય ન જણાવાથી એમણે સ્વતંત્ર લાખ્ય કહ્યું છે જે શ્રી લાખ્યના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. એ સંપ્રદાયપ્રવર્તક આચાર્યમાંના એક છે અને એમનો સં-પ્રદાય વિશિષ્ટદ્વૈત કહેવાય છે. એ સંપ્રદાયમાંથી રામાનંદી આદિ વિવિધ પંથો થયેલા છે, અને તેની ઉપગ્રન્થિ ભારતભૂમિપર ચારે દિશાએ છે. એમણે બ્રહ્મસૂત્રપર, ગીતાપર અને હિં-નિપદોપર લાખ્ય કરેલાં છે અને તે ઉપરાંત વિવિધ પ્રકરણ થયેા લખેલા છે. એમનું શ્રીલાખ્ય અનેક પ્રમાણે તથા યુક્તિથી પૂર્ણ છે અને પાઠાલ પ્રજાવર્ગના વિદ્વાનો ધણાં સૂત્રપરના એ લાખ્યને સૂત્રનો સાચો અર્થ જણાવનાર સમજે છે. અત્ર રાંકરલાખ્ય તથા રામાનુજલાખ્યનું તારતમ્ય જોવાનો આપણે આશય નથી, તેમ જ એમાંથી કયું લાખ્ય સૂત્રના ગૃહસ્થને જણાવે છે અને કયું નિર્બલ છે તે પરીક્ષા આપણે કરવા રોકાવા કારણ નથી. હાલ તો પ્રસ્તુત વિ-પયસંબંધમાં શ્રીરામાનુજનો શો મત છે તે જ સંક્ષેપમાં જોવાનું છે, અને તેથી જ એ-મના વિવિધ ગ્રંથોનાં પ્રમાણે, વિસ્તાર થતો અટકાવતા, ન આપતાં માત્ર શ્રીલાખ્ય તથા ગીતા-લાખ્યમાંથી જ એમના મતને પ્રદર્શન કરવા પૂરતાં જ વાક્યો લઈએ છીએ. આ જ શૈક્ષિ શાં-દ્વૈતેદાન્તસુધી આવતાં રાખવામાં આવશે.

બ્રહ્મસૂત્ર તૃતીયાધ્યાયના ચતુર્થ પાદના પુરુષાર્થોધિદરણના અનુષ્ટેવં વાદરાયણસ્સામ્યં શ્રુતેઃ ॥ ૧૨ ॥ એ સૂત્રપરના લાખ્યમાં રામાનુજાચાર્ય જણાવે છે કે જેમ ગૃહસ્થાશ્રમનું અનુધન કરવા યોગ્ય છે તેમ સંન્યાસ પલુ ચતુર્થાશ્રમરૂપ છે અને તે પલુ અનુષ્ટેય છે; કા-રણ કે જયો ધર્મસ્વરૂપાઃ એ શ્રુતિમાં ચારે આશ્રમનું સમાનપણે વિધાન કરનામાં આવ્યું છે. આ શ્રુતિમાં યજ્ઞોઽચ્યયનં વાનમ્ એ શ્રુતિથી ગૃહસ્થાશ્રમનું ગ્રહણ કરાય છે, તપસ્ રાજદ્વરે વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસી એ બેનું ગ્રહણ કરાય છે કેમકે એ બંને આશ્રમમાં તપસૂતી પ્રધા-નતા છે. અને બ્રહ્મચર્ય રાજદ્વરે બ્રહ્મચર્યાશ્રમનું ગ્રહણ કર્યું છે. આ પ્રમાણે ચારે આશ્રમનું ગ્રહણ કરી પછી શ્રુતિ કહે છે સર્વે પક્તે પુણ્યલોકા ભવન્તિ, ગ્રહ્યસંસ્થોઽમૃતત્વમેતિ ॥ આ શ્રુતિનો શો અર્થ છે તે જણાવતાં શ્રીલાખ્ય કહે છે કે

શ્રમસાધારણઃ સર્વેષામશ્રમિણાં વ્રહ્મસંસ્થા સંભવાત્ । વ્રહ્મણી સંસ્થા સંસ્થિતિર્વ્રહ્મ-
 સંસ્થત્યં તથા સર્વેષાં સંભવત્યેવ ॥ વ્રહ્મનિષ્ઠા ચિત્તલાઃ કેવલશ્રમિણઃ પુણ્યલોક
 ભાજઃ । તે શ્રેયઃ વ્રહ્મનિષ્ઠોઽમૃતત્વમાગમયન્તિ । તદેતદ્ ચિસ્વપ્રમુક્તં ભગવતા પરાશ-
 રેણ પ્રાજ્ઞાપત્યં વ્રાહ્મણનાભિન્યારમ્ય વ્રાહ્મં સંન્યાસિતાં સ્મૃતામિત્યન્તેન તે પ્થેવ વ્રહ્મ-
 નિષ્ઠાનાં વ્રહ્મપ્રાપ્તિમભિદધતા ॥ આદિં શ્રમસંસ્થ શબ્દ રૂઢ નથી અને યોગરૂઢ પણ નથી
 તેથી સંન્યાસીનો વાચક છે નહિ પણ યોગિષ્ઠ છે અને તે સર્વ આશ્રમને સાધારણ છે, મતલબ
 કે સર્વ આશ્રમીઓ શ્રમચારી, શબ્દરથ, વાનરરથ અને સંન્યાસી એ ચારે પ્રકારનાં થઈ શકે
 છે. શ્રમમાં સંસ્થા એટલે સારી રીતની સ્થિતિ તે શ્રમસંસ્થા-શ્રમનિષ્ઠ છે અને તે સર્વ આશ્ર-
 મમાં સંસરે જ છે. જે પુરુષ શ્રમનિષ્ઠચિન્તાતા છે અને તે તે આશ્રમનાં ધર્મકર્મને કરે છે
 તેઓ, શ્રુતિ કરે છે કે, પુણ્યલોકને પામે છે અને એ ચારે આશ્રમીમાં જે જે શ્રમનિષ્ઠ
 થાય છે તે સર્વ તત્ત્વજ્ઞાન તથા મોક્ષરૂપ અમૃતને પામે છે. આ શ્રુતિનો આ જ અર્થ કર્યો
 નેઈએ, અને શ્રમસંસ્થનો અર્થ સંન્યાસી ન જ કર્યો નેઈએ, તેનું શ્રાવણશસ્ત્રમૃતમાં
 વિસ્પષ્ટ પ્રતિપાદન કર્યું છે. એ સ્મૃતિમાં શ્રમણો પ્રજ્ઞપતિના લોકને પામે છે એમ આદંબી
 સંન્યાસીઓ શ્રમણોકને પામે છે એ મુંદીના પ્રંથયો એમ કર્યું છે કે જેઓ પેતપોતાના
 વર્ણ તથા આશ્રમના ધર્મકર્મનું જ અનુશન કરી રહ્યા છે તેમને પ્રાણલોકમુંદીના લોકની
 પ્રાપ્તિરૂપ ફલ થાય છે અને એ ચારે આશ્રમીઓમાં જે સદા નિયમે કરી શ્રમધ્યાન કરનાર
 યોગી છે તેમાં સત્પરમં સ્થાનં યદ્દે પદ્યન્તિ સૂચ્ય-તેઓ તત્ત્વજ્ઞાની કશ્ચિદ્ધિ જે
 પદને પામે છે તે મોક્ષરૂપ પદને પામે છે એમ ચારે આશ્રમીમાં જે શ્રમનિષ્ઠ થાય છે તે
 સર્વને શ્રમપ્રાપ્તિ થાય છે એવું જણાવ્યું છે.

નિષ્ઠ હોય છે, ગૃહસ્થ અભિનિષ્ઠ હોય છે, વાનપ્રસ્થ અભિનિષ્ઠ હોય છે અને તે જ પ્રમાણે સંન્યાસી પણ અભિનિષ્ઠ હોય છે. અભિનિષ્ઠને સંન્યાસીમાં જ મર્યાદિત કરવી એ પોતાની મતિને જ કુદિત કરવાનું કામ છે અર્થાત્ મંદમતિનું જ કામ છે.

આ જ સંપ્રદાયને અવલંબન કરનાર શ્રીભાષ્યપર દીકાં કરનાર સુવોચનાચાર્ય આ જ પાઠના વિધિર્વા ધારણવત્ત એ સૂત્રભાષ્યપર દીકાં કરતાં સ્પષ્ટ કહે છે કે ત્રયો ધર્મસ્કન્ધા ઇત્યાદૌ વિષયે તપઃશબ્દો વનસ્થમાગ્રપરઃ બ્રહ્મસંસ્થશબ્દઃ પરિવાજકવાર્ત્તા-ઈતિ તદનુપપન્નમ્ ત્રયો ધર્મસ્કન્ધાઃ એ શ્રુતિમાં તપઃશબ્દપરે વાનપ્રસ્થનું મહત્ત્વ કરવું અને અભિનિષ્ઠ શબ્દનો અર્થ સંન્યાસી કરવો, તથા પ્રથમના ત્રણ આશ્રમીઓ પુણ્યસોકને પામે છે અને અભિનિષ્ઠરૂપ સંન્યાસી તે અમૃતને નાનને તથા મેદુને પામે છે ઇત્યાદિ પ્રકારે વ્યાખ્યાન કરવું એ કેવળ ખોટું છે; કેમ કે બ્રહ્મસંસ્થશબ્દસ્ય યૌગિકત્વસંભવેન...પરિવાજકે રુદિકલ્પના નુપપત્તેઃ અભિનિષ્ઠ શબ્દ યૌગિક લર્થ શક્ય તેમ છે તો પછી એને શક કરી સંન્યાસીનો વાચક હોવો એ અધરિત છે. આની સામે એમ કહેવું કે બીજા આશ્રમીઓને કર્મ કરવાનાં હોય છે તેથી તેમને આશ્રમનું અનુસંધાન કરવાનો સમય રહેતો નથી માટે તેઓ અભિનિષ્ઠ નહિ થાય એ પણ ખોટું છે કેમકે કર્માનવરુદ્ધ કાલચાતુલ્યાત્ નહિ સર્વાસ્મિન્નહોગત્તે ઉપાસીત ઇતિ વિધિઃ । અન્યથા જનકાદિનામાત્મવેદનાદપર્વગ્રાપ્તિવચ્ચનાનુપપત્તેઃ ॥ કર્મમાં રોકાયેલો નહિ એવો કણે સમય તેમને મળી શકે છે કે જેમાં આશ્રમનુસંધાન થઈ શકે છે; આઓ દિવસ અને આખી રાત્રિ આશ્રમનુસંધાન કરવું જ જોઈએ, તેમ નહિ કરે તો જાન થવું નથી એવો કોઈ વિધિ શ્રુતિશ્રુતિમાં નથી. આ પ્રકારનો વિધિ નથી છતાં કલ્પધર્મા આવે તો તેથી શ્રીજનક આદિ મહાત્મા ગૃહસ્થોને આશ્રમજ્ઞાન થયું છે અને તે આશ્રમજ્ઞાનપરે અપર્વરૂપ મોક્ષની તેમને પ્રાપ્તિ વર્તમાન જન્મમાં જ થઈ છે એ પ્રતિપાદન કરનાર શ્રુતિઓ બાધિત હોય છે. આ આદિ વચનોથી એ જણાવવામાં આવ્યું છે કે અભિજ્ઞાનમાટે અભિનિષ્ઠાની અપેક્ષા છે અને તે ગૃહસ્થાદિ આશ્રમમાં પણ સંભવે છે તેથી સર્વ આશ્રમીઓ તત્તત્જ્ઞાન તથા મોક્ષને પામે છે અને એને માટે સંન્યાસ આશ્રમ કે ગમે તે કોઈ આશ્રમવિશેષની અપેક્ષા નથી.

આ જ પાઠના ૨૭ મા સૂત્રપરના શ્રીભાષ્યમાં ગૃહસ્થે શમદમ્ભાદિતું અનુશાન કરવું કે નહિ એ સંશય પ્રાપ્ત થતાં, ગૃહસ્થે આંતરબાહ્ય દરિયેના વ્યાપરરૂપ કર્મો કરવાનાં હોય છે અને સૌમાદિ તેથી વિપરીત સ્વભાવવાળા છે તેથી ગૃહસ્થથી શમદમ્ભાદિ થઈ શકે તેમ નથી એ પૂર્વ પક્ષ પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધાન્ત કરતાં કહ્યું છે કે યદ્યપિ ગૃહસ્થ કર્મમાં વ્યાપ્ત રહે છે તોપણ તેને અભિવિદ્યાની પ્રાપ્તિ કરવી હોય તો શમદમ્ભાદિની પ્રાપ્તિ અવરજ કરવી જોઈએ; કારણકે તસ્માદેધંચિચ્છાન્તો દાન્ત ઉપરત્તિત્તિત્તિશ્ચુઃ સમાહિતો મૂલ્વાત્મન્યેવાત્માનં પદ્યેદ્-તેથી આ બાબુનારે શાન્ત, દાન્ત, ઉપરત્ત, તિત્તિશ્ચુ અને સમાહિત થઈ એટલે શમ, દમ, ઉપરત્તિ, તિત્તિશ્ચુ અને સમાધાનને સાધી આશ્રમમાં આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવો-એ શ્રુતિમાં અભિજ્ઞાનનાં સાધનરૂપે શમદમ્ભાદિતું વિધાન કહ્યું છે. આ સિદ્ધાન્ત જણાવી પૂર્વપક્ષનો અનુવાદ કરી તેનું ખંડન કરતાં કહ્યું છે કે ન ચ કરણવ્યાપાર તદ્વિપર્યયરૂપત્વેન કર્મણાં શમદમાદોર્નાં ચ પરરૂપત્વિરોધઃ । મિથ્યવિપર્યયાત્ । વિહિતેષુ કરણવ્યાપારઃ, અવિહિતેષુ પ્રયોજનશ્ચયેષુ ચ તદુપશમ ઇતિ ॥ ન ચ કરણવ્યાપારરૂપકર્મસ્ય વર્તમા-

નસ્ય વાસનાવશાત્ શમાદીનામુપાદેયત્વાસંભવઃ । વિહિતાનાં કર્મણાં પરમપુરુષા-
રાધનતયા તત્પ્રસાદદ્વારેણ નિશ્ચિલવિપરીતવાસનોચ્છેદહેતુત્વાન્ ॥ ભાવાર્થઃ—પૂર્વ-
પક્ષી જે એમ કહે છે કે ‘કર્મો કર્મો તેમાં દંદિયોનો વ્યાપાર જોઈએ છે અને શમદમ્ભાદિમાં
દંદિયોનો વ્યાપાર અટકાવવાનો હોય છે તેથી કર્મનુશ્ચય અને શમાદિ એ વિરોધી સ્વભાવ-
વાળાં છે’ તે અયોગ્ય છે. કારણકે બનેલા વિષય લિપ્ત છે. જે કર્મો વિદિત છે તે કર્મજ્ઞાન
છે અને જે નિષિદ્ધ છે અથવા જે પ્રયોજનનિષિદ્ધ છે તેમાં શમદમ્ભાદિનું સેવન કરવાનું છે તેથી
કર્મનુશ્ચયસાથે શમાદિનો વિરોધ નથી. આની સામે કોઈ એવું કહે કે ‘જે પુરુષ વિદિત
કર્મોને પણ કરતા રહે છે તેનામાં તેની વાસના બંધાય છે અને તેથી તેનાથી શમદમ્ભાદિનું
ઉપાદાન થઈ શકે તેમ જ નથી’ તો તે પણ કેવળ અયોગ્ય છે કારણ કે વિદિત કર્મો
પરમેશ્વરપ્રીત્યર્થ કરવામાં આવે છે ત્યારે એ કર્મોના અનુશ્ચયથી પરમેશ્વરનો પ્રસાદ-
અનુગ્રહ થાય છે અને તેને લીધે સર્વ વિપરીત વાસના થતી નથી એટલું જ
નહિ પણ, ઉચ્છેદ પામી બચે છે; તેથી ગૃહસ્થે પણ શમદમ્ભાદિનું ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી
અનુશ્ચય કરવું. આ શ્રીભાષ્યનું વચન સ્પષ્ટપણે જણાવે છે કે શમદમ્ભાદિની સ્પર્ષિ-
માટે ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ અપેક્ષિત નથી, સંન્યાસનું મહત્ત્વ અપેક્ષિત નથી, પણ એ સર્વનું
ગૃહસ્થ પણ સારી રીતે અનુશ્ચય કરી શકે છે; ઉપરતિ એ સંન્યાસ નથી પણ નિષિદ્ધ અને
નિરુપયોગી કર્મોથી ઉપસ્રમભાવ છે. આ રીતે શમાનુગત્યર્થ ‘સંન્યાસની તત્ત્વજ્ઞાનમાટે
ખાસ જરૂર છે, સંન્યાસી જ ધર્મનિષ્ઠ થઈ શકે છે અને ગૃહસ્થ થઈ શકતા નથી’ એ ધૂર્વ
પ્રત્યાપને દેશ પણ આશ્ચર્ય નહિ આપતાં એને જ પૂર્વપક્ષ સ્વ લઈને ખંડન કરે છે.

આ જ પાદના ચત્ર ૪૭ ના શ્રીભાષ્યમાં કહ્યું છે કે છત્સ્તેષ્વાધીનિપુ વિદ્યાયાઃ સદ્-
ભાષાઙ્ ગૃહિણોડપિ અસ્તીતિ તેનોપસંહારઃ । ભાવાર્થઃ—ધર્મચારી, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને
સંન્યાસી એ ચારે આશ્રમોમાં મોક્ષપ્રદ તત્ત્વજ્ઞાન હોય છે તેથી છાંદોગોપનિષદ્માં યમિસ-
માનૃત્ય કુટુમ્બે દંત્યાદિ ઉપસંહારમાં ગૃહસ્થનું વર્ણન કર્યું છે.

ભગવદ્ગીતાપરનું શમાનુજ ભાષ્ય જોઈએ છીએ તો ત્યાં તૃતીયાધ્યાયના ૨૦ મા
શ્લોકપરના ભાષ્યમાં કહ્યું છે કે યતો જ્ઞાનયોગાધિકારિણોડપિ કર્મયોગ યથાત્મવર્જનં
ધેયાન્, અતઃ પદં હિ જનકાદયો સર્વકર્મણો કલિન્નમપ્રેક્ષણઃ કર્મયોગેનૈવ કૌત્સિહિમા-
સ્થિતાઃ, આત્માનં પ્રાપ્તવન્તઃ । एवं પ્રથમં મુમુક્ષોજ્ઞાનયોગાતર્હતયા કર્મયોગાધિ-
કારિણઃ કર્મયોગ યથા કાર્યં ક્ત્યુત્તવા જ્ઞાનયોગાધિકારિણોડપિ જ્ઞાનયોગાત્કર્મયોગ
યથા ધેયાનિતિ સંહેતુકમુક્તમ્ ॥

ભાવાર્થઃ—જે જ્ઞાનયોગના અધિકારી છે તેને માટે પણ આત્મજ્ઞાનમાટે કર્મયોગ જ
વધારે સારો માર્ગ છે તેથી જ જનક આદિ સમગ્રિયા કે જે તત્ત્વજ્ઞાનીમાં પ્રથમ પંક્તિ ધરા-
વનાર છે તે સંન્યાસવરે નહિ જ પણ કર્મયોગવરે જ આત્માને પ્રાપ્ત કરી શકા છે. આ
પ્રમાણે જે મુમુક્ષુ છે અને જ્ઞાનયોગનો અધિકારી નથી તેણે કર્મયોગ કરવો, એ પ્રથમ જ્ઞાનનું
અને હવે વિશેષ એ કહ્યું કે જ્ઞાનયોગના અધિકારીએ પણ કર્મયોગને પસંદ કરવો અને જ
મોક્ષ ત્યાગ નહિ કરવો.

અન્ય (ગીતા શ્લોક ૩-૨૪ ના ભાષ્યમાં) કહ્યું છે કે તથાત્મનિ છત્સ્તેષ્વિત્તયા
કર્મણ્યમ્નકો જ્ઞાનયોગાધિકારયોમ્યોડપિ વ્યપદેદયઃ શિષ્ઠો લોકરક્ષણર્થં સ્વાચારંજ

શિષ્યલોકાનાં ધર્મનિશ્ચય ચિકીર્ષુઃ કર્મયોગમેવ કુર્યાત્ ॥ ભાવાર્થ:—અતત્વત જેમ તે તે, કર્મ, કર્મરૂપ કર્મયોગને સેવે છે તે પ્રમાણે આત્માનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન જેને થયું છે, જે બ્રહ્મ છે તેને કર્મમાં આસક્તિ હોતી નથી તેમ જ તે જ્ઞાનયોગના અધિકારી છે છતાં તેણે પણ લોકના રક્ષણને અર્થ-લોકસંબંધાર્થ-લોકોને ધર્મનો જોધ પોતાના આચરણથી આપવાઅર્થ કર્મયોગ જ સેવવો ધોર છે.

આ જ પ્રમાણે શ્રીગીતાના પાંચમા અધ્યાયના પ્રથમ શ્લોકના ભાષ્યમાં પણ ત્રણ અધ્યાયનો સાર જણાવતાં કહ્યું છે કે મુમુક્ષુએ પ્રથમ કર્મયોગનું જ સેવન કરવું, અને કર્મયોગવડે અંતઃકરણના કપાય પકવ થઈ જાય ત્યારે જ્ઞાનયોગવડે આત્મદર્શનને પામવું, પૂર્ણ જ્ઞાનયોગનો અધિકાર પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ જ્ઞાનનિશ્ચય કરતાં કર્મનિશ્ચય જ ચરે છે.

આ સર્વ પ્રમાણોથી તથા એ શિલાય બ્રહ્મચર ૩-૪ નાં સુત્રો ૯, ૧૪, ૩૬, ૩૭; ૪-૨-૧૬. વગેરેના ભાષ્યપરથી તથા શ્રી ગીતાના તૃતીય, ચતુર્થ, પંચમ આદિ અધ્યાયના ભાષ્યથી સ્પષ્ટપણે જણાય છે કે રામજ્ઞાનચાર્યના સિદ્ધાન્તમાં સંન્યાસને મોક્ષનું અથવા આત્મજ્ઞાનનું એક સાધન માન્યા છતાં તે આવશ્યક સાધન માન્યું નથી. અસંન્યાસીને આત્મજ્ઞાન થાય છે એટલું જ નહિ પણ આત્મજ્ઞાન થયા પછી પણ સર્વજ્ઞ સંન્યાસ લેવો જોઈએ એવો નિયમ નથી જ, પ્રત્યુત આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાટે કર્મસંન્યાસકરતાં કર્મયોગ ચરીવાળું સાધન છે અને આત્મજ્ઞાનને પામેલા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ ગૃહ છોડી જંગલમાં નાશી જનાર થતા નથી પણ પ્રાયશઃ ગૃહસ્થાદિ આશ્રમમાં રહી કર્મ કરનાર જ રહે છે ઇત્યાદિનું સ્થાપન કર્યું છે. અત્ર ઉદાહૃત કરેલાં વાક્યો આ એમના મતને સ્પષ્ટપણે જણાવે છે એટલે ઈતર પ્રમાણો બતાવી વિસ્તાર ન કરતાં પૂર્વની પ્રતિજ્ઞાપ્રમાણે સંક્ષેપનો આદર કરી હવે વાંચતાચાર્યના આ સંબંધમાં શા સિદ્ધાન્ત છે તે જોઈએ. (અપૂર્ણ.)

શરીરની અને મનની ક્રિયારહિત અવસ્થા.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૩૨ થી.)

સંયમવડે જો સર્વ અવસ્થામાં મનની રાત્રિ અને અવ્યય અવસ્થા રહેતી નથી તો તે સંયમ દોષવાળો છે. ઘણા મનુષ્યો એકાંતમાં પાંચ પાંચ કલાક નેત્ર મીચીને સંયમનાં સાધન સૂતે છે, પણ વ્યવહારમાં તેમને જો જોયા હોય તો આગના બાતુકા હોય છે. તેમની બ્રહ્મી નિરંતર ચરેલી જ રહે છે. સામાની પ્રસન્નતા ઉપગમનાર મધુર શબ્દોને અને તેમનાં વાણી-સ્થાનોને સંકેદો યોગ્યનું છેડું હોય છે. તેમને જો કામ જરા છેડે છે તો તેમનું આવી જ બને છે. આ, સંયમથી પ્રાપ્ત થનાર સમાધાન વૃત્તિ નથી. જેમને પોતાની વૃત્તિનું આવું સ્વરૂપ જણાય તેમણે પોતાના દોષને સ્વર શોધી કાઢી તે મુધારવા પ્રયત્ન કરેલો જોઈએ. સંયમમાં મેળવેલું બળ અવ્યયપણે બહાર વાપરતાં ન આવડે તો સંયમ નિષ્ફળજીવો જ છે. આથી વ્યવહારમાં સર્વદા સમાધાનવાળી વૃત્તિ રાખવા સાધન રહેવું જોઈએ.

બળી પા કલાકમાં જે કામ થવું હોય તે ધીરે ધીરે ઠંડે પેટે જે કાલકે કરવું, એનું નામ સમાધાનવાળી અવ્યય વૃત્તિ નથી. રોજનપર વીસ મિનિટમાં પહેંચવાતી જરૂર હોય

ત્યાં ધીરાં ધીરાં પગલાં ઉડાવતા ડોલતા ડોલતા પોણા દલાકે પહોંચવું, એનું નામ અવ્યથતા નથી. એ તો આગસ, જડતા, અને ખેરીકતાર્થ છે. અવ્યથ થતી કામ કરવામાં આછી ચપલ હોતી નથી. જે સમયે જોડલી તરાથી કામ સાધવું જોઈએ, તે સમયે તેડલી જ તરાથી તે કાર્યને સાધે છે. અવ્યથતામાં, મનનું અને શરીરનું સઘળું સામર્થ્ય ધારેલું કામ યથાર્થ રીતે સાધવાતરફ જ પળેલું હોય છે. કામ આટલા સમયમાં થશે કે નહિ થાય, તો રીતે જ કામ કરી નાંખી, એવી અકળામણ અને ચિંતાના વિચારોમાં મનના બળનો ખીછ દિશાએ વહેવ-ગવીને અવ્યથ મનુષ્ય કામ કરી નાંખતો નથી. પ્રેરક સત્તામાંથી કાર્ય સાધવાનું બળ મને મળેલું છે, અને પ્રતિક્ષણ તપું અને નપું પ્રાપ્ત થવું જ રહે છે, એવા જાનથી, કાર્ય અવરથ સિદ્ધ થશે જ એવો તેને વિશ્વાસ હોય છે, અને તેથી તે ચિંતાને કે અકળામણને કરતો નથી. આથી તેના બળનો સંચય રહે છે, અને ઘણું કામ કરવા છતાં પણ તેને આછો થાક લાગે છે. એથી ઉલટું વ્યથ ચિત્તચાળાનું ચિત્ત કામમાં લીધેલા કામમાં પૂરેપૂરું જોડાતું નથી; અંકુ મન ચિંતામાં જોડાયતું અને અંકુ કામમાં જોડાયતું હોય છે. તેનાં નેત્ર, હસ્ત, પાદ વગેરે દીર્ઘો હાંસાંશંકલાં થઈ જાય છે. જલસાવડી રિચિતમાં તેનું તીવ્ર ધારેલા નિશાનને વેધતું નથી. અને કાચે કરી રહ્યા પછી પરિણામમાં તે પોતાને થાકીને લોટપોટ થઈ ગયે-લો અનુભવે છે.

યત્રી સંપૂર્ણતા નથી, પણ તેના ઉત્તમ પ્રકારે વ્યય કરવામાં જ છે, તેમ સંયમવડે એકલો બળનો સંચય કરવામાં મદદતા નથી, પણ સચિતબળનો ઉપયોગી કાર્યોમાં વ્યય કરવામાં જ મદદતા છે. વ્યયવિનાનો સંચય કેવળ નિષ્પ્રજ્ઞ અને ભારરૂપ છે. વ્યયને અર્થે જ સંચય હોય છે, નહિ તો સંચયનું પ્રયોજન જ નથી, એમ જાણી જેમ સંયમ અધિક સેવવામાં આવે તેમ અધિક ઉચ્ચ પ્રવૃત્તિઓ કરતા રહેવું જોઈએ. ધનને ખુદી જવાના ભયવાળા કૃષણ મનુષ્યો જ ધનને ખરચતાં ભય ધરે છે, તેમ પ્રેરક સત્તા અખુદ છે, એવું ન જાણનાર તથા તેમાં અવિશ્વાસને સેવનાર મનુષ્યો જ સંયમશૂન્ય સંચય કરેલા બળનો સંદુષ્યોગ કરતાં ભય ધરે છે. પ્રેરક સત્તામાં પોતાના નિલ અબેદનું અખંડ ભાન જેમને હોય છે તેવા મહા પુરુષોને તો અપાર પ્રવૃત્તિ સેવતાં છતાં પણ પોતાના બળનો લેશ પણ ક્ષય થવાનો ભય લાગતો નથી તથા ક્ષય થયાનું ભાન પણ થતું નથી.

પ્રવૃત્તિ કરતાં છતાં પણ શક્તિ આભાકાર રાખી રહેવી એ સર્વોત્તમ અવસ્થા છે, અરુચ્યને સેવનાર સંયમશીલ પુરુષકરતાં આ સ્થિતિ હવે બળને સંચયવારી છે: શ્રીકૃષ્ણ આદિ લીલાવતારોને આ સ્થિતિ સ્વભાવસિદ્ધ હતી. એ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાનો આપણો પ્રયત્ન કોઈ દેશ દોવો જોઈએ.

ઈષ્ટાશ્રયને પ્રાપ્ત સાધકના ઉદ્ગાર.

પદ. (આ શું વાત કરે, પ્રેમ યાદ કરે, એ લય.)

પ્રભુએ હાથ ઘર્યો, હું સનાથ થયો, હવે ભય શો રહ્યોવિશ્વમાંદ્ય;
મારાં પાપ ટળ્યાં, મારાં દુઃખ બળ્યાં, જીવભાવ ગયો, ક્ષણમાંદ્ય.
મસ્ત કરે હું અહિં તહિં, નિત્ય રહી નિઃશંક,
આનંદોદયમાં રમું, બેસી પ્રભુને અંક,
મને સર્વ મળ્યું, મેં આ સર્વ કળ્યું, હું સર્વજ થયો, ક્ષણમાંદ્ય.
આ લેવા, તે પામવા, હું ન હવે અર્થગર્હ,
સંતોષ મૂળને લેટી હું, શાંતિમાં સમી જાઉં,
નાથ નિરખી રીઝું, જોઈએ કંઈ ન બીજું, પ્રભુએ પોતાનો કહ્યો, વિઠ
લોકિક જન જેને ગણે, ભારે અસહ્ય દુઃખ,
પ્રભુસંગે, કરી ના શકે, તે કદી સુખ દીન સુખ;
સુખમય હું વિચરું, જય જય ઉચ્ચરું, કલેશ પ્રભુએ દહ્યો, ક્ષણમાંદ્ય.
ખુડંબલ છો બીજા ગણે, ગણે ભલે કંગાલ,
(પણ) અનંત, શ્રી, સુખ, જ્ઞાનમાં, મહાલું ભુડી હું હાલ;
પંજુ ગિરિપર ચઢ્યો, શિખરે આવી અડ્યો, કહ્યો પ્રભુએ ભયો, ક્ષણમાંદ્ય.

* સંયમ શી રીતે સિદ્ધ કરવો, તે ન જાણનાર મનુષ્યને આ વર્તિતરૂપી પ્રકટ થયેલા અધ્યાત્મગાથોપદક અર્થમાત્રાને ' પ્રથમ અક્ષર ' વાંચવા વિનવવામાં આવે છે.

ત્યાં ધીરાં ધીરાં પગલાં ઉઠાવતા ઊલટા ઊલટા પોણા ક્વાકે પહોંચ્યું, એનું નામ અવ્યયતા નથી. એ તો આગમ, જડતા, અને જોશીદાર્ઠ છે. અવ્યય શક્તિ કામ કરવામાં ઓછી ચપલ હોતી નથી. જે સમયે જોટલી તગાંવી કામ સાધ્યું જોઈએ, તે સમયે તેટલી જ તરાથી તે કાળેને સાધે છે. અવ્યયતામાં, મનનું અને શરીરનું સમગ્ર સામર્થ્ય ધારેલું કામ યથાર્થ રીતે સાધવાતરૂ જ પડેલું હોય છે. કામ આટલા સમયમાં થશે કે નહિ થાય, શી રીતે શરૂ કરી નાંખ, એની અકળામણ અને ચિંતાના વિચારોમાં મનના ખળો ખીછ દિશાએ પડેલ- ગયીને અવ્યય મનુષ્ય હાથ કરી નાંખતો નથી. પ્રેરક સત્તામાંથી કાળ સાધવાનું ખજ મને મળેલું છે, અને પ્રતિદાનુ નવું અને નવું પ્રાપ્ત થતું જ રહે છે, એવા જ્ઞાનથી, કાળ અચર્ય સિદ્ધ થશે જ એવા તેને વિશ્વાસ હોય છે, અને તેથી તે ચિંતાને કે અકળામણને કરતો નથી. આથી તેના ખળોના સંચય રહે છે, અને ધણું કામ કરવા છતાં પણ તેને ઓછો થાક લાગે છે. એથી ઉલટું વ્યય ચિત્તવાળાનું ચિત્ત હાથમાં લીધલા કામમાં પૂરેપૂરું જોડાયું નથી; અર્ધું મન ચિંતામાં જોડાયેલું અને અર્ધું કામમાં જોડાયેલું હોય છે. તેનાં નેત્ર, હસ્ત, પાદ પગેરે દીંદો હાંફાંહાંફાં થઈ જાય છે. ગભરાવડી સ્થિતિમાં તેનું તીર ધારેલા નિશાનને વેધતું નથી. અને કાળ કરી રહ્યા પછી પગેલુમમાં તે પોતાને થાકીને લોટપોટ થઈ મરેલો અનુભવે છે.

કેટલાક મનુષ્યો બહારથી અવ્યય દેખાય છે, પણ અંતરમાં તેમને પાનવિતાના વીંછા- ચુંધા થતા હોય છે. આ વ્યયતા પણ ઉપર પડેલી વ્યયતાજેટલી જ હાનિને કરનાર છે. અને વ્યયતાવાળા મનુષ્યોને સંયમનાં સાધનો સેવવાની અગત્ય છે.

યતી સંજ્ઞતા નથી, પણ તેનો ઉત્તમ પ્રકારે વ્યય કરવામાં જ છે, તેમ સંયમવડે એકલો બળનો સંયય કરવામાં મદદતા નથી, પણ સંચિતબળનો ઉપયોગી કાર્યોમાં વ્યય કરવામાં જ મદદતા છે. વ્યયવિનાનો સંયય કેવળ નિષ્ફળ અને ભારકષ છે. વ્યયને અર્થે જ સંયય હોય છે, નહિ તો સંયયનું પ્રયોજન જ નથી, એમ જાણી જેમ સંયમ અધિક સેવવામાં આવે તેમ અધિક ઉચ્ચ પ્રવૃત્તિઓ કરતા મહેતુ જોઈએ. ધનને ખુદી જવાના ભયવાળા કૃષ્ણ મનુષ્યો જ ધનને ખર્ચતાં ભય ધરે છે, તેમ પ્રેરક સત્તા અમુંટ છે, એવું ન જાણનાર તથા તેમાં અવિશ્વાસને સેવનાર મનુષ્યો જ સંયમદ્વારા સંયય કરેલા બળને સદુપયોગ કરતાં ભય ધરે છે. પ્રેરક સત્તામાં પોતાના નિત્ય અભેદનું અખંડ ભાન જેમને હોય છે તેવા મહા પુરુષોને તો અપાર પ્રવૃત્તિ સેવતાં છતાં પણ પોતાના બળનો લેશ પણ દાપ થવાનો ભય લાગતો નથી તથા ક્ષય થયાનું ભાન પણ યતું નથી.

પ્રવૃત્તિ કરતાં છતાં પણ વૃત્તિ આત્માકાર રાખી મહેતી એ સર્વોત્તમ અવસ્થા છે. અવસ્થાને સેવનાર સંયમશીલ પુરુષકરતાં આ રિયલિટી ઉંચા બળને સ્વયંપનારી છે. શ્રીકૃષ્ણ આદિ લીલાવતારોને આ રિયલિટી સ્વભાવસિદ્ધ હતી. એ રિયલિટી પ્રાપ્ત કરવાનો આપણો પ્રયત્ન કોનો ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ.

ઈષ્ટાશ્રયને પ્રાપ્ત સાધકના ઉદ્ગાર.

પદ. (આ શું વાત કરો, પ્રેમ વાદ કરો, એ કય.)

પ્રભુએ હાથ ગ્રહ્યો, હું સનાથ થયો, હવે કય શો રહ્યોવિશ્વમાંદ્ય;

મારાં પાપ ટળ્યાં, મારાં દુઃખ ગળ્યાં, જીવલાવ ગયો, ક્ષણમાંદ્ય.

મરત કરું હું અહિં તહિં, નિત્ય રહી નિઃશંક,

આનંદોદયમાં રમું, બેસી પ્રભુને આંક,

મને સર્વ મળ્યું, મેં આ સર્વ કર્યું, હું સર્વ સ થયો, ક્ષણમાંદ્ય.

આ લેવા, તે પામવા, હું ન હવે અથડાઉં,

સહના મૂળને ભેટી હું, શાંતિમાં શમી જાઉં,

નાથ નિરખી રીઝું, જોઈએ કંઈ ન જીઝું, પ્રભુએ પોતાનો કહ્યો, વિં

દૌકિક જન જેને ગણે, ભારે અસહ્ય દુઃખ,

પ્રભુસંગે, કરી ના શકે, તે કદી સુજ દીન સુખ;

સુખમય હું વિચરું, જય જય ઉચ્ચરું, કલેશ પ્રભુએ દહ્યો, ક્ષણમાંદ્ય.

ખુડયલ છે ઘીન ગણે, ગણે ભલે કંગાલ,

(પણ) અનંત, શ્રી, સુખ, જ્ઞાનમાં, મહાકુ ખુદી હું હાલ;

પંથુ ગિરિપર ચઢ્યો, શિખરે આવી અરચ્યો, કહ્યો પ્રભુએ ભયો, ક્ષ

સંયમ શી રીતે સિદ્ધ કર્યો, તે ન જાણનાર મનુષ્યને આ વર્ગીકરણથી પ્રકટ થયેલા અધ્યાત્મગતિપાત્ર અધ્યાત્મિકતાનો 'પ્રથમ અક્ષ' વાંચવા વિનવવામાં આવે છે.

વિચાર વદલવાનો વિધિ અને તેના લાભ.

(અનુસંધાન યથા અંકના પૃષ્ઠ ૧૮ થી)

પહેલે જણાવી ચલા છીએ તેમ મનુષ્યોનો મોટા ભાગ આ કાળે સિદ્ધ કરવાના પ્રયત્ન કરતો જ નથી. તેઓને વિચાર બદલવા માટે બાહ્ય જગત ઉપર જ આધાર રાખવો પડે છે. તેઓને જેવા વિચાર કરવા હોય તેવા વિચાર સ્વતઃ તેઓ કરી શકતા નથી, પણ બહારના વિશ્લેષી તેઓની પ્રાંત્ય દીર્ઘચોક્કિષ પર જ છાપ પડે છે, તે પ્રમાણે જ તેઓ વિચાર કરી શકે છે. આ પ્રમાણે બહારના નવા વિષયોના સંબંધથી હૃદય ઉપર તકી હાથે પાડી વિચારો બદલવા, એ ખોટું છે, એમ કંઈ નથી. એથી સુખ સાધી શકાયું નથી, એમ પણ નથી. પણ સુખ સાધવાનો આ પ્રકાર મનુષ્યને સ્વામીની સ્થિતિમાં મૂકે છે કે દાસની ? માંદા પડીએ ત્યારે વિચારોને બદલવા માટે મનુષ્યને મહાબલેશ્વર જ જવું પડે, અથવા દર્શક દાસ હોય તો તેને યુરોપ કે અમેરિકા જવું પડે, એ સુ મનુષ્યની મહત્તા અવગણનાર છે ? એ સુ સાતનું સ્વામિપાત્ર છે ? મહાબલેશ્વર જ્યાંની સગવડ ન જની તો સુ દુઃખમાં રીઝાયા કે રડું ? અથવા ત્યાં જ્યાં છતાં વિચારો ન બદલાયા, તો પાશુ સુ બીણું સ્થળ શોધવું ? અને બીજા જ્યાં છતાં પણ ન બદલાયા તો કાઠી સુ લમણે દાઢ મૂકાને, રડવું ? સુ ન અને માટે અને સર્વેકદૃષ્ટ અનુદયને માટે મનુષ્યે બાહ્ય વિષયો ઉપર જ આધાર રાખવો ! આ સ્વતંત્રતા નથી પણ દાસ્ય છે. એથી સુખના ઉપર મનુષ્યને સ્પર્ક મળતો નથી, પણ મુખ્યદુઃખનો મનુષ્યના ઉપર સ્પર્ક રથપાય છે. એથી દેવતા નમ્રતા મનુષ્યને નાચવું પડે છે.

વિચારોને બદલવાને માટે બાહ્ય સાધનોની જરૂર પડે, એનો અર્થ જોડવો જ થાય છે કે આપણું મન આપણા સ્વામીનમાં ત્રેસ પણ નથી; આપણે આપણી હૃદયપ્રમાણે તેની પાસે વિચાર કરાવી શકતા નથી. જે આપણે સાંભળીએ, જે આપણે જોઈએ, જે આપણે વાંચીએ, જે પ્રકારની બાહ્ય વિશ્લેષના સંબંધથી આપણને લાગણી થાય તે પ્રમાણે જ આપણું મન વિચારો કરે, તો સુકાંઈની પુતળીની પંદે આપણી દેવતા પસ્તંત્ર સ્થિતિ જ રહે છે. અને પસ્તંત્રતા કોને સુખ આપે છે ? કિલ્લી પરવસાતા સર્વ પ્રકારનાં દુઃખોને જ આપે છે.

અવસાન કરનારને સ્પષ્ટ યથા વિદ્યા રહેતું નથી કે આ પ્રકારની પરવસાતાથી મુખ્યદુઃખ મનુષ્યો જ્યાં ત્યાં ફાળી થાય છે. હજારો મનુષ્યોના સ્મરણી રથનો ઘોડો તેમનું જરૂર દોષ છે. તેઓ જે ખાય છે, અથવા પીએ છે, તેથી જરૂરમાં જે લાગણી થાય છે, તે પ્રમાણે જ તેમનું મન વિચારો કર્યા કરે છે. આપણે જરૂરમાં જે કંઈ નાંખીએ છીએ, તેની કાંઈ પ્રકારની જરૂરમાં લાગણી થાય છે. આ લાગણી આપણા મન ઉપર સારી અથવા નહારી છાપ પાડે છે, અને તે છાપ પ્રમાણે તરત જ આપણા મનમાં વિચારો ગાલવા માંડે છે. જે આ વિચારો આરોગ્યમય અને અનુકૂળ હોય છે તો તો આપણે જે આધાર મદલ્ય કર્યો હોય છે, તે સારીદમાં પડે છે, અને આપણને પોતાની આપી લાજ કરે છે. પણ જરૂરમાં અનુ નવા પડી જે તેમાં દેવોએ ગણેડ અવાજ થાય છે, અથવા એની જ કાંઈ પ્રતિકૂળ લાગણી થાય છે, અને તે લાગણીની છાપ આપણે આપણા મન ઉપર પડવા દેઈએ છીએ તો તાકાળ

રાગને પ્રકટાવનારા પ્રતિકૂળ વિચારો આપણા મનમાં ચાલવા માંડે છે, અને તેમ થતાં આપણા શરીરને કષ્ટપ્રણુ પ્રકરણ થોડું કે ઘણું દુઃખ થયા વિના રહેતું જ નથી.

જેમ જાતમાં કેટલાકના મનને ચલાવનાર તેમનું જરૂર હોય છે, તેમ બીજા પ્રકારના હૃદયો મનુષ્યના મનને ચલાવનાર વર્તમાનપત્રો છે. વર્તમાનપત્રોમાં તેઓ જે વાંચે છે, તે પ્રમાણે જ તેમના વિચારો આખો દિવસ ચાલ્યા કરે છે. વર્તમાનપત્રોના સમાચારોમાં મોટા ભાગ દુઃખની ખબરોથી જ ભરેલો હોય છે. આજ તો અમુક દેશહિતચિંતક પુરુષને સરકારે કેદમાં નાંખ્યો, અમુક પત્રકર રાજદ્રોહની ફરીવાદ મંડાઈ, અમુક સ્થળે સરકારે આલો-જીલમ કર્યો, અમુક પ્રાંતમાં દુઃકાળ ચાલ્યો, અમુક સ્થળે પેશ્વેશી નિયમ ચાલ્યાં મનુષ્યો મરે છે, અમુક નગર ધરતીકંપથી નાશ પામ્યું, આવી આવી અનેક ખબરોથી વર્તમાનપત્રોના મોટા ભાગ ભરેલો હોય છે. અસાધ્ય મનુષ્યો હોંસે હોંસે વર્તમાનપત્રો વાંચે છે, અને આ દુઃખદ ખબરોની અંતઃકરણમાં છાપ પડવા દે છે, અને તે છાપપ્રમાણે જ તેમના આખા દિવસના વિચારો ચાલે છે. પ્રતિકૂળ જાણેએ પ્રકટાવેલા પ્રતિકૂળ વિચારોથી તેમના મનની સ્થિતિ દુઃખદ થઈ જાય છે. સરકારમાં સર્વ પ્રકારની અનુકૂળતા છતાં, અન્ન, વસ્ત્ર, શુદ્ધ, ધન, સ્ત્રી, પુત્ર, પ્રતિષ્ઠા સર્વે છતાં, મુખી થવાને બદલે મનુષ્યો મનના વિચારોઉપર અંકુશ ન હોવાને લીધે આ પ્રમાણે દુઃખી થઈ જાય છે.

જેઓ ભણેલા હોતા નથી અને વર્તમાનપત્રો વાંચતા હોતા નથી, એવા હૃદયો મનુષ્યોનાં મન વળી તેઓની આજીવ્યાણુ જનતા પ્રસંગોના નચાવ્યાં જ નાચે છે. પોણમાં અથવા મહેલામાં કોઈ મરી જાય તો ઘેરાં આખો દિવસ તે સંબંધી જ વિચારો કરે છે, અને ઘડીઘડી ઉઠા નિસાસા નોખ્યા કરે છે. પોતાની આજીવ્યાણુ જે કષ્ટખતનું જીએ છે, અથવા સાંભળે છે; તે પ્રકારના જ તેમના વિચારો ચાલ્યા કરે છે. અનુકૂળ જાને છે, તો આનંદમાં આવી જાય છે, અને ખીશ જ લાગે પ્રતિકૂળ જનતાં મોટી પોક મૂકીને રહે છે. આજીવ્યાણુના પ્રસંગોના તેઓ કેવળ સુકામ જ હોય છે. મનતા ઉપર અંકુશવિનાના તેઓ પણ સર્વે પરવશ દુઃખમ્ એ ન્યાયે કદી પણ ડરીને સુખનો અનુભવ કરતા નથી.

આ વિનાના હૃદયો મનુષ્યોનાં મન વળી બીજાના અભિપ્રાયનાં નચાવ્યાં નાચે છે; તેમણે પ્રમાણુત માનેલા અમુક મનુષ્યે કહ્યું કે અમુક ખોટું છે કે તરત જ તેઓ તેને ખોટું માને છે. અમુક અનુભવી એકદરે કહ્યું કે તમને ક્ષય થયો છે કે તરત જ તેની છાપ તેઓ પ્રહસ્ય કરે છે, અને મને ક્ષય થયો જ છે એવું માની તેવા જ વિચારોમાં આખો દિવસ દુખેલા રહેજો. બીજાને તેમને જમે તેટલું કહે કે તમને ક્ષય થયો જ નથી, તોપણ તેઓ તે માનતા જ નથી. વિચારોઉપર સ્વતંત્રતા તેઓએ મેળવેલી હોતી નથી. પોતાના મનથી ધારાની લગામ; તેમણે બીજાના હાથમાં આપી હોય છે, અને લગામ જેમ મરંશય તે દિશાલાણી તેઓ જાય છે. આવી પરવશતામાં પણ સુખનો અભાવ જ રહે છે.

વિચારના સંબંધમાં મનુષ્યોની પરવશતાના આવા ને આવા સંકેત દાખલા આપી શકાય. પણ એ સર્વ દાખલા આપીને જે કહેવાયું છે તે એ જ છે કે આજે મનુષ્યોનો મોટો ભાગ પોતાના વિચારોને પોતાની ઇચ્છાપ્રમાણે ચલાવી શકતો નથી. વિચારોની બાબતમાં મનુષ્યો છેક જ પદતંત્ર થઈ શક્યા છે, અને તેનો પરિણામ એ આવ્યો છે કે જેટલી વાજતા દગની પંદે તેઓ દિવસમાં એ વાર ઉઘે તથા ટો વાર નીચે પછડાય છે—દિવસમાં એકો વાર હાથોડાને અનુભવે છે.

સારી, મન, શુદ્ધિ, કામ કરવાનું સામર્થ્ય, અને આપણું પતન એ વગેરે સર્વમાં ત્યાં મુખી આપણા વિચારોમાં ઉત્તમ પ્રદારનો ફેરફાર આપણે કરી શકતા નથી ત્યાં મુખી કરી પણ મુધારો થઈ શકતો નથી; અને આપણા વિચારોના ફેરફાર આપણા મનમાં જે સામર્થ્યના અથવા છાપ આપણે પડ્યા દેહએ છીએ તે ઉપર આધાર રાખે છે, તેથી વિચારોમાં ઉત્તમ પ્રદારનો ફેરફાર કરવામાટે, ઉત્તમ વિચારોને પ્રદ્યતાવારી છાપેને જ આપણે આપણા મનમાં પડ્યા દેવી જોઈએ, એ સિદ્ધ થાય છે. આથી મનમાં ઉત્તમ પ્રદારના વિચારો જ મન ચાલ્યા કરે, એવી છાપે દેવી રીતે પાડવી, એ જ માત્ર મુખને માટે મનુષ્યને ગ્રાહ્યતાનું સ્તંભ છે. જેને આ આવડે છે તેને સર્વ જ આવડે છે, કાંતલ કે આ જાન તેને આખંડ મુખમાં રચાપે છે, અને જેને આ નથી આવડતું તેને કંઈ જ નથી આવડતું, કાંતલ કે આ જાનવિનાનું બીજું સર્વ પ્રદારનું જાન દુઃખથી તેનું રક્ષણ કરી શકતું નથી.

આ જાન વિચારઉપર સંપૂર્ણ સ્વશક્તિ આપે છે, અર્થાત્ આપણે જેવા વિચારો દરના હોય છે, તેવા જ વિચારો તેવો કરી શકીએ છીએ. જહાર ગમે તેવા દુઃખદ મનાતા પ્રવૃત્તિ બનતા હોય તોપણ તેની છાપ જો આપણે આપણા મનઉપર પડ્યા દેતા નથી, તો આપણને લેરા પણ દુઃખ થતું નથી. આપણું ધર જગતું હોય તથાપિ મનઉપર તેની છાપ ન પડવાથી આપણે ગમતઈ જતા નથી, અને પ્રસન્નતાથી દરવા કરીએ છીએ. આપણને ગમે તેવો જ્યાંય થયો હોય, અથવા આપણને પીંછી કરતો હોય તોપણ તેની વેદના આપણને જાણતી નથી. મનઉપર છાપ પાડ્યા વિના બધા કાંઈ પણ પ્રસંગ આપણને મુખી કે દુઃખી કરવા સમર્થ છે જ નહિ. આપણા આગળ તોપણો ભયનો થવા છતાં આપણે તે સાંભળી શકતા નથી, અને નેત્ર ઉપાડાં છતાં પ્રદારને આપણું જોઈ શકતા નથી. જેવ્યા પધાર્થ સંવદન કરી શકે છે, તેમને તોપણો અવાજ સંભળાતો નથી, તથા સાંભરી મુદાની સિદ્ધિવાણને નેત્ર ઉપાડાં છતાં કંઈ જ જોવામાં આવતું નથી, એ વર્તાં મુખસિદ્ધ છે. બાળ પ્રસંગથી મન ઉપર છાપ ન પડવા દેવાનું સામર્થ્ય કેટલું બધું વધારી શકાય છે, તે સાંભરી વગેરે સંવદનની અનેક ક્રિયાઓ વિવિધાદ ગતિ સિદ્ધ કરે છે.

સાધના આમદ કરે છે. સત્તાઓએ પ્રયોગિતાં વિવિધ સાધનોને યથાવિધી ન્યારે સાધવામાં આવે છે, ત્યારે પ્રતિફળ પ્રસંગની દુઃખજનક છાપ મનઉપર કિચિત્ પણ પડી શકતી નથી.

જેમ મીણુજેવી નરમ વસ્તુઉપર કોઈ પદાર્થ દાખ્યો હોય તો તે પદાર્થની છાપ તે નરમ વસ્તુમાં પડી જાય છે, પણ પાપાણુ અથવા લોખંડજેવી કઠિન વસ્તુઉપર કોઈ પદાર્થ દાખ્યો હોય તો તે પદાર્થની છાપ તે કઠિન વસ્તુઉપર પડતી નથી, તેમ જે મનુષ્યોનાં મન યોગસામર્થ્ય વિનાનાં દુર્બળ હોય છે, તેમના મનઉપર પ્રત્યેક પ્રસંગની છાપ પડી જાય છે, અને જેમનાં મન યોગસામર્થ્યથી સખળ થયાં હોય છે, તેમનાં મનઉપર, તેમની ઈચ્છાવિના, કોઈ પણ પ્રસંગ છાપ પાડી શકતો નથી. વ્યવહારમાં પણ આપણે નિત્ય જોઈએ છીએ કે જેમનાં મન કોઈ એકાદ વિષયમાં તટ્કીન એકાદ એકાદ થયાં હોય છે, તેમનાં મનઉપર તેમની આબુખાબુ બનતા પ્રસંગોની લેશ પણ અસર થતી નથી. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે મનને કોઈ એક વિષયમાં તટ્કીન રાખવાથી અર્થાત્ એકાદ દરવાથી બીજા વિષયની તેના ઉપર છાપ પડી શકતી નથી.

એકાદતા અથવા શાસ્ત્ર જેને સંયમ કહે છે, તે આ પ્રમાણે મનને બળવાન કરે છે. જેને એકાદતા કરતાં આવડે, તે ન્યારે ન્યારે બાહ્ય પ્રતિફળ પ્રસંગ અને ત્યારે કોઈ જુદા જ વિષયમાં મનને એકાદ કરી દે તો બહારના પ્રતિફળ પ્રસંગની તેના ઉપર લેશ પણ છાપ પડતી નથી, અને આ પ્રમાણે છાપ ન પડવાથી તે બાહ્ય પ્રસંગથી પ્રકટનાર દુઃખથી તેનું રક્ષણ થાય છે.

પણ એકાદતા કરવાનો વિષય જો સર્વોત્તમ નથી હોતો, તો હોલામાંથી નીકળીને સુલામાં પડવા જેવું જ થાય છે. બાહ્ય કોઈ દુઃખદ પ્રસંગ બન્યો અને તેમાંથી બચવાને માટે આપણે મનને કોઈ અન્ય વિષયમાં જોડીએ, તો તેથી બાહ્ય પ્રસંગથી આપણા બચાવ થાય છે, એ ખરું છે, પણ જે અન્ય વિષયમાં આપણે મનને એકાદ કરીએ છીએ, અને જેની ઉંડી છાપ આપણે આપણા મનઉપર પડવા દેઈએ છીએ, તે વિષય જો સર્વોત્તમ નથી હોતો તો તેની છાપથી પ્રકટનારા વિચારો આપણું દુઃખથી રક્ષણ કરી શકતા નથી. એક દુઃખથી બચાવી તેઓ આપણને બીજા દુઃખમાં નાંખે છે. અને આપણી ઈચ્છા કોઈ એક દુઃખથી બચવાની નથી, પણ સર્વ જ પ્રકારનાં દુઃખથી બચવાની છે. તેથી આપણી એકાદતાનો વિષય સર્વોત્તમ જ હોવો જોઈએ.

આ હેતુથી જ શાસ્ત્ર આપણને પરમેશ્વર, સદ્ગુરુ, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રૂદ્ર વગેરે સર્વોત્તમ વિષયોમાં એકાદતા સાધવાનો પ્રેરણા આપે છે. દુઃખના સમયમાં ભગવાનને સંભારવાથી દુઃખ ટળી જાય છે, એવું પરપદથી કહેવાયું આવે છે, પણ તેનો ભાવ મનુષ્યો યથાર્થ સમજતા ન હોવાથી જ આજે અસંખ્ય મનુષ્યો દુઃખના સમયમાં, 'હે ભગવાન! હે ભગવાન!' ના યોદ્ધા માર્યા કરતા આપણે સાંભળીએ છીએ, અને તોપણ તેમનું દુઃખ ટળેલું કે એમું થયેલું આપણે જોતા નથી. બાહ્ય દુઃખદ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં, મુખથી માત્ર હે ભગવાન! હે ભગવાન! એમ બોલીને બેસી રહેવાનું નથી, પણ ભગવાનમાં મનને એવું તો એકાદ કરી દેવાનું છે કે મનઉપર માત્ર ભગવાનની જ છાપ પડે, અને બાહ્ય દુઃખદ પ્રસંગની લેશ પણ છાપ ન પડે. ન્યાં સુધી દુઃખદ પ્રસંગની મનઉપર છાપ પડેલી હોય છે, અને ભગવાનની આછી સરખી પણ છાપ મનઉપર પડેલી નથી હોતી ત્યાં સુધી ભગવાન શબ્દનો ઉચ્ચાર

કરવાથી મોંને જ માત્ર શ્રમ પડે છે, પણ દુઃખ ટળવું નથી. દુઃખ ટળવાનો અને સુખ મળવાનો આધાર મનઉપર જોની ઢાપ પડે છે, તેના ઉપર આધાર રાખે છે.

શ્રાદ્ધ કરવાનું નરસિંહ મહંતાને મારે દુઃખ આવી પડ્યું હતું. જ્યાં સુધી મારે આજે શ્રાદ્ધ કરવાનું છે, એ પ્રકારના વિચારની ઢાપ તેમના મનમાં પડેલી રહી હતી, ત્યાં સુધી તે મનું દુઃખ ઉઠું જ રહ્યું હતું. પરંતુ તાંબડી ઘેરને ધી રેલા જતાં માર્ગમાં ભગવાનનું કોતન કરતાં શ્રાદ્ધ વગેરે સર્વ પ્રસંગને તે જુલી ગયા, શ્રાદ્ધના પ્રસંગની ઢાપ તેમના અંતરમાંથી ઉડી ગઈ, અને કેવળ ભગવાન જ તેમના હૃદયમાં રમી રહ્યા, ત્યારે ભગવાને પોતે તેમનું શ્રાદ્ધ કર્યું છે, એ શ્રદ્ધાવાન સર્વ સદ્વિવેકા પુર્યા સારી રીતે જાણે છે. તાત્પર્ય એ છે કે દુઃખ ટળવામાં અંતઃકરણમાં ભગવાનની ઢાપ આદર થવાની અત્યંત અગત્ય છે.

નરસિંહ મહંતાનું ઉદાહરણ એ એકકથતામાં બહુ આગળ વર્ણવેલા મહાપુરુષનું ઉદાહરણ છે. સામાન્ય અધિકારને સામાન્ય એકામતાથી એટલો અનુભવ આવવો સંભવનો નથી; પરંતુ દુઃખનું અભાન તો તેને થવાયિના રહેતું જ નથી, અને એકામતા વધતી જતાં અંતમાં તો નરસિંહ મહંતા જેવો, અથવા તેથી પણ ઉત્કૃષ્ટ અનુભવ થયા વિના રહેતો જ નથી.

અત્યાશ્રય પ્રેરકોનું સર્વાનંદશરણ તામનું સાધન ઉદાહરણરૂપે કથન આપણે આ વિષયને અધિક રસપટ કરવા પ્રયત્ન કરીશું.

સૂક્ષ્મ શુદ્ધિવાળા અધિકારીને શાસ્ત્ર જ્યાં ત્યાં જાણતું હશે કરવા બાધ આપે છે. આ અધિકારીએ જગમાં, સ્થળમાં, વાયુમાં, નજમાં, સર્વજ્ઞ જ્ઞાને જોવાનો અભ્યાસ કરવાનો હોય છે. પવન જેવો, નદી જેવો, વન જેવો, ઉપનન જેવો, અને નગરો જેવો, તે સર્વમાં જાણ કરવાના પ્રયત્ન તેણે સંપન્નનો હોય છે. પરંતુમાં, પક્ષીમાં, જંતુમાં, મનુષ્યમાં અને દેવમાં, રાક્ષસમાં યશસ્વત્માં, એક પરમાત્મા જ્યાં રહ્યા છે, એ જાણને તેણે પોતાની રચિત માં અખંડ જાગ્રત રાખવાનો છે. અહો ! આ કેવું અદ્ભુત અને સમર્થ પરમ કૃપાળુકારી સાધન છે ! આ સાધનને સેવતો મનુષ્ય પોતાની પાંદરામાં એ દુષ્ટ સ્ત્રીઓને પરસ્પર યશ્તી લુચ્ચે છે. તેમની આગાખાળીના શબ્દો તેના કર્ણમાં આવે છે. તે શબ્દોની ઢાપ તેના અંતઃકરણમાં પડ્યા જાય છે, પણ એટલામાં જ તે પ્રસંગમાં તે પ્રભિભાવના કરે છે. ગાળાગાળીના શબ્દોની, અંતઃકરણને વ્યથિત કરનાર ઢાપ પડી અટકી જાય છે, અને તેને જ રચાને નિર્મળ સાંત સુખને પ્રકટાવનાર પ્રજની ઢાપ પડે છે. ભવિષ્યમાં દુઃખને પ્રકટાવનાર અનેક પિંક્ષપાથી તકાળ તેનું રક્ષણ થાય છે.

તે એક અત્યંત નિરપેક્ષ સ્ત્રી લુચ્ચે છે. દરિદ્રતા અંતઃકરણમાં મોહની ઉડાડીથી પડ્યા જાય છે. એક વાત તે અસાધ્ય રહે છે, તો ઢાપ પડે છે, અને તકાળ તે જાદુ થાય છે, પણ તે સાધવાન અધિકારી દેશથી તકાળ જાગ્રત થાય છે. અને જોના પૃથ ભાવમાં રહેલા અજાતરતને સમર છે. મોહની ઢાપ વિધાઈ જાય છે; મોહથી પ્રકટનાર સંનિવિષ્ણમથી તે બચી જાય છે; અને રંજિતિવિષમથી તેનું રક્ષણ થતાં તેની શુદ્ધિના નારા થતો નથી, અને આ પ્રમાણે શુદ્ધિના નારાથી પરિણમ થતા મદ્ર મિનામથી તેનું સર્વ પ્રકાર રક્ષણ થાય છે.

કેવું અદ્ભુત સાધન ! કેવું સમર્થ સાધન ! દર્શન કરનાર પ્રતિજ્ઞા પ્રસંગની અંતઃકરણમાં સદાજન સરખી ઢાપ પડ્યા મોહતાં, મનુષ્યનું નેથી તકાળ રક્ષણ કરી રેનાર સીદૃષ્ટ ભગવાનના ચક્રરૂપે કેવું દેવા અત્યંત ! સર્વશક્તિ ! મહામાયા ! કૃપિનાનાગ ! અમા મનુ પોતાના

અતઃ મનુષ્યોનું દુઃખથી આ પ્રમાણે રક્ષણ કરનાર અમોઘ સાધન, વિનામૂલ્યે પ્રબોધવામાટે અમે તમારા સી રીતે અનુશીલન કરીએ ? તમને અમારા ક્રાંદિશઃ પ્રણામ છે.

આપણે આ પ્રમાણે જોઈએ છીએ કે સર્વને બુદ્ધિદર્શન કરવાનો અભ્યાસ સેવનાર મનુષ્યના અંતઃકરણમાં શાલ કોઈ પણ પ્રસંગ પોતાની છાપ પાડી શકતો નથી. આથી સાધારણ મનુષ્યને પ્રકટતા અસંખ્ય વિરોધી વિચારોથી તેનું રક્ષણ થાય છે. અભ્યાસનો પરિણામ થતાં તેના અંતઃકરણમાં વિકલ્પો ફણા જ એવું હોય છે, અને તેની ક્ષતિમાં પરમ સમાધાન પ્રકટે છે.

જ્ય કરનારને, ક્રીતનાદિ ભક્તિનાં અંગે સેવનારને, ધાન્યુધ્યાનાદિ કરનારને સર્વને આત્મ જ થાય છે. સર્વનું અંતઃકરણ સાધનના અભ્યાસથી બળવાન થતું જાય છે. જે જોયું, જે સાંભળ્યું, જેનો સંબંધ થયો, તેનાથી એવાયું તે એવાનું નથી. તેની પરત્રતા મટે છે, અને તેનામાં સ્વામિત્વ આવે છે.

દંડિયોનો અને વિશોનો સંબંધ થતાં પ્રત્યેક સુખને ઇચ્છનાર મનુષ્યે વિચાર કરવો જ જોઈએ કે આ સંબંધ મારા અંતઃકરણઉપર કેવી છાપ પાડશે. જેમ છબી પાડનાર, જેની છબી પાડવી હોય છે, તે જ વસ્તુને પોતાના ચન્દ્રસામે રહેવા દેછે, અને બીજી સ્વપ્ના વસ્તુઓને યંત્ર આગળથી દૂર કરે છે અથવા તે વસ્તુઓ દૂર થયેલી નથી હોતી તો યંત્રનું ઢાંકણ ઉઘાડતો નથી, તેમ સદ્વિવેકી મનુષ્યોએ પણ અનુકૂળ છાપ પાડે એવા જ વિશોનો સંબંધ કરવો જોઈએ, અથવા તેના વિશોના સંબંધનો ભાગ ન લઈ ને એવું હોય તો પોતાના અંતઃકરણનું મુખ તે વિશોતરફ ફેરી પણ વળેલું ન રાખવું જોઈએ. આત્મ તથી કરવામાં આવતું, તો અસાવધ છબી પાડનાર પોતાની છબીને બગાડી મૂકે છે, તેમ મનુષ્યો પણ પોતાના વિચારોને બગાડી જ મૂકે છે.

બાળકોના જેવું નિર્બળ અને નરમ અંતઃકરણ બીજા કોઈનું હોતું નથી. તેઓ જે જોયું એ છે, જે સાંભળે છે, અને જેના સંબંધમાં આવે છે, તેની તરત જ તેમના ઉપર છાપ પડી જાય છે. તેઓ અચોગ્ય હાથોથી પોતાનું રક્ષણ કરી શકતાં નથી. આથી જ માબાપોએ બાળકોને ગમે તેના સંબંધમાં તેઓ ન આવે માટે બહુ સાવધાન રહેવાની અમ્રાય છે. હલકા નોકરોનાં અને ખુશામતીયા મનુષ્યોના સંબંધમાં આવેલાં ધોમતોનાં બાળકો સાચી બગી જાય છે, અને મોટી ઉમરે પણ સુધરી શકતાં નથી તેનું કારણ આ જ છે.

એકલાં બાળકોનાં જ અંતઃકરણ આ પ્રમાણે નિર્બળ અને નરમ હોય છે, એટલું જ નહિ, પણ ખયાલ કે સાઠ સાઠ વર્ષના મોટી ઉમરનાં અસંખ્ય મનુષ્યોનાં અંતઃકરણ પણ બાળકોના જેવાં જ હોય છે. પ્રત્યેક વિપત્તિ સંબંધથી તેમનું અંતઃકરણ રંગાય છે. આ અત્યંત દુઃખદ અવસ્થા છે. એ અંતઃકરણની પશુસ્થિતિ જ સૂચવે છે. આવા મનુષ્યો ગમે તેવા વિક્લાન હોય છે, તોપણ તેમની પ્રગતિ પ્રત્યેક વિચારશીલને દર્શાવી આવે છે. કે તેમના અંતઃકરણના અધિકારની ક્ષતિ અથવા ઉન્નતિ સ્વસ્થ અંશમાં પણ આગળ વધી હોતી નથી. ચાર મનુષ્યો એકા હોય છે, અને ત્યાં કોઈ વાર્તા ચાલતી હોય છે તો આવા મનુષ્યોથી એક કાણ વાર મશા એકી રહેવાનું નથી. બહારના સજ્જોના અવલુથી તેમના અંતઃકરણઉપર પડેલી છાપપ્રમાણે તેઓ બધા સમય બોલ બોલ કર્યા જ કરે છે.

પ્રિય વાચક! વાચુની દિશાને દર્શાવનારા, છાપરાઉપર લગાડેલા મરઘાના જેવું જ તમારું મન, જે તે વિષયોથી તણાવું હોય, તે તત્કાળ સાવધ થાઓ. નિર્બળ અને નરમ થવું છોડી દેઈને સખજ અને દૃઢ થાઓ. શુદ્ધ વિચારોને પ્રકટાવનાર અનુકૂળ વિષયોના સંબંધ કાળે જ તમારા અંતઃકરણને તે વિષયપ્રતિ પ્રેરે: નહિ તો દૃઢ રહીને તેની છાપ મદાવુ ન દેશ. આથી અસંખ્ય દુઃખોથી તમારું રક્ષાણ થશે.

પરમેશ્વરનું રમણ ક્રિયાં મારું મન દિશર રહેવું નથી, એવી ફરીયાદ આપણે ત્યાં ત્યાં સાંભળીએ છીએ. પણ ઈશ્વરમરણકાળે આટલા બધા વિચારો મનને શાથી ડાળી નાંખે છે, તેવું કારણ બીજું કંઈ જ નથી, પણ આખા દિવસમાં વિરોધી વિષયોની મનઉપર છાપો પડવા દીધો છે, તે જ છે. જેમ ભોજનમાં ખાવેલી કુંભળીના આખો દિવસ એકદમ આવ્યા જ કરે છે, તેમ દિવસે જે જે છાપો આપણે આપણા અંતઃકરણમાં પડવા દીધો હોય છે, તેના વિચારો આપણાં મનમાં આવ્યા જ કરે છે. દોષ મનનો નથી, પણ આપણો જ છે. જેમ અનાદી અને અકુશળ ગાડીવાન ઉંઘી ગાડી પરતાં ઘાડાનો દોષ કાઢે છે, તેમ અવિવેકી અને અકુશળ મનુષ્યો, ત્યાં ત્યાં મનનો દોષ કાઢે છે.

મન આખો દિવસ ઈશ્વરના જ વિચારો ક્યાં કરે એમ કરવું મનુષ્યના પોતાના જ હાથમાં છે. કાંઈ માથે હાથ મૂકો અને તે યદ જશે, એમ જોયો. માનીને બગાડાં ખાતા વર્ષા વીતાય છે તેઓને સમય વીતતાં સમજવા વિના રહેવું જ નથી કે તેમના માનવામાં તેઓ ભ્રામ્યા છે. આભાવે જ આભાને ઉદાર કરવાનો છે, અર્થાત્ પોતાના પ્રયત્નો જ પોતાના મનને શુદ્ધ વિચારને સેવવું કરવાનું છે. આશ્ચર્યજેવું એ છે કે મનુષ્યો પોતાને હાથે જે કામ થઈ શકે એવું છે તેને કરીને માની બેસા છે, અને બીજાને હાથે જે કામ થઈ શકે એવું નથી, તેને સહેવું માની બેસા છે. આપણે હાથે આપણું કામ આપણે જેવું કરીએ તેવું બીજાને કહે, એ મું સંભવે છે ! પ્રેમાળ છતાં પણ માતા યું આખો જન્મદોષ બાળકને કહે તેડી કરે છે ? એ તબુ વાંં કરે, પણ પત્ની તો બાળકે પોતાના પગ દલાવવા જ નેતર્યે.

જેને મુખ ન નેતરું હોય, જેને હાથપગ છતાં પણ કાશની પુતળીની પેઠે હાથપગ ન દલાવવા હોય તે બંને આગસમાં આપણા ગાળે, અને દુઃખી રહે, પણ આપણે તેમ કરવાની જરૂર નથી. વિચારો કેવી રીતે મનમાં પ્રકટે છે, તેના માનસિક નિયમો આપણે જાણ્યા છે; ભોજન આપણા આગળ આપણે પડવું છે. દરે જેને મુખની જુમો યાગ્યા કરવી હોય તે બંને પાટે આપણે આ ફાલણી નિયમાનો ઉપયોગ કરવો જ નેતર્યે.

જેવા વિચારો આપણે કરીએ છીએ તેવા જ આપણે યદ્યે છીએ, એ નિયમ નેત્ર સાચો છે, તો મુખી થવાને માટે આપણે અપણા વિચારો ફેરવવા જ નેતર્યે. આપણા વિચારો અનુદ છે, આપણું મન વિદારી છે, માટે જ આજે આપણે દુઃખી છીએ, તેથી હાથ જે વિચારો આપણે નિય ક્યાં કરીએ છીએ, તે સંપૂર્ણ પ્રકારે આપણે બદલવા નેતર્યે. પરંતુ જેમ પાયામાંથી પેદાઈને અપણે નવું બાંધીએ છીએ, તેમ અપણા મનને નવામાંથી આપણે નવું બાંધવું નેતર્યે શી રીતે !

પરંતુ બાંધવાને આપણે શું કરીએ છીએ ? અપણે જ નવો સામાન લાવીએ છીએ, આપણને મનમંત્રી યોગના પ્રભાને નવા જ પાડવું પરંતુ બાંધીએ છીએ. મનના પગ નવા

જા જ લુના વિચારોને આગથી રૂબ આપી, આપણે આપણને મનઃમતી તરીકે યોગના પ્રમાણે મનને બાંધવાનું છે.

આપણે જોયું છે કે મનમાં જે જે વિચારો આવે છે, તે તેમાં જે છાપો પડી હોય છે, અથવા પાડવામાં આવે છે, તે પ્રમાણે જ આવે છે. જેની આપણા મનમાં છાપ પડી હોતી નથી, તેના વિચારો કદી પણ આપણા મનમાં ચાલતા નથી. આ પ્રકારના નિયમનું આપણને જ્ઞાન થતાં, આપણને મનઃમતતા વિચારો આપણા મનમાં ચલાવ્યા કરવાનું કાર્ય બહુ જ સરળ થઈ જાય છે.

મનમાં પડતી છાપોઉપર જ જે વિચારોનો આધાર છે તે પછી આપણું એક જ કાર્ય રહે છે, અને તે એ કે મનઉપર અનુકૂળ છાપો પાડવાનો જ માત્ર પ્રયત્ન કરવો. સત્યપુરુષોના આશ્રમેમાં શા માટે જતું, તથોમાં કેમ ફરવું, દેવમંદિરમાં નિત્ય શા માટે જવું મહાપુરુષોનાં દર્શન શા માટે કરવાં, તેમજો બોધ શા માટે ચલાવવું કરવું, સંગજનોના સમાજમાં નિરંતર શા માટે રહેવું, સાધ્યાઓ શા માટે સાંભળવી, સાશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ શા માટે રાખવો—આ સર્વનો હેતુ હવે તમને સમજાય છે? મનઉપર અનુકૂળ છાપો પાડવા માટે નિત્ય સત્યપુરુષોનાં દર્શન કરવાથી, નિત્ય તેમની ચાતો સાંભળવાથી, તેની જ છાપો મનઉપર પડે છે, અને તેમ થતાં આપણા મનના અનુકૂળ, પ્રતિકૂળ વિચારો બદલાઈ જાય છે.

બાહ્ય શુભ વિષયોના સંબંધથી મનઉપર શુભ છાપ પાડવાના આ એક માર્ગ છે, પણ તે પ્રવેશકોને માટે છે, બાળકોને માટે છે. સત્યપુરુષ કંઈ સદા સમીપ હોતા નથી. તીર્થો, કથાઓ, સદ્વર્તાઓ વગેરે આપણે જોઈએ, ત્યારે આપણી સમીપ હોતાં નથી. શુભ છાપો પાડવા તેમને આધાર રહેવું, એ પણ પરંતપ્રતા જ છે. આશંકા કે એકાન્તમાં નોકરી હોય ત્યાં કંઈ આપી અનુકૂળતા હોતી નથી. તેવા મનુષ્યોએ શું નિરંતર કુખી જ રહેવું? એમ છે. જ નહિ.

શુભ છાપોને માટે બાહ્ય શુભ વિષયોનો સંબંધ ઝેવવાની, અનિચાર્ય અગત્ય છે, એવું છે જ નહિ. પૂર્વે જણાવ્યું તેમ તે, આરંભની ભૂમિકામાં પ્રવેશકો મનુષ્યોમાટે છે. સ્વતંત્ર થયા પછીનારે આગળ વધવું જ જોઈએ. બાહ્ય વિષયોના સંબંધવિના અંતઃકરણમાં અનુકૂળ શુભ છાપો પ્રકટાવતાં તેણે શીખવું જોઈએ.

પોતાના જ ઘરમાં ગમે તે મનુષ્ય અભ્યાસથી અને વૈરાગ્યથી આ સાધી શકે છે. બાહ્ય વિષયોનો જે પ્રકારનો મનને સંબંધ થાય છે, તે સંબંધનો અંતરમાં આભાસ પ્રકટાવવાથી, બાહ્ય વિષયના સંબંધવિના મનઉપર પડેલી છાપ પાડી શકાય છે. પંડેલા આભાસને અંતઃકરણમાં પ્રકટાવવાની કળાને સિદ્ધ કરવામાં જ મનને શુદ્ધ કરવાની કુચી રહેલી છે.

તમે જ્યાં કે પાંચઠે કોરા પ્રવાસ કરીને કોઈ મહાપુરુષનાં દર્શન કરી ધેર આવો છો. પ્રયત્ન દર્શનસમયે તેમનો તમારા નેત્રને સંબંધ થવાથી તેમની છાપ તમારા અંતઃકરણમાં પડી છે. તે છાપને લીધે તમને ધણીવાર તે મહાપુરુષના વિચાર આવ્યા છે, અને તેમના વિચારથી તમારા ચિત્તો દુર થયા છે. ધેર તમારી આરટીમાં તે મહાપુરુષ નથી, પણ તમે નેત્ર મીચીને સાંત થઈને બેસો છો, અને જાણે તે મહાપુરુષને તમે હાલ પ્રયત્ન જ જોતા હો, એમ મનવડે કહ્યો છો. તમારી કંપના જે બસબસ બધાય છે, તો જાણે તે મહાપુરુષની સમીપ જ તમે હો, એવું તમને અંતરમાં લાગ થાય છે. આ પ્રમાણે અપ્રયત્ન વસ્તુ કંઈ નાથી અંતરમાં સ્વરૂપ રચીને, અંતરમાં જાણે તેને પ્રયત્ન જોતા હોઈએ, એ પ્રમાણેનું જ્ઞાન કરવું, તેને અંતરમાં આભાસ પ્રકટાવવો, એમ કહેવામાં આવે છે. (અપણું.)

મક્તિમાં યથાર્થ તન્મયતાવાળા સાધકો દુર્લભ છે.

પદ. (મોરી પ્યારી હુમક હુમક કંત શીરી આવે—એ લય.)

આળે એવો સાધક ક્યાંથી સમતી ધૂન લગાવે, અતિ ભાવે.	
ભૂલીને ભાન આ દૃશ્ય પ્રપંચનું, ધ્યાનમાં ચિત્ત દૃઢાવે;	એવો.
ખાવામાં પીવામાં નહાવામાં ગાવામાં, વૃત્તિને જે ન ભ્રમાવે;	એવો.
ઉઠતાં બેસતાં ચાલતાં ઉંઘતાં, હરિમાં ચિત્ત જમાવે;	એવો.
સત્ય અને પ્રિય હિતવિના જેની, વાણીમાં અન્ય ન ભાવે;	એવો.
સર્વાર્થભલાવનું અમૃત જેનાં, નયન સદા વરસાવે;	એવો.
કામ કે ક્રોધ કે લોભ ન જેને, ક્ષણ પણ ચોક સતાવે;	એવો.
સર્વત્ર નિર્ભયતાની ધ્વજને ઝગને જે ફરકાવે;	એવો.
ચૌદ ભુવનના વિભવો જેને, મોહ નહિ ઉપજાવે;	એવો.
સમવિના કો પદાર્થ ન જેને, પ્રેમ કદી પ્રકટેાવે;	એવો.
નરહરિશબમાં અણુઅણુ જેનાં, તન્મયતા દર્શાવે;	એવો.
તે સાધકના અનવધિ યશનાં, દુંદુલિ દેવ બનવાવે;	એવો.

મેં માંસાહાર શા માટે છોડી દીધો છે ?

માંસાહારને છોડીને તમે વનસ્પતિઆહારને શા માટે અહણ્ય કર્યો છે, એવો અમેરિકાના એક પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન એલ્મર એલ્સવર્થ કેરીને પ્રશ્ન થતાં તેમણે નીચે પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો છે.

‘ આરંભમાં જ હું કદી ‘હિંદુ’ કે ‘હું’ ફળાહાર કરનાર છું; કારણ કે હું સફરજન, આંબર, દ્રાક્ષ, તડથુચ વગેરે પ્રોતિપર જ કેવળ નિર્વાહ કરું છું. ‘કચિત્’ હું ઘઉંની સારી શેફલી ભાખરી ખાઉં છું, પરંતુ બ્યાંડુંધી મને કુદરતી આહાર મળી શકે છે, ત્યાં સુધી હું બીજા કોઈ પણ જાતનો ગ્રંથિયો ખોરાક ખાતો નથી.

માંસાહાર છોડીને ફળાહાર શા માટે હું કરું છું ? કારણ કે તેથી મનની તૃપ્તિ આત્માની શક્તિઓ વિકાસને પામે છે, એમ મારું માનવું છે.

મેં શા માટે માંસાહાર છોડી દીધો, એમ તમે મને પૂછો છો? વિશ્વપ્રસિદ્ધ ડૉ. આલ્ફ્રીડનો ઓસ્ટ્રિયામાં આવેલો ‘વનસ્પતિઆહાર’ (Vegetarianism) નો વિષય વાંચો; આહારના વિષયને ઉપર અભ્યાસ કરનાર, લેન્ડના આર્થિક પ્રસિદ્ધ ડૉ. હિંગના લેખો વાંચો; કેપ્લર, લેટ્સન, બ્રૂક, કાર્કના લેખો વાંચો; ચેક્કના ચિટ્નર અને ફ્રાન્સના આહારસંબંધી તેમણે કરેલી તપાસના હેતુઓ વાંચો, સ્વીડનમાં રહેલો સમગ્રના વાગમાં વર્તતા દેશના વૃત્તાંતો વાંચો, અને તમે મને પૂછેલા પ્રશ્નો ઉત્તર તમને મળી જશે.

કેટલાંક વર્ષો પૂર્વે મારું શરીર એક જ લઘુ ગયું હતું. મારા જ્ઞાનતંત્રો નિર્બળ પડી

ગયા હતા, મને રાત્રે ઉંઘ આવતી ન હતી, મારું લોહી બગડી ગયું હતું, અને મને ખરેખર તાળમાં નાંખી આવવા જેવી મારી હાલત થઈ હતી. અત્યંત નિરાશ થઈ જવાથી પછી મેં આરોગ્યવિદોને અભ્યાસ કર્યો. હું શુદ્ધ જળ પુષ્ટક પ્રમાણમાં પીવા લાગ્યો; પછી મેં સવારનો નારતો કરવો છોડી દીધો; પછી મેં કેપ્રીને ફવામાં નાંખી દીધી; પછી મેં માંસ ખાવાનું છોડી દીધું; અને અતિ હું એક પગથીયું તેથી પણ ઉંચો ચડ્યો, અને તે એ કે મેં સંવિદો પેશાક ખાવો છોડી દીધો, અને કુદરત જેવી સ્થિતિમાં આહારને ઉત્પન્ન કરે છે, તેવી જ સ્થિતિમાં તેને મેં ગ્રહણ કરવા માંડ્યો. આથી મારું શરીર એટલું બધું સુધરી ગયું છે કે આ પ્રમાણે રહેવાથી માત્ર મિત્રો મને ચક્રમ કહે છે તો પણ મારો આહારનો નિયમ ફરજિયાત મને મન થતું નથી.

સમય જતાં મારામાં દયાની લાગણી એટલી બધી ઉત્પન્ન થઈ કે આજે તો હવે કે. ઈ. પણ પ્રાણીની હિંસા કરવી, અને હું ચોખું ખુન જ ગણું છું.

આજે પૃથ્વીમાં જેટલાં મનુષ્યો વસે છે, તેમાંથી સોચે નવાણું મનુષ્યો વનસ્પતિનો આહાર કરે છે. રોમન સિપાઈઓએ રોકલા ઘઉં ખાધને આખી દુનિયાને જિતી હતી. ગ્રીસ દેશના તત્ત્વજ્ઞાનીઓ, કવિઓ અને કળાલિંગો સઘળા જ વનસ્પતિનો આહાર કરનારા હતા; હિંદુસ્તાનનું તત્ત્વજ્ઞાન એ વનસ્પતિના આહારનો જ પરિણામ છે.

શરીરનું અને મનનું સર્વોત્તમ જળ કુદરતી આહારવડે જ પ્રાપ્ત થતું હોવાથી મેં માંસાહારનો પરિવાગ કર્યો છે. મનુષ્યો બ્યારે માંસાહારનો ત્યાગ કરશે ત્યારે મંદવાદ ક્વચિત્ત જ જોવામાં આવશે. વનસ્પતિનો આહાર યોગ્ય સમજણસાથે બ્યારે ગ્રહણ કરવામાં આવે છે ત્યારે માંદા મનુષ્યો સાગ્ન થયા વિના રહેતા નથી.

જો તમે માંદા રહેતા હો તો તમારા આહારનું પ્રમાણ જેમ બને તેમ છેક જ ઘટાડી નાંખો; અથવા તો સાત દિવસ કે પંદર દિવસ કેવળ નોંદરણ ઉપવાસ ખેંચી કાઢો. સાધારણ અશક્ત મનુષ્યને એકવિંશ દિવસના ઉપવાસ ખેંચી કાઢવાથી કદી જ હાનિ થતી નથી. પછી કુદરતે તૈયાર કરેલા આહાર જેવાં કે ફળ વગેરે મિતપણે ખાઓ, અને ફરીને બૂલ કરીને માંદા ન પડો.

અન્યેક મનુષ્યો વનસ્પતિનો અથવા પ્રાણીનો આહાર કરનારા થતું નોંધ્યે; કારણ કે પછી વ્યથિઓ, બ્લસન, નિર્ધનતા, ક્રૂરતા, ગુના, અને ખુન મોટા પ્રમાણમાં ઘટી જશે. મનુષ્યો ઉપર લેવા દુનિયા તો માંસાહારને લીધે જ આવે છે. માંસાહાર અભાવસ્થક છે, અસ્વાભાવિક છે, મનુષ્યત્વને દૂષણ લગાડનારો છે, રોગ કરનાર છે, અને તે ગ્રહણ કરવો યોગ્ય છે, એ કોઈ પણ રીતે સિદ્ધ થઈ શકે તેમ નથી. આજના સમયમાં જે મહા વિદ્વાનો વિચારમાં સંકેતી આગળ વધેલા છે, તે સર્વ માંસાહારની વિરુદ્ધમાં છે.

* ત્યાં સુધી નિર્દોષ પ્રાણીઓની કતલ બંધ કરવામાં આવશે નહિ ત્યાં સુધી દુનિયામાં શાંતિ, બીબ્બના કન્યાણની ઇચ્છા, પ્રેમ અને બ્રાતૃભાવનો કદી પણ પ્રસાર થશે નહિ. અન્યેક પ્રાણી મારો મિત્ર અને બંધુ છે, અને સઘળાં સચેતન પ્રાણીઓપ્રતિ બ્રાતૃભાવ ધરવાના પક્ષમાં બોલવાનો આ પ્રસંગ મને મજબૂરી મને આનંદ થાય છે.

માંસને ખાનારા મનુષ્યો માંસની સાથે આત્મપ્રેત થઈ રહેલાં ભય અને ત્રાસનાં અત્યંત

આવા બીકણુ બિલાડી સ્વભાવને સ્વરૂપે જન્મીને જોઈએ; અને પોતાના સામર્થ્યમાં પૂર્ણ શક્તિ ધરી પોતે જે કરવાનું ધાર્યું હોય, તે પોતાના ઉત્તમમાં ઉત્તમ મિત્રોને પણ ન જણાવતાં, શાંતિથી અને દહતાથી, કાઠથી પણુ ડર્યા વિના કર્યા જવું.

પોતાનામાં રહેલી સ્વાભાવિક શક્તિઓને આ મનુષ્યો જ્યારે કેળવે છે, અને વિવિધ ક્ષોભુપ ઇવનને ગાળવાનું છોડી આધ્યાત્મિક ઇવન ગાળવા માંડે છે ત્યારે તેઓ ઘણા ઉદાર મનના, ઘણા પ્રમાણિક, ઘણા વિનયી અને ઘણા માયાળુ હોય છે. તે સમયે તેઓનામાં ન્યાયશુદ્ધિ અને સદસદ્વિવેકશુદ્ધિ બહુ જ ઉત્તમ પ્રકારની હોય છે. આવી રીતિમાં આ મનુષ્યો કાઠથી ઠગાતા નથી. કારણ કે સામાના અંતઃકરણની પરીક્ષા સારી રીતે કરી શકવાનું તેમનામાં સામર્થ્ય આપ્યું હોય છે. પોતાના દોષોને જાણ કરનાર અને સાવધાન થયેલા કુલશાશિના મનુષ્યો અત્યંત ઉદ્યોગી અને પ્રયત્નશીલ હોય છે, અને ગમે તે અભ્યાસ, ઉદ્યોગ, ધર્મ અથવા વ્યાપાર કરે છે તો તેમાં કુશળ જ નીવડે છે. કુલશાશિમાં જન્મેલાં જે સ્ત્રીપુરુષો પોતાનામાં રહેલી શક્તિઓને સ્વલ્પ અંશમાં પણ જાણે છે, તેઓ આ વિશ્વમાં, ખરેખર ભારે વિજય મેળવે છે, એમ કહેવું, એમાં અતિશયોક્તિઓ કંઈ જ નથી.

ધર્મમાં કે વ્યાપારમાં અંતથી મહેનત કરવાની અને કરકસર કરવાની અગત્યને તેઓ સારી રીતે સમજતા હોય છે, તેઓ જેમ અને તેમ દેવું કંવાથી અસગ રહે છે. કરજ કરનારની રીતિ શુદ્ધામકરતાં પણ વધારે ખરાબ છે, તથા કરજ એ દુનિયામાં ગણાતાં મોટામાં મોટાં કુખોમાંનું એક છે, એ તેઓ સારી રીતે સમજે છે. દેવાદાર મનુષ્યને સત્ય બોલવાનું મ ધણું જ કઠિન યર્થ પડે છે, અને તેથી જ કરજની પીઠઉપર અસત્ય સ્વારી કરે છે, તેવું જ કહેવાય છે, તે કેવળ ખડું છે, એ વિષયનું આ રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોને જ્ઞાન હાય છે. કરજ મનુષ્યને દુર્બળ અને હિચકારે કર્યા વિના રહેવું જ નથી, એ વાર્તા આ મનુષ્યો હી વિસરી જતા નથી.

ભારે અભ્યાસ કર્યાવિના જ વિવિધ વિષયો શીખી જવાનું આ મનુષ્યોમાં સામર્થ્ય હોય છે. પ્રત્યેક સ્થાનમાંથી અને પ્રત્યેક વાતમાંથી આ મનુષ્યો જ્ઞાનને ગ્રહણ કરી લેતા જોવામાં આવે છે. આ ગ્રાસિત્રાન્ધ્ર ધણુ તો કોઈ નિષ્પ્રયસન્નધી મન એક જ વાર ધાંચે છે, અને યત્ન જ તે તેમને સંપૂર્ણ પ્રકારે આવડી જાય છે. કોઈ પણ વિષયને એક વાર ધાંચીને તેવું સંપૂર્ણ જ્ઞાનપ્રાપ્ત કરી લેવું, એ તેમને મન રમતજેવું હોય છે. કોઈ પણ વિષયને ગોખીને મોઢે કરવાને તેઓ કદી પણ પ્રયત્ન કરતા નથી, કારણ કે તેમ કરવાની તેમને શક્તિ જરૂર પડતી નથી.

તેઓ બહુ જ મજાતાવળ સ્વભાવના અને આનંદને ઉપભવનારા હોય છે. સર્વ પ્રસંગોમાં તેઓ પોતાનું જ્ઞાન તથા મત્તો નિભાવી રાખે છે. તેઓ કોઈને વશ કરનારા અને શાંત સ્વભાવના હોય છે. તેમને કવચિત્ જ ક્રોધ ચડે છે, અને તોપણ તેમનું ક્રોધ અપમાન કરે છે ત્યારે કેવી રીતે પોતાના ક્રોધને દર્શાવવો તે તેઓ સારી રીતે જાણતા હોય છે.

આ મનુષ્યો કોઈ કોઈ વાર સ્વચ્છંદી યર્થ જાય છે. તે સમયે તેઓ વિવેક વિસરી જાય છે. તેઓએ ઉચ્ચ વિષયોમાં પોતાના મનને રમાડતાં શીખવું જોઈએ. ઉચ્ચ અભિજ્ઞાપાઓ ધરવામાં અને ઉડતા પોતાના વિચારોને તેમજો શેકવાના કદી પણ પ્રયત્ન ન કરવો.

આ શાસ્ત્રમાં જન્મેલાં મનુષ્યોમાં અંતર્જાન, તથા ભવિષ્યને જાણવાનું સામર્થ્ય અધિક પ્રમાણમાં હોય છે. આ શક્તિ દેવી શક્તિ ગણાય છે. જ્યારે આ મનુષ્યો પારમાર્થિક સાધનો સાધવામાં પ્રયત્નશીલ થાય છે ત્યારે તેઓનામાં બહુ જ ઉચ્ચો દેવદાર સત્વર થવા માટે છે, અને પ્રત્યેક વિષયમાં તેઓ બહુ જ આગળ વધી જાય છે. આવે પ્રસંગે તેઓ બહુ જ મોહક, પ્રીતિપાત્ર અને આકર્ષક હોય છે. પ્રત્યેક જણ તેમના ઉપર અત્યંત પ્રેમ કરે છે, અને સર્વ તેમના તેજમાં દબાય છે.

આ શાસ્ત્રનાં મનુષ્યોમાં એક ખાસ આધ્યાત્મિક શક્તિ રહેલી હોય છે, અને તેને ઓળખીને જો તેઓ તેનો ઉપયોગ કરે છે તો જગતમાં તેઓ બહુ અમહારિક મનુષ્યોત્તરિક ગણાય છે. આ શક્તિ તે ગાંડા અને ઉન્મત્ત મનુષ્યોને વશમાં રાખવાની છે. જો આ શાસ્ત્રમાં જન્મેલા મનુષ્યોને યોગ્ય પ્રકારનું શિક્ષણ આપીને ઉન્મત્ત અને ગાંડા મનુષ્યોની ઈર્ષીતાળોમાં, તેઓ ઉપર દેખેપ રાખવાને નીમવામાં આવે તો બહુ લાલ થવાના સંભવો આવે છે. શાંત અને સ્થિર શ્રત્તિવાળા આ શાસ્ત્રના મનુષ્યનાં નેત્રમાં અદ્ભુત પ્રકારનું વર્ણીકરણ હોય છે; અને પારમાર્થિક શ્રત્તિવાળા આ શાસ્ત્રના કોઈ મનુષ્યના નેત્રમાંથી જ્યારે સાંધિક ઓજસનો પ્રવાહ કોઈ રાગીઉપર નાંખવામાં આવે છે ત્યારે તેવડે તેનો વ્યાધિ મટવાયિતા શ્લેષો જ નથી.

આ મનુષ્યો શરીરે ઉંચા, સુંદર, બહુ જ પ્રતાપ પાડનારા, અને સુદૃઢ તથા નિરામય હોય છે. વળી તેઓ નિર્મળ કાંતિના હોય છે.

આ મનુષ્યોએ મેલ, ધન અને કુંભરાશિમાં જન્મેલા મનુષ્યોમાંથી મિત્રો પસંદ કરવા જોઈએ. તુલ્યા શાસ્ત્રનાં મનુષ્યોસાથે પણ પ્રસંગે તેમને લોભો સારા રાખ્યા છે.

પોતાના હોયને જાણવાથી અને તેમને ટાળવાથી જ મનુષ્ય ડાહ્યો અને મોટો થઈ શકે છે. મૂર્ખ મનુષ્ય જ જાણે છે કે મારામાં એકે દોષ નથી. કુંભરાશિનાં મનુષ્યોએ પોતાના હોયો તત્કાલ જાણી લેવા, અને એકદમ તેમનો જય કરવા મચી પડવું બહુ જરૂરું છે. તેઓ બહુ જ લાગણીવાળા અને ધણા જ ધીકણ સ્વભાવના હોય છે. સ્વપ્નામાં જ સિંહ અથવા મસ્ત આખવાજેનું બળ હોય છે, પણ તે વાત તેઓ જાણતા નથી. દેવી વિદ્યાઓ અને અધ્યાત્મશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવાથી તેમને બહુ લાલ થાય છે. ભય, શંકા, સુલભતા રાખવાનો સ્વભાવ, નિરાસાહ, આત્મહિતપણું, અને આપેલાં વચનો તોડવાની દેવ, એના મનુષ્યોના મોટામાં મોટા દોષ છે. અદ્ભુત, અને લહેરી સ્વભાવ આ મનુષ્યોની અસાધારણ શુદ્ધિને બચાવે છે.

પોતાના ઉચ્ચ જીવોને નહિ દેખનાર આ શાસ્ત્રનાં મનુષ્યો ભારે શીરસીવાદીઓ, અને બરી બરી વાતો કરનાર હોય છે. પોતાની અને પોતાના કુટુંબી જનોની અથવા પૂર્વજોની મોટાઈની તે એટલી તો બગાડી દાકે છે કે તે સાંભળનારા કંટાળી જાય છે. પોતાનાં જ કુટુંબી જનો અને પોતાના જ મિત્રો આ જગતમાં માનના કે સંમાનના અધિકાર છે એમ તેઓ કલા કરે છે. તેઓને પોતાના અને પોતાના સ્વજનોનાં નામની પૂર્વે પોતાઓ અને સંમાનસ્થક ઉપનામો કે વિશેષરૂપો સામાન્ય વાતચીતમાં પણ જોડવાં બહુ જ ગમે છે. આ શાસ્ત્રમાં દેટલાક જુદા અથવા કેવળ ગંધીદાસો પણ મળી આવે છે, પણ તેઓનું અસલ ભાવણુ કચિત્ જ અન્યને હાનિ કરવાને માટે બોલાવણું હોય છે; કાંણ કે ગંધાં દાકવામાં

અથવા અસાધ્ય બોલવામાં તેઓનો હિંદુ પોતાને અથવા પોતાના મિત્રોને જગતમાં મોટા દેખાડવા વિના ખીજો કશો હોતો નથી. આ લોકો પોતાનો બહાને દેખાવ બહુ જ સારો દેખાય તેની ધણી કાળજી લેનારા હોય છે, અને કાંઈ કાંઈ વખતે પોતાને જોઈતી વસ્તુ બેળવવાને માટે પોતાને માથે ભારે જનજમ વહોરી લે છે. આ લોકો સાંસારિક વિષયોમાં ભારે આસક્તિ ધરીને ધણીવાર પોતાની ઉચ્ચ શક્તિઓને અને ઉચ્ચ શુભોનો કદી પણ બહાર પાડી શકતા નથી. જે તેઓ આમ કરે છે તે તેઓ પોતાના જીવનને દુઃખમય અને નિરુપયોગી કરી મૂકે છે. (અપૂર્ણ.)

યોગિની.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ:૨૩ થી)

પછી યોગિની સવળ થઈને આવી, અને તેને મારી સાથે ગાડીમાં બેસાડીને મં મારો ઔપધાલયભણી પ્રયાણ કર્યું.

આ સ્થળે સદ્વિદ્યા વાચકને જમ ન થાય માટે દેટલોટ ખુલાસો કરવાની અગત્ય છે. યોગિનીને મારી સાથે હું ઔપધાલયમાં લઈ ગયો, તેથી એમ સમજવાનું નથી કે પુરુષો જે જે ધંધા કરે છે, સર્વ ધંધા સ્ત્રીઓ સ્વતંત્રપણે કરે, એવા પક્ષનો હું છું. સ્ત્રીઓ ડોક્ટર, જરીસ્ટર, વકીલ, શિક્ષક, વ્યાપારી કે એવાં જ વિવિધ ધંધા કરનારા પુરુષોની પેઠે સ્વતંત્રપણે ડોક્ટર, બેરિસ્ટર વગેરે થઈને જગતમાં ફરી પોતાનો નિર્વાહ કરે, એવા મારો અભિપ્રાય નથી. મારો કહેવાનો આશય, પોતાના પતિના કર્તવ્યમાં સ્ત્રી જ્યાંનુધી બની શકે ત્યાંનુધી મદદ કરનારી થવી જોઈએ, એટલો જ છે. પતિ કચેરીમાં નોકર હોય ત્યાં તેની સ્ત્રીએ તેની જોઈ જઈ, તેને કામ કરવામાં મદદ કરવી, અથવા પતિ વ્યાપારી હોય અને માલ ખરીદવા ખીજો ગામ જતો હોય તો સ્ત્રીએ તેની સાથે માલ ખરીદવા જવું, એવું કહેવાનો મારો ભાવ નથી જ. મારો કહેવાનો ભાવ એટલો જ છે કે પુરુષ અને સ્ત્રી ઉભયે પરસ્પરના આશયોથી અને કર્તવ્ય વગેરેથી અજ્ઞાન ન રહેવું જોઈએ, અને ઉભયે પરસ્પરને પોતાપોતાનાં કર્તવ્ય સાધવામાં જટલી હદનુધી મદદ થઈ શકતી હોય તેટલી કરવી. જોઈએ. ઘરમાં પુરુષને સંધીને ખવડાવવું, તથા ઘરના સરસામાનની દેખરેખ રાખવી, એટલાં જ કામોમાં પુરુષોએ સ્ત્રીની સુદ્ધિને યોગી નહિ રાખવી જોઈએ, પણ તેને વિદ્યાસ પામવાનો અવકાશ આપવો જોઈએ, અને જે ઉચી ભૂમિકામાં પોતે રમથુ કરે છે, તે ભૂમિકામાં વેલીને જેમ વક્ષ આચર્યો તેમ જ ઉચી ચડાવે છે, તેમ પોતાનો આશ્રય આપીને ઉચી ચડાવવી જોઈએ. તેને પુરુષોનાં મંડળોમાં એટલી સ્વતંત્રપણે ફરત દેવી, એમ હું કહેતો જ નથી, પણ ત્યાં જ્યાં પુરુષોનાં મંડળો તમામ તેઓ પોતાની બિચારી કરતાં હોય ત્યાં ત્યાં પોતાના પતિસાથે, તેની મર્યાદાનું સ્થાવર શાંત સ્વભાવના હોય છે. ન લેતાં ક્યાંયના, પુરુષોની ઉગતિમાં તે સર્વદા પ્રતિબધ કરાવતી કરે છે ત્યારે કેવી રીતે પોતાનું, પુરુષોના કર્તવ્યમાં તેને સાથે રાખવાથી તે પુરુષોને અર્થત

આ મનુષ્યો કાંઈ કાંઈ વાર તેમ નથી.

તેઓએ ઉચ્ચ વિષયોમાં પોતાના મ એટલું જ નહિ વિદ્યા છે કે તેને જ તેઓ બરાબર સાધવામાં ગમેને હોતા પોતાના વિચારોને ફેરે ચુકવાને મદદ કરવાનો સમય જ મળવાનો અસંભવ

છે, એ હું સારી પેઠે બાલું છું, પરંતુ સ્ત્રીઓનું પોતાનું કર્તવ્ય કેટલું બધું વિશાળ છે, અને તે બરાબર 'શી રીતે સાધવું, તેનું જ્ઞાન' સ્ત્રીઓને પુરુષોથી વેગળી રાખવાથી થવાનો જેટલો સંભવ છે, તેના કરતાં પુરુષોના પરિચયમાં આવવાથી જ અધિક થવાનો સંભવ છે એ ગમે તેને પણ સહજ વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ થાય તેમ છે. સ્ત્રીઓનું કર્તવ્ય અર્થતંત્ર વિશાળ છે એ પુરુષો આજે જેટલું સમજે છે, તેટલું સ્ત્રીઓ શાથી નથી સમજતી? પાંચ અથવા છ ધારણાઓથી અભ્યાસ કરનાર એક છોકરાનું અંતઃકરણ જેટલું વિદ્યાસને પામ્યું હોય છે, તેટલું એક કન્યાનું, તેટલો જ અભ્યાસ કરતાં છતાં શાથી વિદ્યાસને પામેલું નથી હોતું? કારણ સ્પષ્ટ જ છે, અને તે એ કે પુરુષોના પરિચયથી એક વિદ્યાર્થી બાળકના અંતઃકરણને વિદ્યાસને પામવાના જેટલા સંભવો આવે છે, તેટલા એક વિદ્યાર્થી બાળાને આવતા નથી; અને તેથી કેળવણી લીધા છતાં પણ હજારો બાળકોમાં તે પુરુષકરતાં પાછળ જ રહે છે.

પાશ્ચાત્ય પ્રજાઓના જેવું જ સ્ત્રીપુરુષોનું મિત્રણ કરી નાંખવાના પક્ષનો હું નથી, તેમ જ સ્ત્રીઓને ધરમાં પૂરી રાખવાના, અને રખેને તેમને કાંઈ જ્ઞેશે, અથવા રખેને પુરુષોના સંબંધમાં આવવાથી તેઓ બ્રહ્મ થઈ જશે. એવા દુરામદી પક્ષનો પણ હું નથી. સર્ગાસંબંધીના, આરોહીપાડોગીના, અને તાતિના પુરુષોના થોડાઘણા સંબંધમાં શું આપણી સ્ત્રીઓ સંકેદો વાર નથી આવતી? અને આવો સંબંધ શું તેમને સર્વદા બ્રહ્મ કરનાર થઈ પડે છે? બ્યારે ઘણી વાર સ્વતંત્રપણે આવા સંબંધમાં આવતાં છતાં પણ કુલીન આર્યમહિલાઓ પોતાની ખવિતતાને સંરક્ષી રાકે છે, તો પછી દેશોન્નતિના, ધર્મોન્નતિના, અથવા સમાજોન્નતિના ઉત્તમ વિચારો કરતાં પુરુષોનાં મંડળમાં પોતાના પતિસાથે, મર્યાદાના રક્ષણપૂર્વક સ્ત્રીઓ ભાગ લે તો તેથી તેમને હાનિનો સંભવ શી રીતે આવશે, એ સ્પષ્ટ થતું નથી.

પણ હું જે સ્ત્રીઓને પુરુષોએ પોતાનાં વિવિધ કર્તવ્યોમાં સાથે રાખવાનો આશ્રદ દર્શાવું છું, તે પાશ્ચાત્ય પ્રજાની વગરસમજ્યે દેખાદેખી કરવાના આશયથી દર્શાવું છું, એમ લેશ પણ નથી; પણ હું તો પ્રકૃતિના અનાદિસિદ્ધ નિયમોનું ઈશ્વરાનુગ્રહથી જે યદિક્ષિત મને જ્ઞાન થયું છે, તેને આધારે જ દર્શાવું છું. અને આ નિયમો ગૂઢ નથી, પણ અલંબ તેજસ્વી અંશરેષો આખા વિશ્વમાં આલુઆલુમાં આલેખાયલા, પ્રત્યેક વિચારવાનને દૃષ્ટિએ પડે છે. આ પ્રકરણમાં તે દર્શાવેલા છે જ, તથાપિ પુનઃ સ્પષ્ટ કરીએ તો તે એ જ છે કે 'એકલું પુરુષતત્ત્વ કે એકલું પ્રકૃતિતત્ત્વ એક. પેદાવાળી ગાડીજેવું છે. ઉભય સાથે રહેવાથી જ આ

મેં કશું, દેવિ ! તું કહે છે, તેમ જ તેમનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે. પરંતુ તે કર્તવ્ય બનવા જતાં આજે તેમની રોજી જતી રહેવાનો તેમને લાખ રહેતો હશે, એમ લાગે છે. પ્રજામાંથી કોઈ માંદું જ ન પડે તો પછી તેમને ત્યાં કાણુ આવે, અને તેમનો નિર્વાહ શી રીતે ચાલે !

તે યોગી, ભગવન ! આ લયથી જ બે તેઓ પોતાના મુખ્ય કર્તવ્યનું પાલન ન કરતા હોય તો તેમાં તેમની ભૂલ છે. પ્રમાણિકપણે પોતાના કર્તવ્યને સાધનારને, પ્રયત્નનું યોગ્ય ફળ મળ્યા વિના રહેતું જ નથી. આજે પૈઘડોડરોનો જે રીતે નિર્વાહ થાય છે, તેથી ભિન્ન રીતે તેમનો નિર્વાહ થવાનાં અનેક દ્વાર તેમને માટે ઉપડ્યા વિના નહિ જ રહેવાનાં. પરમેશ્વરની કૃપાથી આપણે નિર્વાહનાં સાધનોની ખોટ નથી, તોપણ આપણા ઉદાહરણથી આપણે આ સંબંધમાં આપણા બંધુઓને પોતાના મુખ્ય કર્તવ્યનું લાન થાય એવો પ્રયત્ન કરવો ઉચિત છે.

મેં કશું, તને આ સંબંધમાં શું કરવું યોગ્ય લાગે છે ?

તેણે કશું, શું કરવું, એ આપને અગમ્ય નથી જ, તોપણ આપ બ્યારે પૂછો છો ત્યારે જણવું છું કે આપણે ત્યાં આવનાર રોગી સ્ત્રીપુરુષોને હવેથી આપણે આપવાની સાથે, તેઓ શાથી માંદાં પડ્યાં છે, તે સમજાવવું જોઈએ, તથા લવિષ્યમાં તેઓ માંદાં ન પડે, માટે, આરોગ્યના દેવા દેવા નિયમો તેમણે પાળવા જોઈએ, તે તેમને સ્પષ્ટ કરીને કહેવું જોઈએ. આમ કરવામાં આપણો સમય વધારે જશે, એ ખરું છે, તથાપિ તેથી રોગીઓને વધારે લાભ થવા સંભવ છે. મારી ઇચ્છા એવી છે કે આપે પુરુષોનો એક વર્ગ કાઢી તેમાં પુરુષોને આરોગ્યસંબંધી અઘવાડીયામાં ત્રણેક દિવસ યોગ્ય આપવો, તથા મારે સ્ત્રીઓનો એક વર્ગ કાઢી તેમને તે જ પ્રમાણે યોગ્ય આપવો. વળી આપે લોકોને સમજાવ્યે એવી સહેલી ભાષામાં આરોગ્યવિદ્યાના નાના નાના લેખો લખવા, અને તેનો છૂટથી પ્રજામાં પ્રસાર કરવો. હું પણ આપને આ સંબંધમાં યથામતિ યથાશક્તિ સાહાય્ય આપીશ. વળી આપણે પ્રસંગોપાત્ત રોગીઓને ઘેર જતાનો નિયમ સ્થપીશું, અને ત્યાં રોગીઓ કેવી રીતે હવન ગાળે છે, અને તેમના ઘરમાં તેમની રહેવાની વ્યવસ્થા કેવી છે, એ વગેરેની તપાસ કરીશું, અને તેમાં બધાં બધાં મુદ્દાઓ કરવાની જરૂર હશે તે તે સ્થળે મુધારા કરવા, તેમને સૂચવીશું. પ્રસંગોપાત્ત રૂંક રોગીઓને આપણે કોયની પણ મદદ આપીશું. હું ધારું છું કે આવા કંઈક ઉપાયોવડે આપણે આપણું કર્તવ્ય સાધીશું તો આપણે આજે લોકોનું જેટલું કલ્યાણ કરી શકીએ છીએ તેના કરતાં લાંબું જ વધારે કલ્યાણ કરી શકીશું.

શ્વસનવિદ્યાકલા.

(અનુસંધાન ગયા અંગના ૫૪ ૨૪ થી)

પ્રકરણ ૧૬.

પગના નળાની પિંડી અને ધુટીને પોપનારી જીવનપ્રદ ક્રિયા.

જાને પગના નળાના પાછલા ભાગસવાલા ભાગ (પિંડી) માં અને ધુટીમાં ફેંલ રાશિની સત્તા પ્રવર્તે છે. તેથી આ ક્રિયા કુંભરાશિ જે ૨૧ મી વ્યાન્યુઆરીએ ગમે છે, અને ૧૬ મી શ્વેધુઆરીએ ઉતરી જાય છે, તે દિવસોમાં કરવી.

સીધા ટટાર ઉભા રહેવું. પગની એડીઓને એક બીજાની સાથે અડેલી રાખવી, પણ જાને અંગુઠાની વચમાં દશ બાર આંગળતું અંતર રાખવું. જાને હાથ નીચે લટકતા રાખવા છાતી આગળ ઢાળવી. પછી હાથેળીઓ શરીરલણી રહે એ રીતે એક હાથનાં આંગળાં બીજા હાથનાં આંગળાંમાં નાખવાં, અને જાને હાથને તંગ કરવા. પછી પગના અંગુઠાઉપર ઉભા રહીને, ધુટણમાંથી વાંકા વળીને શરીરને જમીનલણી જેટલું નીચું નમે તેટલું નમાવવું. પછી પાછા મળતી સીધી ટટાર સ્થિતિમાં આવવું. આ બધી વખતે પગના અંગુઠાઉપર જ ઉભા રહેવું, અને એડીઓને જમીનને જરા પણ અડવા ન દેવી. આ પ્રમાણે આઠથી દશ મિનિટ સુધી કર્યાં કરવું. શરીરને જમીનલણી નીચું નમાવતી વખતે, પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે ફેરસાં વા-
યુથી પૂરેપૂરાં ભરવાં, અને પાછા સીધા ટટાર થતી વખતે વાયુને બહાર ઢાઢીને તેમને પૂરે-
પૂરાં ખાલી કરવાં.

ક્રિયા કરતી વખતે મનને નળાની પિંડીઓમાં અને ધુટીઓમાં એકાગ્ર કરવું. તે અવ-
યવો સુંદર, પુષ્ટ અને મુંદર હોવાનું ચિત્તવૃત્તિમાં રચવું.

નીચિનાં વિધિવાક્યોનો આ ક્રિયામાં ઉપયોગ કરવો:—મારા પગ બળવાન છે. મારામાં પુષ્ટકળા જીવન અને સામર્થ્ય છે. બળથી અને જીવનથી મારે શરીર ઉભારાઈ જાય છે. આ ક્રિયાના આ પ્રકારના ધૂળો મને પૂર્ણ અનુભવ આવતો સમજાય છે.

ટપલ, સિંદ, અને વૃદ્ધિક રાશિની ક્રિયાઓ કરતી વખતે, આ અવયવોને પોપનાર ઉપ-
ની ક્રિયા ગાણપણે કરતાં અડચણ નથી. (અપૂર્ણ.)

પણ શુદ્ધિ સાધવામાં પણ હેતુબદ્ધ થાય છે, અને તેનું કારણ પૂર્વે કહ્યું તેમ શરીરનો અત્યંત નિકટ સંબંધ છે, એ જ છે.

સ્થૂલ શરીરની શુદ્ધિ સાધનારા વિવિધ ઉપચારોમાં ઉપવાસ એ એક અત્યંત સમર્થ ઉપચાર છે. અને જ્યારે તેને સમજીને કરવામાં આવે છે, તથા તે સાથે ઉપાસનાના ક્રમોને પણ યોગ્યતામાં આવે છે ત્યારે તો તે મનુષ્યનું સર્વોત્તમ કાર્યોમાં સાધે છે. આહારના કેવળ ત્યાગપૂર્વક ધ્રુવે કરેલી ઉપાસનાનું તેમ જ નરસિંહ મહેતાએ કરેલા ઉપાસનાનું સાત દિવસના ઉપવાસનું કૃષ્ણ સર્વ આસ્તિક આચાર્યને જાણે છે.

ઉપવાસથી શરીરના અને મનના વ્યાધિઓ મટે છે, એટલું જ નહિ, પણ તેનાથી શરીરનો અને મનનો વિકાસ પણ થાય છે, એમ અનેક અનુભવી પુરુષોનો અનુભવ છે.

શરીરમાં રહેલો કચરો, અને તેનાથી થતાર અનેક પ્રકારના વ્યાધિઓ ઉપવાસજેવા સરળ ઉપચારથી જેવા નાશ પામે છે, તેવા બીજા કશાથી નાશ પામતા નથી. શરીરની શુદ્ધિ કરતાર, ઉપવાસથી સમર્થ બીજા ઉપાયો નથી, એમ કહેવાનું તાત્પર્ય નથી; અનેક લૌકિક અને અલૌકિક ઉપાયો છે, પણ તે ઉપાયો સર્વને દુર્લભ હોય છે, અને કેટલાકને તો અલભ્ય જ હોય છે, અને ઉપવાસ સર્વને જ મુલભ છે.

વિધિપૂર્વક સેવવામાં આવતા ઉપવાસ તનના અનેક મળને આળી નાખે છે, એટલું જ નહિ પણ મન અને ઈન્દ્રિયોઉપર ચડેલા મજાના થરને આળી નાંખીને આંતર પ્રદેશમાં રહેલા આત્મારૂપી સૂર્યનું દર્શન કરવામાં જીતિને કેટલોક અંશે મદદગાર થઈ પડે છે.

જેમ કામ કરતાર અથવાગેરે પશુઓને પ્રસંગોપાત એકક દિવસ વિશ્રાંતિ આપવામાં આવે છે તો તેઓ બીજે દિવસે અધિક સાર કામ કરે છે, એટલું જ નહિ પણ તેઓનું બળ લાંબા સમયસુધી ટકી રહે છે, તેમ શરીરના અથવાગેરે અને તેમાં પણ જડગને સાત દિવસે અથવા પંદરે દિવસે એકક દિવસ કેવળ વિશ્રાંતિ આપવામાં આવે છે તો તેઓ પછી અધિક સાર કામ કરે છે, એટલું જ નહિ પણ તેઓનું બળ લાંબા સમયસુધી ટકી રહે છે. આ કારણથી જ આપણાં શાસ્ત્રોમાં પંદરે દિવસે આજ્ઞામાં આજો એકદર્શનો એક દિવસ ઉપવાસ કરવાનું નિધાન કરવામાં આવ્યું હોય છે.

બાગજેટકું પણ ઉંચુ પોતાની મેળે ધર્મ શક્તિ નથી. વનસ્પતિમાં પાવાણુકરતાં ચૈતન્યની ક્રિયા અધિક બમ્બત છે, અને તેથી તે ગુરુત્વાકર્ષણને ન લેખવી ઉંચે ચડે છે. પ્રાણીઓમાં તેથી પણ હવનક્રિયા અધિક પ્રમાણમાં હોવાથી તેઓ પૃથ્વીપર પડી ન ચડેતાં, ગુરુત્વાકર્ષણનો જ્ય કસી દિશાઓમાં ગતિ કરે છે. આ સમયે છતાં તેમના શરીરના આણુ દ્વંદ્વ બેઠકે નેવા હલકા ન હોવાથી તેઓ ઉડી શકતા નથી. શરીરમાં જેમ ક્યારે વધારે હોય છે, તેમ તેના ઉપર ગુરુત્વાકર્ષણની સત્તા વધારે ચાલે છે, અને જેમ ક્યારે ઓછો તેમ તેના ઉપર ગુરુત્વાકર્ષણની સત્તા ઓછી ચાલે છે. બાગજેટકું હરણની પેઠે હલકો ભારતાં દોડે છે, તેનું કારણ તેમનાં શરીરમાં ક્યારે ઓછો છે, અને તેથી તેમના પર ગુરુત્વાકર્ષણની સત્તા ઓછી છે, એ છે. વૃદ્ધાથી ચાર ગણાં પણ ચલાવું નથી તેનું કારણ તેમના શરીરમાં ક્યારે વધારે છે, અને તેથી તેમના પર ગુરુત્વાકર્ષણની સત્તા વધારે છે, એ છે; અને ઓછા ક્યારાવાળું શરીર અધિક હવનમય હોવાથી ગુરુત્વાકર્ષણનો તે અધિક જ્ય કસું હોવાથી, ઉપવાસવડે શરીરનો ક્યારે બાળી તેને હલકું કરવું, અને તેમ કસી ગુરુત્વાકર્ષણનો જ્ય કરવો, એ મૃત્યુનો જ્ય કરવાનુસ્ય છે. ઉપવાસ આ રીતે વ્યાધિને, વૃદ્ધાવસ્થાને તથા મૃત્યુને પણ કંઈક અંશમાં જિતનાર છે.

જેમ આમિ સુવર્ણના મળમાત્રને બાળીને તેને અત્યંત શુદ્ધ કરનાર છે, તેમ ઉપવાસ મનુષ્યના રથૂલ શરીરના મળમાત્રને બાળીને તેને અત્યંત શુદ્ધ કરનાર છે. ઉપવાસનો આરંભ થતાં જ શરીરમાંથી ક્યારે બળવા માડે છે, અને જેમ જેમ ઉપવાસ આગળ વધે છે, તેમ તેમ તે ક્યારે એટલે સુધી બળે છે કે રથૂલ, સૂક્ષ્મ અને કારણ શરીર ત્રણે સ્વચ્છ ક્રિયાના પ્રદાજેવાં ધર્મ રહે છે, અને તેમાંથી આત્મા પોતાનો પ્રદારા અધિક તેજસ્વીપણે બહાર નાંખી શકે છે. ત્રણે શરીરના અત્યંત નિષ્કટ સંબંધનું અભિમાની હવામાને લાભ થાય છે.

ઉપવાસના બારે લાભ મનુષ્યો બાણુતા નથી, તેથી જ તેઓ ઉપવાસ કરતાં આનાકાની કરે છે; પરંતુ જેમણે એક વાર ઉપવાસના લાભનો અનુભવ કર્યો છે, તેઓ તો આરોગ્યપ્રાપ્તિને અર્થ ખીજ ઉપચારો કરવા પૂર્વે વગરખરચનો આ ઉપવાસ કરાવો ઉપચાર જ પ્રથમ કરે છે.

લંખાવનો થોડાં અઠવાડીયાંમુધી સાત દિવસમાં એક જ દિવસ ઉપવાસ કરવો એ ત્રણ અઠવાડીયાં પછી સાત દિવસમાં એક દિવસ ઉપવાસ કરવાનો નિયમ તો આણુ રાખવો જ, પણ વિશેષમાં પ્રતિદિન એ વાર ખાવાતું રાખ્યું હોય તે એક વારતું ફરી નાંખવું. વળી એક એ અઠવાડીયાં જવા દેદને પછી સાત દિવસમાં એક ઉપવાસને બદલે એ ઉપવાસ કરવા. આમ એ અઠવાડીયાં ફરી પછી ત્રણ કરવા. આ પ્રમાણે ચઢતાં ચઢતાં ઘણા મનુષ્યો સ્નેહા-ઈથી દસ અથવા પંદર દિવસના લાગત ઉપવાસ ફરી શકે છે.

વધારે શક્તિવાળા અથવા દૃઢ મનના મનુષ્યોએ આરંભમાં એકને બદલે એ ઉપવાસ કરવા, અથવા જેમનાથી બની શકે તેમણે ઉપર કલ્પાપ્રમાણે ત્રણ કરવા. લાગત ત્રણ ઉપવાસ કરવાથી, અથવા ધીરેધીરે અભ્યાસમાં ચઢતાં દસ પંદર દિવસના અખંડ ઉપવાસ કરવાથી બેસા પણ હાનિ થવાનો સંભવ નથી, પણ ઉલટા લાભ જ થવાનો ભર્યો સંભવ છે.

ઉપવાસ કરનારે ઉપવાસના વિચારોમાં મનને જોડેલું ન રાખવું. ઉપવાસઉપર બેસા પણ લક્ષ ન આપવું. સવારે અને સાંજે જમવાનો સમય થાય તે ઉપર કિચિત્ પણ ધ્યાન ન રાખવું. કંઈ પણ ઉપયોગી કામમાં મનને જોડેલું રાખવું. ઉપવાસ કરવાથી શરીરમાં અશક્તિ આવી જશે, એવા એવા અજાનના વિચારોને અંતરમાં પ્રવેશવા ન દેવા. ઉપવાસથી શરીરના મજામાત્ર બળી જવાના છે, અને પૂર્ણ આરોગ્ય પ્રાપ્ત થનાર છે, એવા આનંદના વિચારો ઉપવાસના દિવસોમાં કર્યાં કરવા.

જેઓને ત્રણ દિવસના કે એ દિવસના ઉપવાસથી બેચેનીતું લાન થાય તેમણે આકુળ ન થતાં ખુલ્લી હવામાં જઈ દીર્ઘ શ્વાસપ્રશ્વાસની ક્રિયા કરવી. પંદર વિશ વાર ફેફસાંને હવાથી પૂરેપૂરાં ભરવાં અને પૂરેપૂરાં ખાલી કરવાં. આથી બેચેની મટી જશે. ઉપવાસના અંતમાં સહજ માયું દુઃખે અથવા બેચેની જણાય તો વાયુથી ફેફસાંને પૂરેપૂરાં ભરવાં, અને વાયુ બહાર કાઢવા પછી ફરી વાયુ ભરતી વખતે જરા પાણી પીવું. પછી વાયુ કાઢી નાંખવો, અને પાછા ભરતી વખતે જરા પાણી પીવું. આમ ત્રણ વાર અથવા ઘણામાં ઘણું ચાર વાર કરવાથી માયું દુઃખતું મટી જશે. જેમને આહા, કોટી, તમાકુ કે એવાં જ કોઈ વ્યસનો હોય છે, અથવા જેઓ માંસાહારી હોય છે, તેઓને જ ઉપર લખેલાં ચિહ્નો વિશેષ કરીને થાય છે. તે ખતાવે છે કે વ્યસનોએ તેમને કેવા પરવશ કરી નાંખ્યા છે.

તદ્યુચ્ય કે એવાં જ કોઈ ફળનો રસ પાશેનુંથી પીવે. ફળનો રસ ન મળે તો આખરે એકાદ ફળું કે એણું જ કોઈ હવડું ફળ ખાણું. પછી એક બે કલાક ગળા દેખેને કંઈ હવડું ખાઈ લેણું. તે પણ પેટ ભરીને નહિ-પણ મધ્યમ પ્રમાણમાં લેણું.¹

(અપૂર્ણ.)

મધ એ બહુ ઉત્તમ પૌષ્ટિક ખોરાક છે.

કેટલાક મનુષ્યો શરીરે બહુ પાતળા હોય છે. તેઓ બગા થવા માટે યુ કંટકું, એવા પ્રયત્નો ત્યાં ત્યાં કરતા કરે છે. આવા લોકોને મધજેવો શરીરને પુષ્ટ કરનાર ખીજો એક પદાર્થ નથી.

મધ ઘણો પૌષ્ટિક ખોરાક છે. કંટકું કે તેમાં શરીરમાં ચરબીને વધારનાર તત્ત્વો બહુ માત્રા પ્રમાણમાં રહેલાં છે. સિયાળામાં મધજેવો પૌષ્ટિક પદાર્થ લાભે જ ખીજો કોઈ મળી આવશે. આસનવિદ્યાની તથાઉપર તેની બહુ જ લાભકારક અસર થાય છે. તે ખાવાથી શ્વેદન થતું નથી, અને થતું હોય તો મટી જાય છે. તે બેધેંદ્રશક્તિ વ્યાધિઉપર પણ લાભ કરનાર છે. શરીરમાં જે ઉષ્ણતાની અગત્ય છે, તે ઉષ્ણતાને ઉત્પન્ન કરનાર તત્ત્વો તેમાં વિશેષ અંશ હોય છે, એટલું જ નહિ પણ તેમાં માંસને વધારનારાં તત્ત્વો પણ રહેલાં છે.

કુંઝળીનો ઔષધતરીકે ઉપયોગ.

ફૂંસાંતો રોગ (Pneumonia) ના વ્યાધિમાં કુંઝળીનો ઉપયોગ બહુ લાભ કરે છે, એમ ડૉ. જોન્સ લખે છે તે દેહે છે કે—

શ્રીસિદ્ધેશ્વર.

મનુષ્ય પ્રયત્નથી પોતાને જેવો ધારે છે, તેવો જ કરી શકે છે.

॥ ॐ શ્રી ॥

શ્રીસિદ્ધેશ્વરના મંદિરનો ઘંટાનાદ.

* * અમુક પુરુષ જ્ઞાનવાન છે, અથવા તે જ્ઞાનની ભૂમિમાં ફેટયો આગળ વધેલો છે, અથવા તમે પોતે ફેટલા જ્ઞાનવાન છો, તેનો નિર્ણય કરવાની તમારી પાસે કોઈ કસોટી છે? ન હોય તો શ્રીસિદ્ધેશ્વરના દેવાલયમાં ચતા આજના ઘંટાનાદ પ્રતિ ધ્યાન આપો. તે તમને આવી કસોટી પોતાનાં અસાધિત નાદવાસ શીખવે છે.

* * એક જ વાક્યમાં સ્પષ્ટ કરીએ તો અમર્યાદ દષ્ટિ અથવા જેમાં સર્વનો જ સમાવેશ થાય છે, એની વિશાળ દષ્ટિ એ જ યથાર્થ જ્ઞાનનું સર્વોત્તમ ચિહ્ન છે.

* * વાક્યનો ભાવ ન સમજનાથી વ્યાકુલ થશો નહિ. વિશાળ અર્થવાણી વાક્યો એવાં જ હોય છે.

શ્રીમહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨૦—ફાલ્ગુન છાન્ન ૧૪. સંવત્ ૧૯૬૪. દર્શન (અંક) ૫.

॥-ૐ શ્રી ॥

આવાહન તથા સ્તુતિ.

૫૬. (જગન્નાથ કુપત પત રાખી, એ લય.)

નૃસિંહેશ ! જય જય અવિનાશી, મુખરાશિ,
 હવત્રાતા, જનિમૃતિ હરનારા, હરિહર, જનિમૃતિ હરનારા;
 હવાત્માપરમાત્મા આપ જ; આ.....
 ઘટ ઘટ બ્યાપી સાધક હૃદયે રમનારા, હરિહર ! હૃદયે રમનારા,—
 પ્રકટ આજ સઉ નિકટ યદને, હસ્ત મસ્તકે સ્થાપી દધને,
 પ્રસન્ન વદને આવો ચહીને, 'સ્તુતિવચનતુ' નિમિત્ત લહીને,
 માત્ર પ્રેમને વરનારા, હરિહર ! પ્રેમને વરનારા;—
 ધ્યેય ર્ણેય પ્રિયતમ સાધકના, આ.....

સહજ પ્રયત્ને સઉપર પ્રસન્ન રહેનારા, હરિહર ! પ્રસન્ન રહેનારા,—
 (જે) દુર્લભ ઋષિમુનિ દેવ સકલને, (કોઇ) પાર પામે નવ આપ અકલને,
 પણ પ્રકટો સાધક દુર્બલને, યવા સર્વનાં હવન સકલને,
 (જેને) નિજ જન કહેનારા, હરિહર ! નિજ જન કહેનારા,—

શ્રી સદ્ગુરુ કોણ હોઈ શકે ? ગૃહસ્થ કે સંન્યાસી ?

હવે સપ્રદાયપ્રવર્તક આચાર્યમાં શંકરાચાર્યનો સિદ્ધાન્ત અવશિષ્ટ છે પણ એ સિદ્ધાન્તને
 અચ્છાદતા પૂર્વે વિજ્ઞાનલિહિ નામના યતીન્દ્રે અક્ષરસૂત્રપર બાળ્ય કથું છે. કે જે વિજ્ઞાનામૃત
 બાળ્ય દહેવાય છે તેમના સિદ્ધાન્ત બોધ્યે. જેમને એ સમર્થ વિદ્વાનતા તથા જ્ઞાનના પ્રસંગ
 આવ્યો છે તેઓને એમની વિદ્વાતા બાળ્યાવાચિના રહે તેમ નથી. ત્રીશોગસૂત્રપરના યોગવાર્તિક

નામનો પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ એ જ વિદ્વાન્નો છે તથા એ શિવાય સાંખ્યસાર, યોગસારસંગ્રહ આદિ અનેક ગ્રંથો એમની વિદ્વતા તથા સૂદૃઢભક્તિને જાણુનાર પ્રસિદ્ધિમાં આવેલા છે. હાલ એ ધર્મ ગ્રંથો બાલ્યપર મૂકી માત્ર બ્રહ્મસૂત્રપરના ભાષ્યમાંથી જ એમનો સિદ્ધાન્ત પ્રસ્તુત કરવામાં કેવા પ્રયત્નો છે તે જાણવીએ છીએ.

વેદાન્તસૂત્ર ૧-૧-૨ નાં ભાષ્યમાં જણાવ્યું છે કે પ્રશાન્તચિત્તાયેત્યનેનાડપિ વિદ્યામહુ-
ળોપયોગ્યેવ પ્રશમ યુક્તઃ ન તુ કર્મત્યાગઃ । અર્જુનાદિકર્મિભ્યોડપિ દ્રષ્ટવિદ્યોપદેશ-
વર્ણનાદિતિ ॥ તથા 'ન કર્મણા ન પ્રજયા ન ધનેનેત્યાદિ શ્રુતિરપિ કર્મીદીનામંગા-
નામમાવેડપિ પક્ષેણ જડભરતાદીનાં મોક્ષમેવાનુવદતિ, ન તુ કર્મત્યાગં વિવદાતિ ।
યા ચ પુષ્પેષ્ણાદિ ત્યાગધૃતિઃ સાડપિ પુષ્પાદીચ્છાનામેવ ત્યાગં વિવદાતિ ન તુ
કર્મણઃ ॥ ...તસ્માત્... સર્વકર્માણિ સંન્યસ્ય શ્રવણં કુર્યાદિત્યાધુનિકાનાં વિધિક-
લ્પનં કુકલ્પનમેવેતિ દ્રષ્ટવ્યમ્ । અતઃ પવ શ્રવણાનન્તરમેવ મનુના સંન્યાસાશ્રમો
વિહિતઃ "વેદાન્તાન્ વિધિવચ્છ્રુવા સંન્યસેદનૃણો દ્વિજઃ" इति ॥

ભાવાર્થઃ—આધુનિક વેદાન્તી બાવાઓ લોકને સમજાવે છે કે શ્રુતિમાં પ્રશાન્તચિત્તાય
પદ છે તેથી જેના ચિત્તમાં શમ પ્રાપ્ત થયો છે તેને જ બ્રહ્મવિદ્યા આપી શકાય છે, અને તે
શમ તે સર્વ કર્મનો ત્યાગ કરવાથી જ થાય છે તેથી એ શ્રુતિપદ સર્વ કર્મના ત્યાગને વિધાન
કરે છે. આ તેમની ભ્રાન્તિમાત્ર છે અથવા પદપાત જ છે કેમકે બ્રહ્મવિદ્યાના મહત્ત્વને માટે
શમનું વિધાન કરવામાં આવ્યું છે અને તે સર્વ વિદ્યામાંટે સાધારણ ન્યાય છે, જે જે વિદ્યાનું
મહત્ત્વ કરવાનું હોય છે તે વિદ્યાના મહત્ત્વપૂર્વક શાન્ત અપેક્ષિત હોય છે. ત્રિવિદ્યા શીખ-
નાર, સંગીત શીખનાર, યોગવિદ્યાનો અભ્યાસ કરનાર એ આદિ સર્વને માટે શમની અપેક્ષા
છે પણ તેમાં સર્વ કર્મના ત્યાગની અપેક્ષા છે, સર્વ કર્મનો ત્યાગ કરે તો જ તે વિદ્યાની
પ્રાપ્તિ થાય અને ન કરે તો પ્રાપ્તિ નહિ થાય એવું કોઈ પણ રથજે જોવામાં નથી. તે જ
પ્રમાણે બ્રહ્મવિદ્યામાંટે જેટલો શમ અપેક્ષિત હોય તેટલાનું જ એ શ્રુતિ વિધાન કરે છે અને
સર્વ કર્મના ત્યાગનું વિધાન કરતી નથી. કેમકે તેમ હોય તો અર્જુન વગેરે જેઓ કર્મ કરનાર
હતા તેમને બ્રહ્મવિદ્યાના પ્રવર્તક તથા લક્ષ્યરૂપ આચાર્યશિરોમણિ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા આદિ
બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ કરે જ નહિ, અને આપણા નવીન પંડિતોના મતપ્રમાણે માનીએ તો,
શ્રીકૃષ્ણે કદાચ જૂઠા કરી તોપણ એ વિદ્યાના ઉપદેશનું ક્ષણ અર્જુનાદિને થયું ન જોઈએ. પણ
તેણે દેખાવું નથી. બ્રહ્મવિદ્યાના ઉપદેશથી શ્રીઅર્જુનને બ્રહ્મકર્મકથનો સાક્ષાત્કાર થયો છે એ
શાસ્ત્ર જ જણાવે છે તો શું અધિકારકેવલ રજની પ્રાપ્તિ થઈ? અને તેમ હોય તો એ અધિકાર કેટલી
રીતે જણાય? અધિકારનો અર્થ જ એ છે કે જેની પ્રાપ્તિવિના રજની પ્રાપ્તિ થઈ શકે નહિ.
જો અમુક અમુક લક્ષણો અધિકારમાં દાખલ કરવામાં આવે અને તે જેમનામાં નહિ હોય
છતાં તેમને રજની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી હોય તો જાણે એ લક્ષણોનો સમાવેશ અધિકારમાં કર-
નારા પૌતાના મનમાં મિથ્યા મલકાય. પણ રજ હુરે જો છે કે એમ કરનાર માત્ર મોત-
નાં જ કાંઈક મારે છે. આ પ્રમાણે પ્રશાન્ત ચિત્તાય પદથી સર્વ કર્મનો ત્યાગ કરવો એવો
અર્થ નીકળતો નથી. તે જ પ્રમાણે ન કર્મણા ન પ્રજયાં એ શ્રુતિ પણ સર્વ કર્મના ત્યા-
ગનું વિધાન કરતી નથી, પણ માત્ર કર્મઆદિ અંગની સિદ્ધિવિના જ જડભરતાઆદિને મોક્ષની
પ્રાપ્તિ થઈ છે તેનો અનુવાદ કરે છે.

અર્થ દેહલાક મંદમતિઓ—અરે પડિતરો એવી દલીલ લાવે છે કે ન કર્મણા ન પ્રજય્યાં એ શ્રુતિને આનંદગિરિએ એવો અર્થ ક્યો છે કે કર્મવડે નહિ, પ્રભવડે નહિ, ધનવડે નહિ પણ ત્યાગ માત્રવડે જ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે તો એનાથી ભલે અર્થ કરનાર શું આનંદગિરિથી મોક્ષ વિદ્યાનં થયાનો હક ધરાવે છે ? શું એમના કરતાં તેઓ વધારે વિદ્યાનં પોતાને માને છે કે તેઓ આવા સમર્થ આનંદગિરિએ કરેલા અર્થથી ભિન્ન અર્થને કરે છે ? આ મહામતિઓની આ દલીલ કેવી વૃદ્ધી છે તે વાચકો તરત જ સમજી શકે તેમ છે અને તે ઉપરથી જ પ્રતિપક્ષીઓનો પક્ષ દેહલા લેશે અને પાપાવિનાનો છે તે પણ તરત કહી શકે છે. જ્યારે કોઈ મનુષ્યને સત્ય અને વચનદાર કહેવાનું હોય છે ત્યારે તો તે, તે કહે છે, પણ ત્યારે તેમ નથી હોતું ત્યારે શોષ કૌપિન પૂરવેત્ એ ન્યાયે આવી રીતે જ 'હુખતો માણસ પર્ણને પકડી ખૂંચી જવા યત્ન કરે તેમ માતાનાં શાંકાં મારે છે. કોઈ પણ વિદ્યાનં અથવા સુંદર પુરુષ આવી દલીલ કોઈ દિવસ ભાનમાં હોય તો લાવે તેમ નથી. શું આનંદગિરિને શ્રુતિનો અર્થ કરવાનો લાઈસન્સ આપવામાં આવ્યો છે કે જેથી એમનાથી અતિરિક્ત કોઈ પુરુષ એનો ખીજો અર્થ કરી શકે નહિ ? જ્યારે શ્રીરાંકરાચાર્ય થયા અને એમણે શ્રુતિઓના અર્થ પૂર્વે કરેલા તે કરતાં પ્રસંગવશાત્ ભિન્ન પ્રકારે કથાં ત્યારે શું આ દલીલ એમની સામે લાગુ પડી હતી ? શું શંકરાચાર્ય એમ કહ્યું હતું કે હા, હું અમુકકરતાં વધારે વિદ્યાનં છું અને મને એવો અર્થ કરવા હક છે ? અવશ્ય જ નહિ. કોઈ પણ સમ્ય મનુષ્ય એણું કહેતા જ નથી પણ પોતાની કૃતિથી દર્શાવી આપે છે કે પોતે શું જાણે છે. સત્યશોધક સર્વને, પોતાને યોગ્ય લાગે તે અર્થ કરવા સ્વતંત્રતા જ છે. જે અન્યને તે અર્થ રચે તો તેણે સ્વીકારવો, અને નહિ રચે તો પોતે પ્રકરણાદિની પર્યાલોચના કરી છુદ્ધિની સ્વતંત્રતાને અવલંબી અન્ય અર્થ કરવો. આમ હોવાથી વિજ્ઞાનભિલુએ આનંદગિરિની શુદ્ધાભિરિતિને લેખ લખી આપ્યો નહિ હોવાથી એમના અર્થને આનંદગિરિથી ભિન્ન છે માટે જ ખોટો કહેવો એ દુરામદી શુદ્ધામનું કામ છે અને વિદ્યાનંનું કામ નથી. આપણે કોઈ અર્થની સાચતા વા અસલતા હાલ ચર્ચતા નથી અને આનંદગિરિઆદિ શાંકર વેદાન્તીઓએ આ શ્રુતિનો શો અર્થ ક્યો છે, તે આગળ વિસ્તારથી દર્શાવવામાં આવનાર છે તેથી અત્ર તો માત્ર આ વિજ્ઞાનભિલુનો શો અભિપ્રાય છે તે જ દર્શાવીએ છીએ, છતાં પ્રસંગવશાત્, એટલું જણાવીએ છીએ કે શ્રીરામાનુજદિ વિવિધ આચાર્યો અને વિદ્યાનોએ શ્રીરાંકરાચાર્ય કરેલા અર્થથી ભિન્ન અર્થો કરેલા છે છતાં કોઈ પણ વિદ્યાનં શાંકર વેદાન્તીના ગ્રંથમાં આવી મૂર્ખતાભરેલી દલીલ તેમની સામે લાગવામાં નથી આવી. હાલના પોતાને શાંકર વેદાન્તી માનનાર નવીન મહામતિઓ જ, 'ખાષે ન મારી પીંજરી ને બેટા તીરંબાજ' એ જનકહેવાના લક્ષરૂપ થતાં એ દલીલ લાવે તો તેમની જ વિદ્યાને તે શોમે તેમ છે.

વળી જે પુરૂષણાને છોડીને, વિતૈપણાને છોડીને ઇશ્વાર શ્રુતિ છે તે પણ પુત્રાદિની એપણામાનનો ત્યાગ જણાવે છે અને સર્વ કર્મના સંન્યાસનું વિધાન કરતી નથી. તેથી સર્વ કર્મનો ત્યાગ કરી પછી જ વેદાન્તશ્રવણાદિ ક્રમાં એવી જે આધુનિક વેદાન્તીઓની કલ્પના છે તે કલ્પના છે એમ જ સમજવું. આમ હોવાથી શ્રીમદ્ગરૂડત્તમા વેદાન્તશ્રવણ કરી પછી જ સંન્યાસનું વિધાન કયું છે. ત્યાં ૨૫૬૫છે કહ્યું છે કે "વેદાન્તને પ્રાધિપૂર્વક શ્રવણ કરી કેવલાશ્વાસ માણુત્રયથી મુક્ત થઈ દિને સંન્યાસ લેવો."

ધીવિજ્ઞાનમિદુનાં આ વચનો સ્પષ્ટપણે એમનો અભિપ્રાય સૂચવે છે કે વેદાન્તશ્રવણ કરવામાં સંન્યાસાશ્રમની જરૂર નથી અને જેઓ એમ માને છે તેઓ મનુસ્મૃતિના પ્રમાણુબલ વચનને હટાવે જ માટે છે અને તેમના મતને સમર્થન કરનાર એક શ્રુતિયાકૃષ્ણ પણ નથી. એ વાત સત્ય છે કે ન કર્મજ્ઞા ન પ્રજ્ઞયા...ત્યાગેનૈકેડમૃતત્વમાનશુઃ એ શ્રુતિમાં કેવળ એકોનો અર્થ મુખ્ય અને ત્યાગેન પદનો અર્થ ત્યાગમાત્રેણ કરે છે અને એવું મુખ્યનો અર્થ પણ સર્વ જ કરે છે અને તેથી "જે જે મુખ્ય યતિઓ મોક્ષને પામ્યા છે તેઓ સર્વ જ સંન્યાસવડે જ મોક્ષને પામે છે" એવો હારયપાન અર્થ કોઈ કોઈ કરે છે પણ આ વાક્યને એ અર્થ કરવા જે મયડાનું પડે છે તે કોરો જ એ અર્થની અસત્યતા અને એમ કરનારની ક્ષાન્તિને જગજ્જહેર કરે છે.

આ પ્રથમ સૂત્રપદનું આશુ જ લાપ્ય સંન્યાસના સંબંધમાં છે છતાં સંયમસંયમે લીધે તથા સક્ષેપ સામ્યવાદે તે અત્ર ન દર્શાવતાં દિશ્માત્ર ઉદાહરણ આપવામાં આવ્યું છે તેથી સ્પષ્ટ જણાશે કે સ્વિકૃતપદ અથવા નિર્વિકલ્પક સમાધિમાં પ્રવેશને લીધે કર્મ પોતાની પ્રેરે થઈ તે તોમાં હોય નથી પણ એશિયાય જુદાપૂર્વક કર્મનો લાભ તો સંન્યાસીએ પણ કરવાનો નથી અને સર્વ કર્મનો ત્યાગ કરી સંન્યાસાશ્રમ પ્રદણ કરે તો જ વેદાન્તશ્રવણદિને અધિકાર આવે છે એમ માનવામાં એક પણ શ્રુતિસ્મૃતિઆદિનું પ્રમાણ નથી.

દર જ. રામનું વિધાન ૩-૪-૪૮ ના લાપ્યમાં જણાવ્યું છે કે જ્ઞાનસ્વયં ચાતુરાધ્યમ્ય ધર્મસ્ય પ્રદણ કરવાનું હોય મે ભવાત્ સત્ત્વાદેવ પેલ મહિષોપસંહારઃ કૃતઃ સર્વાધમોપલક્ષ્ણનાર, સમીપત ધીખ્નાર, મુક્તિદાધિકાર પ્રતિવેધાર્યમિત્યયઃ ॥ આરે આશ્રમના સંપૂર્ણ ધર્મો છે પણ તેમાં સર્વ કર્મો સિદ્ધ થાય છે માટે છાંદોગ્યોપનિષદમાં હવન્મુક્તનું પ્રતિપાદન કરતાં પ્રાપ્તિ થાય અને ન કરે તો પૂનઃ કુર્વે છે. એ કથન તે સર્વ આશ્રમનું ઉપપ્રદણ કરનાર છે પ્રમાણે બ્રહ્મવિદ્યામાટે જેટલો રામી કે શ્રીકૃષ્ણ અતિરિક્ત આશ્રમીઓ હવન્મુક્ત હોતા નથી. સર્વ કર્મના ત્યાગનું વિધાન કરતી નરમીએને તત્ત્વજ્ઞાન થવાની યોગ્યતા અને તેથી હવન્મુક્તિ હતા તેમને બ્રહ્મવિદ્યાના પ્રવર્તક તથા લક્ષ્યતથા તેનું આ લાપ્ય અધિક એ સૂચવે છે કે બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ કરે જ નહીં, અને આપણને સંદેહ હોય તો તે હંતરાશ્રમી માટે છે શ્રીકૃષ્ણે કદાચ જુદા કરી તોપણ એ વિદ્યાના ઉપદેશ છે. શું સમયની વિપરીતતા કે કલ્પિત તેનું દેખાતું નથી. બ્રહ્મવિદ્યાના ઉપદેશથી શ્રીઅર્જુનને તે જ્ઞાતને અજ્ઞાન મનુષ્યો સંસારપ્રસત કરે શાસ્ત્ર જ જણાવે છે તો શું અધિકારીના પ્રજ્ઞાની પ્રાપ્તિ થાય.

રતિ ગ્લાય ? અધિકારને અર્થ જ એ છે કે જેની પ્રાપ્તિ પહેલે ગાર્હસ્થ્યાદિ ચિક્ષેવશાન્તે અમુક અમુક લક્ષણો અધિકારમાં લખેલ કર્મમાં અનિવૃત્તિદ્વારોપકારિણી પ્રવચ્ચાં છતાં તેમને ફક્ત પ્રાપ્તિ થઈ શકતી હોય તો જ એ સદ્.

નારા પોતાના મનમાં મિયાં મલકાય. પણ દેન કર્યા જશે. શું અને તેથી જે બ્રહ્મમાં નાં જ કોઈ માટે છે. આ પ્રમાણે પ્રજ્ઞાન્ત ચિત્તાય પદથી સંન્યાસ દેવાથી ઉપ-અર્થ નીકળતો નથી. તે જ પ્રમાણે ન કર્મજ્ઞા ન પ્રજ્ઞયાં એ તેનું વિધાન કરવામાં આવે મનું વિધાન કરતી નથી, પણ મય કર્મઅર્થે અંતની સિદ્ધિવિધ જુદા કુર્વે છે તેમ) સર્વ-પ્રાપ્તિ થઈ છે તેને અનુવાદ કરે છે.

હી છે તેનો ખાધ આવે અને તે સાથે તત્ત્વજ્ઞાનેન મુચ્ચતે. યજ્ઞ તત્ત્વાધ્યમે, રતાઃ ॥ ગમે તે આશ્રમમાં રિયત હોય તોપણ તત્ત્વજ્ઞાનવડે તે સર્વનો મોક્ષ થાય છે—એ આદિ સ્મૃતિ-વચનનો વિરોધ આવે છે.

આ વાક્ય આ પંતીન્દ્રના મતને સ્પષ્ટ જણાવે છે. “આ તો વિજ્ઞાનલિહિતું વચન છે અને તે અમારે પ્રમાણ નથી” એમ કહેનાર ભલે એ વચનનો અનાદર કરે પણ તેને ગળે પણ ઉપરના સ્મૃતિવચન ફાંસી નાંખે છે.

સંન્યાસાશ્રમસ્યેવ હતરેપામપ્યાશ્રમાણાં વિદ્યા સંવન્ધોઽસ્તિ । કુતઃ ઉપદેશાન્ત્ ॥
(વેદાન્તસૂત્ર ૩-૪-૪૯ નું ભાષ્ય):—ભાવાર્થઃ જેમ સંન્યાસાશ્રમીઓ તત્ત્વજ્ઞાનસંપન્ન છે તે જ પ્રમાણે સર્વ ઇતરાશ્રમીઓ પણ તત્ત્વજ્ઞાનસંપન્ન હોય છે. કેમકે એ પ્રમાણે શાંતિ જણાવે છે.

આ વગેરે અનેક સ્પષ્ટ વચનો પ્રસ્તુત વિષયમાં એમનો મત શું છે તે સંબંધમાં પ્રકાશ પાડે છે અને તે એટલાં સ્પષ્ટ છે કે તેને વિશેષ સ્પષ્ટ કરવા અધિક વિવેચનની અપેક્ષા રહેતી નથી. આ શિવાય પણ અન્ય પ્રમાણ વચનો જેમને જોવાં હોય તેમણે પ્રથમ સૂત્રપરંતુ આખું ભાષ્ય, ૩-૪-૩૬-૩૭ આદિનું ભાષ્ય જોવું. સંક્ષેપ સામ્યવા અત્ર તેને ઉદાહરણરૂપ વિસ્તાર કરતા નથી. પણ હવે શાંકર વેદાન્તપ્રતિ જઈએ. આપણી તરફ શાંકર વેદાન્તનો પ્રચાર વિશેષ છે; વળી આ વિષયમાં પ્રતિપક્ષ ધારણ કરનાર કોઈ શાંકર વેદાન્તના ધૂરધર પંડિતોનાં વચનોનો આશ્રય લઈ પોતાને શાંકર વેદાન્ત પોતાની ખોટી ટેવમાં સાહ્યાય આપશે ધારી વળગવા નંય છે, અને જનસમાજમાં સુસ્થિત અત્ર આપેલા સિદ્ધાન્તના સંબંધમાં મિથ્યા કોણાહલ મચાવવા પ્રયત્ન કરે છે માટે શાંકર વેદાન્તમાંથી કોઈ પણ અલકને સમઢતા નથી અને તે સર્વ પણ અત્ર સ્થાપના કરેલા સિદ્ધાન્તને—સત્યરૂપે પોતાના અર્થમાં સ્થળે સ્થળે વર્ણન કરે છે એ સ્પષ્ટ જણાવવા તથા એ વેદાન્ત વિશેષ ગહન છે માટે એના વિવેચનમાં સંક્ષેપ ન રાખતાં કંઈક વિસ્તારથી વિવેચન કરવામાં આવે છે. જે કામ શત્રુઓ કરે છે તે તરત સમજાય છે અને તેનું પ્રતિવિધાન વહેલું થાય છે પણ જે ઉપર ઉપરથી મિત્ર જેવા દેખાય છતાં અંતરમાં શત્રુતા ધારણ કરનાર હિતશત્રુ છે તે વિશેષ દર્શન કરવા સમર્થ થઈ શકે છે. આ જ નિયમ પ્રસ્તુતમાં પણ લાગે છે. જેઓ શાંકર વેદાન્તને ખુલ્લી રીતે જ સ્વીકારતા નથી તેમનાં વચનો શાંકર વેદાન્તને સ્વીકારનાર છતાં તેના બરાબર જ્ઞાનથી રહિત પુરુષો સ્વીકારતાં આંચકા ખાય છે, પણ જ્યારે પેસા ખૂટી જાય ત્યારે લોકને છેતરવા રૂપીયાને બદલે નીકલના સિદ્ધાવડે અથવા કાંકરાવડે ભરેલી કોથળી બતાવનાર ધૂર્ત શરાદ્વી મારક શાંકર વેદાન્તનો ઉપરથી વેપ ધરનાર કોઈ દુર્જન અસુકે તો શાંકર સિદ્ધાન્ત છે એમ લોકને ભટ્ટેર કરે છે ત્યારે સૂત્ર પુરુષો તો તેના છળને જાણી તેને તિરસ્કારદૃષ્ટિથી જુએ છે પણ અર્ધ જાણનાર ‘કોણ જાણે વખતે આવે શાંકર સિદ્ધાન્ત હશે’ એમ મિથ્યા મોહવશ થાય છે. આ હેતુથી આવા કપટી પુરુષના છલથી જનસમાજને દાર્દન ન થાય તે અર્થે શાંકર વેદાન્તની આખી પ્રક્રિયા અત્ર એ વેદાન્તનાં પ્રમાણોસાથે આ પ્રસંગે જણાવવા ધૂટ લઈએ છીએ.

इष्टविरहिणी वृत्तिना उद्गार.

પદ. (હું તો પ્રેમની પ્યાસી. એ લય).

વિરહીનો વિરહ આ દેહી, પ્રીતમને કોણ લેટાડે.
 થાકી જપ અને તપ કરી કરી, સુખ હીકું ન કોઈ હડાડે;
 કહો કોઈ શાથી સુજથી આમ વહાલો, વદન સંતાડે. પ્રીતમને
 કર્મો દુષ્ટ કોઈ જન્મનાં, શું આવતાં આડે;
 ગંભીર કર્મઘાસની બાળવા, કોણ અગ્નિ દેખાડે. પ્રીતમને
 પોતાની ગણી નિત્ય આમ ગહાનાં; પ્રીતમ કાં કાઢે;
 દુર્ગળ દાસીની ન દયા ધરે શીઠ વ્યર્થ રંજાડે. પ્રીતમને
 સંદેશે પ્રીતમને આજ મારો, કોણ પહોંચાડે;
 શુભ રહે અધિક, માનો પ્રિયા આ દેહ પલુ છાંડે. પ્રીતમને
 સુખ કોઈમાં હવે ન જણાય, નયનો આંસુડાં પાડે;
 વહાલાવિણુ ગળે કાયા અને મન અગ્નિને ખાડે. પ્રીતમને
 વતનાં નાથી જઈ કે જઈ વસું હું વિકટ કો પહાડે,
 કહો શું કરી હવે આ દાસી નરહરિઆંકમાં લાડે. પ્રીતમને

ग्रहो तथा राशिओनी मनुष्यना जीवनपर थती असर.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૧૪ ૧૪૭ થી)

દરજ સરિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોએ નિરંતર જાનને તથા ધૈર્યને સંવધું જોઈએ. તેમણે પોતાના સંજયી વાત કદી પણ ન કરવી. વળી પરસ્પરીપ્રતિ તેમણે દ્રષ્ટિસરખી પણ કદી ન નોંખવી. સ્ત્રીપિયવ્રંબધમાં તેમણે પોતાની વૃત્તિને અપ્યંત અંકુશમાં રાખવી. દંડિયને અને મનને અંકુશમાં નહિ રાખવાથી તેઓ પોતાના ઉપર ભારે વિપત્તિને આવી પડવાના સંજયો આજ્ઞાવિના રહેતા નથી. જેણે પોતાના મનને જિત્યું છે, તેણે સર્વ જ જિત્યું છે, એ સૂત્રનું તેમણે કદી પણ વિરમણુ કરવું નહિ.

મનુષ્યવૃત્તિની ઉચ્ચતિની અને જીદની જે જે નવી શોધો થાય છે, તે સર્વનો આ સરિમાં જન્મેલા મનુષ્યો સ્વીકાર કરનારા હોય છે. વળી તેઓનું શુદ્ધિબળ અપ્યંત ભારે હોવાથી યોગોપયોગી અનેક બાબતો-તેઓ શોધી શકવાના. સામર્થ્યવાળા હોય છે. તેઓએ જેમ અને તેમ એકાંતમાં અધિક રહેવું, કારણ કે તેઓ સમયમાં પોતાના તથા પાદશના દિતના અનેક વિચારો તેમને રહસ્ય આવે છે. પોતાની આશુબાલુના મનુષ્યોના સુદયાસની તેમના ઉપર અસર થતી હોવાથી જે જે મહત્વના નિમિત્તો કરવાના હોય તે સર્વ તેમણે કાળ એકાંતમાં જ કરવા કોઈ અને દરિયાથી જેમ અને તેમ દૂર રહેતા તેમણે યત્ન કરવો જોઈએ, કારણ કે

એ ઉભય વિધારને વશ વર્તવાથી તેમને વિવિધ વ્યાધિઓ થાય છે તથા પ્રસંગે તેમનું મૃત્યુ પણ થાય છે.

આ રાશિની સ્ત્રીઓએ બીજાઓની ખુશામતથી અથવા કાળજી દર્શાવનારી લાગણીથી આડે રસ્તે દોરવાઈ ન જવાય તેને માટે અત્યંત સાવધ રહેવું જોઈએ. થપલ રાશિમાં જન્મેલાં પશુઓ તેમ જ સ્ત્રીપુરુષ ગમે તેવાં વિદગ્રાળ અથવા ભયંકર હોય છે, તોપણ પ્રેમથી વશ થઈ જાય છે. અત્યંત ઉન્મત્ત અને ક્રોધમાં આવી ગયેલાં લાયકરૂં જંગલી ગોધાઓને બાળકોએ પ્રેમથી તત્કાળ શાંત પાડવાનાં, વશ કરવાનાં અને પ્રેરીતરીકે પકડી લઈ જવાનાં ઉદ્યમ કરવો જરૂરી છે.

સુધળા પ્રકારનાં ઉઠોજક અને માદક પાનપાન આ રાશિનાં મનુષ્યોને અત્યંત હાનિ કરે છે. દારૂની નિશામાં આ રાશિનાં મનુષ્યોએ ધણું મુન કરેલાં પ્રસિદ્ધ છે. આથી આ રાશિમાં જન્મેલાં સુધળાં મનુષ્યોએ મનનો તથા હૃદયનો નિરોધ સાધવા સર્વ પ્રકારનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. તેમણે સર્વદા રમરણુમાં રાખવું જોઈએ કે મોટા મોટા દેશો જિતનાર મનુષ્ય મોટો નથી, પણ પોતાના મનને જિતનાર મોટો છે.

આ રાશિનાં મનુષ્યે મહત્તર રાશિમાં જન્મેલાંસાથે લગ્ન કરવું અત્યંત હિતકર છે. આવા લગ્નથી ઘનાર પ્રજા શરીરે નીરાગ અને સુદૃઢ થાય છે. તુલા રાશિનાં મનુષ્યસાથેનું લગ્ન તેથી ઉત્તર પ્રકારનું છે. આવા લગ્નથી ઘનાર પ્રજા કોઈ કોઈ અપવાદવિના બહુ બુદ્ધિમાન થાય છે. થપલ રાશિનાં મનુષ્યોનું પોતાની રાશિનાં મનુષ્યોસાથેનું લગ્ન પણ સુખજનક નીવડે છે. બીજી રાશિનાં મનુષ્યોસાથે આ રાશિનાં મનુષ્યો લગ્ન કરે છે તે જ પ્રજા થાય છે તે ધણું કરીને જીવતી નથી, અને તેમનો ગૃહસ્થાશ્રમ ક્ષયિત જ સુખવાગો નીવડે છે.

લગ્ન કરવામાં સ્ત્રીપુરુષ ઉભયની વ્યવહારિક, સામાજિક તેમ જ માનસિક સ્થિતિ, ઉત્તમ પ્રકારનો પરિણામ આવવા માટે લગભગ સમાન હોવી જોઈએ, એ વાતો લક્ષમાં રાખવી ઉચિત છે.

આ રાશિનાં બાળકો આપમતીયાં અને ગમે તેટલા જોખમે પણ પોતાનું જ ધણું કરનારાં હોય છે. તેઓમાં ભારે સહનશક્તિ હોય છે, અને તેઓ સ્વભાવથી જ વિચેતા હોય છે. પોતાનાથી મોટી ઉમરના કોબાલીઓનું તેઓ તરત અનુકરણ કરે છે, અને તેથી કરીને તેવી બાળકમાં તેમની ખાસ દેખરેખ રાખવી જોઈએ. આ રાશિનાં બાળકો ગમે તેટલાં હાલીલાં હોય છે તો પણ પ્રેમથી તરત જ તેઓ વશ કરી રાક્ષય છે. ક્રોધ કરીને તેમને વશ વર્તવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ ધણું જ ખરાબ છે, કાંચુ કે તેથી તેઓ હોય છે, તેના કરતાં દ્વંદ્વલ્યાં વધારે બગડે છે. શાંતિ, દરતા, અતે અત્યંત સુદ પ્રેમ એ જ તેમને અંકુશમાં રાખવાનો ઉપાય છે. માળાપોષ્ય તેમના સ્વચ્છંદીપણને જરા પણ નરુનું ન આપવું પણ તેમ કરતાં તેમણે અત્યંત શાંત, સ્વસ્થ અને ગંભીર રહેવું, અને વાણીમાં કે નેત્રમાં ક્રોધનો જરાસરખો ભાવ પણ દર્શાવવો નહિ. શાંત અને દૃઢ નિશ્ચયવાળાં માળાપમાટે આ રાશિનાં બાળકો બહુ માન ધરાવે છે, અને મનમાં તેમની પ્રશંસા કરે છે.

તેઓને પ્રમાણિકપણ તથા નીતિના નિયમોનું પાલન સુઘી પ્રથમ રાખવું જોઈએ, તેઓ બહુ સ્વાર્થબુદ્ધિનાં હોય છે, અને તેથી જ્યારે તેમને તેમની મરજીપ્રમાણે વર્તવા દેવામાં આવે છે ત્યારે બીજાઓને પોતાના કાનથી કેટલું દુઃખ અને ઉપદ્રિધ થાય છે, તેનો તેઓ જરા પણ વિચાર કરતાં નથી.

આ રાશિનાં બાળકો આડે હાથે જમનામાં હોય છે. મિતાહારી યતાં તેમને રીખવું જોઈએ. અમિતાહારથી યોગ્ય વય થયાપૂર્વે જ તેમનામાં કામદત્તિ જનમત્ થાય છે, અને તેથી તેમને બહુ જ હાનિ થાય છે.

પશુઓતરફ માયાશુ અને નંદ્ર થતાં પણ તેમને સ્વતર રીખવું જોઈએ. પરમા પ્રતી બિલાડીઓતરફ તથા આંગણુમાં ફરતાં ફરતાંતરફ પાતડીપત્તે વર્તવાની તેમને ઇચ્છા થઈ આવે છે, અને આ ઇચ્છાને જો રોકવામાં નથી આવતી તો થકિને પાછાને તે અંતમાં મનુષ્યનું પુન ફરતાં પણ અવગણી નથી.

ઈન્દ્રાગ્રમાણે વર્તવા દીધાથી આ બાળકો નિરંતર બપનાં કાન્ધરૂપ થઈ પડે છે. પોતાની ઇચ્છાઓને તમ કરવાને માટે અસહ્યરૂપી શસ્ત્રોના તેઓ અખંડ ઉપયોગ કરે છે. બીજાઓની માલમતાને પણ તદ્દગ્રાથી જવાની તેઓની દાનત હોય છે, તેથી તેમના ઉપર બહુ સખત દેખરેખ તથા અંકુશ, ઉપર કહેલી રીતે રાખવો જોઈએ. તેમ નથી કરવામાં આવું તો તેઓ અત્યંત ઉદ્વેગ તથા પીડક થઈ પડે છે.

આ રાશિના રવમિ મુક છે. ગોમેદ (અગ્રીક) અને મરહત (પાણ) એ તેનાં રત્નો છે. રત્નો અને લીલુના જેવો પીલો, એ તેના રંગો છે.

વૃષભ રાશિમાં જન્મેલા મનુષ્યોને હિતકર બોધ.

સત્તાઓનો અભ્યાસ કરીને તથા સત્યઓનો સમાગમ કરીને તમારે તમારી હિંદુ તથા મનને જિતવાનું બળ, પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. જ્યાં સુધી તમે તેમ નહિ કરો ત્યાં સુધી તમે યથાર્થ ઉદયને પામી શકવાના નથી. તમને ડબ્બાને સંગ્રામ પડવાનો સંભવ નથી તો પણ તમારે નિયમિતપણે થોડા થોડા પૈસા બચાવવાનો અભ્યાસ પાડવો જોઈએ. તમે સ્વભાવથી તીવ્ર શુદ્ધિવાળા છો, અને તેથી તમારે પુષ્કળ વાંચવું જોઈએ. આથી તમે સમર્થ સેખક, વક્તા અને ઉપદેશ થઈ શકો. તન, મન દબને કામ કરવાથી કાઈ પણ ધંધામાં તમે વિજય મેળવી શકો એમ દોષાથી, પ્રમે તે ધમી કરજો, પણ તેમાં તમારું સપથું જ તન મન સમર્પજો. અભિમાની તથા ગર્વિષ્ઠ યશો નહિ જે કરો તે શાંતિથી તથા કોઈની પણ સલાહને લીધાકિના કરજો. બીજાઓના ફરતાં તમારો અંતરાત્મા તમને વધારે સારી સલાહ આપી શકે એમ છે. તમે મેટા છે એમ મનમાં માનીને તેજા યજ્ઞને પ્રવળ કરજો, પણ તમારી મેટાઈની વાતો કરશો નહિ. મેળને અને મિત્રને સંન્યા કરજો. નવત્તા, સમ્બતા અને બીજાના સુખને વિચાર એ તમને ઇન્દ્રો સેવવાથી તમે બહુ ગમકારી મનુષ્ય થશો. ખાવાપીવામાં મિતાહારી થજો. શરીરમાં અવધા મનમાં જરા પણ અવ્યવસ્થા જાણાય કે તરત એક ઉપવાસ બંનેની કાઠજો. બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરજો, તથા વિચારને શુદ્ધ રાખજો. કોપને વશ કરી યશો નહિ તમારી ઓળી સામે બહુ જ માયાથી વર્તજો. તેને દુઃખ દેવાથી તમે કોઈ દિવસ સુખી થઈ શકવાના નથી. તમારુમાં સ્તેલા દેવને તમે જેમ સ્વતર જિતશો તેમ તમે સ્વતર પ્રતાપી મદાન, સુખો અને વિદિય પેતવસંપન્ન થશો.

મેષરાશિ અને વૃષભરાશિનો સંધિસમય.

૨૫મ રાશિ અગ્રિયની ૧૬ મંડિર ખેલે છે, અને તેના પ્રવેશ જ્યાં ૭ વિરજ વાને છે, તેથી અગ્રિયની ૧૮ મંડિર સિ ૨૪ થી તારીખસુધીમાં જેમના જન્મ થશે તેમ છે,

તેઓના મેષ અને વૃષભરાશિના સધિસમયમાં જન્મ થયેલો ગણાય છે. આ સધિસમયમાં જન્મેલા મનુષ્યો, જે જે ઉદ્યોગોમાં મનનો અધિક ઉપયોગ હોય છે તે સર્વમાં અસાધારણ બળે દર્શાવે છે. શરીર તેઓ હમેશાં મજબૂત હોતા નથી, તોપણ તેઓ બહુ જ આગ્રહી અને દૃઢ, સ્વભાવના હોવાથી બધે પહોંચી વળે છે. વિજય મેળવવાનો તેઓનો, કરાથી પણ પાછો ન હો એવો નિશ્ચય હોવાથી કોઈ કાંઈથી તેઓને 'માર શીઘડાંવાળી રાશિનાં જાળકાં' કહેવામાં આવે છે. મેષ (ધેટી) નિર્ભય અને ઉદ્યોગી હોય છે; વૃષભ (આખલા) નિર્ભય અને સત્તા પ્રવર્તાવનારો હોય છે. આ સધિસમયમાં જન્મેલા મનુષ્યો, અમે સધળું જ નજીકથી છોઈએ એવું માનનારા હોય છે, અને તેથી પોતાનાં કુટુંબી જનેને અને પોતાના સંબંધમાં આવનાર સર્વને જ જેમાં તેમાં પોતાની સલાહ આપે છે. તેઓ બહુ જ શક્તિવાળા હોય છે, તથા અન્યના ઉપર પ્રતાપ પાડવાનું તેમનામાં આશ્ચર્યકારક બળ રહેલું હોય છે, અને તેથી કોઈ કાંઈમાં તેમના સામ્યા થવું, એ થઈ શકે નહીં હોય છે. મિત્રોને તથા પાડોશીઓને વિવિધ પ્રકારનું ખાવાનું તેમ જ વસ્ત્રો તથા ખીછ વસ્તુઓ તેઓ પારવિનાની આપે છે. જે તેમને પ્રિય હોય છે, તે સર્વને જ પ્રિય હોવું જોઈએ, એવો તેમનો આગ્રહ હોય છે. અને તેઓ ઉત્તમ વસ્તુના જ ભોગી હોવાથી તથા તે સાથે રસિક હોવાથી તેમના આશ્રિતોને ઉત્તમ વસ્તુઓ જ મળે છે. ઉંચામાં ઉંચા શિખરરૂપી અડવાનો તેઓની શક્તિનો વેગ હોય છે, એમ છતાં દુરાચારના ઉંડા ખાડામાં પડ્યા તેઓ ધારે છે તો તેમ પાંચ કરી શકે છે. વિચારનાં આંદોલનોવડે વ્યાધિ નિવારવાનું તેમનું સામર્થ્ય અત્યંત હોય છે. જાળકાઉપર તેમને બહુ જ પ્રેમ હોય છે. સ્ત્રી-વિષયક પ્રેમ પણ તેમનામાં પ્રબળપણે વર્તેલો હોય છે. તેમનાં લગ્ન પ્રસંગોપાત્ત દુઃખમય જ નીવડે છે.

મેષ રાશિનાં અને વૃષભ રાશિનાં રૂનો તથા રંગોમાંથી પોતાની પ્યાનમાં આવે તે રંગ તથા રંગ પસંદ કરવાનું આ સધિસમયમાં જન્મેલાં મનુષ્યોને પ્રાચીન કાળમાં સુચવવામાં આવતું હતું. (અપૂર્ણ.)

શ્રીસદ્ગુરુઆશ્રયમહિમા.

પદ. (મન ભરતાના, કર પ્રણવ—એ લય.).

શ્રી સુખંદ અભયપ્રદ, નરહરિપ્રભુની છાંય, અહો છાંય દે, શીં

મહિમા જેનો ચેપસરસ્વતી, વેદે ન વણ્યો ભય;

અનુભવી વૃત્તિ અંતરે દે, માને ગ્રહી હરખાય દે, શીં

દશદિશં દાવાનલ પ્રકટે પણ, મુજ મન તા ગભરાય,

શીતલ શાંતિજલાશયે દે, નિર્ભય નિત્ય નહાય દે, શીં

ત્રિવિધિ તાપથકી મુજ સુમીયે, કોઈ લાણે ન અવાય,

સિંહશિશુપ્રતિ શ્વાનથી શુ, દુષ્ટિ માંડી શકાય દે, શીં

પ્રભુઆશ્રયમાં મળતું સુખ, ન્યૂનતા કો ન જણાય,

વિભવ, શ્રી, સુખ, ઐશ્વર્ય આદિ, ચરણતળે રોળાય દે, શીં

ભુએ લાંબા કરવા. હાથેળીઓને ચત્તી રાખીને મુડીઓ વાળવી, અને સઘળા ક્ષાણોએને જેટલા બને તેટલા તંગ કરવા. પછી કોણીઓથી હાથને માથાભણી વાળીને, હાથનાં આંગળીના સાંધા ખલાને અડાડવા. ક્ષાણોએને તંગ રાખી. રહીને જ પાછા તેમને મૂળ રિથતિએ લઈ જવા. ખલાભણી હાથ આણતી વખતે આસને અંદર લેવો, અને પાછા સીધા કરતી વખતે આસને બહાર કાઢવો. અવયવોને શિથિલ કરીને, પુનઃ પુનઃ આઃ અથવા દસ મિનિટસુધી અથવા શ્રમ જણાય ત્યાં સુધી ઉપર પ્રમાણે કર્યાં કરવું.

આ ક્રિયાનો ખીજો પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે. ઉપર કલાપ્રમાણે ઉભા રહેવું. હાથને બંને ખાલુએ લટકતા રાખવા. હાથેળીની ખાલુઓ શરીરભણી રહે એ રીતે બંને હાથની મુડીઓ વાળી અવયવોને તંગ કરવા. જમણા હાથને કોણીમાંથી વાળીને ખલાસુધી ઉંચો લાવવો, અને પાછો હતો તેમ કરવો. અવયવોને બંને વખતે તંગ જ રાખવા. ડાબા હાથે પણ તે જ પ્રમાણે કરવું. બંને હાથને ખલાભણી ઉંચા આણતી વખતે આસને લેવો, અને પાછા નીચે લઈ જતી વખતે બહાર કાઢવો. પછી અવયવોને શિથિલ કરી, પુનઃ એ પ્રમાણે શ્રમ જણાય ત્યાં સુધી કર્યાં કરવું.

આ ક્રિયા કરતી વખતે મનને ખલામાં, હાથમાં અથવા દેહસાંમાં જોડી રાખવું, અને તે ભાગ અત્યંત બળવાન અને પુષ્ટ છે, એવું ધારવું.

નીચેનાં વિધિવાક્યોનો આ ક્રિયામાં ઉપયોગ કરવો:—આસને લેવાની મારાં દેહસાંની શક્તિ અત્યંત વધે છે. મારાં દેહસાં પ્રતિદિન અધિક અધિક બળવાન થતાં જાય છે. (ખલામાં અથવા હાથમાં મનને એકાગ્ર કરવામાં આવ્યું હોય તો દેહસાંને બદલ તે અવયવની કંપના કરવી.) આ અસનક્રિયાથી મને વાસ્તવિક આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે.

કન્યા, ધન, અને માતૃશક્તિની ક્રિયાઓ કરતી વખતે આ અવયવોને પોપનાર ઉપરની ક્રિયા ગોળુપણે કરવાની ઇચ્છા હોય તો કરવી.

(અપૂર્ણ.)

વિચાર બદલવાનો વિધિ અને તેના લાભ.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૪૪ હૃદ યી)

વિચારો બદલવામાટે બાહ્ય પદાર્થો તથા પ્રસંગોનો આશ્રય લેવો, એ જોડું છે, અથવા તેવો આશ્રય કોઈએ ન જ લેવો, એવું કહેવાનું તાર્કિક નથી, તેમ જ વિચારો બદલવાને માટે બાહ્ય પદાર્થોનો આશ્રય લેવાથી આપણું હિત નથી જ સંધાતું, એમ કહેવાનું પણ તાર્કિક નથી. વિચારો બદલવાને માટે બાહ્ય પદાર્થોનો આશ્રય લેવાની ભેદ પણ ના નથી; પરંતુ બાહ્ય પદાર્થો અથવા પ્રસંગો હોય તો જ આપણા વિચારો બદલાય, નહિ તો ન બદલાય, એવી રિથિતિ, શું વિચારઉપર મનુષ્યનું સ્વાભાવિક સૂચવે છે? બાહ્ય વસ્તુઓઉપર આપણા સુખનો આધાર રાખીને આપણે રહેવું પડે, એ શું પરવશતા નથી? બાહ્ય વસ્તુઓ મને ત્યાં સુધી તો દીક છે, પણ ન મને ત્યારે આપણી શી દશા? તે સમયે આપણા વિચારો ન બદલાવાથી જે દુઃખવાળી રિથિતિમાં આપણે હોઈએ તેમાં જ આપણે રહેવું પડે કે નહિ? અને આવી પરાધીનતા એ શું આપણી ઇચ્છાનો વિધાય છે? બાહ્ય મને તે વસ્તુના

સંબંધમાં, પ્રસંગમાં, અથવા સ્થિતિમાં આપણે હોઈએ તોપણ તેમના સ્પર્શવડે આપણા વિચાર રંગાય નહિ, પણ આપણે ગ્રિય ગણેલી સ્થિતિના સંબંધવાળા જ તેઓને આપણે સખી શકીએ, તેનું જ નામ યથાર્થ સ્વતંત્રતા છે; અને આવી સ્વતંત્રતા જ ખરા સુખનું બાન કરાવે છે.

મનને ગમાડવાને માટે જેને જે ચાર અથવા ઘણા મિત્રો જોઈએ છે, ગંજકા સાગરાં બાજુ કે શેત્રંગવિના ચાલવું નથી, પીયાનો, હાર્મોનીયમ કે આર્મોફોનિના આખો દિવસ ઉદારીમાં જાય છે, બાગમાં કે દરિયાકિનારે ફરવા જવું પડે છે, અને એવી ને એવી જ પાર્શ્વિકાની ક્રિયાઓ કરવી પડે છે, તે મનુષ્યો મનના સ્વામિ નથી, પણ મનના દાસ છે. એક આખો દિવસ ઘરમાં કોઈ પણ વસ્તુના કે મનુષ્યના સંબંધવિના એકલા આવા મનુષ્યોને રહેવું પડે છે, તો તેઓને મરણસમાન કદ યાય છે. આ શું દરાવે છે? એ જ કે તેમનું સુખ તેમના સ્વાધીનમાં નથી, પણ બાહ્ય વસ્તુઓના સ્વાધીનમાં છે; અને તે બાહ્ય વસ્તુઓ ન મળતાં જળમાંથી બહાર કાઢેલી માછલીની પેઠે તેઓ તરફરીને મરી જાય છે.

અધિકારવાળી કોટડીમાં પૂરી મૂક્યા છતાં પણ જેના મનને ગમ્યા જ કરે છે, જેને આનંદમાટે મિત્રોની, ગંજકાની, બાજની, આર્મોફોનની કે એવાં જ બીજાં મનને વશ વર્તનાર મનુષ્યોનાં સમકક્ષાંની જરૂર નથી, જે પોતાના વિચારવડે ગમે, તેવી દુઃખની સ્થિતિમાં પણ પરમાનંદ સાગરવાને સમર્થ છે, તે જ પુરુષ સુખનો સ્વામિ છે. બીજા કોઈ અજ્ઞાન ધનમાં ભલે રાજાતા હોય પણ દુઃખી જ છે.

મનને ગમાડવાને માટે અદિતી તદિં બટકીયાં મારનાર મનુષ્ય અત્યંત અસ્થિર ચિત્તવાળો હોય છે. જો તમને એકલા ગમવું નથી, અને તમારો વખત ગાળવા તમારે બિલકલા, કુતરા કે પાપટ પાળવા પડે છે, અથવા દેશ પરદેશ ભ્રમણ કરવાં જાય છે, ત્યાં ત્યાં દારૂના નીયમ, આર્મોફોન કે એવાં જ કોઈ સમય ગાળવાનાં સાધનો રાખવાં પડે છે તો તમે કદાચ મનઉપર સદાજ પણ અંકુશ પ્રાપ્ત કર્યો નથી, એ તમે સદાજ સ્પષ્ટ કરો છે. તમે જીવનકાળમાં મહાબલેશ્વર અને મૈથિલાના પ્રવાસને, સમુદ્રતટે બાંધલા સુંદર મહાલોમાં નિવાસને, અને મોટારમાં કે ચાર ઘોડાની બગીચામાં મૃદુલાન વસ્ત્રો પહેરી તાંબુલને આરોગતા સાયકાએ ફરવાહરવાને શ્રીમતોના અને ડુંખી મનુષ્યોના વેળવે માનો છો, પણ સર્વ સમય મનુષ્યો જાણે છે કે તમારું મન તમારે સ્વાધીન ન હોવાથી તમારા અંતઃકરણમાં અસંતોષનો અને દુઃખનો જે બારે પરિતાપાગ્નિ સળગતો હોય છે, તેને ઘોડાધણા અંકમાં રામાવવાની આ સર્વ તમારી બાળકશુદ્ધિની ચેષ્ટાઓ છે.

ત્યાં આપણને અનુકૂળ પદાર્થો હોય તથા રચાનમાં જઈને અને તે પદાર્થોના સંબંધમાં આવીને વિચારો બદલીને જેઓ ડુંખી થયા હોય છે, તેઓ બાંધે જ અખંડ મુખને ભાગવે છે. કારણ કે હાલના અનુકૂળ પદાર્થોના સંબંધ સર્વદા થતો નથી, તથા આજે જે અનુકૂળ પદાર્થ હોય છે તે કાલે પ્રતિદ્વંદ્વ ગણાય છે. આથી અનુકૂળ પદાર્થોના સંબંધને જ જેઓ પોતાના મુખનો માર્ગ જાણે છે, તેઓ બૂઝી જાય છે કે તેમના ડુંખનું લવન રેતીના પાયા ઉપર જ છે. તે પ્રતિદ્વંદ્વ પડી જવાના ભયમાં નાંચે છે, એટલું જ નહિ પણ પ્રતિદ્વંદ્વ પડે જ છે.

જે સમયે જેવા વિચારો આપણે કરવા હોય તે સમયે તેવા જ વિચારો જે આપણે કરી રાહીએ તો જ આપણે મનઉપર સ્વામિત્વ મેળવેલું ગણી શકાય છે; અને મનઉપર સ્વામિત્વ મેળવનાર પુરુષ જ યથાર્થ સ્વતંત્ર ગણાતો હોવાથી, અને યથાર્થ સ્વતંત્ર પુરુષ જ યથાર્થ સુંખી થતો હોવાથી, જેઓ ધારેલે સમયે ધારેલા વિચારો કરી શકતા નથી, તેઓ નિરંતર દુઃખના ભોક્તા થયાવિના રહેતા જ નથી.

વાદકાપ કરતી વખતે રોગીને રોકરો બેલાન કરવાની દવા શાથી આપે છે ? એટલા જ માટે કે રોગીને વાદકાપના વિચારનું જ્ઞાન ભૂલાવી દેવું. વાદકાપના વિચારને બદલવાને રોગી અસમર્થ હોવાથી જ તેને ઔષધ આપવું પડે છે. ઔષધવિના જે રોગી વાદકાપના વિચાર વિસરી જવા સમર્થ હોય છે, તેને દવા લીધાવિના પણ વાદકાપના દુઃખનું જ્ઞાન થતું નથી. જે સંયમશીલ પુરુષોની શક્તિ પોતાના સ્વરૂપના વિચારમાં જ એકાગ્ર થયેલી હોય છે, તેમના શરીરના અવયવને શસ્ત્રથી કાપવામાં આવે, અથવા અગ્નિથી બાળવામાં આવે તોપણ તેમને તેનું જ્ઞાન થતું નથી. પ્રાપ્ત પ્રસંગ ગમે તેવા દુઃખથી બરેલો હોય, તથાપિ જે તેમાંથી આપણું જ્ઞાન કાઢી પણ ઉપાયે ખસી જાય છે, તો તે દુઃખદ પ્રસંગનું દુઃખ આપણને હેરા પણ જણાતું નથી. અને જે કાંઈ સુખદ પ્રસંગનું ચિંતન આપણી શક્તિ કરે છે તો તે દુઃખના સમયમાં પણ આપણને સુખનું જ જ્ઞાન થાય છે. આથી ગમે તે પ્રસંગમાં, સ્થિતિમાં, અથવા પ્રાણીપદાદિના અબંધમાં આપણે આવીએ, તથાપિ આપણે આપણા ધારેલા વિચારો જ કરી શકીએ, એવું સામર્થ્ય મેળવ્યાવિના મુખને માટે આપણે બીજા જે જે ઉપાયો સાધીએ, તે નિષ્ફળ જેવા જ ગણીએ તો તે ખોટું નથી.

ગમે તે વાંચનામાં આવે, ગમે તે જોવામાં આવે, અથવા ગમે તે સાંભળવામાં આવે તોપણ પોતાને જેવા વિચાર કરવા હોય છે, તેવા જ વિચાર જે મનુષ્ય કરી શકે છે, તે જ સુક્ર છે. આવી સુક્રિતને પ્રાપ્ત કરનારા બંધનમાત્ર તત્કાળ તારા પામે છે, કારણ કે બંધનનું અસ્તિત્વ બંધનનું જ્ઞાન શક્તિમાં હોય છે ત્યાં સુધી જ રહે છે. શક્તિમાંથી બંધનનું જ્ઞાન નીકળી જતાં બંધનને પોતાના અસ્તિત્વનો આધાર જ રહેતો નથી.

જેનું આપણી શક્તિમાંથી જ્ઞાન અર્થાત્ વિચાર નીકળી જાય છે, તેની આપણને સુખદુઃખ પ્રકટાવવાની સધળી જ શક્તિ હણાઈ જાય છે. તમને એક વીંછી કરડે, પણ તેનું તમને જ્ઞાન જ ન થાય અર્થાત્ વીંછી કરડ્યો છે, એવો તમને વિચાર જ ન સ્ફુરે તો વીંછીનું તમને કરડવું અથવા ન કરડવું, અને સરખું છે. વિચાર બદલવાના સામર્થ્યવાળા પુરુષો પણ પોતાને પ્રાપ્ત થયેલી દુઃખી સ્થિતિના વિચાર બદલી નાંખીને, પોતાને પ્રિય સુખના વિચારોના જ્ઞાનને હૃદયમાં પ્રકટાવે છે, અને તેથી જાન્યને તેઓ દુઃખી દેખાતા છતાં વસ્તુતઃ તેઓ સુખમાં રોળાતા હોય છે.

વિચાર બદલવાના સામર્થ્યવાળો મનુષ્ય, બેલાન થવાની દવા સુધારેલા રોગીતરી પેઢે શું અચેતન જેવો બની જાય છે ? શું તે કેદખાનામાં પોરેલો હોય છે તો બંધીખાનાને અથવા બેડીને નથી જોતો, અથવા શું તેને વીંછી કરડે છે કે તાવ આવે છે તો તે વાર્તાને શું તે નથી બોલતો ? આણું કંઈ જ હોતું નથી. જે આમ જ બનતું હોય તો આપણની મર્તિમાં અને તેનામાં કંઈ જ ભેદ નથી. પણ આમ થતું જ નથી. તે પ્રત્યેક પ્રસંગને પુરવાં નેત્રે જેવા રૂપમાં તે બન્યો હોય છે, તેવા જ રૂપમાં જુએ છે. પુત્ર મરી ગયો હોય

છે, તે તેના શખને તથા તેની દહનક્રિયાને તે સ્વાર્થ રૂપમાં જ લુચ્છે છે. પરંતુ આ દુઃખદ પ્રસંગ તેના અંતઃકરણમાં, જેવા વિચારો પર્યટ મનવાળા પુરુષના હૃદયમાં પ્રકટાયે છે, તેમણે એક પણ પ્રકટાવી શકતો નથી. આ દુઃખદ પ્રસંગેની-દુઃખરૂપતાને પોતાના વિચાર પવટવાના સામર્થ્યવડે તેણે મુખરૂપતામાં પત્તરી નાંખી હોય છે. ત્યાં ખીંગ મોહ લુચ્છે છે, ત્યાં તે મુવલું લુચ્છે છે. ત્યાં ખીંગ કાચનું લાન કરે છે, ત્યાં તે દનનું લાન કરે છે. ત્યાં ખીંગ જરુ દુઃખ અને અસત્ લુચ્છે છે, ત્યાં તે સત્ વિદ અને આનંદ લુચ્છે છે.

પણ આ પ્રકારનું સામર્થ્ય મેળવવું શું સંભવિત છે ? પ્રાપ્તિ કણ્ઠાતા દુઃખમાં શું મુખનું લાન થવું શક્ય છે ? નિર્ધનતામાં સધનતા, રોગમાં આરોગ્ય, અધેઢારમાં પ્રકાશ, બાહ્યમાં જ્ઞાન, આ વગેરે વિરોધી લાંબાને જે સમયે ઈચ્છા થાય તે સમયે હૃદયમાં આરોગ્ય શખવાતું શું બની શકે એવું છે ? અવરય, જની શકે એવું છે જ. પૂર્વે અસંખ્ય મહાપુરુષોએ તેમ કર્યું છે, અને આજે કરે છે. અભ્યાસવડે ગમે તે મનુષ્ય તેણે સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે જ છે. બાહ્ય પદાર્થોના સંબંધથી અંતઃકરણને ન રંગાવા દેવાનાં, અને અંતઃકરણમાં ઈચ્છાનુકૂળ નવા આકાશોને પ્રકટાવી તેમાં મનને સ્થિર રાખવાનો અભ્યાસ પાઠવાથી આવું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. યોગશાસ્ત્ર આવું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવાની જ વિદ્યા છે. તેના ધનસુખ નામના અંગમાં ઈચ્છેલા વિચારને હૃદયમાં પ્રકટાવવાના સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવાની કળા આવી ગય છે. ક્રમપૂર્વક તે સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવા ઈચ્છનાર જિજ્ઞાસુએ યોગતત્ત્વવિદ્ધારા તે કળાને શિક્ષા કરવા પ્રવળ આરંભવાથી આ સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવું અસંભવિત નથી, એ સ્વચ્છ મયમાં તેને સ્પષ્ટ થશે.

આત્મામાં રહેલાં છે, એવો નિશ્ચય ધરી તેણે પોતાના આત્માપ્રતિ દૃષ્ટિ નાંખવી જોઈએ. આંતર જગતમાં ન્યૂનતા અથવા અપૂર્ણતા અથવા દુઃખજેલું કંઈ જ નથી, એમ માની તે જગતને આત્મામાંથી પ્રકટેલું જોવા તેણે પ્રયત્ન સેવવો જોઈએ. સંકટો અથવા હજારો બાબતો બાલ જગતમાં અસંભવિત અને અશક્ય હોય છે પણ આંતર, જગતમાં અસંભવિત અને અશક્ય કંઈ જ નથી, એવું જોવા કલ્પનાને અને વિચારને તેણે પ્રવેશ જોઈએ, અર્થાત્ આત્મામાં સઘળું જ શક્ય અને સઘળું જ સંભવિત છે, એમ માની તેણે અભાસો તેણે મનમાં પ્રકટાવવા જોઈએ, અને તેની હાડી છાપ મનઉપર પડવા દેવી જોઈએ. બાલ જગતમાં હૃય રોગથી કદાચ તમારું શરીર પીડાતું હોય, અને તેના ઉપર માન હાડકાં અને ચામડાં જ દેખાતાં હોય, તો પણ આંતર જગતમાં તમારા શરીરને સ્થિર અને માંસથી ભરેલું હૃદયુત જોતાં તમને કોઈ રોગી શકે તેમ નથી. બાલ જગતમાં તમે ખરાબ હવા-પાણીવાળા સ્થળમાં કદાચ રહેતા હો તો પણ આંતર જગતમાં શુદ્ધ અને બલપ્રદ હવાપાણીવાળાં સુંદર સ્થળની કલ્પના કરી તેમાં હરતાંફરતાં તમને કોઈ જ પ્રતિબંધ કરી શકે તેમ નથી. તમે બાલ જગતને સાત્ર અને આંતર જગતને અસત્ર માને છો, અને તેથી બાલ જગતની તમારા મનઉપર દૃઢ છાપ પડવા દો છો, અને આંતર જગતની આછી સરખી પણ પડવા દેતા નથી, તેથી બાલ જગતના અલાભ તમને અનુભવમાં આવે છે, અને આંતર જગતના લાભ અનુભવમાં આવતા નથી. તમને સ્વપ્ન તો નિત્ય આવે જ છે, તેના અનુભવ આ પ્રસંગમાં સ્મરણ કરો. સ્વપ્ન બપોરે તમને આવ્યું હોય છે, સારે બાલ જગતની અપેક્ષાથી તે ખોટું છતાં તમે તેને સાચું માન્યું હોય છે, અને તેથી તમારામાં શા ફેરફાર થાય છે? જો સ્વપ્નમાં તમને ચોર જણાયો હોય છે, તો સાચો ચોર ન છતાં પણ તમે છળી મરો છો, તમારું હૃદય ધડક ધડક થાય છે, અને તમે દુઃખની જુનો પાડો છો. તમે જેને સાત્ર ગણો છો, તેવું કંઈ જ સ્વપ્નમાં ન છતાં, તમારા શરીરમાં આવે ફેરફાર શાથી થયા? તમે સ્વપ્નમાં કોઈ દેશના સ્થળ યાચો છો, મોટા મહાલયમાં વસો છો, લાખો મનુષ્યોઉપર અધિકાર ચલાવો છો, અને વિધિવિધ વલિવ ભોગવો છો, અને બાલ જગતની દૃષ્ટિથી આમાંનું કંઈ જ બનેલું ન છતાં તમને મહા આનંદનો અને મહાસુખનો અનુભવ થાય છે. તમારા સ્થિતિની ગતિ સુધરે છે, તમને રોગ થયો હોય છે તો તેમાં પણ સારો સુધારો થાય છે, તમારું મુખ પ્રસન્ન જણાય છે, અને જાગ્રત થયા પછી પણ તે પ્રસન્નતાનો લાભ તમારા મુખઉપર કેટલીક વાર સુધી જણાય છે, એટલું જ નહિ પણ તમારો આખો દિવસ આનંદમાં જાય છે. તમે જેને સાચું ગણો છો એવા દેશનો સ્વપ્નમાં તમને અનુભવ ન થવા છતાં તમારામાં આ ખોટા સ્વપ્નથી આવે ઉત્તમ ફેરફાર શાથી થયો? એ જ કારણ કે સ્વપ્નકારે જે તમે અનુભવો છો તેને તમે સાચું જ માનતા હો છો. મન જેને સાચું માને છે, તેનાથી જ તેને સુખ-દુઃખનો અનુભવ થાય છે, પછી વસ્તુતઃ તે સાચું હો કે ન હો. હજારો જાઉં જોઈએ પોતાનો પુત્ર મરી ગયો ન હોય તથાપિ તે મરી ગયો છે, એવી જો તેને ખોટી ખબર મળે છે, અને તેને જો તે ખરી માને છે, તો તત્કાળ તેને ખરેખર મરી ગયેલા પુત્રજેટલી જ ખેદ થાય છે; અને ખરેખર પુત્ર મરી ગયો હોય તથાપિ જો તે જાણે છે, એમ તે માનતો હોય છે તો તેને લેશ પણ શોક થતો નથી. આથી બાલ જગતમાં તમે કોઈ વસ્તુ જુઓ

કે આંતર જગતમાં દોષ વસ્તુ બુદ્ધિ, તેમાં બાહ્ય જગતની જ વસ્તુઓ સુખદુઃખ ઉપજવવા સમર્થ છે, એમ કંઈ નથી, પણ જે સ્થળે જે વસ્તુઓને તમે સાચી માને છે, તે સ્થળે તે વસ્તુઓ તમને સુખદુઃખ ઉપજાવે છે. આત્મામાં સંધર્મ જ છે, એ નિશ્ચયી આંતર જગતમાં નંદનવનની કલ્પના કરી તેમાં તમે હરોદ્ધરો, તો ખરા નંદનવનમાં હરનારૂરનારને જે સુખ થાય છે, તે જ તમને ઘરમાં બેઠા બેઠા થાય છે. મહાપ્રભેશ્વર, માધેશ્વર કે કુમર અથવા જઈને અને દ્રવ્ય+ખરચીને રોગી જે સ્વચ્છ હવાના લાભનો અનુભવ કરે છે, તે જ સ્વચ્છ હવાના લાભનો અનુભવ પોતાના ઘરમાં બેઠા બેઠા, આ આભાસ પ્રકટાવવાની કળાને કોઈપણ રોગી કરવાને સમર્થ છે, એમાં કશો પણ સંશય નથી.

આ આભાસ પ્રકટાવનારે, સ્વપ્નમાં યત્ન જેવાં આગેદુખ ચિત્રો પ્રકટાવે છે, તેવા જ આગેદુખ ચિત્રો આંતરમાં ઉતરી જંગમમાં પ્રકટાવવાં જોઈએ, અને તેમાં તન્મય થઈ જતું જોઈએ. જેમ ચિત્ર વધારે આગેદુખ અને જેમ તેમાં તન્મયતા વધારે, તેમ તેના પરિણામ શરીર વગેરેમાં વધારે વધારે સ્પષ્ટ અનુભવમાં આવવાના.

ધણા મનુષ્યો બાહ્ય જગતને સાચું માને છે, અને આંતરમાં પ્રકટાવેલા આ કાલ્પનિક જગતને ખોટું માને છે; પરંતુ વસ્તુતઃ આંતરમાં પ્રકટાવેલું આ કાલ્પનિક જગત જ સાચું છે, અને બાહ્ય જગત નથી. જો બાહ્ય જગત જ સાચું હોત તો સર્વને તે એક સંસ્કૃતિ જ અનુભવમાં આવત; પણ આપણે જાણીએ છીએ કે સર્વને તે પોતપોતાની કલ્પના પ્રમાણે જ અનુભવમાં આવે છે. રાજાનીમાં પીરસેલાં માંસમરચને જોઈને જ એક ધર્મધારી પણ બ્રાહ્મણને ઉપદ્રા આવે છે, અને આખો દિવસ રોડે છે, સારે તે જ પદાર્થો જોઈને એક માંસાહારી મનુષ્યને સુખમાં પાણી આવે છે. પદાર્થો એકનો એક છતાં બનેમાં આવા વિન્ન વિન્ન પરિણામો શાથી પ્રકટવા? કલ્પનાના મેદને લીધે જ. એકે તે પદાર્થને અમર્ય માન્યો છે, બીજાએ બેભન માન્યો છે. આંતર જગતમાં બનેએ જો અમર્ય માન્યો હોત તો બનેને તે તેવો જણાત. આમ છે તો પછી આંતર જગતને સાચું ગણવું કે બાહ્ય જગતને? બાહ્ય જગતની સત્યતા આંતર જગતને આધારે જ દોવામાં આંતર જગત જ સાચું છે.

કષ્ટના બદલાતાં ધન પર્વતમાં આકાશની પેઠે મનુષ્ય ગમન કરી શકે છે. અધિક શું ? કષ્ટનાને કષ્ટ જ અસાધ્ય નથી.

કષ્ટનાના આવા અદ્ભુત સામર્થ્યને જાણનારે દુઃખના કાંઈ પણ પ્રસંગે આવતાં હા-
જી જવાની જરૂર નથી, પણ શાંતિથી અંતરમાં ઉતરવાની અને તે દુઃખથી વિરોધી આભાસને
રચવાની જ માત્ર જરૂર છે. અંતરમાં ઉતરી આત્માપ્રતિ દૃષ્ટિ નાંખતાં જ પ્રથમ
એવું જાન કરવું જોઈએ કે મારા પોતાનામાં આ દુઃખ છે જ નહિ. હું પોતે વસ્તુતઃ પૂર્ણ
અને સર્વ સુખાદિથી યુક્ત છું. આટલા જ વિચારના આભાસને કાંઈ મનુષ્ય બરાબર હૃદયમાં
પ્રકટાવે અને તેમાં જ રમ્યા કરે તો તેને પરમશાંતિનો અનુભવ થયા વિના રહે તેમ નથી,
પરંતુ વિષયમાં જ જોએએ સુખને માન્યું હોય છે, એવા મનુષ્યોને આ સર્વોત્કૃષ્ટ આભાસવું
સ્વરૂપ રચવું અને તેમાં ત્રીન થવું ગમતું નથી. તેઓને વિષયોના આભાસો જ બહુ ગમે છે.
આમ હોવાથી આવા મનુષ્યોએ તેવા અનુકૂળ વિષયોના આભાસો રચી તે વડે પ્રકટની પ્રત્ય-
ક્તતાનો અનુભવ કરી પ્રાપ્ત દુઃખને નિવારવું.

એક ઉદાહરણ લેઈએ. ધારો કે કામની સાથે આપણે વિરોધ થવાથી આપણા હૃદયમાં
હારે ક્ષોભ થયો છે; અને આ ક્ષોભના વિચારોના પ્રવાહમાં આપણને જરા પણ શાંતિ જા-
સતી નથી. આ પ્રસંગે પૂર્ણ શાંતિની છાપ જો કાંઈ ઉપાયથી આપણા અંતઃકરણમાં પડે તો
તરત આપણા વિચારો બદલાય, અને આપણને શાંતિ થાય. પણ આ શાંતિની છાપ પ્રકટા-
વવી શી રીતે ? કામજ મધુર સ્વરે તાલવાદ્યયુક્ત જો કાંઈ ઈશ્વરશક્તિવું કે એવા જ અન્ય
ભાવવું મનોહર પદ ગાય તો શાંતિનો આભાસ આપણને પ્રકટવાને સંભવ છે, પણ આવાં
સાદિયો કંઈ હમેશાં જ્યારે જોઈએ ત્યારે પાસે હોતાં નથી. આથી વિચારોને બદલવાને માટે
આપણા પોતાના પ્રયત્નઉપર જ આપણે હવે આધાર રાખ્યા વિના બીજા ઉપાય નથી.
આપણા પોતાના પ્રયત્નથી અંતરથી જો આપણે શાંતિનો આભાસ પ્રકટાવીએ તો જ આપણા
વિચારો બદલાઈ આપણે ક્ષોભ રામે એમ છે.

આથી કાંઈ મધુર સ્વરે ગાનાર મનુષ્યોની શોધ કરવાને બદલે આપણે નેત્ર મીચી આપણા
આત્માપ્રતિ દૃષ્ટિ નાંખીએ છીએ. આપણે જાણીએ છીએ કે આપણો આત્મા પરમશાંતિનો
મહાસાગર છે. આ પરમશાંતિના મહાસાગરવું આપણી શક્તિમાં ચિત્ર રચવા આપણે પ્રયત્ન
સેવીએ છીએ, અને પ્રયત્ન થતાં અલ્પ સમયમાં તેવું ચિત્ર રચાય છે. જો ચિત્ર આપણે
રચાય છે તો તેની છાપ તંદાજ આપણા હૃદયમાં પડે છે, અને તેવી છાપ પડતાં જ આપ-
ણા વિચારો બદલાય છે. ક્ષોભને રચાને શાંતિના વિચારો આપણા મનમાં વહેવા માંડે છે, અને
તેમ થતાં આપણી વિકળતા, સંતાપ વગેરે સુષુપ્ત રામી જાય છે. જ્યારે જ્યારે આ આભા-
સને આપણે પ્રકટાવીએ છીએ ત્યારે ત્યારે આપણી આ જ સ્થિતિ થાય છે; અને જો અખંડ
આ આભાસને આપણે અંતઃકરણમાં સ્થિર રાખીએ છીએ તો અખંડ શાંતિનો આપણે અનુ-
ભવ કરીએ છીએ.

આ ઉદાહરણથી વિવિધ પ્રસંગમાં વિવિધ આભાસને કેવી રીતે પ્રકટાવવા, એ પ્રશ્નક
મનુષ્યે પોતાની કુદિથી વિચારી શકવું.

અંતરમાં બરાબર આભાસ પ્રકટાવવાની કળા જ્યારે સિદ્ધ થાય છે, ત્યારે મનુષ્ય
સ્વતંત્ર થાય છે, અને દુઃખની તેના ઉપર શક્તિ રહેતી નથી. કારણ કે આંતર જગત્માં પ્રક-

દાવેલો દહ આભાસ ખાલ જગતમાં સ્થૂલ રૂપમાં કમે કમે પ્રકટ થયા વિના રહેતો જ નથી. જેઓ અંતરમાં શાંતિનું લાભ કરે છે, તેઓ બહાર પણ શાંતિનું જ લાભ કરે છે. જેઓ અંતરમાં આરોગ્યને, ઐશ્વર્યને, આનંદને, જ્ઞાનને, અને ઉચ્ચ સદ્ગુણોને લુપ્તે છે તેઓ બહાર પણ તેમનો જ અનુભવ કરે છે. અંતરમાં પરમેશ્વરને જોનાર આપ સમયમાં બહાર સ્થૂલ નેત્રી, સ્થૂલ રૂપમાં પણ પરમેશ્વરને લુપ્તે જ રહે.

સાંપ્રતિક જગતમાં અનુભવાતી વસ્તુઓ જેવ જગતમાં મારી પ્રકટ થાય છે, એ બધું વિસ્તારવાથી વિષય દેવાથી જે તેનુંથી આ વિષયને આગળ કોઈ દત્તો તે પણ થવાથી દત્તે તેને અટકાવીએ છીએ.

પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ.

—પોતાનાં બાળકોને તોડાન કરતા અટકાવવાને માટે એક માખાપ તેમને મારફત કરે છે, અથવા એક શિક્ષક પોતાના પર્વમાં ગાંતિ રાખવામાટે ગળ્પક કરનાર વિદ્યાર્થીઓને સોટીઓ ચોટી કરે છે, અને એક માખાપ પોતાનાં બાળકોને અને એક શિક્ષક પોતાના પર્વના વિદ્યાર્થીઓને પ્રેમથી જ પોતાને અનુકૂળ વર્તાવે છે તો આ બંનેમાંથી તમે કયાં માખાપને અને કયા શિક્ષકને તમારે યોગ્ય અને તમારે બુદ્ધિમાન ગણવો ?

—સોટીથી બાળકોને નુકારવા અને વસામા ગળ્પક, એ દત્તે બુદ્ધિમાન વિદ્વાનોમાં જન્મીપણું મનાય છે. એ રીતે બીજાને વસા કરવા, એમાં બુદ્ધિ નથી, પણ પશુપણું છે. એ અંતઃકરણના ઉચ્ચ ભાગને પ્રકટ કરનાર નથી પણ નિરૂપ્ત ભાવને જ પ્રકટ કરનાર છે. એ મનુષ્યના શરીરબળની અધિકતા ભવે સુચવતું હોય પણ મનની તો નિર્મળતા જ સૂચવે છે.

—અને શરીરબળથી આગ્રમાણે બીજાને વસા કરવામાં એક વસાથી વસા કરનાર જેમ પોતાના મનની નિર્મળતા સૂચવે છે, તેમ બીજા પશુથી જેને વસા કરવામાં આવે છે, તેને તો જ લાભ થતો નથી. ભવને લીધે અયોગ્ય કામ કરતાં તે અટકે છે, એ ખરું છે પરંતુ એ તેનું અટકવું, ખરું અટકવું નથી. અયોગ્ય કામ કરવાનો તેનો આવેશ અદિચારણે દબાવવો ન હોવાથી, પ્રસંગ મળતાં પુનઃ જમણા વેનથી પ્રકરી આવે છે, અને તે સમયે અધિક અગ્નિ કરે છે.

—અયર્થ બાળકોને વસા વર્તાવવાથી તેમની માનસિક સક્રિયતાને વિકાસ થતો અટકે છે. જેઓ બહાર પ્રકટ કરી શકતી નથી. પ્રેમસુખ વર્તનણે તેમને વસા વર્તાવવાં, એ જ બાળકને વૃદ્ધીવાનો અને તેમની માનસિક સક્રિયતાને ઉત્તમ પ્રમાણે વિકાસ કરવાનો અરે ઉપાય છે. જેમ અજ્ઞાન અને મનની દુર્બળતા તમારે તેમ જાણને ઉપયોગ મનુષ્ય તમારે કરે છે, અને જેમ જાન અને મનોબળ તમારે તેમ પ્રેમનો તેઓ અધિક ઉપયોગ કરે છે.

—પરંતુ બાળકોને જ વસા વર્તારવામાં અને તેમની ઉન્નતિ કરવામાં આ નિયમ ખરો છે, એમ કહે નથી. મોટાના નાનાનાંભણા પ્રેયેક વચ્ચેમાં આ નિયમ ખરો છે. પશુના, ઉપરીના અથવા મનુષ્યના અનુપમ પ્રેમમાં જ નેવક. પોતાના મેવક પર્વનું નવોનમ પ્રમાણે પાલન કરે છે.

—અકિતમાંથી મંડળોમાં, અને મંડળોમાંથી રાજ્યસંસ્થાઓથી મોટી સંસ્થાઓમાં પણ આ નિયમ જ પ્રવર્તે છે. રાજ્ય અથવા રાજ્યને કરનારી સત્તા એ માળાપતુલ્ય છે, અને પ્રજા એ બાળકતુલ્ય છે. જે બાળકને સોડીના લયવંદે વશમાં રાખનાર માળાપ-યોગ્ય માળાપ નથી તો પ્રજાને વિવિધ શિક્ષાઓના લયથી અધીન કરવાનાર રાજ્ય યોગ્ય રાજ્ય નથી. બાળકોના પક્ષમાં સોડી વાપરવી એ જે જંગલીપણું છે તો પ્રજાના પક્ષમાં શિક્ષાનો ઉપયોગ કરવો, એ પણ જંગલીપણું છે. બાળકના પક્ષમાં દંડનો ઉપયોગ એ જે મનની દુર્બળતા છે, તો પ્રજાના સંબંધમાં પણ દંડનું પ્રવર્તન, તે પણ રાજ્યસત્તાના મનની દુર્બળતાનું જ સૂચક છે.

—ગયા મહોરમના દિવસોમાં મુંબઈની પ્રજાપ્રતિ રાજ્યસત્તાએ જે વર્તન ચલાવ્યું છે તે પ્રત્યેક સદ્વિદ્વાને ખિન્ન કર્યાવિના રહે તેમ નથી. અત્તાન માળાપ તોફાની બાળકોપ્રતિ જે વર્તન ચલાવે છે, તેના કરતાં પણ એ વર્તન અધિક કંઠાર છે. તોફાની બાળકને ફટકારી કાઢનાર માળાપનું વર્તન, નીતિના વિચારમાં આગળ વધેલાં આજના વિદ્વાનોમાં જેમ કાષ્ઠ પણ અંશે ન્યાયવાળું ગણાતું નથી, તેમ રાજ્યસત્તાનું પ્રજાઉપર ગોળીબાર કરવાનું એ વર્તન સ્વેચ્છ, અંશમાં પણ ન્યાયવાળું ગણાય તેમ નથી. તોફાની મનુષ્યોને નષ્ટ કરવાના અધિક સારા અને નિર્દોષ ઉપાયનું અત્તાન જ એ વર્તન સચવે છે. અને જાન એ જ વાસ્તવિક બળ હોવાથી આ પ્રકારના અજાણને સૂચવનાર રાજ્યસત્તા શરીરબળવડે આખી પૃથ્વીને આંખી નાંખવા ભણે પોતાને સમર્થ માનતી હોય તોપણ વસ્તુતઃ તે દુર્બળ છે.

—મોઠાએ પોતાના અપાર બળથી નાનાને છુંદી નાંખવો, એમાં મહત્ત્વજેવું કશું જ નથી. પોતાના પગતળે કુરકુરીયાને છુંદી નાંખવામાં હાથીનું કશું જ પરાક્રમ નથી. બંને કરતાં થોડાની ગરદનોને ધડથી જીદી કરી તેમના ઘોંઘાટને શાંત કરવામાં સિંહનું સિંહલ નથી. બંદુ-કની ગોળીઓવડે તોફાની પ્રજાને નરમ પાડવામાં રાજ્યસત્તાની દક્ષતા ક્યો વિવેકી સ્વીકારી શકે ? લયવિના, દંડનાં સાધનોને યોગ્યાવિના, પ્રેમની દૃષ્ટિથી, પ્રેમમય વાણીથી, પ્રેમમય વર્તનથી જે રાજ્યસત્તા પ્રજાને વશ કરાવે છે, તેને જ ધન્ય છે. એવી જ રાજ્યસત્તામાં વિપ્લવના અંશ વર્ણવિ આર્યશાસ્ત્રો તેને ઈશ્વરતુલ્ય પૂજવા પ્રબંધ છે.

—જેમ માળાપ યવાની-યોગ્યતા પ્રાપ્ત કર્યા વિના સંતૃપ્તિ ઉપન કરી માળાપ થતું, તેને યથાર્થ દૃષ્ટિવાળા વિદ્વાને પાપ ગણે છે, તે જ પ્રમાણે પ્રજાને પુનથી પણ અધિક પ્રેમથી ખાંડનું કરવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કર્યા વિના રાજ્યસત્તાપ્રતિ શત્રુ તે પણ પાપ જ ગણાય છે; અને સંપૂર્ણ યોગ્યતાવાળી રાજ્યસત્તા દુર્લભ હોવાથી જ રાજ્યને અતિ નરક જ પ્રાપ્ત થાય છે, એવું આર્યશાસ્ત્રકારો પહેલે છે.

—પણ બાળક તોફાન કરે ત્યારે માળાપે તેને તાડન ન કરવું ? પ્રજા ઉન્નત થઈ શાંતિનો ભંગ કરે ત્યાં શું રાજ્યસત્તાએ જોવા કરવું, અને શસ્ત્રનો ઉપયોગ ન કરવો ? સ્વયં વિચારથી માળાપે તાડન કરવું, અને રાજ્યસત્તાએ શસ્ત્રનો ઉપયોગ કરવો, એવો જ ઉત્તર આપવા આપણે પ્રેરાઈએ છીએ. પણ વિચારવાળી ભક્તિ એ ઉત્તરને સદન કરી શકતી નથી. બાળક તોફાની નિયંત્રણને હેતુ શો ? પ્રજા ઉન્નત થવામાં કાંઈ શું ? માળાપ અને રાજ્ય-સત્તાનો પ્રમાદ જ તેમાં કાંઈ છે. ઉભેને પોતાનું કર્તવ્ય યોગ્ય પ્રકારે ન પાળવાથી જ બાળક અને પ્રજા ઉન્નત થાય છે. બાળક અને પ્રજા ઉન્નત ન તીવરે, એવું યોગ્ય શિક્ષણ આપવાની શું માળાપની અને રાજ્યસત્તાની ફરજ ન હતી ? તે ફરજનું યોગ્ય પ્રકારે

પાલન ન કરવાથી બાળક અને પ્રજા અયોગ્ય આચરણ કરે તેમાં બાળક અને પ્રજાનો શો દોષ ? શંસી જતી વખતે પોતાની માનો કાન કરી ખાનાર ચોરની વાતમાં, ચોરની દુશ્તામાં ચોરની કમુર છે કે તેની માની ?

—બ્રિટિશ સત્તાજેવી સર્વ પ્રકારે આગળ વધતી રાજ્યસત્તાના છત્રનીચે પ્રજા ઉન્નત થાય અને તેને વશ કરવા તે સત્તાને સૈનિક અને શુદ્ધિઓના ઉપયોગ કરવો પડે, એના જેવો આ વિશાળ શતકમાં ખેદજનક બનાવ બીજો એક નથી. જે રાજ્યસત્તાને સૈનિકોના બધા આપી પ્રજાને અંધીન રાખવી પડે છે, તે કદી પણ નિર્લય રહી શકતી નથી. એવી રાજ્યસત્તાને રાખામાં નિશ્ચિંતપણે નિદ્રા આવતી જ નથી. અસહ્ય ચિંતાનું. મૂંઝવણ આપીને આવી રાજ્યસત્તાની ધુરને રકંઠે વહેવી તેના કરતાં, તે ગૂંદાત રહેવું એ વધારે સારું છે.

—પ્રજાને નીતિમાન, શાંત, અને રાજ્યભક્ત કરવાનો એક જ ઉપાય છે, અને તે એ કે સમગ્ર પ્રજાને ઉત્તમ પ્રકારની કેળવણી મળે એવાં સાધનો અસાધારણ ઉદારતાથી રાજ્યસત્તાએ રચી આપવાં. એકલાં સાધનો રચી આપીને જ તેણે બેસી રહેવું ન જોઈએ, પણ તે સાધનોના પ્રજાનાં પ્રત્યેક સ્ત્રી અને પુરુષ ઉપયોગ કરે એવા ઉપાયો યોજવા જોઈએ. પ્રજાના સુખમાં જ રાજ્યનું સુખ રજું છે, એ ઠાઠ કાળે પણ ખોટા ન પડનાર સિદ્ધાંતને નિરંતર સ્મરણમાં રાખી તેણે પ્રજાને પુત્રપુત્ર ગણી તેને સર્વ પ્રકારે સુખી કરવાના ઉપાયો રચવા જોઈએ. બ્રિટિશ રાજ્યની મર્યાદામાં સુધે કદી પણ અન્ત પામતો નથી, એવું જે સમર્થ વચન ઉચ્ચારવામાં આવે છે, તેની ખરેખરી સાર્થકતા પ્રજાના સુખરેખા સુધેના કદી અસ્ત ન પામવામાં છે. જો પ્રજા દુઃખી છે, જો પ્રજાનું અંતઃકરણ અધકારમય છે, તો બ્રિટિશ રાજ્યસત્તાનું ગમે તેટલું સર્વોપદ્રિયલું અને યશસ્વીપણું કહેવાનું છતાં, તે રેતીના પાયા ઉપર જ રચાયેલું છે.

—બ્રિટિશ સત્તાજેવી શુદ્ધિમતી સત્તાએ રાજ્યના ઉપયોગવંદ પોતાનો પ્રખર પ્રતાપ પ્રજાના અંતઃકરણમાં પાડવાનો અસંખ્ય પ્રયત્ન સંવવાને બદલે, વિદ્યાશક્તિવંદ અને પ્રજાને દુઃખ ક્યાં છે, તે બાંધવાનો પ્રયત્ન કરી પ્રમદવંદ તેના બળવાન ઉપાયો યોજવાવડે, પોતાની ઉચ્ચ મહત્તાનું પોતાના છત્રનીચે વસતી પ્રજાએનાં લાભ દર્શાવવું, એ જ તેના ધરાને વધાવનારું હોવાથી, પરમાત્મા તેને તેમ કરવા પ્રેરે, એવી મુશ્કેલી અંતમાં સદસા પ્રકટે છે.

ર્થેન્કઃ એ ખરેખર એક જાદુગર જ છે. વનસ્પતિને તે ઈશ્વર છે, એમ કહીએ તો તે ખોટું નથી. વનસ્પતિ તેની આત્મામાં પાણેલા પશુની પેઠે વર્તે છે. જેમ સુવર્ણકાર સુવર્ણના પોતાની ઇચ્છામાં આવે તેવા ઘાટ પડે છે, તેમ લુથર્ગેન્ક પોતાની ઇચ્છામાં આવે તેવું વનસ્પતિપાસે રૂપ ધરાવે છે. હજારો વર્ષથી જે વૃક્ષો કાંટાને ધારણ કરતાં આવ્યાં છે, તથા હજારો વર્ષથી જે રૂઝ ગોટલીને અથવા ઢળીયાને પોતાનામાં ઉત્પન્ન કરતાં આવ્યાં છે, તેવાં વૃક્ષોને તથા ફલને લુથર્ગેન્ક પોતાના અમુકારિક હસ્તના સ્પર્શથી કાંટાવિનાનાં ઉગવાના સ્વભાવવાળાં, તથા ગોટલી અથવા ઢળીયાવિનાનાં થવાના સ્વભાવવાળાં કરી મૂકે છે.

બોરજીવડા ફળને કેરીજીવડું અથવા નાળીયેરજીવડું કરવું, એ લુથર્ગેન્કને મન કહિત નથી. દશે વર્ષે અથવા પંદરે વર્ષે રૂઝ આપનાર વૃક્ષોને વર્ષે અથવા દોઢ વર્ષે રૂઝ આપતાં કરવાનું કાર્ય તેને સદજ થઇ પડતું છે. જેને મનુષ્ય કે દોર સુધે પણ નહિ એવી વનસ્પતિ એને આદરના પદાર્થતરીકે હોસે હોસે મનુષ્ય તથા પણ ઉપયોગમાં લે, એવું કરવામાં તે સફળ થયો છે. સ્વરૂપમાં લુથર્ગેન્ક શું શું કર્યું છે, અને ભવિષ્યમાં તે શું શું નહિ કરે, તેનું અનુમાન સામાન્ય મનુષ્યોથી થઇ શકે તેમ નથી.

લુથર્ગેન્ક ત્રાતો કરનાર મનુષ્ય નથી, પણ કાર્ય કરનાર પુરુષ છે. બોરજીવડા કરતાં કરી બતાવવાનો તેને સ્વભાવ છે, અને જન્મથી તે આજસુધી તેણે તેમ જ કર્યું છે. તેની વિશ્વ વર્દની ઉમર થઇ ન હતી એટલામાં તો તેણે કમરબાંધે બટાકામાં આશ્ચર્યકારક સુધારો કર્યો, આ બટાકાજેવા શુભમાં, સ્વાદમાં, અને કદમાં ઉત્તમ બટાકા દુનિયામાં ક્યાંદિ પણ થતા નથી. અમેરિકામાં લુથર્ગેન્કના બટાકા તરીકે તે ઓળખાય છે. આજે આખા -યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં આ જાત જ વપાય છે. આ બટાકાની શોધથી તે દેશની આવકમાં વર્ષે છથી સઘા છ કરોડનો વધારો થયો છે. બીજા દેશોને તેના વાવેતરથી જે લાભ થયો છે તે તો બુદ્ધિ.

આ એક જ ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ થશે કે લુથર્ગેન્ક સામાન્ય મનુષ્ય નથી, પણ મનુષ્યગતિનું અસ્ત્રાંશરૂપ દિત કરનાર મહાપુરુષ છે.

બીજાઓ જેને હવાઈ દિક્ષા મળે એવાં કામો કુદરતપાસે કરાવવા તેનું મન કલ્પના કરતું જ મૂકે છે; અને આવી ઉંચી કલ્પનાઓ કરીને તે 'મનમાં પરજ્યા અને મનમાં રાંધા' કરીને બેસી રહેતું નથી, પણ લાગણું જ કરેલી ઉંચી કલ્પનાપ્રમાણે પરિણામ ઉત્પન્ન કરવાને મચી પડે છે. પ્રયત્નવિનાના વિચારમાં એક ફાળ પણ નહાતી તે સુમાવતો નથી.

આજે લુથર્ગેન્કની ઉમર ૬૦ વર્ષની થઈ છે. વનસ્પતિની સંવિદ્ને સુધારવાનું એક જ કાર્ય તન, મન, અને ધનના ભોજ આપીને છેલ્લાં ૪૦ વર્ષથી તે અખંડ કર્યો કરે છે. બાધાવસ્થામાંથી જ વનસ્પતિઉપર તેને અપાર પ્રેમ છે. એક દિવસ પાલણીમાં તે સુતો હતો, અને તેના હાથમાં રમવામાટે એક પુષ્પ આપવામાં આવ્યું. તેની સાથે રમતાં તેની એક પાંખડી ખરીને નીચે પડી. લુથર્ગેન્ક તરત જ તે પાંખડી ઉઠાવી લીધી, અને વ્યાંધી તે ખરી પડી હતી તે જગ્યાએ તેને પાછી સમારી દેવાનો તે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. લાંબો બાળકોમાં કોઈક જ બાળક આમ કરે છે. તોડી ફાડી નાંખવાનો અર્થાત્ વિનાશ કરવાનો સ્વભાવ જ સંપૂર્ણ બાળકોમાં વ્યાપ્ત હોય છે. આવો સંધોજક સ્વભાવ અર્થાત્ ભાંગેલી વસ્તુને આખી કરવાનો—ભાંગે એકઠા કરવાનો સ્વભાવ કોઈકમાં કોઈકમાં જ હોય છે. બાળકોના હાથમાં પ્રુષ આપતાં તમને તરત જ અનુભવ થશે કે તેની ખરી પડેલી પાંખડીએ

તેમની જગ્યાએ પાછી સ્થાપવાનો પ્રયત્ન કરવાને બદલે તેઓ પ્રુલની સપ્તળી જ પાંખડીઓને વેરણુછેરણુ કરી નાંખવાનો પ્રયત્ન કરે છે. બાળકોની વાત તો બાલુએ રહી પણ મોટા મનુષ્યોમાં પણ સંયોજક સ્વભાવને બદલે વિનાશક સ્વભાવ અધિક જોવામાં આવે છે.

જે ઉમરે બીજા બાળકોને દાંગલાડીગલી અને મુધરાવગેરે રમકડાંથી રમવું વધારે ગમે છે, તે ઉમરે યુર્ગેન્ક નાંના નાનાં છોડથી જ રમતો. દોઢ વર્ષની ઉમરે એક નાની કુલડીમાં વાવેલે ઘેરની જાતનો એક છોડ, એ જ તેનું પ્રિય રમકડું હતું. એક દિવસ તેની સાથે રમતાં તેના પડી જવાથી તે કુલડી અને અંદરનો છોડ બાગી ગયો. આથી તેને જે ખેડ થયો તે અવર્ણનીય હતો.

આ તો યુર્ગેન્કનાં બાલ્યાવસ્થાના સ્વભાવનું આપણે નિરીક્ષણ કર્યું, પણ પ્રજોઉપરના એ પ્રેમે તેના હૃદયમાં જ્વલિતે પામીને હાલ શું કર્યું છે, તેનું આપણે અવલોકન કરીએ. પુત્રનાં લક્ષણ પાત્રણામાંથી જ જણાય છે, એ જનકથન યુર્ગેન્કના અસ્તિમાં અદ્વરશઃ સ્વયં પડેલું આપણે જોઈએ છીએ.

પ્રજોઉપરના તેના પ્રેમ દિવસે દિવસે વધતો ગયો, અને વનસ્પતિને સુધારવામાં, તેના નવા વર્ગો ઉત્પન્ન કરવામાં, અને તેમની ઉન્નતિ કરવામાં તેણે પોતાનું આયુષ્ય અર્પણ કરતા માંડ્યું. આજ સુધીમાં તેણે જે હળવરઉપરાંત નવી જાતનાં મુષ્ક, ધન, શાક શોધી કાઢ્યાં છે. કેકટસ (Cecropia) હાથિયા ઘેરની એક જાત (નામનાં છોડના કાંટા કાઢી નાંખવામાં તેણે જે વિગ્રય મેળવ્યો છે, તેથી દુનિયાઉપર તેણે મોટામાં મોટો ઉપકાર કર્યો છે, એમ કહેવાય છે. આ છોડનાં મોટાં પાંદડાંઉપર ત્રાણા અને માસદાયક કાંટા થાય છે અને તેથી તે ઘેર કે માણસના ઉપયોગમાં આવી શકતા નથી. યુર્ગેન્કે તેમાં મુધારો કર્યા પછી હવે આ છોડઉપર જે પાંદડાં થાય છે, તેના ઉપર એક પણ કાંટો થતો નથી. તે પાંદડાં એવાં તો સુંવાળાં થાય છે કે તેમને લઈને તમે તમારા મુખઉપર ધરો તોપણ તમને તેની જરા ખુજડીસરખી પણ ચડતી નથી. આ છોડથી દારોને એક અત્યંત અગત્યનો ચારા મળ્યો છે, એટલું જ નહિ, પણ માણસોને પણ તે સ્વાદિષ્ટ અને પૃષ્ઠિકારક આદારના પદાર્થરૂપે યર્થ પડ્યો છે. અરબીમાં તે મુષ્કળ જગ્યામાં થાય છે. તેના એક એકર ઉપરથી ૬૦ થી ૩૦૦ ટન મુધી પાકે ઉતરે છે, કરોડો એકર ઉગર પડી મેદની જમીનમાં, યુર્ગેન્કની શોધપ્રમાણે આ છોડને ઉત્પન્ન કરવામાં આવે તો ચારાની અછતાના દિવસોમાં દારોને અને મનુષ્યોને કેટલો બધો લાભ થાય! દારોના ચારાતરિકે તેના અનુભવ કરી જ્નેવામાં આવ્યો છે, અને તે તેમને માંડે સર્વોત્તમ ચારા કહેવાય છે. દસ માસનથી કોઈપણ જાતના પાણીવિના માત્ર તેનાં પાંદડાંમાં જે જળ આવે તે ઉપર દારોનો નિર્વાહ થયો છે.

કુદરતની પાસે પોતાનું ધાયું કરાવે છે, લારે જ યુર્ગેન્કને જગ્ય નજે છે. તે કુદરત સામે લડતો નથી, પણ કુદરતપાસે પોતાના ધાયપ્રમાણે સી રીતે કામ કરવું તે જાણવાને માટે તે ધેરધેરી, તેના સ્વભાવનો અભ્યાસ કરે છે, અને પછી તેને અનુકૂળ વર્તીને તેની પામેથી પોતાનું કામ કરાવી લે છે. તેનામાં પર્વતના જેવું અચલ સ્થાય છે. તેના આમલનું માત્ર નીકળી સંકે એવું નથી. કોઈ કાર્યમાં જેમ તે નિમજ્જ થાય છે, તેમ તેને સિદ્ધ કરવાનું તેને બમણું કરે ચડે છે. પદાર્થોના સ્વભાવ, સુલુ વગેરે જાણવાની તેની આંતરે દષ્ટિ કોઈ દિવસ સંવિગ્નજા મહાપુરુષના જેવી છે. વનસ્પતિવિષયમાં તેનું જ્ઞાન અદ્વ્યુત છે. એ વિષયમાં તેને અર્વસ કરીએ તોપણ કંડી શકાય તેવું છે.

તેણે જેટલાં દુઃખો સહન કર્યાં છે, તેટલાં થોડા જ મનુષ્યોએ સહન કર્યાં હશે. તેણે નિર્ધનતાનું દુઃખ વેઠ્યું છે. મિત્રોથી અને સંબંધીઓથી ત્યજી દેવાવાના પ્રસંગો તેને આવ્યા છે. તે ધૂતારો છે અને હા છે. એવા ખોટા આગેપો પણ તેના ઉપર આવ્યા છે. દુતરાને નાંખવાને માટે, કાદી નાંખેલા આદમઉપર દિવસોના દિવસો પણ તેણે કાઢ્યા છે. જે બટાકાની મોથથી પોતાના દેશની આવકમાં આવે તેણે સાલ ૭ કરોડની આવકનો વધારો કર્યો છે, તે બટાકાને તેણે પ્રથમ વ્યારે શાધી કાઢ્યો ત્યારે તેના બદલામાં તેને માર્યું ચારસેં રૂપડી મળી હતી.

કોઇપણ વનસ્પતિના પરાગને (વીર્યને, પુરુષતત્ત્વને) જનકાંડાના અથવા બીજાં બાલ્ય સાધનોદ્વારા કેસરમાં (પુષ્પના ગર્ભાશયમાં) ચાલુપર્યવેક રચાવીને સુર્વેન્દ્ર કાઈ કોંડમાં આશ્રયકારક ફેરફાર કરે છે. આ કુક્લિતરે ખસખસતી જાતના એક છોડ (poppy plant) ની શીંગના એક ખુણાના બીજકમાંથી તે વર્ષાથી જીવે એવો છોડ ઉગાડે છે; બીજા ખુણાના બીજકમાંથી બે વર્ષ જીવે એવો ઉગાડે છે; ત્રીજા ખુણાના બીજકમાંથી ઘોળાં પુષ્પ થાય એવો ઉગાડે છે; અને ચોથા ખુણાના બીજકમાંથી લાલ પુષ્પ થાય એવો છોડ ઉગાડે છે.

વનસ્પતિની નવી જાતો તે ત્રણ પ્રકારે ઉત્પન્ન કરે છે: ઘણાં જોડામાંથી સહીથી ઉત્તમ જોડાને પસંદ કરીને, તેને ઉછેરવાની સર્વોત્તમ અનુકૂળતા કરી આપીને, અને જૂદી જાતનાં જોડાને પરસ્પર સંયોગ કરીને.

પીળાં પુષ્પવાળા ખસખસતી જાતના લાખો છોડમાં લાલ લીલીવાળા એક છોડ પ્રથમ તેના જોડામાં આવ્યો. સુર્વેન્દ્રે તેની પાસેના સઘળા પીળા છોડને ઉખેડી નાંખ્યા, અને બાળી નાંખ્યા, અને માત્ર પેલા એક જ છોડને સંભાળ્યો ઉછેર્યો. તે લાલ છોડનાં બીને આવતી ઋતુમાં સહીથી ઉત્તમ જૂથોમાં રહેતાં. તેમાંથી ઉગેલા સઘળા છોડ, એકલિના બધા જ, પીળા રંગના થયા. પુનઃ તે એકને રાખીને બાકીના સઘળાને ઉખેડીને બાળી મૂકવામાં આવ્યા. આમ બીજા વર્ષે, ત્રીજા વર્ષે, ચોથા વર્ષે, તેણે કર્યાં જ કર્યું. ધીરે ધીરે બીજકોમાંથી એક છોડને બહારે ઘણા લાલ છોડ થતા ગયા, અને તેમનો રંગ પણ પૂર્વના કસતાં અધિક અધિક લાલ થતો ગયો. આ પ્રમાણે સર્વોત્તમને પસંદ કરીને તેને જ ઉછેરવાની સર્વ પ્રકારની કાળજી લેવાથી ઘણે વર્ષે તે શુદ્ધ સત્તા રંગના 'પોપ્પી' (poppy) ના છોડ કરવામાં વિજયી રમે છે.

કાંઠાવાળા દાથીઆ ચોરના કાંઠા તેણે શી રીતે કાઢ્યા તે સંબંધમાં તે કહે છે કે બીજાં પ્રાણીઓથી પોતાનું રક્ષણ કરવામાટે ઘેરે પોતાના શરીરઉપર કાંઠા ઉગાડ્યા છે. આથી ચોરને તમારી વાડીમાં વાવીને ધંધથી અને પ્રેમથી જો તમે તેની ખાતરી કરી આપો કે મારે ત્યાં કોઇ પણ પ્રાણીવડે તને લેશે પણ ઇન્ન નહિ થાય એવી પૂર્ણ કાળજી લેવાશે, તો પછી ઘણા ચોરમાંથી કોઈક સમજી, આછા કાંઠા કેટલોક સમય ગયા પછી કાઢશે. કાંઠાવાળા બીજા ઉખેડી નાંખીને આ એકને પસંદ કરી તેને જ પછી બહુ જ સંભાળ્યો અને પ્રેમથી ઉછેર્યો, તો તેમાંથી ચતાર બીજા કેટલાકમાંથી કાંઈ વળી પોતાના શરીરપર વધારે સારાં પત્ર ધારણ કરશે, અર્થાત્ આછા કાંઠા કાઢશે, અને આ પ્રમાણે ધીરે ધીરે પ્રયત્ન અને આયત્ન ચાલુ રહેતાં પરિણામે એવાં છોડ થશે કે જેમના શરીરપર કોટા નામ પણ નહિ થાય. પોતાના શરીરપર કાંઠા ઉગાડવામાં જાડને અત્યંત મહેનત પડે છે. પણ વ્યારે તેવો જામ

ગીથી અને કેળવણીથી સંભાળ, ખેતકચેરી, ચરખચેરી, અને ચૂંચેરીના કાંટા પણ તલ કાઢી શકાય છે.

જુદી જુદી ભાતના વસ્ત્રોના સંગોગથી નવી ભાત તે આ પ્રમાણે ઉત્પન્ન કરે છે. તે એક છોડ ઓરડેલીયાનો લે છે, અને બીજો સાંધજીરીયાનો લે છે. પ્રત્યેક છોડનાં સ્વભાવ, લક્ષણ, રચના, રેવ, અને વસ્ત્રો બિન્ન બિન્ન પ્રકારનાં હોય છે. દળરો વર્ગથી પ્રત્યેક છોડ પોતાનાં સ્વભાવલક્ષણ વગેરેને બળથી રૂંધો હોય છે. તે તેનાં આયુષ્યમાં મુદત સ્થપાઈ ગયાં હોય છે. અનેક સૈકાં વધી ગયા છતાં તેમના સ્વભાવમાં જરા પણ ફેર પડતો હોતો નથી. આવા એકએકથી બિન્ન પ્રકારનાં લક્ષણવાળા જે છોડને તે લે છે, અને તેમનો સંગમ થવાની અનુકૂળતા રૂંધી આપે છે. દળરો વર્ગથી પરી ગયેલી બળવાન રેવને ત્રીધે સંગોમના આમા તેઓ પ્રબળ સિંરાધ દર્શાવે છે, તથાપિ તેઓનું આયુષ્ય નથી.

મનુષ્યની કામળ આંગળીઓવડે એકના પુષ્પનો પરાગ, બીજના પુષ્પના કેસરમાં યુક્તિથી પ્રવેશાવવામાં આવે છે, અને પરિણામની ધૈર્યથી વાટ જોવામાં આવે છે. એક વર્ષ વડી બનય છે. નવા છોડના બીને વાવવામાં આવે છે. તેમાંથી કદાચ તેનાં બંને માબાપના જેવાં લક્ષણોવાળો છોડ થાય છે, અથવા તો બનેથી બિન્ન પ્રકારનો—વનસ્પતિની સદ્ધિમાં કાર્પ દિવસ ન થયેલો એવો છોડ થાય છે.

અને જે ઉદેશ સાધવાનો હોય છે તે આ છે કે તે છોડની સ્વભાવસિદ્ધ રેવોને બહાવવી; તેના પ્રવૃત્તિતરફથી દળરો વર્ગથી જે લક્ષણો તેના આયુષ્યમાં સ્થપાયાં છે, તે છોડનાં વર્ગમાં આમ કરવામાં પ્રસંગે કદરૂપા અને છેક ખરાબ છોડ પણ ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ આવે છે; પ્રસંગે અર્થત દસવાજેલા અને વિરૂપ છોડ પણ થાય છે. આવા વિરૂપ અને ખરાબ છોડનો નાશ કરવામાં આવે છે, કારણ કે હેતુ નકારા છોડ ઉત્પન્ન કરવાનો નથી, પણ બંને માબાપનાં ઉત્તમ લક્ષણો જેમાં રૂંધાં હોય એવા મુદત, ઉપયોગી અને બળવાન છોડ ઉત્પન્ન કરવાનો છે. બીજો વર્ગ વધારે બી રાગવામાં આવે છે, અને વધારે છોડ થાય છે. ધોડાં વર્ગમાં શક્તિ એટલી થઈ બનય છે કે પાંચ લાખજેટલા છોડની સંખ્યા પણ થાય છે. અજમાયસ કરવાને ખાતર યુર્વેન્દ્ર ઘણી વાર દસ લાખજેટલા છોડ એકી વખતે વાવે છે, અને તેમાંથી પાંચી તે ચાર પાંચ કે ઘણામાં ઘણા છોડ જ પસંદ કરે છે.

આટલા બધા છોડમાંથી કયા રાખવા અને કયાનો નાશ કરવો, એનો નિર્ણય કરવાનું કામ સહેલું નથી. યુર્વેન્દ્ર પોતાના આયર્થકારક અંતર્જાનવડે આ કામ ચમત્કારિક વેગથી કરે છે. તે એક દિવસમાં એક લાખ છોડની પરીક્ષા કરી વગે છે.

કયો છોડ ઉત્તમ છે અને કયો દુર્લભ છે, એની દ્રાવ વિદ્યાનુગમમાં જે રીતે પરીક્ષા થાય છે તે રીતે આ છોડની જે પરીક્ષા કરવામાં આવે તો ઓછામાં ઓછા ત્રીસ કે ચાળીસ લાખ રૂપિયા ખર્ચ થાય, અને તેટલું ખર્ચ કરતાં ઘણાં પણ તેમાં ચાર કે પાંચ વર્ષો તો બનય જ. યુર્વેન્દ્ર પોતાની અનુભવી પરિપક્વ ન્યાયબુદ્ધિવડે તથા અદ્ભુત અંતર્જાનવડે ચમત્કારિક એક જ દિવસમાં આ પરીક્ષા કરી વગે છે.

યુર્વેન્દ્રની આ ચમત્કારિક શક્તિમાં સંગ્રહ પદાર્થો જેટલાંક વર્ષપૂર્વે તેની પરીક્ષા કરવા તેના દેહ મિત્રે જેટલાક દળરો છોડવાની તેની પાસે પરીક્ષા કરાવી. યુર્વેન્દ્રે તત્કાલ જ તેમને જોઈને, ઉત્તમ, મધ્યમ, અને દેવજ નામના, એવા તેમના ચળુ યદ પાડી નાંખ્યા. આ પાંચી તે છોડને ઉછેરીને મોટા કરવામાં આવ્યા. તે છોડ આપના દેહ જેટલાંક વર્ષ

ત્યારે તેઓ મોટા થયા, અને તેમના ઉપર ફક્ત આવી, ત્યારે બુર્ગેન્ડના કહેવા પ્રમાણે જ તેઓ નીવડેલા જાણ્યા હતા.

એક મિત્ર તેને પૂછ્યું, લગભગ એક લાખ નાના છોડમાંથી અનુક્રમે એક જ છોડ સંકળી ઉત્તામ છે, એવું તમે શી રીતે કહી શકો છો ?

તેણે તરત જ ઉત્તર આપ્યો, માર્ગમાં તમે હળસે મનુષ્યનાં મુખ જુઓ છો. તમારા મનને તેઓમાં જે ભેદ રહેલો હોય છે, તે તરત જ સમજાઈ જાય છે. જે તમે કુશળ મનુષ્ય-પરીક્ષક હો છો તો તેમાંથી કોણ પ્રમાણિક અને વિશ્વાસપાત્ર છે, તે વગરજૂલે તરત જ કહી શકો છો. તેના છત્વનરી, સંપૂર્ણ વિગતો તમે કહી શકતા નથી, પણ તેના મુખઉપર નગર નાંખવા માનથી જ તમે તેનાં લક્ષણો જાણી જાઓ છો. જેવી સહેલાઈથી મનુષ્યની પરીક્ષા હું કરી શકું છું, તેટલી જ સહેલાઈથી હું છોડની પરીક્ષા કરું છું.

એક પ્રસંગે બુર્ગેન્ડે પાંચઃ હળર છોડમાંથી માત્ર એક જ છોડને પસંદ કર્યો હતો. બાકીના સર્વને બાળી મૂકવામાં આવ્યા હતા. જેનામાં બીજા છોડને ઉત્પન્ન કરવાનું સંકળી વધારે બળ હોય, જે સંકળી અધિક પ્રજાને આપનાર હોય, જે સંકળી અધિક સુંદર હોય, અને જે વિવિધ વ્યાધિઓસામે સંકળી વધારે ટકર વધારે ઝીલી શકે એવા હોય, એવા છોડને તે સર્વ છોડમાંથી પ્રથમ પસંદ કરે છે.

બુર્ગેન્ડે કહે છે કે આપણે જે પ્રમાણે ઉત્તામ સૌંદર્યને, ઉત્તામ બળવાન, શરીરને અને, અન્યને ઉપરોક્ત ચક્ર પડવાને પ્રત્યક્ષ છીએ, તે જ પ્રમાણે વૃક્ષો પણ ઇચ્છે છે, અને જે તેમને તેથી અનુકૂળતા કરી આપી હોય તો તેઓ તેવાં થયા વિના રહેતાં જ નથી.

વળી તે કહે છે કે સામાન્ય દેશકરો કરવાથી સૌ અથવા હળર પેઢીઓ જતાં પણ વૃક્ષોમાં જેવાં રૂપાંતર આપણે નથી કરી શકતા તેવાં રૂપાંતર સિન્ન:સિન્ન જાતિનાં વૃક્ષોને સંયોગ કરવાથી પાંચ છ પેઢીએ કરી શકીએ છીએ.

આલુ (plum) ના છોડને એપ્રિકોટ (એક જાતનું ગોટલાવાળું ફળ) નામના છોડ-સહિ સંયોગ કરીને તેણે પ્લમકોટ નામનાં એક નવી જાતનાં ફળ આપનાર વૃક્ષને ઉત્પન્ન કર્યું છે. આલુનાં ઝાડને એટલાં બધાં ફળ આપતાં તેણે કર્યો છે કે ફળના બારથી ઝાડ બાગીના પડે એટલા માટે એક ઝાડઉપરથી એક પ્રસંગે ૨૨૦૦૦ કાચાં ફળ ઉતારી લેવાં પડ્યાં હતાં. આટલાં ફળ ઉતારી લીધા છતાં પણ તેના ઉપર એટલાં બધાં ફળ રસોં હતાં કે તેટલો પાક કાઢી ઝાડઉપરથી ઉતરેલો હજી સુધી જાણુચામાં આવ્યું નથી. વળી તેણે પુખ્તના જેવાં સુગંધવાળાં તથા જામફળ (pear) ના જેવા સ્વાદવાળાં આલુ પેદા કર્યાં છે. એક પ્રસંગે અમેરિકાની ' એન્થ્રોપોલોજિકલ સોસાયટી ' ના ૪૨ સભાસદો તેના ફળગાગને જોવાને ગયા હતા. બુર્ગેન્ડે દરેક જાણુને એકેક મુંઠો ભરીને આલુ આપ્યાં, પણ એક જાણુને મળેલાં આલુ બીજા જાણુને મળેલાં આલુ કરતાં તદ્દન જૂદી જ જાતનાં હતાં.

જે ચાર છોડના સંયોગ કરીને આ વિષયક પુરુષ શાંતિને પામ્યો નથી, પણ નિર્વન નવા નવા સંયોગો તે કરતો જ રહે છે. બટાટાં અને ટમાટાનો સંયોગ કરીને તેણે પોમાટો નામનું એક નવું ફળ અથવા શાક ઉત્પન્ન કર્યું છે. આ શાક અમેરિકાનો બહુ પ્રિય યમ પડ્યું છે.

રૂબાઈ નામના એક શાકમાં પંજું આ સંયોગની પદ્ધતિથી બુર્ગેન્ડે આશ્ચર્યકારક

અંતમાં જણાવું છે કે આ વૃક્ષોનું લાકડું વધારે કઠણ, પહોળું જોઈએ ગાંડાવાળું, અને પહોળું જ સફાઈવાળું થાય છે.

જે પુષ્પો માત્ર પા ઈંચ વડાં અને બે ઈંચ પહોળાં હતાં તેવાં પુષ્પોને તેણે સચારી પહોળાં અને સવા ઈંચ ગાંડાઈનાં કર્યા છે. જેના ઉપર માત્ર ત્રણથી સાત જ પુષ્પ આવતાં તેના ઉપર તેના ઉપર તેણે દશથી ચાલીસ પ્રકાર આવડ્યાં છે. પહોળાં વડી પુષ્પન શ્રમ કરીને તેણે કેટલાક એવા પુષ્પના ઊડ કર્યા છે કે તેની ગાંડા તેમના વચ્ચેની દશ ગણ જ્ઞાનાના ભાવે વેચાય છે.

જાપાની મોગરનો અને અમેરિકન મોગરનો સર્વોચ્ચ દરી 'શારટા' નામના મોગરનો ઊડ તેણે કર્યો છે. તેનાં પુષ્પનો વ્યાસ છ થી સાત ઈંચ હોય છે. આ પુષ્પને પાણીમાં ત્રણવાથી એક મહિનાનુથી તાજાં ને તાજાં રહે છે.

ચેરનટ નામના વૃક્ષને દશ અથવા પંદર વર્ગ ફળ આવે છે. છુર્ગેન્ક તેનું બી વાચીને અઘર મહિનામાં તેના ઉપર ફળ આવે છે, અને તે પછી પુષ્કળ જાયમાં.

અનાગના જે સાંઠાઉપર એક કણસડું ચડું હોય છે તેના ઉપર છુર્ગેન્ક બે કણસડાં આવે છે, અર્થાત્ પ્રત્યેક વીધાઉપરથી એકાદ પાક ઉતારે છે. સ્વસ્થમાં તેણે દુર્ગવિદ્યામાં એટલા બધા સુધારા અને વધારા કર્યા છે કે તેના વધારા જ્યાં સંચતારને ગમે તેટલું લખાય છતાં પણ આવી રહે તેમ નથી. તેણે યજ્ઞાળની જે સ્ત્રી નથી જાતો કરી છે, તેનું વર્ણન કરવા વાણી સમર્થ નથી.

છુર્ગેન્કને પોતાના શોધા ચક્રાવરમાં વધારે મદદ મળે એટલા માટે ગયાં ત્રણ વર્ષથી કાર્નેશ ઈન્ડીયન વર્ગ ત્રીસ હજાર રૂપિયા દસ વર્ગનુથી તેને આપવા માટે કાઢ્યા છે.

ભવિષ્યમાં તે યુગનું શોધી કાઢશે, તેનું અનુમાન ગ્રાહ્ય થઈ શકે એમ નથી. વૃક્ષોમાં જેમ તે ધારેલા ફેરફાર કરી શકે છે, તેમ મનુષ્યોમાં શી રીતે કરવા તેના તે વિચારે હાથ ચલાવે છે. મનુષ્યોને તે ફરતાંદરતાં વૃક્ષ જ મળે છે, અને વૃક્ષોની પેઠે તેઓમાં પણ ધારેલા સુધારા થઈ શક્યા સંભવિત છે, એમ તે માને છે. આ સંબંધમાં તેના પરિશ્રમના પરિણામ યોગ્ય વર્ગપત્રી વર્ગો વધારે બહાર પડશે ત્યારે જગત્ અક્ષિત થઈ ગયા વિના રહેતાર નહીં.

યોગિની.

(અનુસંધાન વર્તમાન રૂપના ૧૪:૧૧ થી)

પ્રિય દેવિ! તું જાણે જ છે કે આપણે સુખરહે જે આ રાજ્યે બાવીએ છીએ, તેથી વાતાવરણમાં મોગન ઉપવન થાય છે. એ માગન આપણા કાનમાં રહેલા કોમળ પડાને અજાય છે, અને તેથી આપણને રાજ્યનું જાણ થાય છે. રાજ્યનાં આ મોગન કાનના જ પડાને અજાય છે, એમ કંઈ નથી. આપણાં કાપને, પગને અને આપણા સારીરની સંચારી આમરીને તે અજાય છે, પણ જો આપણે આપણા કાન બંધ કર્યાં હોય તો સારીરની આમરીને તે માગન અજાયથી આપણને રાજ્યનું કંઈ જાણ થતું નથી. કાનને કે કાનને પડાને રાજ્યમાં મોગન મદદ કરવાને જેવો લાયક હોય છે, તેથી કંઈ સારીરની આમરી દેખી નથી. આમ કરીને જે કહેવતું છે તે એ છે કે જો માટે જે લાયક હોય છે, તેને જ તે મદદ કરે છે. હવે મુજબી કરવામાં આવતા રાજ્યે જેમ વાતાવરણમાં મોગન ઉપવન કરે છે, તેમ

મનવડે આપણે જે શબ્દો બોલીએ છીએ, અને જેને આપણે વિચાર કરવા એમ કહીએ છીએ તે પણ આકાશમાં એક પ્રકારનાં સૂક્ષ્મ મોજાં ઉત્પન્ન કરે છે. સુખવડે બોલવામાં આવતા શબ્દો એ સ્થૂલ વાણી છે, અને તે વૈષ્ણવી કહેવામાં આવે છે; મનવડે કરવામાં આવતા વિચારો એ સૂક્ષ્મ વાણી છે, અને તે મધ્યમા કહેવામાં આવે છે. જેમ સ્થૂલ અથવા વૈષ્ણવી વાણીની ક્રિયાથી ઉત્પન્ન થતાં મોજાંને કોનનો પંપડો જ ઝાઢણુ કરી શકે છે, તેમ સૂક્ષ્મ અથવા મધ્યમા વાણીની ક્રિયાથી ઉત્પન્ન થતાં મોજાંને આપણું મગજ જ ઝાઢણુ કરી શકે છે. કાનમાં શબ્દનું મોજું અથગતાં, જો આપણું લક્ષ્ય તે તરફ હોય છે તો કયાં શબ્દનો ઉચ્ચાર થયો તેનું આપણને લાભ થાય છે, તેમ મગજમાં મનના વિચારનું મોજું અથગતાં કયો વિચાર આપણા મગજમાં પ્રવેશ્યો તેનું આપણને લાભ થાય છે. હે સવશું જાણનારી ! આ જગતમાં પ્રત્યેક મનુષ્ય પ્રતિદિન હજારો વિચારો કરતા હોવાથી કરોડો વિચારનાં મોજાં આકાશમાં વહા કરે છે, અને પ્રત્યેક મનુષ્યના મગજસાથે અથગાય છે, અને જે વિચારના તરફ જેનું લક્ષ્ય હોય છે, તેને તે વિચારનું લાભ થાય છે.

પ્રિય દેવિ ! આ જગતમાં મનુષ્યોનાં મગજની અથવા મનની જે પ્રકારની સ્થિતિ હોય છે; એક માણસની નરમ અને બીજી પથ્થરજેવી કઠણ. પ્રત્યેક માણસનું મન આ બંને સ્થિતિમાંની દરેક સ્થિતિમાં દરરોજ થોડી અથવા ઘણીવાર આવે જ છે. જેમ મનની નરમ અથવા કોમળ સ્થિતિ વધારે, તેમ બહારથી આવતાં વિચારનાં મોજાંની તેના ઉપર વધારે અસર થાય છે, અને જેમ તેની કઠણ સ્થિતિ વધારે, તેમ તેના ઉપર બહારનાં મોજાંની ઘણી જ ન્યૂન અસર થાય છે. કેટલાક મનુષ્યનાં મન સ્વભાવથી અથવા કેળવણીથી એક પ્રકારનાં મોજાંને ઝાઢણુ કરવાને વધારે યોગ્યતાવાળાં થયાં હોય છે, તો કેટલાકનાં મન બીજા પ્રકારનાં વિચારનાં મોજાં ઝાઢણુ કરવાને વધારે યોગ્યતાવાળાં થયાં હોય છે. આથી વાતાવરણમાંથી આવતા શોકમોહના એક મોજાંની શોકમોહનો જથ્થો કરવાનો અભ્યાસ કરનાર એક સદ્વિવેકીને જ્યારે કશી જ અસર થતી નથી, ત્યારે તે વિકારોનો જથ્થો જેમણે નથી ક્યો હતો એવા અન્ય અનેક મનુષ્યોને તેથી શોકમોહ ઉત્પન્ન થાય છે. આમ છતાં જે વિચારનું મોજું વારંવાર નિસ મગજને અથગાયા કરે છે, તેને તે મગજ કઠણ હોય છે તો પણ સમય જતાં અસર થયા વિના રહેતી નથી. ખડકો કેવા કઠણ છે, અને જળ કેવું નરમ છે, તો પણ સમુદ્રનાં મોજાં ખડકસાથે નિત્ય અથગવાથી તે ધણે દિવસે ધસાઈ જાય છે, એ કેટલું નથી જાણવું ? વિચારનાં મોજાંનાં સંબંધમાં પણ આમ જ થાય છે. એકના એક પ્રકારનાં મોજાં ધણે સમય આપણા મગજને અથગવાથી તેમની અસર, આપણું મગજ આરંભમાં તેમને ઝાઢણુ કરવા અયોગ્ય હોય છે, તોપણ થયા વિના રહેતી નથી. પ્રિય દેવિ ! અમેરિકાની પ્રખ્યાત અર્થતંત્ર પ્રવૃત્તિવાણી તથા સ્વતંત્ર વિચારવાણી છે, અને તેથી ત્યાંના આકાશમાં પ્રવૃત્તિના તથા સ્વતંત્રતાના વિચારોનાં અસંખ્ય મોજાં વહા કરે છે. આથી ત્યાં જ્યારે દુઃખ થયો હતો ત્યારે રાત્રિદિવસ તે વિચારોનાં મોજાં મારા મગજસાથે અથગવાથી થોડા જ દિવસમાં વિલક્ષણ સ્વતંત્રતાના અને પ્રવૃત્તિના વિચારો મારા મગજમાં ધુમવા લાગ્યા હતા. ત્યાં મારાથી કામ કર્યાં વિના એક હાથુ પણ રહી શકાતું ન હતું, અને સ્વતંત્રતાના જે વિચારોની ખુમારી મને યદી હતી તેથી તો દુઃખ ચક્રિત જ રહ્યું થયો હતો. અહિંના વિચારોનું વાતાવરણ તદ્દન જુદા જ પ્રકારનું છે. અહિં આજસવાળી નિવૃત્તિનાં જ મોજાંથી વાતાવરણ મોટે ભાગે પૂર્ણ હોય એમ જણાય છે, અને તેથી અહિં કામ કરવાનું એટલું બધું મન થતું નથી; તેમ

સ્વતંત્રતાના વિચારો તો કાંઈ કાંઈ ત્યાંનાથી સૈમમાં કે હનરમાં ભાગેના પણ ઉડતા જણાતા નથી. પરંતુ પછે અથવા આગ્રસ્તરી રીતે મધ્યમાં વાણીના ઉપરે કૈવી રીતે થાય છે, તે આટલા વિવેચનથી તને સ્પષ્ટ થયાવિના નહિ રહું હોય. દુરાચરણુઓનાં સ્થાનમાં દુરાચરણી મનુષ્યોના વિચારનાં મોઢાં બાપી રહેલાં હોવાથી જ્યો ત્યાં રહે છે, તેમને દુરાચરણી સ્થાનો વગર પ્રયત્નને બોધ થાય છે. અને તે જ પ્રમાણે સદાચારી પુરુષોનાં સ્થાનમાં સદાચારનાં વિચારનાં મોઢાં બાપી રહેલાં હોવાથી જ્યો ત્યાં રહે છે, તેમને સદાચરણી થવાનો અપત્તને જ બોધ થાય છે. સ્થાનના માહત્ત્યમાં આ વિચારનાં મોઢાં જ દારણુ છે. કેટલાકે તીર્થો પ્રથમ બહુ ઉત્તમ શાંતિ વગેરેને પ્રદર્શનનાર છતાં આજી તેમાં તેવું કાંઈ જ જણાવું નથી, તેનું દારણુ પણ એ જ છે કે તે તીર્થોમાં પૂર્વે જે સદિચારો સેવાતા હતા, તેને બદલે પાછળથી અગોચર વિચારો સેવાતા માંડ્યા હોય છે. ઋષિમુનિઓ અદિ સામંતને પાળનારા દેવોથી તેમના આશ્રમનું તથા આલુઆલુનું વાતાવરણ અદિ સાના અર્થત પ્રગળવિચારોનાં મોઢાંથી એવું તો પરિપૂર્ણ રહેવું હતું કે તેમાં સિંહ, વ્યાધ વગેરે જે જે દિસ પરુઓ પ્રવેશતા તેમનાં હૃદય મગજમાં પણ તેની અસર થતી, અને તે અસર વ્યાં મુખી રહેતી ત્યાં મુખી તેમના દિસા કરવાનો સ્વભાવ પડી જતો. આથી ઋષિઓ સિંહ વગેરેને દિસા કરવાનો સાક્ષાત્ બોધ કરતા ન હતા, પણ તેમની મધ્યમાં વાણીની કિયા જ આગ્રસ્તરી રૂપે બોધ કરનાર થઈ પડતી.

ધમરી વાણીથી વ્યારે આપણે કાંઈને બોધ કરીએ છીએ ત્યારે તે બોધઉપર જે તેને પ્રીતિ હોય છે તો તો તે તેને પ્રેમવંદ સાંભળે છે, અને તેથી તે બોધની તેના ઉપર અસર થાય છે; પણ જો તે બોધઉપર તેના અગ્રાહ હોય છે તો તો બોધ આપનાર બોધને આરંભ કરવા માટે છે કે તરત જ તે વિરોધ પડે છે. આ વિરોધથી મનની બોધ મદલ કરવાપોચ કામગીરિ રીતિ રહેતી નથી, અને તેથી જ કંઈ બોધ કરનાર રહે છે, તે સપાટી જ નિષ્ફળ ગય છે. પરંતુ મધ્યમાં વાણીના વિચારનાં મોઢાં વ્યારે તેના મગજને અથાથ છે, ત્યારે જે તે વિચારો તેના અભાવગાથા હોય છે તોપણ તે તેમના ઉપર, વિરોધને ધરતો નથી; કદાચ કે તે વિચારો બીજાના છે. એમ તેને સમજાવું નથી. એ વિચારો તેના પોતાના જ છે, એવું તેને જાન થાય છે, અને તેથી તે પ્રતિ તે પ્રતિક્રિયા ભાવ ધરતો નથી. આરંભમાં આ મધ્યમાં વાણીના વિચારનાં મોઢાં તેના મગજઉપર ગાળ્યા જેવી અસર કરતાં નથી. દારણુ કે તેનું મગજ તેમને મદલ કરતા ગોચર સિધ્ધિમાં હોવું નથી; પણ નિત્ય તે તેના મગજને અથાથા કરાથી દિવસમાં જ સમયમાં તેના મનની કામગીરિ અથાથા થઈ હોય છે, ને સમયોમાં તેમની તેના ઉપર અસર થાય છે; અને આમ જેમ જેમ દિવસો ગય છે, તેમ તેમ તે આગળે તેનું મગજ વધારે અને વધારે મદલ કરવું થાય છે.

આમાં પશુ ચિત્ત પ્રગળ અને નિર્જળ બે પ્રકારના દેવણી પ્રગળ વિચારનાં મોઢાં હૃદય મનને પશુ અસર કરવાને સમર્થ હોય છે. ઋષિ મહાત્માઓનાં ચિત્ત બહુ પ્રગળ દેવણી તેમના વાતાવરણમાં જ આવાદિ પરુઓ આવે છે, તે હૃદય મનના છતાં પશુ તેમના ઉપર સ્વર અસર થાય છે.

ત્રિપ દેવિ : અપાર કાંઈ મેં જ કહું તે સર્વ પ્રવંચમાં મધ્યમાં વાણીની આગ્રસ્તરી રીતે અસર થાય છે, અને તેથી તેની અસર સામાન્ય પ્રકારની અને વિરોધ ધરાવી હોય છે. મધ્યમાં વાણીના સાક્ષાત્ બોધની અસર બહુ પ્રગળ અને સ્વર પ્રદર્શક હોય છે. અ-

કક્તરી રીતે જે અસર થાય છે, તેમાં વિચાર કરનાર પોતે અન્યને આ વિચારની અસર આ પ્રકારની થાઓ, એવી ઇચ્છાવાળો હોતો નથી, અને તેથી વિચારનું મોજુ બીજા મનુષ્યપ્રતિ ખાસ વેગ કરીને ધાવતું કરતું નથી; પણ અસર કરવાની ઇચ્છાથી જ વ્યારે કોઈ મનુષ્ય પ્રવૃત્ત થાય છે, ત્યારે તો વિચારનું મોજુ ધણ જ બળથી તેના પ્રતિ પ્રેરાય છે; અને તેના મગજમાં ધારેલી અસર પ્રકટાવે છે. જેના ઉપર તે મોજુ આવે છે, તેને આ વિચાર બીજા-એ મારા પ્રતિ પ્રેરેલો છે, એમ જાણવામાં ન હોવાથી તે તેના પ્રતિ વિરોધ ધરતો નથી, અને તેથી તેની અસર યવામાં કરો જ પ્રતિબંધ નડતો નથી; અને જે તે વિચારને તે અનુકૂળ હોય છે તો પ્રતિધી તેને સ્વીકાર કરવાથી તેની તેનાપર બહુ પ્રયત્ન અસર જ થાય છે.

પ્રતિજ્ઞા મનુષ્યને વૈષ્ણવીથી જે બોધ આપવામાં આવે છે, તે બોધ આપવાનું કામ શસ્ત્ર સજ્જને ઉઠેલા કોઈ મનુષ્યસાથે સુદ કરવાજેતું છે. તેના ઉપર બોધ આપનાર પોતાના બોધરૂપ શસ્ત્ર વાપરવા માંગતાં જ તે પોતાનાં પ્રતિજ્ઞા ભાવનાં શસ્ત્રો તેના સામા વાપરે છે; અને આમ બનેલું સુદ થાય છે. તેમાં બોધ આપનારને પણ કેટલાક ધા વાગે છે, અને બોધ સાંભળનારને પણ વાગે છે. બને જ એકબેકને કદુ વચ્ચેના સંભળાથી, અથવા એકબીજાને માટે વિરોધી વિચારો ધરાવી ધૂદા પડે છે.

મધ્યમા વાણીના ઉપદેશમાં કાણુ ઉપદેશ આવે છે, તે બોધ પ્રદણુ કરનાર જાણતો નથી, અને તેથી તે તેના સામે સરવાને તૈયાર રહેતો નથી. આથી બોધ આપનારનું કામ બહુ જ સરળ થઈ જાય છે. વિચારના મોજને સામાનાં મગજમાં એકામ થઈને પ્રેરતાં જે તેને આવડે છે, તો તે અદ્ય સમયમાં જ તેના બોધ સૂચન થાય છે; અને કદાચ જોઈએ તેથી એકામતા તેનાથી નથી થતી, તોપણ નિત્ય આમદહી વિચારને તે જે પ્રેર્યાં કરે છે, તો સમય પીતતાં ધારેલી અસર થવાયિત્તા રહેતી નથી.

એક ઉદાહરણ આપીને આ વાતનાં હું તને વ્યારે સ્પષ્ટ કરું છું. એક આઠ અથવા દસ વર્ષનો છોકરો બહુ જ રમવાળા, તોજાની અને મીઠીયા સ્વભાવનો છે. તેને સુધારવાને તેનાં માઆપના સવળા ઉપાય નિષ્ફળ જાય છે. નેને જે જે શિખામણનાં વચ્ચે કહેવામાં આવે છે, તે સર્વ નિષ્ફળ જાય છે. કરાની તેના ઉપર અસર થતી નથી. હવે આ છોકરાને સુધારવાનો સરળ માર્ગ મધ્યમા વાણીના ઉપદેશ છે. તે છોકરાને વૈષ્ણવી વાણીથી ઉપદેશ કરવાનું છોડી દહને માતાએ તથા પિતાએ મધ્યમા વાણીથી તેને સવારે, સાંજે તથા બ્યારે તે નિદામાં હોય ત્યારે ઉપદેશ આપવો જોઈએ. એકાંતમાં જઈને નેન મીઠીને તે છોકરો જાણે પોતાની સ્વભાવ જોઈ છે, એવી કદરના કરીને, ખસ છોકરાને ઉપદેશ આપતાં હોય તેની પેંડ તેમજે આ કાલ્પનિક છોકરાને ઉપદેશ આપવો જોઈએ. તેને પ્રેમથી અને ખસ મનના ભાવથી, મુખથી બોલીને અથવા મનોમય રીતે કહેવું કે જાણ! તું બહુ જ ગણો છે. તારો સ્વભાવ અસંત શાંત છે. તને વિદ્યાપ્રવાસ કરવો ઘણો જ ગમે છે, કારણ કે તેના લાભ તું સારી રીતે સમજે છે. તું રમવાની વખતે જ રમે છે, અને જાણવાની વખતે જાણે છે. મીઠાવાના પ્રસંગમાં પણ તારામાં શાંત રહેવાનો આચર્યકારક ગુણ છે. આ વગેરે વિવિધ ભાવનાં જે વચ્ચે તે સમયે રજૂરે તે સર્વ કહેવાં તથા તે બાળકને જેવો કરવા ધારતા હોઈએ તેવો ધારવો આમ દિવસમાં ત્રણ વાર અથવા જે વાર પા પા કલાક કરવામાં આવે તો થોડાં સમયમાં તે છોકરામાં સારો પ્રેરણ થવાયિત્તા રહેતો જ નથી. કારણ કે મધ્યમા વા-

ણીથી પ્રેરાયલા આ પ્રકારના વિચારનાં મોજાં તે બાળકના મગજઉપર અસર કરે છે, અને જેવા તેને ધાર્યો હોય છે તેવા જ પોતાને ધારવા માંડી, તે પ્રમાણે વર્તેન કરે છે.

બાળકના અંતઃકરણમાં જેમ આ પ્રકારની ક્રિયાથી ફેરફાર કરી શકાય છે, તેમ મોટા માણસોના અંતઃકરણમાં પણ ફેરફાર કરી શકાય છે. પતિ પોતાનાથી વિરોધીપણે વર્તતો હોય તો સ્ત્રીએ પતિને, અથવા સ્ત્રી પોતાનાથી વિરોધીપણે વર્તતી હોય તો પતિએ સ્ત્રીને તે સંબંધ વાણીથી કહેવાની કંઈ જ જરૂર નથી, અથવા તેને સુધારવાને બોધ આપવાની પણ કંઈ જરૂર નથી. પૂર્વોક્ત સુક્તિવડે મધ્યમા વાણીથી જ તેને બોધ કરવો.

મિત્ર દેવ ! આમ હોવાથી તે મને ઘોડી વારડેપર જે પ્રશ્ન ક્યો હતો કે વિરોધી મનુષ્યોને અનુકૂળ કરવા શું કરવું, તેનો ઉત્તર આટલા વિવેચનથી હવે તને મળી ગયો હોય જ ન્નેઈ એ, અને તે ઉત્તર એ છે કે ધરનાં જે મનુષ્યો આપણી સાથે અનુકૂળ ન વર્તતાં હોય તે મનુષ્યોને મધ્યમા વાણીથી બોધ કરવો. માતા અનુકૂળ ન વર્તતી હોય તો એકાંતમાં નેત્ર મીચી, માતાની મૂર્તિની કલ્પના કરી તેને કહેવું કે તું મારા ઉપર અત્યંત પ્રેમ રાખે છે. પુત્ર ઉપર પ્રેમ રાખ્યો એ માતાનો સ્વધર્મ છે, અને તે સ્વધર્મ તું સારી રીતે સમજતી હોવાથી તું મારા ઉપર અત્યંત પ્રેમને જ કરે છે. તારો સ્વભાવ અત્યંત પ્રેમાળ છે, અને તેથી તું મારા અને મારી સ્ત્રીના દોષો જરા પણ લક્ષમાં લેતી નથી, અને અમને બંનેને અનુકૂળ જ વર્તે છે. એ જ પ્રમાણે પુત્ર અથવા બાઈ અથવા જે સંબંધી અનુકૂળ ન વર્તતો હોય તેને પોતાને અનુકૂળ વર્તવાના વિચારો તેના મગજમાં નાંખી શકાય છે, અને સમય જતાં તે વિચારો તેના મગજમાં પ્રવેશી પછી તે મનુષ્ય અનુકૂળ થવા માંડે છે.

અન્યના દોષો ટાળવામાં પણ આ જ સુક્તિ કામે લગાડી શકાય છે. દારૂનાં, તમાકુનાં અને એવાં જ બીજાં દુષ્ટ વ્યસનો પણ આ સુક્તિવડે છોડાવી શકાય છે. બાળકોનાં તથા મોટાં મનુષ્યોનાં અંતઃકરણમાં ઉચ્ચ સદ્ગુણોનું સ્થાપન કરવામાં પણ આ સુક્તિ ઉપયોગમાં આવે છે. વળી બીજાઓના દોષો પણ જેમ આ સુક્તિવડે ટાળી શકાય છે, તેમ પોતાના દોષો પણ આ સુક્તિવડે જ ટાળી શકાય છે.

આપણા ધરમાં, કુટુંબમાં અથવા સંજયમાં કોઈ મનુષ્ય માંદુ હોય અને આપણે એ કલા બેઠા બેઠા વિચાર કરીએ કે આ માણસનો મંદવાડ ધણો જ ભારે છે, અને હવે તેને મટે એવું છે જ નહિ, તો આપણો આ વિચાર તે માંદા મનુષ્યના મગજમાં પ્રવેશે છે, અને તેના મંદવાડને યુદ્ધિ આપનાર દારણરૂપ યદ્ય પડે છે. એકલા મંદવાડમાં જ આમ થાય છે, એમ નહિ પણ સામા મનુષ્યમાટે જે જે સારો અથવા નહારો વિચાર આપણે સ્ત્રીએ છીએ તે તેના સુખને અથવા દુઃખને વધારવામાં દારણરૂપ થાય છે. સળંગ મનના મનુષ્યો જ પોતાના પ્રતિ આવતા અયોગ્ય વિચારોનાં મોજાંને ખાળીને તેમની દાનિકારક અસરથી બની શકે છે; બાકી અન્ય સર્વે તો વિચારનાં મોજાંથી રક્ષરના દાની પેઠે આમથી તેમ અપ્રજાય છે.

બીજાઓનું બુદ્ધિ ધ્વંસવું એ શાથી પાપ છે, અને પ્રાણિમાનવું કલ્યાણ ધ્વંસવું, એ શાથી પુણ્ય છે, તે આથી હવે આપણને સ્પષ્ટ થાય છે. બીજાઓના કલ્યાણના સંકલ્પ કરવાથી બીજાઓનાં હિત શાથી થાય છે, તેમ જ સામાની આંતરડી કષ્ટળાવવાથી તે આંતરડી કષ્ટળાવનારું અહિત શાથી થાય છે, તેના પણ પૂર્વોક્ત વિચારોથી આપણને ખુલાસો થાય છે. દે સુવિચારવાળી ! વિચારનાં મોજાં અથવા આંદોષનો જ આ સર્વમાં દારણ છે. ('અપૂર્ણ.')

શ્રીસિદ્ધેશ્વર.

મનુષ્ય પ્રયત્નથી પોતાને જેવો ધારે છે, તેવો જ કરી શકે છે.

॥ ૐ શ્રી ॥

શ્રીસિદ્ધેશ્વરના મંદિરનો ઘંટાનાદ.

* * જે વસ્તુની આપણને અગત્ય હોય છે, તે વસ્તુ ઈશ્વરપાસે જે સમયે યાચવામાં આવે છે, તે સમયે તે તત્કાળ આપતા હોવાથી ઈશ્વર સર્વ દાતાઓમાં સર્વોપરિ દાતા ગણાય છે.

* * અગત્યની વસ્તુમાટે પરમેશ્વરપાસે કરેલી યાચના કેદી પણ નિષ્ફળ ગણ નથી, અને જવાની નથી, એવો સંશયોત્પન્ન થઈ શકે છે.

* * પણ તમે કહો છો કે મારે સંકેતો વસ્તુઓની જરૂર છે—મારે અનર્થલ ધન જોઈએ છે, મોટાં મોટાં ભવનો જોઈએ છે. આર ઘોડાની સુંદર બગીચા જોઈએ છે, સુંદર વસ્ત્રો જોઈએ છે, જગત્માં બધા જ મને માને એવું જોઈએ છે—અને આ સર્વજન પરમેશ્વરપાસે નિત્ય માગી માગીને મારી તો છલકો પણ કુચો વળી ગયો, પણ મને તો કશું જ મળતું નથી; ઉઝડું દિવસે દિવસે મારો સંકાપ વધતો જાય છે. જોઈતી સઘળી જ વસ્તુઓ, માંગવાથી પરમેશ્વર આપે છે, એ વાત જરા પણ વિશ્વાસ કરવાજોવી મને તો લાગતી નથી.

* * નિત્ય માંગવા છતાં તમારી માગેલી આ સઘળી વસ્તુઓ પરમેશ્વરે તમને નથી આપી, એ ખરું છે; પણ શાથી નથી આપી, એ તમે જાણો છો? તમને તે વસ્તુઓની જરૂર છે, એમ તમે માનો છો, પણ એ વસ્તુઓની તમારે ખરેખરી જ અગત્ય છે કે કેમ, તેનો તમે કદી વિચાર કર્યો છે ?

* * તમને એમ થશે કે ખરેખરી અગત્ય કેમ નથી? બીજાઓને સારાં ઘર, સારાં વસ્ત્ર, ગાડી, ઘોડા સઘળું જ જોઈએ, અને મારે કેમ ન જોઈએ? મને આ બધાં બધું જ ગમે છે. મારે તેમની ખરેખરી અગત્ય જ છે.

* * બીજાઓને વૈભવોમાં મદાલતા જોઈને તમને પોતાને તેમની અગત્ય છે, એમ જાણે, એ સ્વાભાવિક છે, પણ પરં જોતાં તમારે તેમની અગત્ય હોતી જ નથી. તમારા શરીરની અને મનની દાપ જો સ્થિતિ છે, તે સ્થિતિમાં ગાડીઘોડા વગેરે વેળવો તમને મળ-

વાથી તમારું ખરું દિત ન થતાં અદિત થાય એમ જ છે, અને તેથી જ તમારે તેમની અગત્ય નથી. જે જે વસ્તુઓ તમારા દિતને સાધનારી છે, એટલી જ વસ્તુઓની તમારે અગત્ય છે, અને તેટલી જ વસ્તુઓ પરમેશ્વરે તમને આપી છે. તેથી અધિક વસ્તુઓ તમારું દિતની નથી, હાલની તમારી સ્થિતિમાં તમારું અદિત કરનારી છે, તેથી તે વસ્તુઓ તમે માગો છો, તો પણ પરમેશ્વર તમને આપતા નથી. કારણ કે પરમેશ્વરને તમારી ઇચ્છાઓ તરફ જોવાનું નથી, પણ તમારી ખરી અગત્ય જોવાની છે.

જે જે આપણને આપણા પ્રાપ્ત અધિકારથી ઉંચા અધિકારમાં લેઈ જનાર હોય છે, તે જ આપણને ખરું અગત્યનું છે, અને આપું અગત્યનું, ઈશ્વર સંપદા આપે જ છે.

વૈભવોથી આપણું દિત ન થતું હોય તો વૈભવો હોવાથી શું ? બાળકનું દિત ઇન્છનાર, બાળકના હાથમાં કરોડ રૂપિયા આપવાથી તેનું અધિક દિત કરી શકે છે, એમ કોણ કહી શકશે ?

પરમેશ્વરે હાલ જે તમને આપ્યું છે, તે તમારું દિતનું, અને તમારી યોગ્યતાનો વિચાર કરીને જ આપ્યું છે. તમારું યોગ્યું તે હમને, ન આપતા હોય તો તેમાં તમારું હાલ દિત નથી જ, અને તેને માટે તમે ક્ષાયક થયા નથી, એવો નિશ્ચય કરો; અને જે પ્રાપ્ત છે, તેમાંથી સુખને લેતા, ઉંચા સુખને માટે પ્રસન્નતાપૂર્વક તમારો અધિકાર વધારતા જાઓ. અસંતોષને સ્વેચ્છાવિના, અધિકારને વધવાની જ પરમેશ્વરપાત્રી યાચના કરતા જાઓ—જેવી આનુરૂપતાથી અને ખરા મનથી વૈભવો યાચો છો. તેવી જ રીતે અધિકારથી વૃદ્ધિને યાચો; અને વૈભવોમાટે જેવા મરી મરો છો, તેવા જ અધિકારને માટે મરી મરો. આમ કરતાં તમને અનુભવ થશે કે પરમેશ્વર મહાદાતાઓના પણ દાતા છે, કારણ કે તે તમારી યોગ્યતાને પણ વધારશે એટલું જ નહિ પણ તેની સાથે જે વખતે તમે ઇચ્છો છો, તે પણ આપશે. હવે તમે તેમને માટે યોગ્ય થયા છો, અને તેથી હવે તમને તેમની અગત્ય ગણાય છે, આજે તમને નથી મળ્યા, તો તમારે તેમની ખરું અગત્ય નથી જ.

एक श्रेयस्साधक सज्जने केवा क्रमथी पोतानुं जीवन उच्चं कर्तुं.

(અનુસૂચાન વર્તમાન રૂપના ૫૪ ૮૦ થી)

ક્રમ શુભ પદ ૯.

માનના પધારણને આજે એક આઠવાડીયું ચંદ્ર ચંદ્ર છે. આ આઠ દિવસમાં તેમના રત્નભાવપ્રમાણે તેમણે કંદાસનાં અનેક કારણો ઉભાં કર્યા છે. મારી પત્નીઉપર, બાળકો ઉપર અને મારા ઉપર વિવિધ ખરાં અને જોરાં નિમિત્તો, કારણે તેમણે ક્રોધ કર્યો છે, અને અમને સર્વને અનેક દંડો વચ્ચે સંભળાવ્યાં છે. તમારી માએ મને આજે આમ કહ્યું ને તેમ કહ્યું, એવી ફરીયાદ આજ આઠ દિવસથી આ મારા આંગળ નિત્ય મનિષ્યે તથા જ્યારે એકાંત મળે છે ત્યારે કરે છે, બાળકો પણ મારી ફરીયાદ મારા આંગળ પ્રસંગોપાત્ત લાવે છે. સદિવારને સ્વેચ્છતા અને આનંદની જાવના કરતા મારા નરૂપમાં સમુદમાં તોશાન ચડી

આવે તેની પેઠે કોઈ કોઈ વાર થવા જાય છે, પણ હજી સુધી હું ઈંદ્રપાથી સાવધ રહ્યો છું. અરે ! પણ મારી સાવધાનતા હજી બહુ અપૂર્ણ છે. સ્ત્રીની અને બાળકોની ફરીયાદનું તથા માથાના કઠોર વર્તનનું મારી શ્વસિએ લાન કર્યું, અને પાછો આસારે હું તેનું સ્મરણ કરવા બેઠો, એ તે મારી સાવધાનતા કહેવાય, કે અસાવધાનતા ? મારું કામ પ્રિય પ્રભુના વિચારો કરવાનું હતું કે આ ? આ વિચારો જોટલી વારે હું કરું છું, તેટલી વારે પ્રભુથી મારી શ્વસિને હું વિચુપ્ત નથી રાખતો શું ? શું પ્રભુના વિચારો કરતાં આ વિચારો ચઢીપાતા છે, અથવા વધારે સુખ આપનારા છે કે અપારે હું ઊભો થઈને તેમને કરવા બેઠો છું ? યોગ્ય વિચાર કરતાં તો આ વિચારો ન જ કરવા જોઈએ; પણ આ વિચારો હું ન કરું તો મારો વ્યવહાર નીમિ કેમ ? વ્યવહારમાં અસાવધ ન રહેવું, એવું શું મોટા પુરુષોએ નથી કહ્યું ? નિર્લુપ-ઉપર આવતાં મને મુઝવણ થાય છે. અરે ! પણ એમાં મુઝવણજેવું કશું જ નથી. વ્યવહાર નીલાવવાની મને સજ્જા છે માટે હું ભક્તિના ખરેખરા અધિકારી નથી. ભક્તિના ઉત્તમ અધિકારીને વ્યવહાર બગડો કે સુધરે તેની સજ્જા હોતી જ નથી. વ્યવહારને સાધવાઉપર તેનું નિશાન હોવું નથી. પરમેશ્વરનું અખંડ ચિંતન કરવું, અને તેમને જ અંતરમાં પ્રથા બહાર જોવા, એ જ તેના મુખ્ય આશય અને કર્તવ્ય હોય છે. અને આ કર્તવ્ય તથા આશય સિદ્ધ કરતાં વ્યવહાર બગડે છે કે સુધરે છે, તેના ઉપર તેની દૃષ્ટિ જ હોતી નથી. તેની દૃષ્ટિ તો પરમાત્માના સ્વરૂપસાથે અખંડ સંલગ્ન થઈ રહી હોય છે. અને આથી તેના વર્તનથી શું તેના વ્યવહાર બગડે છે ? જરા પણ નહિ. પરમાત્મા પોતે જ તેનું નિર્વહણ કરે છે, એવું શાસ્ત્ર તથા સંતપુરુષો નિર્ભ્રાંતપણે વહે છે, તો પછી મને આજે આ ચિંતા કેમ પ્રકટે છે ? નિશ્ચય મારો સદ્વિચાર અને અભ્યાસ ન્યૂન છે. મારે સદ્વિચારના શત્રુને અને અભ્યાસની કળાને અધિક તેજસ્વી કરવાં જ જોઈએ.

આજે સવારે માથાએ મને જે કઠોર વચનો કહ્યાં તેને તે કાણે તો હું મમ ખાધને પી ગયો, પણ મને દિવસમાં ઘણીવાર તે સાંભરી આવ્યાં. પાછલી વાતો સંભારવાની આ મનની ટેવ બહુ જ ખરાબ છે. એ સંભારવાથી શો લાભ છે, તે મને જરાએ સ્પષ્ટ થતું નથી. અને તોપણ હું તે શા માટે સંભારતો હોઈશ ? જૂતકાળમાં બનેલા અપ્રિય પ્રસંગોને અને જૂતકાળમાં સાંભળેલાં અપ્રિય વચનોને મારે કુદી પણ સ્મરણમાં આણવાં જ ન જોઈએ, પણ તેમને હું સ્મરણમાં આણું છું, તેનું કારણ હવે મને સ્પષ્ટ થતું. વર્તમાનકાળમાં રહેવાની અને વર્તમાનકાળનો સફળપોણ કરવાની મેં ટેવ પાડી નથી. જૂતકાળની વાતોનું સ્મરણ કરવાથી વર્તમાનકાળમાંથી પાછો હાલિને હું જૂતકાળમાં જઈ છું, કે જ્યાં મરી ગયેલાં મુડદાંવિના બીજું કશું જ હોતું નથી. વર્તમાન કાળ જ જીવતી વસ્તુઓથી ભરેલો છે. મારા પ્રજા હમેશાં વર્તમાન કાળમાં જ છે. કાળનો ભેદ મારા પ્રભુમાં નથી. તે હતા અથવા હશે, એવું છે જ નહિ, પણ સર્વ કાળમાં તે તો છે, છે ને છે જ. આવા નિશ્ચયસિદ્ધ પ્રભુનું ચિંતન છોડીને અસિદ્ધ, અથવા અસત્ય અથવા એક કાળે લાન થનાર વસ્તુઓનાં ચિંતનઅર્થે મારે જૂતકાળમાં કે ભવિષ્યકાળમાં શું કરવા જવું પડે છે ?

મને માથાએ આમ કહ્યું કે લાભએ આમ કહ્યું કે લાભાએ આમ કહ્યું કે મારીએ આમ કહ્યું, એથી આ 'મને' નો સંતાપ એક અણસમજી નાના બાળકજેવો નથી શું ? આ 'હું' પોતાનાં દુષ્પોનાં ભારમાં જૂતકાળની આવી ગઈજીવતી વાતો સંભારી સંભારીને

નકામો વધારો તથી કરતું શું ? વર્તમાનકાળમાં આમાંનું કરું જ નથી તો પછી ભૂતકાળનો કયરો વર્તમાનકાળમાં ધસડી લાવી શા માટે તેણે વર્તમાનકાળને ઉકરડાજેવો ખતીવેલો ?

પ્રભુનું ચિંતન વર્તમાનકાળમાં જ રહેવાની મનુષ્યને શ્રેષ્ઠ પાઠે છે, કારણ કે ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળ પ્રભુમાં નથી. કેવો દિવ્ય વિચાર ! પ્રભુના ચિંતનથી ભૂત અને ભવિષ્યનો અભાવ, અને અખંડ વર્તમાનકાળનો સદ્ભાવ !

અહીં ! આશ્ચર્ય છે ! પ્રભુના સ્મરણથી કહેશનું રહેલું વાદળું અળપાઈ ગયું. માછલી સાથે, પત્નીની સાથે, બાળકોની સાથે, સર્વની સાથે વિવિધ વ્યવહાર કરતાં પ્રભુને જ શક્તિમાં આરૂઢ રાખતા, અત્રા માછ વગેરે સર્વના અતર ભાગમાં રહેલા પ્રભુને જ તેમની સાથેના સર્વ વ્યવહારમાં જોવા, એ જ મરું કર્તવ્ય આજના વિચારથી સિદ્ધ થાય છે. મારે માછને કે કાઠને કઈ જ કહેવાની જરૂર નથી. આનન્દરસ્ય પ્રભુન જગમાં, સ્થળમાં, ચરમાં, અચરમાં, મારામાં અને પરમાં અખંડ સંતત્ત્વથી જ હું આનંદમય થઈ રહ્યો છું, અને મારા સંજોગમાં આચનાર સર્વને આનંદમય કરો રાજાશ.

(અપૂર્ણ.)

માનસોપચાર.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૧૪ ૧૫૬ થી.)

પ્રકરણ ૨.

જો કે ચૈતન્ય એવી એક જ વસ્તુ છતાં તે બે રૂપમાં પ્રતીત થતી હોવાથી જ એ અને ચૈતન, અથવા પ્રકૃતિ અને પુરુષ એવા બે ભેદ વિદ્વાનો સ્વીકારતા આવ્યા છે. પ્રકૃતિ એ એક એવી જાતનું દ્રવ્ય છે કે જેમાં જ્ઞાનધર્મ નથી, એમ તત્ત્વજ્ઞ પુરુષો કહે છે, પરંતુ ચૈતન્યનો બ્યારે તેમાં આભાસ પડે છે, અર્થાત્ બ્યારે ચૈતન્ય તેની સાથે સંબંધવાળું થાય છે, સારે પ્રકૃતિના અણુમાં જ્ઞાનધર્મ આવે છે. પ્રકૃતિનો જગદ્રૂપ થયેલો બધો જ પ્રદેશ ચૈતન્યની સાથે સંબંધવાળો થયેલો હોવાથી પ્રકૃતિના સંબંધના જ અણુ જ્ઞાનધર્મવાળા છે, એમ કહેતાં અગ્રયણુ નથી. પ્રકૃતિમાં પ્રતીત થતા આ જ્ઞાનધર્મને આપણે મન કહીએ છીએ, અને તેથી મન સર્વવ્યાપક છે, અથવા પ્રકૃતિના અણુઅણુમાં વ્યાપી રહેલું છે, એમ કહેતાં કરી જ અગ્રયણુ નથી. પ્રકૃતિના કેટલાક અણુમાં આ મન પ્રચુદ્ધ અર્થાત્ વિશેષ જગત્ત્વ ધણું હોય છે, કેટલાકમાં થોડું જગત્ત્વ ધણું હોય છે, કેટલાકમાં કંઈક સુખ એટલે નિદ્રાવશ હોય છે, અને કેટલાકમાં ધોર નિદ્રામાં પડેલું હોય છે. મનુષ્યોમાં એ મન સંપૂર્ણ જગત્ત્વ ધણું હોય છે, પશુપક્ષિમાં તેથી ઓછું જગત્ત્વ હોય છે, જંતુઓમાં તેથી ઓછું જગત્ત્વ હોય છે, વનસ્પતિમાં કંઈક નિદ્રાવશ હોય છે, અને પીપાણુમાં ધોર નિદ્રામાં પડેલું હોય છે. જેમાં એ મન અધિક જગત્ત્વ ધણું હોય છે, તેની સત્તા જેમાં એ મન ઓછું જગત્ત્વ ધણું હોય છે, તેના ઉપર અધિક હોય છે. આ કારણથી ધોર નિદ્રામાં જેમનું મન છે એના વિવિધ ખુનિજ દ્વારાદિને વનસ્પતિ પોતાના આહારમાં લે છે, વનસ્પતિને વધારે જગત્ત્વ મનવાળા કીડા, પક્ષી, પશુઓ તથા મનુષ્યો ઉપયોગમાં લે છે, અને કીડા, પક્ષી, પશુ

આદિને મનુષ્યો ઉપયોગમાં લે છે. પ્રભુદ્ મન અપ્રભુદ્ મનઉપર સર્વદા સત્તા ભોગવે છે, કારણ કે મન એ સર્વનો અધિપતિ છે. આપણા શરીરના જઠર, હૃદય, ફેફસાં વગેરે સર્વ અવયવોમાં, તથા અણુઅણુમાં મન છે, પરંતુ તેના કરતાં આપણા મગજમાં જે મન છે, તે અધિક જાત્રા અથવા પ્રભુદ્ હોવાથી આખા શરીરઉપર તેની સત્તા છે. આખા શરીરના સઘળા અવયવો તથા એકે એક અણુ મગજના તાબામાં છે. મગજમાં રહેલા મુખ્ય મનના કલાપ્રમાણે હાથ, પગ વગેરે અવયવો વિવિધ ક્રિયાઓ કરે છે, એ સર્વને અનુભવસિદ્ધ છે. જઠર, યકૃત વગેરે અવયવો પણ એ મગજમાં રહેલા મનની જ આજ્ઞામાં વર્તનારા છે, પરંતુ આ વાત મનુષ્યો જાણતા ન હોવાથી તે અવયવોને પોતાને સ્વાધીન વર્તાવવાનો આજ સુધી તેમણે કદી પ્રયત્ન કર્યો નથી, અને તેથી આ વાતની તેમને ખાતરી નથી. પરંતુ જે જે પુસ્તકોમાં આ અવયવોને પોતાને વશ વર્તાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, તેઓ તેમાં સર્જન થયેલા હોવાથી આ અવયવો મગજને વશ વર્તે છે, એવો નિર્ણય ખરો છે, એમ સદૃશ સ્પષ્ટ થાય છે. સંકલ્પથી હૃદયની અને નાડીની ગતિને ધણા મનુષ્યો બંધ કરી શકે છે. અમર્યાદગુરુ પરમહંસ નામના કોઇ યંત્રિએ ઈ. સ. ૧૮૦૪ ના જ્ઞાન્યુઆરીમાં પોતાના વિદ્યાવતના પ્રવાસમાં, સંકલ્પબળેવડે ત્રિશ સંકલ્પથી પોતાના હૃદયના ધબકારને બીલકુલ અટકાવી દધને ત્યાંના મોટા મોટા વિદ્વાનોને હિરમ્લ કરી નાંખ્યા હતા. એ જ પુસ્તકે ઈ. સ. ૧૮૦૧ માં પ્રોફેસર મેકસમ્યુલરને તથા પ્રો. કાર્પેન્ટરને પણ પોતાના સંકલ્પનું આ સામર્થ્ય પ્રયોગવડે સિદ્ધ કરી બતાવ્યું હતું. આથી શરીરના અન્ય અવયવોઉપર મનનું સામર્થ્ય નથી, એમ જો કોઇ કહે તો તે ખટ નથી. પોતાના શરીરના ગમે તે ભાગમાં મનના બળથી ફોફસો ઉઠાડનાર પુરુષોનાં ઉદાહરણ પણ જણાયલાં છે, અર્થાત્ શરીરના ગમે તે ભાગઉપર મનની સત્તા હોવાનો નિયમ કલ્પના નથી, પણ પ્રયોગસિદ્ધ છે; માત્ર મનુષ્યોના મોટા ભાગે આ નિયમનો જોવા જોઇએ તેવો ઉપયોગ આજ સુધી કર્યો નથી.

શરીરના અણુઓમાં જે મન રહેલું છે, તેના કરતાં મગજનું મન અર્થાત્ આપણું મન વધારે પ્રભુદ્ હોવાથી, આખા શરીરઉપર આપણા મનની સત્તા છે, એ નિશ્ચયને મનવડે વ્યાધિ ટાળવાં ઇચ્છનારે કદી પણ વિસ્મરણ કરવો નહિ. આપણા શરીરઉપર આપણા મનની સત્તા છે, એટલું જ નહિ, પણ બીજાનાં શરીરના અણુમાં રહેલા મનકરતાં પણ આપણું મન વધારે પ્રભુદ્ હોવાથી બીજાનાં શરીરઉપર પણ આપણા મનની સત્તા છે, અને તેથી આપણું મન બીજાના વ્યાધિ ટાળવા પણ સમર્થ છે, એ નિશ્ચયને પણ તેણે કદી વિસ્મરણ કરવો નહિ.

મનનું આ સામર્થ્ય સ્વીકાર્યા પછી કોઇ પણ વ્યાધિ ટાળવાનું કામ ખૂબ જ સરલ થાય છે. જોઇએ સામર્થ્યવાળો અધિક સામર્થ્યવાળાની આજ્ઞા સ્વીકારે છે, એ નિયમપ્રમાણે અધિક સામર્થ્યવાળા આપણા મને, જોઇએ સામર્થ્યવાળા રોગને આજ્ઞા કરવાની જ બાકી રહે છે. જે રીતે આજ્ઞા કરવી જોઇએ તે રીતે આજ્ઞા થતાં તે જતો રહે છે.

રોગને જે કંઈ કહેવામાં આવે છે, તે તે સમજે છે. શરીરના જે ભાગમાં રોગ થયો હોય છે, તે ભાગના અણુઓમાં પૂર્વે કલાપ્રમાણે મન રહેલું છે, અને તેથી આ મનને જે કંઈ કહેવામાં આવે છે, તેને તે સમજે છે; અને તેથી તમારા અધિક બળવાન મનની આજ્ઞા થતાં તે પ્રમાણે તે વર્તે છે.

આ પ્રયોગમાં માનસોપચાર કરનારું સંબંધ મન, સૌગીનાં અવયવોના નિર્ભળ સંબંધવાળું થાય છે, અને તેની પાસે પોતાની ઇચ્છાપ્રમાણે વર્તન કરાવે છે. આરે ગાડીને એવી જતા ઘોડાને જેમ કુશળ હાંકનાર સીધે માર્ગે ચલાવે છે, તે જ પ્રમાણે યવોના આરે માર્ગે ચાલતા મનને, માનસોપચારક સીધે માર્ગે ચાલવાની દરમિયાન પાડે છે. જન મનનો સંબંધ કરતાં આવડે, એવું નામ જ માનસોપચારની વિલાસુ જોને ધરું એ છે. આ સંબંધ કરવામાં જે મનુષ્ય જેટલે અંશે સફળ થાય છે, તેટલા અંશમાં તે માનસોપચારમાં વિગ્ધ પ્રાપ્ત કરે છે.

બીજાનો વ્યાધિ માનસોપચાર કરનાર જેવી રીતે ટાળે છે, તે જ પ્રમાણે પોતાનો વ્યાધિ પણ તે ટાળે છે. બંધકોશના વ્યાધિમાં બીજાના ઉદરકે પર હાથ મૂકીને તે પૂર્વેકિત વચનો કહે છે, અને પોતાને જો તેવા વ્યાધિ હોય છે તો તે પોતાના ઉદરકે પર પોતાનો હાથ મૂકીને ઉદરમાં ગ્રહેલા મનને તેવા જ ભાવનાં વચનો કહે છે. બીજાના સંબંધમાં જેટલું જેટલું તે કરે છે, તેટલું જ તે પોતાના સંબંધમાં કરે છે. પાંચ અથવા દસ મિનિટસુધી રેલવાક દિવસસુધી નિયમિત સમયે નિત્ય આ પ્રમાણે કરવામાં આવતો પ્રયોગ જુલાબનાં આંખમાં લીધા વિના બંધકોશને મટાડે છે; તેની સાથે આંખક લાલ એ થાય છે કે જુલાબનાં આંખમાં ગ્રહેલું કરવાથી શરીરમાં જે અશક્તિ આવે છે, તે આવતી નથી. વળી જુલાબનાં આંખમાં પાછળથી જે અધિક બંધકોશ થાય છે, તે આ પ્રયોગથી ઘટી નથી. તેનાથી ઘટેલા લાલ સ્થાયી હોય છે.

શરીરના એકે એક અણમાં, પગથી તે માથાની ટોચસુધી સંપૂર્ણ જ ભાગમાં મન રહેલું છે, અને તેથી શરીરનો એવો એક ભાગ નથી કે જેના ઉપર આ પ્રયોગ ન ચાલી શકે. એક નાની ફાલ્ગુથી તે હાથ જેવા મોટા વ્યાધિમાં પણ આ પ્રયોગનો ઉપયોગ કરી શકાય છે. સંબંધ મન, નિર્ભળ મનને જે કહે છે, તે તે કરે છે. મનવિનાની વસ્તુ આપણું ન સાંભળે, અને તેથી આપણું કંઈ ન કરે; પણ મનથી યુક્ત આપણું શરીર આપણું સાંભળે છે, અને આપણી આજ્ઞામાં વર્તે છે. પાપાણ વગેરેનું અત્યંત ગાદ નિગમમાં પડેલું મન આપણું સાંભળવા અશક્ત છે, પણ શરીરના અણઅણમાં જે મન છે તે તો ગામત જગામાં આવેલું છે. તે જુદીપૂર્વક શરીરની વ્યવસ્થા કરે છે. અને તેથી આપણા મનની સૂચનાઓને તે સમજે એમ છે. વાથી રડી ગયેલા કેલ સાંધાતરફ આપણે જોઈએ છીએ ત્યારે તે સ્થાનના કરોડો અણમાં રહેલાં મનપ્રતિ જ આપણે જોઈએ છીએ. જેમ-કેમ મોટી સેના સેનાપતિની કુચ કરવાની અથવા સુકામ કરવાની આજ્ઞાને સમજે છે અને તેનું પાલન કરે છે, તેમ આ કરોડો અણઓમાં રહેલાં કરોડો મન, તે સર્વનું અધિપતિ જે આપણું મુખ્ય મન, તેની આજ્ઞાને સમજે છે, અને તેનું પાલન કરે છે. જેમ સેનાપતિએ સેનાપતિ થવાની જરૂર છે, તેમ આપણા મન, આ સર્વ નાનાં મનના અધિપતિ થવાની જરૂર છે. તેણે પોતાની સત્તા તે સર્વના ઉપર પુનઃ પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર છે. મારી તે સર્વના ઉપર સત્તા છે જ, એવું શ્રદ્ધાથી પ્રથમ માનીને પછી તે સત્તાને વારંવાર ઉપયોગ કરવા માંડેલો એ જ આ અસંખ્ય મનઉપર પુનઃ સત્તા જમાવવાનો ઉપાય છે.

रूप (पुस्तक) २०.—चैत्र कृष्ण ० १४, संवत् १९६४, दर्शन (अंक) ६.

श्लोकः।

सिंहासनं रचयितुं गगनं विशालं
नालं बभूव किल भूमकलेवरस्य ।
यस्येह तस्य भावस्तव साङ्गनस्य
रीत्या कया भवति धूलिकणे निवासः ॥

अर्थः—हे भगवन्! भूमा अर्थात् अति महान् विग्रहात्मना आप, जेभन सिंहासनं रचयिताहे विद्याव आकाश पक्ष परे पुरुष थुं नहि; ते आपनी भौयशक्तिसाथे शा रीति भूयुक्तमा धरणा रजःक्षुभा मौक्तिकास्यी रेडी राडी छे ।

प्रसिद्ध कर्तार

श्रेयस्साधकअधिकारिवर्ग-बडोदरा.

श्री "सत्यविजय" प्रेस—पाण्डुरा, नया दुराण—अमदावाद.

पाणि-लवाजम् पोस्टेजसाथे ३. ३-०-० वर्षना आरंभमां ७.

माह आलस्य आगमां करीने, दृढताथी साधु निरोध,

मोहादिने दुर्मांशी कान्ध.

આધારયકથી આરંભીને કડું, ઉર્ધ્વ પ્રદેશે પ્રયાણ,

બ્રહ્મરન્ધ્રપથેત વાધું;

તપશ્વર્ધા૦

વિકલ ન થાઉં નિહાળીને વિદ્યો, આણી અધિક ઉત્સાહ,

ત્રહું તપનું ફલ સ્વાદુ;

તપશ્વર્ધા૦

જયજયકાર જમાવું દરોદિશ, આણું પ્રભુને પ્રત્યક્ષ,

નિહાળી નૃહરિ જનું સાધું;

તપશ્વર્ધા૦

નરહરિ સફશુરુ કરુણાથી સેવું, યત્ન અતુલ હું આજ,

ન કાર્ય કહિન, એ સાદું;

તપશ્વર્ધા૦

બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મમીમાંસા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૧૪ ૧૩૦ થી)

પ્રાણાદયો વાક્યશેષાત્ ॥ ૧૨ ॥

સૂત્રાર્થ:—(એ પંચજન તે) પ્રાણઆદિ છે એ વાક્યશેષથી જણાય છે. વાક્ય-
શેષાત્—એટલે આગળના વાક્યથી.

આ સૂત્રથી એ કહ્યું કે ‘યસ્મિન્ પંચ પંચજનાઃ’ એ વાક્યથી આગળના વાક્યમાં
‘અબ્રહ્મચર્યમ્’ નિરૂપણ કરતાં કહ્યું છે કે પ્રાણસ્ય પ્રાણમુત ચક્ષુષઃશ્રુક્ત શ્રોત્રસ્ય શ્રોત્રમત્ર-
સ્પાન્નં મનસો યે મનો વિદુઃ—એ અભિતત્ત્વ તે પ્રાણના પ્રાણરૂપ છે, ચક્ષુષના ચક્ષુરૂપ,
છે, શ્રોત્રના શ્રોત્રરૂપ છે, અત્રના અત્રરૂપ છે અને મનના મનરૂપ છે અર્થાત્ પ્રાણાદિના બેરક
અને એ સર્વના સાદિરૂપ છે એમ જ જાણે છે તે અભિવિદ્ છે. આ વાક્યશેષમાં કહેલા
પ્રાણ, ચક્ષુ, શ્રોત્ર, અત્ર તથા મન એ પાંચનું પંચજન શબ્દથી મદલુ થાય છે કેમકે એ જ
અનિહિત છે. પૂર્વપક્ષી પૂછે કે આ પાંચ તે જન કેવી રીતે કહેવાય ? તો સિદ્ધાન્તી પૂછે છે
કે સાંખ્યતત્ત્વ પણ જન કેવી રીતે કહેવાય ? જન શબ્દનો રૂઢ અર્થ પુરુષ તે અનેમાંથી
કોઇ પદમાં નથી અને જ્યારે હિંદોના તથામ કરવો આવશ્યક જ છે ત્યારે વાક્યશેષવશાત્ પ્ર-
ણાદિનું મદલુ કરવું એ દરનાં તત્ત્વોને મદલુ કરવાકરતાં વિશેષ ઉચિત છે. વળી જનશ-
બ્દનો અર્થ પ્રાણી થાય છે એ પ્રસિદ્ધ છે અને પ્રાણાદિ તેના સંબંધવાળા છે તેથી લક્ષણથી
જનનો અર્થ પ્રાણાદિ થઈ શકે છે. જનવાચક પુરુષશબ્દ પ્રાણાદિમાટે શ્રુતિએ અન્યથા
વાપરેલો છે. શ્રુતિ કહે છે કે તે વા ણ્તે પંચ બ્રહ્મપુરુષાઃ, પ્રાણો હ પિતા પ્રાણો હ માતા—
આ પાંચ અબ્રહ્મપુરુષ છે, પ્રાણ પિતા છે, પ્રાણ માતા છે, ઇત્યાદિ, તેથી આ પ્રયોગાન્તર બંનેમાં
પણ પ્રાણાદિ પંચજનશબ્દનો અર્થ છે એ જણાય છે. પંચજનશબ્દ સમાસ છે અને સમાસ
રૂઢ અર્થમાં થયો છે તેથી પંચજનનો અર્થ હિંદી જન લેવાય એ અવિરદ્ધ છે. જો પૂર્વ-
પક્ષી પૂછે કે પ્રથમ પ્રયાગ એ અર્થમાં ક્યાં છે કે અર્ધિં હિંદી પ્રાણાદિનું મદલુ કરે છે ?
તો એનું ઉત્તર એ કે જેમ ઉદ્ધિવા યજેત, મૂપે છિન્નતિ, યદિ કરોતિ ઇત્યાદિ વાક્યોમાં
યજેત, છિન્નતિ, કરોતિ આદિ પદોની સાથે ઉદ્ધિનિદ્ અર્ધિં શબ્દોનો પ્રયોગ છે તેથી,
અપ્રસિદ્ધાર્થક શબ્દનો અર્થ પ્રસિદ્ધાર્થક શબ્દના સંનિધાનથી નિર્ણય કરાય છે, એ નિયમનું

સાર, ઉદ્ધિદાદિ શબ્દના સંબંધમાં પ્રથમ પ્રયોગ નહિ છતાં પણ કેવલ પ્રસિદ્ધાર્થક પદોના સંબંધાંતથી ઉદ્ધિદાદિના અર્થ ઉદ્ધિદ નામનું કર્મ, યુષ્નો અર્થ કાષ્ઠવિશેષ, અને વેદિનો અર્થ સ્થાપિતવિશેષ લેવાય છે. તે જ પ્રમાણે વ્યાકરણ રાત્રના નિયમપ્રમાણે પંચજન શબ્દ સમરત પદ છે અને તે ર્થાર્થમાં સમાસ થયો છે એ નિર્ણય થયો છે તેથી વાક્યરૂપમાં કહેલા પ્રાણુદિનાસંબંધાંતથી એ પ્રાણુદિ પંચજન શબ્દવાચ્ય છે એમ લેવામાં લેશ પણ દોષ નથી.

, અન્ય કેટલાક એવું વ્યાખ્યાન કરે છે કે દેવ, પિતૃ, ગંધર્વ, અમુર અને રાક્ષસ એ પાંચ તે પંચજન છે. આત્મલુ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શુદ્ર, અને નિપાદ એ પાંચ પ્રજા તે પંચજન છે એમ પણ કેટલાક જણાવે છે. મુગ્ધેદ સંહિતામાં (૮-૫૩-૭) યત્ પાંચ પ્રજયયા વિશા—પાંચ પ્રકારની પ્રજાવરે—એમ પ્રવચનાયક પણ પંચજન શબ્દનો પ્રયોગ છે તેનું અત્ર અહણ કરતાં પણ વિરોધ નથી. શ્રીસૂત્રકારે જે પ્રાણુદિનું અહણ કરવું એમ સૂચવ્યું છે તેનું મુખ્ય તાત્પર્ય એ જ છે કે પંચવિંશતિ સુત્રોનું એ વરે. અહણ કરાય તેમ નથી અને એ તાત્પર્યની આ સર્વ વ્યાખ્યાનમાં સિદ્ધિ થાય છે.

અહિં કાષ્ઠ કહેશે કે માધ્યદિની શાખામાં અગ્નસ્ય અગ્નમ્ એમ કહેલું છે અને તેથી વાક્યરૂપમાં પ્રાણુદિ પાંચ યજ્ઞ રહે છે. પણ કાષ્ઠ શાખામાં અન્ન મુકી દીધું છે તો ત્યાં તો પ્રાણુદિ ચાર જ થાય છે તો એ શાખાના પાઠપ્રમાણે પંચજનથી પ્રાણુદિનું અહણ કેવી રીતે થાય ? નહિ થાય, કેમકે ત્યાં તો પ્રાણુદિ ચાર થાય છે અને પાંચ થતા નથી. આ આક્ષેપનો પરિહાર આસૂત્રકાર હવે કરે છે.

જ્યોતિષૈકેપાત્મસત્યત્રે ॥ ૧૩ ॥

સૂત્રાર્થ:—કાષ્ઠશાખામાં અન્ન નથી તો પણ ત્યાં જ્યોતિષુ તેને બદલે લઈ (પ્રાણુદિ ચાર અને જ્યોતિષુ એ પાંચનું) પંચજનથી અહણ કરવું).

જ્યોતિષા—જ્યોતિષુવડે પાંચની સંખ્યા પૂર્ણ કરવી.

આ સૂત્રથી એ કહ્યું કે ભલે કાષ્ઠશાખામાં વાક્યરૂપમાં પ્રાણુદિ ચાર કથિત હોય તો પણ ત્યાં પણ યસ્મિન્ પંચ પંચજના: એ વાક્યથી પૂર્વેના મંત્રમાં અભિસ્વરૂપનું નિરૂપણ કરવા અર્થે જ તદેવાં જ્યોતિષાં જ્યોતિઃ—અર્થાદ જ્યોતિષોના જ્યોતિષુષ્વ જાણ છે એમ દેવો ઉપાસે છે—એ વાક્યમાં જ્યોતિષુનું અભિધાન છે તે જ્યોતિષુને પ્રાણુદિ ચારમાં ઉમેરી પાંચની સંખ્યા પૂર્ણ કરવી. એ વાત સત્ય છે કે માધ્યદિની શાખામાં તથા કાષ્ઠશાખામાં યસ્મિન્ પંચ પંચજના એ વાક્ય તથા જ્યોતિષાં જ્યોતિઃ એ વાક્ય બંને સમાન છે. પણ માધ્યદિની શાખામાં પ્રાણસ્ય પ્રાણમ્ એ વાક્યરૂપમાં પાંચ યજ્ઞ રહે છે તેથી ત્યાં પાંચની સંખ્યાની પૂર્તિ કરવાની આકાંક્ષા રહેતી નથી, માટે ત્યાં એ વાક્યરૂપમાંની પાંચ સંખ્યા લઈ પ્રાણુદિ પંચજનવડે લેવાય છે અને કાષ્ઠશાખામાં એ વાક્યરૂપમાં ચાર જ છે તેથી ત્યાં પાંચની સંખ્યા પૂરી થઈ રહેતી નથી માટે ત્યાં એ સંખ્યાના પૂરણની આકાંક્ષા રહે છે તેથી જ્યોતિષુનું અહણ કરાય છે. તાત્પર્ય કે જેમ શ્રુતિના ભેદથી અતિરાત્ર યાગમાં એક શાખાવાળા યોગસિનું અહણ કરે છે અને અન્ય નથી કરતા તે જ પ્રમાણે સમાન મંત્રમાં પણ આકાંક્ષાનો ભેદ થવાથી એક રેથે જ્યોતિષુનું અહણ કરાય છે અને અન્યત્ર જ્યોતિષુનો પાઠ છતાં તેનું અહણ કરાવું નથી.

આ પ્રમાણે શ્રીસૂત્રકારે વિસ્તારથી સિદ્ધ કર્યું કે પ્રધાનાદિના સંબંધમાં એક પણ શ્રુતિ

આધારરૂપ ચળી શકે તેમ નથી. ક્ષતિ અને ન્યાયથી પ્રધાનાદિની સિદ્ધિ થતી નથી એ દ્વિતીયાધ્યાયનાં પ્રથમ બે પાદમાં વિસ્તારથી જણાવવામાં આવશે, તેથી પ્રધાન એ અર્થ હો એ સિદ્ધ કરી આ અધિકરણની સમાપ્તિ કરી હવે અન્ય અધિકરણ રૂએ છે.

કારણત્વેન ચાકાશાદિપુ યથાવ્યવધિષ્ઠેકેઃ ॥ ૧૮ ॥

સૂત્રાર્થઃ— આકાશાદિ કાર્યના ક્રમસંબંધમાં પ્રતિપાદનનો બેદ છતાં એ ચરના કારણ સદા એ પરમાત્મા તેમના સંબંધમાં પ્રતિપાદનનો બેદ નથી, કેમકે જેનું પ્રતિપાદન એક વેદાન્તમાં છે તેનું જ અન્ય સર્વમાં છે.

યથા વ્યવધિષ્ઠેકેઃ—એવો સદા એક વેદાન્તમાં (ઉપનિષદમાં) વ્યવધિષ્ઠ છે—કહેવો છે—તેવો જ અન્ય સર્વમાં કહેવો છે તેથી.

અનનું લક્ષણ પ્રથમાધ્યાયમાં હતું છે, અને વેદાન્તવાક્યનું ગતિસામાન્ય અનવર છે એ ૧-૧-૪ તથા ૧-૧-૧૦ માં જણાવ્યું છે તથા પ્રધાન અર્થાન્ત છે એ વિવિધ રીતે સિદ્ધ કર્યું છે, ત્યાં એ સંબંધમાં આ આરોપ કરાય છે કે જગત્તા જન્માદિનું કારણ જાણ છે, તથા વેદાન્તવાક્યનું ગતિસામાન્ય જાણ વિરુદ્ધ છે એ દર્શાવી શકાય તેમ નથી, કેમકે ઉપનિષદોમાં એ સંબંધમાં મતભેદ છે, પ્રતિપાદનનો બેદ છે. સદા પદાર્થોની ઉત્પત્તિના ક્રમમાં અર્થાત્ નિર્ણયની પ્રક્રિયામાં પ્રતિવેદાન્તમાં બેદ દેખાય છે. તૈત્તિરીય શ્રુતિ કહે છે કે આત્મન આકાશઃ સંભૂતઃ—અહમાંથી (પ્રથમ) આકાશ ઉત્પન્ન થયું, છાંદોગ્ય શ્રુતિ તત્ત્વેજોઽસૃજત—તેણે તેજને સર્જ્યું—કહી તેજસ્વી પ્રથમ ઉત્પત્તિ ચૂકવી છે. પ્રમેના પનિષદમાં વળી સ પ્રાણમસૃજત પ્રાણાચ્છૂદ્ધામ્ તેણે પ્રાણને સર્જ્યો અને પ્રાણથી શરીરને સદા—એમ પ્રાણુદિશ સદિ વર્ણવી છે. ઐતરેયાસુપ્તકમાં સ રમાત્તોકાનસૃજતામ્ મરીચિર્મરમાપઃ—તેણે મરી લોક, અંતરિક્ષ લોક, મૃત્યુલોક અને પાતાલ લોકને સર્જ્યા—મૃત્યાદિ વર્ણવી ક્રમવિના જ લોકની ઉત્પત્તિ વર્ણવી છે. આ જ પ્રમાણે સદિના કારણના સંબંધમાં પણ વિપ્રતિષ્ઠિત છે. તૈત્તિરીય શ્રુતિ કહે છે કે અસદા રૂદ્રમગ્રઆસીત્ તત્ત્વં ચ સદજાયત—આ વિધિ ઉત્પત્તિપૂર્વે અસત્ હતું અને એ અસત્માંથી સત્ થયું છે. છાંદોગ્ય શ્રુતિ કહે છે કે અસદેવેદમગ્ર આસીત્ તત્સદાસીત્તત્સત્યમમચત્—આ અસદમાં અસત્ જ હતું અને તે સત્ [અગ્નિષ્ઠિત અર્થેષ જ] હતું અને તે સદિકાલે સત્ય-અભિવ્યક્ત થયું છે અંતર્યોપનિષદમાં અન્યથ વળી અસત્પ્રારને નિરાકરણ કરી સત્પરિધિ પ્રક્રિયાને સ્થાપન કરી છે. ત્યાં તત્ત્વેક આહુરસદેવેદમગ્ર આસીત્—તેણે કહે છે કે આ અસદમાં અસત્ હતું, એમ ઉપક્રમ કરી, કુસ્તુ સત્ત્વ સોમ્યંચ સ્યાદિતિ હોવાચ કથમ-સતઃ સન્નાયેત—તે આગ્ય ! આમ કેવી રીતે હોય, ન જ હોય એમ કહ્યું, કેમકે અસત્માંથી સત્ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય ! માટે સદેવ સોમ્યેદમગ્ર આસીત્—તે આગ્ય ! આ આરંભમાં સદા જ હતું—આ પ્રમાણે અસત્પ્રારનું અંત કરી સદપ્રારનું નિર્ધારણ કર્યું છે. વળી શુદ્ધા-ગ્ન્યક શ્રુતિમાં તત્ત્વેવં તત્ત્વેવ્યાકૃતમાસીત્ તદ્રામરુપાભ્યામંચ વ્યાક્રિયત રૂતિ—આ વિધિ પ્રારંભે અગ્નિષ્ઠિત હતું અને તેનું નામરૂપંત વ્યાકરણ—(અભિવ્યક્તિ) થયું છે. આ પ્રારંભે શરૂઆત વ્યાકરણ જ દર્શાવ્યું છે. આ પ્રારંભે ઉપનિષદોમાં અનેક પ્રકારની વિપ્રતિષ્ઠિત છે અને તે ક્રિયાના સંબંધમાં હોય તો આજે પણ વસ્તુમાં આવે નહિ, કેમકે વસ્તુમાં સિદ્ધ દર્શન શકે નહિ, તેથી વેદાન્તવાક્યનું તાત્પર્ય જગત્તા કારણનો નિર્ણય કરવામાં છે એમ લેવું ઉચિત

નથી, પણ સ્મૃતિ અને ન્યાયવડે જગતનું કારણ જે સિદ્ધ થાય છે તે જ લેવું ઉચિત છે. આ પ્રકારનો આરોપ પ્રાપ્ત થતાં આ સૂત્રથી સિદ્ધાન્ત દરવામાં આત્મા છે કે સજ્જમાન જે આકાશાદિ પદાર્થો તેના ક્રમાંદિના સંબંધમાં પ્રતિવેદાન્તમાં વિપ્રતિપત્તિ દેખાય છે પણ એ સર્વના સજ્જના સંબંધમાં તેમ નથી કેમકે એક ઉપનિષદમાં જેવા સર્વજન, સર્વેશ્વર, સર્વાર્થમા, એક અદિતીય પરમાત્માને વિષયના કારણ વર્ણ્યા છે તેવા જ સર્વ ઉપનિષદોમાં વર્ણ્યા છે. તૈત્તિરીય શ્રુતિ કહે છે કે સત્ય જ્ઞાનમનન્તં બ્રહ્મ-અહિ સ્વરૂપ છે, જ્ઞાનરૂપ છે અને અંતરહિત છે અને આગળ એ અભિતત્ત્વે સંકલ્પ કર્યો એમ કહ્યું છે. તેથી આ શ્રુતિમાંનું જ્ઞાનપદ તથા સંકલ્પકર્તૃત્વ જતાવનાર કામચિત્ત્વપદ અનન્યપરતંત્ર એવન ધર્મિરને જ જગતના કારણરૂપે સ્થાપે છે. અને એ શ્રુતિ આ અહિના સંબંધમાં આગળ આત્મપદ વાપરે છે તથા શરીરાદિ કોશપરપણના અંતર પ્રવેશોના આ આત્મા છે એમ કહી આ અભિતત્ત્વ સર્વના અંતરમાં રહેલા પ્રત્યગ્માભાસ છે એ નિર્ધારણ કરે છે. એટલું જ નહિ પણ વહુસ્યાં પ્રજાયેય-હું બહુરૂપ થાઉં, એમ પોતે જ બહુરૂપ થવાથી વિષય થયું છે એમ બહુવારી સજ્જમાન જે વિકારો તે અભિતત્ત્વથી ભિન્ન સત્તાવાળા નથી એમ સૂચવે છે, અને इदं सर्वमसृजत यदिदं किंच-આ જે કંઈ છે તે સર્વને પરમાત્માએ સજ્જ-એ આદિ વચનથી સમગ્ર જગતની સૃષ્ટિનું કથન કરી એ સૃષ્ટિપૂર્વે અદિતીય પરમાત્મા હતા એ દર્શાવે છે. આ પ્રમાણે તૈત્તિરીય શ્રુતિમાં જે પ્રકારના અભિતત્ત્વનું પ્રતિપાદન છે તે જ પ્રકારના તત્ત્વનું અન્ય ઉપનિષદોમાં પણ છે. છાંદોગ્યોપનિષદમાં સદેવ સોમ્યેદમગ્ર આસીત્, પંકમેવા દ્વિતીયમ્, તદૈક્ષત વહુસ્યાં પ્રજાયેય, તત્તેજોઽસૃજત-હે સોમ્ય! આ સૃષ્ટિપૂર્વે સત્ જ હતું, એક અદિતીય અભિતત્ત્વ જ છે, તેણે ઈક્ષણ કયું કે હું બહુરૂપ થાઉં, તેણે તેજસ્ સર્વ-ધર્માદિ વાક્યોથી, અંતરેયોપનિષદમાં આત્મા ચા इदमेक एवाग्र आसी-દ્રાન્યત્ કિંચન મિપત્, સ પેક્ષત લોકાન્તુ સૃજા इति-આ વિષય તે કેવલ આત્મરૂપ જ હતું, અન્ય કંઈ વ્યાપારવાળું નહોતું, તે આત્માએ સંકલ્પ કર્યો કે હું સોજને-સર્વ. ધર્માદિ વાક્યોથી અને ઇતર સર્વ, ઉપનિષદમાં આ જ અર્થવાળાં વિવિધ વાક્યોથી એક જ પ્રકારનું પ્રભાસ કારણ વર્ણ્યું છે. તેથી સર્વ ઉપનિષદમાં કારણ સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન એક પ્રકારનું જ છે એ સ્પષ્ટ થાય છે. કોઇક સ્થલે સૃષ્ટિમાં આકાશને અને કોઇક સ્થલે તેજસ્ને પ્રથમ કહેવું હોવાથી કાર્યના સંબંધમાં વિપ્રતિપત્તિ દેખાય તેમ છે પણ તેટલા ઉપરથી, કારણના સંબંધમાં સર્વજન જે એક્યમન્ય દેખાય છે તેનો બાધ કરી શકાય તેમ નથી અને એ કારણ સર્વ ઉપનિષદમાં અનિવક્ષિત છે એમ કહી શકાય તેમ નથી. વળી પ્રીચ્ચકાર પોતે જ દિતીયાધ્યાયમાં ન વિચદંશુતે: એ સૂત્રથી આરંભી કાર્યવિપયક વિપ્રતિપત્તિ દેખાય છે તે સાચી નથી એ સમાધાન કરનાર છે. છતાં હાલ ઐક્યવાદને અવગળી એમ પણ સ્વકારીએ કે કાર્યવિપયક વિપ્રતિપત્તિ છે જ તો તેથી પણ શું? વિકારો કંઈ વેદાન્તના પ્રતિપાદન વિષયરૂપ નથી, વેદાન્ત એ કાર્યનું પ્રતિપાદન કરતું જ નહીં કેમકે એના પ્રતિપાદનથી કંઈ પુર-પાર્થની સિદ્ધિ દેખાતી નથી તેમ જ શ્રૌત નથી અને કલ્પી શકાય તેમ પણ નથી, કારણકે ઉપનિષદમાં જ્યાં જ્યાં સૃષ્ટિનું પ્રતિપાદન કર્યું છે ત્યાં એ સર્વ વાક્યોની અર્થવિપયક વાક્યો સાથે એકવાક્યતા છે અને એકતા જ એનું પ્રતિપાદન સાર્યક છે. અતેજ સોમ્ય ગુજ્ઞે નાપોમૂલમન્વિચ્છ, અહ્નિ: સોમ્ય ગુજ્ઞેન તેજોમૂલમન્વિચ્છ, તેજસા સોમ્ય ગુજ્ઞેન સન્મૂલમન્વિચ્છ-હે સોમ્ય! અનરૂપ કાર્યવડે (હિંગવડે) જલમૂલને બાણ, જલરૂપ હિંગવડે

તેના કારણજીત તેજસ્વને જાણુ, તેજસ્વરૂપ કાર્યવડે તેના મૂલજીત સદૃષ પરમામાને જાણુ-મ-
ત્યાદિ શ્રુતિઓ સૃષ્ટિઆદિ પ્રપંચ અભિજ્ઞાનને અર્થે છે એ સ્પષ્ટ જણાવે છે. મુદ્દાદિ દર્શનનો જે
આપવામાં આવે છે તે પણ કારણથી કાર્યનો અભેદ દર્શાવે છે તેથી આખી સૃષ્ટિપ્રક્રિયા વિશ્વનો અભિજ્ઞ
અભેદ દર્શાવવા જ શ્રુતિમાં કહી છે એ સમગ્રજ છે. સંપ્રદાયવિદ્ શ્રીગોસ્વામીદિ પણ એ જ
અર્થ જણાવતાં કહે છે કે મૃહોદ્ધ વિસ્ફુલ્લિગાયૈઃ સ્પષ્ટિર્યા ચોદિતાન્યથા । ઉપાયઃ
સોડ્યતારાય નાસ્તિ ભેદઃ કથંચન ॥ મૃદ્ધ, લોહ, વિરજુલિંગ આદિ દર્શનનોવડે જે
ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે સૃષ્ટિનું કથન શ્રુતિ કરે છે તે કામ પણ રીતે ભેદ નથી એ જ્ઞાનને મનમાં
ઉતારવાના ઉપાયરૂપ જ છે, અભિજ્ઞાનથી પુરુષાર્થની સિદ્ધિ છે એ તો બ્રહ્મવિદ્યામોતિ પરમ્,
તરતિ શોકમાત્મચિત્, તમેવ વિવિત્વાડતિ મૃત્યુમેતિ-અભિજ્ઞ અભરૂપ થાય છે,
આત્મવિદ્ શોકોપક્રાંતિ સંસારને તરી જાય છે, એ પરમામાને જાણનાર જ મૃત્યુનું અતિ-
ક્રમણ કરી જાય છે, આ આદિ અનેક શ્રુતિઓ જણાવે છે અને અસંસારી પરમામા તે હું
પોતે છું એ જ્ઞાનનો તત્ત્વમસિ આદિ મહાવાક્યથી ઉદય થતાં 'હું સંસારી છું' એ
શ્રાંતિ દળી જાય છે એ અનુભવસિદ્ધ છે. આથી 'અહનું' પ્રતિપાદન શ્રુતિને ઇષ્ટ છે અને
'પૃથિનું' પ્રતિપાદન તે અભિજ્ઞાનના અંગરૂપે છે તેથી સૃષ્ટિના પ્રતિપાદનમાં તાત્પર્ય શ્રુતિનું
હિ હોવાથી તેમાં વિરોધ દેખાય તો તેમાં લેસ પણ શક્તિ નથી. કારણનું પ્રતિપાદન જ ઇષ્ટ
જ અને તેમાં સર્વ વેદાન્તમાં અવિરોધ છે. પૂર્વપક્ષીએ કારણના સંબંધમાં વિપ્રતિપત્તિ
જાય એવાં જે વાક્યો આપ્યાં છે તે પથારી નથી. તે કારણમાં વિપ્રતિપત્તિ જણાવી શકે
।મ નથી એ હવે શ્રી સમકાર કહે છે.

(અપૂર્ણ)

મક્તિ સાધવા પ્રવોધ.

પદ. (જોગી ન યા રાગ ભરયરી—એ લય.)

સત્ય આ વિશ્વમાં શ્રીહરિ, ણીજી સપ્તગું અસત્યજી,
પ્રેમ અસત્યનો જીવનું, નિવારે ન લવનૃત્યજી,
હરિને સંભારે ભાઈ રનેહથી.

પ્રીતિ આ દૃશ્ય પદાર્થની, હુંઅદાતા અજ્ઞાયજી,
કાં જે વિનાશી પરતંત્રથી, આયુ' મુખ નહિ થાયજી,
સ્વતંત્ર અવિનાશી શ્રીહરિ રમરે.

આધિતણું અગણિત હુંજો, વ્યાધિકેરો પણ અનંતજી,
હુંજો ઉપાધિનાં પણ પછાં, પામે રંક ને શ્રીમંતજી,
હરિવિષ્ણુ કે ન તારે તેધકી.

લવદરિયામાં હુંજતા, જીવનું હરિ એક નાવજી,
ઉગારી લે દણ એકમાં, વરવે જાય ના અભાવજી,
હેતથી હરિનારે સંચરે.

મન જેનું હરિચિંતન કરે, વાણી હરિગુણ ગાયલ,
ધન્વિયો હરિચરણે હરે, તેને ચમઘી શું થાયલ,

કાળના કાળ શ્રીહરિ સ્મરે.

કૃણવતી એક જ છે ક્રિયા, હરિની ભક્તિ ભવમાંદલ,
કાં જે ખીણ ક્રિયાનાં કૃણો, ઉપલ દુઃખ દઈ અળપાયલ,
અવિચળ પણ કૃણ ભક્તિ દે.

નિઃશેષ લય દુઃખમૃત્યુનો, જે ના કરતા વ્યાપારંલ,
તેમાં આયુષ્ય શ્રમ ખરચતા, જે હોય મતિના ગમારલ,
ધીમંત તે દિશે કેમ વહે.

કૃણ જે હરિભક્તિ આપતી, જીવથી સમજ્યું તે ના જાયલ,
હરિસમ જીવને જે કૃણ કરે, હરિસમ અવધ્ય જવાયલ,
કૃણ શું ભક્તિનું જીવ માપશે.

નરહરિ પ્રભુની ચરણરજે, થયા જન જે પુનિતલ,
ભક્તિ સાધી તે ભવને તરે, ખીજા થાય છે અતીતલ,
ભવનું ભ્રમણ તેઓનું રહે.

શ્રીસદ્ગુરુ કોણ હોઈ શકે ? ગૃહસ્થ કે સંન્યાસી ?

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૧૬૫ થી)

એક પક્ષે આપણાં સર્વ શાસ્ત્રો અને વિશેષે કરીને વેદાન્તમાટે અને તેમાં પણ વળી ખાસ કરીને શાંકરવેદાન્તમાટે આ નિયમ ખાસ લાગુ પડે છે કે એનું અધ્યયન શરુમુખે જ કરવું ઘટે છે. શ્રીમુણ્ડકશ્રુતિ કહે છે કે તેદ્વિજ્ઞાનાર્થે સ ગુરુમેવાભિગચ્છેત્ ॥ એ તત્ત્વના જ્ઞાનમાટે સાધકે સદ્ગુરુપાસે જ જવું. એના અર્થે સ્પષ્ટ કરતાં શ્રીશંકરાચાર્ય જણાવે છે કે ગુરુમેવાચાર્યે શમદમદયાદિસંપન્નમભિગચ્છેત્ । શાસ્ત્રજ્ઞોડપિ સ્વાતન્ત્ર્યેણ બ્રહ્મજ્ઞાનાન્વેષણં ન કુર્યાન્ત્ ॥ શુરુ એટલે શમ, દમ, દયાઆદિ સંપન્ન આચાર્યશ્રીપાસે જવું; પોતે શાસ્ત્રને જાણનાર હોય તો પણ તેણે સ્વતંત્રપણે બ્રહ્મજ્ઞાનની ખોળ કરવી નહિ. આ જે નિયમ બ્રહ્મજ્ઞાન માટે છે તે જ એ બ્રહ્મજ્ઞાનનું પ્રતિપાદન કરનાર ઉપનિષદઆદિ ગ્રંથો માટે છે. એ નિયમ શા માટે સ્થાપવો પડ્યો છે ? શું જેને સંસ્કૃત વાંચતાં અને સમજતાં આવડે છે તે સર્વ ઉપનિષદ અને તેનાથી પ્રતિપાદ્ય બ્રહ્મને સમજી શકવા સમર્થ નથી ? ના, નથી જ, તેનું કારણ એ છે કે બ્યારે જે વસ્તુના અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે જ તે વસ્તુની પ્રાપ્તિ લાભકર થઈ રહે છે. અનધિકારીને મળેલો દીણ તે કાગડાને ઉડવવા વાપરે છે અને ઝવેરી તેનું મૂલ્ય જાણી તેના યોગ્ય ઉપયોગ કરે છે. તેથી વેદાન્તશ્રવણનો જેને અધિકાર નથી તેના પુરોષાએ કરેલું વેદાન્તશ્રવણ તેને પોતાનું હાઈ જણાવવું નથી, અને સાચો સિદ્ધાન્ત તેના લક્ષમાં ન આવતાં તે વશજમાં જ પડે છે. સિદ્ધાન્તવેદા સંપ્રદાની દીકામાં

વેદાન્તશ્રવણ કાણે કરવું અને કાણે ન કરવું તેની ચર્ચા કરી અન્યુત્કૃષ્ટાનંદીયે આ સિદ્ધાન્ત સ્થાપ્યો છે કે તદ્વચં નિષ્કર્ષઃ । વિદ્યાધિકારિણો વિચારસમર્થસ્ય પ્રતિષેધાભાવે વેદાન્તશ્રવણમનુષ્ટેયમ્ । સતિ તુ પ્રતિષેધે इतिहासपुराणभाषाप्रग्रन्थादि श्रवणम-
નુષ્ટેयम् । विद्याधिकारिणो विचारसमर्थस्य तु त्रैविर्णिकस्य योगशब्दितनिर्गुणोपास-
नमनુષ્ટેयम् । नार्गद्वया संभवे च तत्संभव योग्य जन्म प्राप्या तदन्यतरानुष्ठानद्वारा
ज्ञानलाभः इति ॥

ભાષાર્થઃ—આ સર્વ ચર્ચાનો સાર આ છેઃ જે અભિવિદ્યાના અધિકારી છે અને તે ઉ-
પરાંત જે વિચાર કરવા સમર્થ છે એટલે કે જે તીવ્રજ્ઞ મતિ છે અને મંદમતિ નથી તથા
જેને ઉપનિષદનું અધ્યયન કરવાનો શાસ્ત્ર નિર્દેશ કરવું નથી તેવા એ વેદાન્તનું શ્રવણ કરી અ-
ભિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું. જે અભિવિદ્યાના અધિકારી છે અને તે સાથે મંદમતિ નથી તેણે જે
વેદાધ્યયનનો નિર્દેશ હોય તો ઇતિહાસ, પુરાણ અને ભાષાના અથવા આદિનું શ્રવણ કરી અભિ-
જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું. જે અભિવિદ્યાના અધિકારી છે પણ મંદમતિ છે તેથી ત્રૈવર્ણિક પ્રગણ્યે
યોગ શબ્દવડે કહેવામાં આત્મી નિર્ગુણ ઉપાસના કરવી અને વેદાન્તશ્રવણ તથા નિર્ગુણ-
પાસના એ બેમાંથી કોઈપણ માર્ગ અભિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જેને યદ્યદે તેમ નહિ હોય તેણે તો
એ બેમાંથી એક માર્ગને અવગણન કરવાની યોગ્યતા આવે એવા જન્મને પ્રાપ્ત કરશે અર્થાત્
તેણે જન્મ આવે એવાં કર્મોં કરવાં અને એ બેમાંથી એક માર્ગે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરવી.

આ વાક્યથી અંધકાર એ અર્થ જણાયો કે અભિજ્ઞાનમાં અર્થાત્ મોક્ષમાં બે
માર્ગ છેઃ (૧) વેદાન્તશ્રવણ અને (૨) યોગ. આ જ અર્થ શ્રીયોગવાસિષ્ઠમાં સ્પષ્ટ કરી
હયો છે કે હૈં પ્રમો ચિત્તનાશસ્ય યોગો જ્ઞાનં ચ માયમ । યોગસ્તદ્વૃત્તિરોપો દિ-
જ્ઞાનં સમ્યગવેક્ષણમ્ ॥ અસાધ્યઃ કસ્યચિદ્ યોગો કસ્યચિજ્ જ્ઞાનનિશ્ચયઃ ।
પ્રકારો દ્વૈ તતો દેવો જગદ્ પરમેશ્વરઃ ॥ ચિત્તના નાશને માટે યોગ અને જ્ઞાન એ બે
માર્ગ છે. તેમાં ચિત્તની શ્વિત્તો નિરોધ કરવો તે યોગમાર્ગ છે અને યથાર્થ જ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાન
પ્રાપ્ત કરવું તે જ્ઞાનમાર્ગ છે. આ બે માર્ગમાં કોઈ વ્યક્તિને યોગમાર્ગ અસાધ્ય છે અને
કોઈ વ્યક્તિને તત્ત્વનિશ્ચય અસાધ્ય છે. માટે પરમાત્માએ આ બે માર્ગોનો ઉપદેશ કર્યો છે.
આ બે માર્ગમાંથી કાણે કયો માર્ગ લેવો તેનું વિચયન ઉપરના વાક્યમાં કર્યું છે તેમાં એ
જન્માનુ ક જેને પરાયણ અને તેના દુઃસ્વપ્ન પર સંપત્તિની સિદ્ધિ થઈ છે તે
અભિવિદ્યાનો અધિકારી છે, તે અભિજ્ઞાન પામવામાં યોગ્ય છે. પણ એ વિદ્યાના
સર્વ અધિકારીએને વેદાન્ત શ્રવણ કરવું નથી, એમાંથી જે મંદમતિ હોય
તેણે વેદાન્તશ્રવણ ન કરવું કરવું કે તે વેદાન્તશ્રવણ કરે છે તો તેટલાથી તેની મંદમતિ
મંદતાને લીધે તે હવશ્વત્તા એકપક્ષ તત્ત્વને સાધ્યા કરી શકેના નથી, પણ જે તીવ્ર
મતિ છે તેણે જ વેદાન્તશ્રવણ કરવું કેમકે તે જ વેદાન્તમતિપાવ અભિજ્ઞાનને પામી શકે છે.
પણ અથવા વિદ્યાધિકારી અને તીવ્રમતિ તો આજે જન્મના મનુષ્યોમાંથી નીકળી શકે તેમ છે
તો શું તેમને સ્વયં વેદાન્ત શ્રવણ કરવું ? ના, કેમકે જન્મે ઉપાધ્યયનનો અધિકાર નથી.
વેદાધ્યયનનો અધિકાર નથી તેથી તેણે ઉપનિષદનું અધ્યયન ન કરવું. પણ જેમને પરાયણ-
નો નિર્દેશ નથી તેણે ત્રૈવર્ણિક પ્રગણ્યે એ નિર્દિષ્ટ મુજબના હોય તેમને જ કરવું. આ
અર્થ 'પ્રતિષેધાભાવે' એ વચ્ચે જણાયો છે. ત્યારે નિર્દિષ્ટ મુજબના ચર્ચાએ શું

કરવું ? તેનું ઉત્તર બીજા વાક્યમાં આપ્યું છે કે તેણે ઇતિહાસ, પુરાણાદિનું શ્રવણ કરી તેથી તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. જે મંદમતિ વિદ્યાધિકારી છે તેણે યોગમાર્ગનું અવલંબન કર્યું. અને જે વિદ્યાધિકારી નથી તેણે તો નવા જન્મ જ લેવાનો રહે છે. આ વાક્યમાં શુદ્ધાદિ કે જેને વેદાધ્યયનને નિવેધ છે તેની વ્યવસ્થિત અંચકારે પ્રતિષેધાત્મક એ પદ વાપરી કરી છે અર્થાત્ એ નિવૃત્તિ કરવા એ પદ એમણે વાપર્યું છે. એ સ્પષ્ટ દર્શાવે છે કે વિદ્યાધિકારી અને વિચારસમર્થ એ બે પદોથી એની નિવૃત્તિ થઇ શકે તેમ નથી. જો એ બેમાંથી કોઈએ એની નિવૃત્તિ થતી હોત તો આ તૃતીયાપદ વાપરવા જરૂર રહેત નહિ. તેથી શુદ્ધાદિ સર્વ બ્રહ્મ-વિદ્યાના અધિકારી અને તીલ્લુભતિ હોઇ શકે છે એ આ અંચકારનું માનવું છે એ સ્પષ્ટ થાય છે. શુદ્ધાદિ સંસ્કારને યોગ્ય નથી અને સંન્યાસ લેવાનો શુદ્ધનો અધિકાર નથી એ સર્વ શાસ્ત્ર-સંમત છે. તેથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આ સાંકર વેદાન્તી યતિના મતપ્રમાણે જે સંન્યાસી નથી તેવા પણ તત્ત્વજ્ઞાનના અધિકારી છે, તેવા પણ તત્ત્વજ્ઞાની થઈ શકે છે. છતાં એ સંબંધમાં આગળ વિસ્તારથી વિવેચન આવનાર છે તેથી અત્ર સદજ લક્ષ જ દોરીએ છીએ.

આ પ્રમાણેનો જે વિદ્યાધિકારી તેણે જ વેદાન્ત શ્રવણ કર્યું એ સાંકર વેદાન્તની અને શ્રુતિની આજ્ઞા છે. એ મુરખ જે વેદાન્ત શ્રવણ કરે છે તો એ વેદાન્તનું રહસ્ય સમજે છે, વેદાન્ત એને જ પોતાનું પેટ ખુલ્લું કરી દેખાડે છે. આ વિદ્યાધિકારી ત્રિવાર્ણિક પ્રગળા સર્વ આશ્રમીઓ જોયો વિરાગઆદિ સંપન્ન હોય તે છે. પણ વેદાન્તશાસ્ત્રનો હિંદિમ છે કે ચાદ્દામીમાવના તાદ્દશીસિદ્ધિ-જેવી ભાવના તેવી સિદ્ધિ. સાંકરવેદાન્તપ્રમાણે આપું જગત્ત્વ એ મનુષી જ ખડું થયેલું છે, અને એવી સિદ્ધિમાટે જ વેદાન્તશાસ્ત્ર અધ્યાસવાદપર મોટા ભાર મૂકે છે. તેથી આ વિદ્યાધિકારી પણ જે મોહાંધ થઈ એવું સમજે છે કે હું એનો અધિકારી નથી, મને બ્રહ્મવિદ્યાનો અધિકાર નથી તો એ મતિમંદ પ્રાપ્ત અધિકારને પ્રુચ્છે છે. સાંકરવેદાન્તના નિયમપ્રમાણે સર્વ આશ્રમીઓ વિદ્યાધિકારી થઈ શકે છે છતાં કોઈ મોહવશ જન્તુ એમ માને કે સંન્યાસીને જ બ્રહ્મવિદ્યાનો અધિકાર છે તો એ સ્પષ્ટ છે કે એ જન્તે જે સંન્યાસી નથી હોતો તો એ વેદાન્તનો અનધિકારી થાય છે. આમ છતાં અધિકારીએ જ વેદાન્તનું શ્રવણ કર્યું એ શાસ્ત્રની આજ્ઞાને ઉલ્લંઘી જે તે વેદાન્ત શ્રવણ કરે છે તો શું થાય છે ? તે સંસ્કારી ઓત્તા થાય છે પણ તે સંસ્કાર તે શાસ્ત્રની આજ્ઞાના ઉલ્લંઘનથી પોડો પાપ સંસ્કાર છે. અને એ પાપ પ્રતિજ્ઞાલક્ષ જ થાય છે તેથી જેમ ગદલિના ઉપર શકરોની શુણ્ણી શુણ્ણો લાદવામાં આવે છતાં તે બીચારું મદ પ્રાણી તે ભારમાત્રને વહન કરનાર થઈ રહે છે અને શકરોના મિષ્ટ સ્વાદથી વચ્ચિત જ રહે છે તે પ્રમાણે આ અનધિકારી થયેલો પાપ સંસ્કારી ઓત્તા વેદાન્ત શ્રવણ કરે છે તો વેદાન્તમાં ચારે દિશાએ તેને કાળી ચૌદશની શત્રિ દેખાય છે, જ્યાં ત્યાં અધિકાર અને બ્રહ્મિ તથા વ્યામોહ પ્રતીત થાય છે, વેદાન્તના સત્ય સિદ્ધાન્તોનું રહસ્ય તેના લક્ષમાં આવ્યું નથી, અને માત્ર પોથીઓના કારને મિથ્યા વહન કરનાર તે પ્રાણી સુત્રો દયાપાત્ર થઈ રહે છે. આવા અનધિકારી પુરુષો આમ નિર્પિદ્ધ છતાં વેદાન્ત શ્રવણ કરી જ્યારે લોકને પોતાના નુકાનને લાંકર ખુલ્લો કરવા આગળ આવે છે ત્યારે સુદા સજગ્યનો તેમના અનધિકારને જોઈ તેમના અંતરમાં પ્રસરેલા તપચ્છી આશ્ચર્ય પામતા નથી, પણ તે પોતે કરેલા પાપનું ફળ ભોગવે છે એમ જાણી તેને દયાપાત્ર ગણે છે અને પુત્રનું દાન કરવા તત્ત્વર થઈ મિથ્યા કાલ્યાણલ મયાવનાર વર્ષવરોનું સ્મરણ કરાવનાર આ

પાતા નીવરે છે. ઉદ્યોગમાં અથવા ધધામાં પોતાની હોંશિયારીવડે તેઓ ઘણી વાર વિજયી થાય છે, અને પુષ્કળ દ્રવ્ય મેળવે છે. તેઓ પોતાની તથા પોતાના મિત્રોની ગુમ વાતો મરી ગય તો પણ કોઇને કદી કહેતા નથી. તેઓની આલુચ્છાલુ જો અવ્યવસ્થા પ્રવર્તતી હોય છે, તો તેઓનાથી અભ્યાસ અથવા કશું કામ થઇ શકતું નથી. કોઈ પણ કાર્યની યોગતા ઘડી કાઢવામાં તેઓ બહુ કુશળ હોવાથી, જે કંઈ કામ કરવાનું તેઓ માથે લે છે, તે કામ બહુ ઉત્તમ પ્રકારે તેઓ કરી શકે છે. ધધાનાં સાહસ એવામાં તેઓ હોંશિયાર હોય છે, અને તેવાં સાહસમાં ઘણી વાર વિજય મેળવી તેઓ પુષ્કળ દ્રવ્ય એકઠું કરે છે.

આ રશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યો વસ્ત્રો પહેરવામાં ઘણાં સાદુસર રહે છે; તેમાં સ્ત્રીઓ તો તે સ્વઅંધમાં ખાસ કરીને બહુ જ સીપારીયણો હોય છે. તેઓને વસ્ત્રોની નવી તરેહની પહેલ કાઢવી બહુ ગમે છે. સપ્તળી રશિઓનાં મનુષ્યોમાં આ રશિનાં મનુષ્યો અત્યંત લલકારાળાં-વસ્ત્રો પહેરનારા હોય છે.

પોતાનાં કુટુંબનાં મનુષ્યોઉપર તેઓ બહુ જ પ્રેમ રાખે છે, અને તેમના સુખને માટે અત્યંત કાળજી ધરાવે છે. તેઓને પોતાના ઉચ્ચ કુળનું બહુ અભિમાન હોય છે.

કોઇ કોઇ વાર તેમનામાં હિંમત અને એક ચિત્તથી ઉદ્યોગ કરવાનો રણુ કંઈક ઓછો હોય છે, તો પણ તેઓ ઉત્તમ અને મહાન્ થવાની ઉચ્ચ અભિલાષાને ધરનારા હોય છે. ઉચ્ચ લક્ષ્યને પ્રાપ્ત કરવાનો પરિશ્રમ કરવામાં નડતાં વિદ્રોધી તેઓ સહેલાઈથી નાદિંમત થઇ જાય છે, પરંતુ આ રશિના વધારે કેળવાયલા અને જુદિમાન્ મનુષ્યોમાં આ દોષ જોવામાં આવતો નથી.

ઉત્તમ ગ્રંથોના અભ્યાસથી, ઉત્તમ સંગીતથી, વિચારથી અને અવગોચરની વિદ્યાન, તત્ત્વજ્ઞ, તથા રાજનીતિજ્ઞ થવાય છે, તે વાતને આ રશિનાં મનુષ્યો સારી રીતે સમજતાં હોય છે. તેઓમાં સ્વભાવથી જ અત્યંત સૂક્ષ્મ વિવેકશુદ્ધિ હોવાથી તેઓ ઘણીવાર અત્યંત ઉત્તમ લેખક, વક્તા, ગાયક, કવિ, તત્ત્વજ્ઞ અને રસાયનશાસ્ત્રી નીવરે છે. વર્તમાનપત્રોના તંત્રીતરીકે પણ તેઓ ઘણી વાર સર્વોચ્ચ નીવરે છે. વ્યાપાર વગેરે ધધામાં પણ તેઓ અત્યંત વિજયી નીવરે છે. પુરૂષ વાંચવામાં પણ તેઓ બહુ જ ઓક્સ અને કુશળ હોય છે.

તેઓનામાં આશાનો ઝોલ વેગથી વહેતો હોવાથી તેમ જ તેઓ બળવાન તથા ઉન્નાદથી ભરેલા હોવાથી કોઇ પણ પ્રસંગમાં પરાજય મળતાં અથવા કંઈ કંઈ બાબતો પડતાં તેના સામે કેમ ટકર ઝીલવી, તે તેઓને આવડે છે. પ્રયોધને પામેલા આ રશિના મનુષ્યો કશાથી નિરાશ થતા નથી. તેઓ સુખપૂર્વક અને સહેલાઈથી વિભોનો જય કરી શકે છે. તેઓ સમયનો દુરુપયોગ કરતા નથી, અને ઉન્નતિને સાધનાર ગમે તે કાર્યમાં સર્વદા યથાપણ રહે છે. એને સમાવેલા વખત મુદ્દયવાન્ મોતી અથવા રત્નકરતાં પણ અધિક કિંમતી છે, તે તેઓ બીજા કોઈ પણ રશિનાં મનુષ્યો કરતાં વધારે સારી રીતે બાંધતા હોય છે.

તેઓ દેવજ જટલાદી હોતા નથી. તેમ દેવજ ગૈતન્ધવાદી હોતા નથી, પરંતુ મૌર્ય માર્ગમાં પહેલાશ હોય છે. જટ અને ગૈતન્ધ બનેલી અર્થાત્ વ્યવહાર અને પરમાર્થ બનેલી અગ્રય તેઓ સ્વીકારનારા હોય છે. તેઓ સંસારમાં દેવજ સ્ત્રીપત્ની જતા નથી, તેમ સંસારને નકામે ગણી તેના ત્યાગ કરનાર હોતા નથી. તેઓ આશાનો ઉદાર કરવામાં સારીને બુદ્ધી જતા નથી, અર્થાત્ તેનો વિનાશ કરી આશાનો ઉદાર કરતા નથી, પણ આશાનો ઉદાર

કરવાનાં સાધનો સાધવાસાથે શરીરનું ઉત્તમ પ્રકારે રક્ષણ કરનાર હોય છે. પરમાર્થમાં આગળ વધેલા આ શશિના મનુષ્યો મનુષ્યજીવનના સ્વરૂપનો તથા આત્માના અમરત્વનો ઉત્તમ પ્રકારે યોગ્ય કરવાના સામર્થ્યવાળા હોય છે.

તેઓ વ્યર્થ તરંગોમાં સમયને યુમાવી નાંખતા નથી, પણ કાંઈ ને કાંઈ ઉપયોગી કાર્યોમાં જ રમ્યાપરમ્યા રહે છે. સુખ અને દુઃખ પોતાનાં જ સારાં અને નહારાં કર્મનું ફળ છે, એ તેઓ સારી રીતે સમજતા હોય છે, અને તેથી શુભ પ્રગતિ પ્રકટાવનાર પ્રયત્ન કરવા તરફ જ તેમનું મન વળેલું રહે છે.

અભ્યાસથી ઉચી આધ્યાત્મિક શક્તિઓ તેઓનામાં સત્વર પ્રકાશી નીકળે છે, અને તેથી કોઈ પણ પ્રાણીપદાર્થનાં આંતર લક્ષણોને તેઓ તત્કાળ જાણી જાય છે. કોઈ દિવસ ન જોયેલા મનુષ્યના સજ્જા દોષોને, તેને જોતાં વારને જ તેઓ જાણી જાય છે. આધ્યાત્મિક પ્રદેશમાં નહિ પ્રવેશેલા આ શશિના મનુષ્યો ખીજાની બહુ જ મનસ્વીપણે સખત ટીકા કરનારા હોય છે, કારણ કે સજ્જા મનુષ્યો - પૂર્ણ અને કરી પણ ખોડખાંપણવિનશ્વત્તા હોવાની તેઓ આશા રાખનારા હોય છે.

આ શશિનાં જ મનુષ્યોએ પોતાની માનસિક તથા આધ્યાત્મિક શક્તિઓને સરખા પ્રમાણમાં કેળવી હોય છે, તેઓ બહુ જ ઉત્તમ પ્રકારના નીચાં છે, તથા તેઓ જગતનું બહુ જ કંટાળુ કરી શકે છે. તેઓ સ્ત્રી કે પુરુષ ગમે તે જાતિમાં હોય છે તોપણ આશ્ચર્યકારક રીતે લાંબવયવાળા, અન્યને પોતાના પ્રતિ આકર્ષનારા, અને પ્રતાપી હોય છે. તેઓ આખા જગતને કદાચ પોતાની આંગળીના ટેરવાઉપર નથી નમવી શક્તા, તોપણ આખી પ્રગતિ તે નિયંત્રી શકે છે જ.

આખા વિશ્વમાં સર્વેન પૂર્ણ વ્યવસ્થા તથા એક જ વ્યાપી રહ્યાં છે, અને વારંવાર ઉપર-ચોટીયા વિચારથી જે ખોટાજેતુ જણાય છે, તે શુભ જ હોય છે, એવું આ શશિનાં મનુષ્યોને જ્યારે જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે તેમની ઉત્તરિત બહુ ત્વરાથી થવા મરે છે. જ્યાં સુધી તેમના આંતરકણમાં સર્વેન વ્યવસ્થાનું ભાન રહે છે, ત્યાં સુધી તેમનું આરોગ્ય સારું રહે છે. અવ્યવસ્થાનું ભાન, એ તેમના આરોગ્યને ખગાડનાર છે. જે સ્થળોમાં નિસ ક્ષણ અને કોઈ પવર્તિ રહ્યાં હોય છે, તેવાં સ્થળોમાં ગમે તેવો સારો ખોટાક ખાવા છતાં પણ તેમને કંશે જ લાલ થતો નથી.

આ શશિના મનુષ્યોના શરીરનો બાંધ મજબૂત હોય છે. ઉંઝાદમાં તેઓ મધ્યમ પ્રમાણના અથવા તેથી સહજ વધારે હોય છે. તેમનું મુખ લંબગોળ અને તેમનામાં રહેલી બળવાન શુદ્ધિનું ભાન કરાવનાર હોય છે. તેમનો સ્વર મધુર હોય છે, તથા તેઓનું વર્તન વિનયથી ભરેલું હોય છે.

આ શશિનાં મનુષ્યોને અન્યનો અધિક પરિચય બિલકુલ પ્રિય હોતો નથી, અને તેથી પોતાના સાંપત્તિઓને અને મિત્રોને પસંદ કરવામાં તેઓ બહુ જ ચોક્કસ રહે છે. તુલા, ધન, અથવા પોતાની જ શશિમાં જન્મેલા મનુષ્યોની મિત્રતા તેમને અનુકૂળ આવે છે. શ્રીમંત અને પ્રસિદ્ધ પુરુષોનો સહવાસ પણ આ મનુષ્યોને બહુ ગમે છે.

ખીજાઓના ઉપર હંકુમત ચલાવવાનો સ્વભાવ, ખીજાઓનાં કામમાં માથું મારવાની ટેવ, અને સામાના હોય અને ખામીઓઉપર નિરંકુશપણે અખંડ ટીકા કરવાનો સ્વભાવ; એ આ મનુષ્યોના મોટા દોષો છે. તેઓને પોતાના દોષો જણાતા નથી, અને કોઈ જણાવે છે તો તેને તેઓ સ્વીકારતા નથી.

કન્યા રાશિનાં મનુષ્યોને ધન અને પદવીનું મિથ્યા માન હોય છે. આ રાશિનાં અશિદ્ધિત મનુષ્યોમાં ધનવાન હોવાનો ખોટો ડોળ કસારા તથા ખુશામતીયાઓ ઘણા મળી આવે છે.

તેઓને પોતાના મનથી માની લીધેલા ઘણા રોગો અને દરદો હોય છે. નિત્ય દવા લેવાની જરૂરને તેઓ દબણે સ્વીકારનારા હોય છે, અને પૈસા કે રોગરની સલાહ લીધાવિનાનો તેમનો એક પણ દિવસ ખાલી જતો નથી. ખરી રીતે જોતાં આ રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોને દવા લેવાની જરૂર જ હોતી નથી; અને પૈથથી તથા આપધથી દૂર રહેવાથી તેઓ પોતાનું આ રોગ્ય વધારે સારી રીતે જાળવી રાકે તેમ છે. દુરસ્તને અસુરંગ વર્તન, એ જ તેઓનું કરી નિષ્ફળ ન બન્ય એવું ઔષધ છે. પ્રત્યેક પ્રાણીપદાર્થને પીંખી નાંખવાના તેમના અથોમ સ્વભાવથી તેમનું ચિત્ત અવ્યવસ્થ થઈ બન્ય છે, અને આમ થતાં તેઓ ધારે છે કે તેઓ ઘણા જ માંદા પડી ગયા છે. બીજાઓની અચંત રીકા કરવી, અથવા બીજાઓના કામમાં માથું મારવું, એ અચંત હનિકારક છે, અને તેમ કરનારને તુલસાન થયા વિના રહેવું જ નથી. આપણા માનવબંધુઓનાં ખોટાંરણાં કાઢવા માટે, અથવા સ્વતંત્રણે તેઓના કામ કરવાના પ વિવ્ર દક્ષિણ તરણ મારવાને પરમેશ્વરે આપણને શક્તિ નથી, અને તેથી કરીને કમ્પરી નિયમનું ઉદ્ધાધન કરનારને હાનિ થયા વિના રહેતી જ નથી.

ખોટાંરણાં કાઢવાના અને ઘાતપુસડ કરવાના સ્વભાવવાળા ઘણા કન્યારાશિના મનુષ્યો ત્યાં બન્ય છે ત્યાં રંગમાં ભંગ કરી મોકે છે. બીજાઓને સંતાપ, પીડા અને નિરાશા ઉત્પન્ન કરવાથી આ મનુષ્યોના પોતાના વિચારો પણ વિકારવાળા થઈ બન્ય છે, અને તેમ થતાં તેઓનું જીવન દુઃખમય થઈ બન્ય છે. વાયુ તત્ત્વની અને અમિતત્ત્વની રાશિઓમાં જન્મેલાં મનુષ્યોને આ રાશિનાં મનુષ્યોથી ઘણી વાર બહુ સંતાપ થવાના સંભવો આવે છે.

પૂર્વે કલ્યાણમાણી તેઓ પોતાના દોષોનો કદી પણ સ્વીકાર કરતા નથી, એટલું જ નહિ પણ ઘણી વાર પોતાના નિર્દય વાક્યપ્રહારથી તેઓ સામાનાં મર્મસ્થાનોને છેદે છે, અથવા કોઈ કોઈ વાર તેમના પ્રાણ પણ લે છે, તે વાતને પણ તેઓ જાણતા નથી. બીજાઓના હિતને માટે અમે આવી પ્રયત્તિ કરીએ છીએ, એમ તેઓ માને છે; પરંતુ પોતાની આવી પ્રયત્તિથી જગતમાં કેટલાનાં હૃદયને તેઓ વ્યર્થ વીધે છે, એ જો તેઓ જાણે તો તેઓ મરણપર્યંત માન વ્રતને સેવ્યા વિના રહે જ નહિ.

તેઓને અમુક પ્રસંગમાં આમ જ થશે, એવું ભવિષ્ય કહેવાની ઘણી વાર શક્તિ થઈ આવે છે; પરંતુ આ ભવિષ્યકથન બહારના દેખાવઉપરથી જ તર્ક કરીને ઉપજાવી કાઢેલું હોવાથી ઘણી વાર ખોટું પડે છે.

બહારની ટાપટીપટિપડ આ રાશિનાં મનુષ્યોને ભારે માંદા હોવાથી, તથા બહારથી સારા દેખાવાની તેમને પ્રજ્ઞા ઈચ્છા રહેતી હોવાથી, તેઓને ઘણી વાર ખોટો હાથમાઠ તથા ડોળ કરવો પડે છે, અને તેના નિભાવને માટે તેઓ ખરબચટાં ઉંડા ખાણમાં ઉતરી જઈ દેવાદાર થઈ બન્ય છે. આ દેવાઓથી તેઓ કેમે ક્યાં છુટા થઈ રાક્ષા નથી.

ખારે રાશિનાં મનુષ્યોમાંથી માન આ રાશિનાં મનુષ્યો જ સ્વાભાવિક રીતે સવગા પ્રકારના રોગથી મુક્ત હોય છે, અને તોપણ તેઓ હમેશાં પોતાને માંદા ધાર્યા કરે છે, અને જે ઘાનો અને દવાઓનો પીછો છોડતા નથી. પરંતુ નીચી જમિનમાં હવન શાળતાં છતાં પણ તેમને પૈસા કે દવાની જરૂર પડે એવું હોવું જ નથી. થાક લાગતાં અથવા મંદવાણું ખોડે

જ્ઞાન થતાં, થોડા કલાક જો કુદરતની સંગતિમાં તેઓ ગળે છે તો પાંછા તરત થોડાજેવા ટકાર થઇ જાય છે. હરીયાળાં ફોનો, નવપલ્લવિત વૃક્ષો, રમણીય પુષ્પોથી મનોહર ભાસતાં ઉપવનો, તથા વિવિધ સ્પષ્ટસૌંદર્યના દેખાવો એ તેમના સર્વ પ્રકારના વ્યાધિઓ ટાળનાર રામ-જાણુ ઔષધી છે. આ રાશિમાં જન્મેલાં સ્ત્રીપુરુષોનું સૌંદર્ય અને યુવાવસ્થા દીર્ઘકાળપર્યંત ટકો રહે છે. સામાન્ય બુદ્ધિવાળા કન્યાસરિનાં મનુષ્યના દેખાવમાં ત્રિશધી સાઠ વર્ષથીમાં કરી જ ફેરફાર થયેલાં જોવામાં આવતો નથી. જેઓ અત્યંત છે તથા દવાના રંગ નિરંતર ગળામાં રેડ રેડ કરે છે, તથા જેઓ ખાવાપીવામાં અમિતાહારી છે, તેમને આ નિયમ લાગુ પડતો નથી, પરંતુ તે વિનાનાં સ્વચ્છાં જ કન્યાસરિનાં મનુષ્યો, જાણે તેમણે અમૃતપાન કર્યું હોય તેમ લાંબા સમયસુધી યુવાન રહે છે, અને વૃદ્ધાવસ્થાને અટકાવી શકે છે.

• • આ રાશિમાં જન્મેલાં જે મનુષ્યો ખાતપાન વગેરેમાં અમિતાહારી અને જે કાળજીવાળા થાય છે, તેમને જરૂરના અને જ્ઞાનતત્ત્વોના ખાસ વ્યાધિઓ થાય છે. તે વ્યાધિઓને અટકાવવા અથવા યસા દેવા, એ તેમના પોતાના જ હાથમાં છે. આ ક્યન એકલા કન્યાસરિનાં મનુષ્યોના સંબંધમાં છે, એમ કંઈ નથી, પણ બુદ્ધિમાન સર્વ મનુષ્યોના સંબંધમાં છે. વ્યાધિ એ પોતાની જાણથી જ થાય છે, અને જુલ એ અજ્ઞાનના પરિણામ હોવાથી જ્ઞાન એ સર્વ પ્રકારના વ્યાધિનો અને દુઃખનો અમેલ ઉપાય છે, એ સદૃશ સ્પષ્ટ થાય છે; અને આત્મજ્ઞાન એ સર્વ જ્ઞાનોમાં શિરોમણિ જ્ઞાન હોવાથી વ્યાધિ, દુઃખ, પાપ, અને મૃત્યુને ટાળવા ઇચ્છનારે પોતાના આત્મસ્વરૂપનું જ નિરંતર ચિંતન કરવું. વ્યાધિ એ મૃત્યુનું કાર્ય છે, અને મૃત્યુ એ પરતંત્ર હોવાથી તથા આત્મા સ્વતંત્ર હોવાથી આત્મચિંતન કરનાર વ્યાધિ ઉપર અંકુશ પ્રાપ્ત કર્યો વિના રહેતો જ નથી.

• પોતાની ઉન્નતિ કરવાને માટે આ રાશિમાં જન્મેલા મનુષ્યોએ જગતમાં કર્યું જ નિર્દોષ અને પૂર્ણ નથી, એવો વિચારવડે નિર્ણય કરીને પોતાના દોષોને જાણવા અને ઓળખવા જોઈએ. જે ખારીક દૃષ્ટિથી બીજાના દોષો તેઓ શોધી કાઢે છે, તે જ દૃષ્ટિને તેમણે પોતાના હૃદયમાં નાંખી, તેમાં રહેલી ખામીઓને વીણી વીણીને બહાર કાઢવી જોઈએ. તરવારના ધા કરતાં પણ વચનનો ધા વધારે ખરાબ છે, અને રાત્રીના ધા વહેલા રજાય છે, પણ વાણીના ધા મરણપર્યંત રજાતા નથી, એ વાતનો વિચાર કરી, કોઈને પણ કદાચન કહેતાં તેમણે ધણી જ સાવધાન રહેવું જોઈએ. પ્રત્યેક પ્રસંગને પોતાના ઉપર લાગુ પાડીને પછી જ બીજાઓને ન્યાય આપતાં તેમણે શીખવું જોઈએ. દ્રવ્ય, પદાર્થ, બહારનો કાંઈ માંડ વગેરેથી અંજાઈ ન જતાં સત્ય, સદૃશ્ય, અને વાસ્તવિક યોગ્યતાને માન આપવાનો અને વખાણવાનો તેમણે અન્યાસ પાડવો જોઈએ. પ્રમાણિત ઉદ્યોગમાં જોડાતાં તેઓએ કદી પણ શરમાવું ન જોઈએ. આ રાશિની સ્ત્રીઓને ઘોડાં શેઠાણીમાં ખપવાનું થવું ગમે છે, અને તેથી પોતાના ઘરમાંથી કચરો કાઢતાં કે વાસણો માંજતાં કે એવું જ કાંઈ કામ કરતાં કોઈ તેમને ન લુચ્છે તેની તેઓ ધણી સંભાળ રાખે છે; અને આવું કામ કરતાં જો તેમને કોઈ લુચ્છે છે તો તેમને મરવા જેવું કષ્ટ થાય છે. આ રાશિનાં મનુષ્યોને પોતે ઉદાર છે, એવું બીજાને દેખાડવાનું બહુ ગમે છે, અને તેથી પોતાની કરકસરને શુભ ગણવાનો પ્રયત્ન કરે છે, અને પોતાનું ખિન્નું ખાલી થયા છતાં તે વાત કોઈને જાણુવ દેતા નથી. આ સ્વભાવને તેઓએ જિતીને નિખાલસ મનના થવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, અને લોકો આપણને ગરીબ જાણશે તો આપણી પ્રતિજ્ઞા ઓછી થશે, એવા ઝોટા લવને જિતવો જોઈએ.

ધનથી અને શુદ્ધિના વ્યાપારથી જે સુખો મળે છે, તેના કરતાં વધારે લાભ અને વધારે શ્રેષ્ઠ કોઈ અન્ય પ્રકારનું સુખ છે, એવું જ્યારથી આ રાશિનાં મનુષ્યો સમજવા માંડે છે, ત્યારથી આધ્યાત્મિક વિષયમાં તેઓની ઉન્નતિ બહુ વેગથી થવા માંડે છે; અને વ્યવહારમાં જે સ્વભાવથી તેઓ સર્વની અપીલિતા પાત્ર થઈ પડ્યા હોય છે, તે જ સ્વભાવ પરમાર્થમાં તેમનો મરમ હિતસાધક થઈને, સર્વનું કલ્યાણ કરવાનું મહાન સામર્થ્ય તેમને આપે છે. તેઓની પૂર્વોક્ત તીક્ષ્ણ વિવેકશુદ્ધિ આધ્યાત્મિક પ્રેમથી અને અન્યનું હિત કરવાની ઇચ્છાથી ગોલાય છે ત્યારે તેઓ ધણા વિશ્વાસપાત્ર અને પ્રોત્સાહને વધારનારા થાય છે. આ દિશ્વિતિમાં તેઓ પોતે ઉન્નતિનાં વધારે ઉંચાં અને ઉંચાં પગથીયાં પ્રાપ્ત કરતાં જાય છે, એટલું જ નહિ પણ ખીખાં ધણાં મનુષ્યોને પોતાની પાછળ ઉન્નતિમાં આકર્ષી આણે છે.

આ રાશિનાં મનુષ્યોએ પોતાની જ રાશિનાં મનુષ્યો સાથે લગ્ન કરવું, જે મુખ્યત્વે ઉપજીવનાર છે. સમાન ભૂમિકાવાળાં અને કન્યારાશિનાં સ્ત્રીપુરુષનું લગ્ન સર્વદા સુખ અને શાંતિને જ પ્રકટાવે છે. સરખી રાશિ છતાં પણ લગ્નમાં સ્ત્રી પુરુષે કુળની, વ્યાવહારિક રિયતિની અને શુદ્ધિની લગભગ સમાનતા જોવી જોઈએ. કન્યા અને પુરુષ રાશિનાં લગ્નથી શુદ્ધિવાળી પ્રગ્ન થાય છે, પણ તે શરીરે જોઈએ તેવી બળવાન થતી નથી. કન્યા અને ધનરાશિનાં લગ્નથી અસાધારણ શુદ્ધિવિભવવાળી અને અપૂર્વતાવાળી પ્રગ્ન ઉત્પન્ન થાય છે.

આ રાશિમાં જન્મેલાં બાળકો કુદરતનાં સાચાં બાળકો હોય છે, કેટલીક વસ્તુઓ ઉપર તેમને પ્રબળ લાવ હોય છે, અને કેટલીક વસ્તુઓ ઉપર પ્રબળ અભાવ હોય છે. તેઓનું નિશ્ચયબળ બહુ ભારે હોય છે. તેઓનામાં તીવ્ર વિવેકશુદ્ધિ અને સમગ્રજ્ઞ હોય છે. છેક નાનં પછમાંથી જ તેઓની શુદ્ધિ ધંધામાં દોડતી દેખાય છે. સંસારમાં રહેલાં હુડો તરફ અથવા તેઓના મિત્રોના દોરો તરફ તેઓનું ધ્યાન દીધે પણ એટલું નહિ જોઈએ, કારણ કે તેથી લાભ થવાને બદલે હાનિ જ થાય છે. તે તરફ તેમનું ધ્યાન એવાયિના જ આગળ ઉપર એની મેળે તેનો તેમને જોઈએ તેટલો અનુભવ થયા વિના રહે તેમ નથી. શુદ્ધિમાન માયાપોષ એ સંસારમાં અને પ્રાણીપદાર્થમાં રહેલા શુભ અને સાંદર્ય ઉપર જ તેમનું ધ્યાન એવાય એમ કરવું જોઈએ. નાનપણથી જ તેમને સંધ્યા મનુષ્યોમાં શુભને જોવાનો અને સપળી જ વસ્તુઓમાં સાંદર્ય અને શુદ્ધિ જોવાનો બોધ આપ્યા કરવો જોઈએ. ખીલ્લોને માટે જોઈ અભિપ્રાયો બાંધતાં જે તે રીતે તેમને વાર્તા જોઈએ; તેઓને કુદરતનો અભ્યાસ કરવો બહુ મહે છે. આથી તેમને એક નાની સરખી વાડી સોંપી દેવી જોઈએ, અને તેમાં તેમને દાણે છેડાને રોપાવવા, અને ઉછેરાવવા જોઈએ. વળી તેમને સંગીત કળાનું શિક્ષણ આપવું જોઈએ. સારી ચોપડીઓ અને સારા આનંદ મિત્રોના સહવાસમાં પણ તેમને રાખવાં જોઈએ. તેમને પોતાનું શરીર સ્નાન વગેરેથી સ્વચ્છ રાખતાં શીખવું જોઈએ. ખનતા ચુંદી તેમને કદી પણ દવા અથવા ઔષધ ન આપવું. સ્વચ્છ દવા, સ્વચ્છ ખોરાક, દીર્ઘ શ્વાસ પ્રશ્વાસ થાય એવી કસરતો, માથા ભરેલું વર્તન, માતાપિતાનો શુદ્ધ પ્રેમ, અને માનસોપચાર એ જ આ રાશિનાં બાળકોનાં ખરું અને કુદરતી ઔષધો છે.

આ રાશિનો રત્નમિ શુભ છે. લાલ ચક્રમક (Jasper) અને એક નતતું (Jade) (hyacinth) એ તેનાં રત્નો છે. આદમાની છાંટવાળો કોનેરી અને કોનો, એ તેના રંગો છે. (અપૂર્ણ).

અંતરમાં રહેલું અમર્યાદ સામર્થ્યવાન કંઈક.

મનુષ્યની અંદર એવું કંઈક રહેલું છે કે જે વડે તે તેને જે જોઈએ તે પ્રાપ્ત કરી શકે છે. સંજિના આજ સુધીના ઇતિહાસથી આ વાત નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય છે.

પશુ, પક્ષિ વગેરે મનુષ્યથી ઉતરતી જાતિનાં પ્રાણીઓસાથે મનુષ્યની સરખામણી કરતાં તત્કાળ જ આપણને આ વાતની સત્યતા જણાઈ આવે છે. હમરો વર્ષથી પશુઓ જ્યારે તેની તે તેની જ સ્થિતિમાં રહ્યાં છે, ત્યારે મનુષ્યો આગળ ને આગળ વધ્યાં જ ગયાં છે.

જેની જેની મનુષ્યને ઇચ્છા થાય છે, તેને તે મેળવ્યાવિના રહેતો જ નથી. આજે તેને તે નથી મેળવી શકતો તો કાલે, કાલે નથી મેળવી શકતો, તો પરમ કિસ્સે, એક વર્ષમાં નથી મેળવી શકતો તો સેંકડો વર્ષે, ગમે ત્યારે પણ તે તેને મેળવે જ છે. તેનામાં એવું કંઈક રહેલું છે કે જે તેને દુઃખાપ અને દુર્લભ ગણાતી વસ્તુઓ પણ સુસાધ્ય અને સુલભ કરી આપે છે.

તેનામાં રહેલી આ અગમ્ય શક્તિને શાસ્ત્રો મન કહે છે. મનવડે તે શું કરી શકશે, અને શું નહિ કરી શકે, તે કહેવાને કાર્મ સમર્થ નથી. અનુભવથી સિદ્ધ થઈ ચુક્યું છે કે તે સધળું જ કરી શકે છે. તેનામાં સધળું જ સામર્થ્ય રહેલું છે, પણ તે કાલમાં શુદ્ધ રહેલા અગ્નિના જેવું અપ્રકટ છે. પ્રયત્નથી પ્રકટ થયાં વિના તે બહાર નીકળતું નથી. તેને પ્રકટ કરવાની કળામાં જ સર્વ સિદ્ધિઓની કુચી રહેલી છે. જેને તે પ્રકટ કરતાં આવડે છે, તે ઇશ્વરોનો ઇશ્વર થાય છે.

મનુષ્યે જે કંઈ મેળવ્યું છે, અને હવે પછી મેળવશે, તે સધળું આ મનના સામર્થ્યને પ્રકટ કરવાથી મેળવ્યું છે, અને મેળવશે. મનને જો તે મુઠારે છે, તો તેનું સર્વ મુઠારી બીય છે; મનપ્રતિ જો તે બેદરકાર રહે છે, તો તેની સધળી જ બાહ્ય ધૂળધાણી મળી બીય છે. તેને ધાસના ક્રિયામાં પૂરી મૂક્યો હોય છે, પણ જો તેના મનના ઉપર તેણે અંકુશ મેળવ્યો હોય છે, તો ધાસના ક્રિયાને સ્થાને તે સુવર્ણના મહાલયો અથ્થ સમયમાં આકર્ષી આણે છે, અને સુવર્ણના મહાલયમાં તે હોય છે, પણ તેના મનનું સામર્થ્ય કેમ પ્રકટ કરવું તે જો તે બાંધતો નથી હોતો તો મહાલયને સ્થાને અથ્થ સમયમાં તે ધાસનું ક્રિયાનું આણી મૂકે છે. આથી જ સન્શાસ્ત્રો પોકારી પોકારીને વારંવાર કહે છે કે સધળા પ્રકારના મનુષ્યને સધળા પ્રકારના દુઃખનું કદંચુ અન્ય કાર્મ નથી, પણ આપણું મન જ છે.

સુખ અને દુઃખનું કારણ મન છે, એમ અસંખ્ય મનુષ્યો માને છે, અને કહે છે. તથાપિ કોઈક જ વિચારવાનું આ વાક્યનો વિચાર કરી, સુખને પ્રાપ્ત કરવા પોતાના પ્રયત્નના વેગને મનપ્રતિ વાળે છે. મન એ મુખનું કારણ છતાં, અને સુખને મેળવવાને સધળા જ ઇચ્છતા છતાં કોઈક જ આ સંબંધમાં પોતાનું કર્તવ્ય જાણે છે, તે બાંધવાનો પ્રયત્ન સેવે છે. સોમાંથી નિઃવાર્ય મનુષ્યો પોતાનું પાંડિત્ય દર્શાવવાને આ વચન જ્યાં ત્યાં જોડે છે; આ વાક્ય બોલતાં છતાં પણ પોતાનું ધવન તો તેઓ ચલાવતા હોય છે, તેમ જ ચલાવે જાય છે; પોતાને દુઃખ આવતાં છતાં તેનું કારણ મન છે, એવા નામનો પણ વિચાર ન કરતાં, તે દુઃખને દાગવાના બીજા જ ઉપાયો કરવા મગી પડે છે, અને આ પ્રમાણે આ શાસ્ત્રવચન મોટે ભાગે શાસ્ત્રમાં જ પડ્યું રહે છે.

મનુષ્યમાં રહેલું મન નામનું અગમેય કંઈક જો સુખનું અને દુઃખનું કારણ છે એમ અનુભવી પુરુષો વહે છે, અને વિચાર કરનાર સર્વને તે વાતની સાચતા જણાય છે તો પછી મનસંબંધી જાણવાજેલું સમજું જ જાણવાની આપણી પ્રથમ શ્રમ છે, એ શું સહજ સ્પષ્ટ નથી થતું ?

સુખને મેળવવાને અને દુઃખને ટાળવાને આપણે ઇચ્છતા હોવાથી સુખંદુઃખને આપનાર મન સંબંધી વિવિધ વિચારો આ સ્થળે કરવા યોગ્ય ગણ્યું છે.

મન એક જ છે, તથાપિ તે બે પ્રકારે અનુભવમાં આવે છે. એક પ્રકર અર્થાત્ જેના વ્યાપારને જગત્ દશામાં આપણે નિત્ય અનુભવ કરીએ છીએ તે, અને બીજું અપ્રકટ અર્થાત્ જેના વ્યાપારનું આપણે ચચાર્ય લાન કરી શકતા નથી તથાપિ કાર્યવહે જેના સ્વરૂપને આપણે જાણીએ છીએ તે.

પ્રકટ મન ક્રિયા અથવા પુરુષાર્થને કરનાર છે. ક્રિયાને જો બીજકની હિપમા આપીએ તો પુરુષાર્થરૂપ બીજકને ઉગવાની, વૃદ્ધિ પામવાની, અને અતિ દુઃખરૂપે પ્રકટ થવાની ભૂમિ અપ્રકટ મન છે. પ્રકટ મન જે જે ક્રિયા કરે છે, તે સર્વ મનના અંતરના ભાગમાં સ્થિર થાય છે, અને અપ્રકટ મનદ્વારા પોતાનું સ્થાન અથવા નાશ રૂપ જીવને દર્શાવે છે. પ્રકટ મનથી થયેલી પ્રત્યેક ક્રિયા અપ્રકટ મનમાં પડે છે, અને દુઃખરૂપ થઈને પાછી બહાર નીકળે છે. પ્રકટ મન આંખો વાવે છે, તો અપ્રકટ મન કેરીઓ આપે છે; પ્રકટ મન બાવળ વાવે છે, તો અપ્રકટ મન કાંટા આપે છે. પ્રકટ મન જેવી ક્રિયા કરે છે તેવી જ પ્રતિક્રિયા અપ્રકટ મન કરે છે.

અપ્રકટ મન એ હવેથી થતી અસંખ્ય ક્રિયાઓના સંસ્કારોનો કોશ છે. પ્રકટ મન પ્રતિક્ષણ ક્રિયા કરે છે, અને તેના સંસ્કારને આ અપ્રકટ મનમાં નાંખે છે. પ્રકટ મનની ક્રિયા માત્ર અપ્રકટ મનઉપર જ અસર કરે છે; અપ્રકટ મનની ક્રિયા, ક્રિયા કરનાર હવેના આત્મ અણુઉપર અસર કરે છે. મનુષ્યની શારીરિક, માનસિક તથા આધ્યાત્મિક સ્થિતિનું જે કાળે જેવું સ્વરૂપ થયું હોય છે, તે કાળે તેનું તેવું સ્વરૂપ થવામાં તેના અપ્રકટ મનની તેના આત્મ અણુઉપર થયેલી ક્રિયા જ કારણ હોય છે.

શું કરવું યોગ્ય છે, તેના નિર્ણય પ્રકટ મન કરે છે; અપ્રકટ મન ક્રિયા કરવામાં જો છતું શારીરિક બળ તથા માનસ બળ આપે છે.

બહાર પ્રકટ કરવાને મનુષ્યે સમર્થ છે; કારણ કે અપ્રકટ મનમાં જે રૂળ ઉત્પન્ન કરવાના સંસ્કાર નાંખવામાં આવે છે, તે રૂળ તે અવસ્થા ઉપન કરે જ છે.

અપ્રકટ મન એ ઉત્તમ રૂળરૂપ ભૂમિ છે. પ્રકટ મનની પ્રવેશ ક્રિયા, પૂર્વે દલા-પ્રમાણે, એ ભૂમિમાં રોપેલાં ખીજડો છે; અને ખીજડની જાતિપ્રમાણે સારાં અથવા નાશારાં રૂળ પ્રકટાવે છે.

સવગા દૃઢ નિશ્ચયોના તથા સવગી તીવ્ર ઉંડી ઇચ્છાઓના સંસ્કાર અપ્રકટ મનમાં પડે છે, અને ત્યાં જીવિતે પામીને કટવેક કાળે પોતાનાં ફળને ઉપજાવે છે.

સામર્થ્ય, બુદ્ધિબળ, જ્ઞાન, સુખ, આનંદ, આરોગ્ય, શુદ્ધિ, જીવન, કે મહત્તાની આપણા હૃદયમાં સ્તુરતી ઇચ્છાઓના સંસ્કાર અપ્રકટ મનમાં પડે છે, અને ઇચ્છેલી વસ્તુને ઉત્પન્ન કરનાર સામગ્રીને અદૃશ્યમાં રચવા માટે છે. જો ઇચ્છા તીવ્ર હોય છે, અને ઇચ્છેલી વસ્તુનું સ્વરૂપ જેવું જોઈએ તેવું પદાર્થ રચાયતું હોય છે તો પ્રાપ્ત થનાર વસ્તુ ઉત્તમ પ્રકારની ઉત્પન્ન થાય છે; અને ઇચ્છા મધ્યમ અથવા મંદ હોય છે, તો પ્રાપ્ત થનાર વસ્તુ પણ તેવા જ પ્રકારની ઉત્પન્ન થાય છે.

સંસ્કાર અંતરમાં જે કંઈ સંજો છે, તે મનુષ્યના જીવનમાં બહાર પ્રવેશ થયા વિના રહેતું જ નથી; તેથી કરીને અપ્રકટ મનમાં કેવી રીતે સંસ્કાર પાડવા તેવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાથી મનુષ્ય પોતાના જીવનને જેવું કરવાને ધારે તેવું કરી શકે છે.

‘શરીરનું’ આરોગ્ય, મનનું તથા બુદ્ધિનું ઉત્તમ બળ, વિરત પ્રતિભાશક્તિ, કામ કરવાની અસાધારણ શક્તિ,—આ એવી સંપત્તિઓ છે કે જે કોઈ પણ મનુષ્યનું અપ્રકટ મન, તેના ઉપર, પદાર્થ સંસ્કાર પાડવાથી થોડા સમયમાં ઉત્પન્ન કરી શકે.

આપણું અપ્રકટ મન પૂર્ણ રીતે આપણી ઇચ્છાઓને અર્પીત વળે છે અને તેના સામર્થ્યોનો અવધિ ન હોવાથી, તેની પાસે જે કંઈ આપણે કરાવવા ઇચ્છીએ છીએ, તે તે આપણે માટે કરે છે.

મનુષ્ય જેવો થવા ઇચ્છે છે, તેવો તે થઈ શકે છે; અને તેવા થવાની કુચી, અપ્રકટ મનને પોતાની ઇચ્છાપ્રમાણે વર્તીવચમાં અને પોતાની ઇચ્છાના સંસ્કારો તેના ઉપર પાડવામાં રહેલી છે.

પ્રત્યેક મનુષ્યના મનના આ અંતર ભાગમાં કંઈપણમાં પણ ન આવે એવાં સામર્થ્યો અપ્રકટપણે રહ્યાં છે, અને આ સામર્થ્યો સવગાં જ પ્રકટ કરી સકાય એવાં હોવાથી મનુષ્યના ઉદયની મર્યાદા કોઈથી આંકી સકાય તેમ નથી.

આ વિશ્વમાં ‘મનુષ્યને કશું જ અશક્ય નથી. તેનો આનસિક અંતર પ્રદેશ અગાધ અને અમર્યાદ છે. તેના સર્વોત્તમ અમ્યુદયની અગ્રુટ સામગ્રીઓ તેમાં રહેલી છે. તેને પ્રાપ્ત કરવાની અને તે વડે પોતાનો સર્વોત્તમ અમ્યુદય કરવાની કળાનું, સંસ્કારી જોનાને જ્ઞાન આપતું, એ આ લેખનો આશય છે.

ધનપ્રાપ્તિમાં પ્રવર્તતા નિયમો.

પ્રસ્તાવના.

જીવન નિર્માણમાં તથા તેને સુખલાભુ કરવામાં, ધન એ આજે સંસારમાં ન આરે એવી વસ્તુ થઈ પડી છે. સંય યુગમાં કે એવા કાલ પૂર્વ સમયમાં ધનવિના વ્યવહારમાં મનુષ્યોથી કદાચ જીવાયું હશે, અને સુખ ભોગવાયું હશે, પણ આજે તેમ થવું કઠિન છે. આજે ધનવિના સંસારમાં સુખથી રહી શકાય છે, એમ કહેનારને આજના સંસારનો અનુભવ નથી, એમ કહેવું ખોટું નથી.

‘ધનવિના મનુષ્ય પોતાનું’ જીવન આનંદમાં ગાળી શકે એવું એક પણ સુખ તેને મળી શકતું નથી, એટલું જ નહિ, પણ તેના પ્રાણને તેના શરીરમાં થોડા દિવસ પછી રહેવું કઠિન થઈ પડે છે. જેને સંસારમાં જીવતું છે, તેને ધનની નિરંતર આગ્ય છે, અને તેથી ધનપ્રાપ્તિમાં કયા નિયમો પ્રવર્તે છે, અર્થાત્ કેવા નિયમોના પાલનવડે ધન મળે છે, તે જાણવું પ્રત્યેક મનુષ્યને બહુ જ જરૂર છે.

જ્યાં ત્યાં મનુષ્યો આજે ધન, ધન અને ધનેની જાળવવા કરે છે. ધનવિના હમણે અને લાંબો મનુષ્યો પોતાને નિરંતરતા દુઃખી માને છે, અને ધન મંગલાથી દુઃખને ટળવાના સંભારને દૃઢપણે રચીકારે છે. ધન દુઃખરૂપ છે, અનેક દુઃખોને આણનાર છે, અને પરિણામે નરકમાં નાંખનાર છે, એવું કહેનારા વિદ્વાન અને જ્ઞાનવાન પુરુષોની પ્રતિ પછી જટલી ધનને મેળવવાતરફ હોય છે, તેટલી બીજા કશા જ તરફ હોતી નથી. આ સર્વ એ જ હાલિ છે કે ધન એ વ્યવહારમાં સુખનો હેતુ છે, એ નિશ્ચય મનુષ્ય માવના હૃદયમાં સ્થાપાયી જ રહેલો છે.

આ પ્રમાણે ધન એ જ્યારે વ્યવહારમાં સુખગાની જ ઈચ્છાનો વિષય છે, અને સર્વ જ તેને માટે પ્રયત્ન સેવે છે તો પછી તે પ્રયત્ન સત્તર અને અનંત સફળ થાય, એવા નિયમોનું જ્ઞાન મેળવવું, એ શું મનુષ્ય માવની પ્રજ્ઞ નથી ?

તેમ બીજા સર્વ વસ્તુઓની પ્રાપ્તિમાં નિયમ સ્વરૂપ છે, તેમ ધનની પ્રાપ્તિમાં પણ નિયમ છે, અને તે નિયમોનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી જ્યારે તે પ્રમાણે મનુષ્ય અનુસરે છે, ત્યારે તેને ધન પ્રાપ્ત થવા વિના રહેવું જ નથી.

જેને જેને ધન પ્રાપ્ત થવું હોય છે, અથવા થાય છે, તેને શું નિયમોના પાલનવડે ધન મળ્યું હોય છે કે મળે છે ? હા, જેને જેને ધન મળ્યું હોય છે કે મળે છે, તેઓએ જાણતા કે આજણતાં નિયમોનું પાલન કર્યું હોય છે, તેથી જ તેમને ધન મળ્યું હોય છે કે મળે છે. કોઈને હમેશાં કારણ હોય જ છે. ધનપ્રાપ્તિ પણ કારણવિના થતી નથી. અને આ કારણ ન સંભવ્ય એવું અભ્ય કે મૂઠ નથી, પણ સામાન્ય જીવિતગા સર્વ સમજી શકે એવું હોય છે, એટલું જ નહિ, પણ સામાન્ય જીવિતગા સર્વ, જે તીવ્ર ઇચ્છાવાળા અને આગ્રહી હોય છે તો આગ્રહમાં મૂકી શકે એવું હોય છે.

લેખક ધનપ્રાપ્તિના કાંઈ નવા નિયમો સોપી કાઢી સંદેહની વાચકોઆગળ રજૂ કરે વાનું મિત્રવાનિર્માન ખતો નથી. જે નિયમો વાચકની એવામાં તે આજે ધરવા લાગ્યાથી

તેને વાંચ્યા છે, અને આજે હજારો તેને વાંચે છે. પૂર્વે હજારોએ તેના જ્ઞાનથી ઇચ્છાનુકૂળ ધનસંપત્તિ પ્રાપ્ત કરી છે, અને આજે હજારો તેના જ્ઞાનથી ઇચ્છાનુકૂળ ધનસંપત્તિ પ્રાપ્ત કરે છે. કોઇને તે નિયમો અવલોકનથી અને અનુભવથી સમજાયા હોય છે તો કોઈના સ્વભાવમાં જ તે નિયમો સ્પષ્ટ રહ્યા હોય છે. વડાલા વાંચનાર ! તમને પણ તે નિયમોનું જ્ઞાન થવામાં આ લેખ નિમિત્તરૂપ થાઓ, અને તમે ઇચ્છાનુકૂળ ધનસંપત્તિને પ્રાપ્ત કરી વ્યવહારસુખની રેણી સિંધર ધરી રહો.

ધનપ્રાપ્તિના આ લેખમાં લખવામાં આવનાર નિયમો લેખકના નાના માયામાં ઘડાયા નથી, પણ જે આદિ કારણમાંથી આ બ્રહ્માંડ અને આ બ્રહ્માંડના જેવાં અનેક બ્રહ્માંડો તથા તે બ્રહ્માંડોમાં પ્રવર્તતા સિદ્ધ નિયમો પ્રકટયા છે, તેમાંથી પ્રકાશમાં આવ્યા છે. જે નિયમો તે પરમતત્ત્વરૂપ મહાસાગરના અસંખ્ય તરંગોમાંના થોડા તરંગો છે, અને તોપણ મહાસાગરના અન્ય સર્વ તરંગોથી તેઓ સ્વરૂપમાં જરા પણ બૃહદ પડતા નથી.

ધન મળવું એ નસીબની કે દૈવ્યોગની કે અકરમાત્તની વાત નથી. જ ને. નસીબ લાંબ રૂપેયા આપે અને ચને ડુરેલી બદામ પણ ન આપે, એવી આપણુરી સત્તા નસીબને કોણે આપી ? નસીબજેની સ્વતંત્ર વ્યક્તિ કોઈ છે જ નહિ. આપણી કરણીનું બીજું નામ નસીબ છે, અને તેના ઘડનાર આપણે પોતે જ છીએ. આપણું ઘરેલું નસીબ આપણને ન રચે, તો બીજું નવું શાફ આપણને રચે એવું ઘડતાં આપણા હાથ કોણે બાંધ્યા છે ? આપણી કરેલી અયોગ્ય કરણીથી આપણને આજે ડુરી બદામ પણ ન મળતી હોય, તેમાં નિરાશ થવાનું કે રાવાનું શું કારણ ? હજી તો આપણા હાથપગ સલામત છે, તાનેંદિયો નીરોગ છે, મન શુદ્ધિ વગેરે ચેતનાવાળાં છે, તો પછી શા માટે લાખ રૂપેયા મળે એવી કરણી ન કરવી ?

પણ તમે પૂછશો કે એવી કરણી કયા ? લાખ, કરોડ, અબજ, ખર્ચ, મહાપદ્મ રૂપેયા મારે જોઈએ છે, કહો, કેવા નિયમો પાળવાથી તે મળે ? હું પાળવા તૈયાર છું. નિયમો પાળી પાળીને તો ઘણા મસાણામાં પહોંચી ગયા, પણ તાંબાનો કકડા સરખોએ તેમની નજરે પડ્યો નહિ. નિયમોની વાત બધી શ્રદ્ધાં છે. ચોખ્ખીયાંનાં પાતાં ભરી લોકોને ફાસલાવી ખાવાનાં ખોદાં ધતીંગો છે.

આમ અકળાવાથી લક્ષ્યાધિપતિ કે અગ્રધિપતિ યચારો નહિ. કરણીનું સ્વરૂપ સમજાવવામાટે તો લેખનો આરંભ કયો છે. લેખ ધર્મિંગ છે કે કેમ, તેવો અભિપ્રાય ઉચ્ચારવાને હક ધૈર્યથી તેને આચારમાં ઉતારનારને છે. તેમ કયાં વિના ગમે તેવા મનથી આરોપોની ફેકફેકા કરનાર અવિવેકા દવાપાત્ર મનુષ્યોની સામે તોપો ગોઠવવી, એ મરેલાને મારવા જેવું અપદ્મ્ય લેખક ગણે છે.

જેને માટે અસંખ્ય મનુષ્યો, સવારથી ઉઠે છે ત્યારથી રાત્રે. ચુતાં ચુધી માયાતોડ મહેનત કરી મરે છે, અને એમ છતાં જો જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં મળતું નથી એવું. જો ધન તેને આપી જવાય એટલી મહેનત કયાં વિના જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં મેળવવાના નિયમો છે, અને તેમનું જાણીને અથવા અજાણતાં પાલન કરીને જ આજે અનેક શ્રીમંતો ધનમાં રોળાય છે. નસીબથી અથવા અકરમાત્તથી તેમને તે ધન મળ્યું છે એમ જોવા માને છે, તેઓ બીજાના વૃક્ષ ઉગે છે, એવું - કહેનાર મનુષ્યના જેવા છે. જગતમાં જે જે અને છે તે સર્વને કાચું હોય જ છે. કેટલાક બનાવોનાં કારણ આપણને ન સમજાય માટે તેમનાં કારણ

જ નથી, એમ કહેવું એ અવિચાર છે. એમાસામાં જુદા થવાને બદલે પૌષ્ઠ અથવા માંસ માસમાં માવડું થાય માટે તેનું કારણ જ નથી, એમ કાણ સુદ્ધિમાન કહી શકે ? કારણનું જ્ઞાન નથી હોતું ત્યાં સુધી જ માણસ બહારના પરિણામેનો સંધાન થઈ રહે છે. કારણનું જ્ઞાન થતાં તે કાર્યોના રાગ બને છે. 'એવળું ખરું' કારણ ન જાણવાથી જ 'એવળા આગળ' તે બકરીઓ બની ગયો છે. જ્યારે 'એવળું ખરું' કારણ તે શોધી કાઢશે ત્યારે 'એવળ' તેના આગળ બકરીઓ થઈ જશે. વરાળ, વાયુ, વિજળી, ગુસ્તાકર્ષણ વગેરે કુદરતનાં સામર્થ્ય પૂર્વે મનુષ્યના ઉપર સત્તા બેગબતાં; આજે નિયમોના જ્ઞાનથી મનુષ્ય તેમની પાસે દાસપણું કરાવે છે. ધનના સંબંધમાં પણ એમ જ છે. નિયમોનું જ્યાં સુધી તેને અજ્ઞાન હોય છે ત્યાં સુધી લક્ષ્મીની તે ખુશામત કરે છે. તેના કાગવાલા કરે છે, તેની પ્રસન્નતામાટે મરી મરે છે, પણ લક્ષ્મીની તેના ઉપર અશ્વત્થઘ્નિ થતી નથી; તે દરિદ્રો દરિદ્ર જ રહે છે. પરંતુ નિયમોનું જ્ઞાન થતાં લક્ષ્મી તેની દાસી થઈ રહે છે, તેના ચરણમાં અનર્જળ દ્રવ્ય રેળાય છે; તે લાખો રૂપૈયા ખરચે છે; અને તોપણ તેનું ધન ખુટવાને બદલે વધે છે.

જેને જોટલાનો ખાપ હોય છે, તેટલું તેને આપવાનો નિયમ આપી કુદરતમાં દાદરો પડે છે. ખનિજ સૃષ્ટિમાં વિવિધ ખનિજ પોતાના પોપણુમાટે જેની જરૂર છે તે તરવોને પૃથ્વીમાંથી જોઈતા પ્રમાણમાં પોતાના પ્રતિ આકર્ષા લે છે, અને કુદરત તેમને તે આપવામાં કદી સંકોચ કરતી નથી. જ્યોત્સને પોતાના પોપણુમાં જળ, વાયુ, પ્રકાશ, અને કંટલાક કારોની જરૂર હોય છે, અને કુદરત તેમને તેમના ઉપયોગના પ્રમાણપૂરતું આપે છે. પશુપક્ષીઓને પણ તે જ પ્રમાણે તે તેમને જોઈતી વસ્તુઓ આપે છે. ઝોક્સીજનના એક અણુને જળના કણકણે બનતા હાઇડ્રોજનના બે અણુની જરૂર પડે છે, અને કુદરત તેને તે આપે છે, અને આ પ્રમાણે આખા વિશ્વમાં જળ બને છે.

ખનિજના, વનસ્પતિના, કે પશુપક્ષિના મોંમાં જઈને, કુદરત તેમને જે જોઈએ છે તે આપે છે એવું કંઈ નથી, પણ કુદરતપાસેથી પ્રવનથી તેઓ પોતાને જોઈતી વસ્તુ લે છે. કુદરત આગસુને હિતેજન આપતી નથી, પણ પ્રવનથીલઆગ પોતાના લગ્નર ઉઘાડાં મૂકી દે છે. જ્યાં પૃથ્વીમાં રહેલા પાણીપર્યંત પોતાનાં મૂળ ઉગાં નાંખે છે, તો કુદરત પોતાનો અપુટ જળસંગર તેના આગળ ધરી દે છે. જોઈતી વસ્તુ મેળવવાના નિયમને અનુસરીને ખનિજ, વનસ્પતિ વગેરે પોતાને જોઈતું કુદરતપાસેથી મેળવે છે.

ઝોક્સીજનને પોતાનાં જીવનનો હેતુ સિદ્ધ કરવાને હાઇડ્રોજનની જરૂર પડે છે; ખનિજને પોતાના જીવનનો હેતુ સિદ્ધ કરવાને ગંધક, પરંતુ આદિ તરવોની જરૂર પડે છે; વનસ્પતિને જળ, વાયુ, પ્રકાશ વગેરેની જરૂર પડે છે, અને પશુને ઘાસ વગેરે વનસ્પતિની જરૂર પડે છે. આ કાળના મનુષ્યને પોતાના જીવનનો હેતુ સિદ્ધ કરવાને માટે ધનની જરૂર પડે છે. અને વનસ્પતિ વગેરે જેમ નિયમનો ઉપયોગ કરી, જોટલાની તેને જરૂર છે, તેટલું કુદરતપાસેથી મેળવી લે છે, તેમ મનુષ્ય પણ જે નિયમનો ઉપયોગ કરે તો મેળવી લે તેમ છે. આગળ જુઓ અન્યથા નિયમનો ઉપયોગ કરી તે વનસ્પતિ વગેરેની પેઠે જ કંઈક અંશમાં મેળવી લે છે, પણ મોટી ઉમરે સર્વદા તેનાથી તેમ થતું નથી. નિયમોનું જ્ઞાન મેળવવાની તેને અવસરકતા રહે છે; અને જ્યારે તે જ્ઞાન તે મેળવે છે ત્યારે તે કુદરતપાસેથી જે જોઈએ

આપણા મુખને માટે જેટલું ધન આપણે જોઈએ તેટલું ધન આપણને મળે, એવા કુદરતમાં નિયમ હોવાથી, તે નિયમ વગરનું જ્ઞાન આપવાને માટે આ લઘુ લેખ લખવા કૃતિએ વેગ ધર્યો છે. તે નિયમને યથાર્થ સમજાવવા ઉપર તથા તેને દર્શાવે પાલન કરવા ઉપર ઇચ્છના આધાર રહેલો છે, એ વાત વાંચનારે વિચારી જવી જોઈતી નથી.

સર્વ પ્રકારની ચક્રવર્તીના આધાર નિયમોના પાલનઉપર જ રહેલો હોવાથી, નિયમો જાણવા માનવી જ જોઈતું ધન મળશે, એવી ખોટી આશા કોઈએ બાંધી નહિ. કસરત કર્યાંના કસરતના નિયમો જાણવાથી કોણે પોતાના શરીરને બળવાન કર્યું છે? વિદ્યાભ્યાસ કર્યાં વિના, વિદ્યાનાં નામ માત્ર જાણી કોણે વિદ્યાન ચર્ચું છે?

તાતાએ અથવા કાર્નેલએ અથવા રૉડેફેરે મેળવેલી અદ્ય સંપત્તિ, જાણતાં અથવા અજાણતાં થયેલા નિયમોના પાલનને જ પરિણામ છે. બીજી બધી બાબતોને ભૂલી જઈને, જે નિયમના પાલનથી ધન મળે છે, તેમાં જ ચિત્તને એકાગ્રતાપૂર્વક આખંડ જોડેલું રાખવાથી તેઓને આપું અનર્ગલ ધન મળ્યું છે.

વ્યવહારુ મેળવવાને માટે બીજી વસ્તુઓ મેળવવાની જરૂર બસે કેટલાક કરેલા હોય, પણ વિચારવાનું સહજ વિચાર કરતાં જણાશે કે ધનને જ મેળવવાની સર્વ મનુષ્યોને સુધેવી પ્રથમ અને મોટામાં મોટી અગત્ય છે. કારણ કે ધન મળતાં, સવસ્તુ જ સુલભ થઈ જાય છે. તમે-મમે તેવા ઉત્તમ અને પદોષકારીપુરુષ હો, અને જમતું કંપાણુ કરવાની તમે તમારા મનમાં ગમે તેવી ઉત્તમ યોજનાઓ ધરી હોય, પણ જો તમારી પાસે ધન નહિ હોય તો તમારે મનમાં પાછાંને મનમાં જ રાંડવું પડવાનું. તમે દેશની ચક્રવર્તી કરવાની મોટી મોટી વાતો સ્વાસ્થી ચાંજીથી બસે જ્યાં ત્યાં વગેરેનાં વર્ગો કર્યા કરો, દેશમાં સ્વદેશી ઉદ્યોગનાં આવાં કારખાનાં કારનાં જોઈએ અને આમ આપાર વધારે જોઈએ, આપણા લોકોને આવી કેળવણી આપવી જોઈએ, ને આમ તેમને સુધારવા જોઈએ એવું મોટાં મોટાં હૃદયવેદક જાણેલાથી જ્યાં ત્યાં પ્રજાને ભણે જણાવતા રહે, પણ જો તમારી પાસે પૈસા નથી, તો તમારા હાથ અને પગ સા સા મળુની બેઠીઓ જોડાજેવા જ છે. ધનવિના પ્રાણુ છતાં પણ તમે મુઠ્ઠાજેમા જ છો. તમારા હવાઈ કિલ્લાઓ હવામાં જ ઝોલા ખાવાતા, અને તેમાં એક ચક્રવર્તીને પણ મોજો બાંધીને રહેવાને સંભવ કદી પણ આવવાનો નહિ તો તમારે તેમાં રહેવાને દિવસ આવવાની તો વાત જ શી? આજે દેશમાં સ્થળે સ્થળે 'નેશનલ યુનીવર્સીટીઓ' (રાષ્ટ્રીય વિશ્વવિદ્યાલયો) કે કળાભવનો નથી નીકળી શકતાં તેનું કારણ આપણા દેશહિતચિંતકોના હાથમાં ધન નથી, એ શું સંપત્તિ નથી? ધન ન હોવાથી આપણે કેટલું કેટલું નથી કરી શક્યા, તે આપણને ક્યાં અજાણ્યું છે? તેમ ધન હોત તો આજે આપણે કેટલાં આમળ વધ્યા હોત, તેનું અનુમાન કોણ કદી શકે એમ છે?

ધન સ્વતંત્રતા અર્પે છે, અને સ્વતંત્રતા મળતાં મનુષ્ય સર્વ જ સાધી શકે છે, કારણ કે ઉત્પત્તિનો ખરો પાથો સ્વતંત્રતા છે. જ્યાં પરતંત્રતા છે, ત્યાં કુખમાત્ર આતીને વસે છે, અને જ્યાં સ્વતંત્રતા છે, ત્યાં સુખનો મહાસાગર રેલાય છે; અને વિવેકી જનોને ધન સ્વતંત્રતા અર્પેલ દેવાથી, એનું એક પણ મુખ નથી-પછી તે બ્યાનકારિક હોય કે પારમાર્થિક હોય-કે જેને વિચારવાનું પુરુષ ધનવદે ન સિદ્ધ કરી શકે. આથી જ ધનને ચાર પુરુષાર્થમાં બીજો પુરુષાર્થ કહ્યો છે, અને તે સાધનાત્વ-જીવન, સદ્ય ગણ્યું છે.

ધર્મ એ પહેલો પુરુષાર્થ છે, અને ધન નામના પુરુષાર્થને સાધવાનો પ્રયત્ન દરમિયાન તેનાં પ્રથમ સાધવાની મુખ્ય અગત્ય છે એમ કોઈ કહે તો તેની નાં નથી. ધર્મને સાધવાની પ્રથમ અને મુખ્ય અગત્ય લેખક પણ સ્વીકારે છે, અને તેથી જ તે નિયમના પાલન માટે આદર્યો આદર દર્શાવે છે. જેને લેખક નિયમ કહે છે, તેનો ધર્મમાં જ સમાવેશ થઈ જાય છે. ધનપ્રાપ્તિનો નિયમ ધર્મથી જૂદો નથી, પણ તે ધર્મ શીક્ષાંકમાં કે ગાયત્રી પૂરી જેવડી ચોટસી રાખવામાં કે કાચના પેલાવામાં દુધ ન પીવામાં કે એવાં માલખિનાંનો ખાલાગાર માં જ સમાવેશો નથી. ખરા ધર્મને ખાલુએ મૂકી આવાં ખાલાચાર જ ધર્મનું સ્વરૂપ છે, એમ ધણા માની ખેડા છે. આવા આચાર્ય અધિકારપરતે અગત્યના છે, પણ તેમને જ આગળ તરતા રાખવા માટે ખરા ધર્મનો ભોગ અપાઈ જતો હોય તેના પ્રતિ-દષ્ટિ પણ નાંખવી, એના જેવું ખેદજનક બીજું કશું જ નથી. સદ્વિવેકી વાચકને લેખના અંતર્યામિ આવતાં જણાશે કે ધનપ્રાપ્તિનો નિયમ યથાર્થ ધર્મથી વિરુદ્ધ નથી, પણ તેના જ અંશરૂપ છે.

આ લેખ કંઈ પારસમણિ નથી કે તે વાંચ્યાથી ધરનાં ખારી ખારણાંની સાંકળોને, નકુ ચાને અને ખીલા વગેરેને સોનું કરી મૂકશે, અને ખીજ જ દિવસથી ખારણામાં મંદમસિત હસ્તિઓ ઝુલે, એટલી સંપત્તિ કરી આપશે. એ લેખમાં અમરકાવિક કશું જ નથી. તેમાં અવનવનસ શાસ્ત્રના આદ્ય, અને આચારમાં મૂકવાથી વિજયને અર્પનાર નિયમોને યોગ્ય સંકલ્પથી ઘાટવી દીધા છે. તે શસ્ત્ર છે, પણ મ્યાનમાં ધાડી, કેડે ખાંડી, શરવીરમાં ખપવા અર્થે ભાંયાં યાં ફરવા માટે નથી, પણ સમરાંગણમાં હિયયોગ કરવા માટે છે. વાપરનારનો વિજય છે, કે માંની લલકો મારનારનો નથી.

સંધ્યાવિતાનો આહાર અધિક આરોગ્યપ્રદ છે.

સંધ્યા ખોરાકથી શરીરનું આરોગ્ય જલ્પ રહે છે, તેના કરતાં સંધ્યાવિતાનો આહાર પ્રહણ કરવાથી અધિક રહે છે, એવો કેટલાક પશ્ચિમના વિદ્વાનોનો હવે અભિપ્રાય થતો જાય છે. પુષ્કળ કિસ્મત નામના એક અમેરિકન વિદ્વાન અનેક રોગીઓના વ્યાધિઓ દાલે કાઢ્યાં આહારથી જ હાલે છે, તથા તેમને સુદૃઢ આરોગ્યવાન કરે છે. એ વિદ્વાનના નિયારો પ્રસંગ-પરવે વિસ્તારથી જણાવીશું. આ રથજે આ પ્રસંગે મેથલ છુદ્ડી શાધને કાઢ્યાં આહાર-સંધ્યામાં પ્રકટ કરેલો પોતાનો અનુભવ જણાવીએ છીએ. તે લખે છે કે:—

હું કેટલાક વર્ષથી રૂઝા, એવો (બદમ, કાણુ વગેરે) કાપી રોટલી, દેવતાઉપર શેકેલી થોડીક રોટલી, અને સંધ્યાનાં શાક ખાધને મારો નિર્વાહ કરું છું, અને તેથી મને ઘણો લાભ થયો છે. બીજા ઘણા મનુષ્યોને પણ મેં આવો આહાર પ્રહણ કરવા સલાહ આપી છે, અને તેથી તેમને પણ અત્યંત આશ્ચર્યકારક લાભ થયો છે. આમ છતાં કાઢ્યાં શાક ખાઈ જોવાનો પ્રયોગ ગાંધી વસંતરાવુભાઈ મેં કર્યો હતો. મારી પચનશક્તિ મૂળથી જ બહુ બુજવાન ન હોવાથી હું એમ ધારતો હતો કે કાઢ્યાં શાક અને તેમાં પણ કેંદ્ર જે બહુ જ દહણુ બારે, અને સંધ્યાવિતા પચી શકતા નથી, તે મને બાગ્યે જ પચી શકશે. પરંતુ આહારના પદાર્થોને સંધ્યાથી તેમજ 'અરેઅર' સત્ત્વ બુજી જાય છે, એ વિશે વારંવાર પુષ્કળ વાંચવામાં આવવાથી, તેમ જ રૂઝા અને કાઢ્યાં અતઃજના લાભની મને પોતાના અનુભવથી ખાતરી થયેલી હોવાથી, કાઢ્યાં શાકનો થોડા-દિવસ અનુભવ કરી જોવા મને મન થઈ આવ્યું. આ વસંતરાવુભાઈ હું જ્યાં રહેતો હતો ત્યાં જોઈએ તેટલાં રૂઝા ન મળી શકવાથી, અને શાકના ટોપલે ટોપલા નિયમ મારા બારણાઆગળથી જતા હોવાથી મને લાગ્યું કે કાઢ્યાં શાકની અજમાયશ કરવાનો આ બહુ સારો યોગ છે.

મેં 'કેલ' (કોળીજની એક જાત) થી-સરખાત કરી. મેં તેને થોડી વાર પાણીમાં પલાળી મુકી. પછી તેના ઝીણા ઝીણા કકડા કર્યાં પછી તેમાં થોડી ખાંડ, લિંબુનો રસ, અને એલાઈઝવું તેલ નાંખ્યું. કાંઈ પણ શાકની સાથે કાચમીર, અથવા કુડીનો, અથવા સહજ આદુ મેળવવાથી તેના સ્વાદમાં વૃદ્ધિ થાય છે. મૂળાની અથવા કાંદાની છીણું પણ તેની સાથે મેળવી શકાય છે. પરિણામ બહુ જ સતોષકારક આવ્યો. એકલા મૂળા પણ આ રીતે ખાઈ શકાય છે. લિંબુનો રસ નાંખવાથી કાઢ્યાં શાક બહુ સ્વાદિષ્ટ લાગે છે. પછી મેં 'કેલ' અને મૂળાની સાથે 'ખીર' ન (એક જાતનો શકરીયાજેવો કંદ) મેળવ્યો. આથી ખાવાની ખુબ મજા પડી. આ રથજે હું જણાવીશ કે મને આજ સુધી શાકઉપર જરા પણ પ્રીતિ ન હતી, અને મને તે બાવતાં પણ ન હતાં. વળી જે વસ્તુઓ ભાવે છે, તે જ સહેલાઈથી પચે છે, એવો નિયમ હોવાથી કાઢ્યાં શાક મને નહિ જ પ્રથે. એવું મારું માનવું હતું; પરંતુ ઉપર વર્ણપ્રમાણે કાઢ્યાં શાક ખાવાથી તે મને પચી ગયાં, એટલું જ નહિ પણ મને તેમના ઉપર પ્રીતિ પણ થઈ. 'કેલ' મળતી જાંઘ, ચર્ડ, ત્યારે મેં કોળીજ ખાવા માંડી. આ શાક જ્યારે સંધ્યામાં આવે છે, ત્યારે અત્યંત દુર્ગંધ થાય છે, અને બહુ અગળ જઠરાગ્નિ વાળા જ તેને પચાવી શકે છે. પણ કાપી કોળીજ મને તો સહેલાઈથી પચી ગઈ. મૂળા

* કોળીજ સાથે અત્ર પ્રયોગ ** એલાઈઝવને બદલે નાંખું મીઠું તેલ વાપરવું.

ન્યારે ઉઠી ગયા, ત્યારે મેં તેમની જગ્યાએ કાંઈ વાપરવા માંડ્યા. કાબીજ મળતી બધા યજ્ઞ ત્યારે મેં 'લેટયુસ' (એક જાતની લાજ) વાપરવા માંડી. તેની જોડે મેં બટાટા ભેળવા પ્રથમ તો મને લાગ્યું કે કાચા બટાટા હું કદી જ ખાઈ શકવાનો નથી, પણ બીજા શાક સાથે ખાતાં, તે બીજા શાકનો સ્વાદ તેણે વધાર્યો એટલું જ નહિ, પણ ન્યારે મેં તેને અદ્ધ, તેલ કાંદા વગેરે નાંખી એકલા ખાયા માંડ્યા ત્યારે તે બહુ સ્વાદિષ્ટ જણાયા.

થોડા સમય આ પ્રમાણે કાચાં શાક ખાધા પછી તો રંધિલાં શાક મને બેસ્વાદ જણાવા લાગ્યાં. પણ કાચાં શાકનો એટલો જ લાભ ન હતો. શરીરને પોષણ આપવાનો અને ત્રીતન્યમય કરવાના કાચા શાકનો ગુણ અતુલ્ય કરનાર જ બળે છે. રંધિલાં શાકથી પેટ ભરનારને શરીરમાં બળ આવેલું કે હોશિયારી આવેલી જણાતી નથી. તેને ચોતાનું પેટ જાગેલું, અને શરીર બીદગ્નેયું, તથા સુસ્તી બરાવડું જણાય છે. તેને પથારીમાં આજોડવાનું અને ઉંઘવાનું મન થાય છે. કાચા આહારને ખાનારને આમાં કશું જ જણાતું નથી. રંધિલું અનાજ ખાવાથી ઘણી વાર ઘણાને તો બળે પેટમાં સીસું રેડ્યું હોય તેવું થાય છે. કાચો આહાર અથવા સૂર્યના તાપથી રંધાયેલા આહાર આવો કશો જ પરિણામ પ્રકટાવતો નથી. અંજલું અથવા અપચાથી ત્રાસેલા મનુષ્યએ રંધ્યાવિનાનાં રજા, શાક, અને અન્ન ખાઈ જોવાં. તરત જ તેમને જણાશે કે પેટમાં ગડગડ ગતું નથી, અને ખાંસ કાઠ આવતા નથી, કે છાતીમાં દાદ થતો નથી. રંધિલું અનાજ ખાનારને જમ્યા પછી ચાલુ પડે છે કે કંઈ કામ કરવું પડે છે તો મરવાજેલું લાગે છે. કાચો આહાર ખાનારને ચાલતાં કે કામ કરતાં ઉલટો આનંદ થાય છે. નવું બળ આવવાથી તેને કામ કરવાનું મન થાય છે. વળી મગજ સુસ્ત અને જડગેલું થવાને બદલે તથા ખાવાથી તેમાં મીઝો વધવાને બદલે તે હોશિયારીવાળું અને ચંચળ રહે છે, અને વિચારો વધારે નિર્મળ અને તેજસ્વી થાય છે. વળી આકળો સ્વભાવ, ચીડિયાપણું, ધડી ધડીમાં લાગણી થઈ આવવાની દેવ; એ સર્વ જતાં રહે છે. પૂર્વે જે હજારો બાબતોથી જરા જરા વારમાં બાકુળતા થઈ આવતી હતી, તેને બદલે હવે શાંતિના અતુલ્ય થાય છે.

રંધિલા અને વગર રંધિલા આહારના ગુણમાં આટલો બધો ફેર પડી જવાનું કારણ શું? એ જ કે શરીરને બનાવનાર પરમેશ્વરે શરીરનું ઉત્તમ રીતે પોષણ થઈ રહે એવા આહારના પદાર્થો યોગ્ય પ્રમાણથી બનાવ્યા છે. રંધિલાથી આ પ્રમાણનો નાશ થાય છે; કેટલાંક આવશ્યક તત્ત્વો વરાળ થઈને ઉડી જાય છે; કેટલાંક તત્ત્વો જે પાણીમાં ઓરાઈ રંધ્યા હોય છે, તે પાણીને આહારને આસાવની વખતે ન્યારે બહાર કાઢી નાંખવામાં આવે છે, ત્યારે તેની સાથે નીકળી જાય છે (મગભગ ઘણા આહારનાં પાણિય તત્ત્વો આ પ્રમાણે પાણી સાથે કાઢી નાંખવામાં આવે છે.) અને બાકીનાંમાં રંધવાની ક્રિયાથી એવો તો રાસાયણિક ફેરફાર થાય છે, કે જેથી તે આહારનો પદાર્થ ખાવાને માટે નાલાયક થાય છે, અને ખાવામાં આવે છે તો લાભને બદલે હાનિ કરે છે. આહારમાં રહેલું કુદરતી બળ, રંધવાથી બળી જાય છે, અને બહારથી જે નવું ઉર્જામાં આવ્યું હોય છે, તેનામાં કુદરતી બળનો ગુણ હોતો નથી. શરીરને કેટલાંક તત્ત્વો ઘણાં ઓછાં મળે છે, અને કેટલાંક તત્ત્વો જોડાઈ તે કદતાં વધારે મળે છે; કુદરતી રચિતો નાશ થાય છે, અને તેનું બદલે ખાજીધરી અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે, અને કાચ

કુદરતી આહારવિના-મનુષ્યને જે દીકું, તે ખાવાની વૃત્તિ યાવ છે. આથી શરીરને, પોતાના પોપણમાં આવશ્યક તત્વો મળતાં નથી, અને તે જીવે મરે છે.

શંધિલા આહારમાં ગુણુ છે કે વગર શંધિલામાં, એનો નિર્ણય કરવામાટે વાદવિવાદમાં ઉતરવાની જરૂર નથી. જાતે જ અજમાયશ કરી જુઓ, અને તમારી તરત જ ખાતરી થશે. પણ કાચા આહારમાં મીઠું, મરચાં, મરી, ગરમસાલા કે એવી જ બીજી આડીઅવળી વસ્તુઓ નાંખવાના સ્વાદીયાવેગ કરવા હોય તો કાચા આહારનો પ્રયોગ કરશો જ નહિ. મસાલા વગેરે વાપરવાથી લાભની આશા રાખશો નહિ. મેં ઉપર કહ્યું તેવી સાદી રીતે જ શાક તૈયાર કરવું હોય તો કરજો. આદુ પણ નામતું જ નાંખવાતું છે. મસાલા વગેરે આહારના પદાર્થો નથી, અને શરીરના પોપણમાં તેમની અગત્ય નથી. કાચા ખોરાક ખાનારે એક વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી, અને તે એ કે ખોરાકને પાણીજીવો ચાવેલાં સુધી ચાવવેલ જળવિના ખીલું કરવું જ પીવું નહિ. દુધ પણ ટાડું જ ખાવું. આહ, કોણેના સમૂળે લાગ કરવો. એવાં ઉપર પાન વગેરે ઉત્તેજક પદાર્થો જઠરના જ્વાલતાંતુઓને જડ કરી નાંખે છે, તથા ખીળાં પણ ધણું ટુકસાન કરે છે. આહા, કોણી વગેરેની ઇચ્છા ન ચાવે ત્યારે જાણવું કે હવે શરીર નીશિય થયું છે, અને કુદરતી રચિ પ્રક્ટી છે. કોઈ પણ જાતના રોગવાળા માણસો જ આહા કોણીમાટે વજણાં મારે છે.

દુગ્ધિમ શંધિલા ખોરાક જેઓ ખાય છે તેઓ દિવસે દિવસે શરીરે હીણ થતા જાય છે. આ હીણતાને આપણે વૃદ્ધાવસ્થા અને રોગના નામથી ઓળખાએ છીએ. જેઓ વગર શંધિલા કુદરતી ખોરાક ખાઈને પોતાનો નિર્વાહ કરે છે તેઓને તેઓનું શરીર પ્રતિવર્ષે નવું થતું જાય અને સુધરતું જાય છે.

દુધ કેવી રીતે ગ્રહણ કરવું ?

ખીળ આહારના પદાર્થો કરતાં દુધમાં વિશેષ પૌષ્ટિક તત્વો રહ્યાં છે. માટે તે આહારનો ઉત્તમ પદાર્થ ગણાય છે, એમ કંઈ નથી. એવા કણા ખીળ પદાર્થો છે કે જેમાં દુધ કરતાં પણ અધિક પોપણનાં તત્વો છે, પરંતુ ખીળ આહારના પદાર્થો ન્યારે ગહેલા પચતા નથી, અને શરીરમાં પોપણરૂપે લગી જતા નથી, ત્યારે દુધ બહુ જ થોડા સમયમાં અને ઓછા શ્રમે પચી જાય છે, અને પોપણરૂપે લગી જાય છે. આથી તેને આહારના ઉત્તમ પદાર્થરૂપે સર્વ સ્વીકારે છે. આમ છતાં હાલ દુધ જે રીતે ગ્રહણ કરવામાં આવે છે, તેથી તેના જોઈએ તેવા લાભ જણાતા નથી. દુધને યોર અથવા બેશેર સામદુ પીવું નહિ જોઈએ, પણ થોડે થોડે અંતરે, થોડું થોડું પીવું જોઈએ. પચનશક્તિના પ્રમાણમાં કલાકે કલાકે, પાંચેર અથવા અર્ધશેર એટલા વખતે પીવું જોઈએ. આ રીતે પીવાથી નવજાતી પચનશક્તિવાળો મનુષ્ય પણ સહેલાઈથી ખોરાકના જે વાગતાસુધીમાં ચાર શેર દુધ પચાવી શકે છે. દુધ પીનારે સવારે બિલકુલ ખાવું નહિ. સાંજે માત્ર એક વાર જમવું. વળી આ દુધ ખાળક જેમ ધાવે છે, તેમ સુસીને પીવું. સુસીને પીતાં અર્ધશેર દુધ પીતાં દરા અથવા પંદર મિનિટએટલો સમય જાય છે. આમ ધીરે ધીરે દુધ પીવાથી તે પેટમાં દહીં થઈ જાય નથી, પણ જઠરમાં તેના ઉપર તાકાળ પચનક્રિયા થવાં માટે છે.

૫) છે. તેના કરતાં મીઠું ખાવાથી આજે વધારે અને વહેલાં વૃદ્ધ થાય છે. તમાકુ વગેરે વ્ય-
નો. મનુષ્યોની આજે જેટલી ખુવારી કરે છે, તેના કરતાં મીઠું વધારે ખુવારી કરે છે. આ-
ણાં યોગસાધકોમાં, તો યોગસાધકોને મીઠું ખાવાનો કેવળ નિષેધ જ છે.

શ્રીશ્રેયસ્સાધકઅધિકારિવર્ગના મહોત્સવો.

આ વર્ગના નવમ સાધનસમારંભ નામનો ૭૬ મો મહોત્સવ ગયા ક્રાશ્ચન મા-
સની પૂર્ણિમાથી સાત દિવસનુથી, સુરતસમીપ સમુદ્રતટે આવેલા કુમસમાં પ્રતિવર્ષના
નિયમાનુસાર યજ્ઞવિધિ પાલન કરવામાં આવ્યો હતો. દયાકુંવર જોગની સામેના મેદાનમાં
મેં વિરાજા મંડપ ઉભા કરવામાં આવ્યા હતા, તથા દયાકુંવર જોગને તથા તે મંડપોને વિવિ-
ધવિગ્ન જ્વળપતાકાથી તથા શોભાને વધારનાર અન્ય સાદિત્યોથી મનોહર રીતે સુશોભિત કર-
વામાં આવ્યાં હતાં. ચારસોઉપર સાધકાની સંખ્યા, તથા પચાસઉપર અન્ય ઉદારની સંગજ-
નોની સંખ્યા, વિવિધ દૂતનાં તથા સમીપનાં રથજોથી સમારંભમાં ભાગ લેવા એકત્ર થઈ હતી.
ઉપાસનાનો ક્રમ પ્રાતઃકાલે સાડા છ થી શરૂ થયો હતો. એ સમયે સર્વે સાધકો સ્નાન કરી,
સંયમને માટે ખાસ રચેલા એક શાંત રથગમાં, પાતાને પ્રાપ્ત વિવિધ છાટાપાસનની ક્રિયા-
ઓમાં યોગ્ય જતા હતા. એ પ્રસંગમાં ભાગ લેનાર એક ઉદારની સંગજન લખે છે કે
‘આપની કુમસની સંયમશાળા પૂર્વના કોઈ મહર્ષિ તેમના વિદ્યાર્થીઓ સાથે હોય તેવો દેખાવ
આપી પૂજ્યભાવ ઉત્પન્ન કરતી હતી. તેના વાતાવરણમાં વેરયા નારી સતી થઈ જવાનો
સ્વભવ મને તો જણાયો હતો, કારણ મારા પ્રતિકૂળ વિચારવાળા એક મિત્ર પણ અનુકૂળ
ભાવ કાઢવા મંડી પડ્યા હતા, તેના મને પ્રત્યક્ષ અનુભવ થયો છે. એ વાતાવરણમાં આવ-
વાથી મને તો એવું થયું કે મારી કેટલીક શંકાઓ જેનું નિવારણ હું કાઢીને પૂછીને કરવા
ઈચ્છતો હતો, તે શંકાઓની ગોઠો એની મેંજે છૂટી ગઈ છે.’

સંયમની ક્રિયાઓ કરવાથી, તથા વિવિધ સાદિત્યોના સેવનથી સમારંભના રથગનું વાતા-
વરણ એવા તો આઘાતિક આનંદ તથા શાંતિને પ્રકટાવનાર થયું હતું કે તેમાં ભાગ લેનાર
સર્વે સમારંભના સાતે દિવસ, સમારંભથી ધીર જગતનું કેવળ વિરમણ થયું હતું, તથા
અપૂર્વ આનંદના ભોગમાં સાત દિવસ એક ક્ષણની પેઠે વહી ગયા હતા.

સાંજનો સમય વ્યાખ્યાનો તથા કીર્તનોમાટે રાખવામાં આવ્યો હતો. મુસ્તથી તેમ
જ કુમસમાં આવી નિવસેલા અનેક સંગજનો પ્રતિદિન વ્યાખ્યાનો તથા કીર્તનોનો આનંદ
લેવા પધારતા હતા. કેટલીક સુશિક્ષિત સ્ત્રીઓ પણ વ્યાખ્યાનોદિ અવલું કરવા પાતાના તરફ
જનોસાથે આવતી હતી. પ્રથમ દિવસે વર્ગનાં ઇંદ સદસ્ય શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાને ‘ઈંદ્ર-
રમણ’ એ વિષયઉપર આશ્ચર્યકારક વજ્રતપ્તપૂર્વક સુરમ્ય વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. બીજે દિવસે
આ પત્રના વ્યવસ્થાપક ‘સર્વોત્તમ તપ્તિ’ એ વિષયઉપર તથા ત્રીજે દિવસે ‘દુઃખના હેતુ-
ઓસંબંધી કેટલાક વિચારો’ એ વિષયઉપર વ્યાખ્યાનો કર્યાં હતાં. ચોથે દિવસે ‘શ્રીયુત
નગીનદાસ-પુરુષોત્તમદાસ સંઘથીએ ‘આમદર્શન’ નામના વિષયઉપર ઉદયગ્રમ વ્યાખ્યાન
કરી શ્રોતાઓને અપૂર્વ આનંદ ઉપજાવ્યો હતો. પાંચમે દિવસે - સુરતના પ્રસિદ્ધ વ્યાખ્યાતા
શ્રીયુત જેડીસનદાસ ગંગાદાસ ભક્તે ‘એવરસાધકોનો અનુદય’ એ વિષયઉપર અરબક્ષિત

પ્રસાદપૂર્વક વ્યાખ્યાન આપી સાધકોને ઉત્સાહાનંદમાં નિમગ્ન કરી દીધા હતા. છઠે દિવસે આત્મતપ્ત વિદ્વાર શ્રીયુત કૃતેદચંદ કપૂરચંદ સાધને 'અજ્ઞાનંદપૂર્વકે અજ્ઞાનંદ પણ કેવો મુખાર છે,' એ વિષયોપર અત્યંત દૃઢચર્ચા વારેલું તદ્દયકાલકે વ્યાખ્યાન આપી સર્વને પરમસાંતિ પ્રદર્શી હતા.

વ્યાખ્યાનોના અંતમાં તાત્કાલિક પૂર્વક નિવ પ્રીતનો કરવામાં આવતાં હતાં. પ્રસંગને અનુસાર ખાસ નવાં પ્રીતનો અનુભવમાં આવ્યાં હતાં આખાવચ્ચં સર્વને દીક્ષાનોના શ્રવણથી અનનુભૂત આનંદ તથા સાંતિ પ્રદર્શતાં હતાં. મુક્તથી આવતાર ઉદારીન સુઝગ્યોને પણ દીક્ષાનોથી એટલો આનંદ થતો હતો કે ડાઈ ડાઈ પ્રસંગે મોઢું ચર્ચ જવાથી પ્રીતનોને ઊડીને ધર જતું તેમને અત્યંત કટકર ગણાતું હતું. એક પારસી વિદ્વાન ગૃહસ્થ તો જે સાંતિ અને ભક્તિપ્રેમ-પુરસ્કર દીક્ષાનો મનાતાં હતાં તે જોઈ ચક્રિત યર્ષ દમિતમાં વધા હતા કે "પ્રીતનોની અડવી આશ્વકારક સાંતિમય અવસ્થા તમે જોડો શી રીતે કરી શકો છો"? એક અન્ય સુઝગ્યન વાળે છે કે 'આપના નવમ સાધનસમારંભમાંથી નું જે દમણી કરી શક્યોલું તે એ છે કે આજ નુથી શ્રદ્ધાથી અને જુદીથી માનેલું દરય મુખનું જુદાપાદું, તેલું મને realisation થયું છે; અને 'માયાના ત્યાગ્યા નાચેરે.....' એ પ્રીતન મારે ચક્રને પડતાં માત્ર મનમાં અત્યંતિક સુઝગ્ય પ્રદર્શ થવા; આ સંભરે વિશ્વાસક્રમ મનુજોઉપર મને પળી દયા પ્રકટ થઈ આવી.'

અંતમાં શ્રીયુત ડાકરવાચ પ્રાણવાચ મૌલિ બી. એ. એમને સમાધિનિમિત્તનાં પ્રસંગોપચિત્તે કરીને સમારંભની સમાપ્તિ કરી હતી.

શ્રીસિદ્ધેશ્વર.

મનુષ્ય પ્રયત્નથી પોતાને જેવો ધારે છે, તેવો જ કરી શકે છે.

॥ ૐ શ્રી ॥

શ્રી સિદ્ધેશ્વરના મંદિરનો ઘંટાનાદ.

* * * ભયને કિત્તનાર સર્વ દુઃખથી મુક્ત થાય છે, એવો સત્તાશ્રી તથા સાધુ-શ્રીનો નિશ્ચય છે.

* * * જ્યાં જ્યાં દુઃખ હોય છે, ત્યાં ત્યાં કોઈ પણ પ્રકારના ભયનું અસ્તિત્વ હોય જ છે, ભયવિના દુઃખને ઉત્તા રહેવાનું સ્થળ જ નથી.

* * * મંદવાડનાં, નિર્ધનતાનાં, ઓછા સામર્થ્યનાં, તથા ઓછી બુદ્ધિ વગેરેનાં દુઃખો ભય હોય છે તે જ આવે છે, ભય હોય છે, ત્યાં સુધી જ ટકી રહે છે, ભયના વધવાસાથે વધે છે, ભયના ઘટવાસાથે ઘટવા માટે છે, અને ભયનો નાશ થતાં નાશને પામે છે; કહેણું કે દુઃખરૂપ કાર્યનું ભય કારણ છે.

* * * ઉપર ઉપરથી વિચાર કરનારને ભય, એ જ સર્વ દુઃખોનું કારણ છે, એ નિશ્ચય સત્ય લાગતો નથી. ભયને અને મંદવાડને, ભયને અને નિર્ધનતાને, ભયને અને અદ્ય સામર્થ્ય તથા જ્ઞાનને કારણકાર્યનો સંબંધ કેવી રીતે છે, એ તેઓની બુદ્ધિમાં ઉતરી શકતું નથી.

* * * ભય રહેરહે તત્કાળ વિપત્તિનું દરી મૂકે છે, અને શુદ્ધ સંધિર જ આરાગ્યનો હેતુ હોવાથી, વિપત્તિનું સંધિર થતાં મંદવાડ આવેરો, એ સ્વાભાવિક છે. ભય પ્રકટતાં ઉચ્ચ અભિગ્રાયા, ઉત્સાહ, બુદ્ધિ, અને ઉદ્દેગ વગેરેની શક્તિઓ હણાઈ જાય છે, અને ઉત્તરિને કિત્તાર આ શક્તિઓ હણાઈ જતાં મનુષ્ય નિર્ધન રહે, એમાં આશ્ચર્યનેવું કશું જ નથી. એ જ પ્રમાણે ભય મનુષ્યના સામર્થ્યને તથા જ્ઞાન વગેરેને ન્યૂન રાખે છે, એ સદજ વિચાર કરતાં બુદ્ધિમાનને સ્પષ્ટ થાય, એમ છે;

* * * મનુષ્ય નું જાણે એવા અનેક રૂપે ભય તેના હૃદયમાં પ્રવેશ કરે છે, અને તેને હાનિ કરે છે. જો તે સદગુણરૂપે ઓળખે છે, અને તેમાં જોને પાલનકરવાનું તે પોતાનું કર્તવ્ય સમજે છે, તે ભયનું જ રૂપાંતર હોય છે, તેનું તેને જ્ઞાન રહેતું નથી. સદગુણ જાણી તે તેને જાણે છે, પરંતુ વસ્તુતઃ તે ભય હોવાથી તેના સેવનથી તેને હાનિ જ થાય છે.

* * સાવધાનતાને વ્યવહારકૃશળ મનુષ્યો આચર્યક શુભરૂપે સ્વીકારે છે, પણ વસ્તુતઃ તે ભયનું જ બીજું રૂપ છે. ભવિષ્યમાં દુઃખ આપશે, એવા ભયથી તે અટકાવવાને વર્તમાનકાળમાં જે વિચારો કરવા તથા ઉપાયો રચવા, તેને વ્યવહારકૃશળ મનુષ્યો સાવધાનતા કહે છે. ધનનો સંચય નહિ કર્યો હોય તો ઘડપણમાં બુખે મરીશું, વિચારીને કરકસરથી ખર્ચ નહિ કરનાર ભવિષ્યમાં પરતાપાર્જવના રહેતો નથી, આ વગેરે વિચારો સાવધાનતામાંથી અર્થાત્ ભયમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે.

* * આમ નહિ કરવામાં આવે તો અમુક હાનિ થશે, અને તેમ નહિ કરવામાં આવે તો અમુક દુઃખ થશે, એવા એવા વ્યવહારમાં દમરો પ્રસંગમાં મનુષ્યોને જે વિચારો રહે છે, તે વિચારોને રહસ્યવતાર કુરુષ્ ભયવિના બીજું કશું જ નથી. ત્યાં સુધી તેનું હૃદય ભયથી વ્યાકુલ હોય છે, ત્યાં સુધી આવા વિચારો તેને રહસ્યવિના રહેતા જ નથી; અને આવા વિચારો રહસ્ય, એનું જ નામ પોતાના શ્રદ્ધાભાવનું વિરમણ અને શ્રવણાવનું પોષણ છે.

* * વ્યવહારદૃષ્ટી સાવધાનતા, ચોકસી, કાળજી, ચિંતા એ વગેરે ભયની જે પ્રજ્ઞ છે, તે ગમે તેટલી ઉપયોગની ભણે ગણાતી હોય, પરંતુ તત્ત્વદૃષ્ટી તે કેવળ નિરુપયોગી છે. વ્યવહારદૃષ્ટિ મનુષ્યના હુપણને અર્થાત્ આત્મત્વને જેનું સંકુચિત અને મર્યાદાવાળું કરી મૂકે છે, તેનું સંકુચિત અને મર્યાદાવાળું કરી મૂકવાની અને રાખી રહેવાની જેઓને ઇચ્છા હોય તેઓ ભણે સાવધાનતા, ચોકસી વગેરે ભયનો પ્રજ્ઞને સંદેહ વડે રમાડા કરે, તેમને તેમ કરતાં ખાળવાની કરી જ જરૂર નથી—પરંતુ જેમણે પોતાનું આત્મત્વ વિદ્યાસને અને અમર્યાદ ઉન્નતિને પમાડ્યું છે, તેમણે આ ભયની પ્રજ્ઞને અંતઃકરણમાં રચાવ આપવું પડવું તેમ નથી. તેમણે ભય અને ભયની પ્રજ્ઞને પોતાના હૃદયમાંથી સતત હાંકી કાઢવાં જોઈએ.

* * શ્રવણાવમાં ભય છે; શ્રદ્ધાભાવમાં અભય છે, આંધી કરીને ત્યાં લગી સાવધાનતા સેવાય છે, ત્યાં લગી શ્રવણાવ જ સેવાય છે. શ્રદ્ધાભાવમાં અભય છે, સર્વદા અનંદ છે, સર્વદા કલ્યાણ છે, સર્વદા દુઃખનો અભાવ છે, અને તેથી ત્યાં સાવધાનતાને અવશ્યા જ નથી.

ન્યારે ન્યારે તેવું હૃદય કંપે છે, ત્યારે ત્યારે તેને પરમાત્માની રક્ષક સત્તામાં અવિશ્વાસ જ હોય છે. પૂર્ણ શ્રદ્ધામાં લયને કે સાવધાનતાને દક્ષણ વારે ટકવાનો અવકાશ નથી.

* * * તેલની તમ કદામાં પડતાં પૂર્ણ શ્રદ્ધાવાનને લય થતો નથી. કરવતવડે વહેરાતાં પૂર્ણ શ્રદ્ધાવાનને પોતાનું અદિત થવાની શંકા સ્પુરતી નથી. શત્રુના ખર્જની ધારા કંઠને સ્પર્શ કરવા છતાં પણ પૂર્ણ શ્રદ્ધાવાનનું રૂપ ચોરાવું નથી. લય, કંપ, સાવધાનતા, ચોક્કસી, કાળજી એ સઘળા દોષો અશ્રદ્ધાવાનના જ અધકારવાળા હૃદયમાં રમનારાં જૂથો છે.

* * * સ્વેચ્છાવરમાં ઉગતાં કમળને, અને વનમાં ખીલતાં પુષ્પોને જુઓ, અને તેમની પાસેથી શ્રદ્ધાને શીખો. તેઓ ચિંતાને, લયને, અને સાવધાનતાને સેવતાં નથી, અને કશો પરિશ્રમ કરતાં નથી, તોપણ તેઓ કેવા ઉત્તમ પોષણને પામીને અતુલમ સૌંદર્યવડે ખીલે છે ! મનુષ્ય ! તારા રક્ષક અને નિયંત્રા પરમાત્મામાં અશ્રદ્ધા ધરવાથી, અને લયને અને ચિંતાને સેવવાથી તારી આવી દશા થઈ છે. તારા આત્મવતી મહાવાતું વિરમશ્ચ કરવાથી અને તને પોતાને અલંત અલ્પ જાણવાથી તું લય અને ચિંતાવડે યથયતો રહ્યો છે.

* * * સદ્વિચારવડે લયને જિતો. લય શો લાલ આપે છે કે તેને આવા પ્રેમથી સેવો છો ? લયરૂપ એરી સર્પ આરોગ્યને, સુખને, અને ઉન્નતિનો વિનાશ કરનાર છે, એવું જાણે ત્યાં છતાં કયો શુદ્ધિમાન તેને દુષ્પાત્રને ઉઠેરે ?

* * * ચિંતાથી અતુલ ધરે છે, શરીરનું આરોગ્ય ખગડે છે, અને લક્ષ્મીનો નાશ થાય છે, એવાં વચનો આપણે જોડીએ છીએ, અને ચિંતા ચિંતાસમાન જે, એમ માનીએ છીએ. ખરું તથાપિ અંતરના ઉડા લાગમાં આપણને તેના ઉપર અજાત અથવા કેવ પ્રકટ્યો હોતો નથી. તેને સંજવની અથવા આપણા હૃદયમાંથી તેને હાંકી મૂકવાની આપણને લેશ પૂંજી ધનછા થતી નથી. ચિંતા કરવામાં અને લયના વિચારો સેવવામાં જ જાણે સઘળું જ્ઞાન શામાન્ય છે, એવું આપણે માનતા હોઈએ, તેવું આપણે વતને રાખી રહીએ છીએ. આપણે આપણા હિતનો વિચાર હજી સુધી કયો જ નથી.

* * * પુષ્કળ ધૂમાડાથી ભરેલા વાતાવરણનેવું ચિંતા અને લયનું વાતાવરણ છે. આવા વાતાવરણમાં સુખનો સંભવ જ નથી, શ્રદ્ધાના અને નિર્જયતાના વાતાવરણમાં કેવી શાંતિ અને સુખ રહ્યાં છે, તેવું ભાનું શ્રદ્ધાને અને નિર્જયતાને સેવનારને જ હોય છે.

* * * લયથી અને ચિંતાથી કોઈને કશો લાભ થયો નથી, અને થવાનો નથી. લય અને ચિંતાપાસે, પોતાની સેવા કરનારને દુઃખવિના આપવાજેવો કોઈ બીજો ઉત્તમ પદાર્થ છે જ નહિ. શા માટે તો પછી તેમના આવા દૃઢ ભક્ત બની રહ્યો છો ?

* * * મુખઉપર ઉડતી માંખીને ઉડાડવી, એ કામ જોટલું સહેલું છે તેટલું જ લયને હૃદયમાંથી હાંકી કાઢવાનું કામ સહેલું છે. ફરી ફરીને માંખી આવતાં જેમ તમે તેને ફરી ફરીને ઉડાડો છો, તેમ હૃદયમાં લય પ્રવેશતાં તેને પુનઃ પુનઃ લાત મારી હાંકી કાઢો તે નાથી. જરા પણ ડરશો નહિ. ઉપરથી જોતાં તે અતિ બળવાન અને લયકર યોદ્ધા લાગે છે, પણ અંદરથી પોચાકોસ છે. તમારો સહજ સરખો કરોડ કટાક્ષ સહન કરવાની પણ તેના માં હિંમત નથી.

* * * લયના સાચું જોવાથી તે પુષ્ટ થાય છે, અને તેના સાચું ન જોવાથી તે અરક્ષી પુતળીની પેટિ આગળી બળ છે, એ વાત તમે જાણો છો ? અજમાયશ કરી જુઓ.

તેના સાંભું જોશો નહિ, તેના અસ્તિત્વને સ્વીકારશો જ નહિ. તેના વિચારો કદાચ છોડી ખીન જ વિચારો કરો, અને ભય તમારો પાસેથી તત્કાળ અદૃશ્ય રહ જશે. પુનઃ તેનો વિચાર કરો, અને તે તમારો પાસે આવીને ઉભો જ નહાય. અધિક અધિક વિચાર કરો, અને તે અધિક અધિક પુષ્ટ થતો ચાલવાનો, એટલો ખર્ચે ઘોડા સમયમાં આખા અભ્યાસને પોતાનાથી બંદો દેવાનો.

* * ભયલું હવન અને મરણ તમારું જ હાથમાં રહેલું છે. તમે તેને હવન આપો છો તો જ તે હવે છે. હવે ભયથી તમને યતાં અનેક દુઃખોમાં, ક્ષોભોમાં દોષ છે ?

* * પ્રિય ખંડુ ! આત્મવિચારવડે, અથવા ઈશ્વરભક્તિવડે ભય અને ચિંતાનો જય કરો નિર્ભય પદમાં સુરેશ્વર થઈ રહો.

માનસોપચાર.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૪ ૨૦૦ થી.)

ચાથી રહી અંધલા સાંધાવાળો, જે શરીરના તે ભાગપ્રતિ અલક્ષ કરી, તેમાં રહેલાં નાનાં મનને, સંચાતી ઔરડીમાં સંતર્જી રહેલા સચો ચલાવનારને જેમ કહે તેમ કહે, કે હે અસંખ્ય નાનાં મન ! તમે આ સાંધાને હલાવવાનું તમારું કામ બરાબર કરતાં નથી, એ ઘણું જ અપોગ્ય છે. હું તમને જોતો નથી તોપણ આ બાબ ચિંતનથી મને જણાય છે કે તમે તમારો કર્તવ્યમાં બહુ જ પ્રમાદી થયાં છે. હવે હું તમને કહું છું કે તમારે તમારું કામ બરાબર કરવું જ જોઈએ ! આ અને એવા જ ભાવનાં વચનો તમને આમહુથી વારંવાર કહેવામાં આવે તો તેમનામાં જાગૃતિ આવ્યાવિના અને દિવસે દિવસે તે વ્યાધિમાં સુધારો થવા વિનંત રહે જ નહિ.

આવા સરળ ઉપાયોથી જો બાધિ મરતો હોય તો પછી નકામાં ઝાપડો શું કરવા વાપરવાં ? પણ સોમાં નવાણુ પ્રસંગમાં આ સરળ ઉપાયને મનુષ્યો જેવી શ્રદ્ધાથી, જેવા આમહુથી, અને જેવા નિયમિતપણાથી સેવવો જોઈએ, તે પ્રમાણે સેવતાં નથી. કારણ કે તે સરળ છે, અને તેમાં પેન્સાનું ખર્ચ નથી, એટલે તેમાં તેમની શ્રદ્ધા બેસતી નથી. છ મહિના દિવસમાં ત્રણ ત્રણ વાર કે ચાર ચાર વાર દવાઓ પીવાનું મનુષ્યો કમુલ કરે છે, પણ ત્રણ માસ આવા પ્રયોગની અજમાયશ કરી જોવાનું સ્વીકારતા નથી. એક કે બે દિવસ અથવા બહુ બહુ તો એક અઢવાડિયા હરી જુએ છે, અને લાજ ન જણાતાં પ્રયોગમાં કંઈ જ માલ નથી, એવો ઉત્તરનો ફાંસો આપી દે છે.

જાગ લેના નથી. પ્રયત્ને તેના કર્તવ્યમાં પ્રતિપદ્ય કરાર જાગ લેઈએ. ક્રીએ. તેને અનુ-
કૂળ થવાથી તેનું કર્તવ્ય તે બહુ હિતમ રીતે અને ત્વગથી કરે-કે. અને તેને અનુકૂળ થવું તે
બીજું કશું જ નથી, પણ ઉપર કહ્યું તે રીતે, અણુઓમાં રહેલા મનને આજ્ઞા કરીને તેમની
પાસે પોતાનું કામ બરાબર કરાવવું. આનું નામ માનસોપચાર છે, અને તે કેટલો સરળ છે !

પ્રકરણ ૩.

શરીરના પ્રત્યેક અવયવમાં અને અણુઅણુમાં પોતપોતાનું કર્તવ્ય કરવાનું જ્ઞાન રહેલું
છે. પચનક્રિયા કેવી રીતે કરવી, એ જરૂર સારી રીતે જાણે છે. સંચરને શુદ્ધ કેવી રીતે કરવું,
એ દ્રેશમાં સારી રીતે જાણે છે, અને એ જ પ્રમાણે યદૃત, પ્લીહા, હૃદય વગેરે અવયવો પોતપો-
તાના કર્તવ્યને સારી રીતે જાણતાં હોય છે. શરીરમાં એવો એક પાણુ અણુ નથી કે જેને પોતાના
કર્તવ્યનું જ્ઞાન ન હોય. પ્રત્યેક અવયવમાં અને પ્રત્યેક અણુમાં મન રહેલું હોય છે. પ્રત્યેક અણુને અને
પ્રત્યેક અવયવને પોતાનું કર્તવ્ય હિતમ પ્રકારે કરવાની આજ્ઞા કરી શકાય છે, અને અણુઓમાં
રહેલું મન આપણા મનકરતાં નિર્મળ હોવાથી તે આગળી આજ્ઞાને માને છે. અશ્વહાવંળી અને
છગડા નિશ્ચયગળી આજ્ઞાને જ અણુઓમાં રહેલું મન સ્વીકારવું તુરં, પણ શ્વહાવંળા, દદ નિશ્ચ-
યથી યુક્ત જે જે આજ્ઞા તેને કરામાં આવે છે, તેને તે અચ્છેદ માને છે. સ્વરાવંળા માથું ફેરવી
આજ્ઞાઓનાં આદેશને અણુઓના અલંભાગમાં રહેલા મનકુદી પહોંચતાં નથી, અને તેને સંપૂર્ણ
કરી શકતાં નથી. વળી એકાગ્રતાવિના વ્યગ્ર ચિત્તથી તથા દુર્ભંગ નિશ્ચયથી કરેલી અત્યંત પથ
અસરકારક નીચડા નથી. આથી દદ નિશ્ચયગળી તથા એકાગ્રતાયુક્ત આજ્ઞામાં કરવાનો અ-
ભાસ પાડવાની જરૂર છે; અને પ્રયોગો કરવા માંડતાં કેટલાક પ્રયોગોપથી વ્યગ્ર એક એ
પ્રસંગમાં વિગ્રય મળેલો અનુભવમાં આવે છે ત્યારે શ્વહા તો આપોઆપ બગરાવું થતી
જાય છે. આથી રોગવાળા ભાગને, તમે જે કહેવા ઇચ્છતા હો તે દદનાથો સમજાવવું; પુનઃ
પુનઃ સમજાવવું; અને તમને સમજાશે કે થોડા સમયપછી તમારું કહેવું તે સંભારશે, અને
તમારી ઇચ્છાપ્રમાણે વ્યાધિનો ભાગ કરીને જશે.

મન એ જંગલમાં મોટામાં મોટું બગ છે, અને તેની મના જેમ તમારા પોતાના શરીર
ઉપર આવે છે, તેમ બીજાના શરીરપર પણ આવે છે. જેમ તમે તમારા પોતાના શરીરમાં
રહેલા રોગને નિલ આશ્રયથી જતા રહેવાની આજ્ઞા કરો છો, અને તે પરિણામે જાય જ છે,
તે જ પ્રમાણે બીજાના શરીરમાં રહેલા રોગને પણ તમે જતા રહેવાનું આશ્રયથી કહો છો,
તો તે જાય જ છે. તમારા કોઈ મિત્રનો દંત દુઃખનો હોય અને તમે વગરમોઝે તે ભાગ-
પ્રતિ દષ્ટિ નાંખી દરદને દંતમાંથી જતા રહેવાને આશ્રયથી આજ્ઞા કરશો તો, અદ્ય સમયમાં તે
જાતું રહેલું તમને જાણશે. સંકલ્પ પ્રવચના તમારા સામર્થ્ય અને તમારી શક્તિ ઉપર જાયને
આધાર રહેલો છે. એક દિવસના પ્રયોગથી તમને જાય ન મળે તો નિરાશ થવાની અભ્ય-
નથી. પ્રી. પ્રી પ્રયોગ ક્યાં કરશો અને તમને જાણશે કે અભ્યાસથી તમારું બગ કેળવવામાં
તમે રોગ ટાળવાને સમર્થ થયા છો. બીજાનું અમુક દદ તમે ટાળો છો, એવું તેને કહેવાની
પણ તમારે અભ્ય નથી. અંતરમાં તમે કરેલા સંકલ્પનાં આદેશનો સામા મનુષ્યના વ્યાધિ-
વાળા ભાગમાં રહેલા મન પ્રતિ જાય છે, અને તમારી આજ્ઞા તેને જાણે છે.

વ્યાધિ ટાળવામાટે તમારે રમણમાં રખવાનો નિયમ આ છે:—તમારા મનમાં સર્વ

પ્રકારનું સામર્થ્ય રહેતું છે, અને તેથી તમારું મન રોગ ટાળવાને સમર્થ છે, એવું માનવું; અને પછી વ્યાધિને શરીરનો ભાગ કરવાની દૃઢ આત્મા કરવી.

મનમાં સર્વ પ્રકારનું સામર્થ્ય રહેતું છે, એવો નિશ્ચય તમારું મન ન સ્વીકારતું હોય તો 'મનમાં સર્વ પ્રકારનું સામર્થ્ય રહેતું છે' એ વાક્યને વારંવાર બોલ્યા કરવું, અને તે ઉપર વિચાર કરવો. વારંવાર બોલ્યા કરવાથી અને તેના ઉપર વિચાર કરવાથી થોડા દિવસમાં તમને જણાશે કે એ નિશ્ચય તમારા મનમાં દૃઢ થતો જાય છે, તથા એ નિશ્ચય ખરો છે એનાં ઘણાં કારણો તમારા મનમાં આપોઆપ સ્પુરી આવે છે. સુતી વખતે જો આ વાક્ય તમે બોલશો, અને તેના ઉપર વિચાર કરી પછી ઉઠી જશો, તો એ નિશ્ચય ખરો છે એવું જાણી જ ઘોડા સમયમાં તમારા મનમાં દૃઢ થઈ જશે, એટલું જ નહિ પણ એ નિશ્ચયમાં તમારી શ્રદ્ધા અત્યંત દૃઢ બની જશે. આ નિશ્ચય દૃઢ કરવાનું કારણ એ છે કે એ નિશ્ચય જો દૃઢ હોય છે તો જ તમે રોગને શરીરમાંથી જતા રહેવાની, ને ઉત્તરપન કરી રાક્ષાસ એવી આજ્ઞા કરી શકો છો. તમારો નિશ્ચય જુઓ હોય છે તો તમારી આત્મા પણ જુઓ હોય છે, અને તમે જાણો છો કે જુઓ આત્માને કોઈ જ માનવું નથી. નિશાળમાં પંજુ તમે જોયું હશે કે ગરજ કરનાર છોકરાઓને 'છાના રહો' એવા બે જ શબ્દો બોલો દૃઢ નિશ્ચયથી શિક્ષક તરફના શાંત કરી શકે છે, અને અદૃઢ મનવાળો શિક્ષક 'છાના રહો, છાના રહો' એવી એકો પાઠ બુઝો પાડે છે, અને જેઉપર હાથ પછાડે છે તોપણ તેનું કોઈ માનવું નથી.

મનનું સર્વઉપર સામ્રાજ્ય છે, એ નિશ્ચયને પ્રત્યેક મનુષ્ય દૃઢ કરવો જોઈએ, કારણ કે તેથી વ્યાધિઓ ટાળી રાક્ષા છે, એટલું જ નહિ પણ વિવિધ પ્રતિજ્ઞાતાઓ ટાળી રાક્ષા છે. વિવિધ દુર્યોગ તથા દુર્બલતા ટાળવામાં એ નિશ્ચય ઉપયોગી થઈ પડે છે. ગૃહકેશ એ વડે ટાળી રાક્ષા છે. હાલનાં બાળકોને, સ્ત્રીને, સંબંધીઓને, મિત્રોને અને જનસમૂહને પણ એ વડે સુધારી રાક્ષા છે.

વસ્ત્રમાં વારંવાર ઉપરનાં વચનો તેના પ્રતિ મનોમય રીતે પ્રેર્યાં કરે તે નિદ્રામાં હોય ત્યારે પણ તેની પથારીપાસે બેસી ઉપરનાં વચનો તેને માનસિક રીતે કહેલા બાળકના ઉપર તમે અત્યંત પ્રેમ રાખો છો, એવું તેને લાગ કરે, અને તમને જણાશે કે માનપૂર્વક પ્રેરેલાં તમારાં વિચારનાં આદેશનોથી તેના હૃદયને તારા થશે છે.

આ પ્રકારનાં, વિચારનાં શ્રદ્ધાવાળાં સખળ આદેશનોથી આપણાં ગમે તે પ્રીતિપાત્ર સંબંધીનાં દોષો, આપણે ટાળી શકીએ છીએ. અવશ્ય આ પ્રકારના પ્રયત્નમાં આમહુની અમલ્ય છે જ, પરંતુ સુખથી નિર્ભય બોધ આપવાથી જે કાર્ય એક વર્ષે પણ નથી થતું, તે કાર્ય માનપૂર્વક પ્રેરેલાં આવાં આદેશનોથી છ માસમાં થાય છે. આ વિષયમાં સંશય ધરનારને અજમાવશ કરી જોવા સુપ્રેમ આમનંદણ કરવામાં આવે છે.

એક સ્ત્રીએ પોતાના બાળકને સીગરેટ પીવાની દુદ્ધ દેવ, ઉપર વર્ણેલા માનસોપચારને ઉપાવી હતી, અને મારી બહેન મારે મારે આવો પ્રયોગ કરે છે, તેની તે પુરુષને ખબર પણ ન હતી. તે સ્ત્રીએ આ પ્રમાણે પ્રયોગ કર્યો હતો. નીચેના વિચારને એકાશ્રતાપૂર્વક તેણે પોતાના બાળકની છબીને મનમાં કાપવા કરીને તે પ્રતિ પ્રેર્યો હતો—હાથ ! હું તારા ઉપર અત્યંત પ્રેમ રાખું છું. તું પણ મારા પર તેવો જ પ્રેમ રાખે છે. જે સુખ તું ઇચ્છે છે, તે સુખ તું સુખ, સીગરેટવિના પણ તને મળે એમ છે જ. આ સીગરેટથી તને અત્યંત નુકસાન થાય છે. તે સેવવાયોગ્ય વસ્તુ નથી જ. આરોગ્યના નિયમોથી તે નિરદ્ય હોવાથી તેવું સેવન એ સત્યથી અતિક્રમ્ય છે. જે કંઈ હાનિ કરે છે, તે સત્ય નથી, પણ અસત્ય છે. તારે બીડીઓની જરૂર જ નથી, કારણ કે તારા સ્વચ્છતા વાંછિતારે બીડીઓવિના તને મળે એમ છે. તને હવે બીડીની ઇચ્છા નહિ જ થાય. થોડા સમયમાં તું બીડીને પીવી તાદન બંધ કરી દર્શા' દિવસમાં વારંવાર આવા વિચારો પોતાના બાળકપ્રતિ પ્રેર્યાં કરવાથી, ધીમે ધીમે બીડીઉપરનો તેનો પ્રેમ ઓછો થતો ગયો, અને થોડા સમયમાં તે કહેવા લાગ્યો કે બીડીઉપર હવે મને અત્યંત અણગમો ઉપાળ્યો છે. પૂરા ત્રણ માસ થયા નહિ એટલામાં તો તેણે બીડી પીરી બીજકુલ છોડી દીધી.

હવે તેનાં એકંતર વર્તનાં ઓછાંને દાખલો પણ તેવો જ પ્રચિદ્ધ છે. આ ઓછાને તેની માને મારવાની અને તેના મોંઉપર, હાથઉપર અને બગાડેપર ઉજાડા બરવાની દુદ્ધ દેવ પડી હતી. ચાલ અઠવાડિયાંનુંથી તેની માએ એક માનસોપચારને ખતાવેલા પૂર્વોક્તા વિધિપ્રમાણે તેનાં પ્રતિ વિચારનાં આદેશનો પ્રેર્યાં, અને અંતમાં તે ઓછરો તેની માઉપર પ્રેમ કરતો થયો.

પાશ્ચાત્ય દેશોમાં આવા દાખલા એક નહિ પણ અનેક અને છે. એક પતિપત્ની તેર માસનુંથી એકબીજાસરે અપોધાં રવાં હતાં. આખરે સ્ત્રીનાં જાણવામાં માનસોપચારનો વિધિ આવ્યો, તેણે તે તેના પતિઉપર અજમાવ્યો, અને પુનઃ તેના પતિનો તેના ઉપર પ્રેમ થયો. જે ઇચ્છેલો વિષય ન્યાયવાળો અને સિદ્ધ થતા યોગ્ય હોય છે, તો તીવ્ર ઇચ્છાથી પ્રેરેલાં વિચારનાં આદેશનો વિચારી થવાવિના રહેતાં જ નથી. સ્વચ્છતા ન્યાયવાળી, પ્રમાણિક અને પોતાના અધિકારની ઇચ્છાઓ વિચારનાં આદેશનોવડે સિદ્ધ થઈ શકે છે.

સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર નથી કે કેટલા મોદમસ્ત મનુષ્ય કેટલા સગાંની કંપાના મનને, વિચારનાં આદેશનોવડે પોતાના પ્રતિ પ્રેમવાળું કરવા મૂકે, અથવા મનની અયોગ્ય ઇચ્છાથી કાર્ષ્ણ્યમવાળો પોતાના પ્રતિ પ્રેમ કરવા માનસોપચારથી પ્રયત્ન કરે, તો તે સફળ થશે નથી. આવી ઇચ્છાઓ જે સરળ થાય તો કુટાચાંચી મનુષ્યો જગતમાં તારે અવ્યવસ્થા કરી મૂકે;

આ વર્ગીયી પ્રકરતા લેખોમાંથી સંગ્રહનોના ઉદ્ગાર.

... આપનાં એનાં કેટલાંક નાનાં પુસ્તકો વાંચવાને હું ઈચ્છુપાત્રી લાગ્યશાળી થયો છું. અધ્યાત્મભણપોષકઅથમાગનો પ્રથમ અક્ષર અને માગ એક દિનેમ્હુતનરથી મગેલ, તે વાંચી મારા મનને અસાધ્યગ્ણુ અગર થઈ ગઈ છે. હું શુદ્ધ અતંકરણપૂર્વક ઈશ્વરપાત્રિ પ્રાર્થના કંઈક કે મને તે અમૃત્ય પુત્તક આપનાર શુદ્ધઅનુ કંથ્યાણુ થજો કારણ કે તે પુત્તકથી મને આનંદિક આનંદ પ્રાપ્ત થયો છે. તેમ જ બીજાં પણ કેટલાંક પુત્તકો દ્વેષાં કે 'વિદ્યાર્થિના આશ્રે મિત્ર,' 'અભ્યર્ચક,' 'પ્રાત કાલ,' 'મહાકાલ' વાંચ્યાં, તેમાં પણ એવો આનંદ આવે છે કે તે ફરી ફરીને વાંચવા માગ મન પોભાય છે, તથા વખતો વખત વાંચ્યા છતાં પણ તેની રચનાથી માગ મન આનંદમાં લીન થઈ ગય છે, તથા ઉપર અભાવ થતો નથી.

આપના પુસ્તકોએ મારા અત કમ્બુમાં બહુ અસર કરી છે; તેમ જ જેઓએ વાંચ્યાં હજે, અને વાંચજે તે સર્વને પણ તેની અસર થતી જ જોઈએ, તે નિર્વિવાદ છે.

અધ્યાત્મભણપોષક અથ અપાત્રી મે વાંચ્યો છે ત્યારથી તેમાં દર્શાવેલી ક્રિયા હું મેલુ અને તેવી મને ધમો લાગ થયો કે તમા થાય છે.

તા ૨૨-૪-૦૮ બુધ્ધિધાર.

લિ. નમોદાશકર ગણપતરામ કાંક

... મહાદાન તથા બીજાં ચાર માગિકો વાંચતાં મને અતિ આનંદસાથે જે મુખ લાગે થાય છે, તેવું વધુન કરવું અશક્ય છે. સ્થાકનો સ્વાદ તે ખાનાર જ ગળે છે.

તા ૨૭-૪-૦૮ મુગ્ધ.

લિ. નાગરદાસ વિદુલદાસ મિસ્ત્રી.

.. .. મહાકાલવિના મને એક લાણુ પણ આરામ મગતો ન હતો. આ નિર્જ આનંદમા અગત મિત્રની ગરજ તે જ સારે છે. એક વાર વાંચ્યા છતાં વારંવાર વાંચવા છુટા થયા કરે છે તૃપ્તિ થતી જ નથી એવા શું તેમાં મોહક ગુણ સમાપ્તો છે કે તે દૈવી અક્ષર મન અને શરીરઉપર થાય છે. આવા અનુપમ અને અદ્ભુત અમકારવાળા પત્ર લેખકને વાંચો ધન્યવાદ ધરે છે.

તા ૨૬-૧૨-૦૭ બીમકદા.

લિ. ત્રિકમરાય ઈશ્વરરાય મજમુદાર.

... આપલે કડીલ પાંચ અંક પોંચલે; તે મનનપૂર્વક વાંચુન માં શારીરિક, વ્યાવહારિક, માનસિક, વ આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ હોઈ લાગલી આ આપણ અસેચ હિતકારક લેલ લિહાવે અસી વિનંતી આદે.

તા. ૭-૪-૦૮ પાવસ.

ગંગાધર સદાશિવ મોડવોલે.

અધ્યાત્મભણપોષકઅથમાગ પ્રથમ અક્ષર.

(ગ્યનાર છોટાવાલ છવનલાલ, મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦ પેરેજ ૦-૧-૦)

અધ્યાત્મમન એ સર્વોપરિ બલ છે, એ સર્વ સીકારે છે. તે બલ શરીરને પ્રાપ્ત કરવું તે આ મંથ્રમાં વર્ણવવામાં આવ્યું છે. આ બલ પ્રાપ્ત કરવાની ક્રિયા સામાન્ય શુદ્ધિમાન પણ સમગ્ર શક્તિ એવી ગતિ સમસમાં આવી છે. આ અથ વાચતાં તમાગી શુદ્ધિમાં તકાળ ઉઠ્યો ફેરાર થયા મિના હોતો નથી. અથમાં શ્રીનરિંદામાર્પણી મુદર છબી મુકવામાં આવી છે.

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, પડોદરા.

સાધનસમારંભ ફંડમાં દ્રવ્ય સ્વર્ણવાર સંગજનોની નામાવલિ.

એક એવરસાંધક	રૂ. ૫-૦-૦
રા. રા. નરસિંહરામ લીલાધર પંધરીનાળા (પિતાની સદ્ગતિનિમિત્ત) નાગપુર	રૂ. ૨-૦-૦
રા. રા. સુતીલાલ વિઠ્ઠલદાસ	રૂ. ૫-૦-૦
રા. ગ મળગુલાલ આશાગમ ઝાઝા. મોરબી મોટક કંપની	રૂ. ૧૦-૦-૦
રા. રા નરોત્તમ નાથરજી દેશાઈ	રૂ. ૫-૦-૦
રા. રા વડીલ ગોપાળજી હરખજી	રૂ. ૫-૦-૦
રા. રા મણિલાલ સુનીયાળ (પત્નીની સદ્ગતિનિમિત્ત) અમદાવાદ	રૂ. ૫-૦-૦
રા. ગ અળાલાલ સદાગિન (પિતાની " " આંતરેલી	રૂ. ૫-૦-૦
ગાંધી ફતમા (પુત્રીની સદ્ગતિનિમિત્ત) મહેલા	રૂ. ૨૦-૦-૦
રા. રા. રામાભાઈ રાનજી	રૂ. ૫-૦-૦
રા. રા મૂળચંદ હરજીવન	રૂ. ૫-૦-૦
રા. ગ મંજીજીવન જમનાદાસ (પોતાની પુત્રી બહેન તામીની સદ્ગતિ નિમિત્ત) સુત	રૂ. ૫-૦-૦
રા. રા. નાયાલાલ માધવજી.	રૂ. ૫-૦-૦
રા. રા. તનસુખગમ મનસુખરામ (પિતાના વિદેહચુકત પૂજ્ય મિત્રશ્રી શ્રીકુલ મન સુખરામ સ્વર્ણરામની અંતિમ ઇચ્છાનુસાર) મુબાઇ	રૂ. ૨૧-૦-૦
એક સગમન	રૂ. ૨૫-૦-૦
રા. રા. મણિશંકર પુરયત્તમ રાવળ (પિતામહી નંદુભાની સદ્ગતિનિમિત્ત) લીમડી	રૂ. ૫-૦-૦
રા. રા. નાયાલાલ રામજીભાઈ (પોતાના ભાઈ શંકરભાઈ રામજીભાઈની સદ્ગતિનિમિત્ત) આંતરેલી	રૂ. ૨-૦-૦
રા. રા. દેશાઈ ગણાભાઈ લાલુભાઈ (ચિ. હરિભાઈનાં લગ્નનિમિત્ત) આંતરેલી	રૂ. ૨-૦-૦
રા. રા. દીક્ષિત પ્રાણુલાલ ગીરધરલાલ (પોતાના પુત્રની સદ્ગતિનિમિત્ત) વડોદરા	રૂ. ૫-૦-૦
રા. રા. મજીભાઈ માધુભાઈ દેશાઈ (પોતાના પુત્રનાં હિંમતનિમિત્ત) પેટલાદ	રૂ. ૨-૦-૦
રા. રા. ભાઈચંદ જોનધન (ચિ. મોહનલાલ ભાઈચંદની સદ્ગતિનિમિત્ત) નડીયાદ	રૂ. ૪-૦-૦

વિધાર્થીનો સાચો મિત્ર.

(રચનાર હોરાલાલ જનલાલ મુદ્ય ૦-૮-૦૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૬)

ગૃહસ્થાણીમાં આ પ્રકરનો અથ આ એક જ છે. તે એકલા વિધાર્થીઓને માટે છે, એમથી, પણ સરીઠું અંદોરે સાચાના ઇન્જનાર પ્રત્યેક મનુષ્યને તે અલગ ઉપયોગી છે. તેને જ્યાર સંકેત મનુષ્યોએ તમામનું જીવન હોડી દીધું છે. તમારા કોઈ મિત્ર અથવા સંબંધીને આ વ્યસન હોય તો આ પુસ્તક તેને આપવાથી તમે તેનું નિરતર્ય કરવાનું સાધન.

વ્યવસ્થાપક, મહાકોલ, વડોદરા.

श्रीमहाकाल.

रूप (पुस्तक) २०—वैशाख कृष्ण १४. सवत् १९६४. दर्शन (अंक) ७.

॥ ॐ श्री ॥

सन्मतिअर्थे इष्टने अभ्यर्थना.

पद. (में तो पुनः यही हनुमानकुं-ये 'लय.')

आने आपो के नाथ मने सन्मति, हां हां रे आगे०

आपो मने सन्मति, आपो आ भारी दुर्मति, आपो०

लवहवथी हुं ग्रांरी शरषु हुं आये, निरणे दयाधी र'डना प्रति,

कोउ उपाये मने शांति न लासे, याउये हुं पुने प्रलो हुं भयी:

इंद्रियवेज के मनतथा वेजो, रोउया सारथी रोडाता नथी.

डेभ करी टाणु आ विपयनी प्रीति, प्रकटावुं शी रीते उपरति.

विवेक न जगे विराग न जगे, जगे न आपमां सायी रति.

रेन तम दणता ना, सत्त्व न वधती, नित थती आयुधनी क्षति.

अनुग्रह जे न करयो नाथ-हुवे तो, दिन दिन यावी थुरी गति.

नरहरिताय धाजो उदारे सिधुनी, ग्रांरी धंदी आ गुणी वितति.

ब्रह्मसूत्र अथवा ब्रह्मसीमांसा.

(अनुसंधान तथा शिक्षा पैठ, २०५ धी.)

समाकर्षात् ॥ २५ ॥

સૂત્રાર્થ—પ્રકૃત સત્ય, જ્ઞાનાદિસ્વરૂપ પરમાત્માર્ત્ત ત્યાં ત્યાં સમાકર્ષણ છે તેથી.

આ સુપ્રથી એ 'કહ્યું' કે પૂર્વપક્ષીએ જગતના કારણના સંબંધમાં વિપ્રતિપત્તિ જણા-

६७३ के असद्व्या इदमग्र आसीत् ये श्रुतिभां जगतुः कारण निरात्मके व्यसत

तद्धेदं, तर्ह्यप्याकृतमासीत्—एष वाङ्मयः पञ्च कर्त्ता विना न भवितुं शक्नोति व्याकरणम्

આવે તો ત્યાર પછીનું પ્રવૃત્તિને સ્થાને આવનારે સઃ એ સર્વનામ તેવડે દેવો પ્રવેશ જણાવાય ? પરંપરાશ્રુતિ શરૂવળ થોડું મનવાનો મનઃ જુએ છે. ત્યારે તે યજ્ઞપદ કહેવાય છે, સાંભળે છે ત્યારે શ્રોત અને મનન કરે છે ત્યારે મન- એ શ્રુતિમાં શરીરમાં પ્રવિષ્ટ થએલા આત્મા ચેતન છે એમ જણાવ્યું છે તેથી શરીરમાં પ્રવેશ કરનાર જે સઃ સર્વનામથી વ્યાપ્ય તે ચેતન આત્મા જ છે અને તે જ કર્તા છે, વળી જેમ હાથ નામરૂપવડે વ્યાકરણવાને પામવું જગત કર્તાવડે જ વ્યાકરણ કરાય છે તે જ પ્રમાણે આદિસર્ગમાં પણ હોવું જોઈએ એ અનુમાનથી સમગ્રાય છે કારણ કે દહેને અંતુસરી અંદરની કલ્પના થાય છે અને દૃષ્ટી વિપરીત કલ્પના અનુપપન્ન છે. અન્ય શ્રુતિ પણ જ્ઞાત જીવેનાત્માનાનુપ્રવિદ્ય નામરૂપે વ્યાકરવાણિ—આ જવામાં રૂપે પ્રવેશી નામરૂપનું જ વ્યાકરણ કરે એમ જગત્પતી વ્યાક્રિયા (વ્યાકરણ) કર્તાવડે જ થાય છે એમ દર્શાવે છે. વ્યાક્રિયતે એ શ્રુતિનું જે પદ છે તે, જેમ ત્યજતે કેદારઃ ખેતર કપાય છે એ વાક્યમાં કપણી કરનાર માણસ છે છતાં તે એટલી સહેલથી કપણી કરે છે કે જાણે ખેતર પોતાની મેળે જ કપાવું હોય તેવું લાગ થાય છે તેમ, પરમેશ્વરરૂપ વ્યાકરણકર્તા છે છતાં તેમની સહેલ દર્શાવ્યા જ વપરાય છે એ અથવા તો જેમ ગમ્યતે પ્રામઃ ગામમાં તે જાય છે—એ વાક્યમાં કર્મવાચક પ્રસંગધાતુને લગાડવામાં આવ્યો છે તેમ કર્તાની અપેક્ષા રાખી જ વ્યાક્રિયતે એમાં કર્મ પ્રસંગ લગાડવામાં આવ્યો છે. તાત્પર્ય કે એ પદ પણ કર્તાની નિરપેક્ષતા દર્શાવનાર નથી. તેથી સર્વ ઉપનિષદો જોતાં દાખ પણ રથને કર્તાના સંબંધમાં પ્રતિપત્તિ નથી એ સિદ્ધ થાય છે.

આ પ્રમાણે આ અધિકરણ સમાપ્ત કરી અન્ય અધિકરણ શ્રીચતુષ્કાર રચે છે.

જગદ્વાચિત્વાત્ ॥ ૧૬ ॥

મૂનાર્થઃ—જગત્તો વાચક (કર્મ એ શબ્દ) છે તેથી પરમાત્મા જ વેદિત્વરૂપે ઉપદિષ્ટ છે.

દૌષીતદિગ્ધાદિપ્રાણુમાં બલાકાના પુરુષ બાલાદિ નામના બાલાણુ અને અનતરાત્ નામના રાજનો સંવાદ છે ત્યાં કહ્યું છે કે યો વૈ ચાલ્લાક પતેપો પુરુષાણાં કર્તા यस્ય વૈ તત્ કર્મ સ વૈ વેદિતવ્યઃ (કો. મા. અ. ૪ ॥ ક. ૧૨) હે બાલાદિ! જે એ પુરુષોના કર્તા છે અને જેનું આ કર્મ છે તે વેદિતવ્ય છે. આ અધિકરણનું આ વિષયવાક્ય છે. એમાં સંશય થાય છે કે એમાં જન વેદિતવ્ય કહ્યો છે, કે મુખ્ય પ્રાણુ, કે પરમાત્મા ?

અહિં પૂર્વપક્ષ એક તો એ પ્રાપ્ત થાય છે કે યસ્ય ચૈતત્ કર્મ એમ કહ્યું છે તેથી મુખ્ય પ્રાણુ વિવક્ષિત છે કેમકે પરિપન્નરૂપ કર્મ મુખ્ય પ્રાણુને આશ્રયે રહેવું છે તેથી મુખ્ય પ્રાણુનું એ કહેવાય તેમ છે. વળી વાક્યરોગમાં યથાસ્મિન્ પ્રાણ પૈવેકધા ભવતિ—પછી આ પ્રાણમાં એકરૂપ થઇ રહે છે—આ વાક્ય છે અને તેમાં મુખ્ય પ્રાણુવાચક પ્રાણુ શબ્દનું અવલું છે. યો પતેપો પુરુષાણાં કર્તા—એ વાક્યમાં પ્રાણુમાં પણ લાગે છે કેમકે પૂર્વ બાલાદિએ આદિત્યે પુરુષઃ ચન્દ્રમાસિ પુરુષઃ—આદિપમાં રહેલા પુરુષ, ચંદ્રમાં રહેલા પુરુષ—દરબાદિ વાક્યોથી જે વિવિધ પુરુષો દર્શાવ્યાં છે તે સર્વનો (પંચો) પ્રાણુ કર્તા છે કેમકે જો આદિત્યદિ દેવરૂપ સર્વ પુરુષો પ્રાણુની જે અવસ્થા વિશેષ છે, સૂત્રામક પ્રાણુના નિકારરૂપ છે. કતમ યકો દેવ શતિ, પ્રાણ રતિ સ પ્રતિત્યાચક્રકર્તા—તે એક દેવ તે દાણુ, તે પ્રાણુ

અને તેને બ્રહ્મ કહે છે—એ અન્ય શ્રુતિ સ્વીકૃતક પ્રાણને જ કારણરૂપે વર્ણે છે. તેથી પ્રવૃત્ત વાક્યમાં પ્રાણુ વેદિતવ્ય છે, એ એક પૂર્વપક્ષ નિકળે છે.

દ્વિતીય પૂર્વપક્ષ એ નીકળે છે કે અહિં હવે વેદિતવ્યરૂપે વિવક્ષિત છે. કેમકે યસ્ય ચૈતત્ત્વ કર્મ એ વાક્યમાં કર્મનો અર્થ ધર્માધર્મરૂપ કર્મ લેવાથી એ કર્મ હવનું થઈ શકે છે. અને ભોગના સાધનભૂત આદિત્યાદિ પુરુષોપાતિ હવ ભોક્તા હોવાથી કર્તા થઈ શકે છે. વાક્યરોપમાં હવને જણાવનાર લિંગ (હિત) છે. કેમકે આ પુરુષોના કર્તા કે જે વેદિતવ્ય અવ કલ્યા છે તેના જ્ઞાનમાટે આવેલા બાલાકિને તેના બોધ કરતા શ્રીચન્નતશત્રુએ સુખ પુરુષને બોલાવ્યો છે અને તે સુખ હોવાથી તેણે જૂઠા સાંભળી નથી તેથી પ્રાણુદિ. કે જે સુખદશામાં પણ જાત્રત દતા તે ભોક્તા નથી એમ સિદ્ધ થયું છે અને પછી તે જ. સુખ પુરુષને લાકરી મારી એટલે તે ઉડીને ઉભો થયો તેથી પ્રાણુદિથી અતિરિક્ત હવ તે ભોક્તા છે એમ સમજાવ્યું છે. તેમ પરંતુ પશુ હવસ્યક લિંગ છે કે તદ્વથા શ્રેષ્ઠી સ્વર્ભુક્તે યથા વા.સ્વા. ધ્રેષ્ટિનં મુંજન્ત્યેવમેચૈપ પ્રજાત્મૈતૈરાત્મભિર્ભુક્તે, યથમેચૈતે આત્માનં પતમાત્માનં મુંજન્તિ (કૌ. દ્રા. અ. ૪ ક. ૨૦) જેમ શ્રેષ્ઠી સંબંધીઓવડે આણેલા પદાર્થોને ભોગવે છે અને સંબંધીઓ શ્રેષ્ઠીવડે અપાતા પદાર્થોને ભોગવે છે તેમ આ પ્રમાણમાં (હવ) આદિત્યાદિવડે આણેલા પદાર્થોને ભોગવે છે અને એ અન્ય દેવો હવોવડે અપાતા હવિઆદિને ભોગવે છે. (અહિં ભોક્તૃત્વનું જે પ્રતિપાદન તે ભોક્તા હવને સૂચવે છે; પરમાત્મા ભોક્તા નહિ હોવાથી તેમને સૂચવતું નથી.) જે પ્રાણુનાં સૂચક લિંગો બતાવ્યાં છે તે પણ આ પક્ષમાં સમીક્ષીત કરે છે કેમકે હવશબ્દ પ્રાણુધારણરૂપ અર્થવાળા જીવ ધાતુપરથી આવે છે. તેથી હવ પ્રાણુભૂત છે તેથી હવને પ્રાણુશબ્દ લગાડતાં અધ્યયનુ નથી. માટે અહિં હવ વેદિતવ્ય છે એ બીજો પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી આ એ પૂર્વપક્ષનું તાર્કય એ થયું કે અહિં હવ તથા પ્રાણુના સૂચક શબ્દો છે તેથી એ બેમાંથી એકનું ગ્રહણ કરવું અને પરમાત્માના સૂચક લિંગ નહિ હોવાથી પરમાત્માનું ગ્રહણ નહિ કરવું.

આ પ્રમાણેના પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થતાં આ સ્વતંત્રી એ સિદ્ધાન્ત ક્ષેત્રે કે આ સંવાદનો ઉપક્રમ જોતાં આ આદિત્યાદિમાં રહેલા પુરુષોના કર્તા તે પરમાત્મા જ છે અને ઇતર કાઇ નથી. ઉપક્રમ એવો છે કે બાલાકિ અન્નતશત્રુ પાસે જાય છે અને દ્રાક્ષ તે વ્રવાણિ એમ કહી ઉત્તમને બ્રહ્મ શું તે શીખવું એમ કહે છે. અને પછી આદિત્યાદિમાં રહેલા મુખ્ય બ્રહ્મ નહિ એવા પુરુષો બ્રહ્મરૂપ વર્ણવી છાનો બેસે છે ત્યારે તેને અન્નતશત્રુ 'હું તમને બ્રહ્મ શીખવું' એ પ્રકારે ધૃષ્ટતાબરેણ કહેવા માટે કંપકો આવે છે—અને એ પુરુષોના કર્તા તે વેદિતવ્ય છે એમ પોતે જણાવે છે. હવે જો આ કર્તા પણ પ્રાણુ અથવા હવે લઇએ તો એ પણ મુખ્ય બ્રહ્મ નથી તેથી ઉપક્રમનો સ્પષ્ટ રીતે બાધ આવે છે માટે એ કર્તા તે અંતર્ય પરમાત્મા જ હોઇ શકે, અને અન્ય નહિ. વળી આદિત્યાદિમાં રહેલાં પુરુષોના સ્વતંત્ર કર્તા પરમાત્માથી અતિરિક્ત કાણ હોય ? એ પુરુષોનું સ્વતંત્ર કારણ તે પરમાત્માનો જ શું છે અને અન્યનો નથી. તે જ પ્રમાણે યસ્ય ચૈતત્ત્વ કર્મ એ વાક્યમાં પણ કર્મવડે પરિપદ્ધરૂપ કર્મ કે ધર્માધર્મરૂપ કર્મ લેવાય તેમ નથી, કારણ કે એ બંનેમાંથી કાઇ પણ પ્રકરણપ્રાપ્ત નથી અને કાઇ શબ્દનો અર્થ પણ એવો નથી. પૂર્વપક્ષી જો કહે કે અહિં પુરુષો પ્રવૃત્ત છે અને તેથી કર્મ શબ્દવડે એ પુરુષોનું ગ્રહણ કરો તો કેમ ? તો એ ચાલે તેમ નથી, કારણ કે તેમ લેતાં જે પુરુષોનો

કર્તા છે' એ વાક્યમાં અર્થ કહો તે જ અર્થ, યસ્ય ચૈતત્ કર્મ એ વાક્યમાં પણ કહેલો હો
તો પુરોણું કર્તૃત્વ કહેવાઈ ગયેલું છતાં તેને પાછું શામાટે શ્રુતિ કહે? અર્થાત્ આ યસ્ય
એ વાક્ય જ નિર્ણયક હો તેમ છે. વળી આ વાક્યમાં જે વૃત્ત, પદ છે તે નપુંસક લિંગમાં
અને એકવચનમાં છે અને પુરુષાણાં તો પુલિંગ અને બહુવચન છે તેથી પણ વૃત્ત રાખી
પુરુષોના પરમાર્થ યદ્ય શકિ નહિ. પુરુષોને ઉત્પન્ન કરનાર જે કર્તૃવ્યાપાર-ઉત્પાદન તે અથવા એ
વ્યાપારના ફલરૂપ પુરુષજન્મ એ બેમાંથી કાંઈ અર્થ પણ કર્મરાખના લેવાય તેમ નથી કારણ
કે ક્રિયા અને ફલવિના કર્તૃત્વ હોવું જ નથી તેથી પૂર્વભાગમાં " આ પુરુષોના કર્તા છે "
એમ કહેવામાં જ એ અર્થ તો આવી જાય છે. તેથી પરિણામ વૃત્ત અટલે આ, અટલે
પ્રત્યક્ષ અને સંનિહિત જે આખું જગત્ તે, ક્રિયતે ક્રાંતિ કર્મ એ વ્યુત્પત્તિથી, જેનું કર્મ
છે એવો અર્થ જ આ વાક્યનો લેવો બેમથએ અર્થાત્ આ સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે વૃત્ત રાખ
જગત્નો વાચક લેવો બેમથએ. પૂર્વપક્ષી કહેશે કે જેમ ચત્રન અને ધર્માધર્મ એ અપ્રકૃત છે
તેમ જગત્ પણ અદિ અપ્રકૃત છે તો પછી જગત્ શામાટે લેવું અને આ બેમાંથી કાંઈ
શામાટે ન લેવું? એવું ઉત્તર એ કે આ ત્રણે અપ્રકૃત છે એ સત્ય છે છતાં વૃત્ત રાખ
સાધારણ રીતે સંનિહિત પ્રત્યક્ષ વસ્તુનો વાચક છે. એ પ્રત્યક્ષ સંનિહિત વસ્તુ કાંઈ અલ્પ જ
લેવાની છે એમ વિશેષ ત્યાં કરવો હોય ત્યાં પ્રકરણની જરૂર રહે છે પણ ત્યાં સામાન્યપણે
સર્વ પ્રત્યક્ષ સંનિહિત વસ્તુ લેવાની છે ત્યાં પ્રકરણની અપેક્ષા રહેતી નથી. તેથી ત્રણે અપ્ર
કૃત છે. જગત્નું અદ્ય કર્તૃ એ સામાન્યપણે સર્વ પ્રત્યક્ષ સંનિહિતનું અદ્ય કરવાનું છે. તેથી
એમાં પ્રકરણની અપેક્ષા રહેતી નથી અને પ્રાણ કે જીવરૂપ કાંઈ વસ્તુવિશેષનું અદ્ય કરવાનું
હોય તો તેમાં અપેક્ષા રહે છે. માટે વૃત્તનો અર્થ જગત્ થાય છે અને ઇતર યતો નથી.
પ્રતેવાં પુરુષાણાં કર્તા એ વાક્યમાં જગત્ના એક ભાગરૂપ જે આ આદિત્યાદિત્રય પુરુષો
તેના કર્તા પરમાત્મા છે એમ કહ્યું તેથી એ પુરુષોના જ નહિ પણ આખા વિશ્વના કર્તા છે,
એમ સામાન્ય કહેવામાટે ઉત્તર વાક્યની યસ્ય ચૈતત્ કર્મ એ વાક્યની જરૂર રહે છે,
અને તેથી એ અર્થ થયો કે જે આ પુરુષોના કર્તા છે અથવા અટલું જ શા માટે કહેવું?
જેનું આખું વિશ્વ જ કર્મ છે તે વેદિત્ય છે. આ વાક્યમાં જે વા રાખ છે તે જગત્ના એક
ભાગરૂપ જે આ પુરુષો તેનું જ કર્તૃત્વ પરમાત્મામાં છે એ અર્થની વ્યવૃત્તિ કરે છે. યસ્ય
ચૈતત્ કર્મ કહ્યા છતાં પ્રતેવાં પુરુષાણાં કર્તા એ કહેવાની જરૂર રહે છે કેમકે બાહ્યક્રિય
એ પુરુષો બ્રહ્મ છે એમ કહ્યું છે તે જોડું છે અને એ પુરુષો તો બ્રહ્મના કાર્યરૂપ છે માટે
મુખ્ય બ્રહ્મરૂપ નથી એ બાહ્યક્રિય રપટ કરવાનું છે, તાત્પર્ય કે બ્રાહ્મણપરિવાજકંયાયને
અનુસરી સામાન્યવિશેષજગત્નો કર્તા વેદિત્ય છે એ અત્ર કહેલું છે અને તે પરમાત્મા
જ છે કેમકે સર્વ વદાન્તમાં આખા જગત્નો કર્તા પરમાત્મા છે એ જ નિર્ણય કર્યો છે.

जीवमुच्यंप्राणलिङ्गान्मेति चेत्तद् व्याख्यातम् ॥ ૧૭ ॥

અર્થ— જીવ તથા મુખ્ય પ્રાણનાં લિંગ (વાક્યરૂપમાં) છે તેથી પરમાત્મા
(અદ્ય) નહિ (કરવું) એમ કાંઈ કહે તો તેનું ઉત્તર કે એનું સમાધાન આવી ગયા છો એમ.

આ સૂત્રમાં એ કહ્યું કે વાક્યરૂપમાં મુખ્ય પ્રાણનાં તથા જીવનાં લિંગો છે માટે એ બેમાંથી કોઈનું વેદિતવ્યરૂપે અત્ર અહણું કરવું અને પરમાત્માનું અહણું નહિ કરવું ઉચિત છે એવું જો પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું છે તેનું ઉત્તર સૂત્ર ૧-૧-૩૧ માં આપી દીધું છે. લાં કહ્યું છે કે એ પ્રકારે લેતાં જીવોપાસના, પ્રાણોપાસના અને ક્ષત્રોપાસના એમ ત્રણ ઉપાસનાની અત્ર પ્રાપ્તિ થશે, કેમ કે ત્રણેનાં સૂચક ચિહ્નો છે પણ એ ઉચિત નથી, કારણ કે ઉપક્રમ અને ઉપસંહાર બેમાં આ પ્રકરણ અભવિપયક છે એ નિર્ણય થાય છે, લાં ઉપક્રમ અભવ પર છે એ તો ગયા સૂત્રની વ્યાખ્યામાં દર્શાવ્યું છે ઉપસંહારમાં પણ સર્વાન્ પાપ્મનોડપહત્ય સર્વેષાં ચ ભૂતાનાં શ્રેષ્ઠં સ્વારાજ્યમાધિપત્યં પર્યેતિ ય ઈર્વં વેદ—જે આમ જણે છે—ઉપાસે છે—તે સર્વ પાપિને દૂર કરી સર્વ ભૂતોમાં શુભચરે આધિક્યરૂપે શ્રેષ્ઠતાને પામે છે તથા સર્વનો નિયંત્રતા થઈ શકે છે અને પોતે કોઈનો નિયંત્ર શકેતાં નથી આર્થાત્ પરતંત્રતા છોડી કેવલ સ્વતંત્ર થાય છે. આ પ્રકારે નિર્વતશય ક્રાંતિ અવલુ છે તેથી એ પણ આ પ્રસંગ અભવિપયક છે એમ જણાવે છે. અહીં કોઈને જિનાસા થશે કે ન્યારે સૂત્ર ૧-૧-૩૧ ના ન્યાયથી જ 'અહીં' પરિહાર છે લારે તે અધિકરણથી જ આ વાક્યના અર્થનો નિર્ણય થઈ જાય છે, તો પછી આ અધિકરણ પૃથક્ શા માટે કર્યું હશે. એવું ઉત્તર એ કે તે અધિકરણથી આનો નિર્ણય થતો નથી, કેમ કે યસ્ય ચૈતત્ કર્મ એ વાક્યના અર્થનો લાં નિર્ણય થયો નથી અને તેથી જ ગયા સૂત્રમાં જગદ્ધાચિત્વાત્ કહ્યું છે, આથી અહિં એ વાક્યથી જીવ અને પ્રાણની આ સંકલ્પન ઉત્પન્ન થતાં તેની નિર્વૃત્તિ કરી છે, તેથી પૃથક્ અધિકરણનો આરંભ સાર્થક છે.

આ પ્રમાણે ઉપક્રમાદિ બેમાં અભવિપયકતાનો નિર્ણય થાય છે અને તેમાં પ્રાણહિનાં લિંગો પ્રતિફલ નથી. અભવિપયકમાં પ્રાણશબ્દ અન્યત્ર પણ વપરાયેલો છે. પ્રાણવચનં હિ સોમ્ય મનઃ એ શ્રુતિમાં પ્રાણનો અર્થ અભ છે, તેથી પ્રાણ શબ્દનો પ્રયોગ આ પ્રકરણનો અભમાં સમન્વય કરવામાં વિરોધી નથી. જીવનાં લિંગો છે તે પણ વિરોધી નથી કારણ કે જીવ અભથી અભિન્ન જ છે તેથી એ અભેદને લક્ષને એ લિંગોનો પરિહાર થઈ શકે છે.

આ સંબંધમાં ધીર્ભિન્નિઆચાર્યના અભિપ્રાય ધીરૂત્તરકર જણાવે છે.

(અપૂર્ણ)

અનુભવી જ્ઞાનવાનને અજ્ઞાનો જીવો ઓઠાવવા સમર્થ નથી.

૫૬. (અકલિત એ ગતિ નાનની—એ લખ.)

અકલિત ને અતુલિત છે, સુજ સ્વરૂપ ન્યાડું દે,

સ્વરૂપ ન્યાડું દે, ન જાણે જગ બિચાડું દે,

બહિર લીતરમાંહિ જુદાં રૂપ હું ધાડું દે,

તે નાણી ના શકનાર, જોયાં ખાય હજારું દે,

કડું વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ, નાટકપાત્રો જેમ,

અધિક વેગ હું ધારતો, જીવ સુઝાતો તેમ.

ન કળી શકે આ સાચું કે ઉપરનું ધાડું દે,

અકલિત

અકલિત

અકલિત

આહારચરણો જોઈને, કહે અજ્ઞાની મૂઢ,
સદ્વિવેકી અંતર લહી, ગણતા જ્ઞાની ગૂઢ.
કરતા જનો અનુમાન કાં, -સાડું નદારું દે, અકલિત૦
વિષયી મુજને કો લહે, કોઈ દુઃખી ને દીન,
વિવિધ કામનાયુક્ત હું, જુઓ સદા મતિહીન.
કરે તક, મતિઅનુસાર જોઈ, મુખ મલકાય માડું દે, અકલિત૦
કોઈ લોભી કપટી ને, આડંબર ધરનાર,
વિવેકી જ્ઞાને શૂન્ય ને, સઉ કોને છલનાર,
વિપરીત અનુમાનો કરે, ક્યાં ક્યાં સંભારું દે, અકલિત૦
આહા, પ્રવૃત્તિથી નથી, મુજ સ્વરૂપસંબંધ,
શંકાશીલ બ્રમથી રહે, થઈ મોહવશ અંધ,
અજ્ઞાનવશ તે જનપ્રતિ, કરુણા પ્રસારું દે, અકલિત૦
નિર્મલ હૃદયાન્વિત જનો, લહેતા મુજને શુદ્ધ,
બ્રમમાં પડે ન જોઈને, મુજ પ્રવૃત્તિ વિકૃત,
અદ્વાલુને મુજરૂપ ગણી, તે, પર હું વાડું દે, અકલિત૦
હૃદયકમલ જેનું ખીલ્યું, જેનું ગયું અજ્ઞાન,
તેની પ્રવૃત્તિધરી, મુઝાય મહામતિમાન,
(તેથી) ન વિવેકીએ કરવું ઘટે, અનુમાન ખાડું દે, અકલિત૦
જ્ઞાની કે અજ્ઞાનીની, કરૂં પ્રવૃત્તિ ન કોઈ,
વ્યથા જીવો આરોપતા, કરતા મુજને જોઈ,
કર્તા અકર્તા હું નથી, એ કેમ વિસાડું દે, અકલિત૦
મુજમાં મહેશમાં નથી, સ્વરૂપસ્થિતિએ ભેદ,
મહેશ ને મુજ સ્વરૂપને, અતર્ક્ય કહેતા વેદ,
ઉપેન્દ્ર કરુણાપાત્ર ઉરે, (મુજ) સત્યરૂપ ઉતારું દે, અકલિત૦

શ્રીસદ્ગુરુ કોણ હોઈ શકે ? ગૃહસ્થ કે સંન્યાસી ?

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૨૧૦ થી)

એ અજ્ઞાનુસાર અભ્યવિહાન અધિકારીઓ જ્યારે વેદાન્તપ્રણાલિ કરે છે ત્યારે તેને અભિજ્ઞાન, તાર્પણાન્યાદિ શબ્દોથી વ્યવહારમાં જ્ઞાન થાય છે. એ જ્ઞાન તથા એને પામેલા મહાત્માની ક્ષિતિઆદિના સ્વરૂપને જણાવવા વેદાન્તશાસ્ત્ર જ્ઞાની સાત ભૂમિકા વર્ણન કરે છે. વેદાન્તસિદ્ધાન્તાદર્શનમાં એ સંબંધમાં જણાવ્યું છે કે

ભૂમયઃ સત્તત્ત્વસ્યુર્જાનસ્યોક્ત્ત મહર્ષિભિઃ ॥ ૬૯૦ ॥

શુભેચ્છા તુ તત્ત્વાદ્યા જ્ઞાનભૂમિઃ પ્રકીર્તિતાઃ ।

વિચારણા દ્વિતીયા તુ તૃતીયા તત્ત્વમાનસા ॥ ૧૧૧ ॥

સત્ત્વાપત્તિશ્ચતુર્થા સ્યાદસંસક્રિષ્ઠ પંચમી ।

પદાર્થભાવની પથ્વી સંસમી ચાચ તુર્યંગા ॥ ૧૧૨ ॥

ભાષાર્થઃ—જેમ ખીજ બચતઆદિ સાત અજ્ઞાનની ભૂમિકા છે તે પ્રમાણે જ્ઞાનની પણ સાત ભૂમિકા મહર્ષિઓએ કહેલી છે અને તે અનુક્રમે આ છેઃ (૧) શુભેચ્છા, (૨) વિચારણા, (૩) તત્ત્વમાનસા, (૪) સત્ત્વાપત્તિ, (૫) અસંસક્રિષ્ઠ, (૬) પદાર્થભાવની અને (૭) તુર્યંગા. આ જ અંતરની દીકમાં આ સાતેનાં સ્વરૂપ આ પ્રમાણે જણાવ્યાં છેઃ—

(૧) શુભેચ્છાઃ નિત્યાનિત્યવસ્તુવિવેકાદિપુરઃસરા ફલપર્યવસાયિની મોક્ષેચ્છા શુભેચ્છા—નિત્યાનિત્યવસ્તુવિવેક, વિરાગઆદિની સિદ્ધિ યદ્ય, ફલમાં રૂપવસ્તુના પામનારી મોક્ષની ઇચ્છા અર્થાત્ મુમુક્ષુતા. વિવિદિપા, મોક્ષની તીવ્ર ઇચ્છા તે શુભેચ્છા છે.

(૨) વિચારણાઃ—ગુરુમુપસૂત્ય વેદાન્તવાક્યવિચારાત્મકધ્રુવગમનનાત્મિકા વૃત્તિઃ સુવિચારણા—શ્રીસદ્ગુરુપાસે જઈ વેદાન્તનાં વાક્યનો વિચાર કરવારૂપ જે શ્રવણ તથા મન તરફ જે અંતઃકરણની રૂતિ તે સુવિચારણા અથવા વિચારણા નામની દ્વિતીય ભૂમિકા છે.

(૩) તત્ત્વમાનસાઃ—નિદિધ્યાસનાભ્યાસેન મનસ પક્ષાગ્રતયા સૂક્ષ્મવસ્તુપ્રદ્ધન-યોગ્યતા તત્ત્વમાનસા—નિદિધ્યાસન એટલે ધ્યાન અથવા ઉપાસના તેનો અભ્યાસ કરવાથી મનની એકાગ્રતા સિદ્ધ થાય છે અને એ એકાગ્રતાવડે જે સૂક્ષ્મ વસ્તુને મહત્ત્વ કરવાનું—આશાત્ કરવાનું સામર્થ્ય આપતું તે તત્ત્વમાનસા નામની તૃતીય ભૂમિકા છે.

આ ત્રણ ભૂમિકામાં ઇવ્યવર્તના ભેદનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન હોય છે તેથી ભેદને વિષય કરનાર બચતદશા જેવી હોવાથી આ ત્રણ ભૂમિકાને બચત કહેવાય છે. ઇત્તસ્મિન્નવસ્થાત્રયં જ્ઞાનોત્પાદનયોગ્યતામાત્રં સંપદ્યતે, ન ચ જ્ઞાનમુત્પદ્યતે—આ ત્રણે ભૂમિકામાં માત્ર જ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાન, અજ્ઞાન—ની યોગ્યતા જ પ્રાપ્ત થાય છે અને એ જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થતી નથી અર્થાત્ આ ત્રણેમાંથી કોઈ પણ ભૂમિકામાં રહેલા પુરુષ સાધક છે અને જ્ઞાની નથી. આમ છતાં—આ પ્રમાણે આ ભૂમિકામાં રહેલાને ઇવ્યવર્તના અંગેનું જ્ઞાન કે જે તત્ત્વજ્ઞાનઆદિ સાધકથી ઓળખાવાય છે તે યથેનું નથી છતાં—આ ભૂમિકાને સામાને જ્ઞાનભૂમિકા કહેવામાં આવે છે તેનું ઉત્તર એ જ અંતર આપે છે કે જ્ઞાનભૂમિકાત્વં તુ જ્ઞાનેતરકર્માદ્યનધિકારિત્વે સાતિ જ્ઞાનસ્વરૂપાધિકારિત્વત્—એ ત્રણેમાંથી ગમે તે ભૂમિકામાં રહેલા પુરુષ જ્ઞાની બિન જે કર્મો તેનો અધિકારી નથી અને જ્ઞાનનો જ અધિકારી છે, એ પુરુષને કોઈ પણ કર્મ કરવાનું બંધન નથી પણ માત્ર તત્ત્વજ્ઞાન સંપાદન કરવાનો અને એ માર્ગે પહોંચાને જ એનો દક્ષ છે.

(૪) સત્ત્વાપત્તિ—નિચિંકલપદ્મહાત્મિન્યસાક્ષાત્કારઃ સત્ત્વાપત્તિઃ । સંદાયવિષય-વદિત 'તુ' ધ્રુવ 'તુ' એ પ્રકારનો 'અલ્પ તથા આમાના એકપનો જે અપરોક્ષ અનુભવ તે સત્ત્વાપત્તિ છે. આ દશાને પ્રાપ્ત પુરુષને જગત્નું જ્ઞાન હોય છે પણ જગત્ મિથ્યા છે એ રૂપે જગત્નું સ્વરૂપ થાય છે તેથી આ ભૂમિકા રચન કરવાય છે.

(૫) અસંસકિતઃ—સવિકલ્પકસમાધ્યગ્યાસેન નિરુદ્ધે મનસિ નિર્વિકલ્પકસમાધ્યવસ્થાડસંસક્તિઃ સ્વવિકલ્પ સમાધિના આભ્યાસથી મનની ધૃતિઓના નિરોધ થઈ ગયે જે નિર્વિકલ્પક સમાધિની દશા થવી તેહું નામ અસંસકિત છે. આ દશામાં સુષુપ્તિની માફક બેઠાદિનું ચિત્તમરણ થઈ રહે છે તેથી એ સુષુપ્તિ કહેવાય છે. અસ્યામવસ્થાયાં યોગી સ્વયમેવ વ્યુત્તિષ્ઠતે આ ભૂમિધાને પ્રાપ્ત થોગી આ દશામાં સદા રહેતો નથી પણ એને વ્યુત્થાન થાય છે અને તે પણ પોતાની મેજે; અન્યના પ્રયત્નની એને વ્યુત્થાન પમોડવામાં અપેક્ષા નથી; આ દશાને પામેલો યોગી પ્રસંગે આ દશામાં એને પ્રસંગે વ્યુત્થાનદશામાં રહે છે.

(૨) પદાર્થોભાવની-અસંસક્તિભૂમિકામ્યાસપાદવાચ્ચરં પ્રપંચાપરિસ્ફુર્ત્યવ્યસ્થા પદાર્થોભાવની । પાંચમી જમિદાના અભ્યાસથી આવેલી પુસ્તાને લીધે દીર્ઘ સમયસુધી પ્રપંચેનું રંદુરણ નહિ થઇ રહેતું તે પદાર્થોભાવની નામની જ્ઞાનની છટ્ટી જમિદા છે. આ જમિદામાં અને પાંચમી જમિદામાં જે ભેદ છે તે સમયનો છે. પાંચમી જમિદામાં પ્રપંચનું વિરમણ થાય છે, પ્રપંચનું રંદુરણ થતું નથી પણ તે ચોરસ સમય જ રહે છે અને જો જમિદાના અભ્યાસથી થતી આ છટ્ટી જમિદામાં એ સ્થિતિ દીર્ઘ સમયસુધી રહે છે. આ જમિદાને ગાદકુપ્તિ કહે છે. આ જમિદાને પ્રાત્ન-યોગી વ્યતઃ વ્યુત્પાન પામી આહારાદિ ક્રિયાઓ કરતો નથી પણ શસ્ત્રામવસ્થાયાં પરપ્રયત્નેન યોગી વ્યુત્તિષ્ઠે-અન્યના પ્રયાનવડે જન્ય થાય છે અને પછી તે તે ક્રિયા કરે છે.

(૭) તુરીયા અથવા તુલના-પ્રણાયાનાવસ્થા પુનઃ પદાર્થાન્તરાપરિસ્ફૂર્તિસ્તુરીયા ।
અસ્થાનપ્રસ્થાયાં યોગી ન સ્વતો નાપિ પરકીયપ્રયત્નેન વ્યુત્પિષ્ટતે કૌલં બ્રહ્મીભૂત
પદ્મ મયતિ । અહ્યંતિતમાં નિમજ્ઞ યગ્નેલા આ મહામાને પ્રીતી દોષ વાદ પશુ, અન્ય
પદાર્થોની પરિસ્ફૂર્તિ ન થતી તેવું નામ તુરીયા છે અને આ અવસ્થામાં આવેલા એ મહા-
માને પોતાનો પ્રયત્ન તો છે જ નહિ પણ અન્યના ગમે તેટલા યત્નથી પણ વ્યુત્પાન થઈ
‘શેષ’ નથી પણ સદા સર્વદા એ બ્રહ્મીભૂત જ થયેલા રહે છે.

પ્રતાઃ સત્ત્વાપર્યાયાદ્યત્તસો ભૂમિકા એવ ગ્રહં વિદુઃ-ગ્રહાન્ વિદુઃ-ગ્રહાન્ વિદુર્નિયોગ્રહ-
વિદુરિષ્ટેભ્યૈતૈર્નામભિધયાક્રમેણ પૂર્વે વ્યાખ્યાતાઃ ॥ આ છેલ્લી ચાર જમિકા-સત્ત્વાપતિ
વગેરે તે જ અનુક્રમે બ્રહ્મવિદ્, બ્રહ્મવિદ્, બ્રહ્મવિદરીયાન્ અને બ્રહ્મવિદરિચી જમિકાએ વ-
હુને કશા ઉ અર્થાત્ સત્ત્વાપતિ જમિકામાં રહેલા મહામા બ્રહ્મવિદ્ કહેવાય છે, એસં-સ-
ક્તિમાં સ્થિત થયેલા બ્રહ્મવિદ્ કહેવાય છે, પદાર્થભાવનીમાં સ્થિત થયેલા બ્રહ્મવિદ્-રી-
યાન્ કહેવાય છે અને તુરીયામાં સ્થિત થયેલા બ્રહ્મવિદ્-રિચી કહેવાય છે. આ ચારે તત્ત્વ-
જ્ઞાનની જમિકા જ છે તેથી આમાંથી કોઈ જમિકામાં આવેલા પુરુષ તત્ત્વજ્ઞાનથી રહિત છે
એમ કહેવું એ વેદાન્તનું શબ્દ અજ્ઞાન જ સૂચવે છે. ચતુર્થ જમિકાથી જ તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉ-
દય થઇ રેલા છે અને તેમાં ન્યૂનાધિકતા ધયાવિના એ તત્ત્વજ્ઞાન સર્વ જમિકામાં કાયમ રહેલું
છે. આ પ્રમાણે બ્રહ્મવિદ્ તે જ જ્ઞાની, તત્ત્વજ્ઞાની, બ્રહ્મજ્ઞાની, આત્મજ્ઞાની આદિં શબ્દોથી
જ્ઞાસ્વમાં તે તે સ્થળે વ્યવહરાય છે અને એમનું જે નિવૃત્તિવ્યકતિ-અજ્ઞાન-મૈથ્યજ્ઞાન તે જ બ્રહ્મ-
જ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાન આત્મજ્ઞાન, જ્ઞાન, પૂર્ણજ્ઞાન આદિ શબ્દોથી કહેવાય છે.

શ્રીગણેશાય નમઃ પશુ ચા. ૪૪ અમાણે ચા. જમિદારોનાં સ્વરૂપ વગેરે કહ્યાં છે. ત્યાં

અર્થાત્ છે કે જ્ઞાનભૂમિઃ શુભેચ્છાસ્વા પ્રથમા પરિકીર્તિતા । વિચારણા દ્વિતીયા સ્વા-
 ન્તરૂપા તત્તુમાનસા ॥ સત્ત્વાપત્તિશ્ચતુર્થા સ્વાચ્છતોડસંસક્તિનામિકા । પદાર્થભાવ-
 નાં પદ્યો સમર્પતિર્યમા સ્મૃતા ॥ શુભેચ્છા એ પ્રથમ જ્ઞાનભૂમિ છે, વિચારણા એ દ્વિતીય,
 તત્તુમાનસા એ તૃતીય, સત્ત્વાપત્તિ એ ચતુર્થ, અસંસક્તિ એ પંચમી, પદાર્થભાવના એ ૬મી
 અને તુર્યમા એ સમગ્ર જ્ઞાનભૂમિ છે, હાંયાદિ. શ્રીમદ્બુદ્ધન સત્ત્વતીએ લખાવડનીતા ૩-૨૭,
 ૧૮ ની શીશમાં આ જ્ઞમિશનો આ ૦૧ પ્રમાણે વિસ્તાર સમગ્રની ચતુર્થ જ્ઞમિશના
 અંબધમાં કયું છે કે તતો વેદાન્તવાક્યપ્રવિચ્છેકલ્પકો દ્રશ્યોત્તમસ્યાશ્ચત્કારશ્ચતુર્થો
 જ્ઞમિકા-તૃતીય જ્ઞમિશનો પ્રાપ્તિ યથ ગયા પછી વેદાન્તનાં તત્ત્વમસિ આદિ વાક્યોવં વિદ-
 લ્પરહિત જે થન તથા આમાના અંશ્યનો અપરોક્ષ અનુભવ થાય છે તે ચતુર્થ સત્ત્વાપત્તિ
 નામની જ્ઞમિકા છે. થન સ્વપ્ન છે, ચિદ્રપ છે, આનંદસ્વ છે હાંયાદિ જે પ્રજનનું જ્ઞાન તે અ-
 પરોક્ષ અનુભવ નથી પણ હું એ પ્રજનસ્વ હું એ પ્રજાનો જે અનુભવ તે અપરોક્ષ અનુભવ
 છે. પંચદશીમાં ૨૫૮ કયું છે કે અહં દ્રશ્યેત્યનુલ્લિષ્ય દ્રશ્યોત્તમસ્યાશ્ચત્કારશ્ચતુર્થો
 મેતન્નન્નાન્તં વાધાનિરૂપણાત્ ॥ ૭-૧૧ ॥ અચાન્તરવાક્યેન પરોક્ષા દ્રશ્યોર્ભવેત્ ।
 સર્થમ્વ મહાવાક્યવિચારાદપરોક્ષર્થોઃ ॥ ૭. ૬૨ ॥ 'હું પ્રજન હું' એ પ્રજાનો ઉત્તેજ્ય
 જેમાં નથી પણ પ્રજન છે એ પ્રજાનું જ જે જ્ઞાન છે તે પરોક્ષ જ્ઞાન છે; એ જ્ઞાન પણ પ્રાન્ત
 નથી કેમકે એનો જ્ઞાન કન્તાર કોઇ જ્ઞાન નથી. આ થન છે, થન સ્વપ્ન છે હાંયાદિ જે
 ઉપનિષદનાં અવાન્તર વાક્યો કહેવાય છે તે વાક્યવં જે જ્ઞાન થાય છે તે પરોક્ષ પ્રજનાન
 છે અને 'તુ' તે છે' હાંયાદિ અર્થનાં તત્ત્વમસિ આદિ મહાવાક્યોવં જે 'હું પ્રજન હું'
 એવું જ્ઞાન થાય છે તે અપરોક્ષ પ્રજનાન છે. આ જ્ઞાન અંશરવિપર્યયસદિત અને એનાય
 રહિત એમ એ પ્રજાનું હાંય છે. તેમાં જે અંશરવિપર્યયસદિત જ્ઞાન છે તે જ્ઞાનની સત્ત્વાપ-
 ત્તિ નામની ચતુર્થ જ્ઞમિકા છે કે જેને પ્રામ, જાની અર્થવિદ, આત્મવિદ આદિ કહેવાય છે.

કે એ બંધાનો નાશ થઈ જાય છે અને, નાશ થયા પછી એનું કારણ અવિદ્યા સ્વૈય રૂપમાં નહિ રહેવાથી એની પુનઃ ઉત્પત્તિ થવાનો અસંભવ છે અને એ બંધાનો અનુભવ થતો નથી એ અનુભવથી પણ સિદ્ધ છે. આ પ્રકારે તત્ત્વજ્ઞાનીને તે જ દાણુથી મુક્તિની સિદ્ધિ થાય છે એમ જણાવી તદેતદ્ વિદ્યાસમકાલીનત્વંભાષ્યકારઃ સમન્વયસ્ત્રે પ્રપંચયામાસ આ વિદ્યાસમકાલીન મોક્ષાની શ્રીશંકરાચાર્યે સમન્વયસૂત્રમાં વિસ્તારથી સિદ્ધિ કરી છે એમ કહ્યું છે. અહિં કાઈને શંકા થશે કે શ્રુતિમાં અને યોગાવાસિષ્ઠ આદિ રથજે તો દેહપતન થાય ત્યારે વિદેહમુક્તિ કહી છે અને તમે અહિં જ્ઞાનાત્પત્તિ સમકાળ વિદેહમુક્તિ છે તેમાં વિરોધ છે તો એ શંકા યોગ્ય નથી એમ એ જ અંથકાર જણાવતાં કહે છે કે નાયં દોષઃ, વિવક્ષાવિશેષેણ મતઙ્ગસ્યાવિરોધાત્ । વિદેહમુક્તિરિત્યત્રત્યેન દેહશ્ચ્ચેન ફુત્સન્નદેહ- જાતસ્ય વિવક્ષિતત્વાદ્ ગ્રહમિર્ચર્ણિતમ્ । અસ્માભિસ્તુ ભાવિદેહનાત્રવિવક્ષયોચ્યતે ॥ આ આક્ષેપ ખોટો છે કેમકે બંને મતમાં વિરોધ નથી કેમકે બંને રથજે વિદેહમુક્તિ એ શબ્દના અર્થમાં ભેદ છે. વિદેહ શબ્દમાંના દેહ શબ્દથી સ્વૈય, સૂક્ષ્મ અને કારણ એ ત્રણે દેહ લઈ એ ત્રણે દેહ જેના જતા રહ્યા છે તે વિદેહ એવો અર્થ કરી વિદેહમુક્તિ દેહપતનાન્તર થાય છે એમ થણા કહે છે તે યોગ્ય છે; તેમ જ અત્ર દેહનો અર્થ ભાવિ દેહ લીધો છે તેથી જેને ભાવિમાં દેહ થનાર નથી તે વિદેહ એવો અર્થ લઈ જ્ઞાનસમકાળ વિદેહમુક્તિ કહી છે. આથી વિવક્ષિતાર્થે સ્પષ્ટ સમગ્રાય છે કે જેમને એક વાર પણ નિર્વિકલ્પક આત્મામૈકયાનુભવ થયો છે તેને પછી જન્મમરણ નથી, તેવું સંસારણુ તે દાણુથી જ મટી જાય છે અર્થાત્ સામાન્ય ભાષામાં તે, તે દાણુથી જ મુક્ત છે. આ ભૂમિકાની, આ વિદેહમુક્તિની અપેક્ષાથી પંચમી, ષષ્ઠી અને સપ્તમ ભૂમિકાના મહાભા ઇવન્મુક્તા કહેવાય છે. શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાપરની ટીકામાં મધુસૂદન સરસ્વતીએ પણ જણાવ્યું છે કે પંચમી ષષ્ઠી સત્તમ્યસ્તુ ભૂમિકા જીવન્મુક્તેવાન્તર ભેદઃ-પાંચમી, છઠી અને સાતમી ભૂમિકા એ ઇવન્મુક્તિના અવાન્તર ભેદ છે. અન્યત્ર આ રીતે ત્રણેને બદલે ઇવન્મુક્તિ તથા વિદેહકૈવલ્ય એ બે પ્રકારે જ મોક્ષનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. સંક્ષેપશાસ્ત્રીકમાં કહ્યું છે કે:-

જીવન્મુક્તિસ્તાદવદસ્તિ પ્રતીતેર્દૈવચ્છાયા તત્ર ચાસ્તિ પ્રતીતેઃ ॥

દૈવચ્છાયાચક્ષુણ્યાસ્તિ લેશાસ્તસ્મિન્નયે સ્વાનુભૂતિઃ પ્રમાણન્ ॥ ૪૫૩ ॥

તસ્માન્જીવન્મુક્તરૂપેણ વિજ્ઞાનાત્કથાનાં કર્મણાં ભોગસિદ્ધયૈ ।

સ્થિત્વા ભોગે ધ્વાન્તગન્ધપ્રસૂતં મુક્તવા, ત્યક્તં યાતિ કૈવલ્યમન્તે ॥ ૪૫૪ ॥

ભાવાર્થ:-જે તત્ત્વજ્ઞાનસંપન્ન થયા છે તેમને પણ દૈત્યનું દર્શન હોય તો દૈત્યદર્શનને લીધે ભય, શોકદિદિશ બંધ થશે તો તે જીવતાં મુક્ત કેવી રીતે કહેવાય અને જો જીવતાં મુક્ત કહેવાય તો તેને દૈત્યદર્શન કેવી રીતે થાય ? આ શંકા લઈ તેનું ઉત્તર એ આપ્યું કે બંને-જીવન્મુક્તિ અને દૈત્યદર્શન-તત્ત્વજ્ઞાના અનુભવસિદ્ધ છે માટે છે-જીવન્મુક્તિ છે કેમકે તેનો તત્ત્વજ્ઞાને અનુભવથાય છે, અને તે સાથે દૈત્યની છાયા પણ છે કેમકે તેનો પણ અનુભવ થાય છે માટે એ દૈત્યની છાયાની ઉપપત્તિમાટે અવિદ્યાનો લેશ કે જેને માટે ભાષ્યકાર ગંધ, છાયા, લેશ, સંસ્કારઆદિ શબ્દો વાપરે છે તેના સ્વીકાર કરવો જોઈએ અને એ સ્વાનુભવથી સિદ્ધ છે. તેથી તત્ત્વજ્ઞાની-જીવન્મુક્તિકહે રહે છે અને અવિદ્યાના લેશને લીધે પ્રારબ્ધ કર્મોના

મોગને મોઝવે છે અને એ બેલપી રહી દેહપતન થયે અલંકૃત દૈવસ્થાને પામે છે. આ અર્થે
 એમનાં વચનો જોતાં એમણે મુક્તિના હવનમુક્તિ તથા વિદેહમુક્તિ એવાબે વિભાન જ પાડ્યા
 છે અને ચતુર્થ બ્રમિશને પ્રાપ્ત થયેલો તત્ત્વજ્ઞાની હવનમુક્ત થાય છે અને મરણ થયેથી વિદેહ-
 મુક્ત થાય છે એમ જણાવ્યું છે. આપણા લોકમાં આ પરિભાષા રૂપારે પ્રચાર પામી છે,
 અને શ્રીવિવારવસ્ત્રાભિષે પાંડેશા વિદેહમુક્તિ, હવનમુક્તિ અને આપંતમુક્તિ એવા ત્રણ મેઢ
 પ્રચારને પામ્યા નથી તેથી આ વિષયના સંબંધમાં પ્રચલિત ભાષા જ રાખવામાં આવે છે.
 તેથી મોક્ષ અથવા મુક્તિનાં આ ત્રણ નામો અત્ર વાપરવામાં આવે છે (૧) હવનમુક્તિ, (૨)
 આરંહવનમુક્તિ, અને (૩) વિદેહ દૈવસ્થા. આમાં આરંહવનમુક્તિ એ વિચારવસ્ત્રાભિષેની
 હવનમુક્તિ છે એ ખ્યાનમાં રૂખવાની જરૂર છે. વેદાન્તસાંખ્યમાં અનેક પરિભાષિક શાસ્ત્રે વા-
 પરવામાં આવે છે અને તેને અર્થ રૂપર નીક સમજવાથી જ અનેક ભ્રાન્તિઓ ઉદય થાય
 છે. વળી નિન્ન જિન્ન મંથકારે ત્યાં પરિભાષામાં મેઢ ક્યોં હોય ત્યાં તે ખાસ સરૂમાં રા-
 ખવા પડે છે કેમકે તેમ નીક કરવાથી તે તે મંથકારને અભિપ્રાય વચારૂં સમજાતો નથી. આ
 પરિભાષાને ડીંગ જ વેદાન્તરો સિદ્ધાન્ત ગમે તેમ સમજાવવા હવવાદીઓ મંગી પડે છે. એક
 વાક્ય વાઢ તેમાંની પરિભાષાનો વચારૂં અર્થ ન કરી તેને કૌટિક અર્થમાં સમજાયે છે અને
 તેમ કરી અન્યને છેતરવા પ્રયત્ન કરે છે. ખુબ એ ખુનોનો હવવાદ લાગેા તખત ચાલતો
 નથી. જેમ સૂધળા હવવાદી હવનેલીધે પસાજપને પામે છે તેમ આકષ્ટપ્રવીણ હવવાદીનાં હવ
 પણ તે તે પરિભાષાનો અર્થ જાણેર થવાથી અને ને તે પ્રકરણાદિના સમન્યપ કશે જોવાથી
 મુદ્ધાં પડે છે અને તેમનું મુખ વિદું ધર રહે છે. સંતોષમાં એ જ કહેવાનું કે મોક્ષનાં આ
 ૫ પ્રકારનાં તથા ત્રણ પ્રકારનાં વર્ણન અપર કલમાં રૂખવાં પડે છે. શીશકરચાર્યે જોતે પણ
 તથા ચ ધૃતિરાવિરોપણૈય સર્થેયાં જ્ઞાનાન્મોક્ષં વર્ણયતિ 'તથો દેવાનાં પ્રત્યવુષ્યત
 ત્રય્ય તદ્વચસર્થર્થણાં તથા મનુષ્યાણામ્' इति-इति કહે પણ મોક્ષની સ્થિતિમાં મેઢ
 અથવા અપવાદ ક્યાં શિવાય જ્ઞાન થવાથી સર્વનો જ મોક્ષ થાય છે કેમકે ધૃતિ કહે છે કે
 જોમાં, મનુષ્યોમાં અને અરિઓમાં જેને જેને તત્ત્વજ્ઞાન થયું તે સર્વ જ મોક્ષને પામ્યા છે.
 (૩. ૩. ૩૨.) इति सम्यग्दर्शनकालमेव तत्फलं सर्वोत्तमं वक्षीयति (૨. ૩. ૩૨)
 એ ધૃતિ તત્ત્વજ્ઞાનની સાથે જ એ જ્ઞાનનું નેદ્ય સરસંભાવરૂપ મોક્ષતે દર્શાયે છે, વિદ્યાયાઃ
 કેવલાયાઃ પુરુષાર્થેનુત્તરં ધ્યાયયતિ (૩-૪-૨) કાઢ પણ ઈતર સાધનની અપેલા
 નિા કેવલ તત્ત્વજ્ઞાનથી જ મોક્ષરૂપ પુરુષાર્થની સિદ્ધિ એ ધૃતિ કહે છે, અનુભવાનુભવ ચ
 વિદ્યાપદ્ધતં ન વિદ્યાપદ્ધતન કાવ્યાન્તગ્ભાવોન્યસહકારોક્તિમ (૩-૪-૧૦) તત્ત્વજ્ઞાન

આ મનને તિસ્કારદષ્ટિથી જુએ છે. તત્ત્વજ્ઞાન જેને જેને થાય છે તે સર્વ તે જ ક્ષણથી મુક્ત છે અને જેઓ મુક્ત છે તે સર્વ તત્ત્વજ્ઞાની થએલા જ છે. નાન્યઃ પંથા વિચિતેડ્યનાય મોક્ષમાટે જ્ઞાનશિવાય અન્ય માર્ગ નથી એ શ્રુતિ મુક્ત તત્ત્વજ્ઞાનરહિત હોય એ આ શંકાને મૂળથી દબ કરી નાંખે છે.

(અપૂર્ણ)

ઈષ્ટસ્મરણ કરી ઈષ્ટસ્વરૂપ થવા મનને વિજ્ઞાતિ- સહ સુવોધ.

પદ. (ભક્તિથી સહ મુખ આવતું, એ લય.)

હરિ થા, સ્મરી નિત્ય નરહરિ, મન માન કહું છું કરગરી.
જેનું સ્મરણ જે જન કરે, તદ્દૃષ થતો તે આખરે,
શ્રુતિસંતજન એ ઉચ્ચરે, કેમ તદપિ તું જ તું વિસરી. હરિં
તું શિવ થવા નિત્ય ઈચ્છતું, પણ શું તું શિવ-નિત્ય ચિંતતું;
દૃશ્યમાં ઉડું ઉડું ડુખતું, શિવ થઇશ હાવે કેમ કરી. હરિં
પ્રવૃત્તિ તુજ પ્રતિજ્ઞાતણી, ભોધશ જે તું ટણી છણી,
ઝટ લહીશ કોણ દિશાલણી, વહે હોડી તુજ વેગ જ ધરી. હરિં
તું શબ્દવિષયે કદી પચે, કદી પડે કટિ કસી મચે,
કદી કળે રૂપવિષયકીચે, મહાપદ શકે કો વિધિ વરી. હરિં
જન જે વહે પશ્ચિમવિષયે, તે ક્યાંથી પૂર્વવિષયે જશે;
નિર્વિષય પદ, વિષયે ધસ્યે, શું પમાય? નો! ઉર ઉતરી. હરિં
દુષ્કર્મહીનિષે પદ રાખતાં, નિજ પદે-કે નથી ભગતા,
વિષયો અને હરિ અખતાં, નહિં એક બહી તું રહીશ કરી. હરિં
સત્વર સમજજે જ્ઞાન આ, ધીમાન! ના હેવાન થા;
સંતત હરિશુભગાન ગા, ચાક્યો પ્રબોધી ફરી ફરી. હરિં

અંતરમાં રહેલું અમર્યાદ સામર્થ્યવાન્ કંઠક.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૨૧૯ થી.)

(૨)

અપ્રકટ મનઉપર આપણા ધારેલા સંસ્કાર પાર પાડવાને માટે અને તેને આપણી
) હજીજાનુસાર પ્રવૃત્તિ કરાવવાને માટે તે અત્યંત સૂક્ષ્મ છે, અને આપણા આજ્ઞાઓમાં ન્યાપી
રહ્યું છે, એકું જ્ઞાન કાયમ રાખી રહેવાની અખ અગત્ય છે, જે કે મગજદ્વારા તેના ઉપર

સાક્ષાત્ અસર કરી શકાય છે, તોપણ શરીરના અણુઅણુમાં તે વ્યાપી રહેલું છે એવું જ્ઞાન રાખી રહેવાથી તે અસરનું અમાણુ બહુ વધી પડે છે.

આપણા શરીરમાં વ્યાપી રહેલા આ સૂક્ષ્મ મનપ્રતિ વારંવાર ટૂંતિને એકાગ્ર કરવાથી અર્થાત્ એકાગ્રતાપૂર્વક વારંવાર તેના વિચાર કરવાથી તે ક્રમે ક્રમે જાગૃત થવા માટે છે. આમ થતાં આપણામાં કોઈ નવી અને ઉચ્ચ સત્તા વિકાસને પામતી હોય એવો આપણને અનુભવ થાય છે અને તેવો અનુભવ થવા માંડતાં આપણા અંતરમાં અમર્યાદ સામર્થ્ય અવસ્થા રહેલું છે જ, એવી આપણને દૃઢ પ્રતીતિ થતી જાય છે.

જ્યારે આ સૂક્ષ્મ અપ્રકટ મન, આપણા મગજના અને શરીરના પ્રત્યેક અણુમાં જાગૃત કળાને પામતું આપણા અનુભવમાં આવે છે ત્યારે ગમે તે આપણે સિદ્ધ કરી શકીએ અને મેળવી શકીએ એમ છે, એવું આપણને જ્ઞાન થાય છે; અને આપણા સર્વ સંશયો નિર્મૂળ થાય છે, કારણ કે અમર્યાદનું જ્ઞાન અમર્યાદસંબંધી સર્વ સંશયોનું ઉન્મૂલન કરી તેમાં શ્રદ્ધા પ્રકટાવ્યાવિના રહેતું જ નથી.

અપ્રકટ મનઉપર અસર કરવાને માટે પ્રકટ મનના આંતર ભાગમાં એકાગ્રતા કરવી જોઈએ, અને પાણીથી ભરેલી વાદળીમાં જેમ પાણી વ્યાપી રહેલું હોય છે તેમ આપણામાં અપ્રકટ મન વ્યાપી રહેલું છે, એવો વિચાર જ્યારે આપણે કરીએ છીએ ત્યારે આવી એકાગ્રતા તત્કાલ થાય છે.

ખાલ્ય શ્વેલના આંતર ભાગમાં વ્યાપી રહેલા સૂક્ષ્મ સત્ત્વવિધિ વિચાર કરો, અને જે સૂક્ષ્મ માનસિક સત્ત્વ આપણા વિચાર કરતા મનના આંતર ભાગમાં રહે છે અને વિવિધ ક્રિયા કરે છે તે પ્રતિ સ્વયં જાણી મનોવ્યાપારોને વાળો. આમ કરવાથી આપણા મનોવ્યાપારોની અપ્રકટ મનઉપર સાક્ષાત્ અસર થશે, અને તદનુકૂળ પરિણામ આપણા શરીરઉપર અવસ્થા જણાવના જ.

અપ્રકટ મનઉપર ટૂંતિને એકાગ્ર કરતી વખતે જે વિચારનો સંસ્કાર તેના ઉપર પાડવા ધાર્યો હોય તે વિચારના સ્વરૂપને મનમાં સ્પષ્ટ રચવું જોઈએ, અને તે વિચારના મર્મથી અર્થાત્ તેના યથાર્થ તાત્પર્યથી ટૂંતિને રસજસ કરવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ.

વિચારના મર્મનું જ્ઞાન કરવાનો પ્રયત્ન કરવાથી યોગિક રીતે ચાલતા વિચારોનો અવાજ સંપૂર્ણ અટકી જશે. કારણ કે કોઈ પણ વિચારના તાત્પર્યપ્રતિ જ્ઞે આપણી ટૂંતિ વળેલી હોય છે, તો આગ્રામવળા ઉઠતા સ્વયં વિચારો તત્કાળ બંધ પડી જાય છે. આથી વિચારના તાત્પર્યનું જ્ઞાન ટૂંતિમાં બહુ દરજાની અસંત અગ્રહ્ય છે. કારણ કે એકાગ્રતાવિના યોગિક રીતે ચાલતા વિચારોના વ્યાપારથી અપ્રકટ મનઉપર અસર કરી શકાતી નથી.

અપ્રકટ મનઉપર અસર કરવાના ઉપર વર્ણેલા નિધિમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખવાની અનિવાર્ય અગત્ય છે. પરિણામ અવરૂપ પ્રકટશે જ, એવું અંતરમાં માનવાથી અને જાણવાથી નિષ્ફળતાને મળવાનો કેવળ અસંભવ જ થઈ જાય છે.

અપ્રકટ મન ઉપર સંસ્કાર પાડતી વખતે જેમ શ્રદ્ધાનું સ્વરૂપ વધારે ઉચ્ચ અને વધારે દૃઢ હોય છે, તેમ વધારે ઉંડા સંસ્કાર પડે છે, અને આ સંસ્કાર અપ્રકટ મનની ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ સ્થિતિઓમાં છેક ઉંડે સુધી પ્રવેશી જાય છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ પારેલા રળને તે અવરૂપ પ્રકટાવે છે.

શ્રદ્ધાયુક્ત સ્થિતિ મેનને વસ્તુઓના ગર્ભલાગમાં રહેલા અધૌકિક, અમર્યાદ પ્રદેશમાં લઈ જાય છે; અને આપણે જે કરવાની જરૂર છે, તે આ જ છે.

જ્યારે મન બાહ્ય સ્થૂળ પ્રદેશનું અર્થાત્ દરથનું અતિક્રમણ કરે છે, ત્યારે તે આંતર સૂક્ષ્મ અદરથ પ્રદેશમાં પ્રવેશે છે; અને સૂક્ષ્મ આંતર પ્રદેશમાં પ્રવેશવાથી જ આપણે આપણા વિચારોની અને ઇચ્છાઓની આંતરમાં રહેલા અમર્યાદ સામર્થ્યવાન અપ્રકટ મનઉપર છાપ પાડી શકાય છે. આ પ્રમાણે પાડેલી છાપથી આશ્ચર્યકારક પરિણામ અવરથ પ્રકટવા વિના રહેતા જ નથી, અને તેનું કારણ તે છાપો બહુ જ ઉડી પડેલી હોય છે, એટલું જ કંઈ નથી, પણ શ્રદ્ધાથી પાડવામાં આવેલી છાપો વધારે ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારની, વધારે ઉત્કૃષ્ટ સામર્થ્યવાળી અને વધારે ઉચ્ચ ક્ષણને ઉપગમવારી હોય છે, તે છે.

આના કરતા હોઈએ તેવી રીતે અથવા હક કરીને કંઈ માગતા હોઈએ તેવી રીતે, અપ્રકટ મનસાથે વ્યવહાર કરવો નહિ, પરંતુ શ્રદ્ધાવાળી અને અભિલાષવાળી મનની સ્થિતિ રાખીને વ્યવહાર કરવો. આમ કર, અથવા તેમ કર, એવો હુકમ તેને કદી જ કરવો નહિ, પણ આપણું ઇચ્છેલું તે કરો એવી તીવ્ર ઉડી ઇચ્છા કરવી, અને તે ઇચ્છાપ્રમાણે તે અવરથ કરશે જ એવી શ્રદ્ધાવડે તે ઇચ્છાને રંગવી.

તીવ્ર ઇચ્છા અને ભારે શ્રદ્ધા, એ ઉભયના સંયોગપૂર્વક અપ્રકટ મનઉપર આપણા વિચારોની છાપ પાડવી, એ ધારેલું ફળ પ્રકટાવવાની કદી નિષ્ફળ ન જાય એવી કુચ્છી છે.

અપ્રકટ મનને બળાકારથી જાગ્રત્ કરવાનો પ્રયત્ન કદી ન કરવો. જે શાખાઓમાં આપણું મન ઉડા અને બળવાન વિચારો કરી શકતું હોય તે શાખાઓદ્વારા, મનની અવ્યંત શાંતિવાળી સ્થિતિમાં તેને જાગ્રત્ કરવાનો અને વિકાસને પમાડવાનો ધીરે ધીરે પ્રયત્ન કરવો. સઘળા મહત્વના વિષયોવિષે ઉંડા વિચારો કરવાથી, સર્વ કાળ ઉચ્ચ અભિલાષાઓને ધરવાથી, અને નિરંતર જ્ઞાનની મર્યાદા વધાર્યા જવાથી, આંતરમાં રહેલા અમર્યાદ સામર્થ્યવાન અપ્રકટ મનને જાગ્રત્ કરવામાં આશ્ચર્યકારક મદદ મળે છે.

આંતરમાં રહેલા સૂક્ષ્મ મનઉપર જ્યારે જ્યારે એકાગ્રતા કરવામાં આવે ત્યારે ત્યારે વિરાટના વિચાર કરીને તે વિચારના તાત્પર્યસાથે વૃત્તિને સંલગ્ન કરવી, અને વિરાટનું જ્ઞાન શક્તિ કરતી હોય એવો ભાવ પ્રયત્નપૂર્વક ખરે કરવો. મનની અવ્યંત શાંત સ્થિતિ રાખીને વિરાટમાં રહેલી ઉચ્ચ વસ્તુઓનું જ્ઞાન થવાની તીવ્ર ઇચ્છા ઉદય કરવી.

મનના આંતર પ્રદેશસાથે સંબંધ કરનારે તે સંબંધ સર્વદા અવ્યંત શાંતિપૂર્વક કરવો; પરંતુ આ શાંતિ એવી નહિ હોવી જોઈએ કે જેથી મનનો વ્યાપાર કેવળ અટકી જઈને અતિ નિદ્રા આવી જાય, અને આપણને આપણું જ્ઞાન જૂડી જવાય. મનની યથાર્થ શાંત અને સમાધાનવાળી સ્થિતિમાં ઉચ્ચ મનોવ્યાપાર હોય છે. આ ઉચ્ચ મનોવ્યાપાર અપ્રકટ મનઉપર અસર કર્યા વિના રહેતો જ નથી.

મનની શાંત અને સમાધાનવાળી સ્થિતિમાં દિવસમાં ઘણી વાર આખા શરીરમાં વ્યાપી રહેલા અપ્રકટ મનઉપર એકાગ્રતા કરવાથી થોડા સમયમાં એ મન એવું તો વિકાસને પામે છે કે આપણી વૃત્તિને અંદરથી પોતાની અમર્યાદ ઉત્તેજિત થવાના સંલગ્નતા અને તે સંલગ્નતા સિદ્ધ કરવાના પોતાનામાં રહેલા અમર્યાદ સામર્થ્યનું જ્ઞાન થાય છે. જ્યારે આ

જ્ઞાન તેને થાય છે ત્યારે ગમે તે સિદ્ધ કરવા માંગતાં તેને સંશય થતો નથી. પ્રયત્નમાં નિષ્ફળતા મળવાને તેને કેવળ અસંભવ જણાય છે.

અપ્રકટ મનનો કેટલોક વિકાસ થતાં આપણને સ્વભાવથી જ જ્ઞાન થાય છે કે નિષ્ફળતાનો સંભવ જ નથી, અને તેથી જ પ્રકટવાના નિયમમાં અચલ શક્તિ ધરતા આપણે પ્રયત્નને મેંચા જઈએ છીએ. આપણને જ પ્રકટવાના સંબંધમાં ચિંતા થતી નથી કે સંશય ઉપજતો નથી. અપ્રકટ મનનું આપણને જ્ઞાન થતાં તેના વ્યાપારોને આપણે જાણીએ છીએ, અને આપણું જ ઇચ્છેલું જ પ્રકટાવવાને માટે આ વ્યાપારો કરવા આપણે જ અપ્રકટ મનને પ્રેરેલું હોવાથી, અને તે વ્યાપારો તે કરેલું જ હોવાથી જ પ્રસંગમાં આપણને ચિંતા થતી જ નથી.

જે કરવાને માટે અપ્રકટ મન ઉપર આપણી ઇચ્છાની દબણે છાપ પાડવામાં આવી હોય છે, તેને તે કર્યાવિના રહેતું જ નથી, એ પ્રકારની પૂર્ણ શક્તિ ચિંતાને આપણા અંતઃકર્ણમાં ફાળુવાર પથ ટકવા દેતી નથી. પૂર્ણ શક્તિ વડે ચિંતાનો લવ કરવાની અવ્યંત અગત્ય છે, કારણ કે લાંબાં સુધી ચિંતાનો આપણામાં વાસ હોય છે લાંબાં સુધી અપ્રકટ મનને જે કરવાનું સૂચવવામાં આવ્યું હોય છે, તેને તે કરેલું નથી.

અનુકૂળ સામગ્રી સ્વી આપતાં જ પ્રકટવા વિના રહેતું જ નથી; અને આમ અંતરથી જાણીયું, એ અનુકૂળ સામગ્રી ઉપજાવવામાં પ્રથમ અગત્યનું પગથીયું છે.

અપ્રકટ મન કંઈક અંશમાં ફોનોઆફને મળતું છે. અમુક પ્રકારની સામગ્રી હોય છે તો જેની તેના ઉપર છાપ પાડવામાં આવે છે, તેની તેના ઉપર છાપ પડે છે; અને અમુક લિન પ્રકારની સામગ્રી હોય છે તો જેની છાપ તેના ઉપર પડી હોય છે, તેને જાગૃત્તર તો જ રૂપમાં તે પાછું બહાર દર્શાવી શકે છે. તો પણ ફોનોઆફમાં અને અપ્રકટ મનમાં એક તફાવત છે, અને તે એ કે અપ્રકટ મન જેવી તેના પર છાપ પડી હોય છે તેને તેવા જ રૂપમાં પાછું દર્શાવી શકે છે, એટલું જ નહિ પણ તે છાપ પાડતી વખતે, છાપ પાડનારે જે ઇચ્છા કરી હોય તે ઇચ્છાના ફોને વડે છે, તેને જીવને પમાડે છે, અને અત્રે તેને શૂંઘલ રૂપમાં બહાર પ્રકટ કરે છે; અર્થાત્ અપ્રકટ મન તેનામાં નાંગરેલા મીઠાકરે માણું જીવંત કરે છે, એટલું જ નહિ પણ ફોની બીજાના જેવાં જેટલાં બીજાના ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા તેને સૂચવવામાં આવી હોય છે, તેટલાં બીજાના તે ઉત્પન્ન કરે છે. વળી મૂળ બીજામાં જેટલો સુધારો અને વધારો કરવાનું તેને સૂચવવામાં આવ્યું હોય છે, તે પણ તે કરે છે.

અપ્રકટ મન, તેના ઉપર પાડેલા વિચારને પાછો પ્રકટ કરે છે એટલું જ નહિ પણ તે વિચારથી દર્શાવાયેલી ઇચ્છાને સૂચવ કરવા માટે જેની જેની અગત્ય હોય છે તે સર્વને ઉત્પન્ન કરે છે.

આ પ્રકારને નિયમ હોવાથી, આપણે શાની જરૂર છે, તેનો યથાર્થ વિચાર જ અપ્રકટ મનને યોગ્ય વિધિથી સૂચવવામાં આવ્યો હોય છે, તો ગમે તેવા દહિનમાં દહિન પ્રયત્ન તે નિરાકરણ કરી શકે છે, અથવા ગમે તેવી ગૂઢ વાતના રહસ્યનો પણ તે પ્રકાશ કરી શકે છે.

(અપૂર્ણ)

સમભાવનો સદુપયોગ.

ખીનનું દુઃખ દેખીને દુઃખી થવું, અથવા ખીનનું સુખ દેખીને સુખી થવું, એવો સમભાવનો અર્થ થાય છે.

ખીનનું સુખ દેખીને સુખી થવામાં સર્વદા લાભ જ રહેલો છે, અને તેથી સમભાવનો ન્યાં સુધી આ પ્રકારનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, ત્યાં સુધી તે સમભાવનો સદુપયોગ કહેવાય છે; પરંતુ ખીનનાં દુઃખ દેખીને બ્યારે દુઃખી થવામાં આવે છે, ત્યારે તેથી સર્વદા હાનિ થતી હોવાથી સમભાવનો આ ખીન પ્રકારનો ઉપયોગ એ સમભાવનો દુરુપયોગ કહેવાય છે.

ખીનનાં દુઃખે દુઃખી થવું, એને સામાન્ય રીતે મનુષ્યો સદ્ગુણ ગણે છે, પરંતુ તે સદ્ગુણ નથી. સદ્ગુણ સર્વદા અંતઃકરણના ખળને જ સૂચવે છે, પરંતુ ખીનને દુઃખે દુઃખી થવું, એ અંતઃકરણની દુર્ભંગતાને સૂચવનાર હોવાથી સદ્ગુણ નથી, પણ દુર્ગુણ છે. વળી જે જે સદ્ગુણ હોય છે, તે સર્વદા હિતને જ કરનાર હોય છે; પણ ખીનને દુઃખે દુઃખી થવું, એ સર્વદા અહિતને જ કરનાર હોવાથી તે સદ્ગુણ નથી પણ દુર્ગુણ છે.

સદ્ગુણ વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ થશે કે સંસારમાં જે જે વિવિધ પ્રકારનાં દુઃખો જોવામાં આવે છે, તેનો મોટો ભાગ ખીનનાં દુઃખે દુઃખી થવાના દોષથી જ ઉત્પન્ન થયેલો હોય છે. કારણ કે દુઃખ મોતનું મૃગ કારણ માનસિક હોય છે. પ્રથમ દુઃખ મનુષ્યના મનમાં વિચારરૂપે જન્મે છે, અને પછી શરીરમાં અથવા શરીરથી બહાર તે સ્વલ્પ રૂપે પ્રસક્ત થાય છે. આમ હોવાથી ખીનના દુઃખે બ્યારે આપણે દુઃખી થઈએ છીએ, ત્યારે પ્રથમ આપણા મનમાં દુઃખને આપણે જન્મ આપીએ છીએ, અને વિચારરૂપે જન્મેલું આ દુઃખ, જેમ જન્મીતમાં પડેલું ખીનક વૃક્ષરૂપે થયા વિના રહેલું નથી, તેમ આપણને સ્વલ્પ રૂપે પ્રસક્ત થયાવિના રહેલું નથી.

આપણા પોતાના મનમાં અથવા શરીરમાં આપણી પોતાની અથોગ્ય ક્રિયાથી જે વથા ઉત્પન્ન થાય છે, તેટલાનું જ ને આપણને દુઃખ ભોગવવાનું હોય તો આપણું જીવન કંઈ ધણું દુઃખોથી ભરેલું આપણને લાગે નહિ, પણ ખીનજ્યોનાં દુઃખથી જે લાગણી આપણે આપણને થવા દઈએ છીએ, તેથી ઘણું પ્રચ્છે આપણે આપણા જીવનને અસહ્ય દુઃખમય કરી મૂકીએ છીએ.

ખીનજ્યોનાં દુઃખ જોઈને દુઃખી થવું, અથવા લાગણી દર્શાવવી, એ માયાણુ સ્વભાવની, સૌજન્યની, અને પરાંપકારી સ્વભાવની નિશાની ગણાય છે. આવા સ્વભાવની સર્વત્ર સ્તુતિ થાય છે, પરંતુ તે અજ્ઞાનનો જ પરિણામ છે.

ખીનજ્યોનાં દુઃખ જોઈને અથવા સાંભળીને બ્યારે આપણે લાગણી દર્શાવીએ છીએ ત્યારે આપણે શું કરીએ છીએ ? એ જ કે જે દુઃખવાળી સ્થિતિમાં તેઓ છે, તે સ્થિતિમાં આપણે પોતે ઘોડાપણા અંશમાં આવીએ છીએ. જે દુઃખને તેઓ પોતે ભોગવે છે, તે જ દુઃખને જાણે આપણે પોતે ભોગવતા હોઈએ તેવા આપણે આપણા પોતાના મનને લાવ કરીએ છીએ. સામાનો પુત્ર મરી ગયો હોય છે, તો જાણે આપણો પુત્ર પણ મરી ગયો હોય તેવું દુઃખ આપણે આપણા મનમાં ઉપજાવીને આપણા મનને શોકમય કરી મૂકીએ છીએ. સામાને વ્યાપારમાં ભારે ખોટ આવી હોય છે, તો જાણે આપણને પણ તેવી જ ખોટ

આવી હોય તે પ્રમાણે આપણે આપણા હૃદયને ખિન્ન કરી મૂકીએ છીએ. 'કાંઈ કાંઈ પ્રસંગે, આપણે એટલી તો લાગણી આપણાં અંતઃકરણમાં થવા દઈએ છીએ કે આપણાં તેજમાંથી અશુના પ્રવાહ ચાલે છે, અને આપણાં મિત્ર જેવો દુઃખી હોય છે, તેવું જ દુઃખ, આપણા પોતાના ઉપર લેશ પણ દુઃખ આવ્યા વિના, આપણે ભોગવીએ છીએ.

દુઃખી માણસ જે દુઃખથી પીડાય છે, તેવા જ દુઃખને આપણા હૃદયમાં આ પ્રમાણે ઉત્પન્ન કરવાથી, અર્થાત્ દુઃખી માણસે દુઃખ પ્રાપ્ત થવાથી જેવું દુર્બળ પોતાના હૃદયને થવા દીધું છે, તેવું જ દુર્બળ, તેવું દુઃખ-જેઘને અથવા સાંભળીને આપણા હૃદયને કરવાથી, આપણે દુઃખી માણસોને શો લાભ કરીએ છીએ? આપણા દુર્બળ થવાથી શું તેવું દુઃખ આપણું થવામાં તેને કંઈ મદદ મળે છે? આપણા માંડાં થવાથી શું માંડાં માણસનો મંદવાડ એહો થાય છે? નિર્ધનતાં દુઃખથી આપણા હૃદયને ખિન્ન કરવાથી શું નિર્ધનતા નિર્ધનતા એહો થાય છે? દુઃખી માણસે જે ભૂલ કરી છે તેવી જ ભૂલ આપણે કરવાથી શું દુઃખને ટાળવાનો સંભવ આવશે? આપણા પગમાં ઘેડી પાંદરવાથી શું ઢેદોળા પગમાં પટેલી ઘેડી-હુટશે? કોઈ પણ યુદ્ધિમાન મનુષ્ય આ પ્રશ્નોનો હા એવો ઉત્તર ભાગ્યે જ આપશે, અને તોપણ સામાના દુઃખે દુઃખી ચતાર મનુષ્યો આપું જ કરે છે. તેઓ ઢેદોળા ઘેડી ત્રોડવા જતાં પોતાના પગમાં જ ઘેડી નાંખે છે. તેઓ એક ઢેદોળે બહલે બે ઢેદો કરે છે. જે દુઃખ સામાને છે, તે દુઃખ પોતાનામાં ઉત્પન્ન કરીને તેઓ સામાના દુઃખને ટાળવાની આશા રાખે છે; હંકમાં અધકારને ટાળવા તેઓ અધકારનો જ ઉપયોગ કરે છે.

દુઃખને ટાળવા માટે આપણે દુઃખનું કારણ ટાળવું જોઈએ, અને દુઃખનાં કારણને દા-ળવામાટે આપણે સુખના કારણને ઉત્પન્ન કરવું જોઈએ. અધકારને નાશ કરવાનો ઉપાય પ્ર-કાશને ઉત્પન્ન કરવો એ જ છે. આરોગ્ય અને સુખને પ્રકટાવતાં મંદવાડ અને દુઃખ તરફથી અદૃશ્ય થઈ જાય છે. પણ રોગીને અને દુઃખીને જોઈને આપણાં અંતઃકરણમાં રોગ અને દુઃખને પ્રકટાવતાં અર્થાત્ તેમને વિચાર સંવત્તાં આપણે આરોગ્યને અને સુખને ઉત્પન્ન કરવા સમર્થ થઈ શકતા જ નથી. આમ છતાં જોઈએ સમભાવને ત્રેય છે, અર્થાત્ બીજાનાં દુઃખે દુઃખી થાય છે, તેઓ આમ જ કરે છે. તેઓ દુઃખને ટાળવા દુઃખને જ પ્રકટાવે છે, અને તેથી પરિણામે તેઓ સામાનું દુઃખ જોઈને કરી શકતા નથી, પણ પોતાનું અંતઃકરણ જે દુઃખથી સુકા હતું, તેમાં દુઃખનું નવું શૂત ધાલે છે.

સમભાવ ધરવાથી એક દુઃખીને બહલે બે-દુઃખી થાય છે. પુત્રના મરણના શોકથી રડતા મનુષ્યને જોઈને જ્યારે તેના મિત્ર પણ તેની સાથે રડવા લાગે છે ત્યારે તે મિત્રનો પુત્ર ન મરી ગયા છતાં પણ પુત્રમરણજેવા જ દુઃખને તે અનુભવે છે. આ પ્રમાણે સમ-ભાવથી દુઃખનું પ્રમાણ ન્યૂન થવાને બદલે દ્વિગુણ થાય છે, કમે કમે દ્વિગુણમાંથી તે ચતુર્ગુણ થાય છે, અને પ્રસંગે સહસ્રગુણ પણ થાય છે. પ્રસંગે એક જણના દુઃખથી આખો દેશ અથવા આખી દુનિયાં પણ દુઃખી થાય છે. જેમ પ્રજાળ એવી રોગ રથને રથને ફરી વળે છે, તેમ સમભાવથી પ્રકટેલા દુઃખનો એપ રથને રથને લાગી હનરો અને લાખો મનુષ્યોને દુઃખી કરી મૂકે છે. આમ સમભાવ એક દુઃખીના હનરો દુઃખી કરે છે, એટલું જ નહિ પણ તે હનરો દુઃખી પોતાના દુઃખમય વિચારોનો પ્રત્યાધ-એક ઉપર કરી તેના દુઃખમાં અસાધારણ વૃદ્ધિ કરી મૂકે છે.

જે ક્રિયાવડે દુઃખ જગતમાં ઝેખી રોગની પેઠે રથળે, રથળે પ્રસારને પામતું હોય, તે ક્રિયાને જેમ બને તેમ સત્વર ત્યજવી, એ પ્રત્યેક મનુષ્યના ધર્મ છે; અને સમભાવ અર્થાત્ પીગના દુઃખે દુઃખી થવાની ક્રિયા જગતમાં દુઃખના, ઝેખી રોગની પેઠે પ્રસાર કરતી હોવાથી પ્રત્યેક મનુષ્યે તે સજવા યોગ્ય છે.

પીગના દુઃખે દુઃખી થવું, એ સમભાવનો સદુપયોગ છે; પરંતુ પીગના મુખે મુખી થવું, એ સમભાવનો સદુપયોગ છે, અને દુરુપયોગ જગતમાં જેટલી હાનિ કરે છે, તેટલી જ સમભાવ જગતમાં ફાલ કરે છે. પીગના દુઃખે દુઃખી થતાં આપણે આપણા અંતઃકરણમાં દુઃખને પ્રકટાવીએ છીએ, અને તેથી આપણા મનને અને શરીરને બંનેને હાનિ થાય છે, પરંતુ પીગના મુખથી જ્યારે આપણે મુખી થઈએ છીએ ત્યારે આપણે આપણા અંતઃકરણમાં મુખને જ પ્રકટાવીએ છીએ, અને તેથી આપણા મનને અને શરીરને બંનેને લાભ થાય છે. પીગના દુઃખે દુઃખી થતાં, તે દુઃખી મનુષ્યના અંતઃકરણમાં જેવી દુર્બળતા હોય છે તેવી દુર્બળતા આપણે આપણા મનમાં પ્રકટાવીએ છીએ, પણ પીગના મુખે મુખી થતાં આપણા અંતઃકરણને આપણે બળવાન જ કરીએ છીએ. મુખ એ આત્માનો ધર્મ છે, અને આપણા અંતઃકરણમાં તે પ્રકટતાં આપણે સર્વ સામર્થ્યવાળા આત્માના બળવડે આપણા અંતઃકરણને બળવાન કરીએ છીએ, દુઃખ એ અવિદ્યાનો ધર્મ છે, અને અવિદ્યા એ પરતંત્ર હોવાથી આપણા અંતઃકરણમાં દુઃખને પ્રકટાવતાં આપણે આપણા અંતઃકરણને પરતંત્ર જ કરીએ છીએ; અને જે જે પરતંત્ર હોય છે, તે તે દુર્બળ હોય છે, એ નિયમે પીગના દુઃખે દુઃખી થતાં આપણું અંતઃકરણ દુર્બળ જ થાય છે. આથી દુઃખી મનુષ્યોનાં દુઃખના વિચાર કરી, તેમના દુઃખની સાથે સંબંધમાં આવવું, તેના કરતાં તેનામાં શ્રેષ્ઠા મુખને વિચાર કરી તે મુખસાથે સંબંધમાં આવવું, એ આપણું તેમ જ તે દુઃખીનું અત્યંત હિત સાધનાર છે; અને આ પ્રકારે દુઃખીમાં શ્રેષ્ઠા મુખની સાથે સંબંધવાળા થવું, અર્થાત્ તેના વિચાર કરવો, એ સમભાવનો સદુપયોગ છે.

અધ્યાત્મશાસ્ત્રનો એવો એક અખાધિત નિયમ છે કે જ્યારે આપણે કોઈ પણ મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠા શુભનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે તે મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ શુભ, જેનું શુભ હોય છે તે પ્રકટ થાય છે, અને પ્રકટ હોય છે તે વૃદ્ધિને જામે છે. અશુભના સંબંધમાં પણ એ જ નિયમ પ્રવર્તે છે.

જમે તેવો દુઃખી અથવા દુરાચરણી મનુષ્ય હોય તોપણ તેનામાં શુભ શ્રેષ્ઠ હોય છે. મરણપથારીએ પડેલા રોગીમાં સંપૂર્ણ આરોગ્ય શ્રેષ્ઠ હોય છે, અત્યંત નિર્ધનમાં સંપૂર્ણ ધનવાનપણું શ્રેષ્ઠ હોય છે. અત્યંત દુઃખીમાં સંપૂર્ણ મુખ શ્રેષ્ઠ હોય છે. અત્યંત દુરાચરણીમાં સર્વ સદ્ગુણો શ્રેષ્ઠ હોય છે. અત્યંત મૂર્ખમાં સંપૂર્ણ જ્ઞાન શ્રેષ્ઠ હોય છે. સ્વલ્પમાં, ખટાર પ્રકટ ન જણાતાં છતાં પણ સર્વ મનુષ્યોમાં સર્વ પ્રકારની ઉચ્ચતા શ્રેષ્ઠી હોય છે. કારણ કે સર્વનો આત્મા સર્વ પ્રકારની ઉચ્ચતાથી સર્વદા પૂર્ણ જ છે; અને તેથી આત્મામાં શ્રેષ્ઠી આ ઉચ્ચતાની સાથે જ્યારે સમભાવ કરવામાં આવે છે, અર્થાત્ તે ઉચ્ચતાને જોઈને જ્યારે તેનો વિચાર કરવામાં આવે છે ત્યારે આત્માની મુક્ત શક્તિઓને ભગ્ય થવાનો, અને ભગ્ય થયેલી હોય છે તે વૃદ્ધિને પામવાનો આપણે વેગ આપીએ છીએ. આથી એક પક્ષથી

ઉચ્ચતામાં સમભાવ ધરવાથી-જેમ આપણે ઉચ્ચ યદ્યપિ છીએ તેમ અન્ય પદ્ધતી જેનામાં સમભાવ ધરીએ છીએ તે પણ ઉચ્ચ થાય છે.

સામા મનુષ્યની દુર્બળતામાં અને દુઃખમાં સમભાવ ન ધરતાં તેના આત્મામાં રહેલી ઉચ્ચતામાં સમભાવ ધરવાથી, તે ઉચ્ચતા પ્રકટ થતા મારે છે, અને તેમ થતાં તેને જલ્પાતી દુર્બળતા અને દુઃખ ઘટવા મારે છે. આથી સામા મનુષ્યના દુઃખે દુઃખી થવું, એ તેનું દુઃખ ટાળવાનો ઉપાય નથી પણ તેના સુખે સુખી થવું અર્થાત્ તેના આત્મામાં રહેલા સુખાદિ પદ્ધતિનો વિચાર કરવો, એ જ તેનું દુઃખ ટાળવાનો ઉપાય છે.

રોગીના આત્મામાં રહેલા આરોગ્યને આપનારા સામર્થ્યમાં સમભાવ ધરવાથી રોગીમાં રહેલું રોગને નિવારનાર સામર્થ્ય જાગૃત થાય છે, અને ઘટ્ટિને પામે છે; અને તેમ થતાં ક્રમે ક્રમે વ્યાધિ નિવૃત્ત થઈ રોગીને પૂર્ણ આરોગ્યનો અનુભવ થાય છે.

કષ્ટથી પીડાતા મનુષ્યની દાઝ બળજતાં, અને સુખને આલસંત વજાનિવાળુ કરીને 'અરેરે ! અરેરે !' ના ઉદ્ગારો કાઢતાં તેના કષ્ટને ટાળવાનો ઉપાય આપણે સેવતા નથી, પણ આપણામાં તે જ કષ્ટને ઉત્પન્ન કરવાના પ્રયત્નને સેવવાસાથે તે દુઃખીના કષ્ટને અધિક સ્થિર રાખવા અને ઘટ્ટિને પામવાના ઉપાયને જ આપણે સેવીએ છીએ, એથી ઉલટું બધારે આપણે દુઃખીના દુઃખપ્રતિ દષ્ટિ પણ માંડતા નથી, પણ દુઃખીનામાં રહેલા, તે દુઃખને ટાળનાર કોઈ અગમ્ય સામર્થ્યને જાગૃત કરવાનો પ્રયત્ન સેવીએ છીએ ત્યારે દુઃખીના દુઃખના આપણને લાગતા સેવથી આપણે આપણું પોતાનું રક્ષણ કરીએ છીએ એટલું જ નહિ પણ દુઃખથી તે મનુષ્યને મુક્ત કરવાનો વસ્તુતઃ આપણે કંઈક પ્રયત્ન જ કરીએ છીએ; દુઃખી મનુષ્યની સાથે આપણે પણ દુઃખોપભોગ કરતા નથી, પણ દુઃખીના સંબંધમાં આવનાર સર્વનાં દુઃખોને સંપૂર્ણ રીતે નિર્મૂળ કરવાને કંઈક કરીએ છીએ.

આતું નામ ખરો સમભાવ છે. આનો સમભાવ સેવનાર મનુષ્ય જ આપણો ખરો મિત્ર છે, અને તેને જ આપણા દુઃખની ખરી લાગણી છે; બાકી આપણને દુઃખી બંધને નેત્રમાંથી ડબક ડબક આંસુ પાડનાર અને આપણા દુઃખના અભિનો મોટા ભરોસા થાય એવાં હજારો શોકનાં વચનો બોલનાર મનુષ્યો આપણાં ખરાં એની નથી. તેઓ અજ્ઞાની દોષથી આપણું દિલ કંટાળા જતાં આપણું પારવિનાયું અદિત કરી બેસે છે. આથી જ અનુભવી પ્રજાએ કહ્યું છે કે આ જગતમાં આપણું દુઃખ બંને કોઈ અન્યના આગળ પ્રકટ કરવાનું આપણને મન થાય તો માત્ર તત્કલિત સંપુરણઆગળ જ કહેવું. કારણ કે તેઓ તેને ટાળવાના જ ઉપાયને સેવનારા હોય છે, પણ તેમના વિના બીજા કોઈના આગળ કરી પણ ન કહેવું, કારણ કે તે બીજાઓ તેને ટાળી રાકતા નથી એટલું જ નહિ, પણ સમભાવનો દુરુપયોગ કરીને આપણા દુઃખને હોય છે તેના કરતાં ચોગલું વધારી મુકે છે.

ખરો સમભાવ બેઠાની ઝોડાને એક પછી એક ઉમેરતો જતો નથી, પણ પડેલી માંડાને ઊડીને મુક્તવ અર્પે છે. તે દેહને દેહાને દુઃખનો એક લગાડીને તોંકાંકાં બિરોંક મનુષ્યોને દુઃખી કરી મુકતો નથી, પણ એક જ આંતરહૃદયમાં પ્રકટેલા દુઃખના ચોખી જંતુઓને પોતાના સદ્વિચારથી ચૂંપેલા તાપથી લાંબા લાંબા જ બાળીને જાતમ કરી નાંખે છે.

જેને જેને દુઃખ આપ્યું હોય છે, તેને તેને તે દુઃખ કોઈ દીવરી નિયતનો ગાંઠ કરાવ્યો જ આપ્યું હોય છે, અને તેથી કરીને તે દુઃખ નેને એકવાને જ મોઝાવાયું હોય છે. તે

નિયમનો, ભંગ નહિ કરનાર બીજા ઘણા મનુષ્યોએ તે દુઃખ ભોગવવાનું હોય જ નથી, તથાપિ સમભાવનો દુરુપયોગ થતાં નિયમનો ભંગ કરનાર તો તે દુઃખ ભોગવે જ છે, પણ જેમણે ભંગ નથી કર્યો હોતો એવા દુનરો પણ તે ભોગવે છે. કાઈ અલંત લોકપ્રિય પુરુષ માંદો પડતાં આખી પ્રજા દુઃખી થઈ જાય છે, અને ઈશ્વરી નિયમ ભંગ કરનાર તે લોકપ્રિય પુરુષના જેવા જ દુઃખને થોડા ઘણા અંશમાં સહે છે. યુરોપમાં કે અમેરિકામાં કાઈ પ્રસિદ્ધ પુરુષની પત્ની કે પુત્ર મરતાં આખી દુનિયાંકે પર શોક પ્રસરી રહે છે. આવો શોક કરવો, ન થતો હોય, તો પ્રયત્નથી કરવો, ખોટો યોગ કરીને પણ કરવો, એવું નામ 'દિલસોજી' કહેવાય છે. તેમ કરવું, એ વિદ્વાનોમાં પણ કર્તવ્ય મનાય છે. રાજ્યસત્તાના સંબંધમાં તેવો પ્રસંગ બનતાં તેમ ન કરનારી પ્રજા રાજભક્તિથી રહિત ગણાય છે; પરંતુ તે સમભાવનો દુરુપયોગ છે, તે શોકનો પ્રસંગ જેના ઉપર યુગ્યો હોય છે તેને તથા શોક દર્શાવનારાઓને બનને કેવળ દાનિ કરનાર છે. અને તેથી સર્વ વિચારવાનું પુરુષોએ ત્યજવા યોગ્ય છે.

એક મનુષ્યને કાંટો વાગતાં શો કે દગર કે લાખ મનુષ્ય પોતાના પગમાં કાંટા ભેડે તેથી શું પહેલા મનુષ્યનો કાંટો નીકળી જાય છે? એક વિશ્વપ્રસિદ્ધ પુરુષ માંદો પડતાં કે રોટો મનુષ્ય હોના ખુણા સંકેતી નાંખે, અને શોકના સાગરમાં દુઃખી જાય તેમાં માંદા મનુષ્યને શો લાભ? એક જલુ દુઃખી થતાં આલુગાલુતાં સંધળાં જ સંબંધીઓએ ગજ ગર્જ લાંબાં મોં કરી ઉઠાસી દર્શાવતી, તેથી દુઃખીનું દુઃખ સ્વરૂપ અંશમાં પણ યા રીતે આપું થવાનું? દુઃખીમાં રહેને ધનાસક્તિએ તો એથી કંઈ ક્રિયા કરવી જોઈએ કે જેથી તેના દુઃખમાં ઘટાડો થવાનો સંભવ આવે; અને આવો સંભવ સમભાવના સદુપયોગથી જેવો આવે છે, તેવો બીજા કશાથી જ આવતો નથી, એમ અનુભવી પુરુષોનું માનવું છે.

જેઓને બીજાનાં દુઃખે દુઃખી થવાની ટેવ પડી ગઈ છે, અને તેમાં જ ખરો પ્રેમ રહ્યો છે, એવો જેમનો નિશ્ચય છે, તેઓને આ લેખમાં વર્ણવેલા સમભાવનો સદુપયોગ અંતઃકરણની નિષ્ક્રિયા જણાવનારો અથવા પ્રેમવિનાશનો લાસરો; પરંતુ વસ્તુતઃ તેમ નથી. બીજાના દુઃખે દુઃખી થવાનો સ્વભાવ, જો જ ખરું જોતાં નિષ્ક્રિયાને તથા પ્રેમની ન્યૂનતાને સૂચવે છે. સ્નેહી જનનું સાચું હિત સાધવામાં જ ખરો પ્રેમ તથા હૃદયની ખરી દાઝ રહેલી છે; સ્નેહીની પાસે બેઠીને રડવામાં કે મોં વાળવામાં નહિ. તેથી તો પૂર્વે કહ્યું તેમ સ્નેહીનું અહિત જ થાય છે. તો પછી અહિતને કરનારી ક્રિયા પ્રેમની ચચક સમજતી કે હિતને કરનારી?

જેર ખાઈને મરવા મુતેલા પોતાનાં પુત્રને જોઈને પોતે પાછું જેર ખાનાર પિતાને તમે સાચા પ્રેમવાળો ગણશો કે પોતે જેર ન ખાઈ પુત્રને ઉઘટીનું આપથ આપનાર પિતાને ગણશો? સમભાવનો દુરુપયોગ કરનારનો પ્રેમ જેર ખાનાર પિતાજેવો છે. શુદ્ધ પ્રેમ આત્મામાંથી જ ઉત્પન્ન થાય છે; અને આત્માનો આત્મામાં જેવો પ્રેમ હોય છે તેવો બીજા કશામાં હોતો નથી, કારણ કે આત્મા પોતે જ પ્રેમસ્વરૂપ છે. આથી તમારા દુઃખથી પીડાતા સ્નેહીના દુઃખનું ચિંતન ન કરતાં તમે જ્યારે તેના આત્માનો સંબંધ કરો છો, ત્યારે તમે શુદ્ધ પ્રેમને જ દર્શાવવાની ક્રિયા કરો છો. દુઃખની સાથે સંબંધ કરીને તમે પ્રેમ દર્શાવો છો કે શું દર્શાવો છો, તેનો નિર્ણય તમે પોતે જ કરી લેશો.

સમભાવનો સદુપયોગ થતાં જે હેતુ-સિદ્ધ થાય છે: એક તો આત્મામાં રહેલા અત્યંત સૂક્ષ્મ ધર્મને અલંત મોટા પ્રમાણમાં પ્રકટ કરવો, કે જે ધર્મ મુખદ, સૌદર્યમય અને પ્રેમમય

છે, એટલું જ નહિ પણ અત્યંત સામર્થ્યયુક્ત છે, અને બીજાને, મનુષ્યમાં રહેલા સધળા ઉચ્ચ અને કલ્યાણના સાધક ગુણોને જન્ય કરવા.

‘મનુષ્યમાં કંઈ એક એવું રહેલું છે કે જે સધળાં દુઃખો, સધળી નિર્બળતા, સધળા વ્યાધિઓ, અને સધળા અનર્થોકરતાં અધિક બળવાન અને ઉત્કૃષ્ટ છે; અને આ કંઈએકને જ્યારે જન્ય કરવામાં, પોષવામાં અને તેના સામર્થ્યને જાહેર પ્રેક્ષ કરવામાં આવે છે, ત્યારે સધળાં દુઃખો, સધળી નિર્બળતા, સધળા વ્યાધિઓ, અને સધળા અનર્થો અજપાઈ ગયાવિના રહેતા જ નથી.

‘સમભાવને પ્રત્યેક મનુષ્યમાં રહેલા આ અત્યંત બળવાન અને ઉત્કૃષ્ટ તરવસાથે સંબંધ કરવાથી પ્રત્યેક મનુષ્યમાં રહેલું એ તરવ જન્ય થાય છે, એટલું જ નહિ પણ સમભાવને ઝેવનાર મનુષ્યમાં રહેલું એ તરવ પણ જન્ય થાય છે. સ્વલ્પમાં મનુષ્યમાં રહેલું એકલસાથે સંબંધ કરવો, એનો અર્થ જ એ છે કે પ્રતીત થતી નિકૃષ્ટતાનો અથવા અનિષ્ટનો નાશ કરવો, અને તેને સ્થાને ઔષ્ણતા અને ઇષ્ટને પ્રતીત કરવાં.

રૂનારની સાથે રડવામાં રેનેહ અથવા પ્રેમ કદાચ દેખાતો હશે, પણ રૂનારમાં પોતાના શોકને નાશ કરવાનું સામર્થ્ય પ્રકટ કરતું, એ શું વધારે બળવાન રેનેહ અથવા પ્રેમ નથી ?

શોકમાં વેશ પણ પ્રસન્નતા રહેલી નથી; અને દુઃખમાં કરું પણ સુખ રહેલું નથી તો પછી શોક અને દુઃખથી સંપૂર્ણ મુક્ત થવાનું બળ મેળવવામાં મનુષ્યને મદદ કરવી, એના કરતાં એક મનુષ્ય બીજા મનુષ્યનું શું અધિક હિત કરી શકે એમ છે ? અને સમભાવનો સંદુષ્યોગ કરનાર મનુષ્ય અન્ય મનુષ્યને આ પ્રકારની જ મદદ કરે છે.

દીક્ષસૌજ્ઞ બતાવવી, અથવા બીજાના દુઃખે દુઃખી થવું, એમાં બંને માયાણું સ્વભાવ જણાતો હોય, પણ તે આડે માર્ગે દોરાયલી માયા છે. તેમાં હેતુ બંને શુદ્ધ હોય, પણ તે મનની અત્યંત નિર્બળતા જ છે. બીજાનામાં રહેલા સુખાદિ ધર્મને જોઈને પ્રસન્ન થવું, એ માયાણું સ્વભાવનો પરાવધિ છે. તે માયામાં બીજાનું કલ્યાણ સાધવાનું જ્ઞાન રહેલું હોય છે, તથા તે સાધવાની કર્તવ્યશુદ્ધિ રહેલી હોય છે. આથી સામા મનુષ્યના આત્મામાં રહેલા સુખાદિ ધર્મોમાં સમભાવ ઉપજવવો, એ જ ખરો સમભાવ છે, અને એ જ સમભાવનો સંદુષ્યોગ છે.

વિચારરત્નરાશિ.

જ્યાં જ્યાં ત્યાં સુખનું જ સંકીર્તન કરો. દુઃખસંબંધી વાતોનો પરિભ્રમ કરીને, જેને મજા તેની સાથે સુખની જ વાતો કરો. વિપત્તિનું વાદળ તમારા અથવા અન્યના મસ્તકઉપર ઝંઝુની રહેલું જુઓ, તોપણ સુખની જ વાતો કરો. વિપત્તિનું વાદળ તમારા પર પડી પડતું હોય, અને લોકો જે દિયતિને દુઃખમાં માથે ઝાડ ઉગ્યાજેવી ગણતા હોય તે સમયે પણ સુખસંબંધી જ વિચારો અને વાતો કરો. સુખ ગ્રાસ હોય અથવા સુખ ગ્રાસ થવાનો સંભવ હોય ત્યારે અધિક સુખની વાતો કરો. બીજાઓને જ્યારે શોકાતુર જુઓ ત્યારે તેમને પ્રસન્નતાને પ્રકટાવવાનો અભ્યાસ કરો. તેમના શોકના વિરાયની તેમના આગળ વાત ન કરો, પણ સુખની જ વાતો કરો. તેમનો શોક સ્વર ઓછો થશે.

રથજે રથજે સુખસંબંધી જ વાતો કરો. તે સર્વદા લાભને જ કરે છે અધિકાર દર્શાવવાનું છોડી દહને સર્વને સર્વનો પ્રકાર જ દર્શાવે; અને સર્વ તમને પણ સર્વનો પ્રકાર જ દર્શાવશે.

સર્વઆગળ સુખની જ વાતો કરો. એથી તમારું આરાગ્ય સુધરશે, તમારી માનસિક શક્તિઓ અધિક તેજસ્વી થશે, અને તમે જ્યાં જશો ત્યાં સર્વ તમારા પ્રીત આકર્ષશે. દુઃખની નિરંતર વાતો કરવાથી શરીર બેડોળ અને દૃઢરૂપ થાય છે, અને સુખની નિરંતર વાતો કરવાથી શરીરનું સાંદર્ય વધે છે, વળી સુખની નિરંતર વાતો કરવાથી જે શારીરિક, માનસિક તથા આધ્યાત્મિક લાભ તમને થાય છે, તે જ લાભ, તમારી સુખસંબંધી વાતો જેઓ પ્રીતિપૂર્વક સાંભળે છે, તેમને પણ થાય છે.

સુખની જ વાતો કરો, અને તમારા મનને નિરંતર પ્રસન્ન રહેવાનો અભ્યાસ પડી જશે. તમારા ઉદાહરણથી બીજા હળશે, સુખનું જ સંકીર્તન કરતાં શીખશે. એક દીપક કેટલા અસંખ્ય દીપકો પ્રકટાવે છે, એ શું તમે નથી જાણતા? ઉત્તમ જીવન જાળનારો એકજ મનુષ્ય તે જ પ્રમાણે, પૌતાના સંબંધથી હળશે અને ઉત્તમ જીવન જાળનાર કરી શકે છે.

બીજાઓને નાહિંમત અને નિરાશ થયેલા જોઈને તેમના આગળ તેમનામાં હિંમત અને આશા પૂરું વેગથી પુનઃ પ્રકટે એવી સુખની જ વાતો કરો. સર્વને માટે ભવિષ્યમાં અસાધારણ સુખ શહેરું હોય છે. તેને વર્તમાનમાં આજીવાનો પ્રયત્ન નહિ કરવાથી જ ધણા મનુષ્યો દુઃખી રહે છે. તેમના આગળ સુખની વાતો કરીને ભાવિમાં શહેરું સુખને તેઓ જુએ તેમ કરો. જ્યારે મન નિરાશ અને નાહિંમત થયેલું હોય છે, ત્યારે તે અંધ હોય છે. તે સ્થિતિમાં તે કેવળ અધિકાર જ જુએ છે. સુખની વાતોવડે મનમાં જ્યારે પ્રસન્નતાનો પ્રકાર પ્રવેશાવવામાં આવે છે, ત્યારે મનનું અંધત્વ નાશ થાય છે. તેને નેત્ર આવે છે. તે પૌતાના ભાવિમાં શહેરું સુખને જોઈ શકે છે. તેથી સર્વ પ્રસન્ને, સર્વ રથજે, સર્વની સાથે સુખની જ વાતો કરો.

હળશે મનુષ્યોનાં અંતઃકરણોના દુઃખમય અધિકાર દાળવો, અને સુખના માર્ગમાં તેમને તેમને મુકી દેવા, એના જેવું સત્કર્મ બીજું કોઈ તમને જણાય છે? આવું સત્કર્મ કેવા અનવધિ ધ્રુવને ઉપજાવવું હોયું જોઈએ? આવું સત્કર્મ કરવામાં શું ક્લેશની કંઈ એવા જ કોઈ શ્રમથી મળનાર સાધનની અભાવ છે? ના, એવા કોઈ સાધનની અભાવ નથી. સુખની જ જ્યાં ત્યાં વાતો કરો, અને તમને રથ યતો કે આવું સત્કર્મ તમે નિલ જ કરો છો.

કેસર, કંકાસ, વિપત્તિરૂકે અવ્યવસ્થાના લક્ષણોમાં તમે જોઈ હો તોપણ સુખની જ વાતો કરો. કેસર, કંકાસ વગેરે અગ્ર વસ્ત્રમાં નિષ્પત્ત થશે. દુઃખના વિપત્તની વાતો બદલીને સુખના વિપત્તની વાતો કહવી, એ કામ ધણું જ સહેલું છે. કોઈએ પ્રથમ આગેવાની કરવી જોઈએ તરત જ દુઃખની વાતો બંધ પડીને સુખની વાતો આક્રમક માંડશે. સારી વાત અક્ષતી હોય છે, એટલામાં કોઈ જૂતની વાત કહે છે તે તરત જ સારી વાત બંધ પડી જૂતની વાતો

આલના મોડેલી શું તમે નથી અનુભવી ? દુઃખની વાત બધે પાડીને મુખની વાતોનો પ્રસાર પણ એ જ રીતે કરી શકાય છે. જ્યાં જ્યાં ત્યાં મુખની વાત કાઢવાની આગેવાનો કરવાનું કદી પણ વિસરી જતા નહિ

કહણ દહાડા આવ્યા છે, વરસ વરસને ખાતું આવે છે, ધધારેજગારમાં રસકસ નથી, એ વગેરે વાતો ન કરો, પણ અબ્યુદયની અર્થાત્ ચડતીના દિવસોની જ વાતો કરો. વરસ વરસને ખાતું આવતું હોય અને ધધારેજગારમાં રસકસ ન રહ્યા હોય તો મનુષ્યે પોતે જ પોતાના પ્રયત્નથી તેવી સ્થિતિ ટાળવી જોઈએ. ભવિષ્યમાં, સારા દિવસો આવશે એવી મનુષ્યમાં જે શ્રદ્ધા પ્રકટે છે, તો સારા દિવસો આવવાના તે વિચાર કરે છે, તથા તેવા દિવસો માટે પ્રયત્ન પણ કરે છે. શ્રદ્ધાથી જ તેના મનમાં આશાના અંકુરો ફૂટે છે, અને તેના પ્રયત્નને વેગ મળે છે; અને આવી શ્રદ્ધા સારા દિવસો આવવાની મનુષ્યોઆગળ વાતો કરવાથી જ પ્રકટે છે.

આ વર્ષે વૃષ્ટિ ઘણી જ સારી થશે, એવું જેટલને કહેવાથી તે કેવો ઉત્સાહમાં આવી જાય છે, અને પ્રસન્નતાથી જેતી કરવાનાં સર્વ સાધનો એકઠાં કરે છે । એથી ઉલટું વરસાદ નહિ આવવાની વાત તેના હાથપગ લાગી નાંખે છે, અને તેના વિચારનું વાતાવરણ ચિંતા-કુલ કરી મૂકે છે. દુઃખનાં કારણો એકત્ર થઈને જેટલાં દુઃખો ઉત્પન્ન કરે છે, તેના કરતાં દુઃખનો ભય વધારે દુઃખોને ઉત્પન્નવે છે; અને અબ્યુદયની વાતો કરવાથી દુઃખનો ભય દૂર કરી શકાય છે.

આરોગ્યની જ જ્યાં ત્યાં વાતો કરો. ગામની હવા બગડી છે, હવે તાવ ચાલશે, હવે ટીફલું થશે અને હવે રમકડું થશે, એવી એવી વાતો ન કરતાં આરોગ્યની જ વાતો કરો. આરોગ્યની વાતો એ સહિથી ઉત્તમમાં ઉત્તમ ઔષધ છે. બીજાં કારણોથી જેટલા વ્યાધિઓ પ્રસરે છે, તેના કરતાં મંદવાડની વાતોથી વધારે પ્રસરે છે. લોહો વ્યારે મંદવાડની વાતો કરતા, અને મંદવાડનું ચિંતન કરતા બધે પડી જશે, - સારે તેમને મંદવાડ આવતો પણ બધે પડી જશે. આરોગ્યની જ વાતો કરો, અને આરોગ્યનું જ ચિંતન કરો, અને તમે સ્થિર આરોગ્યનો અનુભવ કરશો.

માંદા માથુસઆગળ આરોગ્યની વાતો કાઢો, અને તેને આરોગ્યનું ચિંતન કરવાની તમે પ્રજા પાડવાના; અને જે કાંઈ આરોગ્યનું ચિંતન કરે છે, તે આરોગ્યવાન મનુષ્યના જેવું જ હવન ગાળવા માટે છે, અને જે આરોગ્યવાન મનુષ્યના જેવું જ હવન ગાળવા માટે છે, તેને આરોગ્ય જ મળે છે.

વ્યારે તમારા મિત્રો અને સંબંધીઓ પોતાના કે બીજાઓના મંદવાડની લાંબી લાંબી કથાઓ લોરે રસથી તમને કહેવા માટે ત્યારે તત્કાળ આરોગ્યની વાત કાઢીને, ડોહાંવાયલા પાણીને સ્વચ્છ કરો. આરોગ્યની જ વાતો માત્ર કહેવાનો અને સાંભળવાનો આપ્રદ થશે.

મંદવાડકરતાં આરોગ્ય વધારે વ્યાપ્તિ તથા વધારે બળવાન છે, અને તેથી વાતો કરવા માટે અપત મહત્ત્વનો વિષય તે છે, એ સિદ્ધ કરો. જેનું પ્રમાણ અધિક હોય તેનો જ પક્ષ બળવાન ગણાય છે. મંદવાડકરતાં આરોગ્યનું પ્રમાણ અધિક છે, મારે આરોગ્ય બળવાન છે, આરોગ્યની વાતોવડે આરોગ્યના અધિક પ્રમાણને વિશેષ અધિક કરો.

જ્યારે જગતમાં દુર્ગુણ અને દુરાચાર અધિક પ્રમાણમાં જોવામાં આવે ત્યારે સદ્ગુણ અને સદાચારની જ વાતો કરો. જ્યારે સદ્ગુણ અને સદાચાર અધિક પ્રમાણમાં જોવામાં આવે ત્યારે પણ તેથી અધિક પ્રમાણમાં સદ્ગુણ અને સદાચારની વાતો કરો. સદ્ગુણની વાતો કરવાથી લોકો સદ્ગુણસંબંધી વિચારો કરતા થશે. તેઓ સદ્ગુણના લાભનું ચિંતન કરતા થશે. વિચાર અને ચિંતન કરતા માંડતાં ધોણ જ સમયમાં તેઓને સદ્ગુણ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા થશે, અને મનુષ્યોને સદ્ગુણી થવાની જ્યારે ઇચ્છા પ્રકટે છે ત્યારે તેઓ સદ્ગુણી થવાનો પ્રયત્ન કરે છે, અને સદ્ગુણી થાય જ છે.

નિરંતર સદ્ગુણની વાતો કરવાથી તમે હજારો મનુષ્યોનાં મન શુદ્ધ કરી રાકશો; અને આ હજારો પાછા પીગત લાખોનાં મન તેથી જ રીતે શુદ્ધ કરશો. આથી સદ્ગુણની જ વાતો કરવાથી તમે જગતનું જે કુદ્યાલુ કરો છો, તેની સીમા જ નથી.

જ્યારે જગત અસત્ય અને છળપ્રપંચથી ભરેલું જણાય, અને ધોર કળિકાળ પ્રસરી રહેલો બાસે ત્યારે પણ સત્યનું જ અને સત્યના મહિમાનું જ ગાન કરો. અસત્ય વ્યાપવાથી સત્ય કંઈ નાશ પામતું નથી. સત્ય તો સર્વત્ર સર્વ સામર્થ્યયુક્ત બાપી રહ્યું જ છે. તેને દૃષ્ટિએ આશુવા માટે તેની જ વાતો કરો. અસત્યનાં અને છળપ્રપંચનાં ચિત્રો લોકોઆગળ ન ધરો, કારણ કે અસત્ય અને છળપ્રપંચનાં ચિત્રો નિરંતર તેમની આગળ ધરવાથી તેઓ અનુભૂતિએ અસત્ય અને છળપ્રપંચના જ માર્ગમાં દોરાય છે. લોકોના વિચારોના પ્રવાહની દિશા તમે બદલી શકો એમ છે. નિરંતર સદ્ગુણની વાતો કર્યા કરવાથી સમગ્ર મનુષ્યપ્રજાને સદ્ગુણમાં પ્રીતિવાળી તમે કરી રાકશો; અને તેમ ચતાં કળિકાળમાં પણ તમે સત્યયુગને પ્રવર્તેલો જોશો.

તમે જે પ્રકારે વાત કરો છો તે પ્રકારે તમે મનુષ્યના મનને દોરી શકો છો. તમારા શબ્દો જે દિશાને દર્શાવે છે, તે દિશામાં તેનું મન ગયા વિના રહેતું જ નથી. દોષની, દુરાચારની, બાધિઓની, અને વિપત્તિની વાતો કર્યાં કરો, અને ધણું મનુષ્યો તેતરફ તણાયા જવાના સદ્ગુણની, સદાચારની, આરોગ્યની, અને સંપત્તિની વાતો કર્યાં કરો, અને ધણું મનુષ્યો સદ્ગુણ, સદાચાર, આરોગ્ય અને સંપત્તિતરફ આકર્ષાઈ તે પ્રાપ્ત કરવા મથવાના.

રાજા બંદુ જ લુલભી છે, એવી વાતો નિરંતર કર્યાં કરવાથી પ્રજાઉપર અધિક લુલભ કરવા રાજા પ્રેરાય છે. પ્રજા રાજાદોષી છે, એવે રાજાતરફથી વારંવાર પોકાર ઉઠાવવામાં આવતાં રાજાએ પ્રજા રાજાદોષ કરવા પ્રેરાય છે, અને પોકાર કાપ્યમ રહે છે તો પ્રજા રાજાદોષી

થયા વિના રહેતી નથી; વાતો રાજપ્રજાની કેવી રીતિ કરી મૂકે છે, તેનું તાલુ ઉદાહરણ હાલની બ્રિટિશ રાજસત્તા અને હિંદુસ્તાનની હાલની પ્રજા છે.

*

*

*

*

પ્રજા રાજસત્તાને કાવત્રાં ન કરતી હોય. તથાપિ પ્રજા કાવત્રાં કરે છે, એવો પ્રજાઉપર વારંવાર આરોપ મૂકવામાં આવે છે, તો પ્રજા કાવત્રાંખોર થઈ જાય છે. ખગાળામાં થોડા સમયથી ઉડતા પ્રાણુધાતક ગોળાઓના જન્મનું તથા ત્યાંના સત્તાધીશોના જીવનનું કારણ આવી વાતોથી જન્મને પામ્યું છે, એ કોઈ પણ વિચારવાનને સ્પષ્ટ થયા વિના રહે તેમ નથી.

*

*

*

*

વર્તમાનપત્રકારો ઘણી વાર પોતાના શબ્દોથી પ્રજામાં અથવા આખી દુનિયામાં એવો અનર્થ પ્રસારી મૂકે છે કે જેવો અનર્થ લેંગ અને મરટા પણ બાએ જ પ્રસારતાં હોય. દુઃખ અને ત્રાસની વાતો નિરંતર કરીને ઘણાં વર્તમાનપત્રો આરંભતાં દુઃખ અને ત્રાસને સહસ્રણ અથવા લક્ષણ વધારી મૂકે છે. વર્તમાનપત્રોમાં વર્ણવી દુઃખ અને ત્રાસની વાતો લોકો વાંચે છે, અને તે સંબંધી નિરંતર વાતો કરે છે; અને જેની તેઓ વાતો કરે છે, તેના જેવી જ તેમના મનની સ્થિતિ થતી હોવાથી ઠામ ઠામ દુઃખ અને ત્રાસ, એવી રાગની પેઠે પ્રસરી જાય છે.

*

*

*

*

ન્યારે દુઃખ અને ત્રાસની લોકો જુમે પાડે ત્યારે નિરંતર સમીપ રહેલાં સુખ અને શાંતિતરફ તેમનું ધ્યાન ખેંચવાનું કદી પણ વિરમરણ કરશે નહિ. અમર્યાદ સુખ અને શાંતિ સર્વત્ર વ્યાપી રહેલાં છે, પણ કાળોં ચરમાં પહેરનારને જેમ સઘળું જ કાણું દેખાય છે, તેમ દુઃખ અને ત્રાસની જુમે પાડનારને સઘળે દુઃખ અને ત્રાસ જ દેખાય છે. તેનું ધ્યાન દુઃખ અને ત્રાસતરફ વળેલું હોવાથી તે સુખ અને શાંતિને જોઈ શકતો નથી. તેના ધ્યાનને તે તરફ વાળો, અને તે સુખ અને શાંતિને જોશે એટલું જ નહિ, પણ અધિક અધિક સુખ અને શાંતિ શાં રીતે પ્રાપ્ત કરવાં તેનો માર્ગ પણ તેને સ્પષ્ટ જણાશે. સુખનો વિચાર કરો, અને સુખ અતિદિન વૃદ્ધિને પામવું જણાશે. તેની જ વાતો કરો, અને સઘળા જ તે સંબંધી ચિંતન કરવા માંડશે.

*

*

*

*

શાંતિની વાતો કરો. ઘરમાં કે દેશમાં અશાંતિ અને અવ્યવસ્થા પ્રસરી ત્યાં હોય તેમને નિવારવાનો કદી નિષ્ફળ ન જાય એવો એ એક જ ઉપાય છે. મનુષ્યોના ધરસંસારમાં પ્રવેશેલા ક્લેશ અને કંકાસને ટાળવાનો રામબાણુ ઉપાય એના જેવો એકે નથી. પોતાના ઘરમાં સદા જ ક્લેશ અથવા અશાંતિનું કારણ ઉપજતાં જેઓ તે સંબંધી ન્યાં ત્યાં ફરી ફરી વાતો કરવા લાગે છે, તેમને સ્વસ્થ સમયમાં સમજાય છે કે તે ક્લેશ અતિદિન ઉડાં અને ઉડાં મૂળ નાંખતો જાય છે. ન્યારે મનુષ્ય ક્લેશનું ચિંતન કરે છે, ત્યારે તેના અંતઃકરણમાં ક્લેશ જ વ્યાપી રહે છે. ન્યારે તે ધણી સમય શાંતિના વિચારો કરે છે, ત્યારે તેના અંતઃકરણમાં શાંતિ જ વ્યાપી રહે છે, અને જો આચર્યો અને ખરી નિષ્ઠાથી તમે તેના આગળ શાંતિની વાતો કરો છો, તો શાંતિના વિચારો ક્યાંવિના તેનાથી રહેવાનું જ નથી.

*

*

*

*

વિજયની જ ન્યાં ત્યાં વાતો કરો, અને તમારા સંબંધમાં આવતાર સર્વના ઉદયમાં વિજય પ્રાપ્ત કરવાનો આવેશ તમે પ્રકટાવશો. તમારી વાતો સાંભળનાર સર્વ મનુષ્યના માન-સિક્ક અને શારીરિક બળને વિજયની સિદ્ધિ કરવાતરફ જ તમે ખેંચી જશો. કોઈના આગળ કદી પણ ન વદો કે આ કરવું અશક્ય છે. સર્વ જ શક્ય છે, એમ સર્વના આગળ વદો. જેઓ વિજયની વાતો કરે છે, તેઓ વિજયને પ્રયત્ન કરવામાં સર્વદા મદદ કરે છે.

*

*

*

*

પ્રત્યેક મનુષ્યને વિજય મળવો જ જોઈએ, કારણ કે તે મેળવવાની તેનામાં યોગ્યતા છે. વિજયનો કોઈને અધિકાર નથી, એવું છે જ નહિ, ઉલટો વિજયઉપર સર્વનો જન્મથી જ હક છે. આમ છતાં, નિષ્ફળતાનો ભય, એ સર્વને વિજયપ્રાપ્તિમાં મોટામાં મોટી આડખીલી થઈ પડે છે. વિજયની વાતો કરવાથી આ આડખીલીને તમે દૂર કરી શકશો.

*

*

*

*

વિજયપ્રાપ્તિના નવા અને વધારે અનુદૂળ સંભવો ન્યાં ત્યાં મળે એમ છે. ભૂતકાળમાં લીધેલાં ભૂલભરેલાં પગલાંને ભૂલી જાઓ, અને આ નવા અને અનુદૂળ સંભવોની જ વાતો કરો. ભૂતકાળમાં બનેલા પ્રસંગોને જો આપણે ભૂલી જતા નથી તો ભૂતકાળમાં તે બનેલાં છતાં વર્તમાન કાળમાં જ તે બનતા હોય એમ આપણને લાગે છે, અને તેથી વીતી ગયેલા દુઃખનું વીતી જવું ન થતાં, તે વર્તમાનમાં ઉભું જ રહે છે. વિજયપ્રાપ્તિના નવા અને વધારે અનુદૂળ સંભવોની વાતો, ભૂતકાળની નિષ્ફળતાને ભૂલાવે છે, અને વિજયપ્રાપ્તિ આપણને પગલાં ભરતા કરે છે.

*

*

*

*

વધારે સાચાં કાર્ય કરવામાટે લોકો પ્રેરાય એવું કરવામાં જ વાણીનો ઉપયોગ કરો. તેઓના આગળ કાળી બાલુ ન ધરો, પણ સર્વદા ઉજળી બાલુ જ ધરો. તેઓનાથી ન થઈ શકે એવાં કામોતરફ તેમનું લક્ષ ન ખેંચો, પણ તેમનાથી થઈ શકે, એવાં કામો તરફ ખેંચો. આમ કરતાં કમે કમે તેઓ વધારે કલિન કામ કરી શકશે. થઈ શકે એવાં કાર્યો કરવામાં મનુષ્યોને જોડી દેવાથી તેઓનો સંયતો બડબડાટ અને ફૂડફાટ બંધ પડી જાય છે. આ કંઈ છે, અને પૈતૃ કંઈ છે, એવો બડબડાટ કરવાની જેમને ટેવ પડી ગઈ હોય છે, તેઓ ન્યાં હોય છે ત્યાંથી એક ડગલુ પણ આગળ વધી શકતા નથી. ઘણે પ્રસંગે તેઓ પાછા હસતા જતા જોવામાં આવે છે. આથી થઈ શકે એવી વાતોતરફ મનુષ્યોનું લક્ષ ખેંચવું, એ તેમની ઉત્તરોત્તર અસાધારણ ઉન્નતિ કરે છે.

*

*

*

*

એ એક સ્થાપિત વાર્તા છે કે વ્યારે મુખનું એક દાર બંધ થઈ જાય છે ત્યારે બીજું ઉઘટે છે. કોઈ કોઈ વખત એક નહિ પણ ઘણાં દાર ઉઘટે છે. આ પ્રમાણે દારો ઉઘડ્યાં, એ આ પ્રકૃતિમાં સ્થપાયેલો નિયમ જ છે. પ્રાણીપદાર્થની ઉન્નતિને માટે એ નિયમ અણ-અણમાં પ્રતીતિ દેલો છે. આખા વિશ્વમાં નિયમ આગળ વંધવાની ઈચ્છા થયા જ કરે છે, અને તેથી કરીને વ્યારે વ્યારે કોઈ મનુષ્યનું ઉન્નતિને પામવાનું એક દાર બંધ થાય છે, ત્યારે ત્યારે તેને માટે બીજું દાર ઉઘડવાને માટે ઉપરનો નિયમ ક્રિયાયુક્ત થાય છે. આથી સિદ્ધ

ખલુર,

ખલુર એ અત્યંત પૌષ્ટિક આહારનો પદાર્થ છે, શરીરને ખૂબ આપનાર અને પુષ્ટ કરનાર તરતો ધણાં મોટા પ્રમાણમાં તેમાં એકત્ર થયેલાં છે, ધણાં મનુષ્યોનાં જઠરને તે અત્યુત્તમ આવડું નથી, પણ તેનું કારણ તેઓ તેને જરાબર આવીને ખાતાં નથી, તે છે. ખલુરના યથાર્થ લાભ અનુભવવાની ઇચ્છાવાળાઓ, તે સુખમાં પાણી જેવું થઈ જાય, ત્યાં સુધી તેને સારી પેઠે આવડું જોઈએ. રાંધ્યા વિનાનાં આહારનાં પદાર્થો સાથે ખલુરને જ્યારે ખાવામાં આવે છે, ત્યારે તેનો ખરો લાભ સમજાય છે. તે અત્યંત પૌષ્ટિક તથાં ગળ્યું હોવાથી, જે જે પદાર્થોમાં ખાંડ નાંખવાની જરૂર હોય તેમાં તેને મેળવવું, એ અધિક લાભકારક છે. ખજારમાં જે ખાંડ મળે છે. તેનાં પૌષ્ટિક તરતો લગભગ બધાંજ, તેને ઉકાળીને તૈયાર કરતી વખતે બળી ગયાં હોય છે, અથવા તો જરૂર તેમને પચાવી ન શકે એવી સ્થિતિવાળાં થયાં હોય છે. ગળ-પણના શોખી મનુષ્યોએ પોતાના આરોગ્યના સંરક્ષણને માટે ખાંડને બદલે ખલુરનો ઉપયોગ કરવો એ હિતકારક છે. કોઈ પણ પદાર્થમાં તેને નાંખવાથી તે પદાર્થને તે ખાંડના જેટલો જ ગળ્યો કરે છે, એટલુંજ નહિ પણ તેની સાથે તે પદાર્થને અધિક પોષણ આપનારો કરે છે. તેને ધુંટીને માવા જેવું કરીને કોઈ પદાર્થમાં મેળવવું, અથવા તો તેને પાણીમાં ચોળી કાઢી તે પાણીને ગાળીને પછી તે ગળ્યું પાણી, જે પદાર્થને ગળ્યા કરવા હોય તેમાં, ખાંડના પાણીને બદલે નાંખવું.

આદા અને ટોશી જેવા શરીરને અને મનને હાનિ કરનારા પદાર્થોનાં દુષ્ટ બંસનો જેઓ છોડી શકતા નથી, તેમને ખલુરની આદા કરીને પીવાની ખાસ બલામણ કરવામાં આવે છે. તે આદા આ રીતે બને છે. શેર પાણીમાં અર્ધ શેર ખલુર પલાળવું. પછી તેને ચોળી નાંખી પાણી ગાળી કાઢવું. તે પાણીને ખળખળ ચાચ ત્યાં સુધી ઉકાળવું. પછી તેમાં પાણીથી અડધું દુધ નાંખી પી જવું. જેઓ શરીર દુર્બળ હોય છે, તેઓને આ ખલુરની આદા નિત્ય પીવાથી પોતાના શરીરમાં આશ્ચર્યકારક સુધારો થયેલો જણાશે.

એક ઉત્તમ પૌષ્ટિક આપણ:

એક નાનો ચમચો આલાઈવનું તેલ, એક નાનો ચમચો લીસનો રસ, એક સપટી મરી તથા મીઠું એ ચારને મેળવી દરરોજ સવારે તથા સાંજે પીવું. લીંછુ ધકૂતને સુધારે છે, અને આલાઈવનું તેલ અત્યંત પૌષ્ટિક આહારનો પદાર્થ છે. રોગપટિ પ્રાયન હેરિસન કહે છે કે ઉપરનું મિશ્રણ અર્ધાં શેર:માંસ ખાવાથી:જેટલું પોષણ મળે તેના કરતાં પણ વધારે પોષણ આપે છે.

માખણ, સફરજન, બટાકા, રાઈ,

લાંડનનું ફ્રેમિલી હાક્ટર લખે છે કે અતિશય માખણ ખાનાર જડ અને આળસુ ચાચ છે. મગજનું કામ કરનારાઓને સફરજન (apples) ખાડુ લાભ કરનાર છે, અને માનસિક શ્રમ કરનારે તે પુષ્ટકળ ખાવાં. એથી ઉલટું નિત્ય અતિશય બટાકા ખાનાર આળસુ, જડ અને અદેખા ચાચ છે. એક વૃદ્ધાવસ્થા સુધી સ્મરણશક્તિનું રક્ષણ કરવા માટે ગ્રામ જેવો બીન્ને કોઈ ઉત્તમ પદાર્થ નથી.

તે સાચું નથી. ઇશ્વરભક્તિ, કે સાધનાબ્યાસ કે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ ઉદરમાં અન્ન નાંખ્યાવિના કે દાઢ, તાપ, અને ટુશિથી શરીરનું રક્ષણ કર્યા વિના થતી નથી. ધ્રુવ જેવાએ કહેલી છે, પણ તે સામાન્ય નિયમ નથી. સર્વમાં તેવી યોગ્યતા હોતી નથી. એક ટંક ખાવાનું ન મળતાં ધણાના હોશ કોશ ઉડી જાય છે. શિયાળાંની કકડતી ટાઢમાં વૃક્ષતલે વચ્ચરહિત ખેડા ખેડા ઇશ્વરસ્મરણ કરવું કે તત્ત્વવિચાર કરવા, એ કહેવું સહેલું છે. કર્મવિના કુદકા ભરવાથી પગ બાગ્યાવિના ખીલું ફળ મળતું નથી. ઇશ્વરભક્તિ કે સાધનાબ્યાસ કે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ શરીરના અને મનના સ્વાસ્થ્યવિના સર્વથી થતાં જ નથી, અને આપું સ્વાસ્થ્ય ધન હોય છે તો જ મનુષ્ય સત્વર મેળવી શકે છે, અને નથી હોતું તો તેના મનના કાંડ તેણે મનમાં જ રાખાવવા પડે છે, વર્તમાન સમયમાં ધન એ મનુષ્યના હાથપગ છે, અને ધનવિના તે હુઠ્ઠા અને પાંગળો છે. ધન તેને પાંગળો આપી ગગનમાં ઉડાડે છે અને ધનવિના તેને કીડાંતી પેટે પેટ ધસડીને જમીનપર ચાલવું પડે છે.

વિવેકીનાં હાથમાં એક વસ્તુ અનેક લાભ કરતી હોય અને અવિવેકીના હાથમાં તેની તે વસ્તુ અનેક દાનિ કરતી હોય તેથી શું તે વસ્તુના લાભઉપર ઢાંકપીછોડો કરી દાનિઓને જ આગળ પાડવી યોગ્ય ગણાશે? અગ્નિથી મોટી મોટી આગો લાગે છે, અને કરોડોનું તુલસાન થાય છે, તેથી અગ્નિના અવગણુ ગાયા કરવા, અને કાંઈએ અગ્નિને ધરમાં રાખવો જ નહિ, એવા યોધ કરવો, એ શું ધરિત ગણાશે? દાનિના કરતાં જે લાભ વધારે છે તો પછી દાનિઓને જ નગરઆગળ તરતી કરવાનું શું પ્રયોજન? આમ છતાં ધનના સંબંધમાં આમ જ થયું છે. અવિવેકીઓએ તે વડે અનેક અનર્થ કરેલા હોવાથી ધન ગિચાર અનર્થનું મૂળ ગણાઈ વગોચાયું છે. પરંતુ વગોવનારાઓ એક આંખે જ જોનારા છે. ધનની કલ્યાણકારકતા જોતેઓએ વિચારી હોત તો જણાત જ; પરંતુ ધણીઓએ તો ડંકાભેગો જ ડંકા દીધો છે.

આશ્ચર્યજેવું છે કે ધનનાં અધિષ્ઠાત્રી દેવી શ્રીલક્ષ્મી, શ્રીવિષ્ણુ ભગવાનના વક્ષસ્થળમાં રમણ કરતાં છતાં તેમની પ્રતિમા જે આ ધન તેને સર્વ અનર્થનું મૂળ કહેતાં પડિતોને પણ કેમ સંકાય થતો નથી? શ્રીવિષ્ણુ ભગવાનનાં દર્શન માત્ર કરનાર સર્વ પાપથી મુક્તાઈને પરમ કલ્યાણનું ધામ થઈ રહે છે, એવું આ પડિતો વદે છે, તથાપિ નિત્ય શ્રીવિષ્ણુ ભગવાનના વંદનક્રમણનાં દર્શન કરનાર તથા નિત્ય તેમનાં ચરણકમળને તળાંસનાર શ્રીલક્ષ્મી દેવી સર્વ અનર્થનાં મૂળ દહી રહ્યાં છે, એ વાતાં શ્રીવિષ્ણુ ભગવાનનો કયો ભક્ત સાચી માનશે?

‘પાડાને રોગ અને પખાલીને ડામ’ એ ન્યાયે અવિવેકી જનોના અવિવેકને સર્વ અનર્થનું મૂળ ગણવાને બદલે ધનને અસંખ્ય મનુષ્યોએ અનર્થનું મૂળ ગણી લીધું છે, પણ ઉપરના સંક્ષિપ્ત વિવેચનથી સદિવેકીને જણાશે કે ધન એ અનર્થનું મૂળ નથી, પણ વિવેકીના હાથમાં અનેક કલ્યાણનું સાધન છે, અને વર્તમાન કાળમાં સંસારમાં રહેનારને કે સંસારનો ત્યાગ કરેલો કહેવડાવનાર ત્યાગીઓને ધનવિના એક ક્ષણ પણ ચાલે તેમ નથી. કારણકે પૃથાર્થ ધનનો ત્યાગ મત્સ્યસમયે જ મનુષ્યને થાય છે. જ્યાં સુધી તે જીવે છે ત્યાં સુધી કાંઈ ને કેઈ રૂપમાં તેને ધનની અગત્ય પડે છે.

ખજુર.

ખજુર એ અત્યંત પૌષ્ટિક આહારનો પદાર્થ છે. શરીરને બળ આપનાર અને પુષ્ટ કરનાર તરવો ઘણાં મોટા પ્રમાણમાં તેમાં એકત્ર થયેલાં છે. ઘણા મનુષ્યોનાં જઠરને તે અનુકૂળ આવડું નથી, પણ તેનું કારણ તેઓ તેને બરાબર ચાવીને ખાતાં નથી, તે છે. ખજુરના ચાર્જ લાભ અનુભવવાની ઇચ્છાવાળાએ, તે મુખમાં પાણી જેવું ધર્ષી ગાય, ત્યાં સુધી તેને સારી પેઠે ચાવવું જોઈએ. સંખ્યા વિનાના આહારના પદાર્થો સાથે ખજુરને જ્યારે ખાવામાં આવે છે, ત્યારે તેનો ખરો લાભ સમજાય છે. તે અત્યંત પૌષ્ટિક તથા ગળ્યું હોવાથી, જે જે પદાર્થોમાં ખાંડ નાંખવાની જરૂર હોય તેમાં તેને ભેળવવું, એ અધિક લાભકારક છે. બનરમાં જે ખાંડ મળે છે. તેનાં પૌષ્ટિક તરવો લગભગ બધાંજ, તેને ઉકાળીને તૈયાર કરતી વખતે બળી ગયાં હોય છે, અથવાં તે જઠર તેમને પચાવી ન શકે એવી રીતિવાળાં થયાં હોય છે. ગળ-પણના શોષી મનુષ્યોએ પોતાના આરોગ્યના સંરક્ષણને માટે ખાંડને બદલે ખજુરનો ઉપયોગ કરવો એ હિતકારક છે. કાંઈ પણ પદાર્થમાં તેને નાંખવાથી તે પદાર્થને તે ખાંડના જેટલો જ ગળ્યો કરે છે, એટલુંજ નહિ પણ તેની સાથે તે પદાર્થને અધિક પોષણ આપનારો કરે છે. તેને ધુટીને ભાવા જેવું કરીને કાંઈ પદાર્થમાં ભેળવવું, અથવા તેને પાણીમાં ચોળી કાઢી તે પાણીને ગાળીને પછી તે ગળ્યું પાણી, જે પદાર્થોને ગળ્યા કરવા હોય તેમાં, ખાંડના પાણીને બદલે નાંખવું.

આહા અને ટોશી જેવા શરીરને અને મનને હાનિ કરનારા પદાર્થોનાં દુષ્ટ બંસનો જેઓ છોડી શકતા નથી, તેમને ખજુરની આહા કરીને પીવાની ખાસ બલામણુ કરવામાં આવે છે. તે આહા આ રીતે બને છે. શેર પાણીમાં અર્ધ શેર ખજુર પલાળવું. પછી તેને ચોળી નાંખી પાણી ગાળી કાઢવું. તે પાણીને ખજખજ ચાચ ત્યાં સુધી ઉકાળવું. પછી તેમાં પાણીથી અર્ધ પાંખી પી જવું. જેઓ શરીરે દુર્બળ હોય છે, તેઓને આ ખજુરની આહા નિયમ પીવાથી પોતાના શરીરમાં આશ્ચર્યકારક સુધારો થયેલો જણાશે.

એક ઉત્તમ પૌષ્ટિક આયુધ.

એક નાનાં ચમચો આલાઈવનું તેજ. એક નાનાં ચમચો લીંબુનો રસ. એક સપરી મરી તથા મીંડુ એ ચારને મેળવી દરરોજ સવારે તથા સાંજે પીવું. લીંબુ વડતલે સુધારે છે, અને આલાઈવનું તેજ અત્યંત પૌષ્ટિક આહારનો પદાર્થ છે. રોબર્ટ બ્રાયન હેરિસન કહે છે કે ઉપરનું મિશ્રણ અર્ધો શેરઃમાંસ ખાવાથી જેટલું પોષણ મળે તેના કરતાં પણ વધારે પોષણ આપે છે.

માખણ, સફરજન, બટાકા, રાઈ,

લાંડનનું ફેમિલી ડૉક્ટર લખે છે કે અતિશય માખણ ખાનાર જડ અને આળસુ થાય છે. મગજનું કામ કરનારાઓને સફરજન (apples) બહુ લાભ કરનાર છે, અને માનસિક શ્રમ કરનારે તે પુષ્ટકળ ખાવાં. એથી ઉલટું નિયમ અતિશય બટાકા ખાનાર આળસુ, જડ અને અદેખા થાય છે. એક વૃદ્ધાવસ્થા સુધી સ્મરણશક્તિનું રક્ષણ કરવા માટે રાઈ જેવો બીજો કાંઈ ઉત્તમ પદાર્થ નથી.

શ્રીસિદ્ધેશ્વર.

મનુષ્ય પ્રપત્તથી પોતાને જેવો ધારે છે, તેવો જ કરી શકે છે,

॥ ૐ શ્રી ॥

નિશ્ચયવલની વૃદ્ધિ કેવી રીતે કરવી.

ધારેલું કાર્ય કેવી રીતે કરવું, એ જાણવા માત્રથી ધારેલું કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી; તે જ પ્રમાણે ધારેલું કાર્ય કરવાનું સામર્થ્ય માત્ર હોવાથી પણ ધારેલું કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી; આ બંનેની સાથે ધારેલું કાર્ય કરવાના પ્રયત્નમાં તત્કાળ આપણને નેહનાર બળ પણ આપણામાં હોવું જોઈએ; અને આ બળ તે નિશ્ચયબળ છે.

પ્રબળ નિશ્ચયબળ વાળા પુરુષને કહેવાનું કામ જેટલું સરળ લાગે છે, તેટલું જ તેને આચારમાં મૂકવાનું સરળ લાગે છે, કારણ કે કાર્ય કરવાની ઇચ્છા તેનામાં જેવી પ્રબળ હોય છે, તે જ પ્રમાણે તેને અમલમાં મૂકવાનો નિશ્ચય પણ પ્રબળ હોય છે, અને ઇચ્છા અને નિશ્ચય એ બંને નવારે સરખા બળવાન હોય છે, ત્યારે પ્રત્યેક શુભ કારણ તત્કાળ જ આચારમાં મૂકવામાં આવે છે.

નિશ્ચયબળમાં દુર્બળ મનુષ્યો જ ઉપદેશને આચારમાં ઉતારી શકતા નથી. કહેવું સહેલું છે, પણ કરવું કઠણ છે, એ વચન આવા લોકોને જ લાગુ પડે છે. દુર્બળ નિશ્ચયબળને લીધે જ અસંખ્ય મનુષ્યો કંઈ કંઈ મોટી ઇચ્છાઓ કરે છે, પણ તેમાંની એક પણ સિદ્ધ કર્યા વિના મનમાં પરણીને મનમાં જ રહે છે.

અમુક વ્યસન અથવા અમુક દુર્ગુણ હોવાની ધણીને ઇચ્છા હોય છે, પરંતુ તે હોવાનું કામ તેમને ધણું જ કઠણ લાગે છે, તેનું કારણ આ નિશ્ચયબળની દુર્બળતા છે. અમુક વિદ્યા અથવા સદ્ગુણ અથવા સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવા ધણા નિય વિચાર કરે છે, પરંતુ તે પ્રાપ્ત કરવાનું કાર્ય તેમને મોટો સમુદ્ધ તારવાળું લાગે છે, તેમાં આ નિશ્ચયબળની દુર્બળતા જ કારણ છે. પ્રબળ નિશ્ચયબળવાળાને પોતાની ઇચ્છા પણ ઇચ્છા સિદ્ધ કરવાનું કાર્ય લેશ પણ કઠિન લાગતું નથી,

પ્રત્યેક મનુષ્યનામાં જે જ્ઞાન હોય છે, તે પ્રમાણે જો તે વર્તતો હોય તો કેટલા અંશ સમયમાં આ આખું જગત સ્વર્ગસમાન થઈ રહે ! કારણ કે પ્રત્યેક મનુષ્યને પોતાનું જીવન ઉચ્ચ કરવાની ઇચ્છા હોય છે, અને તે ઇચ્છાને સિદ્ધ કરવાના થોડા અથવા ઘણા ઉપાયોનું પણ તેને જ્ઞાન હોય છે. પણ તે જ્ઞાનને આચારમાં મૂકતાં મનુષ્યોનો મોટો ભાગ નિષ્ફળ નીવડે છે, અને તેમ થવાનું કારણ તેમનામાં નિશ્ચયબળની ન્યૂનતા છે, એ છે.

નીતિનિયમોના પાલનથી, ઈશ્વરભક્તિથી, તત્ત્વવિચારથી અને એવાં જ વિવિધ સાધનોથી શાંતિ, ધુખ, સામર્થ્ય, વિજય, યથાર્થ જ્ઞાન, અને સરોત્તમ ઉદય પ્રાપ્ત થાય છે, એ ઘણા જાણે છે-ઘણાને સાધનોનું જ્ઞાન પણ હોય છે, પરંતુ જાણેલા નિયમોને અને સાધનોને આગ્રહથી પાલન કરવાનું તેમનામાં નિશ્ચયબળ હોતું નથી. પ્રામત્સ્યને અને કર્તવ્યને અર્ધાંતરું મેળવવાનું છે, અને શું કરવાનું છે, તે તેઓ જાણે છે, પરંતુ પ્રયત્ન કરતાં તેઓને ઉપ-હાસીદિ અથવા પ્રમાદ થાય છે; અને આવા પ્રમાદનું સાક્ષાત્ કારણ નિશ્ચયબળની ન્યૂનતા પિતા બીજું કશું નથી.

જે જ્ઞાન પોતાને પ્રાપ્ત છે, તેને તત્કાળ આચારમાં ઉતારવાનું નિશ્ચયબળ મનુષ્યો બધારે કેળવશે ત્યારે નિર્ધનતા, વ્યાધિ, નિષ્ફળતા, દુઃખ વગેરે જગતમાંથી ઘણાં જ આછાં થઈ જશે, અને સર્વ વિષયોમાં તેઓ એટલો તો અર્બુદુદય પ્રાપ્ત કરશે કે આજનો મુદારોવધારો તેના આગળ, સમુદ્રના આગળ બિંદુજેવો જણાશે.

પોતાનું જીવન ઉચ્ચ કરવાના વિચારોને, ઇચ્છાઓને, અને યોજનાઓને તત્કાળ અ-લક્ષમાં મૂકવાનું નિશ્ચયબળ જો મનુષ્યોમાં હોય તો નિષ્ફળતા અને નિરાશાના ઉદ્ગારો, જગ-માં રોધતાં છતાં પણ ક્ષયિત જ સંભળાય.

બુદ્ધિમાન મનુષ્યોનો આજે જગતમાં ટોટો નથી, પણ તેઓના મોટા ભાગમાં નિશ્ચયબળની ન્યૂનતાને લીધે તેઓની બુદ્ધિ કશું જ ઉપયોગી કાર્ય સાધી શકેલી અતુલ્યમાં પાવતી નથી. સામાન્ય રીતે કહીએ તો નિશ્ચયબળને નહિ કેળવવાને લીધે સૌમાં લગભગ બે-ત્રણ મનુષ્યની બુદ્ધિ અને જ્ઞાન, વધ્યા સ્ત્રીની પેટ, ઠાંધ પણ ઉપયોગી ફળને પ્રકટાવવામાં નિષ્ફળ જ રહે છે.

વાળા પુરુષો જ પ્રાપ્ત કરેલા જ્ઞાનને આચારમાં મૂકી શકે છે. તે વિનાના મનુષ્યોનું જ્ઞાન ખોટા હોય છે. તે વળકે છે ખરું, પણ તેનું કશું જ મૂલ્ય હોતું નથી.

પ્રત્યેક વિષયમાં પોતાનો અભ્યુદય કરવાને માટે મનુષ્યને નિશ્ચયબળની અનિવાર્ય અંગત છે. કારણ કે નિશ્ચયબળવિના આગ્રહયુક્ત-પ્રયત્ન થઈ શકતો નથી, અને પ્રયત્નવિના કળની ઉત્પત્તિ થતી નથી. વાંચતું અને તેને ગોળી રાખતું, એ ઉદ્યમે માટે પૂરતું નથી. ઉત્તમ ગ્રંથો મહત્ત્વને આપણા યત્નમાં અર્પણા નથી. તેઓ મહત્તા કેમ પ્રાપ્ત કરવી, તેના નિયમો શીખવે છે, પણ તે નિયમોનાં કળને પ્રલક્ષ્ય કરવાને માટે તેમને પાલન કરવાનું બળ આપણામાં હોતું જ નોંધવું.

ગમે તે મનુષ્યો અથવા પ્રસંગો કલ્યાણે તેપણુ આરોગ્યના નિયમોને પાલન કરવાનું જેમનામાં નિશ્ચયબળ હોય છે તેઓને માંદા પડવાનો દિવસ આવતો જ નથી. તમાકુ પીવી; અથવા ચાહા પીવી, એ ખોટું છે, એ જાણતાં છતાં કેટલા બધા મનુષ્યો, પોતાના મિત્રોનો સહજ આગ્રહ થતાં, એકવાર છોડી દીધા છતાં પણ ફરી તે પીવા માંડે છે. અધિક ખાવું, એ શરીરના બળનો હાથ કરતાર છે, એવું જાણતાં છતાં પણ જાતિભોજનના અથવા એવા જ કોઈ અન્ય પ્રસંગમાં સ્વદિષ્ટ પદાર્થો જોઈને કેટલા બધા મનુષ્યો પેટ તડાલુમ યાય ત્યાં સુધી જમે છે. જાણેલા લાભકારક જ્ઞાનને આ પ્રમાણે આચારમાં ન મૂકવાનું કારણ નિશ્ચયબળની ન્યૂનતા જ છે.

જાણેલા જ્ઞાનને યથાર્થ આચારમાં મૂકવાનું નિશ્ચયબળ હોત તે કેટલા બધા શાસ્ત્રીઓ અને પડિતો આજે મહાયોગીઓ અને મહાસિદ્ધો થયા હોત. વિદ્વાનોને જાણ હોય છે કે પોથીમાંનાં રીંગણાં જેવું શાથી રહે છે? તેઓને ઉચ્ચ થવાનું અને શાસ્ત્ર વર્ણેલી સિદ્ધિ દશા પ્રાપ્ત કરવાનું મન નથી થતું એમ કંઈ નથી; મન તો તેઓને યાથ જ છે, પરંતુ તે ઉચ્ચ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધનો સિદ્ધ કરવામાં જે નિશ્ચયબળની અંગત છે, તે તેમનામાં ન હોવાથી તેઓને તેઓની ઇચ્છાને કુવારી જ રાખવી પડે છે.

ન્યારે સંસારમાં, બહુ સીધું સીધું ચાલતું હોય છે ત્યારે તો આપણે બાંધેલા ઉચ્ચ નિશ્ચયોમાં જવા કરવાનું ધણું સુગમ લાગે છે, પરંતુ તેમ ન્યારે નથી ચાલતું ત્યારે પ્રબળ નિશ્ચય હોવાની ધણી જ જરૂર હોય છે; અને જ્યાં સુધી અજ્ઞાન છે ત્યાં સુધી પ્રતિકૂળતાઓ આપ્યાવિના સહેલી ન હોવાથી, તેવે પ્રસંગે ઉચ્ચ - માર્ગથી બ્રહ્મ અથવા પતિત ન થવાય તે માટે નિશ્ચયબળને પ્રત્યેક મનુષ્યે જેમ અને તેમ સતતર કેળવવું નોંધવું.

નિશ્ચયબળને કેળવવા માટે, ન્યારે ન્યારે નિશ્ચયબળને ઉપયોગ કરવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે ત્યારે આપણે, જે સામર્થ્યવડે આપણા શરીરમાં સંઘળી ક્રિયાઓ થાય છે, તે સામર્થ્યપ્રતિ આપણા મનને વાળવું નોંધવું, કારણ કે આ સામર્થ્યદ્વારા જ આપણી સંકલ્પશક્તિ પોતાના વ્યાપાર કરી શકે છે.

આ સામર્થ્ય આપણા શરીરના પ્રત્યેક અણુના ગુર્ભભાગમાં વ્યાપી રહીને આપણા શરીરના પ્રત્યેક વ્યાપારને કરે છે. ગંદકીમાં રહીને તે આપણે બાંધેલા અન્નને પચાવે છે; ફેફસાંમાં રહીને તે આપણા સ્થિરને શુદ્ધ કરે છે; આંતરડાંમાં રહીને આહારમાંથી પોષક તત્ત્વને તથા મળને છૂટા પાડે છે. મગજમાં રહીને પ્રત્યેક માનસિક શક્તિને બળ આપે છે; સ્વલ્પમાં

આપણામાં જે કંઈ થાય છે, તે સર્વ તેના વડે થાય છે.

આ આંતર સામર્થ્યપ્રતિ આપણા મનને એકાગ્ર કરીને ન્યારે આપણે કાંઈ નિશ્ચય કરીએ છીએ ત્યારે તે સામર્થ્યવડે તે પોષાઈને બળવાન થાય છે. તે સામર્થ્યમાં મનને જોડવાવિના જેટલા જેટલા નિશ્ચયો કરવામાં આવે છે, તે સર્વ દુર્બળ હોય છે, અને તે કંઈ સવામાં બળનો વ્યર્થ ક્ષય થાય છે. જેઓ બળવાન નિશ્ચયવાળા હોય છે, તેઓ નિશ્ચય કરતી વખતે અબળતાં અંતરમાં એકાગ્ર થઈ નય છે, અને તેથી તેમના નિશ્ચયમાં બળ આવેલું હોય છે. બહુ જ થોડા મનુષ્યો બળવાન નિશ્ચયવાળા હોય છે, કારણ કે બહુ જ થોડા મનુષ્યો નિશ્ચય કરતી વખતે અંતરમાં હિંમત ઉતરે છે. મોટા ભાગ તો ઉપરચોટીયા નિશ્ચયો કરે છે, અને તેથી તે નિશ્ચયમાં વાસ્તવિક બળજેલું કરું જ હોયું નથી.

નિશ્ચયનું મુખ્ય કામ મનુષ્યને ક્રિયામાં જોડવાનું છે, પરંતુ અંતરમાંથી ક્રિયામાં જોડવાની પ્રબળ ઉર્મા ઉઠાવવાના મનુષ્ય ક્રિયામાં જોડાતો નથી, તેથી અંતરમાંથી ઉર્મા મળવાને માટે નિશ્ચય કરતી વખતે અંતરમાં એકાગ્ર થવાની કેટલી અગત્ય છે, તે તરફના લક્ષમાં આવશે.

આ સૂક્ષ્મ સામર્થ્ય શરીરના પ્રત્યેક ભાગમાં રહેલું હોવાથી શરીરના કાંઈ પણ ભાગમાં ન્યારે એકાગ્રતા કરવામાં આવે છે ત્યારે તે સ્થાનમાં તે સામર્થ્ય ક્રિયા કરવા માટે છે, તથા જેથી ક્રિયા તેની પાસે કરાવવા ઈચ્છીએ છીએ તેથી તે ક્રિયા કરે છે. ઉદાહરણરૂપે, જહઝમાં જો આપણે એકાગ્રતા કરીએ છીએ, અને ઉત્તમ પ્રકારની પચનક્રિયા કરવા તે સામર્થ્યને પ્રેરીએ છીએ તો તે આપણી ઈચ્છાપ્રમાણે ઉત્તમ પચનક્રિયા કરે છે, આ એકાગ્રતા જહઝની તથા વગેરે ઉપર કરવાની નથી, પણ તેમાં જે સૂક્ષ્મ સામર્થ્ય રહેલું છે, તેના ઉપર કરવાની છે. એકાગ્રતાનો અર્થ આ સ્થળે તે સામર્થ્યનો વિચાર કરવો, અથવા તેના ચિંતનમાં મનને જોડવું, એ છે.

ન્યારે અમુક કાર્ય કરાવવાના હેતુથી મનને આ સામર્થ્યના ચિંતનમાં જોડવામાં આવે છે ત્યારે આપણા નિશ્ચયપ્રમાણે જ તે સામર્થ્ય તે કાર્ય કરે છે; પરંતુ ન્યારે આપણું મન અંતર ન ઉતરતાં ઉતર જ ગયા કરે છે, ત્યારે કંઈ જ પ્રબળ પ્રકટલું નથી.

કાર્યની ઉત્પત્તિ કારણમાંથી થાય છે, અને તેથી કરીને શરીરના કાંઈ ભાગમાં ઉત્પત્તિ કરવા ધરિલા કાર્યનું કારણ રચવા માટે, આપણા મનને શરીરના ગર્ભભાગમાં જે સૂક્ષ્મ સામર્થ્ય અને તરવો વ્યાપી રહેલાં છે તેમાં જોડીને, આપણે નિશ્ચય કરવા જોઈએ. કારણ કે ગર્ભભાગમાં જ અર્થાત્ આ સૂક્ષ્મ સામર્થ્યમાં જ કારણની ઉત્પત્તિ થાય છે. આખા શરીરઉપર આ સૂક્ષ્મ સામર્થ્યની જ સત્તા છે, અને તેથી આપણે જે કંઈ કરવું હોય તે આ સૂક્ષ્મ સામર્થ્યપાસે જ આપણે કરાવવું જોઈએ.

કાંઈ પણ કાર્ય કરવાનો નિશ્ચય કરતી વખતે પ્રથમ આપણે આ અંતરમાં રહેલા સામર્થ્યનો વિચાર કરવો જોઈએ, અને આપણું મન જાણે તે સામર્થ્યને સ્પર્શ કરવું હોય તેવા અનુભવ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આ પ્રકારે મનને પ્રયત્નમાં જોડીને જે સાધવાનો આપણે નિશ્ચય કર્યો હોય તે કરવો આમ કરવાથી આપણી સંકલ્પશક્તિ આ સૂક્ષ્મ સામર્થ્યના સાક્ષાત્ સંબંધમાં આવશે, અને તેમ થતાં આપણે જેવો નિશ્ચય કરીશું, તે પ્રમાણે આ સામર્થ્યને કાર્ય કરવાની દરજ પડશે.

ધારા કે પ્રાતઃકાળે નિશ્ચય પાંચ વાગે ઉઠવાનો. આપણે નિશ્ચય કર્યો છે, પરંતુ તે પ્રમાણે આપણાથી ઉઠાવું નથી. હવે રાત્રે સુતી વખતે ઉપર પછીલા વિધિપ્રમાણે નિશ્ચય કરી જો આપણે સુઈ રહીશું તો પ્રાતઃકાળે ખરાબર પાંચ વાગે પૂર્વેકા સામર્થ્ય આપણને ઉઠાડવા વિના રહેવાનું જ નહિ.

આ સૂક્ષ્મ સામર્થ્ય આપણા સ્થૂલ શરીરની પેલી પાર રહેલું છે, અને તેથી કરીને સ્થૂલ શરીરમાંથી આપણી ધૃતિને એટલીને જ્યારે આપણે અંતરમાં ઉતરીએ છીએ, ત્યારે આપણે આ સૂક્ષ્મ સામર્થ્યના પ્રદેશમાં જ પ્રવેશ કરીએ છીએ.

આ સૂક્ષ્મ સામર્થ્યના પ્રદેશમાં ચાનપૂર્વક પ્રવેશી જ્યારે આપણે કોઈ કાર્યને સાધવાનો સંકલ્પ કરીએ છીએ ત્યારે આપણો નિશ્ચય આ સામર્થ્યપાસે આપણું ધારણું કાર્ય કરાવે છે, એટલું જ નહિ, પણ પોતાના બળને પણ વધારે છે. અર્થાત્ આપણું નિશ્ચયબળ વધે છે.

સૂક્ષ્મ સામર્થ્યના પ્રદેશમાં એકાગ્ર યત્નને જેમ જેમ સંકલ્પબળનો અધિક અધિક ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, તેમ તેમ સંકલ્પબળ અધિક અધિક વધતું જાય છે; પરંતુ ખાલ પ્રદેશમાં બેઠકતા મનથી સંકલ્પ અથવા નિશ્ચયનો કરેલો ઉપયોગ તેને દુર્બળ કરનાર તથા તેના સામર્થ્યનો હાથ-કરનાર છે.

સંકલ્પનો વ્યાપાર ઉદ્દેશવિનાનો નહિ હોવો જોઈએ, તેમ જ શરીરનો જે અવયવ જે કામ કરેલો હોય તેથી બિન્ન કામ તેની પાસે કરાવવાનો તે સંકલ્પ ન હોવો જોઈએ. દર્યાત-તરીકે દેશમાં કે પહાડમાં ધૃતિને એકાગ્ર કરીને દસ્ત સાફ ઉતારવાનો સંકલ્પ નહિ કરવો જોઈએ. દસ્ત સાફ ઉતારવાને માટે મલોસર્ગ કરનાર અવયવોમાં રહેલા સામર્થ્યમાં જ ધૃતિને એકાગ્ર કરવી જોઈએ. મગજની કોઈ શક્તિ વધારવાને માટે મગજના જે ભાગમાં તે શક્તિ હોય ત્યાં જ એકાગ્રતા કરવી જોઈએ; હૃદયમાં કે યકૃતમાં નહિ. જે ભાગમાં ધૃતિ નાંખવામાં આવે, તે ભાગમાં ચાલતો વ્યાપાર વધારે ઉત્તમ પ્રકારનો થાય, એવો સંકલ્પ કરવો જોઈએ. આથી આખા શરીરઉપર સંકલ્પની સત્તા જામવાની, અને જે ભાગમાં જે સમયે જેવો વ્યાપાર વધારવો હોય અથવા ઘટાડવો હોય તેણે યથા શક્તિવાનું. વળી તે સાથે સંકલ્પનું પોતાનું સામર્થ્ય પણ વધ્યા જવાનું.

શરીરના વિવિધ વ્યાપારોઉપર સંકલ્પનું બળ જેમ જેમ અધિક જામતું જાય છે તેમ તેમ મનના વ્યાપારોઉપર પણ પોતાની સત્તા ચલાવવાનું તેનામાં સામર્થ્ય આવતું જાય છે. આમ થતાં કોઈ પણ માનસિક શક્તિના સામર્થ્યને તે આસાધારણ પ્રમાણમાં વધારી શકે છે.

સંકલ્પબળ વધતાં જરૂર, ફેફસાં, યકૃત, પેલીડા; રક્તાભિસરણ વગેરે સર્વની પાસે મનુષ્ય જેવી ધારે છે, તેવી ક્રિયા કરાવી શકે છે. આણું શરીર તેના સ્વાધીનમાં આવે છે. શરીરનો નયન્યો તે નાચતો નથી, પણ શરીરને તે પોતાની ઇચ્છાપ્રમાણે નચાવે છે. અર્થાત્ પ્રતિકૂળ સ્થાનોમાં અને પ્રસંગોમાં પણ શરીરના સર્વ અવયવો તેની આજ્ઞાપ્રમાણે વર્તે છે. નિશ્ચયબળને અથવા સંકલ્પબળને કેળવવાને માટે દરેક જ થોડી ક્ષણેસુધી મનને શરીરના પ્રત્યેક ભાગમાં એકાગ્ર કરો. અનુક્રમે શરીરના જુદા જુદા ભાગોમાં એકાગ્ર કરો: મંત્રકને આગલો, પાછલો, તથા મધ્ય ભાગ, કંઠ, છાતી, હૃદય, જરૂર, યકૃત, પેલીડા, મૂત્રાશય, વીંચો.

રાય વગેરે વિવિધ લાગમાં એકાગ્ર કરે. જ્ઞાનતંત્રુઓનાં મુખ્ય મુખ્ય-સ્થળોમાં અર્થાત્ આધર, સ્વાધિધાન, મણિપૂરક, અનાહત, વિશુદ્ધ અને આના વગેરે-ચક્રોમાં તથા ઉત્પન્નમાં અંતઃકરણમાં એકાગ્ર કરે. મુખ્ય મુખ્ય આયુષ્યોમાં, ઈન્દ્રિયોમાં, ત્વચામાં એકાગ્ર કરે. મગજની વિવિધ શક્તિઓમાં એકાગ્ર કરે.

એકાગ્રતા કરતી વખતે શ્વેતને શરીરના તે તે અવયવમાં, રનાયુમાં, ઈન્દ્રિયમાં, ચક્રોમાં અથવા માનસિક શક્તિમાં રહેલા સૂક્ષ્મ સામર્થ્યના ચિંતનમાં યોજે; અને જે સ્થાનમાં શ્વેત એકાગ્ર કરી હોય તે સ્થાનમાં રહેલું સંકલ્પબળ શ્વેતને પામે, એવો સંકલ્પ કરે.

તે લાગમાં રહેલા સામર્થ્યને તમે આજ્ઞા કરો છો, અથવા તેને તેમ કરવાની તમે ફરમાવો છો, એવો ભાવ ધરશો નહિ, તેમ જ તે અવયવને તમારે અધીન વર્તાવવાનો તો પ્રયત્ન કરો છો, એવો પણ ભાવ ધરશો નહિ, માત્ર એકાગ્રતા કરીને ઇચ્છા જ કરો. જ્યાં સંકલ્પનું બળ વધશે ત્યારે તે ભાગને વશ વર્તાવવાનો કરો. પણ પ્રયત્ન કર્યા વિના આપણે આપણે તે સંકલ્પને વશ વર્તીએ. સંકલ્પશક્તિ બ્યારે કરાશે વશ વર્તાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે, ત્યાં તેનું બળ હજીવું નથી છે, અને તેથી તેને નિષ્ફળતા મળે છે.

શરીરના જુદાં જુદાં ભાગોને વશ વર્તાવવાની ઇચ્છાનો પરિણામ કરીને તે તે ભાગમાં રહેલા સંકલ્પસામર્થ્યને વધારવાની ઇચ્છાથી પૂર્વોક્ત પ્રયત્ન કરવો. પ્રબળ નિશ્ચયથી પ્રેરાઈને સર્વ ઇચ્છાઓને આપણું શરીર અધીન વર્તાવવાના રહેતું નથી, તેથી આપણા શરીરરૂપે પૂર્ણ અંકુશ પ્રાપ્ત કરવામાટે મગજના અને શરીરના પ્રત્યેક ભાગમાં રહેલા સંકલ્પસામર્થ્યને કેળવવાની જ તમારે અગત્ય છે.

વશ વર્તાવવામાં સંકલ્પબળનો ઉપયોગ કરવાનો પ્રયત્ન કરવાની અગત્ય નથી. ઉદાહરણ તરીકે પ્રયત્ન કરવો, એ હાનિકારક છે. હઠ અથવા છદ્ધ કરવાની ટેવ પણ તેવી જ અનર્થકર છે. તેમાં બળથી અર્થાત્ હઠથી સંકલ્પબળનો ઉપયોગ થાય છે. ઘણે પ્રસંગે હઠ ધરતા કરતાં હઠ છોડી દેવામાં અધિક નિશ્ચયબળની અગત્ય પડે છે; અને ઘણી વાર હઠ ધરતા કરતાં હઠ છોડી દેવામાં વધારે લાભ રજા હોય છે.

આંતરમાં રહેલા સામર્થ્યનો વ્યાપાર વધતાં નિશ્ચયનું બળ વધે છે; કારણ કે સામર્થ્યની શક્તિ આંદરથી થતી નેહ્યે, બહારથી નહિ. અને આંતર સામર્થ્યના સંકલ્પબળને વધારવા બ્યારે આપણે પ્રયત્ન કરીએ છીએ ત્યારે આપણા નિશ્ચયબળને અત્યંત મોટા પ્રમાણમાં વધારવા આંતર સામર્થ્ય પ્રયત્ન કરે છે. આમ હોવાથી શરીરના સર્વ ભાગમાં આપણી સંકલ્પશક્તિને એકાગ્ર કરતાં આપણે તેના સામર્થ્યને અમર્યાદ પ્રમાણમાં વધારવાને સમર્થ થઈએ છીએ.

વ્યસનો છોડવા મારે શું કરવું ?

ચાહા, તમારુ દાર વગેરેનાં વ્યસનો છોડવા અમારે શું કરવું, એવો પ્રશ્ન ઘણા કરે છે. નિશ્ચયે આધ્યાત્મિક ઉપાય યોગ્ય લાગે તો તેમણે અજમાવી જોવો.

જેઓ જેઓ વિવિધ વ્યસનો રાવે છે, તેઓ શરીરમાં જામીત અથવા હાસિયારી અથવા અધિક ચિંતન આપણા તે તે વ્યસનોને રાવે છે. તેઓની આ ઇચ્છા નિરોધ છે, પણ

આ ક્રમમાં તેમ કરવાનો ખરો માર્ગ તેઓ જાણતા નથી. હું ચૈતન્યચરણધું, એવો મનુ-
ષ્યને જ્યારે અનુભવ થાય છે, ત્યારે શરીરમાં ચૈતન્યનું જેવું અર્પણ જ્ઞાન રહે છે, તેવું
મીઠા કશાથી રહેતું નથી. આપું જ્ઞાન થવા-માટે, ચાહા વગેરે દુર્વ્યસન ન સેવતાં શુદ્ધિમાન
મનુષ્યે સર્વત્ર વ્યાપી રહેલા પરમતત્ત્વમાં પોતાના મનને જોડીને તે તત્ત્વસાથે અમેદ થવું
જોઈએ. જ્યારે આવો અમેદાનુભવ કરવાનો પ્રયત્ન યથાર્થ પ્રકારે સેવાય છે ત્યારે દાર વગેરે
ઉત્તેજક અને માદક પદાર્થોના સેવનથી જે ગતિ અને બળનું જોડું જ્ઞાન શરીરમાં થાય
છે, તેના કરતાં હનિરોગણી મદત. પ્રકારની સાચી ગતિ અને સાચા બળનું શરીરમાં
રચાવી જ્ઞાન થાય છે. વ્યસનના જોડા માદકથી ન અંગાળને, તથા મનને અંકુશમાં રાખીને,
શુદ્ધિમાને ચાહા વગેરે ન સેવવાયોગ્ય પદાર્થોના પાલાસાથે પોતાના પવિત્ર અને મુંદર
મુખકમળનો સ્પર્શ ન થવા દઈને, અંતરમાં ઉતરી નીચેની જાવના વારંવાર કર્યા કરવી.

હું આત્મા છું, અને તેથી હું પોતે જ સધળા પ્રકારના બળનો મહાસાગર છું. મારા
આત્માના બળવડે મારા જ્ઞાનતંતુઓ અને મારું આપું શરીર પેલાય છે, અને બળવાન થાય
છે. જે તૃપ્તિ અને બળની મારા શરીરને અગ્રય છે, તે મારા આત્મામાંથી મને મળે છે.
અર્થાત્ ચાહા વગેરેની મને જરા પણ જરૂર નથી. મને તેમની ઇચ્છા થતી નથી. મનથી
અને શરીરથી આ જોડા માદક પદાર્થનો મોહ હું છોડી દઉં છું. હું ચૈતન્યચરણધું,
હું બળચરણધું, હું સર્વનો અધિપતિ છું.

આત્મકાળે, મધ્યાહને અને સાયંકાળે તથા રાત્રે સુતી વખતે નિત્ય આ જાવના તથા
માત્રસંધી કર્યા કરો. જ્યારે જ્યારે ચાહાને પીવાનું મન થાય ત્યારે નેત્ર મીચી, આ જાવના
કરો, અને તમને જાણશે કે તમારું વ્યસન છુટી ગયું છે, એટલું જ નહિ પણ તમારું
આરોગ્ય વધ્યું છે, તથા તમારું આત્મકરણ અધિક-ઉચ્ચ અધિકારને પામ્યું છે.

તમે જે માનતા હો તે વાત બીજાઓ ન માને, અર્થાત્ તમારા વિચારથી તેમના વિ-
ચાર જુદા હોય તો તેટલા ઉપરથી તેઓ મૂર્ખ અને અવિચારી છે, એમ કદી ધારણા નહિ.
એકની એક વસ્તુ બિન્ન બિન્ન દૃષ્ટિથી જોતાં બિન્ન બિન્ન પ્રકારે જાણે એ સ્વાભાવિક છે.
જે દૃષ્ટિથી તમે એક વસ્તુને જુઓ છો, તેથી દૃષ્ટિ અન્યની ન હોવાથી તે વસ્તુ તેને બિન્ન
પ્રકારે જાણે, એમાં નવાઈ જેવું કશું જ નથી. બીજાની દૃષ્ટિએ તમે તે વસ્તુ જુઓ તો
તમને પણ તે તેવી જ જાણે. આમ છે તો પછી તમને પોતાને જાણ્યા, અને બીજાને મૂર્ખ
અને અવિચારી કહેવાનો તમને કશો જ અધિકાર નથી.

બીજાએ આમ જ વર્તવું જોઈએ, અને આમ જ વિચારવું જોઈએ, એવો આગ્રહ
સામાની સ્વતંત્રતા ઉપર તરાપ મારનાર છે. અને કોઈની સ્વતંત્રતા ઉપર તરાપ મારવી એ પો-
તાની તથા પારકાની ઉન્નતિને અટકાવનાર છે. ચાર પાસે ચાલનાર ધોડાને માણસની પેઠે જે
પાસે ચાલવાનો આગ્રહ કરનાર, ધોડાનું કે કેવું દિલ સાથે છે? પોતાને જાણતા દિલનો બી-

મનને બોધ કરવો, એ સાર છે, પણ તે પ્રમાણે તેને ચાલવાનો દુરાચર કરવો, એ દોષ પણ ઉત્તમ કળને પ્રકટાવ તો નથી.

તમારું મન બધારે શોકાકુલ હોય સારે દોષ પણ અંગતની વાતનો નિશ્ચય કરી નહિ.

બધાથી અલગ થઈ જવું, એ કામ સહેલું છે. ગમે તે મનુષ્ય તે કરી શકે છે. પરંતુ બધાની સાથે અભિન્ન થઈ જવું, બધાને પોતાના આત્મારૂપ ગણવા, આખું વિશ્વ મારામાં સામાયલું છે, એમ સમજી, સર્વને પોતાના સ્વરૂપમય સમજવા, એ કામ અત્યંત કઠિન છે. વિરલ તત્ત્વજ્ઞાની મહાપુરુષો જ તે કરી શકે છે.

મુભાગ્ય એ સતપ્રયત્નનો પરિણામ છે; દુર્ભાગ્ય એ અયોગ્ય પ્રયત્નનો પરિણામ છે.

બીજાઓનું કલ્યાણ સાધવાનો તમે જેમ જેમ અધિક પ્રયત્ન કરો છો તેમ તેમ તમે તમારું પોતાનુંજ અધિક કલ્યાણ સાધો છો; બીજાઓનું કલ્યાણ સાધવાનો તમે જેમ જેમ ન્યુન પ્રયત્ન કરો છો, તેમ તેમ તેમ તેમ તમે તમારું પોતાનુંજ ઓછું કલ્યાણ સાધો છો.

જેનો આપણને અનુભવ હોય તેનોજ બીજાને ઉપદેશ કરવો, અને જેનો બીજાને આપણે ઉપદેશ કરીએ તે પ્રમાણેજ આપણે વર્તવું, એ બે સદૃશ્યો પ્રત્યેક મનુષ્યે આત્મદૃષ્ટી પાલન કરવા જોઈએ.

મનને નિરંતર અવ્યય અને સમાધાનવાળી સ્થિતિમાં રાખવું જોઈએ, કારણકે મનની અવ્યય સ્થિતિમાંથીજ અત્યંત મોટું બળ અને પૂર્ણ આનંદ ઉદ્ભવે છે.

દુઃશોકમાં છું એવું કાંઈના આગળ કહી બોલતા ના. વધારે સારું બોલવાનું શોધી કાઢો પ્રસન્નતા પ્રકટાવનાર કંઈક બોલવું અથવા કરવું, એ શોકને દાળવાનો યોગ્ય ઉપાય છે.

આપણું નસીબ કાંઈ બદારની સત્તા ધરાવતી નથી; આપણે પોતેજ તેના ધનારા છીએ. બહિષ્કારમાં આપણને ધું મળતાર છે, તેનો નિર્ણય વર્તમાનકાળની આપણી ક્રિયાથી આપણે પોતેજ કરીએ છીએ.

સાધનસમારંભ ફંડમાં દ્રવ્ય અર્પનાર સંબંધનોની નામાવલિ.

૨૮	રા	નાથાભાઈ શામળભાઈ (રા રા ચતુરભાઈની સદગતિનિમિત્ત) આદર ૨	૨-૦-૦
૨૯	રા	જમનાદાસ વસનંત (ભાઈ વરભગસની સદગતિનિમિત્ત) નરહરિ પ્રા. નાટક કંપની ૩	૨-૦-૦
૩૦	રા.	કેશવંત ખીમંત (" " ") " ૩	૫-૦-૦
૩૧	રા	ચુનીનાથ આશારામ (ચિ મણિલાલ તથા બહેન મહાવદમીના લમે- નિમિત્ત) કાસત ૩.	૨-૦-૦
૩૨	ન	મોતીરામ કૃપાનામ (ન. રા લક્ષ્મીશક્તિના લમેનિમિત્ત) આમોદ ૩	૧-૦-૦
૩૩	ગ	ભાઈવાય લાવંત (પોતાની પુત્રીના લમે નિમિત્ત) વડોદરા ૩	૫-૦-૦
૩૪	રા	દરે અમલદાવ મહારાજ. લરેમ.	૩ ૩-૦-૦

ગ્રાહકોને સૂચના.

કેટલીક અવ્યક્ષેપને રીધે જે માસથી અંકો નિયમિત રીતે તીકળી શક્યા નથી, તેને માટે સ્વતઃ આહોકો ક્ષમા આપવા કૃપા કરશે દરે પછી પણ નિયમિત સમયે અંક કરાવિત ન મળે તો કોઈ પ્રતિમથનુ અનુમાન કરી થોડે સમય પૂર્વે ધરવા વિનંતિ કન્યામાં આવે છે. આહોકોએ અગાઉથી લગાજમ ભરેલુ હોવાથી મોડાવહેલા પણ તેમને આખા વર્ષના નાટક અંકો અવરજ આપવામાં આવશે, માટે તે સમયમાં નિર્ણિત ન્દેશ પ્રાર્થના છે.

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, વડોદરા.

મુંબઈના ગ્રાહકોને સૂચના.

આજનુકૂળી કેટલાક આહોકોને મહાકાલ, પ્રાતકાલ, યમ, ધર્મધ્વજ તથા લક્ષ્મી ટ્રેડીંગ કંપનીમારફેને મોકલવામાં આવતા હતા તથા લગાજમ પણ તેમની માફકતે લેવામાં આવતુ હતુ પણ હવેથી આહોકોની સવડમાટે ઉપલા પાંચે માસિકો સ્વતઃ ખીડવામાં આવશે માટે જોમને એ કંપની મારફતે અંકો મળતા હોય તેમણે પોતાનાં વ્યતત શિગનામાં અંક લખી જણાવવા કૃપા કરવી, તેમ જ લગાજમ પણ અન જ મોકલી આપવુ. અંકો ન મળે તો તેને માટે પણ અન જ લખવુ.

વ્યવસ્થાપક મહાકાલ, વડોદરા.

શ્રીસદ્ગુરુ કોણ હોઈ શકે? ગૃહસ્થ કે સંન્યાસી?

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૩૭૦ થી)

બ્રહ્મસૂત્ર ૩-૪-૩૬ માં વિદ્યુરધિકરણમાં જે પુરુષો વિદુર છે એટલે દ્રવ્યાદિ સંપત્તિથી રહિત છે અને તેથી કોઈ પણ આશ્રમનો સ્વીકાર કરી શકે તેમ નહિ, હોવાથી અંતરાશ્રવર્તી છે તેમને તત્ત્વજ્ઞાન થઈ શકે કે નહિ, તેમને બ્રહ્મવિદ્યામાં અધિકાર છે કે નહિ, એ સંશય આણી, આશ્રમ ક્રમો બ્રહ્મવિદ્યાના હેતુરૂપ છે, યતયાગાદિ ગૃહસ્થનાં ક્રમો, વેદાનુવચન્યાદિ બ્રહ્મચારીનાં ક્રમો, તપશ્ચરણાદિ વનીનાં ક્રમો અને શમદમાદિ સંન્યાસીનાં ક્રમોની બ્રહ્મવિદ્યાની ઉત્પત્તિ યથામાં અપેક્ષા છે માટે એ વિદુર તત્ત્વજ્ઞાની નહિ થઈ શકે, એવો પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત કરી શ્રીશંકરાચાર્યે સિદ્ધાન્ત જણાવ્યો છે કે યનાશ્રમિત્વેનાન્તરાંલે વર્તમાનોઽપિ વિદ્યાયામાધિક્રિયતે કુતઃ, તદ્દદ્યેઃ રૈવવાચવનયી પ્રભૃતીનામેવંમૂતાનામપિ વ્રહ્માવિત્વથુત્યુપલબ્ધેઃ॥ જે અનાશ્રમી છે અને તેથી મધ્યવર્તી છે તેનો પણ તત્ત્વજ્ઞાનમાં અધિકાર છે. તે અધિકાર કેવો? ઉત્તર જન્મે તત્ત્વજ્ઞાન થાય તેવો? ના, તેવો નહિ, કેમકે કેવન, વાયક્રાન્તવી આદિ અનેક આ સ્થિતિમાં રહ્યા છતાં તેઓ બ્રહ્મવિદ્ તેજ જન્મમાં થયાં છે એવું શ્રુતિ ભગવતી કહે છે. આટલું જ નહિ પણ કોઈ પણ આશ્રમની પ્રતિપત્તિવિના એ કેવી રીતે બ્રહ્મવિદ્ થઈ શક્યા હશે તેની ઉપપત્તિ પણ એ જ પાદના ૩૮ માં સૂત્રમાં કરી બતાવી છે કે એ વિદુરશક્તિને સર્વ પુરુષો સાધી શકે તેવા, કોઈને પણ સાધતાં વિશિષ્ટ નહિ આવે એવાં જપ, ઉપવાસ, દેવતાસાધનઆદિ વિશિષ્ટ ધર્મના અનુધાનથી બ્રહ્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. એ વાત સાર છે કે જે આશ્રમી છે તે જો આ સાધનો સાધે છે તો તેને બ્રહ્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિ વહેલી થાય છે અને આ વિદુરને સાધનસંપત્તિની ન્યૂનતાને લીધે કંઈક વિશેષ વિલંબ લાગે છે, (જુઓ એ જ પાદનું સૂત્ર ૩૯) પણ શ્રીશંકરાચાર્ય કહે છે કે એમને તત્ત્વજ્ઞાન થવું જ નથી અને જો એ સંન્યાસ લે તો જ થાય એમ માનવું એ મંદમતિની પ્રાપ્તિનો જ વિલાસ છે. આમ હોવાથી તૈત્તિરીયોપનિષદ્ભાષ્યમાં સંન્યાસાશ્રમની સિદ્ધિ કરી એમણે સર્વના સારરૂપ વચન કહ્યું છે કે સર્વેષાં આધિકારો વિદ્યાયાં પરં ચ શ્રેયઃ કેવલાયા વિદ્યાયા પવૈતિ સિદ્ધમ્-સર્વનો બ્રહ્મવિદ્યામાં અધિકાર છે, સર્વ તત્ત્વજ્ઞાનને પામી શકે છે પણ જે મોક્ષ છે તેવું સાધન તો માત્ર એ તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ વિદ્યા જ છે અને એ જોને સિદ્ધ થઈ તેને કંઈ પણ મોક્ષમાટે કર્તવ્ય રહેતું નથી.

પ્રસિદ્ધસરસ્વતીતીર્થ વેદાન્તડિગ્ગિમમાં આ સર્વ અર્થને સંક્ષેપમાં જણાવતાં કહે છે કે યોગિનો મોગિનો વાઽપિ ત્યાગિનો રોગિણોઽપિ ચ । જ્ઞાનામ્મોક્ષો ન સંવેદ્ય રિતિ વેદાન્તડિગ્ગિમઃ ॥ ૧૧ ॥ જે પુરુષો યોગને સાધે છે તેમને, જેઓ પ્રારબ્ધવશાત્ પ્રાપ્ત થતા અપુત્રાદિ ભોગોને ઈશ્વરાચંજલુલ્લિધી ભોગવતા રહે છે તેમને, જેઓ સંન્યાસને મહત્ત્વ દે છે તેમને, જે રેગાદિથી પીડિત છે તેમને-એ સૂત્રને તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ બ્રહ્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે, અને એ યતાં એ જ્ઞાનથી એમના મોક્ષ થાય છે એ નિઃસંદેહ છે, એ વેદાન્તનો ડિગ્ગિમ છે. અંતરેયોપનિષદ્ના દ્વિતીયાધ્યાયના અંતમાં તદુક્તમુવિષ્ણ એ શ્રુતિની ઉદ્યાનિકામાં શ્રી શંકરાચાર્ય જણાવે છે કે સર્વાલોકઃ સંસારસમુદ્રે નિપાતેતઃ કથંચિચથાક્ષુત્યુકમાત્રમાતં વિજાનાતિ યસ્યાં કસ્યાંચિદ્યસ્યાયાં તદૈવ મુક્ત સર્વ સંસારબંધનઃ રુતટ્ટાયો

શ્રીમહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨૦—આશ્વિન. કૃષ્ણ ૧૪. સંવત ૧૯૬૪. વર્ષા (અંક) ૧૨.

॥ ૐ શ્રી ॥

અંતિમ અભ્યર્થના.

પદ. (મગજે વિમળ જશ રામને—એ લય)
 સદ્ગુરુદેવ ! આ પ્રણામ, લહેજો અંતરમાંહિ,
 સાધકના સાચા વિરામ ! રહેજો અંતરમાંહિ.
 આંકેલા જેમ વૃષભને, કોઈ ન કરતું કાંઈ,
 અંતર આપ પ્રકટ થતાં, પડરિ પીડે નાહિ,—
 જે ન જુએ નિજ સરીરને, (તેથી) બીજું શું જોવાય,
 અંતરમાં નવ જોઈએ, (તો) બીજે કેમ લહાય;—
 પ્રકટ પ્રથમ રહો અંતરે, પછી સહ સ્થેતે જણાઓ,
 પરિણામે આ હુવિષે,—પણ આપ જ દેખાઓ;—
 ધ્યેય, ધ્યાન, ધ્યાતાપણું, હરી કરો તદ્દુપ,
 નિનપદ આપી શિર ધરો, વિશ્વપતિના ખુપ;—
 લેદપણું આ આપથી, ઉપન્નવે અતિ કલેશ,
 સિદ્ધારિતત્વ જતાં ન રે, સાધકસદ્ગુરુવેષ;—
 એ દિન સત્વર આવજો, આપવિષે થઈ લીન,
 નિજરૂપમાં રમીએ સદા, પડતાં કદી ન લિન.—

શ્રીસદ્ગુરુ કોણ હોઈ શકે? ગૃહસ્થ કે સંન્યાસી?

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૩૭૦ થી)

બ્રહ્મસૂત્ર ૩-૪-૩૬ માં વિદ્યુરધિકરણમાં જે પુરુષો વિદુર છે એટલે દ્રવ્યાદિ સંપત્તિથી રહિત છે અને તેથી જાણ પણ આશ્રમનો સ્વીકાર કરી શકે તેમ નહિ, હોવાથી અંતરાશ્રવર્તી છે તેમને તત્ત્વજ્ઞાન થઈ શકે કે નહિ, તેમનો બ્રહ્મવિદ્યામાં અધિકાર છે કે નહિ, એ સંશય આણી, આશ્રમ ક્રમો બ્રહ્મવિદ્યાના હેતુરૂપ છે, યજ્ઞયાગાદિ ગૃહસ્થનાં કર્મો, વેદાનુવચનનાદિ બ્રહ્મચારીનાં કર્મો, તપશ્ચરણાદિ વનીનાં કર્મો અને શમદમાદિ સંન્યાસીનાં કર્મોની બ્રહ્મવિદ્યાની ઉત્પત્તિ થવામાં અપેક્ષા છે માટે એ વિદુર તત્ત્વજ્ઞાની નહિ થઈ શકે, એવો પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત કરી શ્રીશંકરાચાર્યે સિદ્ધાન્ત જણાવ્યો છે કે અનાથમિત્વેનાન્તરંગે વર્તમાનોઽપિ વિદ્યાયામાધિક્રિયતે કુતઃ, તદ્દૃષ્ટેઃ રૈકવવાચકતથી પ્રમૂર્તનામેવંભૂતાનામપિ બ્રહ્મચિત્તશ્રુત્યુપલંબેઃ॥ જે અનાથમી છે અને તેથી મધ્યવર્તી છે તેનો પણ તત્ત્વજ્ઞાનમાં અધિકાર છે, તે અધિકાર કેવો? ઉત્તર જન્મે તત્ત્વજ્ઞાન થાય તેવો? ના, તેવો નહિ, કેમકે દૈકવ, વાયકનવી આદિ અનેક આ રિયતિમાં રહ્યા છતાં તેઓ બ્રહ્મવિદ્ તેજ જન્મમાં થયાં છે એવું શ્રુતિ ભગવતી કહે છે. આટલું જ નહિ પણ કોઈ પણ આશ્રમની પ્રતિપત્તિવિના એ કેવી રીતે બ્રહ્મવિદ્ થઈ શક્યા હશે તેની ઉપપત્તિ પણ એ જ પાદના ૩૮ મા સૂત્રમાં કરી બતાવી છે કે એ વિદ્યુરાર્દિને સર્વ પુરુષો સાધી શકે તેવા, કાર્યને પણ સાધતાં વિશેષ નહિ આવે એવાં જપ, ઉપવાસ, દેવતારાધનઆદિ વિશિષ્ટ ધર્મના અનુદાનથી બ્રહ્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. એ વાત સાચ છે કે જે આશ્રમી છે તે જને આ સાધનો સાધે છે તો તેને બ્રહ્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિ વહેલી થાય છે અને આ વિદ્યુરને સાધનસંપત્તિની ન્યૂનતાને લીધે કાંઈક વિશેષ વિલંબ લાગે છે, (હુઓ એ જ પાદનું સૂત્ર ૩૮) પણ શ્રીશંકરાચાર્ય કહે છે કે એમને તત્ત્વજ્ઞાન થતું જ નથી અને જો એ સંન્યાસ લે તો જ થાય એમ માનવું એ મંદમતિની બ્રાન્તિનો જ વિલાસ છે. આમ હોવાથી તૈત્તિરીયોપનિષદભાષ્યમાં સંન્યાસાશ્રમની સિદ્ધિ કરી એમણે સર્વના સારરૂપ વચન કહ્યું છે કે સર્વેષાં આધિકારો વિદ્યાયાં પરં ચ શ્રેયઃ કેવલાયા વિદ્યાયા પવોતિ સિદ્ધમ્—સર્વનો બ્રહ્મવિદ્યામાં અધિકાર છે, સર્વ તત્ત્વજ્ઞાનને પામી શકે છે પણ જે મોક્ષ છે તેવું સાધન તો માત્ર એ તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ વિદ્યા જ છે અને એ જને સિદ્ધ થઈ તેને કંઈ પણ મોક્ષમાટે કર્તવ્ય રહેતું નથી.

નૃસિંહસસ્વતીતીર્થ વેદાન્તડિંડિમમાં આ સર્વ અર્થને સંક્ષેપમાં જણાવતાં કહે છે કે યોગિનો મોગિનો વાઽપિ ત્યાગિનો રોગિનોઽપિ ચ । જ્ઞાનાન્મોક્ષો ન સંવેદ શતિ વેદાન્તડિંડિમઃ ॥ ૧૧ ॥ જે પુરુષો યોગને સાધે છે તેમને, જેઓ પ્રારબ્ધવશાત્ પ્રાપ્ત થતા અપુત્રાદિ ભોગોને ઈશ્વરાર્થજીજ્ઞાસી ભોગવતા રહે છે તેમને, જેઓ સંન્યાસને મહત્ત્વ કરે છે તેમને, જે રોગાદિથી પીડિત છે તેમને—એ સર્વને તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ બ્રહ્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે, અને એ યતાં એ જ્ઞાનથી એમનો મોક્ષ થાય છે એ નિઃસંદેહ છે, એ વેદાન્તનો ડિંડિમ છે.

અંતરેયોપનિષદના દ્વિતીયાધ્યાયના અંતમાં તદુક્તમૃષિણ એ શ્રુતિની ઉચ્ચાનિકામાં શ્રી શંકરાચાર્ય જણાવે છે કે સર્વોલ્લોકઃ સંસારસમુદ્રે નિપાતિતઃ કર્મચિદચાશ્રુત્યુક્ત-માત્માનં જિજ્ઞાસતિ યસ્યાં કર્મ્યાંચિદવસ્યાયાં તદૈવ મુક્ત સર્વ સંસારવંધનઃ વૃત્તવૃત્તો

મવાતિ ॥ સર્વ પ્રાણીઓ સંસારસમુદ્રમાં જે હુમલા છે તે દોઈ પણ રીતે જો શ્રુતિએ પ્રતિ-
પાદન કર્યું છે તે પ્રમાણેના તત્ત્વજ્ઞાનને પોતે ગમે તે આવસ્થામાં હોય તેમાં જાણે છે તો
તે જ ક્ષણે સર્વ સંસારબંધનથી મુક્ત થઈ તે કૃતકૃત્ય થાય છે, એ સિદ્ધાન્ત, શ્રુતિ વામદેવના
સર્વામભાવના દશાન્તથી સિદ્ધ કરે છે. વામદેવને ગર્ભમાં રહ્યાં જ જ્ઞાન થયું છે તો તે સમયે
દોઈ પણ આશ્રમ એમને નહોતા માટે ગમે તે દશામાં તત્ત્વજ્ઞાન થઈ શકે છે અને તે યતાં જ
મોક્ષની સિદ્ધિ થાય છે એ શ્રુતિના સિદ્ધાન્ત છે એમ શ્રીશંકરાચાર્ય અત્ર કહે છે, અને એવું
સમર્થન આનંદગિરિ કરે છે કે ચચપિ ગર્ભે શ્રવણાદિજ્ઞાનસામગ્રી નાસ્તિ તથાપિ
પૂર્વજન્મકૃતશ્રવણાદિ સામગ્રીવશાદેવ પ્રતિવ્યવહિતૃત્તૌ સત્યાં ગર્ભેપિ જ્ઞાનોત્પત્તિઃ
સંભવતીતિ માયઃ ॥ યદપિ તત્ત્વજ્ઞાનનાં સાધનરૂપ કર્મ, સંન્યાસ, શમાદિ સંપત્તિ અને વેદાન્તનું
શ્રવણાદિ દોઈ પણ ગર્ભમાં થઈ શકે એમ નથી, છતાં તેટલા ઉપરથી દોઈ મંદમતિ માને કે દોઈને
ગર્ભમાં જ્ઞાન થાય જ નહિ કેમકે તે સંન્યાસીની દશામાં નથી તો તે તેની શ્રાન્તિમાત્ર છે
કારણકે પૂર્વજન્મમાં કરેલાં શ્રવણાદિરૂપ સામગ્રીને લીધે, તે જન્મમાં જ્ઞાન થવામાં દોઈ પ્રતિ-
બંધ આવ્યો હોય તો તે નિવૃત્ત યતાં, ગર્ભમાં પણ તત્ત્વજ્ઞાન થવું સંભવે છે એ આ શ્રુતિના
સિદ્ધાન્ત છે. બ્રહ્મસૂત્ર ૩-૪-૫૧ ના લાખ્યમાં શ્રીશંકરાચાર્ય પોતે પણ સ્પષ્ટ કહે છે કે
ગર્મસ્ય યવ ચ વામદેવઃ પ્રતિપેદે બ્રહ્માભાવમિતિ વદન્તી જન્માન્તરસંચિતાત્ સાધ-
નાદપિ જન્માન્તરે વિદ્યોત્પત્તિઃ દર્શયતિ ॥

ભાવાર્થ:—વામદેવને ગર્ભમાં જ જ્ઞાન થયું એમ શ્રુતિ કહે છે તેમાં વામદેવસંન્યાસી
નહોતા. માટે તેને જ્ઞાન થયું નહોતું અથવા જ્ઞાન થયું હોય તો તે મોક્ષપ્રદ જ્ઞાન નહોતું એમ
માનવારૂપ મૂર્ખતા શંકરવેદાન્તને છાજે તેમ નથી પણ એ પ્રતિપાદન કરનાર શ્રુતિ સત્ય જ
છે અને એ શ્રુતિ એ જ દર્શાવે છે કે એક જન્મે જ્ઞાનસામગ્રી સિદ્ધ કરી હોય તો ફરી તેની
સિદ્ધિ ઉત્તર જન્મે કરવાની રહેતી નથી, પણ પ્રતિબંધક કર્મની નિવૃત્તિ થઈ રહે છે એટલે
તે ઉત્તર જન્મમાં તે પુરૂષ ગમે તે આશ્રમમાં હોય, ગમે તે સ્થિતિમાં હોય તોપણ ત્યાં તેને
પોતાનું ફળ જે તત્ત્વજ્ઞાન તે આપે છે.

તૈત્તિરીયાપનિષદના વાર્તિકમાં શ્રીસુરેશ્વરાચાર્ય કહે છે કે (૫૪ ૩૫) મુમુક્ષોસ્તત્પરસ્વીયં
ઐતસ્માર્તેષુ કર્મસુ ચાર્પ ચ પ્રાતિમં જ્ઞાનમાવિર્ભવતિ મોક્ષદમ્ ॥ ૧. ૯. ૬૦. ૧
અને એ સ્થાનના અર્થ સ્પષ્ટ કરતાં આનંદજ્ઞાન જણાવે છે કે ન કેવલં જપસૈવ બ્રહ્મ-
જ્ઞાનં ફલં કિન્તુ સર્વકર્મણામિત્યાહ । મુમુક્ષોરિતિ । શ્રેષ્ઠાર્યેષુ ઐતેષુ સ્માર્તેષુ ચ
કર્મસુ ફલામિસંધિર્વિજિતસ્યેશ્વરાયેત્યેવં તાત્પર્યેણ પ્રવૃત્તસ્ય પરિશુદ્ધયુક્તેર્મોક્ષમેવા-
પેક્ષમાણસ્યાર્પં યથાર્થં પ્રાતિમુપદેશાનપેક્ષં મોક્ષફલજ્ઞાનમુદ્ઘાવયતિ । ભાવાર્થ:—ઉપર
જે મંત્રાભ્યાસ આપ્યો છે તે મંત્રનો જપ મોક્ષની ઇચ્છાવાળાએ કર્યા કરેલા કેવલ એ જપ-
માત્રથી જ તેને બ્રહ્મજ્ઞાન થાય છે, એ જપથી જ ઉપદેશની અપેક્ષાવિના સ્વતઃ બ્રહ્મજ્ઞાન
થાય છે એટલું જ નહિ પણ ઐત તથા સ્માર્ત કર્મો જો પરમેશ્વરપ્રીતિઅર્થે કર્યા કરવામાં
આવે તો મોક્ષમાત્રની ઇચ્છાવાળો પુરૂષ એ પ્રકારના કર્માનુશાનથી જ યથાર્થ બ્રહ્મજ્ઞાનને પામે
છે કે જેમાં ઉપદેશની પણ તેને અપેક્ષા રહેતી નથી, અને જે જ્ઞાન યતાં મોક્ષ તેના કરકમ-
લમાં રમણ કરતો રહે છે. તેથી આ ઉભય મતિઓ જણાવે છે કે આ પ્રકારનું જપરૂપ સાધન
તથા કર્માનુશાનરૂપ સાધન એવું છે કે સંન્યાસાશ્રમશિવાય તે સાધકને તત્ત્વજ્ઞાન આપે છે,

સંક્ષેપશારીરકતા કર્તા શ્રીસર્વજ્ઞમુનિ એ અંધમાં તત્ત્વજ્ઞાનના સાધનમાં કર્મ અને સં-
ન્યાસ બંનેને આવશ્યક સાધન ગણે છે કેમકે બંને શ્રુતિસિદ્ધ છે અને તેથી સંન્યાસના સં-
બંધમાં વિવિધ પ્રકારે આગ્રહયુક્ત વચનો લખાને છેવટે જણાવે છે કે આથી એમ સમજવાનું
નથી કે ગૃહસ્થને તત્ત્વજ્ઞાન ન થાય; એથી એટલું જ માત્ર સમજવાનું છે કે શ્રુતિમાં સં-
ન્યાસને પણ સાધનરૂપે વર્ણવે છે માટે એક વાર સંન્યાસના સ્વીકાર કરવો જોઈએ. તે પૂર્વ
જન્મમાં થયો હોય તો પછી આ જન્મમાં તેને સ્વીકારવા આવશ્યકતા નથી. તેથી જે ગૃહ-
સ્થાદિને આ જન્મમાં તત્ત્વજ્ઞાન થયું છે તેમણે પૂર્વે સંન્યાસ લીધો હશે એવી કલ્પના કરવી,
પણ ગૃહસ્થને તત્ત્વજ્ઞાન થવું નથી એવું મંદમતિનું મત સ્વીકારવું નહિ. આ અર્થને સ્પષ્ટ
કરતાં એઉ જણાવે છે કે—

જન્માન્તરેષુ યદિ સાધનજાતમાસીત્

સંન્યાસપૂર્વકમિદં શ્રવણાદિરૂપમ્ ।

વિદ્યામવાપ્સ્યતિ જનઃ સકલોઽપિ યત્ર

તત્રાથમાદિપુ વસન્નિવારયામઃ ॥ ૩. ૩૬૦ ॥

ભાવાર્થઃ—જો પૂર્વજન્મમાં આ બ્રહ્મનિશ્ચયિત શ્રવણાદિરૂપ સાધનોના સંન્યાસ-
અમમાં સ્થિતિપૂર્વક અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો હોય તો પછી એ સર્વ મનુષ્યો ગમે તે આ-
શ્રમમાં હોય પ્રતીત થતા હોય છતાં તેમને તત્ત્વજ્ઞાન થઈ શકે છે અને તેની અમારાથી ના
કહેવાય એમ નથી. અમે જે માત્ર કહીએ છીએ તે એ જ કે એક વાર આ સર્વ સાધનોના
યથાવિધ અભ્યાસ થઈ જવો જોઈએ. એ થયા પછી ગમે તે આશ્રમીએ બ્રહ્મનિષ્ઠ થઈ શકે
છે એટલું જ નહિ પણ તે એ ભૂમિકાથી આગળ જઈ બ્રહ્મવિદ્ થઈ શકે છે. આ સ્ત્રોકની ઉત્થા-
નિકામાં મધુચૂડન સરસ્વતી એ જ જણાવે છે કે શ્રીજનક આદિ વિવિધ મહાત્માઓ ગૃહ-
સ્થાશ્રમમાં જ રહેલા છે, છતાં તેમને તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉદય કેવી રીતે થયો છે ? જો સંન્યાસ-
બ્રહ્મજ્ઞાનના પરિપાકના સાધનરૂપ હોય તો એમને તેમ નહિ થયું જોઈએ. આ શંકાનો, આ
પૂર્વજ્ઞાનને, ઉત્તર આ સ્ત્રોકથી આપો છે કે એ સર્વને જ્ઞાન થવામાં લેશ પણ પ્રતિબંધ
નથી. શ્રુતિને અસ્તિત્વ કરવા એમણે પૂર્વ જન્મમાં સંન્યાસ લીધો હશે, એ કલ્પના કરવી
બસ છે. હાલના નાદાન વેદાન્તીઓની ટંગણ અને આ સિદ્ધાન્તઅધિકારીનાં વચનમાં કેટલો
બેદ છે એ મેંને સ્પષ્ટ થયા વિના રહે તેમ નથી.

સિદ્ધાન્તવેશસંગ્રહમાં જેઓ સંન્યાસને અદૃશ્યદ્વારા જ્ઞાનના હેતુરૂપ માને છે તેઓ
સંન્યાસને અનિવાર્ય સાધન ગણે છે, એ જણાવી તેમના સિદ્ધાન્ત આપતાં પણ જણાવ્યું
છે કે યેષાં તુ ગૃહસ્થાનામેવ સતાં જનકાદીનાં વિદ્યા વિદ્યતે તેષાં પૂર્વજન્મનિ
સંન્યાસાદ્ વિદ્યાવાસિઃ ॥ જે શ્રીજનક આદિ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહ્યા છતાં બ્રહ્મજ્ઞાનને પામ્યા
છે તેમણે પૂર્વે કોઈ જન્મમાં સંન્યાસ લીધો હશે અને તેથી આ જન્મે તેમને ગૃહસ્થસ્થામાં
તત્ત્વજ્ઞાન થયું છે. સંન્યાસના સંબંધમાં જે આગ્રહયુક્ત વચનો સાંકરવેદાન્તને સ્વીકારનાર
આપે છે તે સર્વ વચનો, આ રીતે, ગૃહસ્થાદિને તત્ત્વજ્ઞાનનો અધિકાર લાપ્ત હોનાર નથી, ગૃહ-
સ્થાદિ બ્રહ્મનિષ્ઠ નહિ હોય, બ્રહ્મવિદ્ નહિ હોય એમ કહેનાર નથી, પણ માત્ર પૂર્વજન્મમાં
સંન્યાસસ્વીકારના ચ્યુત માત્ર છે તે આથી સ્પષ્ટ થાય છે.

આ વિષયમાં જોઈએ તેવો પ્રકાશ પાડનાર સાંકરવેદાન્તનો અર્થ તે શુદ્ધભૂતિવિવેક

કે. એ અંથમાં (૧૪ ૨, ૩) શ્રીવિદ્યારણ્યસ્વામીએ આ વિવિદિપા સંન્યાસનું સ્વરૂપ આદિ સર્વ પ્રકાશતાં જણાવ્યું છે કે 'इह जन्मनि जन्मान्तरे वा सम्यगनुष्ठितैर्वेदानुवचनादि-भिरुपपन्नया विविदिपया संपादितत्वाद्यं विविदिपासंन्यास इत्यभिधीयते ॥ अयं च वेदनहेतुः संन्यासो द्विविधः, जन्मापादककाम्यकर्मादि त्यागमात्रात्मकः, प्रैषोच्चार-णपूर्वक दण्डधारणाद्याश्रमरूपश्चेति ॥' આ જન્મમાં અથવા પૂર્વ જન્મમાં સારી રીતે અનુશાન કરાયેલાં વેદાધ્યયન, યજ્ઞ, તપશ્ચરણ આદિવડે ઉત્પન્ન થતી બ્રહ્મજ્ઞાનની તીવ્ર ઇચ્છારૂપ વિવિદિપાવડે આ સંન્યાસ કરાય છે, માટે એ વિવિદિપાસંન્યાસ કહેવાય છે. અને એ તત્ત્વજ્ઞાનનાં હેતુરૂપ, તત્ત્વજ્ઞાનમાટે આવશ્યક સંન્યાસ તે બે પ્રકારનો છે: (૧) ઉત્તર જન્મને આપ-નાર કામ્યકર્મ આદિ કર્મોના ત્યાગ અને (૨) પ્રૈષોચ્ચારપૂર્વક દંડધારણાદિસહિત, ચતુર્થાશ્રમનો સ્વીકાર. આ બંનેમાંથી ગમે તે પ્રકારે સંન્યાસ લેવામાં આવે તો ચાલે છે, જને પ્રકારે સર્વજ્ઞ લેવો જોઈએ એ આવશ્યક નથી. આ અર્થને સ્પષ્ટ કરવા એ જ પ્રસંગમાં એ જ અંથકાર જણાવે છે કે:—

ब्रह्मचारिगृहस्थयानप्रस्थानां केन चिन्निमित्तेन संन्यासाश्रम स्वीकारे प्रतियज्जे-
साति स्वाश्रमधर्मेष्वनुष्ठीय मानेषु अपि वेदनार्थो मानसः कर्मादित्यागो न विरुध्यते ॥
શ્રુતિસ્મૃતિહાસપુરાણેષુ લોકે ચ તાદૃશાં તત્ત્વવિદાં બહુનામુપલભ્યાત્ ॥

ભાવાર્થ:—બ્રહ્મચારી, ગૃહસ્થ અને વાનપ્રસ્થ એ આશ્રમમાં રહેનારામાં જેમનાથી કોઈ કારણને લઈને સંન્યાસાશ્રમનો સ્વીકાર કરી શકાય તેમ નહિ હોય તો તેમને શું જ્ઞાન થતું નથી ? તેમણે કર્મોં કર્યાં કરી બ્રહ્મજ્ઞાનની આશા રાખવી મિથ્યા છે ? ના, નહિ જ. તેઓ પોતાના આશ્રમધર્મને ઈશ્વરપરજીવુદ્ધિથી અનુશાન કર્યાં કરે, છતાં કર્મોના તેઓ માનસત્યાગ કરે તો તેમાં કોઈ રીતે શાસ્ત્રનો ખાધ નથી, તેઓ કોઈ રીતે તત્ત્વજ્ઞાનમાટે કર્મત્યાગ કરવાથી પ્રયત્નવાળી થતા નથી, તેમને એ આશ્રમમાં રહે જ બ્રહ્મસંસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે, એટલું જ નહિ પણ એના ફલરૂપ બ્રહ્મવિદ્ સ્થિતિને તેઓ એ જ આશ્રમમાં રહ્યા પામે છે. કેમકે શ્રુતિ, સ્મૃતિ, ઇતિહાસ અને પુરાણો જોતાં અને લોકમાં આ પ્રકારના સાધનથી, ખાણ સંન્યાસ લીધાવિના હજારો મહાપુરુષો તત્ત્વવિદ્ થયેલા દેખાય છે.

આ વાક્યથી પ્રસ્તુત સંન્યાસના સંબંધમાં, છેક અંધ હોય તેમને પણ જણાય એવી સ્પષ્ટ રીતે એમણે પ્રકાશ કર્યો છે અને હિંદિમ વગાડી જણાવ્યું છે કે બ્રહ્મનિષ્ઠામાટે, તત્ત્વજ્ઞાનમાટે આશ્રમરૂપ સંન્યાસની આવશ્યકતા નથી જ. જે આવશ્યકતા છે તે માત્ર કર્મોદિના ત્યાગની જ અને તે સર્વ આશ્રમીઓ કરી શકે છે. કોઈપણ સ્ત્રી કે પુરુષ બ્રહ્મજ્ઞાનમાટે કર્મત્યાગ કરે તેમાં પ્રત્યવાધી થતો જ નથી, પ્રત્યવાધી યાય છે તથા તેથી એ કર્મત્યાગ ન કરવો અને સંન્યાસાશ્રમ જ સ્વીકારવો જોઈએ એક એમ કહેનાર મૂઠશુંદિ જ છે; એટલું જ નહિ પણ કોઈ કોઈ ઉદ્ધત દુર્જનો એવું જણાવવા સાહસ કરે છે કે પૂર્વે શ્રાવ્યક આદિ મહાત્માઓ યજ્ઞ ગયા તે યજ્ઞ ગયા પણ હાલ એવો કોણ ગૃહસ્થ છે કે જે બ્રહ્મજ્ઞાનવાળો કહેવાય, (અર્થાત્ જણે પૂર્વે સ્વર્ગમાં ચડવાની સીટીઓ હતી અને હવે તે લઈ લેવાઈ છે અને હવે સ્વર્ગનાં દારૂ ખંધ થઈ ગયાં છે,). તે ઉદ્ધત દુર્જનને આ વાક્યથી શાસન કરવામાં આવ્યું છે કે શ્રુતિસ્મૃતિમાં જ એવા બ્રહ્મવિદ્ મહાત્માઓ ગૃહસ્થશ્રામમાં યજ્ઞ ગયા છે એટલું જ નહિ પણ હાલ પણ લોકમાં અનેક પુરુષો આ રીતે બ્રહ્મવિદ્ થયેલા પ્રસક્ત ઉપ-

લખ્ય આય છે. આમ કહી આ ઉદ્ધત દુર્જનના ધૂતિધવાયેને રહેવાનો એક તસુજેટો પણ અવકાશ ન રહે એવી વ્યવસ્થા એમણે કરી મૂકી છે.

વળી 'શ્રીકૃ' હોદ્દર ગુમે' મુ' લગાયા દે' એવું કહેનાર ભાગવતના અન્યાસીના જેટલું વેદાન્તશાસ્ત્રના જ્ઞાનવાળા કોઇ કોઇ મંદમતિઓ અણસમજથી એવો બસોડો પાકે કે ને આ પ્રમાણે માનસ કર્મભાગ આલેતો હોય તો પછી શ્રુતિમાં સંન્યાસાશ્રમનું વિધાન કત્તાર વિધિ-વાક્ય નિરવકાશ અને નિરર્થક થઇ જશે તેમને પણ સંન્યાસાશ્રમના સંજ્ઞાનું મર્મ મૂળ્યું છે કે આમ માનસ કર્મભાગ કરવાથી એ વિધિનાથો નિરવકાશ પણ થતાં નથી અને નિરર્થક પણ થતાં નથી. શાસ્ત્રીય સંન્યાસ જ તત્ત્વજ્ઞાનના એક સાધનરૂપ શ્રુતિ કહે છે અને તે સંન્યાસ બળરમાંથી પૈસાનો જેર લાવી તેમાં કપડાં રંગી પહેરવાથી સિદ્ધ થતો નથી, પણ શાસ્ત્રીય રીતે જ એ સંન્યાસ લેવાય છે તો જ સાર્થક છે. શાસ્ત્રીય રીતે એ સંન્યાસ અધિકારી જ લઈ શકે છે અને સર્વ એ સંન્યાસ ગ્રહણ કરી શકતા નથી. અધિકારી પણ શાસ્ત્ર અનુસાર આપે ત્યારે જ એને ગ્રહણ કરી શકે છે અને અનુના શાસ્ત્ર નહિ આપે ત્યારે ગ્રહણ કરી શકતો નથી. જે અનુતાવિના ગ્રહણ કરે છે તો એના કૃણથી લોભાવેણી એ મૂર્ખ પાતણી થઈ અધઃપતનને જ માત્ર પામે છે.

(અપૂર્ણ.)

વિષયલુબ્ધ જીવને ઉપાલંભપૂર્વક હિતોપદેશ.

પદ. (હો જીવડા, જાગીને જોતાં જા જોડું રે જી, એ લય).

હો જીવડા ! આતુરી સુલે પડી તારી રે જી.

જન્મ ધર્યો આ તારો સફળ થયો ના લાઈ, બાજી તું બેઠો બાંધી હારી રે,
હો જીવડા

બાંધ્યા તે બાંધ્યા ને બાંધી હુલેલીઓ ને ગાડીચોટે નિત્ય ફરીયોરે જી,
ચાર દિવસકેડું ચાંદરણું એ છે, મૃત્યુથી જો તું ના ઉગરીઓ રે, હો જીવડા
રસનાએ મિષ્ટ કદુ ખાટા અને ખારા, રસ આ ગદી ગદી તું રાચેરે જી,
મૃત્યુના મુખમાં પ્રતિદણુ વહ્યો બતો તોએ, ગાંડા મું' થેઈ થેઈ નાચે રે, હો
પહેર્યુંને ઓઢ્યું તારું, ખાધું ને પીધું સધળું, કામમાં નહિ ત્યારે આવેરે જી,
પકડીને ટોટો તારો, યમતણા હ્રોતો લ્યારે, યમપતિનિકટે તને લાવે રે, હો
ગલેથી પ્રસન્ધો ત્યાંથી આજ દિવસમુધી, કહે શું કંચુ તે કામ રૂડું રે જી,
કરવાતું નેવે સુકી, કીધું તે' ન કરવાતું, તોએ શું ગર્વે આમ ઉડું રે, હો
ધનઅર્થ ધુમ્યો, ધુમ્યો શ્રીમુતસત્તાઅર્થ, ધુમ્યો તું મિથ્યા દરમકાજેરે જી,
નિત્યમુખદાતા સ્વરૂપ ધમ ન કીધો તે', બેઠો તું ભવમાં કાણે જહાજે રે, હો
અમદમઆદિ સાચા મણિને ઉવેખી તે', કામાદિ કાચ સદા વહોર્યોરે જી,
હરિરસે તનમન યોગ્યાં ન, ઉઢેરે, -નિષિદ્ધ પદાર્થોને ઓર્યા રે, હો જીવડા

હહાપણુનો ફરીઓ થઈ થઈ ફરે લલે જ્યાં ત્યાં તું, મૂળતા તારે રોમે રોમેરે હ,
વિધાના ઉંડા કુંડે જાણુ તું હુખ્યો, માને તું ભમથી ઉડું વ્યોમે રે, હોં
સમજશ હજીએ તો થયું નથી મોડું, જેલ ન છેક હજી કથળ્યોરે હ,
નરહરિનાથચરણો લજ શુદ્ધ પ્રેમે, છેલીને આ શ્રમ ગાંડો સઘળો રે હોં

ગ્રહો તથા રાશિઓની મનુષ્યના જીવન પર થતી અસર.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૪ ૪૧૩ થી)

આજસ, સ્વાર્થશુદ્ધિ, ધૈર્ય, અહંકાર, અને બીજાઓના આગળ આડંબર ખતાવવાને માટે તથા પૈસાને માટે જ પૈસાનો લોભ, એ કર્કરાશિમાં જન્મેલા મનુષ્યોના દોષો છે. પોતાના દોષોને જય નહિ કરનારી કર્કરાશિની સ્ત્રી સુંદર વસ્ત્ર, ધરેણું તથા હીરામોતીના દાગીનામાટે ગાંડી તુર બની જાય છે, અને તેમને પ્રાપ્ત કરવાને માટે ન કરવાનાં કામ કરી બેસે છે. આ સ્ત્રીઓને ઝગઝગતા હીરાસ્ત્રજીત અલંકારો પહેરીને લોકોમાં ફરવાહરવાનો પારખિનાનો મોહ હોય છે.

આ રાશિમાં જન્મેલાં સ્ત્રીપુરુષોને કીર્તિના બારે લોભ હોય છે. વર્તમાનપત્રોમાં તેઓનાં નામ છપાયલાં જોવાની તથા જનસમુદાયનાં વખાણુ સાંભળવાની તેમને અત્યંત ઇચ્છા હોય છે. તેઓ હમેશાં તેને માટે પ્રયત્ન કરતાં જ રહે છે. ખુશામત અને વખાણુ તેમને ધણું જ ગમે છે, અને લોકોમાં તેમની નામના થતી હોય તો પૈસા કે જે કંઈ આપણું પડે તે આપતાં વાર લગાડતાં નથી. આથી, તેઓના આ દોષને જાણનાર પ્રપંચી મનુષ્યો તેમના ઉપર નિત્ય કાળી જાય છે, અને તેમની પાસેથી પોતાનું કામ કઢાવી લે છે.

કર્કરાશિનાં સ્ત્રી તથા પુરુષો અને અસ્થિર રૂત્તિનાં તથા લાસરીયાં હોય છે. તેઓનો મૃદુસ્વાશ્રમ કવચિત્ જ સુખદ નીવડે છે. સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતાં અત્યંત ચક્ષિત મનવાળી હોય છે. આશ્ચર્યજન્યુ એ છે કે આ રાશિનાં મનુષ્યો પોતે જાતે અસ્થિર, અદૃઢ, અને વ્યભિચારરૂત્તિવાળા હોવા છતાં, બીજાઓને તેઓ દૃઢ અને અવ્યભિચારરૂત્તિવાળા જોવાનો અત્યંત આગ્રહ દર્શાવે છે.

તેઓ વારંવાર સત્યની સાક્ષાત્ મૂર્તિ હોવાનો દાવો કરે છે, અને તો પણ પોતે ઘણું જુઠાણું ચલાવે છે. ખારે રાશિઓમાં એકલી કર્કરાશિ જ એવી છે કે જેનો અધિપતિ ચંદ્ર છે; અને આ રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોનો અસ્થિર સ્વભાવ હોવામાં આ રાશિનો અધિપતિ ચંદ્ર છે, એ જ કારણ છે.

આ સઘળું છતાં એવો એક દોષ અને અપવશણુ નથી જેને જોના ખરા મનથી પ્રયત્ન કરવામાં આવતાં નાશ ન થાય. આ રાશિનાં મનુષ્યોમાં નવું નવું જાણવાની બારે યોગ્યતા હોય છે, અને તેથી જો તેઓ તરવરાન, અને ચુપ્ત વિદ્યાઓના અભ્યાસમાં જોડાય તો તેઓનું મનોબળ વધતાં તેઓ દૃઢ મનના થાય, તેમની શુદ્ધ શુદ્ધ અને સ્થિર થાય, અને આમ થતાં તેઓનું જ્ઞાન અને અનુભવ વધતાં તેઓ નિર્દોષ થાય એટલું જ નહિ, પણ ઉચ્ચ શક્તિઓને પ્રાપ્ત કરી આ જગતમાં સર્વોત્તમ ઉન્નતિમાં સ્થિર થઈ રહે. વસ્ત્ર, સુવર્ણ, ના અલંકાર અને હીરામોતીનાં લૂપ્પણોમાં મોહવાળી આ રાશિની સ્ત્રીઓએ તેમનો મોહ

ત્યજીને આંતર ઉચ્ચ ગુણોને ઉગ્રવચાતરક પ્યાન આપવું. બહારના ઠાઠમાઉપર તેઓએ પુંઠ ફરવવી. તેઓએ પાતિવલ, શુદ્ધ નિદા, અને સ્વપ્ના બાબતમાં વિશિષ્ટતા પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરવો. આ રાશિનાં મનુષ્યોએ ખાલી દમઝ વધારીને લોકોના હાસ્યના પાત્ર થવું નહિ. તેઓએ મિત્ર્યા અભિમાનથી અધ ન થવું, પણ ખીમ જે દૃષ્ટિથી તેમને જોતા હોય તે દૃષ્ટિથી તેમણે પોતાને જોવા તેઓએ પોતાની શલકીપર અંકુશ રાખવો, અને ખીમ-ઓના વિચારને અને અભિપ્રાયને માન આપવું; અને તેમાં જૂલ જણાય તો પણ તે પ્રતિ ઉપેક્ષાશુદ્ધિ કરવી.

આ રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોને મંદામિના અને એવા જ ખીમ જરૂરના વ્યાધિઓ થવાનો સંભવ હોય છે. આ અને એવા જ ખીમ સર્વ પ્રકારના વ્યાધિ પોતાના નિરામય આત્માનું પ્યાન ધરવાથી, અને આત્મા એ જ હું છું, એવું જીતિમાં જોત રાખવાથી કેવળ મરી નય છે.

લગ્ન કરવામાટે આ રાશિનાં મનુષ્યોએ ઉતાવળ કરવી નહિ. બાળપણમાં તેમણે કદી પણ લગ્ન કરવું નહિ. જેઓનો સ્વભાવ અત્યંત અસ્થિર હોય તેમણે લગ્ન કર્યા પૂર્વે તે સ્વભાવનો જય કરવો જોઈએ. આ રાશિની સ્ત્રીઓએ અને ત્યાં મુઠ્ઠી લગ્ન ન કરવું, એ જ તેમને માટે હિતકર છે. વ્યારે આ રાશિનાં મનુષ્યોનાં લગ્નનો પરિણામ દુઃખદ આવે છે ત્યારે તેઓ અત્યંત લયકર મનુષ્યો થાય છે. તે સમયે તેઓ તેમનાં અત્યંત નિકટનાં અને અત્યંત પ્રિય મનુષ્યોની સમાહઉપર પણ કિંમિત્ પણ પ્યાન આપતા નથી. તેઓ પ્રતિકૂળ લગ્નની બેઠીમાં જકામ રહેવાનું કહું પણ કારણ જોતા નથી, અને તેથી જે તે રીતે તે બચતમાંથી ધૂટવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

આ રાશિનાં મનુષ્યો જો પોતાના ગુણદોષનાં યથાર્થ અભ્યાસ કરે છે, અને પોતાના દોષોઉપર અંકુશ પ્રાપ્ત કરવાનું સામર્થ્ય કેળવે છે તો જ તેઓનો મુદરચાત્રમ સુખમય થવાનો સંભવ આવે છે. પરંતુ અવિચારિત રહેવાથી જ તેઓ ખરેખર પ્રકારી નીકળે છે.

આ રાશિનાં બાળકોની અલક્ષિ કાળજી લેવી જોઈએ. છેક નાનપણમાંથી જ તેમને કેળવવાનો આરંભ કરવો જોઈએ. તેઓ અત્યંત લાગણીવાળાં સ્વભાવનાં હોવાથી તેમને વશમાં રાખવાં બહુ કઠિન પડે છે; એમ છતાં જો તેમની સાથે ખાયાભરેલું વર્તન ચલાવવામાં આવ્યું હોય છે તો તેઓ તથ્યાં કૃતજ અને નમ્ર નીવડે છે. દુઃખથી ભરેલા અને ચોકસાયા પ્રસંગો તેમની નજરે પડવા નહિ, તેમ જ દુઃખી મનુષ્યોના સંજ્ઞામાં થોડા પણ સમય તેમને ગાળવા દેવો નહિ. તેઓને સ્મરણમાં કદી લેઇ જવાં નહિ. કારણ કે આવાં સ્વદેશો દેખાવ તેમના મનઉપર બહુ જ અસર કરે છે. જે જે સુંદર અને સુખપ્રદ હોય તેમના પ્રતિ જ તેમનું પ્યાન વાળવું જોઈએ. અને તેમના જ ચિંતનમાં તેમને યોગ્યતાં જોઈએ.

તેઓ સુંદર પોશાકનાં ધણું શોખી હોય છે. માન્યા ગમે તેવી રિયતિનાં હોય તો પણ તેમને હમેશાં સાદાં વસ્ત્ર પહેરવવાં જોઈએ. કન્યાને હલકીપરંતુ લગ્નકારાર વસ્ત્ર પહેરવવાથી પ્રસંગે તેનું આત્મ શુદ્ધ થવા મળી નય છે. જે તે પ્રકારે આ રાશિનાં બાળકોને નમ્ર અને શાંત સ્વભાવનાં કરવાની બાજુ જ જરૂર છે. દરરોજ દિવસમાં ત્રણ અથવા ચાર વાર તેમને ઝોઝામાં ઝાઝી પાંચ મિનિટ પણ સારીર અને મનના સર્વ વ્યાપારો છોડાવીને પૂર્ણ શાંતિથી બેસી રહેવાનો ખાસ કરીને અભ્યાસ પડવો જોઈએ અને આ અભ્યાસ ઉત્તમ પ્રકારે સિદ્ધ થવા માટે તેમને સુધ્યા, પ્યાન અથવા જય કરતાં શીખવવાં જોઈએ. આપ્રમાણે સારીરના પ્રયેક અવયવને અને વાણીનો નિરાધ, પ્રયેક રાશિનાં

આ રાશિનાં બાળકોને ગાયન સ્તંભળવા દેવું, એ હિતકર છે. તેમને દિવસે અથવા રાત્રે એકલાં જ સુવાડવાં. માતાએ, પિતાએ, અથવા ઉછેરનાર મનુષ્યે તેમને પડખામાં વળગાડીને સુવાડવાથી તેમના શરીરની યોગ્ય પ્રકારે વૃદ્ધિ થતી નથી. પરસ્પરના શરીરને અડીને સુવાથી ઉત્પન્ન થતા વિદુન્મય પ્રવાહ ત્રાસજનક, ઉત્તેજક, અને સ્નાત્કાંતના વ્યૂહમાં ધણી જ નિર્બળતા આણીને હોય છે. કોઈ પણ રાશિના બાલકે વૃદ્ધ મનુષ્યોના ભેગા નહિ સુધે રહેવું જોઈએ, પણ કઈ રાશિના બાલકે તો ખાસ કરીને નહિ સુધે જોઈએ, ઠારણ કે તે તેને દુર્બળ અને બાધિત્રસ્ત કરનાર છે. વળી આ રાશિનાં બાળકોને અનપ્રયા માણસોને છાતીસાથે કદી પણ લાડથી દાખવા ન દેવાં જોઈએ, તેમ જ તેમને સુખન પણ ન કરવા દેવું જોઈએ.

માબાપોએ અને વડિલોએ આ રાશિનાં બાળકોને જીવનના નિયમોથી સર્વ પ્રમત્તનવડે જાણીતાં કરવાં જોઈએ. ખોટી સમૃદ્ધતા ધારણ કરીને સ્ત્રીપુરુષના સંબંધના નિયમોથી તેમને અનપ્રયા સંખવાં, એ તેમને મોટામાં મોટી હાનિને કરનાર છે. તેમને સદો અને પથ આહાર આપવા ઉપર પણ ખાસ ધ્યાન આપવું. વળી તેઓને સારી પેઠું ઉઘવા તથા વિશ્વંસિ લેવા દેવાં જોઈએ.

જ્યારે શાંત સ્વભાવનાં અને પ્રેમાળ માતાપિતા અથવા વડિલોથી આ રાશિનાં બાળકોની યોગ્ય પ્રકારે સંભાળ લેવામાં આવે છે, ત્યારે તેઓ બહુ બળવાન, ઉપયોગી અને યશસ્વી મનુષ્યો નીવડે છે.

આ રાશિનો સ્વામી ચંદ્ર છે. તેનાં સંન લીલમ (મરકત) અને કાજો ગોમેદ છે. લીલો અને રાતો જુરો, એ તેના રંગો છે.

કઈ રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોને હિતકર બોધ.

તમારા સ્વભાવમાં રહેલી બ્રહ્માના અને પોત્યકાપણાનો જય કરવાની તમારે અત્યંત આગત્ય છે. પ્રવાસનો તમને શોખ હોવાથી તમે એવા ઉલ્લાસે પસંદ કરજો કે જેમાં તમારે બહાર ફરવાનું બહુ આવે. પ્રવાસનાં, ઇતિહાસનાં, અને જીવનચરિત્રોનાં ઉત્તમ પુસ્તકો વાંચી જગતસંબંધી તમારા જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ કરજો. આત્મસ્તુતિનાં કદી બધામાં કુંકરો નહિ. જે કરવા ધાયું હોય, તેને વાણીવડે પ્રકાશ ન કરતાં, પ્રમત્તનવડે કરવા જ માંડજો. બીજાઓના જેવાં મહત્વનાં કામ તમારાથી ન થઈ શકે તો નિસ્સાહ ન થશો. શાંત અને ધૈર્યવાળા થવાથી સમય જતાં તમે પણ તેવાં જ કામ કરી શકશો. એક જ ધધાને આગ્રહથી વળગી રહેજો. એક કામ જાણી તેને પડયું મૂકી બીજાને, બીજું પડયું મૂકી ત્રીજાને, એમ કરશો નહિ. અસત્ય કદી બોલતા નહિ. સર્વદા સત્ય બોલનારા અને પ્રમાણિક થજો. આત્મબળમાં અપૂર્વ શ્રદ્ધા ધરજો. એથી તમે નિરંતર આગળ અને આગળ વધ્યા જ જશો. આજ્ઞા, સ્વાર્થ, અહંકાર, ઇર્ષ્યા, અને અપ્રમાણિકતાને તમારા ઉપર કદી પણ ફવવા દેશો નહિ. તમારે સુંદર વસ્ત્ર પહેરવાં હોય તો પહેરજો, પણ દેવું કરીને કદી નહિ. એક પાઇનું પણ ખરચ કરો તો પણ તે પાઈ તમારી પોતાની કમાણીની હોવી જોઈએ. ખુશામતથી કદી રાજ થતા ના. ચંચળ મનના અથવા વ્યભિચારી થશો નહિ. પ્રતિક્ષણ વધારે અને વધારે ઉચ્ચ થવાની તીવ્ર ઇચ્છા ધરો કરજો. માનસ શાંત અને અધ્યાત્મશાંતનો પરિશ્રમ લેઈ અભ્યાસ કરજો. પરમેશ્વરની પાસે સંદૃષ્ટિની અને તમને નિરંતર સંભાર્જમાં દોરે, એવી યાચના કરજો. આવી પ્રાર્થના પરમેશ્વર સર્વદા થવણું કરે છે.

મિથુન અને કર્કરાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોનો સંધિસમય.

કર્કરાશિ જ્યુનની ૨૧ મીએ બેસે છે, અને તેની પૂરે પૂરી અસર યતાં ૭ દિવસ લાગે છે, તેથી આ ૭ દિવસમાં એટલે ૨૧ મી જ્યુનથી ૨૭ મી જ્યુનસુધીમાં જન્મેલા જન્મ થાય છે તેમનો જન્મ મિથુન અને કર્કરાશિના સંધિસમયમાં થયેલો ગણાય છે. આ સંધિસમયમાં જન્મેલાં મનુષ્યોની બાળપણમાં અત્યંત સંભાળ લેવાની જરૂર છે. એટલાં મિથુન રાશિમાં કે એટલાં કર્કરાશિમાં જન્મેલાં બાળકોની ત્યારે અત્યંત સંભાળ રાખવાની હોય છે ત્યારે આ બંને રાશિના સંધિમાં જન્મેલાં બાળકોની કેટલી અધિક રાખવી જોઈએ, એ સદજ સમગ્રય તેવું છે. મિથુનરાશિ સ્વેચ્છાપ્રમાણે ગમનમાં ઉટે છે, ત્યારે કર્કરાશિ સ્વેચ્છાપ્રમાણે જળમાં તરે છે. આ સંધિસમયમાં જન્મેલાં મનુષ્યો આપમતીયાં અને સ્વચ્છંદી હોય છે, પરંતુ જો તેમને તેમની મરહુપ્રમાણે વર્તવા દેવામાં આવે છે તો તેઓ ખડુ હિતમ મિત્રો તથા પાડોશીઓ નીવડે છે. આ સંધિસમયમાં જન્મેલી સ્ત્રીઓ ધણીતર નખરાંખજ, અને વિશ્વાસઘાતી હોય છે. લગનનું બંધન તેઓએ વિકારને વશ વર્તીને સ્વીકાર્યું હોય છે, અને ગમે ત્યારે તેઓ તેથી મુક્ત થાય છે. પોતાનાં સંતાનોઉપર તેમને અમર્યાદ પ્રેમ હોય છે, અને પતિજીતીને ધટાછેડા ચલાવે પ્રસંગ આવતાં તેમના સ્વામિત્વને માટે જીવ જતા સુધી લડે છે. પુરુષોને મોજમજા થણી ગમે છે, અને તેને માટે ધધાનો કે ધરનો મોજ આપતાં પાણું વાળીને જોતા નથી. જગતમાં જે જે રંગીલાં અને વિહારી મનુષ્યો જોવામાં આવે છે, તે આ સંધિસમયમાં જન્મેલાં હોય છે. તેઓને ઠાઠમાઠ ખડુ જ ગમે છે. તેઓનામાં કંઈક એવો આકર્ષક ગુણ હોય છે કે સ્વપણું તેમના પ્રતિ આકર્ષાઈ આવે છે: જો તેઓને પોતાના ધધામાં ખોટ આવે છે, તો ગમે તે કાંઈ તેમની બહાર ચડી આવે છે, અને તેમને નવેસરથી પોતાનો ઉદ્યોગ રાફ-કરવાની સમજ કરી આવે છે; અને આ બહાર ચડી આવનાર ધણું કરીને કોઈ સ્ત્રી હોય છે. જો સ્ત્રીને તેથી જ વિપત્તિ આવે છે, તો કાંઈ પુરુષ તેની બહાર ચડી આવે છે. મિથુન રાશિની દરિયલોહુપતા અને કર્કરાશિની વિષયસુખાસક્તિ એ બંનેના સંયોગથી ઉત્પન્ન થયેલા મનોવિકારનો જ્ય કસવાનું કામ ધણું દમિત છે. તેઓ તેજસ્વી શુદ્ધિવાળા હોય છે, અને તેમનામાં રહેલી ચમત્કારિક આકર્ષક શક્તિવડે તેઓ હમેશાં દીપ્તી નીકળે છે. તેઓ છટાખમ વાત કરનારા તથા વાંચનારા હોય છે, પરંતુ તેઓનું જીવ ઉપરચોંટીયું હોય છે. પ્રાતિભાવ એ આ મનુષ્યોનું વિશેષ લક્ષણ છે.

મિથુન અને કર્ક રાશિનાં ફનો અને રંગોમાંથી આ મનુષ્યોએ પોતાને રંગે તે રંગે તથા રંગો પસંદ કરી લેવા.

(અપૂર્ણ.)

ઈષ્ટસ્મરણ કરવા સાધકોને નિમંત્રણ.

૫૬. (ઈષ્ટ કર્યાં અમો શોધું, ખતાવો—એ લલ.)

આવો સાધકો આજે નૃહરિ પ્રભુના ગુણો ગઈએ,
નૃહરિ પ્રભુના ગુણો ગઈએ, અનાયાસે નૃહરિ ઘઈએ,
જીવપદ દૃઢ થવાના અવર ઉપા પંચે શીઠ વહોએ,

આવો.

દ્રવ્ય સુવાસદાતા કપુરનો ઉધમ ન કાં ગ્રહીએ, નૃહરિં
જય જય જય નૃહરિપ્રભુ પ્રેમનો ધરી ઉમળકો કહીએ, નૃહરિં
માતા પિતા બંધુ સખા અને ધન, નૃહરિપ્રભુ લહીએ, નૃહરિં
મૃત્યુરોગ દેનારા વિષય કાં મેળવવા જઇએ, નૃહરિં
જનનમરણવિદારક નૃહરિ લજ્જ લયદુઃખ સઉ દહીએ, નૃહરિં
સુખથી નૃહરિ નૃહરિ યોલી, મૂર્તિ રાખીએ હૈયે,
નેત્રથી ન્યાળી સઉમાં નૃહરિપ્રભુ, નૃહરિમય રહીએ, નૃહરિં
વિલંબો વિવિધ ઐહિક કે ન આમુષ્મિક કદી ચહીએ,
મિથ્યા મોહથી, ઘઇ નરહરિશિશુ, કેમ અંજઇએ, નૃહરિં
નરહરિપ્રભુસમ ઉત્તમ યજ્ઞોથી, નિત્ય શોભઇએ,
નરહરિઆર્ય કદી સહેવાં પડે દુઃખ કોટિ તો સહીએ, નૃહરિં
એકાંકાર યઇ સ્મરી નરહરિ ચિત્ત ધીજે ના દઇએ,
પામી નૃહરિઅનુગ્રહ નરહરિમાં, અંતે વિલઇએ, નૃહરિં

અંતરમાં રહેલું અમર્યાદ સામર્થ્યવાન કંઈક.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૪ ૪૨૦ થી)

(૭)

આંતર મનમાંથી અધિક સામર્થ્ય આપણને મળે એટલા માટે, આંતર મનમાં જે વિચારનાં ઉગ્રાં મૂળ આપણે નાંખીએ તે વિચારને આપણે આપણાથી અને તેટલા સામર્થ્યવાળા કરવા જોઇએ. અર્થાત્ વિચારરૂપી જે બીજક આપણને પ્રાપ્ત હોય, તેને ઉચી પંક્તિની ભૂમિમાં રોપવું જોઇએ. બાહ્ય મનથી પોતાનાથી જેટલા બળવાન અને ઉત્તમ વિચાર 'કરી શકવાનું' અને તેટલા બળવાન અને ઉત્તમ વિચાર તેણે કરવા જોઇએ. આથી આંતર મનમાંથી અધિક સામર્થ્ય પ્રકટ થશે. આ પ્રાપ્ત થયેલા અધિક સામર્થ્યવડે પુનઃ પૂર્વના કરતાં અધિક બળવાન અને ઉત્તમ વિચાર કરવા. આથી વળી અધિક સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થશે. આમ નિરંતર કર્યાં કરવાથી નિરંતર સામર્થ્યની વૃદ્ધિ થયાં જશે.

આરંભ આ પ્રમાણે કરવે. આખા શરીરમાં વ્યાપી રહેલા આંતર મનઉપર વૃત્તિને એકાગ્ર કરવી, અને પછી શરીરમાં ક્રિયા કરતાં સ્થળાં સામર્થ્યને, ઉંડી લાગણીથી પણ શાંતિથી આંતર મનમાં એકઠાં યવાની ઇચ્છા કરવી. અર્થાત્ બાહ્ય શરીરમાં ક્રિયા કરતાં સ્થળાં સામર્થ્યને, પાછાં આકર્ષણે આંતર મનમાં એકઠાં યવાનો સંકલ્પ કરવો.

શરીરમાંથી જેમ અધિક બળને પાછું આકર્ષણે આંતર મનમાં એકઠું કરવામાં આવે છે, તેમ તેમાં અધિક બળ ઉત્પન્ન કરવાના સંસ્કાર પડે છે, અને જેમ અધિક બળને ઉત્પન્ન કરવાના સંસ્કાર આંતર મનઉપર પડે છે, તેમ અધિક બળને તે બહાર પ્રકટ કરે છે.

• નિયમ એવો છે કે જે કંઈ સામર્થ્યના આંતર મનઉપર સંસ્કાર પાડવામાં આવે છે, તેથી અધિકચુલ્લ સામર્થ્ય આંતર મન, બાહ્ય મનમાં પાછું પ્રકટાવે છે. ઉત્તમ ભૂમિમાં વાવેલાં

બીજામાંથી જેમ દસાણુ, વિસાણુ, સરસાણુ - અને પ્રસંગે રાત્રાણુ પાક પણ ઉતરે છે, તે જ પ્રમાણે આમાં પણ યાંય છે.

આપણને સર્વને અનુભવ જ છે કે આજે કોઈ કામ જે આપણે તનમનથી કરીએ છીએ તો કાલે તે કામ કરવાનું અધિક બળ આપણામાં આવેલું આપણને બાકે છે.

આથી કરીને જેટલું સામર્થ્ય હાલ આપણામાં પ્રકટ થયેલું બાકતું હોય, તે સર્વ સામર્થ્યને નિત્ય બનત કરીને તેના આંતર મનકેપર સંસ્કાર પાડવાથી આપણને પ્રાપ્ત સામર્થ્યનું પ્રમાણ નિરંતર વધતું જાય છે; અને તે સામર્થ્યના આંતર મનકેપર સંસ્કાર પાડવા પૂર્વે તેના શુદ્ધમને ઉત્તમ પ્રકારના કરવાથી જેમ પ્રમાણમાં આપણું સામર્થ્ય વધતું જાય છે, તેમ તે ઉત્તમ પ્રકારનું પણ સાથે સાથે થતું જાય છે.

આંતર મનકેપર શક્તિને એકાગ્ર કરવાપૂર્વે આપણા સ્વધર્મા વિચારોને અને મનોભાવોને આપણાથી બને તેટલા વિદ્યુદ્ધ અને ઉચ્ચ પ્રકારના આપણે કરવા જોઈએ. 'જે-જે નીચા વિષયોમાં આપણી શક્તિ રમતી હોય, ત્યાંથી તેને પાછી જોડી લેવી જોઈએ, અને ઉચ્ચ ભાવવાળી કરવી જોઈએ. આથી આંતર મનમાં ઉચ્ચ પ્રકારના સંસ્કાર પડશે, અને તે ઉચ્ચ સંસ્કાર ઉચ્ચ સ્વરૂપે બહાર દર્શાવે દેશે.

જે જે સામાન્ય અથવા ઉતરતા પ્રકારના વિષયો કે વાતો હોય, તેમને મનમાં કદી પણ આરંભ ન રાખવાં જોઈએ, અથવા એક દાણુ પણ શક્તિએ તેમાં કદી તનમન ન થવું જોઈએ, કારણ કે સામાન્ય વિષયોમાં તનમન થવાથી સામાન્ય વિષયોના જ સંસ્કાર, આંતર મનમાં પડે છે. અને આમ કરવું, એ કનિષ્ઠ પ્રકારનાં બીજાં જુદાંમાં વાતના બરાબર છે; અને આવાં હલકાં બીજાંમાંથી ઉત્પન્ન થનાર પાક, હલકો, સાધારણ, અને ટકાવું તોડું મળનારો હોય છે.

હું કનિષ્ઠ પ્રકારનો છું, એવા પોતાના મઠે હલકો વિચાર કોઈ પણ મનુષ્યે કદી પણ ન કરવો જોઈએ. એ જ પ્રમાણે મારામાં આટલી અપૂર્ણતા અથવા દોષો છે, એવું કોઈએ કદી પણ ભાન ન કરવું જોઈએ. પોતાનામાં અપૂર્ણતાને સ્વીકારી અથવા પોતાનામાં દોષોનું ભાન કરવું, એ અપૂર્ણતાનાં અને દોષોનાં અધિક બીજાં આંતર મનમાં વાવવાનું જ છે, અને તેથી અતિ અધિક અપૂર્ણતા અને અધિક દોષોના જ પાટો પાકે છે.

આપણામાં હાલ આપણને જેટલું અને જેવું પ્રતીત થાય છે, તેના કરતાં અન્યંતરણ વધારે અને અન્યંતરણ ઉચ્ચ પ્રકારનું રહેલું છે. જે શ્રવણમાં આપણે હું-પણું ધરીને હું-હું એવું ભાન કરીએ છીએ, તે ખરેખર અપણું નથી. આપણે તેથી ઘણા જ ઉચ્ચ અને વિદ્યુદ્ધ પ્રકારના છીએ. આપણામાં જે આ ઉચ્ચતા અને વિદ્યુદ્ધ રહેલી છે, તેના જ આપણે સ્વીકાર કરવો જોઈએ. અપૂર્ણતા અને દોષોનું ભાન ન કરતાં આ ઉચ્ચતા અને વિદ્યુદ્ધનું જ આપણે આપણામાં ભાન કરવું જોઈએ. આપણાં જ નથી ન્યારે ન્યારે આપણે વિચાર કરવો સારો આ ઉચ્ચતા અને વિદ્યુદ્ધને લક્ષમાં રાખીને જ વિચાર કરવો. આપણા ઉચ્ચ અને વિદ્યુદ્ધ સ્વરૂપને અનુરૂપ જે જે વિચારો આપણા આંતરમાં ઉઠે તે વિચારોના જ, એકાગ્ર યત્ન આપણે આપણા આંતર મનમાં સંસ્કાર પાડવા જોઈએ; અને આપણું આંતર મન આપણે પાડેલા સંસ્કારોપરના જ આપણા આખા મનને અને આપણી આખી વ્યક્તિને ઉચ્ચ અને વિદ્યુદ્ધ કરશે.

સામાન્ય મનુષ્યો ઉન્નતિને પ્રાપ્ત કરવામાં નિષ્ફળ જાય છે, અને જોવા હોય છે તેવાને તેવા જ રહે છે, તેવું કારણ એ-કે તેઓ પોતાની અપૂર્ણતાનું અને દોષોનું જ મુખ્યત્વે કરીને નિરંતર જાન કર્યાં કરે છે. અમે બહુ સામાન્ય મનુષ્યો છીએ, અને અમારામાં અમુક અમુક દોષો ભરેલા છે, એવા તેઓ નિલ વિચાર કરે છે, અને આપ્રમાણે આંતર મનઉપર પોતાના દોષોના જ અખંડ સંસ્કાર પાડ્યા કરે છે. આંતર મન, તેમણે નાંખેલા આ સંસ્કારપ્રમાણે જ તેમના શરીરમાં અને મનમાં દોષોને ઉપજાવે છે, અને દૃઢ રાખે છે.

જે મનુષ્ય પોતે બાધિલા ઉચ્ચ લક્ષ્યમાં જ રહે છે, જે પોતાનામાં રહેલી ઉચ્ચતા અને વિશુદ્ધિનો જ અખંડ વિચાર કરે છે, અને તેને જ જોયા કરે છે, અને જે પોતાના આત્મામાં રહેલી આ ઉચ્ચતા અત્યંત વિશુદ્ધિનો અનુભવ કરવા પ્રયત્ન સંચા કરે છે, તે આંતર મનમાં ઉચ્ચતાના અને વિશુદ્ધિના જ સર્વદા સંસ્કારો નાંખ્યા કરે છે; અને ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયાના નિયમપ્રમાણે તેવું મન અને શરીર નિરંતર અધિક અધિક ઉચ્ચ અને અધિક અધિક વિશુદ્ધ થતું જાય છે.

આંતર મનમાં જે જાતનો સંસ્કાર નાંખનામાં આવ્યો હોય છે, તે જાતના સંસ્કારપ્રમાણે જ આંતર મન આપણને પાછું ફળ આપે છે. આથી આંતર મનમાં સંસ્કાર પાડવા પૂર્વે, અર્થાત્ એકાગ્ર યત્નાપૂર્વે આપણે આપણા વિચારોને અત્યંત શુદ્ધ, અને અત્યંત ઉચ્ચ કરવાની અનિવાર્ય અગત્ય છે.

વિચારોને જેમ જેમ આપણે અધિક શુદ્ધ કરતા જઈએ છીએ, તેમ તેમ પરિણામ અધિક અધિક ઉચ્ચ આવતો જાય છે.

આપણો આરાય ચઢતા અને ચઢતા પ્રકારની મહત્તા પ્રાપ્ત કરવાનો છે, તેથી આપણે વધારવા ધોસ્લા સામર્થ્યના શુભ અને પ્રમાણ અને ઉપર આપણે પાન આપવાની અગત્ય છે; કારણ કે આ બંને જ્યારે બેમાં ભળેલાં હોય છે, ત્યારે જ મહત્તા ઉત્પન્ન થાય છે.

આપણા આત્મસ્વરૂપની મહત્તા અને વિશુદ્ધિનું નિરંતર જાન કરવાથી આંતર મનઉપર મહત્તા અને વિશુદ્ધિના અખંડ સંસ્કાર પડે છે. આથી આંતર મન મહત્તા અને વિશુદ્ધિની વૃદ્ધિ કરી આપણાં બાહ્ય મનના અણુઅણુમાં તે પ્રકટાવે છે.

જેમ જેમ આંતરમાં મહત્તા વિકાસને પામતી જાય છે, તેમ તેમ આપણને મહત્તાનું જાન વધારે ઉદાહરણમાં, વધારે દૃઢ અને વધારે તીવ્ર થતું જાય છે. આમ યતાં મહત્તાના અધિક વિશાળ અને અધિક સૂક્ષ્મ વિચાર આપણામાં પ્રકટીને આંતર મનઉપર તેના સંસ્કાર પડે છે; અને આ સંસ્કારનાં ફળ પુનઃ અધિક વિશાળ અને અધિક સૂક્ષ્મ પ્રકટે છે. આમ 'ભરતામાં ભરાય' એ જનકથનાનુસાર મહત્તા નિરંતર વૃદ્ધિને પામ્યા જ કરે છે.

સઘળા પ્રકારની વૃદ્ધિ આંતર મનમાંથી જ પ્રકટે છે, અને આંતર મનના ભંડાર અખુટ હોવાથી આંતર મનમાં યોગ્ય સંસ્કાર પાડવાથી કોઈ પણ મનુષ્ય આશ્ચર્યકારક અને અસાધારણ મનોબળ, હૃદિબળ તથા અધ્યાત્મબળ પ્રાપ્ત કરી શકવા સમર્થ થાય છે.

આંતર મનમાં પાડેલા ઉચ્ચ સંસ્કારો જ આશ્ચર્યકારક અસાધારણ હૃદિબળનું કારણ છે. તેથી કરીને આંતર મનમાં ઉચ્ચ સંસ્કારો પાડવાથી કોઈ પણ મનુષ્ય અસાધારણ પ્રતિભાશક્તિ ધર્મી શકે છે.

પ્રત્યેક મનુષ્યના આંતર મનમાં ઈશ્વરુપ છત્ર (સુપ્ત) રહે રહેલું છે. શ્રુતિ પણ કહે

છે કે બૂત માત્રના અંતરમાં એક દેવ નિમૂઠપણે રહેલો છે. મનુષ્યમાત્રમાં રહેલું આ ઈશ્વરત્વ હાલ નિદ્રિત છે. પ્રત્યેક મનુષ્યે તેને જાગૃત કરવાનું છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ તે જાગૃત થયેલું ઈશ્વરત્વ, જે બાહ્ય મનદારા, પોતાનો પ્રકાશ આપણને જણાવે છે, તે બાહ્ય મનને પણ આપણે વિધિપૂર્વક કેળવવાનું છે. કારણ કે સ્વચ્છ હાંડોમાંથી જ જેમ માં પ્રકટાવેલા દીપકનો પ્રકાશ બહાર આવી શકે છે, તેમ સુરક્ષિત મનદારા જ આત્મા પોતાનો ક્રિષ્ણ પ્રકાશ બહાર દર્શાવી શકે છે.

આંતર મનમાં સંસ્કાર પાડીને તેને કેળવવું જોઈએ; બાહ્ય મનપાસે ઉત્તમ વિચાર કરાવીને તેને સુરક્ષિત કરવું જોઈએ. બાહ્ય મનપાસે સદ્વિચાર સેવનાર પુરુષાર્થ ક્ષણેવા જોઈએ; આંતર મનને અધિક અધિક પુરુષાર્થ કરવાનું અધિક અધિક બળ બાહ્ય મનને આપવા પ્રેરવું જોઈએ.

આંતર મનમાં કાંઈ પણ પુરુષમાં ઈશ્વરત્વ પ્રકટાવવાનું સામર્થ્ય છે—કર્મપાત્રમાં પણ ન આવે એવું ઈશ્વરત્વ પ્રકટાવવાનું સામર્થ્ય છે. પરંતુ જે બાહ્ય મનદારા આ ઈશ્વરત્વ બહાર પ્રકટે છે, તે મનને તે ઈશ્વરત્વ પ્રકટી શકે એટલા માટે ઉત્તમ પ્રકારે વિશુદ્ધ કરવું જોઈએ.

વિશુદ્ધિના સંસ્કારો આંતર મનઉપર પાડ્યા પછી, આંતર મનદારા બાહ્ય મનને ત્યારે વિશુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે વિવિધ કાર્યોમાં તે વિશુદ્ધિનો તેણે ઉપયોગ કરવો જોઈએ. કાર્યોમાં વિશુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવાથી જ બાહ્ય મન સુરક્ષિત થાય છે.

શરીરમાં બળ પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ જો તેનો ઉપયોગ કરવામાં નથી આવતો તો તે જળું રહે છે, તેમ ઉપયોગવિના વિશુદ્ધિ ક્ષીણ થાય છે.

આંતર મન અને બાહ્ય મન ઉભયે અલ્પતા અનુગ્રહપણે વર્તવું જોઈએ; અર્થાત્ બાહ્ય મને આંતર મનઉપર સુદૃઢ સંસ્કાર પાડવા જોઈએ, અને આંતર મને તે સંસ્કારાનુસાર આપેલા બળપ્રમાણે બાહ્ય મને વ્યવહારમાં પ્રમાણરહિતપણે કાર્યો કરવાં જોઈએ.

આપણા અંતરમાં રહેલા આપણા અનંત સ્વરૂપની અધિક અને અધિક ઉચ્ચ સ્થિતિ એવું જેમ જેમ આપણે જાન કરતા જઈએ છીએ, તેમ તેમ આપણું મન અધિક અધિક વિદ્યસને પામવું જાય છે; અને આપણું સ્વરૂપ અનંત અંશરૂપાણું દોવાથી આપણા મનના વિદ્યસનો કાંઈ અવધિ નથી.

આપણા અનંત સ્વરૂપના અંશરૂપો આપણને સાક્ષાત્કાર થવાને માટે આપણે આપણા મનને આપણા અનંત આત્મામાં ઉડું અને ઉડું અખંડ જોડવું જોઈએ; અને આપણી બાજુ વહેતી મનોવૃત્તિઓને ત્યારે અંતરમાં ઉડી અને ઉડી ઉતરવાને આપણે અજ્ઞાપ્ય પાડીએ છીએ ત્યારે જ આ સિદ્ધ થાય છે.

જે પ્રતિ આપણે પુરુષ પાત્ર આપણે છીએ તે પ્રતિ આપણી મનોવૃત્તિઓ વહેવાના સ્વસ્થવચગી થાય છે. આપણી ત્રીણ ભક્તિથી અંતરહમાનો નિરંતર વિચાર કરવાથી આપણી મનોવૃત્તિઓ અંતરહમાપ્રતિ વહે છે, અને તેમાં સ્થિર થાય છે; અને આપણા અંતર મનમાં આપણા વિચારોના દૃઢ સંસ્કાર પાડીને જે કંઈ આપણે સિદ્ધ કરવા પાવું દોષ છે, તેને સિદ્ધ કરે છે.

ત્યારે સ્વપ્નની મનોવૃત્તિઓ અંતરહમાપ્રતિ અતિમુખ થાય છે, અને આપણું મન ભક્તિપુરસ્કર અંતરહમાના જ વિચારોમાં એકાગ્ર તથા છે, ત્યારે વિશુદ્ધ તત્ત્વવિચારણ જ

આપણા ઉપર અખંડ સંસ્કાર પડવાથી આપણું સમગ્ર જીવન બદલાઈ જાય છે; આપણી વાણી, મન, મતિ, જીવન સઘળું જ વિચલિત રહે છે.

મનોવૃત્તિઓ જેમ અધિક ભક્તિથી અંતરમાં પ્રવેશે છે તેમ, અધિક અંશમાં અંતરાત્મા બનતી થાય છે. અને અંતરમાં પ્રકટેલી અંતરાત્માનો પ્રકાશ મનુષ્યના બાહ્ય જીવનમાં અવસ્થા પ્રકટે છે.

આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જ્યારે આપણે સ્વાધીઉપરનું જીવન ગાળતા અટકીએ છીએ ત્યારે આપણા જીવનમાં જીવન ગાળતા જેવું થઈ જાય છે, ત્યારે આપણું સ્વાધીઉપરનું જીવન આપણે નિરંતર સુધારતા જઈએ છીએ. મનવડે આંતર પ્રદેશમાં રહેવાથી આપણે આપણી વૃત્તિઓને આત્માકાર રાખવાથી આપણે આપણા બાહ્ય પ્રદેશને—આપણા બાહ્ય જીવનને—અધિક બળવાન, અધિક ઐશ્વર્યવાન, અને અધિક પૂર્ણ કરીએ છીએ. સ્વસ્થમાં આંતર પ્રદેશમાં વધારે અને વધારે ઉંડા ઉતરવાથી, અને આંતર કારણોને વધારે શુભવાન અને વધારે સામર્થ્યવાન કરવાથી આપણે આપણા બાહ્ય જીવનને વધારે ઉન્નત કરીએ છીએ.

આંતરમાં જે વાસ્તવિક રીતે ઉડે ઉતરે છે, તેના શરીરની અવગણના થતી નથી, ત્યારે તેનું શરીર બગડતું નથી. જેઓ વાસ્તવિક રીતે આંતરમાં ઉડે ન ઉતરતાં, ઉંડા ઉતરવાની વ્યર્થ કલ્પના જ કરે છે, તેઓનાં જ શરીર બગડવાનો અસંગ આવે છે. જેઓ આંતર જીવનને અધિક વિશાળ અને અધિક ઉન્નત કરતા જાય છે, તેઓ શરીરને સર્વોત્તમ કરવાને પ્રયત્ન હોય છે. બાહ્ય પ્રદેશમાં રમનારા જેવું શારીરિક સુખ ભોગવે છે, તેના કરતાં અંતરમાં જીવન એક શારીરિક સુખનો તેઓ અનુભવ કરે છે. દત્તાત્રય, ભરત આદિ આંતર પ્રદેશમાં જ નિરંતર વિચરનારા મહાપુરુષોનાં હૃદયમાં શરીરનાં વર્ણન સાશાસ્ત્રોમાંથી જેમણે અવલોક્યાં હશે, તેઓને આ વિષયની સત્યતા તત્કાળ સ્પષ્ટ થશે.

જે એક સ્થાપિત સાચ છે કે આંતર પ્રદેશમાં જે કંઈ શુભકર્મ આપણે પ્રકટાવીએ છીએ અને વિકાસને પમાડીએ છીએ, તે સ્પષ્ટ રૂપે બાહ્ય જીવનમાં અવસ્થા પ્રકટ થાય છે.

(અપૂર્ણ.)

તત્ત્વમાં વિલીન વૃત્તિના અનુભવોદ્ગાર,

૫૬. (મને આવે છે કે—એ લય.)

મારું સુખ ન કહું જાય, ઝીલું હું તત્ત્વસમુદ્રમાં,

મનવાણી સ્તબ્ધ થાય, ઝીલું હું તત્ત્વસમુદ્રમાં;

પાર કે અંત જણાય ના, હવે નીચે પહોં તેમ.

મધ્યે મારું હું પહોં,

કદી લહું છું અણુ.

કદી ના ભળાય—ઝીલું

ઉલટીએ અનુભવ અવનવો, શુભ્યો બોલો ન ક્યાંક,

રાજા થાઉં બોધને,
કહી ન શકું કોઇને,

પરામાં લહાય—ઝીકું

કામ ન શોધ હવે રહ્યો, મન્યુ પ્રાપ્ત્ય ભાત,

મન ન હવે ઉકતું,

ભિન્ન ન સ્વરૂપથી થતું,

(જેમ) જળજળે જલ્પાય,—ઝીકું

ધનપ્રાપ્તિમાં પ્રવર્તતા નિયમો.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૪૨૪ થી.)

પ્રકરણ ૩.

ભય તથા ચિંતા.

ભય તથા ચિંતા એ મનુષ્યની ઉન્નતિને અટકાવનાર મોટામાં મોટા શત્રુ છે. જેટલા જેટલા હાનિને કરનારા મનોવિકારો છે, તે સર્વનો પિતા ભય છે, અને તે સર્વ ભયની આ-
લુખાણુ સર્વદા વીંટળાઇ વળેલા જેવામાં આવે છે. ચિંતા, અવિધાસ, અશ્રદ્ધા, સંકોચ,
અથવા લગ્ન, અદંતતા, બીરતા (ખીકણપણું), નિરુસાહ, ગ્હાનિ, અને તેવા જ ખીલત
હૃદયબળને ક્ષીણ કરનારા મનોવિકાર અને મનોભાવ ભયનાં સંતાન છે. મનુષ્યના હૃદયમાંથી
ભયનો નાશ કરે, અને ઉપર ગણાવેલા સધળા મનોવિકારો એકદમ અદરેય થઇ જશે. ભયને
હૃદયમાંથી હાંકી કાઢતાં તમારી મનોવાટિકા વિવિધ સદ્ગુણરૂપી પુષ્પતરુને ખાઇ જનાર કીડા-
ઓંથી તત્કાળ રહિત થશે. એક ભયનો ભય કરતાં તમારા અંતઃકરણમાં ફરતાં વિવિધ વિકાર-
રૂપી કાળાં વાદળાં નાશ થઇ, તમારું હૃદયકાશ સ્વચ્છ થશે, અને તેમાં આનંદરૂપી સૂર્ય
તેજસ્વીપણે પ્રકાશશે.

ભય અને તેમાંથી ઉત્પન્ન થતી ઘૃત્તિઓ, સર્વ પ્રકારના ઉપયોગી પુરુષાર્થોના જડ મૂળ-
માંથી નાશ કરે છે. ભય આપણને કાર્મ પણુ સારું કામ કરવા દેતો નથી. ભય આપણા અં-
તઃકરણમાં પ્રકટી આપણી રચેલી સધળી ઉત્તમ યોજનાઓ એક ક્ષણમાં ધૂળધાણી કરી
નાંખે છે. ભય એ મનુષ્યજાતિના રુધિરને ચુસનાર મોટો રાક્ષસ છે. હજારો મનુષ્યોનાં જીવન
તેણે ખરાબખરાત કરી નાંખ્યાં છે. સુંદર પુષ્પની પેટ ખીલી નીકળતા સ્ત્રીપુરુષોના સદ્ગુણોનો
તેણે વિનાશ કર્યો છે, અને આત્મબળમાં શ્રદ્ધાવાળા, દૃઢ નિશ્ચયવાળા, અને ઉપયોગી કાર્ય
કરવામાં નિર્ભયપણે પ્રયત્ન કરનાર વીર પુરુષોને ખદલે તેણે શંકારીલ, અદંદ અને કાયર
મનુષ્યોને ઉત્પન્ન કર્યાં છે.

ભયનું સંકલ્પી પ્રથમ સંતાન ચિંતા છે. તે મનુષ્યના અંતઃકરણમાં જ્યારે પ્રવેશ કરીને રહે છે,
ત્યારે તેમાં જે કંઈ સારું હોય છે, તે સર્વને હાંકી કાઢે છે. જેમ ચક્રીના માળામાં કાયલ ભરાઇ
જાય છે, અને તેમાં વસનાર ખરાં હકદાર સર્વને હાંકી કાઢે છે, અથવા મારી નાંખે છે, તેમ
ચિંતા મનમાં નિવસતા સધળા સદ્ગુણોને હાંકી કાઢે છે, અથવા તેમનો નાશ કરે છે. ભયરૂપ

આપણું અંતઃકરણમાં ઈંદ્રાની પેઠે મૂકેલી ચિંતા, યોગ જ સમયમાં સેવાળે સર્પરૂપે બહાર નીકળે છે, અને આપણા હૃદયમાં રહેલા સર્વ સદ્ગુણોને દર્શીને તેમના પ્રાણ હરે છે. ચિંતા-રૂપ સર્પિણીના આપણા હૃદયમાં નિવાસ થતાં, 'આ કામ કરવાનું મારામાં સામર્થ્ય છે, અને તે હું કરી શકીશ જ', એવા ઉત્સાહપો ભરેલા નિશ્ચયને બદલે આપણા અંતઃકરણમાં એવા વિચારો રચે છે કે 'આ કામ હું કરું ખરો, પણ,' 'ધારો કે કામ કરવા મેં માંડ્યું, પણ પછી' 'મારાથી આ યદ્ય રાકે તેમ નથી' 'હમણાં મારા દિવસ પાધરા નથી'—આ પ્રમાણે આપણા કરતા ધારેલા કામમાં આપણે પથરા નાંખનાર વિચારોની દ્વારની દ્વાર આપણા અંતઃકરણમાં ખડી થાય છે, અને આપણો કામ કરવાનો ઉત્સાહ અને વેગ તોડી પાડે છે. આપણા શરીરનો તેમ જ મનનો ગુસ્સો તે હરી લે છે. આપણી વૃદ્ધિને તે અટકાવે છે, અને આ પ્રમાણે આપણા અબ્યુદયના માર્ગમાં તે નિરંતર મોટા વિઘ્નરૂપ થાય છે.

ભય અને ચિંતા એ એવા દુષ્ટ સ્વાર્થી વિકારો છે કે તે આપણા અંતઃકરણમાં પ્રકટી આપણું સામર્થ્ય હરી લે છે, તથાપિ તેના બદલામાં આપણું હિત કરે, એવું કશું જ આપણે નથી જોમના અંતઃકરણમાં ભય અને ચિંતા થાણું જમાવે છે, તેઓએ આ જગતમાં જાણવાજેવું કશું જ સાધ્યું હોય, એવું એક પણ ઉદાહરણ, આજ સુધી બન્યું નથી. જાણવાજેવું તો રહ્યું, પણ એક સાધારણ કામ પણ ભય અને ચિંતાવડે ઘેરાયેલા મનુષ્યથી યદ્ય શક્યું નથી. ભય અને ચિંતાના પંજરામાં સપડાયેલા મનુષ્ય અબ્યુદયના માર્ગમાં એક તસુ પ્રજ્ઞ આગળ વધેલો જાણવામાં આવ્યો નથી. નિર્ભય અને નિશ્ચિંત પુરુષો જ વિજયના માર્ગમાં વેગથી આગળ વધ્યા છે, વધે છે, અને વધશે. ભય અને ચિંતાગળનમાં ઉડતા મનુષ્યને તત્કાલ સાતમા પાતાળમાં દાખી દે છે. ભય અને ચિંતાએ કોઈને બિર્ધગામી કદી કર્યો જ નથી તેઓ કરી શકે એમ છે જ નહિ, કારણકે તેઓનું સપથું વલણ મનુષ્યને અધીગામી કરવાનું જ છે, કાંઈ બિર્ધગામી કરવાનું નથી. જે વિધેયોની આપણે ચિંતા કરીએ છીએ, અને જોમનો આપણે ભય ધરીએ છીએ, તે વિધેયોના મોટા ભાગ ભવિષ્યમાં કદી ખતો જ નથી, અને જે થોડો ભાગ ખતે છે, તે જોવા ખરાબ આપણે ધાર્યો હોય છે, તેવા બન્યો હોતો જ નથી. વર્તમાન કાળમાં આપણને પ્રાપ્ત થયેલાં દુઃખો, કસોટીઓ કે કાળજીથી આપણે નિરુત્સાહ થતા નથી, અને આપણા હાથપગ ભાગી જતા નથી, પણ ભવિષ્યમાં કોઈ સમયે જે દુઃખો આવવાનો આપણે ભય ધરીએ છીએ, તે ભય આપણા હાથપગ ભાગી નાંખે છે, અને આપણને નિરુત્સાહ કરે છે. વર્તમાન કાળમાં પડતાં દુઃખો સહન કરવાનું સધળામાં જ સામર્થ્ય હોય છે, કારણ કે સધળા જ તે કોળેવે છે, પરંતુ વર્તમાન કાળમાં પડતાં દુઃખોઉપર બ્યારે મનુષ્ય કાલનાં, પરમ દિવસનાં, પેલા દિવસનાં અને એમ ભવિષ્યના સંકટો દિવસનાં ભયે ઉપજીવી કાઢેલાં કલ્પિત દુઃખોને ખડકે છે, અને આપ્રમાણે મોટો ગંભીર દુઃખનો પહાડ બનાવે છે, બ્યારે તેના અસાધારણ બોલને તેનું મન સહન કરી શકતું નથી, અને હાથોના પગતણે જેમ દેડકું છુંદાઈ જાય તેમ તે છુંદાઈ જાય છે.

ભવિષ્યમાં આવનાર કલ્પિત દુઃખોના ભયથી અને ચિંતાથી જે બળનો, પુરવાયનો, સ્ફુર્તિનો, અને વિચારસામર્થ્યનો આપણે હાંચ કરી નાંખીએ છીએ, તેમનું પ્રમાણ એટલું બધું મેટું હોય છે કે નિત્ય જે ખરેખરાં દુઃખો આપણા ઉપર આવી પડે છે, તેમને સહન કરવાનું આપણને જરા પણ કઠિન ન પડે. અચિંત્ય આવી પડતાં ગમે તેવાં ભારે દુઃખોને

સહન કરવા જેટલા સામર્થ્યનો સંચય આપણામાં હોય જ છે, પણ અજ્ઞાનથી અને અનિ-
ચારથી કાલે અથવા આવતે અઠવાડિયે, અથવા આવતે મારો કે આવતે વર્ષે આવનાર
કલ્પિત દુઃખોનો ભય ધરી આપણે આ પ્રાપ્ત બળનો કાપ કરી નાંખીએ છીએ, અને તેથી
જ્યારે કોઈ ખરેખર દુઃખ આવી પડે છે, ત્યારે તે સહન કરવાનું બળ આપણામાં હોયું નથી.
જેમ કામ ધીમાન પુરુષ, પોતાને ઘેર ટાણું ન છતાં નિઃશ નવાં નવાં ટાણું કલ્પીને પોતાનું
સપથું ધન ઉઘાડી દે, અને પછી ખરું ટાણું આવતાં, ધનવિના વીરે મુખે, ટાણું ક્યોવિના
દાય ધસીને રહે છે, તેમ ભય અને ચિંતાને સેવનાર આપણે કરીએ છીએ. ભય અને ચિં-
તાથી દુઃખોની ખોટી કલ્પનાઓ કરી કરીને આપણે આપણા સત્ત્વબળને ઉઘાડી દઈએ છીએ,
અને પછી ખરે પ્રસંગે દેવાનું કાઢીએ છીએ.

પ્રિય વાચક ! ભયરૂપ મહા સદાસત્નો નાશ કરવાનો મહામન એક વાર જો તમે સીખશો
અને સિદ્ધ કરશો, અને તે વડે ભયને અને તેની ત્રાસદાયક બુંદરોડેને ભસ્મીભૂત કરશો
તો આ સંસાર જે આજે તમને અનેક દુઃખોથી ભરેલો જાણે છે, તે તત્કાળ તમને જાણ
રૂપમાં બાકશો. તમને નરકને રથાને રત્નલોકનું જાન થશે. ઉગ્રહ. અરણ્યને રથાને તમને નંદ-
નવન દષ્ટિએ આવશે. તમને અનુભવ થશે કે સંસારમાં જન્મ ધરવાને જે સર્વ મનુષ્યો મોટું
દુઃખ સમજે છે, તે તેમ નથી, પણ ઉલટું મોટું સુંખ છે. ઇશ્વરના અંકમાં ખેંચેલા મહા
નિર્ભય અને આનંદોદયિમાં રેલતા નૃસિંહ મહેતાની પેઠે તમે પંચ નિઃશંક યધન નિર્ધિત-
પણે બાકશો કે 'હરિના જન તે તો મુક્તિ ન માગે, માગે જન્મ જન્મ અવતારા દે'.
અંતઃકરણમાં ભય હોય છે, ત્યાં સુધી જ જન્મ ધરવામાં દુઃખ છે. જેનો ભય નાશ પામે છે,
તેનાં સર્વ દુઃખ નાશ પામે છે. જેના હૃદયમાં ભય રમે છે, તે રત્નજડિત સુવર્ણના પર્યંકમાં
લોહતો છતાં તથા સર્વ સંપત્તિથી વીરજાપતો છતાં પણ દુઃખી જ છે. ભયરહિત જીવન તે
જીવન છે; ભયસહિત જીવન તે મૃત્યુ છે. ભયયુક્ત મન ઝોખરું અને કાંઠાવાળું, તથા સિદ્ધ,
વ્યાધિ, સર્પ વગેરેથી ભરેલું ગાદ જંગલ છે; ભયરહિત મન કુશલ માલાકારથી વ્યવસ્થાપૂર્વક
રચાયેલું મનોહર ઉદ્યાન છે. સમય મન વિકારોરૂપી ભૂત, પિશાચ અતે પ્રેતોને ખેલવાની રમ-
શાન બ્રૂમ છે; નિર્ભય મન શ્રદ્ધા, પ્રસાંતિ, આદિ દેવી સંપત્તિરૂપ દેવાંગનાઓને રમણ કરવાની
મનોહરિદ્ધી વિહારભૂમિ છે.

ભયનો તમારા અંતઃકરણમાંથી ઉન્નેદ યતાં તમે આજે બીજાઓને જે અરોગ્ય બોધ
આપી તેમને નિરત્સાદ કરી નાંખો છો, તે કરતા અટકશો. આજે ભયરૂપ ભૂતથી ધૂણતા
અસંખ્ય મનુષ્યો, ત્યાં ત્યાં ઉસાદથી કામ કરવાનો આરંભ કરતા મનુષ્યોઆગળ સર્વદા
પોતાનું માથું ધૂણાવ્યા જ કરે છે. 'આ કામ હું કરવા ધારું છું', તેમાં તમારી યી સલાહ
છે, 'એવું પૂછતાં તરત જ ગંભીર યધન માથું ધૂણાવે છે, અને ભયના પ્રેરણા બોલે છે કે
તમે કરવા ધારો છો ખરા, પણ મને ભય રહે છે કે તમે તેમાં નિષ્ફળ થશો. કારણ કે તમારા
જેવા કુદ માણસ આપું ભારે કામ કરવાને લાયક જ નથી. પ્રિય વાચક ! તમને માથું ધૂણારી
આવા ભાવનું કોઈ કહે તો તરત જ નિશ્ચય કરજો, કે ભય નામનું ભૂત આ મનુષ્યમાં ભરા-
વાથી તે આમ ધૂળે છે, અને એલેલ જોયે છે. ભયનો તમારામાંથી નાશ યતાં તમે જ્યાં
ત્યાં આત્મપ્રદાને જ પ્રકટીવવાના આમ થશે ન તેમ થશે, એવાં ભય ઉપભવનારાં વધનો
વધીને તમે કૃસાદી હૃદયને નિરાશ નદિ કરી નાંખો. તમે મનુષ્યના પ્રવલને પાવશો, અને

તેના આગળ વધવામાં ઉત્સાહ દ્વિચલુ થાય એવાં જ વચનો વર્ણો. ભયનો તમારામાંથી નાશ થતાં તમારા સંબંધમાં આવનાર સર્વના હૃદયમાં તમે આશા, ઉત્સાહ, વિશ્વાસ, વગેરે દેવી ચલોના પ્રકાશ નાખશો.

વળી ભયનો ઉત્તેજ થવાથી તમારી ભાવનામાં અદ્ભુત સામર્થ્ય આવેલું તમને જણાશે. તમે શંકાવિના જ ભાવનાને સેવશો; અને તેથી તે સત્વર સર્જા થશે. વળી નિર્ધનતાનો ભય તમારા હૃદયમાંથી સમૂળ નીકળી જવાથી તમને નિર્ધનતાના કદી પણ વિચાર નહિ આવવાના, અને તેથી ગયા પ્રકરણમાં કહેલા આકર્ષણના નિયમપ્રમાણે તે કદી પણ તમારા પ્રતિ આવવાની નહિ, પણ ઉલટી સંધનતા જ આવવાની. જેમ કોઇ વસ્તુની આપણે ઇચ્છા કરીએ છીએ સારે તે ઇચ્છેલી વસ્તુને જેમ આપણે આપણા પ્રતિ આકર્ષીએ છીએ, અથવા આપણે તે વસ્તુપ્રતિ જઈએ છીએ, તેમ જે વસ્તુનો આપણે ભય ધરીએ છીએ તે વસ્તુને પણ આપણે આપણા પ્રતિ આકર્ષીએ છીએ, અથવા આપણે તેના પ્રતિ જઈએ છીએ. આતું કારણુ એ છે કે જ્યારે આપણે કોઇ વસ્તુની ઇચ્છા કરીએ છીએ અથવા તેના ભય ધરીએ છીએ સારે તે વસ્તુનું માનસિક ચિત્ર આપણા મનમાં રચાય છે; અને મનમાં રચાયલાં ચિત્રો જ્યારે વૃત્તિમાં દીર્ઘ કાલ આરંભ રાખવામાં આવે છે. ત્યારે આ જગતમાં તેઓ સ્થૂલ રૂપે આપણને પ્રત્યક્ષ થાય છે. આ કારણથી જ શાસ્ત્રોમાં ભક્તિયો ઈશ્વરને ભગવાન પ્રત્યક્ષ વગેરેને જેમ ઈશ્વરનાં દર્શન થયાં છે. એમ વર્ણવ્યું છે તે જ પ્રમાણે દેવથી ઈશ્વરનું ચિંતન કરનાર દ્વિચલુકશિષુ વગેરેને પણ ઈશ્વરનાં દર્શન થયાં છે, એમ વર્ણવ્યું છે. અને માનસશાસ્ત્રના નિયમથી તેમ સ્પષ્ટ જ છે. કારણુ કે પ્રેમવડે ભક્તિ કરનારના હૃદયમાં જેમ ઈશ્વરનું માનસિક ચિત્ર રચાય છે, તેમ ઈશ્વરનો તીવ્ર દેવ કરનારના હૃદયમાં પણ તેમનું માનસિક ચિત્ર રચાય છે; અને દીર્ઘ કાલ મનમાં આરંભ રાખવામાં આવેલું ઈશ્વરનું માનસિક ચિત્ર સ્થૂલ રૂપે ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરાવે છે. હજારો બાબતોનો મનુષ્યો ભય ધરે છે, પણ તેમાંથી થોડી જ બાબતોના તેને જગતમાં સાક્ષાત્કાર થાય છે, તેનું કારણુ એ છે કે જે હજારો બાબતોનો મનુષ્યો ભય ધરે છે, તે બાબતોને તેઓ મનમાં દીર્ઘકાલ આરંભ રાખતા નથી. તેઓ ચાર દિવસ તેના ભય ધરે છે, અને પછી તેને ભૂલી જાય છે, આથી માત્ર તેઓના બળનો જ કાય થાય છે, પણ જેના ભય ધરવામાં આવ્યો હોય છે, તે વસ્તુ તેમને સ્થૂલ રૂપમાં પ્રત્યક્ષ થતી નથી. પરંતુ જેનો તેઓ દીર્ઘકાલ ભય ધર્યો કરે છે, અને જેના માનસિક ચિત્રને તેઓ અખંડ રહ્યા કરે છે, તે વસ્તુ તેમને પ્રત્યક્ષ થવા પિના રહેતી જ નથી. આથી જ સારી હવામાં રહેનારા છતાં પણ પ્લેગનો અખંડ ભય ધરનારા સર્વ મનુષ્યોને પ્લેગ થાય છે, અને પ્લેગનો સામાન્ય ભય ધરનારને માત્ર બળનો કાય થવાવિના બીજી કોઇ હાનિ થતી નથી. કોઇ વસ્તુનું મન સારે એકાગ્રતાપૂર્વક ચિંતન કરે છે, —પછી તે ચિંતન ભયથી કરે છે કે પ્રેમથી કરે છે —ત્યારે જ તે વસ્તુ આકર્ષણના નિયમપ્રમાણે તે મનુષ્યપ્રતિ આકર્ષાઈ આવે છે.

આથી તમને સ્પષ્ટ થશે કે ભયનો જો તમે તમારા મનમાંથી નાશ નહિ કરો તો જેનો તમે ભય ધરો છો, તે વસ્તુને તમે તમારા પ્રતિ આકર્ષી આપણો અથવા તમે તેના પ્રતિ જશો. ભય જેનો તમે ભય ધરો છો તે વસ્તુને દીપકરૂપ બનાવે છે, અને તમને પતંગીયારૂપ બનાવી તેની આસપાસ ફેરવે છે, અને અદ્ય સમયમાં તે વસ્તુનો તમને જોટાં કરાવે છે. આથી ધનની ઇચ્છાવાળા તમારે સર્વ પ્રકારના પ્રયત્નોથી નિર્ધનતાના ભયનો સમૂળ નાશ કરવો જોઈએ.

પણ તમે અકળાઈને પૂછો છો કે જયનો નારા હું કદં ચી રીતે ? જયનો નારા તને બહુ જ સંગમતાથી કરી શકો એમ છે. સાંભળો, જયનો નારા કરવાની રીત આ છે. પછે કે એક અધિકારવાળી એરડીમાં તમે બેઠા છો, અને તમારે અધિકારને કાઢી નાંખવો છે. તું તમે પાવણ અને ટોપલા લાવીને અધિકારને ટોપલામાં બારી બારીને બહાર કાઢી નાંખવાને પ્રયત્ન કરેશો ? અથવા તું સાવરણી લેઈને અધિકારને વાળી કાઢેશો ? આમાં તમે કયું જ નહિ કરે, પણ માત્ર એરડીની બારીઓ ઉઘાડી નાંખશો અને પ્રકાશને અંદર આવવા દેશો. ત્યારે બારીઓમાંથી પ્રકાશ અંદર આવશે ત્યારે અધિકાર પોતાની મેજે જ ગયું રહેશે. એ જ પ્રમાણે તમારા ઉદયસ્થ મંદિરમાં વ્યાપી રહેલા જયસ્થ અધિકારને ટાળવાને પ્રયત્ન કરો— ઉદયમંદિરની બારીઓ ઉઘાડી મૂકો, અને દેવી શુભોદય સૂર્યના પ્રકાશને અંદર આવવા દો. આત્મશ્રદ્ધા, નિર્ભયતા, દિંમત, ઉચ્ચાદ વગેરે ઉત્તમ સદૃશ્યોના વિચારોને મનમાં પ્રકટાવો, અને જય અદસ્થ થઈ જશે. ત્યારે ત્યારે જય મનમાં ટોળીયું કાઢે કે તરત જ નિર્ભયતાની ગદાથી તેનું માથું ભાગી નાંખે. તમારા આત્મસ્વરૂપભણી જોઈને કહો કે 'હું નિર્ભય છું; મને વિનુવનમાં કરાણો જ જાય નથી.' અથવા તમે પરમેશ્વરના પુત્ર છો, તેમજ વડે નિરંતર રક્ષાયલા છો, તે સર્વદા તમારું કલ્યાણ જ કરે છે, અને તેથી તમારે જય ધરવાનું કશું જ કારણ નથી, એવા વિચારો પુનઃ પુનઃ કરો. શુદ્ધ વિચારના સૂર્યને ધરણમાં ઉગારો. પુનઃ પુનઃ શુદ્ધ વિચારને સેવો. શુદ્ધ વિચાર દર યતાં જય અગપાધ જશે.

(અપૂર્ણ)

જ્વસનવિદ્યાકલ્પા.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૪ ૪૧૭ થી)

પ્રકરણ ૨૫.

જનનેદ્રિયને ધોપનારી ઇયનપ્રદ ક્રિયા.

જનનેદ્રિયમાં શબ્દિક શક્તિની સત્તા પ્રવર્તે છે, તેથી આ દ્રિયા શબ્દિક શક્તિ જે રંગ માં આક્રોધને બેસે છે, અને રંગ માં નયેંબરે ઉતરી જાય છે, તે દિવસોમાં કરી.

ઉપરના પ્રકરણનાં કલાપ્રમાણે ઉભા રહેવું. બને દાપને નીચે લટકતા રાખવા. મુઠીથી વાગચી, અને સ્નાયુઓને તંગ કરવા. જમણા પગને જમીનથી એક અથવા બે તરુ ઉંચે કરવો, પણ મુંદળને સંપૂર્ણ રીતે તંગ અને સીંગ રાખવો. શરીરનું બહુ વજન ગળા પગ ઉપર રાખવું. પછી કમરના સાંધામાંથી જમણા પગને આમળીને ડાબી બાજુ જોડવો અને તેટલા ફરવો. પછે જમણી બાજુએ તે જ પ્રમાણે તેને બને તેટલા જોળ ફરવો. વાગચી રાખીને જોડવો બાજુ દેવું નહિ, અને પગને જમીનસાથે અડવા દેવું નહિ. પછી જમણા પગઉપર ઉભા રહેવું, અને ગળા પગથી તે જ પ્રમાણે કસત કરવી. પછી અવધાને શિથિલ કરવા, અને પાછું તે જ પ્રમાણે કરવું. આન પાંચ સાત મિનિટનુંથી અથવા કમ જમણા ત્યાં સુધી કરવું. કસત કસી વખતે બધા સમય એક સરખી રીતે દાપે રાખવા કપી કરવા.

આ કસરત કરતી વખતે મનને જનનેન્દ્રિયઉપર ઝીકાગ્ર કરવું, તે ભાગ-પૂર્ણ આરામ-અયુક્ત સ્થિતિમાં છે, એમ જાણવું.

નીચેનાં વિધિવાક્યોના આ ક્રિયામાં ઉપયોગ કરવો:—હું, બળવાન અને પૂર્ણ વીર્યવાન છું. આ હવનપ્રદ ક્રિયા મને અત્યંત લાભ કરે છે. મને મારા શરીરમાં તથા હવનનું અને ઉલ્લાસનું જ્ઞાન થાય છે.

૪૫મ, સિંહ અને ડુંભ રાશિની ક્રિયાઓ કરતી વખતે આ અવ્યવને પોષનાર ઉપરની ક્રિયા જાણપણે કરવાની ઇચ્છા હોય તો કરવી. (અપૂર્ણ.)

અંધસત્કાર.

શ્લિષ્ઠાચેષ્ઠ રાશીનો સમય—(બાપાંતરકર્તા રા. રા. છનાભાઈ દેવાભાઈ પટેલ, બી. એ. એલ. એલ. બી., મૂલ્ય રૂ. ૧-૫-૦) આ અને ભારપછીના નીચે જણાવેલા સાત અથો શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારના દેશી કેળવણી ખાતાતરફથી પ્રકટ કરવામાં આવ્યા છે. શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારનો ઉત્તમ પ્રકારના ગુજરાતી તથા મરાઠી સાહિત્યની પદ્ધિ કરવાનો પ્રયત્ન અત્યંત સ્તુત્ય છે. વિદ્વાન બાપાંતરકર્તા લખે છે, તેમ ઇતિહાસના અથો જન-સમાજની ભારે સેવા બળને છે, તે કેવળ સત્ય છે. પ્રસ્તુત ઐતિહાસિક અથ 'ધી એન્ડ ઓફ દુર્લભાચેષ્ઠ' નામના ઇંગ્રેજ અંધનું બાપાંતર છે, અને રા. રા. છનાભાઈએ તેનું બાપાંતર બહુ ઉત્તમ પ્રકારે કર્યું છે.

શ્રીમંત થોરલે સયાજીરાવ મહારાજ યાંચે ચરિત્ર—(રચનાર રા. રા. અનંત નારાયણ હમ્મગવત; મૂલ્ય પ્રથમ ભાગ રૂ. ૧-૮-૦; દ્વિતીય ભાગ રૂ. ૧-૮-૦) આ ઐતિહાસિક અંધ બે વિભાગમાં પ્રકટ કરવામાં આવ્યા છે. શ્રીમંત દેલાસવાસી મોટા સયાજીરાવ મહારાજના હેતુ હવનચરિત્ર આ અથોમાં વર્ણવવામાં આવ્યું છે.

સચિત્ર મરાઠી સેલ્લાચે પુસ્તક—(રચનાર રા. રા. અનંત બાબાજી દેવધર; મૂલ્ય રૂ. ૪-૮-૦) આ અંધમાં વિવિધ દેશી રમતોનો સંપ્રદ કરવામાં આવ્યો છે. તેના બે ભાગ પાડવામાં આવ્યા છે. પ્રથમ ભાગમાં છેકરાઓવડે રમતી અને દ્વિતીય ભાગમાં છેકરીઓવડે રમતી રમતોનાં સુંદર ચિત્રોસાથે વર્ણન આપવામાં આવ્યાં છે.

આર્યાવ આળિ મુલ્લે હાંચે પરસ્પર ધર્મ, વ ત્યા સંબંધાને વિચારાંત હિંદુ-લોકાં મધ્યે પ્રાચીનકાલાપાસૂન આજપાર્વેતો શાલેલીં રૂપાંતરે હા વિપર્યો નિબંધ—(રચનાર રા. રા. ગણેશ રામચંદ્ર મરાઠે; મૂલ્ય રૂ. ૧-૨-૦) આ અંધમાં માખાપ અને છોકરાંના પરસ્પરના ધર્મનું તથા પ્રાચીન કાળથી આજસુધીમાં તેમાં કેટલું રૂપાંતર થયું છે, તે વિષે ઉત્તમ પ્રકારે વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે.

પ્રાચીન પુરાણોની વાલ્મીકીય વાર્તાસંગ્રહ—(રચનાર સો. શારદા મહેતા, બી. એ. ; મૂલ્ય રૂ. ૦-૮-૦) આ લઘુ અંધમાં પ્રાચીન પુરાણોમાંથી ૪૦ ઉત્તમ સુધોધક વાર્તાઓનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. પ્રત્યેક વાર્તાના અંતમાં તે વાર્તાનો સારાંશ આપવામાં આવ્યો છે. આ પુસ્તકથી બાળકોના હૃદયમાં મુકવાયોગ્ય પુસ્તકોમાં એક ઉત્તમ પુસ્તકનો વધારો થયો છે. રસિક વાર્તાઓદ્વારા પોતાનાં બાળકોનાં હૃદયમાં સદૃશ્યના સંસ્કાર રોપવા ઇચ્છ

નાર પ્રત્યેક આખાપે પોતાનાં પ્રિય બાળકોના હાથમાં આ ઉત્તમ પુસ્તક આપવાની અગત્ય છે.

વહેમસંકલન—(રચનાર રા. રા. છોટાલાલ નરમેશભાઈ ભટ્ટ; મૂલ્ય રૂ. ૦-૬-૦)
આ ગ્રંથમાં આપણા લોકોમાં ચાલતા વિવિધ વિચારો, જેને ગ્રંથકાર વહેમ કહે છે, તેનું ખંડન કર્યું છે. લેખકનો આશય સ્તુત્ય છે; વહેમનું અવરણ ખંડન કરવું જ જોઈએ, પરંતુ લેખક જેને વહેમમાં ગણી કાઢે છે, તે સમગ્ર વહેમ જ છે કે કેમ, તે બહુ વિચારવાનું છે. વહેમની પાછળ ધણી વાર સત્ય રહેલું હોય છે, અને તે સત્ય, જ્યાં સુધી નથી જણાતું ત્યાં સુધી વહેમ ખંડન કરવાયોગ્ય લાગે છે. લેખકે જૂતગોળિ, ન્યોતિસ્શાસ્ત્ર, મંત્રશાસ્ત્ર, પુરાણના સમુદ્રમંથન આદિ પ્રસંગો, ધાતુવાદ વગેરે વિવિધ વિષયોને વહેમમાં ગણી કાઢ્યા છે. પરંતુ તેમના તે વિચારોસાથે અમે એકમત યદ્ય શકતા નથી. જૂતગોળિ, ન્યોતિસ્શાસ્ત્ર, મંત્રશાસ્ત્ર, ધાતુવાદ વગેરેની સત્યતા પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોને પણ હવે થોડાં વર્ષથી સમગ્રતા લાગી છે, અને આજે જે વહેમોમાં ગણાય છે, તેની પાછળ સંલ કેવા રૂપમાં રહેલું છે, તેનો જન-તમાં પ્રકાશ થવાને હવે ધણાં વર્ષોનો વિશંબ નથી.

પ્રોટેસ્ટન્ટ પરિવર્તન—(ભાષાંતર કરનાર રા. રા. નંદનાથ દેવદારનાથ દીક્ષિત, પરી. એ. મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦) 'ધી ઓર ઓધ ધી પ્રોટેસ્ટન્ટ રેવોલ્યુશન' એ નામના દરિયું પુસ્તકનું આ ગ્રંથ ભાષાંતર છે. ખ્રિસ્તી ધર્મમાં જે જે પરિવર્તનો થયાં છે, તે સર્વનું આ ગ્રંથમાં વિસ્તારથી વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

અસા મક્ત અને તેમની કવિતા—(લેખક રા. રા. અંબાલાલ છુત્રાખીરામ)
મુબમમાં મજેશી દ્વિતીય સાદિય પરિપદમાં આ લેખ વાંચવામાં આવ્યો હતો. અખાલકાની કવિતાના ગાઢ અભ્યાસના પરિણામમાં આ લેખ લખાઈને હોવાથી તેના વિદ્વાને લેખક, આ તત્ત્વજ્ઞાની કવિની કવિતાના શુભદોષ દર્શાવવામાં પ્રસાસ્ય પ્રકારે વિજ્ય થયા છે.

શ્રીમદ્ ભાગવતનો પકાવશ સ્કંધ—(પ્રસિદ્ધ કરનાર જિહ્વુ શ્રીઅખંડાનંદ; મૂલ્ય ૦-૭-૬.) 'સસ્તુ સાદિયવર્ધક કાર્યાલવ' તરફથી આ ગ્રંથની ખીજ આરતિ પ્રકટ કરવામાં આવી છે. આ ગ્રંથમાં ભાગવતના એકાદશ સ્કંધનું મૂળસંહિત ભાષાંતર આપવામાં આવ્યું છે. આવો સરસો ઉત્તમ ગ્રંથ યુજ્જરાતીમાં ભાગ્યે જ કોઈ હશે. રવામિ શ્રીઅખંડાનંદ સસ્તા ગ્રંથો પ્રસિદ્ધ કરવા જે ભાગીરથ પ્રયત્ન કરે છે, તેને માટે તેમને ધન્યવાદ પડે છે.

ઉત્તમ-વૌઘ—(પ્રસિદ્ધકર્તા ઉત્તમનું મિત્રમંડળ, હાવનગર) રા. રાં. ઉત્તમચંદ ગીરધરભાઈ કાપડીયા નામના એક વિદ્વાન યુવક પત્રોમાં તથા ભાષણોમાં વિવિધ પ્રસંગે જે વિચારો દર્શાવ્યા હતા, તેનો આ લઘુ ગ્રંથમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. રા. રા. ઉત્તમચંદનું વય માત્ર અઢાર વર્ષનું છતાં તેમણે જિન જિન વિષયોઉપર જે વિચારો દર્શાવ્યા છે, તે એક પદ્ય મતિના વિદ્વાનને પણ શ્રોક્ષા આપનારા છે. તેઓ અધિક જ્ઞા હોત તો ભવિષ્યમાં એક ઉત્તમ વિદ્વાનરૂપે પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યા વિના રહેત નહિ.

વલ્લભકાવ્ય—(રચનાર રા. રા. વલ્લભજી ભાણુજી મહેતા, મોરબી; મૂલ્ય ૦-૬-૦)
આ લઘુ ગ્રંથમાં વિવિધ વિષયોઉપર બોધક છંદો તથા પદ્યો લખ્યાં છે. ગ્રંથના ઉત્તર ભાગમાં 'વલ્લભજનમલ્લજી' એ નામના એક સુચોધક ગવલમક લેખ આવ્યો છે.

ધર્મ તથા સનાતન ધર્મ—(ચોજક રા. રા. લેશી સોમેશ્વર નાયજી, ડાહર)
શ્રી સનાતન ધર્મ ગ્રંથમાલાનો આ ગ્રંથ પ્રથમ અંક છે. ધર્મ તથા સનાતન ધર્મવિશે

તેમાં બહુ વિચારપૂર્વક ચર્ચા ચલાવવામાં આવી છે.

પ્રકાશિકા—(રચનાર મિ. અરદેશર ફરામશ ખાનસાર, મુંબઈ.) આ અંથ વિવિધ પ્રસંગે વિવિધ વિષયોઉપર લખેલાં ઉત્તમ કાવ્યોનો સંગ્રહ છે. પારસી છતાં મિ. ખાનસાર ઉત્તમ સંસ્કૃતી ભાષા લખી શકે છે, એ તેમને આજુ માનપ્રદ નથી. તેમનાં કાવ્યોમાં હૃદયને દ્રવીભૂત કરનાર કવિત્વ ઝળકી રહ્યું છે. ‘પ્રકાશિકા’ એ ગુજરાતી ભાષાના સાહિત્યકોષમાં એક અમૂલ્ય સ્તંભરૂપે વિરાજે છે.

ગુહદર્શન અથવા સત્ત સુવર્ણમય કુંચીઓ—(લેખક રા. રા. મણિલાલ નયુભાઈ દોસ્તી, બી. એ. સત્યવિજય પ્રેસ, અમદાવાદ, મૂલ્ય ૦-૬-૦) આ ઉત્તમ અંથ ‘સત્ય વિજય’ માસિકનાં ગ્રાહકોને બીજા વર્ષની ખુશાલીમાં ભેટ આપવામાં આવ્યો છે. તેમાં દાન, શીલ, ક્ષાન્તિ, વૈરાગ્ય, વીર્ય, ધ્યાન, અને પ્રજ્ઞા, એ સાત વિષયોઉપર પ્રત્યેક ન્યૂપેચકને બહુ મનન કરવાયોગ્ય વિચારો દર્શાવવામાં આવ્યા છે.

સ્વદેશી, વહિષ્કાર, સ્વરાજ્ય—(સંગ્રહ કરનાર રા. રા. જયન્ત, મૂલ્ય ૦-૪-૦) ભારતના પરમભક્ત અને સ્વાત્માર્પણુ આદિ ઉચ્ચ ગુણોનું આયર્થકારક ઉદાહરણ આપનાર શ્રીયુત્તમ તિલકે પોતાના કેસરિ પત્રમાં લિખ્ત લિખ્ત પ્રસંગે સ્વદેશી, વહિષ્કાર, સ્વરાજ્ય આદિ વિષયોસંબંધમાં જે ઉત્તમ લેખો લખ્યા હતા, તેમનો આ લઘુ અંથમાં સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. સહરાના અરણ્યજેવાં શુદ્ધ હૃદયમાં સ્વદેશાનુરાગનો નિર્મળ ઝેરો વહેવડાવવાને માટે, આ પુસ્તકના જેવું અન્ય પુસ્તક મળવું દુર્લભ છે.

વીરસૂ—(લેખક રા. રા. વિહારી, ઉપલેટા, મૂલ્ય ૦-૦-૬) વીરપુત્ર ઉત્પન્ન કરનાર વીરમાતાને ઉદ્દેશીને આ લઘુ કાવ્યમાં, રોષાઈ આદિ ગુણોથી યુક્ત ઉત્તમ પ્રગળે ઉત્પન્ન કરવા તથા કેળવવા વિવિધ છંદોમાં યોગ્ય આપ્યો છે.

તિલક કેસ—(પ્રસિદ્ધકર્તા ડૉ. એમ. એમ. રામજી, સુરત) યોગ્ય સમયઉપર શ્રીયુત્તમ તિલકઉપર મુંબઈમાં આલેલા કેસનો સચિત્તર વર્તાત આ પુસ્તકમાં આપ્યો છે.

શક્તિ—(તંત્રી ડૉ. એમ. એમ. રામજી, સુરત; વાર્ષિક લલાજમ રૂ. ૧-૦-૦) યોગ્ય સમયથી વૃદ્ધિને પામતી રાજકીય જગતના પરિણામમાં આ સામાજિક પત્ર પ્રકંટ થયું છે. તેમાં આવતાં લેખો નિદ્રતા ભરેલી રીતે લખાય છે, તથા તેની પ્રત્યેક પંક્તિમાં સ્વદેશાનુરાગની તીવ્ર લાગણી દિલિએ પડે છે.

વૈરાગ્યશતક અને વ્રહ્મજ્ઞાન—(પ્રસિદ્ધ કરનાર રા. રા. હરજીવન ત્રિભુવન ત્રિપાઠી, ભુવન; મૂલ્ય રૂ. ૧-૪-૦) આ અંથમાં શ્રીભગવદ્ગિત વૈરાગ્યશતકના, મૂળ સંસ્કૃત શ્લોક, તેમનું પંજાબી પ્રસિદ્ધ કવિ હરિદયાળે હિંદી ભાષામાં કરેલું પદ્યોત્તમ ભાષાંતર, તેનાં ઉપરથી ગુજરાતી ભાષામાં વિવિધ છંદોમાં પ્રસિદ્ધકર્તાએ કરેલું ભાષાંતર, તથા અંતનાં ભાગમાં વૈરાગ્ય અને બ્રહ્મજ્ઞાનસંબંધી અનેક શાંતસ્ત્રપ્રધાન પદ્યોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. સુમુક્ષુઓને આ અંથ ઉપયોગી છે.

પ્રાણીહિંસા અને પ્રાણીઓરાકનિરોધક—(રચનાર રા. રા. મોતીલાલ મનસુખરામ શાહ, જૈનહિતેશ્વર આશીસ, અમદાવાદ, મૂલ્ય (કાંચુ પુકું) ૦-૫-૦, (પાકું પુકું) ૦-૭-૦) પ્રાણીઓની હિંસા કરવી, તથા તેમના માંસનો આહારતરીકે ઉપયોગ કરવો, એ કેટલું અયોગ્ય તથા હાનિકારક છે, તથા વત્સરપતિઆહાર એ માંસાહાર કરતાં કેટલો શ્રેષ્ઠ છે, એ આ

અંધમાં વિવિધ સુક્તિથી, તથા આર્થ-આનાર્થ શાસ્ત્રોનાં તથા વિદ્યાનોનાં પ્રમાણુશ્રુત વચનોનો સિદ્ધ થયું છે. પરંતુ શાસ્ત્રોના સદ્વચસચ્ચે તથા તેમની લુપ્ત દલીલોથી મોટાંય યથ જોએ વન-સ્પતિઆદારકરતાં માંસાદારને ક્રિષ્ણ માને છે, તેમને આ અંધ વાંચવાથી પોતાના વિચારો કેટલા બૃહભરેલા છે, તે સદૃશ સ્પષ્ટ થશે.

સતી સ્ત્રીઓનાં લક્ષણો—(સ્વનાર રા. રા. મહિલાલશર્મા, દુયા) સતી સ્ત્રીઓનાં લક્ષણોને વર્ણવનાર આ લઘુ લેખ, બચ્ચાપદ, આનંદાશ્રમ, ખીલખા, એ સ્થળે પણ લખવાથી ધર્મજિનાનું સ્ત્રીઓને વિનાશુલ્કે મને છે.

પ્રકીર્ણ વિચારસંગ્રહ.

—પ્રત્યેક મનુષ્યને પોતે જે ઉલ્લાસ કરતો હોય તેમાંથી પ્રસંગોપાત યોડી યોડી વિશ્રાંતિ લેવાની જરૂર છે, હવતાસુધી પોતાને પ્રાપ્ત અખંડ ઉલ્લાસ ક્યાં કરવો, એ તનના તથા મનના બળનો હાથ કરનાર છે. વર્ષમાં ઓછામાં ઓછું એક વાર પણ પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાનો નિત્યનો ઉલ્લાસ છોડી દઈને આનંદને આપનારી વિશ્રાંતિ લેવી જોઈએ. જોએ આગળથી કરતા, તેમને કુદરત વિશ્રાંતિ લેવાની ફરજ પાડે છે, અર્થાત્ તેમને કાંઈ મોટા મંદવાડ આવે છે, અને પછી તેમને ચાર પાંચ માસ ખાટલામાં વિશ્રાંતિ લેવી પડે છે. અખંડ કામ કરનાર અને વિશ્રાંતિ નહિ લેનારનું શરીર ધસાતું જાય છે, માનસિક શક્તિઓ દુર્બળ થતી જાય છે, અને પ્રસન્નતા ન્યૂન થવા માંડે છે.

—મનુષ્યોને કામથી વિશ્રાંતિ લેવાની અત્યંત અગત્ય હોવાથી જ તહેવારોની યોજના કરવામાં આવી છે. આમ છતાં રમના દિવસોમાં પણ ધણી વિશ્રાંતિ ન લેતાં કામ કર્યા જ કરે છે. ગમે તેવું ઉત્તમ કામ હોય તથા સ્વચાલુ હોય, તોપણ વિશ્રાંતિ લીધા વિના જો તે અખંડ કરવામાં આવે છે તો સમય જતાં શરીર અને મન અકળાઈ જાય છે, તે લુલ્લભગાર રાગથી કંટાળેલી પ્રજાની જેમ બંડ ફરી ઉઠે છે, અને આપણને તેનો જાગ્ર-સાચે બદલો આપે છે.

—વિશ્રાંતિ લેવાનો અર્થ કેવળ આગસુ યતું, એવા નથી, પરંતુ જે કામ નિત્ય આપણે કરતા હોઈએ, તેને બદલે તદ્દન જુદા પ્રકારના યોગ્ય યમચળા કામમાં તનને અને મનને જોડવાં.

—કામ મનુષ્યનો હાથ કરતું નથી, પણ પાંચીના બળદની જેમ એકના એક ચીલામાં નિત્ય ફર્યા કરવાથી મનુષ્યનો મરણ થાય છે.

—માસમાં બે ચાર દિવસ સ્વચળાં કામો છોડી દઈને કાંઈ નદીતટે આવેલાં ગામોમાં અથવા રમ્ય સ્થળોમાં આનંદને મારે જતું જોઈએ. આમાં કરોડો ખર્ચ, વિશ્રાંતિ ન લેવાથી જે મંદવાડ આવે છે, તેમાં ખર્ચ પાપ છે, તેના કરતાં-દમેસાં ઓછો થાય છે, એટલું જ નહિ પણ તે ખર્ચ તન, મનનું બળ વધારનાર હોવાથી ખર્ચ જોતાં, ઉગી નીકળે છે.

—અદાર ગર્ભ સાકચની અતુલગત ન હોય તેમજ પોતાના પરમાં પણ વિશ્રાંતિ લેવી જોઈએ. બાહ્ય, મંદકે, રોતરંગ વગેરે રમણે વિશ્રાંતિ મગચામટે જ લેવી કાલકામાં આવી છે. આવી રમણે હૃદ બાસતી હોય તેમજ સંગીતકલા, ચિત્રકલા કે એવી જ કાંઈ વિષા

શીખવામાં ચિત્તને જોડીને, પ્રાપ્ત ઉદ્ધોગમાંથી મનને કાઢીને તેને વિશ્રાંતિ આપવી જોઈએ.

—એકંતી એક સ્થિતિ મનને કંટાળે આપે છે. આથી સુદ્ધિમાને પોતાના ધરની સ્થિતિ પણ વારંવાર બદલવા કરવી. પ્રસંગે પ્રસંગે નિલ કરવાનું કામ છોડી દઈને ધરના સામાનની ફેરફારી કરી નાંખવી. પલંગ, પેડીઓ, કબાદો વગેરે જે જગ્યાએ નિત્ય રહેતાં હોય ત્યાંથી તેમને બદલીને બીજી સ્થળે ગોઠવવાં. સુવાનો ઝોરડો અને તો બદલી નાંખવો. પ્રત્યેક ખંડની વ્યવસ્થા બદલીને બૂલ પ્રકારની કરી નાંખવી. સરસામાનની વ્યવસ્થા ઉત્તરની દક્ષિણ કે પશ્ચિમ કે પૂર્વની કરી નાંખવી. ધરનો રંગ ઘોળા હોય તો પીળો કરવો, પીળો હોય તો લાલ કરવો, લાલ હોય તો વાદળી કરવો. ગોદડાં, રમણઓ, બિજાનાં વગેરે સધળું જ બદલી નાંખવું. આહારમાં પણ ફેરફાર કરી નાંખવો. જાણે કાંઈ નવી જ જગ્યાએ ગયા હોઈએ, તેમ અને તેટલો સધળામાં ફેરફાર કરી નાંખવો.

—આ પ્રકારે તનમનના બ્યાપારને બદલીને પછી પ્રસંગે પ્રસંગે શરીરનાં અને મનનાં સધળાં જ કામ અટકાવી દેવાની પણ વિશ્રાંતિ લેવી. બપોરે જમીને મેદાનમાં કાંઈ વૃક્ષતળે કે ધરમાં ખુલ્લી હવામાં અને તેટલાં આછાં વસ્ત્રો રાખીને નિરાંતે ઉંઘવું. જાણે જગત નિર્કાળમાં થયું જ નથી, એમ માની સધળી ચિંતાઓને છોડી દઈને નિશ્ચિંતપણે ઉંઘવું. ઉંઘવાની ઇચ્છા ન હોય અને કાંઈ વાંચવું હોય તો તેમ કરવું, પણ જે વાંચે તે આનંદને ઉપજાવનારું અને વૃત્તિને શાંત કરનારું હોય જોઈએ. જ્ઞાતિને ઉઠાવે એવું અથવા તેને પરિશ્રમ પહોંચાડે એવું તે ન હોય જોઈએ. મિત્રોની સાથે રમવાની કે હસવાફરવાની અનુરૂણતા હોય તો તેમ કરવું. જે કામ કર્યોવિના છુટકો જ ન હોય તેટલું જ કામ આવા વિશ્રાંતિના દિવસમાં કરવું અને બાકીના સમયમાં, ખાવું, પીવું, ઉંઘવું, હસવું, ફરવું, અને નિશ્ચિંતપણે પંજા રહેવું. રમણમાં રાખતો કે જે કામ કર્યોવિના છુટકો જ ન હોય તે કામ કરવું, એવું ઉપર કહ્યું છે, તે નિયત કરવાનું કામ નહિ; પણ તેનાથી જુદું તે દિવસે ખાસ કાંઈ કામ કરવાનું આદી પડતું હોય, અને જે કરશું તમને ગમતું હોય તેવું જ કામ કરવું.

—બપોરે બપોરે તમારું શરીર તથા મન તમને થમિત જણાય ત્યારે આવી વિશ્રાંતિ લેજો. આ દીપોદસવીના દિવસમાં નિત્ય કરવાનું સધળું કામ છોડી દેઈ, સધળી ચિંતાથી મુક્ત રહી આનંદથી રહેજો. નવીન વર્ષમાં તમને અધિક કામ કરવાનું શરીરબળ તથા મનોબળ પ્રાપ્ત થયેલું જણાશે.

યોગિની.

(અનુસંધાન ગપા અંકના પૃષ્ઠ ૪૩૧ થી)

હે દેવિ ! આ કહીને મારે તને જે સ્પષ્ટ કરવાનું છે તે એ છે કે આ વિશ્વમાં જે કંઈ અને છે, તે આપણી સ્પૂલ દૃષ્ટિથી આપણને અજોગ્ય અને અહિતકર પ્રસંગે ભાસે છે, પરંતુ વિશ્વવ્યવસ્થાપક સત્તાની દૃષ્ટિથી તે તેમ હોય નથી.

જે વસ્તુ એકતું અહિત કરનારી હોય છે, તે જ વસ્તુ અન્યતું હિત કરનારી હોય છે. એવી કાંઈ પણ વસ્તુ નથી, જે કાંઈતું કાંઈ પ્રકારનું પણ હિત કરનારી ન હોય. આપણી દૃષ્ટિથી

આ વસ્તુ સારી છે, અને આ ખોટી છે, એમ આપણે કહીએ તો તે યોગ્ય છે, પરંતુ આપણને ખોટી જણાતી વસ્તુનું વિચારમાં અસ્તિત્વ જ ન હોય, એવું ઇન્છુ એ અરોગ્ય છે. ધાસ એ આપણી દૃષ્ટિથી આવલોગ્ય પદાર્થ નથી; પરંતુ તેથી પરુષ્યાને પણ તે આવ્યોગ્ય નથી, એમ નિશ્ચય કરી એમણું એ ભારે ભૂલ છે. વિદ્યા જેવા દુર્ગમમય પદાર્થોથી આપણને ત્રાસ અને રક્ષાનિ ઉપજે, એ સ્વાભાવિક છે. પણ તેમાં જ ઉત્પન્ન થનારા અને તે વડે શક્તિને પામનારા અસંખ્ય ક્રીડાઓને તેમાં આનંદ ભાસતો જોઈને આપણે ક્યોરા રાગ ધોડે કરવો જોઈએ ? તે દુર્ગમમય પદાર્થોમાંથી તે ક્રીડાઓને બહાર કાઢી અતરંગના કુંડમાં મૂકવાથી શું તેમનું દિત કરેલું ગણાયે ?

એક વિદ્યારાજાનું સલાચારી પુરુષની દૃષ્ટિથી હાલનાં નાટકો દોષની શક્તિ કરનાર ગણાય તો તે યોગ્ય છે, પણ તે કોના દોષની શક્તિ કરનાર ? જેને પોતાનું અંતઃકરણ દેવી સંપત્તિવાળું હૃદય પરાયણ કરવું છે તેના કે અન્યના ? અહીંથી એ જેનો આહાર નથી તેના તે પ્રાણ હરે, પણ જેનો તે આહાર છે, એમ અહીંથીમાં ઉછરેલા ક્રીડાના તે કેવી રીતે પ્રાણ હરશે ?

આ જગતમાં પામર, વિપરી, મુમુક્ષુ અને મુક્ત એવા ચાર પ્રકારના પુરુષો છે, તેમાં વિપરીનો અધિકાર પામરથી ચડીયાતો છે, મુમુક્ષુનો વિપરીથી ચડીયાતો છે, અને મુક્તનો મુમુક્ષુથી ચડીયાતો છે. વિપરી જે ક્રિયાઓ કરે છે, તે મુમુક્ષુ અને મુક્તની દૃષ્ટિથી દુઃખ અને દાનિ કરનારી છે, પરંતુ પામરના દિલને તે સાધનારી છે. વિપરીનો અધિકાર પામરથી ઉંચો હોવાથી પામર, વિપરીની ક્રિયાઓ કરે છે તો તેથી તેને દાનિ ન બતાવતાં લાભ જ યાપ છે. વિપરીની ક્રિયાઓ મુમુક્ષુ તથા મુક્તના અધિકારની ન હોવાથી તે કરવાથી. તેમનું અર્થિય થવું સંભવે છે, પણ પામરનું અર્થિય થવું સંભવનું નથી.

આ પ્રમાણે નાટકો મુમુક્ષુના તથા મુક્તના દિલને સાધનારાં ન ગણીએ તો તેમાં ત્રિભુલો લેવા જેવું નથી, પણ પામર તથા વિપરીના દિલને સાધનારાં પણ તે નથી, એમ નિશ્ચય કરી એમણું, તે યોગ્ય નથી. જેમ ધાસનો સિંદને અધિકાર ન હોવાથી એમ તેટલો લંપન થયા છતાં પણ તે તેને ખાતો નથી, તેમ નાટકોનો જેને અધિકાર નથી, એવા મુમુક્ષુઓને નાટકોના મંથમાં એસાડવા છતાં પણ તેનાથી સ્પર્શ થતો જ નથી. અન્ય જોયો તેના પ્રતિ આકર્ષાય છે, તેઓ તેના અધિકારી હોવાથી જ તેના પ્રતિ આકર્ષાય છે. નિરોપને નાટકો દેવચાન કે દુરાચારી કરતાં જ નથી. પણ જોયો ઉતરતા અધિકારવાળા છે, તેમનાંમાં સંતાપ રહેલા ઉતરતા અધિકારને તેઓ બહાર આણે છે, અને બહાર આણીને પણ પશ્ચિમાને તેમને બ્રહ્મણ્ય નથી, પણ દોષનાં દુઃખેનું તેમને લાન કરાવીને તેમનું દિત લાભ છે.

નાટકોએ લોકોને ખરાબ કરી નાંખ્યાં, એવું જોયો કહે છે, તેઓને ખરાબ કરી નાખવામાં આવેલા લોકોના અંતઃકરણનું રચન જ બાળવામાં હોયું નથી. શું તેઓ પૂર્વે સાંતુ દતા, અને સદ્ગુણોના ભંડાર દતા, અને આ નાટકોએ તેમના તે સદ્ગુણોના નાશ કરી નાંખ્યો ? તેઓનાં અંતઃકરણને અધિકાર નાટકો જેવાપૂર્વે કયો દોષ જ નહિ નાટકો જેમ પૂર્વે પામરત્વ અથવા વિપરીત જ તેમના અંતઃકરણમાં હતું, અને તેથી જ તેઓનું તેમજ પ્રતિ આકર્ષણ થયું છે. જે આમ છે તો પછી નાટકોથી તેઓ અટ થયા છે, એ કહેવું કહેવું પાણાવિનાનું છે ? પછી તેઓ યોગ્ય અટ દતા, અને નાટકોએ તેમને અધિક અટ કર્યાં, એ કહેવું અને માનવું પણ તેટલું જ બૂલભરેલું છે. સદ્ગુણ ત્યાં સુધી કસોટીએ ચડીને નિર્મળ

રૂપે પ્રકાશોક્તિ સિદ્ધ થયો નથી હોતો ત્યાં સુધી તે સદૃશ્ય ગણાતો જ નથી. સદૃશ્યને કસોટીએ પુનઃ પુનઃ ચક્રવાતી અને પોતાની દૃઢતા સિદ્ધ કરી આપવાની અંગત્ય છે; અને જ્યાં સુધી વિવિધ લાલચોના મધ્યમાં તેને આણવામાં આવતો નથી ત્યાં સુધી તેની દૃઢતા કદી પશુ વૃદ્ધિને પામતી નથી. પામર અને વિપરી મનુષ્યોનું, તંત્રચાલકે વિરાગનાં વિચારો દિત કરનાર નથી; તેમનું દિત કરનાર તો વિપરી જ છે. વિપરીના ઉપભોગવડે, પુનઃ પુનઃ ઉપભોગવડે, તેમની દુઃખરૂપતાનું ખરું જ્ઞાન થયાવિના વિરાગનો કે તત્ત્વવિચારનો ઉપદેશ તેમને માટે નિષ્ફળ છે. ઇંદ્રને વિરાગનો ઉપદેશ આપતાં કૃષ્ણે ત્રાપિની કેવી દશા યદ્ય હતી; તે શું પ્રિય દેવિ! તે દિવસે આત્મપુરાણમાંથી આપણે નહોતું વાંચ્યું? જેના અધિકારની જે વસ્તુ છે તે જ તેને આપવામાં તેનું દિત રહ્યું છે. અધિકારથી ઉપરની વસ્તુ અધિકારહીનને આપવા જતાં તેનું દિત સધાતું નથી, એટલું જ નહિ, પરંતુ આપનારનો શ્રમ અને આપેલી વસ્તુ ઉભય નિષ્ફળ જાય છે.

હાલનાં નાટકોની પ્રજા અધિકારી હોવાથી જ તેઓ ટકી રહ્યાં છે. પ્રજાનો જો હાલનાં નાટકોમાંટે અધિકાર ન હોત તો તેઓનું આયુષ્ય એક ક્ષણ પશુ ટકી રહેવું કંઠિન યદ્ય પદત. આલોચના મહેલ્લામાં ખાટકીએ પોતાની દુઃખન કરેલી કદી સાંભળી છે? જ્યાં જેનો ઉપયોગ હોય છે, ત્યાં જ તે વસ્તુ સ્થિતિ કરીને રહે છે. હાલનાં નાટકોનો હાલની પ્રજાને ઉપયોગ છે, માટે જ તેઓ ટક્યાં છે. તેઓના ટકવાથી આપણે વ્યર્થ રહિર બાળવાનું પ્રયોજન નથી.

તને આજનું નાટક, જોઈ ત્રાસ આણ્યો, એમાં આશ્ચર્યજનું કશું જ નથી. તને ત્રાસ આપ્યો નોંધતો જ હતો. કારણકે તારો અધિકાર આજના નાટકમાં લગવાયલા રસથી ધણો જ ઉચો છે. પરંતુ તારા જેવો અધિકાર જેમને નથી આણ્યો તેમની પાસેથી પશુ તારા અધિકારની ક્રિયાઓ તું હજી તે શી રીતે અને ?

ધારો કે આ નાટકોની રંગભૂમિમાં, નાટકોને રથાને આપણે ગીતાની કે ઉપનિષદની કથાઓ કરાવીએ તો શું તું ધારે છે કે તે ખીચોખીચ ભરાયલા નાટકગૃહમાં પાંચ મુરશીઓ પશુ ભરાય? આજે ત્યાં આવેલા મનુષ્યોમાંથી તો લાગે જ કાંઈ ત્યાં આવે! આ શું બતાવે છે? એ જ કે આ મનુષ્યોને નાટકો જ જોઈએ છે; તે તેમના અધિકારની વસ્તુ છે, અને તેથી જ તે તેમને મળી છે.

પશુ તું કહીશ કે નાટકોને બદલે ગીતાની કથા થતી રહે, અને તેથી ત્યાં કાંઈ નહિ આવે, તોપણ તેમાં હાનિ શી? પશુ આવા શૃંગારમય પ્રસંગો જોવાથી મનુષ્યોની જીતિઓ બગડતી તો અટકશે? પશુ તારું એ ધારણું જૂઠ્ઠાં છે. આ નાટકોના અધિકારવાળા મનુષ્યોને નાટકો જોવા મળે છે, એ જ સાચું છે. જો તેમને તે નહિ મળે તો તેમની પ્રીતિના વિપરી મેળવવા તે બીજા રસ્તાઓ શોધી લેશે, અને તેમ યત્નાં જનમંડલને આજના કરતાં પશુ વધારે હાનિ યશે. હાલ તો નાટકોવડે તેમની જીતિઓ સંતોષાય છે, તેથી તેઓ બીજા કાંઈ આશ રસ્તાઓ લેતા નથી. તેઓનો રૂચિનો સમય નાટકો જોવામાં અને દિવસે ઉધવામાં જાય છે. આથી તેઓને ઉન્નત થવાનો બહુ ઓછો સમય મળે છે, પશુ જો નાટકો ન હોય તો આ વર્ધલા સમયને ગાળવામાંટે તેઓ કાંઈ બીજા જ વિપરીને શોધે અને તેમ યત્નાં તવરો મનુષ્ય નખોદવાને 'એ જનકથનપ્રમાણે થયાવિના રહે જ નહિ. આ વગેરે વિચારો તને સમજશે કે હાલનાં નાટકો જેવાં અનર્થ કરનારાં કેટલાક મનુષ્યો માને છે, તેવાં

તે અનર્થ કરનારાં નથી, પરંતુ અન્યાય માર્ગે વિષયને પ્રાપ્ત કરવા મથનાર મનુષ્યને કાંઈ ઓછા હોવાદારા વિષયને પ્રાપ્ત કરી આપનાર હોવાથી દિત કરનારાં છે.

વળી એક બીજો વિચાર પણ આ સ્થલે કરવાયોગ્ય છે. આ સંદિર્ભાં કેટલાક જીવો પશુચર્યામાંથી માનવચર્યામાં આવ્યા હોય છે. પશુચર્યામાં જે વિષયો ભોગવવાના હોય છે, તેના કરતાં માનવચર્યામાં જે વિષયો ભોગવવાના હોય છે, તે ઉચ્ચ પ્રકારના હોય છે. માનવચર્યાના આ વિષયો તરવરદિથી ત્યજવાયોગ્ય છતાં પશુચર્યાના જીવોનો અધિકાર વધારનારા હોય છે અને તેથી પશુચર્યામાંથી માનવચર્યામાં આવેલા જીવોને તે ત્યજવા યોગ્ય નથી, પણ સેવવાયોગ્ય જ હોય છે. આ વિચારથી પશુચર્યામાંથી મનુષ્યચર્યામાં આવેલા જીવોનું હાલમાં ભજનાતાં નાટકોગ્રંથ નિરૂપ પ્રકારના વિષયોથી અદિત થતું નથી, પણ દિત જ યાય છે, અને આથી આ નાટકોનો સદ્વિવેકોગ્રંથ ઉન્નદ કરવો યોગ્ય નથી.

પ્રિય દેવિ ! આખી સંદિર્ભાં ઉચ્ચ પ્રકારનું જ સર્વન જોવાની ઇચ્છા કરવી, એ સંદિર્ભા નિયમનું અજ્ઞાન જ સ્વરૂપ છે. તામસ, રાજસ, અને સાત્વિક એવા ત્રણ પ્રકારના મનુષ્યો હોવાથી સર્વને જ એક સરખા વિષયોપરિ અભિરચિ કરાવી હોય ? નાટકોનો જનતામાંથી નારા કરી નાંખવામાં આવે તો આ રાજસ તામસ મનુષ્યોને તેમના વિષયો આપવાનાં કોઈ બીજા દાર ઉપાડવાં જ જોઈએ. અને તે બીજા દાર હાલનાં નાટકોકરતાં કાં એ જ સારાં હોવાનાં. તેથી પ્રિય દેવિ ! જે છે તે જ બહુ યોગ્ય છે.

વળી હું નાટકને પ્રીતિથી જોતો હતો, તે જોઈને તને આશ્ચર્ય થતું હતું, પરંતુ પાશ્વર અને વિષયો મનુષ્યો જે દષ્ટિએ નાટકને જોતા હતા, તે દષ્ટિથી હું કંઈ નાટક જોતો ન હતો. જેમ મધમાખી ગમે તે પુષ્પમાંથી મધને ચુસી લે છે, તેમ આ જગતમાં તરવરદિચર્યા સારમાદી પુરુષો પ્રત્યેક પ્રસંગમાંથી સારને જ ગ્રહણ કરે છે. ખરું છે કે હાલનાં નાટકોમાંથી ઉત્તમ પ્રકારના સારને ગ્રહણ કરવામાં બહુ સૂક્ષ્મ શુદ્ધિની અગત્ય છે; અને તેથી સર્વથી તે બની શકે તેવું નથી જ, તોપણ આ જગતમાં સારા અને નારા પ્રસંગોનો સમગ્ર મનુષ્યોને સર્વદા સંબંધ થયા કરતો હોવાથી સારમાદી દષ્ટિને પ્રાપ્ત કરવાની પ્રત્યેક મનુષ્યને અગત્ય છે. સામાન્ય મતિને નિરૂપ જજ્ઞતા પદાર્થોમાં પણ ધણી વાર ઉત્તમ તરવર રહેતું હોય છે, તેથી નિરૂપ જજ્ઞતા પદાર્થોનો સંબંધ થતાં સદ્વિવેકોગ્રંથ કેસરપંખુની પેઠે નાસાનાચ કરવાનું કાં જ શક્ય નથી, પણ ધૈર્યથી તેમાં રહેલા તરવરને શોધવાપરિ જ લક્ષ રચાવતું જોઈએ. રસ્તામાં રજગતાં ચીંચરાને નિરૂપ ગણીને વિજ્ઞાનવિદોએ લશ્ચ દીધાં હોત તો તેઓ તેમાંથી ખાંડ જેવો આહારનો પદાર્થ શી રીતે શોધી શકત ? અથવા વિદોએ હુમ્મો પદાર્થમાંથી તેઓ હુમ્મો શી રીતે આકર્ષી શકત ? વળી તું જાણે જ છે કે આપણે જે રસવિષયોનો અભ્યાસ કરીએ છીએ તેમાં જેમાંથી રસ પ્રાપ્ત કરાય છે, એવો આપણો પદાર્થ કેવો નિરૂપ પ્રકારનો છે ? લોહો તેના ઉપર ચુકે છે, અને તેને પગલે ચમકી નાંખે છે, તથાપિ મહાજનો કહે છે કે તેમાં આપણી પૃથ્વીની અસંખ્ય પૃથ્વીઓ પ્રાપ્ત કરી શકાય એવું મહા મહાવચન રહેતું છે, આમ નિરૂપતામાં પણ ઉરુપતા શોધકને જડી આવવાનો પૂર્વ સંભવ છે, કારણ કે નિરૂપતા અને ઉરુપતા એ સર્વનું અધિજન અપરો આધાર પરમરૂપ છે. તેથી શુદ્ધિમાનનું કલ્પ્ય છિન્ને શોધવાનું નથી, પણ સારમાદી થવાનું છે. આ પ્રકારના વિચારથી પ્રિય દેવિ ! જો કે આજના નાટકમાં એક પદાર્થો પણ દોષા હતા, તોપણ તે સર્વપરિ આંખ

આમ કાન કરી મેં સારપ્રતિ જ મારી દષ્ટિ સ્થાપી હતી, અને તેથી મને તેમાં આનંદનું ભાન થયું હતું.

અમારી વાત આટલે સુધી ચાલી એટલામાં બગી અમારા ઘરઆંગળા આવી પહોંચી, અને તેથી અમે નીચે ઉતર્યાં. ઘરમાં પ્રવેશ કરતાં યોગિનીએ કહ્યું, ભગવન! આપને મેં વ્યર્થ પરિશ્રમ આપ્યો છે, તેની હામા કરજો. આપના વિચાર, બહુ પ્રાંડ અને મનન કરવાયોગ્ય છે, અને તેથી મારા અંતઃકરણનું ધણું સમાધાન થયું છે. આ પછી ત્રણ વિશેષ ગમેલી હોવાથી અમે અધિક વાતચીત એટકાવી નિદ્રાવશ થયાં.

(અપૂર્ણ)

આરોગ્ય સ્થિર રહેવા માટે કેટલા ઉપવાસ કરવા.

પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાનું આરોગ્ય સ્થિર રહે એટલા માટે દરેક મહિનાના અંતમાં અથવા આરંભમાં બે ઉપવાસ કરવા જોઈએ. આ ઉપવાસમાં માન ટાલું જળ જ પીવું, (અરસ નાં એવું નહિ. (અન્ન, ફળ, ફળનો રસ, દુધ, ચાહા કે એવું કશું જ ખાવું કે પીવું નહિ. જળ પાંચ શેરથી સાત શેર સુધી આખા દિવસમાં યજ્ઞ પીવું. છુપ્યા પેટે જળ પીવાથી હાનિ થાય છે, એ વિચાર ખરો નથી. નાને ઘુંટડે એક પવાણુ પ્રત્યેક કલાકે પીવાથી લાભ જ થાય છે. બે બે માસે લાગત ચાર કે પાંચ ઉપવાસ કરવા, એ અધિક લાભ કરનાર છે. પ્રત્યેક વર્ષે જેમનાથી બની શકે તેમણે ત્રિશ અથવા ત્રિશ દિવસના અખંડ ઉપવાસ કરવા આમ કરનારનું આયુષ્ય વિશાળ ત્રિશ વર્ષ વધે છે. વળી તેથી મગજ સ્વચ્છ થાય છે. પ્રત્યેક ધર્મના મહાપુરુષોએ અંતઃકરણની શુદ્ધિને માટે લાંબા ઉપવાસ કર્યા છે. છુદ્દ શાક્યમુનિએ સાળીશ દિવસના ઉપવાસવડે દિવ્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરેલું પ્રસિદ્ધ છે. ઇસુ ખ્રિસ્તે પણ તે જ પ્રમાણે આ ૪૦ દિવસના ઉપવાસ કર્યા છે. મહમદ પેગંબરે પણ એક માસથી અધિક ઉપવાસ કર્યા છે. ક્રિસ્ત વગેરે ભક્તોએ પણ દીર્ઘ કાળના ઉપવાસ કર્યા છે. ઉપવાસથી તન, મન, મતિ સર્વની જ શુદ્ધિ થાય છે, તથા તેઓ બળવાન થાય છે.

લાંબા ઉપવાસ કરનારે તે પૂરા ચર્ચ રહ્યા પછી ખાવાનો આરંભ કરતાં બહુ સાવધાનતા સંભવી જોઈએ. ઉપવાસ તોડવાને દિવસ પેટ ભરીને ખાવાથી બહુ હાનિ થાય છે. આરંભમાં એક લીંછુના રસમાં થોડું પાણી તથા સાકર ભેળવી તે પીવું. પછી એકાદ કલાક જવા દઈ નારંગી, દ્રાક્ષ કે એવું કેઈ ફળ ખાવું. કેળાં સારાં પકેલાં હોય તો તે ખાવાં, પણ જે ફળ ખાવામાં આવે તે સારી પેઠે ચાવવાં જોઈએ. દુધ પીવાની ઇચ્છા હોય તો તે પણ પીવું, પણ તેને ફળના સાથે ન પીવું. બે ત્રણ દિવસ આમ ફળાહાર ઉપર રહેવું. પછી ધીરે ધીરે અન્ન વગેરે ખાવું.

ધણું ઉચ્ચથી પાણીમાં ડુબકી મારનાર ગ્રા. જેકોબ,

ગ્રા. જેકોબ જેકોબ હાલ ૨૬ વર્ષની ઉમરનો છે. સાળ વર્ષ થયાં તે પાણીમાં ધણું ઉચ્ચથી ડુબકી મારે છે. તેને જાતીનઉપર રહેવા કરતાં પાણીમાં રહેવું ધણું ગમે છે. સામાન્યમનુષ્યો જેટલી ઉચ્ચાથી પાણીમાં ડુબકી મારતા કપે, તેટલી ઉચ્ચાથી ગ્રા. જેકોબ તેની

૧૪ વર્ષની ઉંમરે બુસકો મારતો હતો. તે કહે છે કે એ અથવા તેથી પણ વધારે શીટની ઉંચાઈ ઉપરથી, આગગાડીના જેવા વેગથી નીચે ઠંડા પાણીમાં કુદી પડવાથી શરીરમાં વિવિધ જુલ પ્રકારનો આરોગ્યને વધારનારો ઝમઝમાટ થઈ રહે છે. એવો એક દિવસ ખાસી જતો નથી કે જેમાં તેને દિવસમાં એક અથવા બે વાર આટલે ઉંચેથી બુસકા મારવાનાં આમંત્રણ ન આપ્યાં હોય. તેણે સરેથી મોટામાં મોટો બુસકો ૧૪૦ શીટની ઉંચાઈથી મારેલો પ્રસિદ્ધ છે. આ બુસકો તેણે પાંચ શીટ ઠંડા પાણીમાં માર્યો હતો.

ગ્રે. જેકોબ આરોગ્યના નિયમો પાળે છે, તે દારૂ, તમાકુ, ચાદા કે કોશીનો સ્પર્શ સરખો પણ કરતો નથી. નિત્ય પાણીમાં બુસકા મારવાથી તેમની ગરદનના સ્નાયુઓ ખડક જેવડા પામ્યા છે. તેમની સાથળના જેટલી જ તેમની ગરદન છે. તે ઘણે ઉંચેથી પડતું નાંખે છે સારે સમયની પેઠે પડે છે, અર્થાત્ પગ ઉંચા અને માથું નીચે એ રીતે પડે છે. તે કહે છે કે ૫૦ શીટ ઉંચેથી બુસકો મારવો, એના જેવી આનંદ આપનાર બીજી થોડી જ કસરત દરો.

સાડી એકાવન કલાક અખંડ પીયાનો વગાડનાર મી. હીલી.

મી. હીલી આરોગ્યશાસ્ત્રના નિયમોપમાણે શરીરને કેળવનાર એક ઓસ્ટ્રેલીયન માણ છે. તે બંને તેટલી સ્વચ્છ હવાના દીર્ઘ શ્વાસ લે છે, સાદો ખોરાક ખાય છે, અને કસરત કરે છે. મગજ અને શરીર સાથે લાંબો સમય પરિશ્રમ કરવાને અદાક્ત છે, એવો પ્રયક્ષિત મત ખોટો છે, એ દર્શાવવાને તેણે મેથ્યોર્નમાં હળોરો લોડોની વચ્ચે સાડી એકાવન કલાક અખંડ પીયાનો વગાડ્યા હતા. તેણે શુરુવારે રાત્રે આઠ વાગે પીયાનાને વગાડવાનો આરંભ કર્યો હતો, અને રશનિવારની રાત્રે સાડા દશ વાગે તે વગાડવાનું બંધ કર્યું હતું. તે તેમાં એક ઘંટણું પણ અટક્યો ન હતો. આ સાડી એકાવન કલાકમાં તેણે ઠાંધું પણ પીયું ન હતું, તથા પાણી પણ પીયું ન હતું. આ સમયમાં તેણે ત્રણસો ગૂદા ગૂદા રાખે. ૧ ફેરીને વગાડ્યા હતા. બધા યધને હળરકેપર રાત્રે તેણે વગાડ્યા હતા. આરોગ્યના નિયમો જનરલ ફેટલું શારીરિક તથા માનસિક કામ કરી શકે છે, તે આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે.

૧૬ મુઝર, કલાકમાં એક મુઝર, આઠસ, આઠસ, ૨૫ એક્સીયરી.

ડેન એક્સીયરી ચાલવાની કસરતને બારે શોખા છે. ચાલવાની કસરતથી થતા આનંદનો ખાતર જ તે નિત્ય દર્શાવી વિશ માર્ગસુધા ચાલે છે. તેની ઉંમર હાલ ૬૩ વર્ષની છે. જે ઉંમરે આપણે ત્યાંના રહેલો મોટો બાળ ખાટલામાં ખેં ખે કરતો પડતો રહે છે, તે વયે લાકડીના ટેકા વખરે મી. એક્સીયરી રીધા વાંસડાની પેઠે ટટાર ચાલે છે. ઇ. સ. ૧૮૭૪ની સાલમાં છ દિવસમાં ૫૦૦ માર્કલ ચાલવું, એ અસાધ્ય છે, એમ મનાતું હતું. પણ એ તેણે પ્રયત્ન કર્યો હતો, અને તેમાં હારી ગયા હતા. એક્સીયરીએ તેમ ક્યું, અને તેમાં જ્ય મેગ-ગ્રો. ત્યાર પછી પણ ચાલવામાં એકા ત્રણતા અનેક નસોની સાથે એક્સીયરીએ શરત બધા, અને તે સરને તેણે દરાચ્છ પ્રસિદ્ધ પહેલવાન એક્સીયરી પેસન વેરદન, તેમ જ એક્સીયરી જેટલું પણ તેનાથી હાર્યા છે. સિનસિનોટીમાં ગરે વર્ષે તેણે પાંદડાં બાળના જે પ્રયોગ કરી ખતાવ્યો, જે પણ વિદાનેતરી અસંત આવર્ષકારક ગણાતો છે. આ પ્રયોગમાં તેને એક હળર કલાકસુધી, દર કલાકે એક માર્કલ એ રીતે હળર

ઉપરથી જોતાં ધણુને આ પ્રયોગ ધણો જ સરળ બાસે છે, પરંતુ અહીં જોતાં તે તેવો નથી. ઉત્તમ પ્રકારનું શારીરિક તેમ જ માનસિક બળ હોય છે, તથા તે સાથે અસંત સહન-શક્તિ હોય છે, તે જ મુખ્ય આ પ્રયોગ કરી શકે છે.

ઝોલીયરી પાતે જ કહે છે કે જ્યારે આ પ્રયોગ મેં કરી જુઓ ન હતો ત્યારે મને પણ તે ધણો જ સરળ બાસતો હતો. ધણુએ તે પ્રમાણે હજાર માઇલ ચાલવા પ્રયત્ન કર્યો હતો, પણ આજ સુધી કોઈને વિજય મળ્યો ન હતો. આરંભમાં તે દર મિનિટ ચાલી નાંખતો, અને બાકાતી ૫૦ મિનિટમાં ખાલું, પીલું, ઉધણું વગેરે ક્રિયાઓ કરી લેતો. આ પ્રમાણે અખંડ એક હજાર કલાક ચાલીને તેણે કસરત, પથ આહાર વગેરે આરોગ્યના નિયમો શરીરને કેવું સદૃઢ કરે છે, તે જગતને દર્શાવી આપ્યું છે.

ઝોલીયરી ચાલ, કોશી, દારુ, તમાકુ વગેરે ઉત્તેજક અને માદક પદાર્થો કદી પ્રદર્શ કરતો નથી. વળી તે તજેલા પદાર્થો પણ કદી ખાતો નથી, કારણ કે જરૂરતા વિવિધ વ્યાધિઓ તેથી થાય છે, એમ તે માને છે. ધંધાતરીકે આજ સુધી તે ૯૯૦૦૦ માઇલ ચાલ્યો છે. પૂરા એક લાખ માઇલ થયે તે ધંધાથી ઉપરામ થવાનો છે. કસરતને ખાતર જ તે દરરોજ ધણું ચાલે ચાલે છે, અને બાહુતી ગાડીમાં તે કદી બેસતો નથી.

રોગને નિવારવામાં રેતીના ઉપયોગ.

ગયાં આપ્યાં માસના અંકમાં આ વિષયવિષે કેટલુંક લખવામાં આવ્યું હતું. અધિક નજવાની પ્રમાણવાળા પુરુષોને મારે 'ગ્રોસ્ટન પોસ્ટ' નામના પત્રે રેતીના ઉપયોગ કરનાર હેબ્રી કલાક નામના પુરુષનો જ્ઞાતિ જે થોડા સમયઉપર પ્રકટ કર્યો છે, તે અંત લખીએ છીએ.

હેબ્રી કલાકે ગ્રોવિન્સ નામના ગામમાં પાણીના ખાતામાં નાકર છે. વૈદ્યાએ તેને રેતી ખાવાંતી ના કહ્યા છતાં તથા તેથી અત્યંત નુકસાન થશે એવી ટોણા ટોણીને ચેતવણી આપ્યા છતાં, પોતાના વડાની જમીનમાંથી રેતી ખોદી કાઢીને તેનો આહાર તેણે કર્યો છે, અને તેથી તેના શરીરના સ્વચ્છતા રોગ નાશ પામ્યા છે, એટલું જ નહિ પણ તેની ૭૦ વર્ષની ઉંમર થયા છતાં તેને પાણી જીવાની આવી છે. આથી વધો તથા આરોગ્યવિદ્યાના સુરક્ષા હિમાયતીઓ સડક ઘડ ગયા છે.

ગયાં ચાર વર્ષથી મી. કલાકે નિત્યની દશથી સાડાચાર તોલા રેતી ખાય છે. તે કહે છે કે આરોગ્યને આપનારો છેલ્લામાં છેલ્લો રોધી કદાવેલો આ આહારનો પદાર્થ મેં આજ સુધીમાં આશરે સાતસેં શેર ખાધો છે.

આ વિચિત્ર ઓસકે જ્યારે તેણે ખાવા માંડ્યા ત્યારે તેનું શરીર દુર્બળ પડી ગયું હતું, અને તેનું આરોગ્ય સંપાટાબંધ લયડી જવા માંડ્યું હતું.

હાલ તે નિત્ય ખાર માઇલ ચાલી શકે છે, હૃદય માથે ઉભો રહી શકે છે, અને તેના શરીરને કોઈ પણ જાતનું દરદ અથવા દુઃખ નથી.

ઝાક્ટરોએ તેને કહ્યું હતું કે સર્વ વ્યાધિને નિવારનાર આ નવું ઔષધ જો તું ખાધશી તો થોડા દિવસમાં તારે કબરમાં સુવું પડશે. હેબ્રીએ ઝાક્ટરોની આ ચેતવણીને દસી કાઢી અને નિયમિત રીતે પોતાના ઉદરમાં રેતીને નાંખવાનું જારી રાખ્યું.

તે રેતીને એકલી પણ ખાપ છે, અને પાણીસાથે પણ ખાપ છે. પોષ્ટના ખર્ચ પત્રીના કેમતાં તેણે એક રોર રેતી લેતી કોઈની કાઢી અને તેમાંથી ચાર નાના ચમચા બરીને પોતાના મુખમાં નાંખ્યા. પછી યુદ્ધથી બચારે તે રેતી તેના મુખમાં પાણી ગઈ ત્યારે તે તેને ગળી ગયો.

તે કહે છે કે મેં નિત્ય રેતી ખાવા માંડી ત્યારથી મારા શરીરના વજનમાં કેટલાક રોરનો વધારો થયો છે, અને જેમ સૂર્યોદયથી ઝાકળ અગાધ નાપ તેમ મારાં ધણાં દરદો નાણા થયાં છે. વળી તે કહે છે કે હું ૭૦ વર્ષને બદલે ૪૫ વર્ષનો થયો હોઉં એમ મને લાગે છે.

પ્રસિદ્ધ વૈજ્ઞાનિકો તેને કહ્યું હતું કે પહેલે દિવસે રેતી ખાવાથી તમને એવું દરદ થશે કે તમારે તે ઉલટી કરીને કાઢી નાંખવી પડશે; બીજે દિવસે બદરતી આળી ચામડીનો નાશ થશે, અને એક આઠવાણીયું પૂરુ થતાં તો તમારી સ્વાસ્થી દાંડીમાં બેગીને સ્મરણમાં પધારશે. હમણાં પ્રેસિડેન્સ ગામમાં મી. ક્લાર્ક મનુષ્યના ૨૫માં આંતર્રાષ્ટ્રીય પક્ષિ તરફે ઓળખાય છે.

ચાર પાંચ વર્ષથી તે રેતી ખાપ છે. રેતી ખાવા પહેલાં લાંબા વખતથી તે ઉદરના આધિથી પીડાતો હતો. વંદો તેને મટારી રાક્યા ન હતા. પાંચ વર્ષથી તેણે પ્રેક્ટરોની દવા ખાધા કરી હતી, અને હજારો રૂપિયા ખર્ચ કર્યા હતા.

આખરે કાંઈએ તેને રેતી ખાવાને કહ્યું, અને રોજ ચાર પાંચ આંસ ખાવા માંડી તરત જ તેણે શરીર સુધરવા માંડ્યું. ઘોડી મુદતમાં તેને પૂર્ણ આરામ થઈ ગયો, અને તેની નોકરીકેર તે હાજર થયો.

તે કહે છે કે રેતીથી સુધળા જ રોજ મટે છે, એમ હું કહેતો નથી. મને ગાંધ. રોજ મોચિતો થાય તો હું તરત પ્રેક્ટરોની સલાહ લેવાનો; તોપણ ગમે તેમ થાય તોપણ રેતી ખાવાની તો હું ઠાગવાનો નહિ જ.

તે કહે છે કે તાવમાં રેતી બહુ લાભ કરે છે. એક માણસને તાવ આવ્યો હતો. પ્રેક્ટરે તેને ખાટલામાં સૂવડાવ્યો, તેના પગખાસના ધગધગતી સૂત્રી રાખી, માથા ઉપર બ્રેકેટ રેલા બરફની કેથળી મૂકી અને પછી તેને દોઢપાણેર રેતી ખવડાવી. તેનો તાવ છ કલાકમાં ઉતરી ગયો. ચાર પછી હજી સુધી તેને કોઈ દિવસ તાવ આવ્યો નથી. દરેક જાતની રેતી સારી છે, પણ ઓળ રેતી સૌથી ઉત્તમ છે. રેતીની સાથે એક પચાણું પાણી પીવું એ લાભકારક છે. હું રોજ બાર માદધ આલી રાકું છું, અને મને તે જતા પણ જમવાનું નથી. હું દાર કે તમાકુ દવે પીતો નથી. નાનો હતો ત્યારે જેમ હું ગંધે માથે ઉભો રહેતો તેમ આજે ઉભો રહું છું, અને આ બધા લાભ મને રેતીથી થયા છે.*

* ઓળ રેતી ક્યાં મળે છે, એવો પ્રથમ કેટલાક વાયકોલેટરથી અમને કરવામાં આવ્યો હતો, તેમને જમવાવાળું કે The Dr. M. Windsor Laboratory 1 Oxford Terrace, Boston, Mass. એ સ્થળે પત્ર લખવાથી ઓળ રેતી મળશે. પત્રીના સ્ટેટ (સાદા બાર આના) ની અર્ધી પાઉન્ડ અથવા એક ડોઝર (ત્રણ રૂપિયા બાર આના) ની ત્રણ પાઉન્ડ એ લાભ મળે છે.

શ્રીસિદ્ધેશ્વર.

મનુષ્ય પ્રયત્નથી પોતાને જવો ધારે છે, તેવો જ કરી શકે છે.

॥ ૐ શ્રી ॥

જેનું ચિત્ર આપણે મનમાં અંકવંડ આરુઢ રાખી રહીએ
છીએ, તે પરિણામે આપણા વાહ્ય જીવનમાં
આપણને પ્રત્યક્ષ થાય છે.

પૂર્વે પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલા માનસ શાસ્ત્રના સિદ્ધ નિયમનો આ નિયમ બધું છે. તે નિયમ એ હતો કે આપણા મનમાં જેનું ચિત્ર પ્રધાનપણે રચ્યા કર્યું હોય છે, તેના અનુસાર જ આપણા સ્વપ્ના વિચાર ધરાય છે. આ નિયમ એ સૂચવે છે કે આપણા મનમાં રચ્યા કરતાં માનસિક ચિત્રોપમાણે જ આપણું સમગ્ર બાહ્ય જીવન નિર્ભર રચાયા કરે છે. આપણા મનમાં રચ્યા કરતાં ચિત્રોજેવા જ આપણા વિચારો હોય છે, અને જેવા આપણા વિચારો હોય છે, તેવી જ આપણી ભુદ્ધિ, ઉદ્દેશ તથા વર્તન હોય છે; અને આપણે શું સિદ્ધ કરી શકીશું, અથવા કાવિષ્યમાં આપણે કેવા યશસ્વિ અને શું શું પ્રાપ્ત કરી શકીશું, તેનો નિર્ણય આપણા ભુદ્ધિબળ, ઉદ્દેશ અને વર્તનઉપરથી જ કરી શકાય છે.

એવો એક નિયમ છે કે જેવી આપણી આંતર સંપ્રતિ હોય છે, અર્થાત્ જે પ્રકારનું આંતર જીવન આપણે ગાળતા હોઈએ છીએ તે પ્રમાણેની જ વસ્તુઓ આપણા બાહ્ય જીવનમાં આપણા પ્રતિ આકર્ષાઈ આવે છે. આપણે પોતા લોહયુગ્મકોજેવા છીએ, અને જેમ લોહયુગ્મક લોહને પોતાના પ્રતિ આકર્ષે છે, તેમ આપણે જેવા હોઈએ છીએ તેવા જ પદાર્થોને આપણે આપણા પ્રતિ આકર્ષાઈએ છીએ.

આપણા શરીરમાં હું એવું અભિમાન ધરાવતો જ છું, તેને જ આ સ્થળે લોહયુગ્મકની ઉપમા આપી છે. એ હુંમાં આપણા શરીરમાં ક્રિયા કરતાં સ્વપ્નાં સામર્થ્યોના, શક્તિઓના, ક્ષમ્બાઓના, ઉદ્દેશોના, વિચારોના અને આપણી સ્વપ્ના માનસિક સ્થિતિઓના સમાવેશ થાય છે. આજીવનમાં આપણા જીવનમાં જે જે સ્વભાવસત્તાને તથા કર્મસત્તાને પોતા-

નામાં પ્રકટ કરી છે, તેનો આ હુંમાં સમાવેશ થાય છે. આપણામાં જે જે ચૈતન્યમય પ્રતીત થતું હોય તે સર્વને ઓક્ત કરો, અને આપણને આપણું હું હું છે, તે સ્પષ્ટ થશે.

આ આપણું હું અને તેનો વિવિધ ઉપાધિ જે પ્રકારનો આજે આપણામાં જામેલો આપણને પ્રતીત થાય છે, તેવું તે પ્રકારનું સ્વરૂપ રચાવામાં આગ્રસુધી આપણે જે વિચારો સેવ્યા છે, તે જ કારણ છે. આપણાં મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અદ્ભૂત વગેરે આજે પ્રકારનાં છે, તે પ્રકારનું જ આપણા હુંનું સ્વરૂપ આજે આપણને જણાય છે. આપણાં મન, બુદ્ધિ વગેરેને બદલી નાંખીએ, અર્થાત્ આપણા વિચારો દાસ જેવા છે, તેથી જો બિન્ન પ્રકારના આ ક્ષણે આપણે કરી નાંખીએ તો આ ક્ષણે જ આપણા હુંનું સ્વરૂપ પણ બિન્ન પ્રકારનું થવાનું; અર્થાત્ જો આપણે સારા વિચારો કરીએ તો આપણું હું સાદું થવાનું, અને નાશ કરીએ તો નાશ થવાનું.

આપણું બાહ્ય જીવન આપણા હુંનો આગેદુખ નમુનો છે, અર્થાત્ આપણું બાહ્ય જીવન અંતરમાં જેવા આપણે છીએ તેવું જ બરાબર હોય છે; આપણું હું આપણા વિચારોનો આગેદુખ નમુનો હોય છે, અને આપણા વિચારો આપણા મનમાં જે ચિત્રો આરંભ હોય છે, તેમાં આગેદુખ નમુનો હોય છે. આમ હોવાથી આપણા મનમાં જેવું જેવું ચિત્ર પડે છે, તે આપણા બાહ્ય જીવનમાં આપણને પ્રવેશ થાય છે.

આમ છતાં, આવાં ચિત્રો ક્ષણિક ન હોવાં જોઈએ, પણ મનમાં અખંડ આરંભ હોવાં જોઈએ, અથવા તો આપણું આખું હુંપણું બદલાઈને નવેસરથી રચાય તેટલા લાંબા સમય સુધી તે મનમાં આરંભ હોવાં જોઈએ.

ત્યારે કાંઈ અમુક ચિત્ર મનમાં રચાય છે, સારે તે ચિત્રતા જેવો જ વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે. આ વિચાર મનમાંથી બહાર નીકળે છે, અને આખા શરીરમાં આપી જાય છે, અને કંઈક અંશે આપણા હુંપણામાં ફેરફાર કરે છે. પણ આખા હુંપણાને બદલીને તેને કેવળ નવું કરતાં તેને વખત જાય છે. આથી કરીને આપણું આખું હુંપણું તદ્દન બદલાઈ જાય અને આપણે રચેલા ઉચ્ચ ચિત્રપ્રભાણેનું બની જાય ત્યાં સુધી આપણું ધારણું ચિત્ર આપણે મનમાં અખંડ આરંભ રાખી રહેવું જોઈએ, અને આપણું આખું હુંપણું પૂરેપૂરું બદલાઈ ગયું કે નહિ તે આપણે સહેલાઈથી સમજી રાખીએ છીએ, કારણ કે આપણું હુંપણું બદલાય છે કે તરત જ આપણા બાહ્ય બાવદારિક જીવનની પ્રતીક વસ્તુ બદલાઈ જાય છે.

આપણા હુંપણાનો જીવો ઉપાધિ બદલાઈને ત્યારે કેવળ નવો ઉપાધિ થાય છે ત્યારે તે નવાં મનુષ્યોને, નવી શિષ્ટિઓને, નવા પ્રસંગોને, અને નવાં સ્થાનોને આપણા પ્રતિ આકર્ષી લાવે છે. ત્યાં સુધી આપણા બાહ્ય જીવનમાં કશો જ ફેરફાર થતો નથી, અર્થાત્ તે જેવું હોય છે, તેવું ને તેવું જ રહે છે, ત્યાં સુધી આપણે જાણવું જોઈએ કે આપણા હુંપણાને આપણે સંપૂર્ણ અંશે બદલવામાં વિજય મેળવ્યો નથી, અર્થાત્ આપણું હુંપણું પૂરેપૂરું આપણે બદલી શક્યા નથી. તેને નવેસરથી રચવાની ક્રિયા હદાય ચાલતી હોય છે, તથા જીવતાને મારી ઢાલે એવું નવાનું બળ દઈ જાયું હોતું નથી.

ત્યારે હુંપણું એટલે બધું દરજ્જે બદલાઈ જાય છે કે નવાની પ્રધાનતા થાય છે, અને જીવતાની ગોણતા થાય છે ત્યારે નવી વસ્તુઓ આપણા પ્રતિ આકર્ષાવા માંડે છે. આથી

પૂરેપૂરું હુંપણું ન બદલાયું હોય તોપણ મોટે ભાગે બદલાતાં નવી વસ્તુઓને આપણે આપણા પ્રતિ આકર્ષવા માંડીએ છીએ.

આપણાં હુંપણાનો ચોડો ભાગ જ્યારે બદલાઈને નવો થાય છે, ત્યારે તે બદલાયેલો નવો ભાગ તરત જ નવી વસ્તુઓને પોતાના પ્રતિ આકર્ષવા માટે છે, અને આપણાં હુંપણાના જે ભાગને બદલવાનો આપણે પ્રયત્ન નથી કર્યો હોતો તે ભાગ પ્રથમથી પેટે જ જુની વસ્તુઓને પોતાના પ્રતિ આકર્ષવાનું જનરી રાખે છે. પારમાર્થિક નહું જીવન ગાળવાનો આરંભ કરવા છતાં કેટલાક મનુષ્યોના પ્રતિ હુઝો શા માટે આવ્યા કરે છે, તેનું કારણ આથી સ્પષ્ટ થશે.

હુંપણું સંપૂર્ણ બદલાઈ જાય ત્યાં સુધી ઉચ્ચ ચિત્ર મનમાં અખંડ આરંભ રાખી રહેવું જ જોઈએ, એવો નિયમ હોવાથી વિચારોને અથવા યોજનાઓને કેટલાક સમયપછી બદલી નાંખવાથી, તેટલા સમયસુધીનું કાંઈ પીંજું ધૂળ મળી જાય છે. આરંભેલાં ઉત્તમ કાર્યોમાં ધણા માણસો આ કારણથી જ નિષ્ફળ જાય છે. પોતાના જીવનને ઉચ્ચ પ્રકારનું કરવાને ઇચ્છનાર અસંખ્ય મનુષ્યો, પોતાના ઉચ્ચ ઉદ્દેશને દીર્ઘ કાળપર્યંત મનમાં આરંભ રાખી રહેતા નથી; પોતે ધણું હોય છે તેટલા સમયમાં ફળ ન જણાવાથી તે પોતાની યોજનાઓમાં ફેરફાર કરી નાંખે છે અને મનમાં નવા પ્રકારનાં ચિત્રો રચે છે. તે અર્થથી ચણાયેલી ઇમારતને ખોદી નાંખે છે, અને નવેસરથી પાયા ખોદવા માટે છે. પાછો ચોડો સમય જતાં તે નિરસાહ થઈ જાય છે, અને કોઈ ત્રીજી જ યોજના ધરે છે.

આપણા જ્ઞાનના પ્રમાણમાં જે ઉદ્દેશો આપણે બાંધ્યા હોય છે, તે જ્યારે સર્વોપરિ હોય છે, ત્યારે આપણે તેમને ધડી ધડી બદલવા પડતા નથી. કારણ કે જ્યાં સુધી આપણું પ્રાપ્ત હુંપણું બદલી નાંખીને આપણે તેને ઉચ્ચ પ્રકારનું કરતા નથી, ત્યાં સુધી આપણે નિર્ણય કરેલા સર્વોત્તમ ઉદ્દેશોથી વધારે સારા ઉદ્દેશ આપણને જડી શકતા નથી.

મનમાં જે કંઈ ચિત્ર રચવામાં આવે તે પ્રત્યેક ચિત્રને આપણા બાહ્ય જીવનમાં પ્રલક્ષ કરવાને આપણે સમર્થ છીએ, એવો નિર્ણય આપણે કરી બેસવાનો નથી; કારણ કે મનમાં રચાતાં ચિત્રોનો મોટો ભાગ એવા પ્રકારનો હોય છે કે તેને આપણે મનમાં અખંડ આરંભ રાખી શકતા નથી.

જે માનસિક ચિત્રો સ્વભાવથી જ સાંસારિક વિષયોનાં હોય છે, તેઓ મનમાં અખંડ આરંભ રાખી શકતાં નથી. તે જ પ્રમાણે કોઈ ખાસ ધડી કાઢેલી યોજનાનું ચિત્ર પણ અખંડ આરંભ રાખી શકતું નથી.

જે માનસિક ચિત્ર એટલું વિરાળ હોય કે આપણા હુંપણાનું સંપૂર્ણ રૂપાંતર કરી નાંખે તથા જે એટલું ઉચ્ચ હોય કે જ્યાં સુધી આપણા સધળા વર્તમાન ઉદ્દેશો સિદ્ધ થાય ત્યાં સુધી તે આપણામાં ઉત્સાહ પ્રેર્યા કરે તે માનસિક ચિત્ર મનમાં અખંડ આરંભ રાખી શકાય છે.

અખંડ આરંભ રહી શકે એવા કેટલાં ચિત્રને જ્યારે આપણે મનમાં રચીએ છીએ અને પછી તેને મનમાં નિરંતર આરંભ રાખી રહીએ છીએ, ત્યારે આપણા બાહ્ય જીવનમાં આપણે તેને અવસર પ્રદેશ કરીએ છીએ.

જેનું આપણે મનમાં ચિત્ર રચ્યું છે તે ભવિષ્યમાં વ્યવહારમાં આપણને પ્રલક્ષ થવાનું જ, અને તે ભવિષ્યનો સમય બદલે દૂર નથી, એવી પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી આપણે રહેવું જોઈએ.

માનસિક ચિત્ત રચનારે અને તેને મનમાં અદૃશ રાખનારે છગગ મન યતા દેવું ન જોઈએ. વિજય મગતાપર્યંત ધૈર્યથી અને સ્થૈર્યથી તેણે પ્રયત્ન સેવવો જોઈએ.

વિધિપૂર્વક માનસિક ચિત્ત રચનારે બહુ ઝીણી ઝીણી બાબતોઉપર ધ્યાન આપવાની જરૂર નથી, તેમ જ એકલી સાધારણ બાબતોથી પણ સંતોષ ન માનવો જોઈએ. આવશ્યક અંશોનું ચિત્ત અવશ્ય રચવું જોઈએ.

પ્રાપ્ત શરીરકરતાં વધારે પૂર્ણતાવાળું શરીર પ્રાપ્ત કરવાની તમારી ઇચ્છા હોય તો તે પૂર્ણતાવાળા શરીરની તાદશ આદૃતિ મનમાં કંપવાની જરૂર નથી. તેવું પૂર્ણતાવાળું શરીર કેવું દેખાવું હશે તેનો તમને હાલ ખ્યાલ પણ કદાચ નહિ હોય. આથી શરીરના પ્રત્યેક ભાગમાં માત્ર પૂર્ણતાના ચેતુની જ કંપના કરવી; અને, તે પૂર્ણતાના ચેતુની કંપના પૂર્ણતાવાળી શરીરની આદૃતિ સજશે.

હાલ જે વૈભવાદિ તમને પ્રાપ્ત હોય તેના કરતાં વધારે ચઢીચાતા વૈભવોની તમને ઇચ્છા હોય તો ઉત્તમ વૈભવી સ્થાનોની, અથવા વસ્તુઓની અથવા મનુષ્યોની કંપના ન કરો. સર્વોત્તમ વૈભવનો અર્થ શાંતિ, આનંદ, પ્રેમ, સૌંદર્ય, અનુકૂળતા, પ્રમાણિકતા, અને જે સ્વપણું શુભ છે, તેની પુષ્કળ પ્રાપ્તિ તથા તેમાં એકતા એ છે. આથી વૈભવના આ અર્થોનાં મનમાં ચિત્રો રચજો, અને તેમને જ મનમાં એવી શ્રદ્ધાને રોવતા આદૃશ રાખજો કે આ સ્વપણું જે સ્થળમાં અને જે સ્થિતિમાં મને પૂર્ણપણે પ્રાપ્ત થવાનો સંભવ છે, તે સ્થાન અને સ્થિતિ મને અવશ્ય સ્વર મળશે જ, અને જેવું તમે અખંડ ધ્યાન ધરશો તે તમને વ્યવહારમાં પ્રાપ્ત થવાનું જ.

પૂર્ણ આરોગ્ય અને બળનું ચિત્ત જો આપણે મનમાં દીર્ઘકાલ આદૃશ રાખી રહીએ તો મને તેવો વ્યાધિ પરિણામે નારા પામે છે. આ ઉપાધને અનુસરવાથી પાણી મનુષ્યોએ થોડાં અઢવાડીયામાં અને થોડાં દિવસોમાં પણ પોતાના લુના દહીંના વ્યાધિ મટાડ્યા છે, અને રોગનું મનમાં કદી પણ ચિંતન ન કરવાથી અને પૂર્ણ આરોગ્યના જ ચિત્તને સર્વદા જોવા કરવાથી સ્વચ્છ જ મનુષ્યો પોતાના વ્યાધિ નિવારણમાં વિજય મેળવે છે.

આપણને વિજય નહિ મળે, એવો બ્યારે બ્યારે આપણે ભય ધરીએ છીએ ત્યારે ત્યારે આપણે આપણા મનમાં જોડાં ચિત્રોને ઉત્પન્ન કરીએ છીએ. આ જોડાં ચિત્રોના જેવા જ જોડા વિચારો પછી આપણા મનમાં ચાલવા માંડે છે, અને તેમ યતાં પરિણામમાં આપણે રહેલાં જોડાં ચિત્રોજેની જ દુઃખદાયક સ્થિતિ ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે જેનો આપણે ભય ધર્યો હોય છે, તે જ આપણા ઉપર આવી પડે છે.

ભાવનાથી અચોત્ માનસિક ચિત્રોને મનમાં દીર્ઘકાલ આદૃશ રાખવાથી માનસિક અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ આશ્ચર્યકારક રીતે સંધાય છે, તેવું મુખ્ય કારણ એ છે કે વિધિપૂર્વક કરવામાં આવતી ભાવના ઉન્ની જૂમિકામાં આપણી મનોવૃત્તિને આકર્ષીને રચાયે છે.

જો તમે કોઈ માનસિક શક્તિનો વિકાસ કરવાને ઇચ્છતા હો, અથવા કોઈ આધ્યાત્મિક ઉચ્ચ બળને પ્રાપ્ત કરવાની તમારી ઇચ્છા હોય તો તે માનસિક શક્તિ અથવા તે આધ્યાત્મિક ઉચ્ચ બળ પૂર્ણ પ્રકારે તમને પ્રાપ્ત છે, એવું ચિત્ત તમારા મનમાં રચજો, અથવા જે ઉચ્ચ સ્થિતિએ પહોંચવા તમે ઇચ્છતા હો તે ઉચ્ચ સ્થિતિમાં જ તમે રચતા હો, એવી કંપના કરજો.

એકલી આવી ભાવનાથી જ તેમને ઘણો લાભ થયેલો જણાયો; પરંતુ આ ભાવનાની સાથે ઉન્નતિને પ્રકટાવનારાં બીજાં સાધનો પણ જો તમે યોજશો તો પરિણામ અવશ્ય બહુ જ ઉચ્ચ પ્રકારનો આવનારો.

ભાવના જે રીતે કરવી જોઈએ તે રીતે જેમણે કાંઈ દિવસ કરી નથી, તેમને આ વચનો સ્વભસમાન મિથ્યા લાગશે; તેઓને આ વચનો રમણીય દેખાતાં છતાં પ્રમાણિકતાનાં ભાસશે; પરંતુ થોડો સમય તેમને આચારમાં મૂકી જોતાં તેમના સ્વધર્મા સંશય તરત જ નિર્મૂળ થશે.

મહિન મનના અને દુરાચારી મનુષ્યોના જ સહવાસમાં માત્ર રહે; દુરાચરણોનો અને દુષ્ટલોનો જ માત્ર વિચાર કર્યો કરો; આમ ને આમ કેટલાંક વર્ષોસુધી ચલાવ્યા કરો, અને પછી જુઓ કે તમે કેવા થાઓ છો? લાખમાં એકાદ મનુષ્ય જ આવા સહવાસમાં રહીને અને આવા વિચારો સેવીને પૂર્વે જેવો નિર્દોષ હતો તેવો નિર્દોષ રહી શકે. અને લાખમાં નિર્દોષ રહી શકનાર આ એકાદ મનુષ્ય પણ તેવો રહી શકવાનું કારણ માત્ર એ જ છે કે તેણે પોતાના મનઉપર અંકુશ પ્રાપ્ત કર્યો હોય છે. તે દુરાચારીઓના સહવાસમાં રહ્યા છતાં પણ તેમનાં સંગનો રંગ પોતાના મનઉપર લાગવા દેતો નથી. તે અયોગ્ય વિચારોમાં ભગતાં છતાં પણ પોતાના નિશ્કલ્પ સ્વરૂપ પ્રતિ વારંવાર દૃષ્ટિ નાંખ્યા કરે છે. તેના મનમાં દુર્ગુણોનાં ચિત્ર તે અખંડ પડવા દેતો નથી. આ કારણથી જ તે દોષોમાં સપડાતો નથી, અને દુરાચારી થતો નથી. પરંતુ સર્વમાં કંઈ આણું સામર્થ્ય હોયું નથી. સર્વ દુષ્ટ સહવાસથી પોતાના મનમાં પડતાં દુરાચારનાં ચિત્રો ખાળી શકતા નથી; અને તેથી તે ચિત્રોપમાણે તેમના વિચારો થતાં તેઓ અતિ દુરાચારી થઈ જાય છે. આથી ઉત્તમ ચિત્રમાં જ સુખેચ્છકે પોતાની વૃત્તિને નિરંતર જોડેલી રાખવી. પોતાના આત્મસ્વરૂપને સર્વોત્તમ ચિત્ર આ જગતમાં બીજું એક નથી, તેથી વૃત્તિમાં વારંવાર પોતાના આત્મસ્વરૂપની ભાવના કરવી, અથવા ધૈર્યના મનોહર સ્વરૂપમાં વૃત્તિને જોડેલી રાખવી. ક્રોધ પણ હલકાં ચિત્રને વૃત્તિમાં ફેલી કૃપાળુ થવા દેવાં નહિ. પરમાત્માનો અથવા આત્મસ્વરૂપનો જ નિરંતર વિચાર કરવો; આથી કોઈ પણ અયોગ્ય કામ કરવા વૃત્તિ દલી લગચારો નહિ.

ભાવનાપ્રમાણે અથવા માનસિક ચિત્રોપમાણે આપણે સદાચરણી અથવા દુરાચરણી થઈએ છીએ, એ નિયમને ધણી સ્વીકારે છે, પરંતુ ભાવનાથી માનસિક શક્તિઓનો વિકાસ થાય છે, અથવા ઉત્તમ પ્રકારના સદૃશ્યોની સિદ્ધિ થાય છે, અથવા ઉત્તમ પ્રકારના વૈભવાદિ પ્રાપ્ત થાય છે, એ વાતને તેઓ સ્વીકારતા નથી. પરંતુ જો ભાવનાથી મનુષ્યના વર્તનમાં ફેરફાર થાય છે, તો શુદ્ધિ વગેરેમાં કેમ ફેરફાર ન થાય? અને વિધિપૂર્વક ભાવનાથી જો શુદ્ધિ આદિ શક્તિઓ વધારી શકાય છે, તો પછી વ્યવહારમાં શુદ્ધિ આદિ શક્તિઓ વધવાથી ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરી શકાય, એમાં આશ્ચર્ય શું છે?

જે મનુષ્ય પોતાના શુદ્ધિ સામર્થ્યને નિરંતર વધાર્યો કરે છે તે પોતાના ભાવિને જ સુધાર્યો કરે છે, એટલું જ નહિ પણ તે ભાવિને પ્રતિદિન અધિક અને અધિક તેજસ્વી કરે છે. તેથી કરીને જો ભાવના શુદ્ધિ સામર્થ્ય વધારી શકે છે તો પછી વ્યવહારરૂપને પણ તે વધારી શકે જ. એ સદૃશ સ્પષ્ટ થાય છે.

ભાવનાથી અથવા માનસિક ચિત્રોથી શુદ્ધિ સામર્થ્ય વધે છે, એ નિયમનું ખરાપણું

કોઈ પણ મનુષ્ય જીવોપકારક રીતે સિદ્ધ કરી શકે એમ છે. દલકા વિચારો સેવવાથી આજ સુધીમાં કેવાં ફલો કરવા તે સમર્થ થયો છે, અને ઉચ્ચ વિચારો સેવવાથી કેવાં ફલો કરવા તે સમર્થ થયો છે, એ બંનેની તુલના તેણે કરી જોવી, અને તરત જ આ નિયમની સત્યતા તેને સિદ્ધ થશે.

જ્યારે આપણું મન ઉચ્ચતાનાં ચિત્રોથી પૂર્ણ હોય છે ત્યારે આપણે ઉચ્ચતાભરેલા, શુદ્ધ, અને વધારે મૂલ્યવાન વિચારો કરીએ છીએ. અને આવા ઉચ્ચ વિચારો મનની શુદ્ધિ કરી શુદ્ધિનું સામર્થ્ય વધારી વિના રહેતા જ નથી.

ધન્યતાઓ, મનોવૃત્તિઓ, અને ઉદ્દેશોને ઉત્પન્ન કરનાર માનસિક ચિત્રો જ છે, અને મનુષ્યના જીવનમાં આ ત્રણનું જ સામ્રાજ્ય હોય છે. આપણી ધન્યતાઓ, અને મનોવૃત્તિઓનું આપણા ઉપર એટલું બધું ચલણ હોય છે કે જ્યાં સુધી તેઓમાં ફેરફાર નથી કરવામાં આવતો ત્યાં સુધી આપણામાં કશો પણ ફેરફાર થઈ શકતો નથી. આપણે ઉચ્ચ થવું હોય તો આ ત્રણમાં ફેરફાર કરવો જ જોઈએ. પરંતુ બાવનાને અથવા માનસિક ચિત્રોને ફેરવ્યા વિના ધન્યતાઓ અને મનોવૃત્તિઓ બદલાતી જ નથી. આથી માનસિક ચિત્રોને ફેરવવાની અત્યંત અગત્ય છે. કેટલાક મનુષ્યો આ સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર નહિ કરે, પરંતુ તે ન સ્વીકારવામાં તેઓ પોતાના અજ્ઞાનને જ સૂચવે છે.

વિધિપૂર્વક બાવનાને સેવવાથી તમે જામે તે ધન્યતાને તમારા મનમાં નથી ઉત્પન્ન કરી શકશો, અથવા મનમાં ધર કરી રહેલી જામે તે ધન્યતાનો નાશ કરી શકશો. તે જ પ્રમાણે જામે તે ઉદ્દેશને તમે ઉત્પન્ન કરી શકશો, અથવા તેનો નાશ કરી શકશો. આમ કરવાને માટે જે સુધનું કરવાની અગત્ય છે તે એ જ કે જે ઉદ્દેશને અથવા ધન્યતાને તમારા મનમાં તમારે પ્રકટાવવી હોય તેના આશીર્વાદ ચિત્રની મનઉપર છાપ પાડવી અને પરિણામ જણાતાં સુધી તે ચિત્રને મનમાં આરદ રાખવું.

માનસિક ચિત્ર એ એવી વસ્તુ નથી કે વ્યવહારમાં સ્થૂલ પદાર્થોને જેમ આપણે જોઈ શકીએ છીએ તેમ તેને જોઈ શકીએ. તે એક દુષ્કળ અથવા વિચાર અથવા બાવના છે, અને શુદ્ધિ થતી જ તેને જોઈ શકે છે.

માનસિક ચિત્રને મનમાં આરદ રાખવાને માટે તે ચિત્રના સર્વ અવયવોને યતિસમૂહ રાખી રહેવા જોઈએ; એટલે કે તે ચિત્રના સુશુદ્ધિનું, તેના સામર્થ્યનું અને તેથી પ્રકટનાર સંભવેલું યતિમાં બાન કરવું જોઈએ.

મન યજ્ઞ વિશાળ હોવાથી નજરમાં આવે તેટલાં ઉત્તમ ચિત્રોની તેમાં કલ્પના કરી શકાય છે; પરંતુ આરંભમાં થોડાં ચિત્રો કરવાં એ ઉત્તમ છે.

પૂર્ણ આરોગ્યવાળા સુંદર સ્ત્રીનું, ઉત્તમ શક્તિઓવાળા મનનું, વિશુદ્ધ વર્તનવાળા જીવનનું, અને જીવનબના અમેદનું બાન કરવાનાર તત્ત્વજ્ઞાનનું ચિત્ર રચો. અંતરમાં મન, વચન, અને કર્મની એકતાનું ચિત્ર રચો, અને તેની સાથે સર્વોત્તમ સુખવાળા બાહ્ય જીવનની કલ્પના કરો.

પ્રમાણે જ તમારે બાહ્ય જીવન થયેલું તમને અનુભવમાં આવશે. પછી ભવિષ્યમાં તેથી પણ વધારે ઉત્તમ પ્રકારના થવા માટે, નવાં અને અધિક રમણીય, ચિત્રો રચાશે, અને તેમને વૃત્તિમાં આશ્વ સંખ્યાને.

સુબોધક વચનો.

કઠિનતાનો વિચાર કરનારને પ્રત્યેક કાર્ય કઠિન લાગે છે; પરંતુ પ્રત્યેક કાર્ય કરવાને તમે સમર્થ છો, એવું જ્યારે તમે જાન કરો છો, ત્યારે કઠિનતા અગ્રપાદ જાય છે.

સત્ય પ્રેમ પોતાના ઉપર કાંઈ પ્રેમ કરે, એવી ધ્રુષ્ટ દર્શાવતો નથી; તે કાંઈ પણ પ્રકારના બદલાને ધ્રુષ્ટતો જ નથી. તે પ્રેમ કરે છે, કારણ કે પ્રેમ એ તેલું સ્વરૂપ છે, અને તેણે પ્રેમ કરવો જ જોઈએ.

ચિંતા માત્રને મનમાંથી વેગળી કરો. તેમને મરી જવા દો. તમારે તેમની કદી જરૂર પડવાની નથી.

સુખમાંથી રાજ્ય બાલતાં સર્વદા સાવધાનતા સેવો. તમારી પાસે કંઈ કરેલા જેવું હોય ત્યારે જ સુખને ઉઘાડો. મનુષ્યના જીવનને પ્રકાશિત કરનાર વચનોને જ માત્ર વરો. જેને તમે સહ્ય માનતા હો તે જ જોમો. જેને તમે અસહ્ય માનતા હો તેને તેવે જ રૂપે દર્શાવો. જે વિષયનું તમને જ્ઞાન ન હોય તેમાં જ્ઞાન ધરો.

વિંશતિતમવર્ષસમાપ્તિનિમિત્તા શ્રીમહાકાલાભિન્ન-

શ્રીસદ્ગુરુસ્તુતિઃ ।

ગીતિઃ

અગ્રે વમૂચ કિલ યો મધ્યે તેને યેનેદં સર્વમ્ ।
 અન્તં યસ્ય ન કાશ્ચિન્ પ્રતિકૂલપેજં નૃહરિં પ્રમાણમ્ ॥ ૧ ॥
 પૂર્વેભ્યો યઃ પૂર્વઃ પૂર્વઃ કશ્ચન યસ્માન્નૈવ ભવેત્ ।
 દ્રષ્ટા યો દ્રષ્ટૃણાં ગુરુર્ગુરુણાં નૃહરિઃ સ શ્રીમાન્ ॥ ૨ ॥
 માસ્કરશશઘરતારકશતહૃદાજ્વલનાઃ સર્ગારંભે ।
 દ્યોતં યં મિશ્રન્તે સોઽસ્મત્પ્રમુરમિતદ્યોતો નૃહરિઃ ॥ ૩ ॥
 વિદ્યાર્થં વાચસ્પતિરોજોઽર્થં પુરુહૂતો ગુહ્યકરાઈ ।
 દ્રવિણાર્થં સમુપાસ્તે યં સ શ્રીનૃહરિર્નઃ કલ્પતરુઃ ॥ ૪ ॥
 અસતઃ સત્તમસશ્ચ જ્યોતિર્મૃત્યોર્ગમયઘ્નમૃતત્વમ્ ।
 નૃહરિઃ પ્રાણેશો નશ્ચુંચિતતચરણાંબુજયુગલાનામ્ ॥ ૫ ॥
 યત્સ્મિન્નભાપરિવેશિતમક્તજનો દેયામિહ ક્ષત્રુ મનુતે ।
 ત્રિભુવનશાસનમૂર્તિં તં નૃહરિં પ્રેમ્ણાઽય પ્રણમામ્ ॥ ૬ ॥

કલૌ મલીમસમાનસદુરિતચયપ્રકાશનનિષ્ણાતા ।

કાઽપિ નૃહરિદ્ગાઢા નિન્ધેયસનીરા કિલ લસાતિતમામ્ ॥ ૭ ॥

યાંછિતધિતરણ શિક્ષિતભવાટવીમચ્છનધિધિસુપટુમતે ।

કલ્પાવનિરુદ્ધ પરશો નરહરિચરણાસ્માકં ત્વં શરણમ્ ॥ ૮ ॥

સાધિષ્ઠં પ્રાપયતિ ત્વત્તો વિદિતા વિદ્યા લઘ્વગણમ્ ।

નેદિષ્ઠં સ્થાપયતિ ત્વત્તો લઘ્વા યુક્તિઃ પરતત્તમ્ ॥ ૯ ॥

લીલાં લોકાર્તાતાં ચોક્ષ્ય ચદોષાં વિમનસ્કા આસ્મ ।

વિશ્વસ્મિન્નન્યત્ર શ્રીમન્તં તં નૃહરિં પ્રણમામઃ ॥ ૧૦ ॥

અભ્યર્ચના

एकविंशस्यरूपं ते प्रभास्तोमेन मण्डितम् ।

ध्वान्तं स्वान्तस्थमद्वાનાં પ્રભો રૂપો વ્યપોહતુ ॥ ૧૧ ॥

અર્થઃ—જે નિઃસંશય સૃષ્ટિપૂર્વે હતા, મધ્યે જેમનાથી આ સઘળું વિશ્વ વ્યાપ્ત થયું છે, અને જેમનો અંત કોઈ પણ કળી શકે એમ નથી એવા શ્રીનૃદરિને અમે પ્રણામ કરીએ છીએ. (૧)

પૂર્વ (પ્રગપતિએ આદિ) થી પણ જે પૂર્વ છે, જેનાથી પ્રાચીન કોઈ પણ નથી જ, અને જે દ્રશ્યોના પણ દ્રશ્ય છે તે શ્રીમાન નૃદરિ શુભોના પણ શુભ છે. (૨)

સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા, વિદ્યુત અને અગ્નિ સૂર્યના આરંભકારે જેમની પાસેથી પ્રકાશની શિક્ષા માટે છે તે અમિત પ્રકાશવાળા શ્રીનૃદરિ અમારા પ્રભુ છે. (૩)

વિદ્યાને માટે બુદ્ધરૂપિત, સામર્થ્યને માટે હૃદય, અને ધનને માટે શુભરૂપિત કૃષ્ણર જેમની સમ્પદ ઉપાસના કરે છે તે શ્રીનૃદરિ અમારા કૃષ્ણતર છે. (૪)

અંતર વસ્તુથી સત્ વસ્તુને, અધકારથી પ્રકાશને, અને મૃત્યુથી અમરતત્વને પમાડનાર શ્રીનૃદરિ અમે કે જેમણે તેઓના અસંખ્યકમલયુગલનો સ્પર્શ કર્યો છે તેમના પ્રાણેશ છે. (૫)

જેમના શિખરપ્રકારથી વીરગાયત્રી ભક્તગણ ત્રેલોક્યના રાજ્યના વૈભવને ખરે આ લોકમાં લયજવા યોગ્ય માને છે તે શ્રીનૃદરિને પ્રેમવટે અમે પ્રણામ કરીએ છીએ. (૬)

મહિન ચિત્તવાળા મહેબોબા પાપ સમઘનું પ્રકાશન કરવામાં કુશલ, અને નિઃક્રોધસંસ્પૃધ થઈ પૂર્ણ એવી શ્રીનૃદરિદિશિષ્ય અનિર્વચનીય ગંગા દક્ષિણમાં ખરે અત્યંત પ્રકાશી રહી છે. (૭)

હે શ્રીનૃદરિચરણ! તું કે જે હૃદય વસ્તુને અપેક્ષા કરવામાં કુશલ કૃપાદ્રશ્ય છે, અને ભવદાનીને હેલન કરવાના કાર્યમાં અતિ પ્રીતિપૂર્વક કુશલ છે તે અમારુ રાજ્ય છે (૮)

તારાથી જાગૃતી વિદ્યા શાખ્યસમુદાયને શુભતમની પ્રાપ્તિ કરાવે છે, અને તારાથી જંગલ વેલી યુક્તિ પરમ તત્ત્વને અત્યંત સમીપ રથાપે છે. (૯)

જેમની અધૈકિક લીલાઓને અવલોકી અમારું મન વિષ્ણુના અન્ય પદાર્થોથી ઉડી મળે તે શ્રીમાન નૃદરિને અમે પ્રણામ કરીએ છીએ, (૧૦)

પ્રાર્થના.

હે પ્રભો ! પ્રકાશના સમઘથી જુદા આપનું એકવિરા રૂપ આજ જનોના વલ્લભમાં રહેલા અધકારને સંવર દૂર કરો ! (૧૧)

વિજ્ઞાના રૂપની પ્રભાવાલિ (વિષયાનુક્રમીણકા.)

પ્રભા.

વિસ્તાર.

૧. પદ્યસંપ્રદ.

અથ કાલરાગિનિમિત્તક શ્રીરંગકૃત શ્રીમદ્વાકાલસ્તોત્રમ (સંધર્ષી)	...	૧
અનુભવી જ્ઞાનવાન તે અગાની હવે ઓળખવા સમર્થ નથી. (શ્રીઉપેન્દ્ર)	...	૨૪૬
અજ્ઞાનપટ નિવારના શ્રીધૃતે વિગતિ (છાંડ)	...	૨૮૯
આત્મસ્વરૂપનો અનુભવ એ જ મુખ્યાર્થ કર્તવ્ય છે (છાંડ)	...	૩૭૪
આયુષ્યનો મિથ્યા વ્યય કરનાર અવપ્રતિ બોધવ્યનો (છાંડ)...	...	૧૪૪
આત્મોપદેશ (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૨
આવાહન તથા સ્તુતિ (શ્રી ઉપેન્દ્ર)	૧૬૧
ઘટદર્શનકાલે હર્ષિત શક્તિનાં વચનો (શ્રીઉપેન્દ્ર)	...	૨૮૧
ઠંદને નિરંતર નિકટ ગળતાર ભક્તીની નિર્ભયતા (શ્રીઉપેન્દ્ર)	...	૩૨૧
ઘટવિરહ પામેલી શક્તિના ઉદ્દગાર (શ્રીઉપેન્દ્ર)	...	૧૨૧
ઘટવિરહિણી શક્તિનો ઉદ્દગાર (છાંડ)	૧૬૬
ઘટસ્મરણ કરવા સાધકોને નિર્મલણ (છાંડ)	...	૪૫૦
ઘટસ્મરણ કરી ઘટસ્વરૂપ થવા મનને બોધ (છાંડ)	૨૫૩
ઘટ સાક્ષાત્કારને ઇચ્છતા સાધકની વિગતિ (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૪૧
ઘટાશ્રયને પ્રાપ્ત સાધકના ઉદ્દગાર (છાંડ)...	...	૪૮
ઉપરતિના મુખની અનુપમતા (છાંડ)	૨૯૮
અતિ અભ્યર્થના (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૪૪૧
કર્તવ્યને સાધવા પ્રતિ જ માત્ર દષ્ટિ રાખવા અવને ઉપદેશ (છાંડ)	...	૩૨૫
ચિન્મયતાના અનુભવોદ્દગાર (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૪૦૩
અવભાવનાથી દીનતવ ધરતા સાધકને પ્રેમાધ (છાંડ)	૧૩૧
તત્ત્વમાં વિતીન શક્તિના અનુભવોદ્દગાર (છાંડ)	૪૫૫
તત્ત્વજ્ઞાન જ સર્વેકદૃષ્ટ મુખ અર્પનાર છે (છાંડ)	૩૭૦
તપ્ત્યર્થ સાધવાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરનાર શક્તિના ઉદ્દગાર (શ્રીઉપેન્દ્ર)	...	૨૦૧
દુઃખલપાર્થ નિલાનિલ વિવેક ધરવો આવશ્યક છે (છાંડ)	૩
વેષની પ્રતીતિ કરનાર સાધકનો ઉદ્દગાર (છાંડ)	૧૦૧
પ્રભુતિ, ધ્યાન, તથા તેનો પરિણામ (છાંડ)	૪૦૨
પ્રાણનો નિરોધ કરવા સાધકોને નિર્મલણ (છાંડ)	૨૮૫
પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ સાધવા સાધકોને નિર્મલણ (શ્રીઉપેન્દ્ર)	...	૪૦૨
ભક્તિમાં પથાર્ય તન્મયતાવાળા સાધકા દુર્લભ છે (છાંડ)	૫૮
ભક્તિ સાધવા પ્રેમાધ (છાંડ)	૨૦૬
માસ્તિસ્તવન (શ્રી ઉપેન્દ્ર)	૪૨૦
વાર્ષિક્યમાં હરિસ્મરણ થવું અસંકેપ છે (છાંડ)	૨૯૪
વિષયમય અવને ઉપાલભ (છાંડ)	૨૧૦
વિષયલુપ્ત અવને ઉપાલભપૂર્વક દિતોપદેશ (છાંડ)	૪૪૬
વર્ણીતતમ વર્ષસમાપ્તિ નિમિત્તા શ્રીસદ્ગુરુ સ્તુતિ (કાંડ)	...	૨૭૫
(શ્રી) સદ્ગુરુ આશ્રમ મહિમા (છાંડ)	૧૬૯
સન્મતિ અર્થે ઇચ્છને અભ્યર્થના (છાંડ)	૨૪૧
સર્વન અલ્પભાવના (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૪૦૧

સ્વરોપના જ્ઞાનવાળા સાધકની દૃષ્ટિ અન્યથાના (શ્રીઉપેન્દ્ર)	...	૮૧
સ્વરૂપભાવના (છાં)	...	૬૪
સ્વરૂપાનુભવાર્થે દૃષ્ટિપ્રતિ અન્યથાના (છાં)	...	૪૦૩
સ્વરૂપોદ્ધિત રિયતિના અનુભવોદ્ગાર (શ્રીઉપેન્દ્ર)	...	૩૧૧
સ્વસ્વરૂપભાવના (છાં)	...	૨૮૬
હૃદયમાં જ્ઞાનરવિ પ્રકટાવવા દૃષ્ટને અન્યથાના (છાં)	...	૩૬૫
જ્ઞાનવારિના તૃણાનુરને જ્ઞાનવારિનું દાન (છાં)	...	૩૬૦

૨ તત્ત્વવિચાર.

એક શ્રેયસ્સાધક સમજતે કેવા ક્રમથી પોતાનું		
જીવન ઉચ્ચ કર્યું (છાં)	...	૬૬, ૮૦, ૧૯
અંતરમાં રહેલું અમર્યાદ સામર્થ્યવાન કંઈક (છાં)	...	૨૧૭, ૨૫૩, ૨૭૪, ૩૭૪, ૪૧૭, ૪૫૪
કેટલીક સામાન્ય શંકાઓનું નિરાકરણ (છાં)	...	૩૫૩
જેનું ચિત્ત આપણે મનમાં અખંડ આરંભ સખી રહીએ છીએ તે પરિણામે		
આપણા બાલ્ય જીવનમાં આપણને પ્રાપ્ત થાય છે (છાં)	...	૪૭૩
દુઃખના વિચાર અને વાતોથી થતી દાનિ (છાં)	...	૬૮
નિશ્ચયબલની શુદ્ધિ કેવી રીતે કરવી ? (છાં)	...	૨૭૩
પત્રકંપવદાર—એકાગ્રતા (છાં)	...	૨૮૯
પ્રતિષ્ઠાતામાં પરમાર્થ સાધી શકાશે સંભવે છે ? (છાં)	...	૩૬૩
બ્રહ્મજ્ઞાન અથવા બ્રહ્મભીમાંસા (કણીયા)	...	૪, ૧૨૫, ૨૦૨, ૨૪૨, ૨૮૨, ૩૨૨, ૩૬૬, ૪૦૪
મારા આત્માનું તમારા આત્મા સાથે સંભાષણ (છાં)	...	૧૨૨
વર્તમાનકાલનું જીવન એ જ અર્થ જીવન છે (છાં)	...	૧૩૮
વિચાર બદલવાનો વિધિ અને તેના લાભ (છાં)	...	૭, ૫૦, ૮૫, ૧૭૧
વિચારરત્નશાસિ (છાં)	...	૪૨, ૨૬૨
વિચારોનું સ્વરૂપ અનુક્રમ પ્રકારનું રચાવામાં શો નિયમ હોય છે ? (છાં)	...	૩૪
શરીરની અને મનની ક્રિયાવૃદ્ધિ અવરથા (છાં)	...	૨૮, ૪૭
(શ્રી) સદ્યંતર દોષ દોષ શકિ-ગૃહસ્થ કે સંન્યાસી ? (કણીયા)	...	૧૬૧, ૨૦૭, ૨૪૭, ૨૮૬, ૩૨૬, ૩૬૬, ૪૦૭, ૪૪૬
સમભાવનો સદુપયોગ (છાં)	...	૨૪૫
(શ્રી) સિદ્ધિશરના મંદિરનો વંદનાદ (છાં)	...	૩૩, ૭૩, ૧૧૫, ૧૫૩, ૧૯૩, ૨૩૩, ૩૧૩, ૪૩૩
સુયોધક વચનો (છાં)	...	૪૮૦
સૌંદર્યને પ્રાપ્ત કરવાનો અભિપ્રાય નિયમ (છાં)	...	૧૫૪

વિધા.

ઉપવાસોપચાર (છાં)	...	૬૮, ૧૦૨, ૧૪૬
મદો તથા શરિઓની મનુષ્યના જીવનપર થતી અસર (છાં)	...	૧૪, ૬૦, ૬૪, ૧૪૪, ૧૬૬, ૨૧૧, ૨૬૪, ૩૩૦, ૩૭૦, ૪૧૦, ૪૪૦
ભક્તિ ઉપર આધારની અસર (છાં)	...	૨૫
દીર્ઘ યાસ પ્રત્યાસના લાભ (છાં)	...	૪૧૩
મર્યાદા, મીઠું વગેરે પદાર્થોના ઉપયોગથી થતી દાનિ (છાં)	...	૨૪
માનસોપચાર (છાં)	...	૭૬, ૧૧૮, ૧૫૬, ૧૬૬, ૨૩૬, ૧૧૭, ૩૬૬, ૪૧૫

રોગને નિવારવામાં રેતીનો ઉપયોગ (છાં)	...	૩૫૦, ૪૭૧
વિશ્વતિ લેવાની કળા (છાં)	...	૩૮૧
શ્વસનપ્રાકટ (છાં)	...૨૩, ૬૮, ૧૪૮, ૧૭૦, ૨૯૬, ૩૮૭, ૪૧૭, ૪૬૦	
સાહિત્ય.		
યોગિની (છાં)...	...૧૮, ૬૪, ૧૦૭, ૧૮૮, ૩૦૮, ૩૮૭, ૪૨૮, ૪૬૫	
અધ્યે.		
ધનપ્રાપ્તિમાં પ્રવર્તતા નિયમો (છાં)...	...૨૨૦, ૨૬૮, ૩૦૩, ૩૩૭, ૩૭૭, ૪૨૧, ૪૫૬	
કીર્ણ.		
અભ્યાસારતા અનર્થો (છાં)...	...	૩૮૧
અપરાધીઓને શિક્ષા કરવાનો નિયમ શું યોગ્ય છે? (છાં)	...	૩૪૮
આર્યશાસ્ત્રોએ વર્ણોના પાતાળલોક શું સંલ છે? (છાં)	...	૪૩૮
આરોગ્યના નિયમોના ભંગથી શું હાનિ થતી નથી? (છાં)	...	૨૨૮
આરોગ્ય રિધર રહેવા માટે કેટલા ઉપવાસ કરવા (છાં)...	...	૪૬૯
ઉપરસ કેમ ખાવી (છાં)	...	૩૧૨
એક ઉત્તમ પૌષ્ટિક આપધ...	...	૨૭૨
એક નવલકથાકારના જીવનનો અદ્ભુત પસંગ (છાં)	...	૪૩૨
એકદળર કસાકમાં એકદળર માધ્યમ આલનાર એન આલીપરી (છાં)	...	૪૭૦
કેવળ દુધના આધારના લાભ (છાં)	...	૩૮૫
કૃષિકાપારંગત વિશ્વપ્રસિદ્ધ દ્યુયર બુર્ગેન્ડ (છાં)	...	૧૮૦
ખજૂર (છાં)	...	૨૭૨
ખાંડ અને ખાંડનાં પદાર્થો (છાં)	...	૪૨૪
ગેસાક્ષીનના ઉપયોગમાં વાપરવી જોઈતી સાવધાનતા (છાં)...	...	૪૩૧
ધણે ઉચ્ચથી પાણીમાં કુપડા મારનાર પ્રાં જોકામ (છાં)...	...	૪૬૯
આહા અને કોરી, એ દારૂ કરતાં પણ વધારે હાનિ કરે છે (છાં)	...	૩૫૨
આહા અને કોરીના પરિણામ (છાં)	...	૧૦૫
જાપાનના લોકો કેવા છે, તથા તેઓ હાલ શું કરે છે (છાં)	...	૩૮૧
(ત) ઠાકરલાલ પ્રાણલાલ મૌલાતી દેહાંતરગમન (છાં)	...	૪૨૫
કુંગાનો આપધ તરીકે ઉપયોગ (છાં)	...	૭૨
તમાકુ વગેરેનો ઉપયોગ કરનારની કામ કરવાની શક્તિ ન્યૂન થાય છે. (છાં)...	...	૪૨૫
દારૂના દુર્વિસતત્ત્વ ધરી જવું (છાં)	...	૩૪૮
દુધ (છાં)	...	૩૪૭
દુધ કેવી રીતે પ્રદણ કરવું (છાં)	...	૨૨૭
ધાળા વાળ ચવાતું તથા દાંત પડી જવાતું કારણ (છાં)	...	૩૪૬
પશુઓને પણ ઉપવાસ લાભ કરે છે (છાં)	...	૩૧૨
પ્રકૃતિ વિચારસંગ્રહ (છાં)	...	૪૬૪
પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ (છાં)	...	૧૧૨-૧૭૮
પ્રાં લાર્કિનનો પ્રાચીન ઋષિમુનિઓ વિષે અભિપ્રાય (છાં)	...	૨૬
રેસાનાં વ્યાધિ મટવા માટે શું કરવું (છાં)?	...	૧૦૬
મધ એ બહુ ઉત્તમ પૌષ્ટિક ખોરાક છે (છાં)	...	૭૨
(શ્રી) મહાકાલના વીશમાં રૂપનો પ્રાદુર્ભાવ (છાં)	...	૩
મહાન શોષક એડિસન અને તેની તવી શોધ (છાં)	...	૧૩૧
મોખણ, સફરજન, બટાકા, ગરુ.	...	૨૭

મોડું એ વિષે (છાંડ)	...	૨૩૭
મેં મોંસાદાર શામરે હોડી દીધો છે ? (છાંડ)	...	૨૩૮
સંખ્યા વિનાનો આદાર અધિક આરોગ્યપ્રદ છે (છાંડ)	...	૨૨૧
બસનો હોડવા આટે મું કર્યું કે (છાંડ)	૨૦૪
મું બળીયા ટંકાવવા એ સાબકારક છે ? (છાંડ)	...	૨૨
(શ્રી) એવરસાધકઅધિકારીવર્મના મહોત્સવો (છાંડ)	...	૨૩૧-૨૩૬
સર્પદંશનો સરળ અને અમોઘ ઉપાય (છાંડ)	...	૪૩૧
સાડી એકાન્ત કલાક અખડ પીયાનો વગાડનાર મી. હીરી (છાંડ)	...	૪૭૭
સંબંધિતનો મોંઘા પડ્યાં કેવા વિચારો સેવ્યા (છાંડ)	૩૫૬
હિંદુઓનો વનસ્પતિ આદાર, એ તેમની પરંપરાનું કાંઈ નથી (છાંડ)	...	૪૨૨
મધસાકાર.		
આખા ભક્ત અને તેમની કવિતા :	...	૨૪૧
આઈ, "બાપ આણી મુલે" લાંગે પરંપર ધર્મ.	...	૪૧૧
દલીઆમેય સણીનો સમય.	...	૨૨૧
ઉત્તમ-મોઘ.	...	૪૧૧
કથા વિનાદ.	...	૧૫૧
મુરદશન.	...	૪૧૧
ગેરી બારી.	...	૨૫૧
લેનમાર્ગ પ્રારંભપાથી, ભાગ ૧ તથા ૨....	...	૧૫૨
તમાકુ રોતન તથા ચા રોતન.	...	૪૧૧
તિલક કેસ.	...	૪૧૧
(શ્રામંત) ચોક્કસ સપાટશવ મહારાજ પાંચે ચરિત્ર...	...	૪૧૧
ધન્વંતરી.	...	૪૧૧
ધર્મ તથા સનાતન ધર્મ....	...	૪૧૧
નિર્ભય વિદ્યાસ	...	૪૧૧
મહારાજ....	...	૪૧૧
આચીન પુરાણોની બાલમોધક પાતા, સંમદ.	...	૪૧૧
આણીદિવાલ	...	૪૧૧
મોરેરદેટ પરિવર્તન.	...	૪૧૧
(શ્રીમદ) ભાગવતનો એકાદશ સ્કંધ.	...	૧૫૧-૨૧૧
મુલાધાર....	...	૧૫૧
વધ્યભાગ્ય.	...	૨૪૧
વદ્યમખંડન.	...	૪૫૧
વીરસુ	૪૫૧
વેરાન્યસાતક.	...	૪૫૧
સકિન	...	૪૫૧
સાંતિસાતક	...	૪૫૧
સગિવ મગડી એકાંચે પુસ્તક	...	૪૫૧
સતી શ્રીઓનાં શાણો	...	૨૫૧
સ્વદેશી, જદિદ્દાર, સ્વરાજ્ય...	...	૪૫૧
સ્વગેનો ખગ્ગનો (છાંડ)	...	૧૫૧

रूप (पुस्तक) ३२ भाद्रपद कृष्ण १४ संवत् १९९३ दर्शन (अंक ११)

भयादस्याग्निस्तपति भयात्तपति सूर्यः
भयादिन्द्रश्च वायुश्च मृत्युर्धावतिपञ्चमः ॥

प्रतिष्ठापक

श्री श्रेयःसाधक अधिकारी वर्ग

वर्ग

नगीनदास पुत्रपोतभदास संधवी

अ. संधवीश्वरन, बाबावशाही, पोणभांथी प्रसिद्ध कथु.

अहमदाबाद.

વિષયાનુક્રમણિકા

વિષય

પૃષ્ઠ

૧. શ્રી પરેશ્વરીનું આવાહન
(લે. પૂ. ખ. શ્રી સુરેશ્વરાચાર્ય ભગવાન.) ૧૬૧
૨. વાતાવરણની અસર
(લે. વિકુલરાય. ગો. બ્યાસ.) ૧૬૨
૩. શ્રી શ્રેયઃ સર્વસ્વ અથવા શ્રીમન્ નૃસિંહાચાર્ય ચરિત.
(લે. સંઘવી.) ૧૬૫
૪. પ્રસ્તાવિક પ્રકીર્ણ
(સંપ્રાહક. વિ. ગો. બ્યાસ.) ૧૬૬
૫. સંદેશુરુ પરમ જ્ઞાત. છે.
(લે. સત્યેશ્વર.) ૧૭૨
૬. શ્રીઉપેન્દ્ર
(લે. નરહરિપ્રસાદ. ચં. બટ.) ૧૭૨
૭. સંજ્ઞાનો અને સાધકો તરફથી શ્રી મહાકાલ ભગવાનને સ્વાગત.
(લે. વિવિધ સંજ્ઞાનો.) ૧૭૩
૮. શ્રી. મૃત્યુંજય મહાવિદ્યા
(લે. સંઘવી.) ૧૭૪
૯. નવરાત્રિ (લે. કૌશિકરામ. વિ. મહેતા.) ૧૭૮
૧૦. શ્રાવણતત્ત્વવિવેક
(લે. શાસ્ત્રી શ્રી અનુપરામ સદાશિવ) ૧૮૩
૧૧. જ્ય જનની (પદ્ય)
(લે. કૌશિકરામ વિ. મહેતા.) ૧૮૬
૧૨. શ્રીમાલશ્રીનું ઉત્તરાર્ચન
(નિવેદક-એકસાધક) ૧૮૭
૧૩. શ્રદ્ધાંજલિ (પૂજ્યપાદ શ્રી સુરેશ્વરાચાર્ય ભગવાન.) ૧૮૯

શ્રી મહાકાલનો ઉપહાર (લવાજમ) મોકલનાર ઉપાસકો (આહુકો)ને ખાસ વિ

અમે તંત્રીને લાગે સમય જહારગામ તથા હમેશ કામપરત્વે જહાર જરૂં પડે છે, મનીઓર્ડરનાં નાણાં આવવા આવનાર ટપાલખાતાના માણસનો અને અમારો મેળ ખાતો મનીઓર્ડર અથકાય છે. તેથી તંત્રીને સરનામે શ્રી મહાકાલના કોપાધ્યક્ષને મનીઓર્ડર મોકલવા રાખશો.

સરનામું:—

શ્રીવિકુલરાય ગોવર્ધનપ્રસાદ બ્યાસ, પ્રાપ્તિશ્લ-મહાકાલ.

મુ. સાંકડી શેરીમાં-લાલાવસાની પોળ, અમદાવાદ.

લે. નગીનદાસ પુરુષોત્તમદાસ સંઘવી તંત્રી-મહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક ૩૨)

ભાદ્રપદ કૃષ્ણ ૧૪ સંવત્ ૧૯૯૩

દર્શન (અઢ. ૧૧)

શ્રી પરમેશ્વરીનું આવાહન.

(લે. ૦ પૂ. ૫૦ શ્રી ગુરેશ્વરાચાર્ય ભગવાન)

(કરને દેશ્યાણુ આને સર્વનું—એ લખ.)

હૃદયે વિરાજો અમ ધૃશ્વરી, માછ વિશ્વનાં આધાર,
નયને જેવાં હતાં વિરાજતાં, મહાવાસલ્યઆચાર.

હૃદયે ૦

શાન્તિનાં સુરસરિત તમે હતાં રે, દયા-દરિયા સમાન,
મૌન સાથ ગૌરવ ગગવતાં, દેતાં જાણકાને જ્ઞાન.

હૃદયે ૦

સાવક સર્વને સદા અપ્પારે, મિત્ર સંતીતિની તુલ્ય,
અંતરથી દેતાં અંતરે, સદુપદેશો અમૂલ્ય.

હૃદયે ૦

સમર્થ સર્વ રીતે છતાં રે, રહ્યાં અજાણને રૂપ,
આપના પ્રલાભે જગે ક્રયા, અલ્પ વિશ્વતણા શૂપ.

હૃદયે ૦

સુર અસુર મનુજ આદિ સર્વને રે, પાળો પોષો છો આપ,
આપની માયાનું માપ છે નહિ, શ્રુતિ રશ્મિતિ કરે આલાપ.

હૃદયે ૦

સંગી સહિત, છતાં છો રહ્યાં રે, આપ અંતરે અસંગ,
એવાં, માછથી અમોને કરો, જેથી છતિયે જગજગ.

હૃદયે ૦

વાતાવરણની અસર.

લેખક:- વિદ્વતરાય જો. વ્યાસ.

(આષાઢ માસના પૃષ્ઠ પમાના અનુસંધાનમાં)

શુદ્ધ, શાંત, આનંદમય અને માર્ગસ્થકારી વાતાવરણ સ્વભાવતઃ કારણવશાત્ જેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે, તેવીજ રીતે તે મનુષ્યના પ્રયાસથી પણ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે. એક ગૃહમાં દેવસેવાનો ખંડ ભુદો હોય, ધૂપદીપાદિના સહચારથી પૂજન, અર્ચન, જપતપાદિ થતાં હોય તેવા ખંડમાં પ્રવેશ કરતાની સાથેજ મન કોઈ અપૂર્વ શાંતિ અને આનંદનાં નિર્ગમ થાય જે-તેનું ધ્યાનના અનુભવમાં આવેલું છે. કેટલીક વાર એવું પણ બને છે કે કોઈ બધે મકાનમાં નિવાસ કરવા જનારને તે ગૃહના ખીલ બધા ખંડો કરતાં એકાદ ખંડમાં વધારે પ્રસન્નતા અનુભવાય છે. તે સંબંધમાં તપાસ કરતાં જણાયે છે તેમાં કોઈ ભગવત્પ્રેમી પુરુષે કાંઈ ધાર્મિક અનુષ્ઠાન કરેલ હતાં, કિંવા તે ખંડ ઘણા સમયથી માત્ર જપતપાદિ કે ભગવદ્ભજનના પારમાર્થિક કાર્ય સિવાય અન્ય વ્યાવહારિક કાર્ય માટે વપરાતો નહોતો; અથવા તો તેમાં કેટલાક સમયને માટે કોઈ સંત પુરુષનો નિવાસ થયેલો હતો. આવાં કોઈ કારણોવશાત્ તે ખંડનું વાતાવરણ શુદ્ધ અને આનંદમય થઈ ગયેલું હોવાથી તેમાં પ્રવેશનારના મન ઉપર તેની અસર થવા વગર રહેતી નથી.

આનું વાતાવરણ મનુષ્ય પોતાના પ્રયાસથી પણ ઉત્પન્ન કરી શકે છે. રોગના જંતુઓથી ભરેલા ગૃહમાં તે જંતુઓના ફરીભાવ કરવા માટે તેને જેમ ચૂનાથી ઘોળવામાં આવે છે, જંતુનિવારક શીનાઈલિ વિગેરે પદાર્થો છાંટવામાં આવે છે, અગર તો લોખાન, યુગળ, સુખડ અગર અગરખતિ કિંવા ક્ષીમકા વગેરે જંતુનિવારક દ્રવ્યોની ધૂણીનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, તેવીજ રીતે મલિન અને અશુદ્ધ સ્થલ વાતાવરણ દૂર કરવાને માટે સદ્વિચારોનું વાતાવરણ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. આ વિશ્વમાં પરમ તત્વ સર્વત્ર સભર ભરેલું છે. આ પરમતત્વ સત્, ચિત્ અને આનંદરૂપ છે. આ તત્વની અંદર કોઈ પણ પ્રકારનો વિકાર નથી. મનુષ્યોએ ઈર્ષ્યા, અસૂચા, ક્રોધ, મોહ, લોભ, માંસર કલેશ, ચિંતા, રોગ, ભય આદિના વિચારોથી તેને દૂષિત કરેલું છે. મનુષ્ય આવા કોઈ પણ વિકારને વશ થાય છે કે તુરંતજ આવાં પરમાણુઓ તેની તરફ આકર્ષાઈ આવે છે અને તેની આસપાસ એવું પરિવેષ્ટન કરી દે છે કે મનુષ્ય તેમાં ને તેમાંજ અટવાઈ રહે છે. આવાં વાતાવરણ દૂર કરવાને માટે અને કેવળ શાંત, શુદ્ધ, આનંદમય, સુખમય વાતાવરણ ઉપભવવા માટે સદ્વિચારો સેવવા જોઈએ અને વૃત્તિમાં એવી ભાવના કેળવવી જોઈએ કે આ વિશ્વમાં જે આનંદમય, સુખમય, કલ્યાણમય તત્વ ભરેલું છે તેજ તત્વ મારી પાસે આકર્ષાઈ આવે છે અને વિકારી વાતાવરણને પ્રવેશવા દેતું નથી. પોતાના આત્માની ઉન્નતિને માટે તેમજ ઐહિક તથા પારમાર્થિક વાસ્તવ સુખની પ્રાપ્તિ માટે હમેશાં અમુક સમયે અમુક સમયને માટે સંયમપૂર્વક આવી ભાવનાની આવશ્યકતા છે. આ ભાવના મનની એકાગ્રતાથી કરવાની છે તેટલુંજ નહિ પરંતુ તે ભાવનાનો પ્રારંભ કરતાં અગાઉ સંકલ્પ કરવો જોઈએ છે. સંકલ્પ વગરની ભાવના યથેષ્ટ ફલને આપતી નથી. ‘પરંમાત્મ તત્વ આસપાસ સર્વત્ર ભરેલું છે અને તે તત્વનો આવિર્ભાવ થવાને માટે અમુક સમય શ્રી પરમાત્માની પ્રસન્નતા સારૂ હું ભાવના કરીશ’ તેવો સંકલ્પ કરવો જોઈએ. આ જગત્તી અંદર કરેલું કોઈ પણ

કાર્ય કે કર્મ ફલ આપ્યા વગર રહેતું નથી. સંકલ્પ હોય કે ન હોય તોપણ કરેલ કર્મફલ આપેજ છે તેવો વિશ્વ વ્યવસ્થાપકનો નિયમ છે. પછી તે ફલ ઔદ્ધિક હોય કે પારમાર્થિક, આસન ઉપર બેઠેલો માણસ ઉઠીને પાછો બેસે તેટલી પણ તેની ક્રિયા તેના રુધિરની કાંઈક ત્વચ્ચિત ગતિરૂપ ફલને આપે છે. તેજ પ્રમાણે દરેક ક્રિયા કે કર્મ ઉપર કહ્યું તેમ ફલ આપ્યા વગર રહેતાં નથી; પરંતુ જે ક્રિયા સંકલ્પપૂર્વક કરવામાં આવે છે તે ક્રિયાનું ફલ ધણુંજ જલદીથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેટલાજ માટે કાંઈ પણ ધાર્મિક ક્રિયા કરવામાં સૌથી પ્રથમ સંકલ્પ કરવાનો હોય છે. એટલે ભાવના પહેલાં સંકલ્પની જરૂર છે.* આવી ભાવનાથી તમારી આસપાસનું વાતાવરણ ક્રમે ક્રમે શુદ્ધ થઈ શકે, આનંદમય અને સુખકારી થાય છે. આ ઉત્પન્ન થયેલું પરમ શ્રેયસ્કર વાતાવરણ સતત રાખવાને માટે દિન પ્રતિદિન અમુક સમયે તેવા સંકલ્પપૂર્વક ભાવના કરવીજ જોઈએ. એથી તમારી આસપાસ પરમાત્મતત્ત્વનું શુદ્ધ વાતાવરણ જામી જશે અને તેજ વાતાવરણ પછી તમારી રક્ષા કરશે, તમારા વિચારો અને વર્તનો પણ સત્, ચિત્ અને આનંદમયજ થશે. કલેશ્વાદિ કે રાગદ્વેષાદિ વિકારોનાં ત્યાં પ્રવેશજ નહિ થઈ શકે. ગમે તેવો દુષ્ટ કે દુર્જન મનુષ્ય એ વાતાવરણમાં આવશે કે તુરંતજ તેની ધૃત્તિમાં પણ આ શુભ વાતાવરણ પ્રવેશીને તેની અસદ્ વાતાવરણને તમારા સાન્નિધ્ય પૂરતાં ઘણી દેશે. વળી કેલીક વાર એવું જનવા સંભવ પણ છે કે તમારા વાતાવરણથી ઘણા માણસના કલ્યાણના પણ તમે હેતુ થઈ શકો. તમારું પોતાનું પારમાર્થિક હિત તો નિઃશંકજ છે. યાદશી ભાવના: यस્ય સિદ્ધિર્ભવતિ તાદશ્યો એ સૂત્રાનુસાર તમારી સિદ્ધિ તો પરમાત્મ તત્ત્વની પ્રાપ્તિમાંજ છે. વળી આ પ્રકારનું વાતાવરણ આપે ઉત્પન્ન કરેલું હોવાથી તમારી શુદ્ધિમાં તેજ ભાવના સતત જાગ્રત રહેવાની અને તે મરણપર્યંત ટકવાની. ખીલું સૂત્ર એ પણ સ્મરણમાં રાખવાનું કે । મરણે યા મતિ: સા ગતિ: । અર્થાત્ મૃત્યુસમયે પણ આજ ભાવના જાગ્રત રહેવાથી તમારું પર્યાવસાન પણ પરમાત્મતત્ત્વમાંજ થશે તેમાં લેશ માત્ર શંકાને સ્થાન નથી. શ્રી ગીતાજીમાં શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને પણ આ વાત પર બોહોર સિક્કો માર્યો છે કે: યં યં વાપિ સંસ્મર્યાવં ત્યજર્જયન્તે કલેવરમ્ । તં તમેવેતિકોન્તેય સદા તદ્માધમાવિત્ત: ॥ મનુષ્ય જે ભાવનું સ્મરણ કરતો કરતો ફેલ જાડે છે તે મનુષ્ય હમેશાં તેણે તે ભાવનુંજ ચિંતન કરેલું હોવાથી તેજ ભાવને પામે છે. આ પ્રમાણેનું શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માનું પ્રમાણવચન હોવાથી અન્ય પ્રમાણની અપેક્ષા રહેતી નથી.

આવા ભાવનાપ્રયોગો માટે જેમ અન્તઃકરણના સદ્વિચારો અને ભાવનામય, તન્મયતાની અપેક્ષા રહે છે, તેમ જે સ્થળે આ પ્રયોગ કરવાનો હોય તે સ્થળ પણ સદ્વસ્તુઓ અને સત્સામ-

* સંકલ્પ અને ભાવનાના વિષયમાં અશ્રદ્ધા કરનારને તેના પ્રત્યક્ષ અનુભવ લેવો હોય તો તે દેરકને માટે શક્ય છે. રાત્રિએ નિદ્રા લેનારને સવારે ચાર કે પાંચ વાગે જાગ્રત થવાનું હોય અને તે ન જાગે શકતું હોય તો રાત્રે નિદ્રાની તૈયારી કરતાં પોતાના શયનાસન ઉપર બેસી એકચિત્ત થઈ પોતે પોતાના નામથીજ એટલે મનસુખ હોય તો “હે મનસુખા મને પાંચ વાગ્યે જાગાડજે” એમ ધીમે ધીમે ત્રણ વાર બોલીને નિદ્રાધીન થવું. તમે જોશો કે અશ્રાવર પાંચને ટકારે તમારાં ચક્ષુ ખુલી ગયાં હશેજા!!! પહેલે દિવસે ફલીશૂત ન થવાય તો ખીજે અને ત્રીજે દિવસે આ પ્રયોગ કરવાથી ખાત્રી થશે.

ત્રીથી યુક્ત હોય તો તે આપણા પ્રયોગોને વિશેષ યજ્ઞપૂર્વક સિદ્ધિને આપે છે. શ્રી સદ્ગુરુશ્રીની અગર તો આપણે જેને ઇષ્ટ માનતા હોઈએ તેમની જીવી, પ્રતીક કે સાન્નિધ્યમાં, ધૃતદીપના પ્રકાશમાં, સુખેક કિંવા ઉત્તમ અગરજતિના ધૂપમાં અને સુગ્રાસિત પુષ્પોના સુગન્ધમય વાતાવરણમાં આપણી ભાવનાઓ સત્વર મુર્તિમંત થાય છે. આનો અર્થ એવો નથી થતો કે આવા સંધોગો વગર કરેલી ભાવના યથેષ્ટ ફક્ત નથી આપતી. ઉપર પ્રમાણે કરેલી ભાવનાઓનું પ્રમાણ વધી જાય છે ત્યારે આવા આનુષંગિક પદાર્થોની આવશ્યકતા સ્વભાવતઃ જ છૂટી જાય છે.

ઉપર દર્શાવ્યું તેમ ભાવના અમુક સમયે અમુક સમયને માટેજ છે તેમ નથી. વૃત્તિમાં આ ભાવના જગત યથેથી ખાતાં, પીતાં, ઉક્તાં, બેસતાં, ચાલતાં, સૂતાં, કામ કરતાં, વાતો કરતાં એની મેળેજ એ ભાવના ચાલ્યાજ કરશે. પણ અમુક સમય કે અમુક સમયને માટેજનો વિધિ નિર્દેશ આપોઆપ છૂટી જશે.

ખંડુઓ ! આ સંકટપૂર્વકનો ભાવનાપ્રયોગ કરવામાં કંટાળશો નહિ તેમ તેમાં અત્રક્ષા પણ કરશો નહિ. આ વસ્તુ અશક્ય છે તેવું પણ માનશો નહિ. આ જગતમાં કાંઈપણ અશક્ય નથી. નેપોલીયન બોનાપાર્ટની ડીક્ષનેરીમાં Impossible શબ્દ હતોજ નહિ. વળી એક બીજા લેખકે પણ કહ્યું છે કે "The word impossible exists in the Dictionary for a fool" શબ્દકોશમાં અશક્ય શબ્દ મૂર્ખને માટેજ છે.

આ પ્રયોગ તો જન્મ મરણથી તરી જવા માટે છે, તમારા આત્માની ઉત્તમોત્તમ ઉન્નતિ માટે છે, અનેક જન્મોનાં સંચિતોને બસીભૂત કરી દેખે પરમાત્મતત્વનો સાક્ષાત્કાર કરવા માટે છે. આ જગતની એક ઘણક વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાને માટે તમારે કેટલો પ્રયાસ કરવો પડે છે તે વિચારી જોજો; અભ્યાસ કરનાર વિદ્યાર્થીને પરીક્ષાઓમાં પોતાના ધ્યેયને પ્રાપ્ત કરવાને માટે કેવી તનતોડ મહેનત કરવી પડે છે તે લક્ષમાં લેજો, આજીવિકા મેળવવા માટે કેવા ધમપણડા કરવા પડે છે તેવું સ્વરૂપ ખડુ કરી જોજો. કીર્તિલોભી મનુષ્યોને પોતાની કીર્તિને માટે પોતાના દ્રવ્યનો મનથી કે કમનથી ભોગ આપીને કેવી વિટંબણાઓ બોરવી પડે છે તેવું દ્રશ્ય તમારી દષ્ટિ આગળ તારવી જોજો; આ સઘળામાં ચતા પ્રયાસો અને સમયનો વિચાર કરશો તો જણાશે કે જેમાં આ સર્વનો સમાવેશ થઈ જાય અને જેના પ્રાપ્તવ્યથી અન્ય કશાની પણ અપેક્ષા ન રહે તે વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવામાં ગમે તેટલો સમય જાય અને શરીરને ગમે તેટલો શ્રમ પડે તો તે કાંઈ પણ હિસાબમાં નથી. માટે પોતાના ઇષ્ટ ઉપર સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખી, કોઈ પણ શુભ કર્મ કે ક્રિયા શુભ ફલ આપ્યા વિના રહેતાં નથી એ વાત લક્ષમાં લેઈ આ ભાવના કર્યા કરશો તો પ્રાપ્ત્ય પ્રાપ્ત થશેજ અને પરિણામ શુભજ આવશે.

શ્રીશ્રેયઃસર્વસ્વ અથવા શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યચરિતામૃત.

અનુસંધાનઃ—ચાલતા વર્ષના શ્રાવણ માસના ૧૫૯ મા પૃથ્વી.

પણ તમારા વંશની વૃદ્ધિ એ પ્રમાણે બીજી સ્ત્રીથીજ થશે. વળી ભાભી તમે સુત છો, માટે વિચારો કે જે એ પ્રમાણે વંશવૃદ્ધિ થશે તો તેથી તમને પણ આ લોક અને પરલોકનો લાભ થશે કે નહિ? પુત્ર હોય તો તેનાં જનોષ્ઠ અને લગ્ન તથા પુત્રી હોય તો તેનું કન્યાદાન કરવું પડે તેમાં આ સંસારનો લક્ષ્યો પણ તમને મળશે. તમે મોટાં શુદ્ધિમાન છો અને તમારા પતિ ઉપર તમારા પ્રેમની સત્તા ઘણીજ સારી છે, તેમાં વળી આ પ્રમાણે તમે પોતાના સ્વાર્થનો લાભ અને પતિના વંશની વૃદ્ધિયે તેનું પરમહિત ચિન્તવવાની આવી ઉદારવૃત્તિ દર્શાવશો, તો તેથી પતિના અંતરરણમાં તમારે માટે કોઈ અસાધારણ માન અને પ્રેમની લાગણી ઉત્પન્ન થઈને હંમેશને માટે કાયમ રહેશે. તમારાં માન પ્રતિષ્ઠા અને પ્રાધાન્યના કિલ્લા વળ્લના જેવા અલંગ થશે અને લોકમાં તો તમારી એટલી વાહવાહ થશે, કે જે સાત સાત પુત્રની માતાઓ પણ પ્રાપ્ત કરી શકતી નથી. જે સ્ત્રી હોય ત્યાં કલેશકંકાસ થવાનો સંભવ ગણાય છે પણ જે ધરમાં મૂઠ અને અટાની મનુષ્યો હોય છે ત્યાંજ એવો સંભવ હોય છે. જ્યાં મારા ભાઈ જેવો ધર્મનિષ્ઠ પતિ અને તમારા જેવી પતિવ્રતા પત્ની છે, તે ધરમાં કદી પણ કલેશકંકાસનો લેશ પણ પ્રવેશ થાય એવો સંભવ નથી. છતાં એક વાર એમ માનો, કે કોઈ ખામીમાં દુર્ગત મનુષ્યજ મળ્યું, તોપણ મારા ભાઈ કોઈ કાનના કાચા કે શુદ્ધિહીન નથી; “આપ બધા તો જગ બહુ” એ ન્યાયે બતાવું બહુ થાય છે અને જુગાનું જુગું થાય છે. તેથી તમારા જેવી બહી સતીનું તો સર્વ પ્રકારે બહુજ થવાનું તથા મારા ભાઈ સારાસારનો વિચાર કર્યા વિના તથા મારી તેમજ તમારી સલાહ લીધા વિના નહીના દોષા દોષાથ તેમ તો છેજ નહિ એ તો તમે પણ જાણો છો. તમે અમારા કુસાચાર અને વ્યવહારમાં જાણીતાં અને વળનદાર શુદ્ધિથી તરીકે પ્રતિષ્ઠા પામી ચુક્યાં છો, પતિનાં માનિતાં છો, મોભાદાર છો, અને પતિનાં હિતમાં આનંદ માનનાર પતિવ્રતા છો તેથી તમારી આખી કથાતી લગી તમારી ગહતા અને સત્તા લેશ પણ ઝોછી થવાની નથી. તમે પરમેશ્વર ઉપર વિશ્વાસ રાખતાં આવ્યાં છો. તો મારી તમને સલાહ છે કે આ પ્રસંગે પણ તમે પરમેશ્વર ઉપરજ આધાર રાખીને કંકુના કંકો, અને મારા ભાઈને તમે બીજું લગ્ન કરવા રાજીપુશીથી રજા આપો છો કે નહિ તે બરાબર ચારે તરફથી વિચારી મને સાચા મનથી કહો.

આ બધી વાત સાંભળીને ભાભી સ્તબ્ધ થઈ ગયાં, અને શું ઉત્તર આપવું તેના વિચારમાં પડી ગયાં. તેમને વિચારનિમગ્ન થએલાં જોઈને દેવજહેને પાછું પોતાનું બોલવું આગળ ચલાવ્યું, ભાભી! આ બાબતમાં હું તમને શ્રી સૂર્યનારાયણની સાખ્યે આ વચન આપું છું (એમ કહીને દેવજહેને ભાભીનો જમણો હાથ પોતાના ડાયા હાથમાં લીધો અને બોલ્યો) જુઓ ભાભી! વચન માટે રામે રાત્ર તજીને વનવાસ સેવ્યો, હરિશ્ચંદ્રે રાત્ર તજી નીચનું દાસ્ય કર્યું. વચનથી બેટાબેટી અપાય છે લેવાય છે. (વચન આપતાં દેવજહેને બોલ્યો) આ શ્રીસૂર્યનારાયણની સાખ્યે માફ વચન છે કે મેં હમણાં તમારા આગળ જે જે બાબતો કહી છે, તે બાબતમાં મીનમેષ જેટલો પણ ફરક પડશે નહિ. જીવનપર્યંત તમારું મન શિન્ન થાય એવો પ્રસંગ કદી પણ આવશે નહિ. માટે મારા વચનમાં થકા રાખો પરમાત્માની પ્રાપ્તિ જેવી કંઠમાં કંઠે બાબત તે પણ શ્રધ્ધા.

સિદ્ધ થાય છે, અને એ તો અચલ સિદ્ધાન્ત છે કે જે આપણે સર્વની સાથે બ્રહ્માર્પણીયું તો આપણું ભુક્ કરવાને કાંઈ પણ સમર્થ થવાનુંજ નથી. તમારાં જેવાં સમજીને કાંઈ વધારે કહેવું ઘટતુંજ નથી.

હવે પોતાના વિચારોમાંથી નિર્ણય પર આતીને ભાળી બોલ્યાં—“બહેના હું જાણું છું કે તમારા નિશ્ચયો કદી પણ ખોટા હોતા નથી, તમારું અંતઃકરણ પવિત્ર અને તમારા શબ્દો સાચા અને પ્રામાણિક છે. તથા તમારું વર્તન શુદ્ધ અને સંભાવિત છે. પણ કદી કાંઈ કુભાર્યા નાથે પાનું પડ્યું તો પછી સુખને બદલે દુઃખના દરિયામાં કુળવાનો પ્રસંગ આવે.

દેવબહેને શુદ્ધ હૃદયથી કહ્યું:—એ બાળકમાં તો શ્રીહરિતાજ ખુલ્લો ન્યાય છે ‘જે ખાડો ખોદે તેજ પડે’. મેં તમને સૂચવ્યુંજ છે કે—‘ભલાંનો ભગવાન રક્ષક છે. માટે તમે તમારા પોતાના શુદ્ધ અંતઃકરણમાંજ ઉતરીને વિચાર કરો અને પછી મને તમારો નિર્ણય કહો, તમારું અંતઃકરણ જેથી એક તલભાર પણ દુભાય એવું અમારે કાંઈને કરવું નથી.

ભાળી બોલ્યાં:—મને પણ વિચાર કરતાં માત્ર એકજ કારણથી તમારા ભાષને બીજવાર લખ કરાવવું એવો નિશ્ચય થાય છે. આપણો પોતાનો આ લોકનો લગવો અને પરલોકમાં સદ્ગતિ, એ વિષેના વિચારો આપણા પોતાનાજ સ્વાર્થના હોવાથી જો કે મને કાંઈ રીતે અચ્ચતા તો નથીજ, તોપણ તે તરફ મારું મન વિશેષ આકર્ષાતું નથી. પણ આ લોકના ઘણા જીવોના ઉદ્ધારને માટે સમર્થ થાય, એવો પુત્ર આ લગ્નથી ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ તમારા જેવાં પવિત્ર તપસ્વિનીને જણાય છે, તો જનસમાજના હિત માટે હું મારા મનના સઘળા વાંધાને વેગળા મૂકું છું. આપણે તો સદાચાર અને પરમેશ્વરની ભક્તિને સેરીએ, તો આપણો પરલોકમાં ઉદ્ધાર થાય અને આ લોકમાં જે હાહાવા મળે છે તે વિષે તો મને બહુ મોઢ નથી, તેમજ તમારા ભાષને પણ એ સંબંધી પ્રિયકુલ મોહ નથી. પણ આ અજ્ઞાન જગતનો પોતાની છુદ્ધિથી કે જળથી ઉદ્ધાર કરે, એવો મુપુત્ર આપણા વંશમાં થાય, તો આપણા જગદુપકારક પ્રાહ્લયકુલનું ખરેખરું સાર્થક થાય, એ વાત મારે ગળે સોળેસોળ આના ઉતરે છે. વળી તેવો અશ્વર્થવાન મુપુત્ર જાણે તમારા ભાષના બીજા લક્ષથી થયો, એવાં સ્વપ્નાં પણ મને ઘણી વાર આવે છે. તે વાત મેં તમારા ભાષની દ્રીને લગ કરવાની અરુચિ જાણીને તેમની આગળ તેમજ તમારી આગળ કદી પણ કરી નથી. પણ જ્યારે તમારું પવિત્ર મન પણ એમજ કહે છે અને જોશી દ્યારામનો મત પણ જન્મોત્તરીનેતાં એવોજ થાય છે, તો મારી અનિચ્છાએ પણ મને વારંવાર આવતાં સ્વપ્નાં ઉપર પણ હવે કાંઈક શ્રદ્ધા બેસે છે; તમારા ભાષને જો તમે સમજાવો અને તે જો તમારું કહ્યું માની બીજવાર લખ કરે, તો હું જગતના હિતને માટે તેમાં ખુદી છું. હું આ મારા પોતાના અંતરાત્માથી કહું છું. આ પ્રયાસમાં જો પરિણામ આપણા ધારવા જેવો ન થાય, તોપણ આપણો હેતુ જગતના હિતનો હતો એટલો વિચાર આપણા મનમાં આવે તો તે કાંઈ એકાંચ સ્વસંતોષનું કારણ નથી.

દેવબહેન ગંભીરતાથી બોલ્યાં:—ભાઈ ભાળી ! આજ લગી હું તમને મહાસતી પતિપ્રતાપ માનતી હતી, પણ તમારા પતિપ્રતાપનો પ્રભાવ મને આજેજ જણાયો છે. તમને પણ પરમાત્માએ ‘સ્વપ્નદારા પોતાની ઇચ્છાનું સૂચન કર્યું છે, તેથી તમે પણ આપણા કુટુંબની એક પવિત્ર ગુપ્ત વાત જો હુંજ જાણું છું’ તથા જે મેં મારા ભાષને કદી છે, તે જાણવાને અધિકારી છે; તેથી જો સાંભળો.

તમે તેને મનમાંજ રાખજો, કાઢને કહેશે નહિ. આપણે તો આપણા વિશ્વાસ દદ રાખવાનો છે. લોકો તો બ્યારે સૂર્ય ઉગશે ત્યારે જો જાણનાર દરેકે તો જાણશે. શ્રીનિર્ધૂમચૈયાનાર મહેશ્વરસ્વરૂપ પરમપુરુષ આપણા વંશમાં અવતાર લેશે, એવું દિવ્ય સૂચન પ્રથમથી આપણા પૂર્વજોને થતું આવ્યું છે, અને તે વિષે મારા પૂજ્ય પિતાશ્રીએ મને વિગતવાર આખો વૃતાન્ત કહ્યો છે. તે ઉપરથી હું તમને કહું છું કે, એ ચોગ તમારા પતિનેજ જાનવાનો છે, અને જગદુદ્ધારક ઐશ્વર્યના મદાસાગરરૂપ વ્યક્તિનાં અપરમાતા હોવાનું સદ્ભાગ્ય પણ તમને પ્રાપ્ત થશે.

આશ્ચર્યલાવથી તથા ધાર્મિક વૃત્તિના આવેશથી લાભી બોલ્યાં:—દેવજહેન ! તમારી આગળ હું પરમેશ્વર સાખ્યે કહું છું કે, આ જગતમાં ઓગતિને શોકયાજ્ઞા જેવું બીજું કંઈ દુઃખ નથી, સ્ત્રીજાતિને શોકયનું નામ સાંભળતાંજ વેરવૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે, એવો સ્વાભાવિક નિયમ પણ તમારા જાણવામાંજ છે. વળી મારું અંતઃકરણ પણ સામાન્ય સ્ત્રીજાતિના જેવું જ રાગદ્વેષથી ભરેલું છે, મારું મન કાંઈ અસાધારણ ઉચ્ચરિયતિયે પહોંચેલું નથીજ, તોપણ તમે આ વાર્તા કાઢી છે, ત્યારથી મારો જાણે દ્રેષભાવ તો લયજ પામી ગયો હોય એમજ મારું અંતઃકરણ જોતાં મને જણાય છે; તેથી ઉલટું મને શોક્ય ઉપર અને તેનાં સંતાનો ઉપર એક જાતનો પ્રેમભાવ મારા મનમાં રુકુરે છે; મને શોક્ય વિષે અને તેનાં સંતાનો વિષે વિચાર કરતાં આનંદ અને સંતોષનો ભાવ પ્રદે છે. મારો અંતરાત્મા તો આ પ્રમાણે સૂચવે છે, પણ હવસ્વભાવને રાખી જોઈતી સાવધતા અર્થેજ મેં સંશય દર્શાવ્યો હતો. આ લગ્નથી જનક્યાણુ યવાનું છે એમ મને વિશ્વાસ પડે છે, તથા હું તો જાણે કૃતદૃષ્ટ યર્ષ ચૂકી એવું જાન મને થાય છે માટે આ બાબતમાં મારી સોજો અગે સંમતિ છે, એમ હું ખુશીથી કહું છું—તમારા બાઈને બીજું લગ્ન કરવાને હું ખુશીથી કહું છું. તમારા બાઈને બીજું લગ્ન કરવાને હું પણ સમગમવા પ્રવૃત્ત કરીશ, તેમાં તમે મને મદદ કરજો એજ મારી ઇચ્છા છે.

દેવજહેન ધણા પવિત્ર ભાવથી બોલ્યાં:—ઉચ્ચ હૃદયનાં ભાગ્યશાળી લાભી ! તમારો અંતરાત્મા પવિત્ર છે; અને તે સાખ્ય પૂરે છે તે સાચીજ છે. તમારા જેવી સતી પતિવ્રતાનો અંતરાત્મા જો સાખ્ય પૂરે તે સાચીજ હોય છે. એજ સુચોદયની પહેલાંથી થતો અદ્વૈતોદયનો પ્રકાશ છે, અને તમારા જેવાંના પવિત્ર અંતઃકરણમાં ઇચ્છા થતાં પહેલાંજ એ ઇચ્છાનો વિવિધ સિદ્ધિ યદ્યપેલોજ હોય છે. તમારા પતિના લગ્ન ગમેકાઢ રાત્રે યર્ષ ગયાં છે. ચરભણ પણ અત્યારમાં યદ્ય ગયો હશે, અને હવે થોડાક સમય પછી મધ્યાહ્ને શુદ્ધપ્રેરણાનું સુહર્ષ હોવાથી તે વરદન્યા અડી આવશે. પણ લાભી ! હું તમારો એક જાગતમાં હમા મણું છું, કેમકે મેં પહેલેથી તમને પૂછ્યા વિના આવી પ્રવૃત્તિ કરી છે, અને કામ પ્રથમ કરીને પછી તમારી સંમતિ લેવાને તમારો આગળ વાન કરી છે.

લાભી શુદ્ધ અંતઃકરણથી બોલ્યાં:—પવિત્ર જહેન ! એવું બોલશે નહિ, હિત જ કરવાનું હોય ત્યાં ‘પહેલું પૂછવાનું’ હોવું નથી; મને પ્રથમ પૂછ્યા વિના તમે આ કામ કર્યું એ તો મારા વિષે આપનો સંપૂર્ણ વિશ્વાસજ સૂચવે છે. માટે તમે મારું પૂજ્ય છે! અને મારી હમા તમે મારો એ તો અભુગતું જણાય.

દેવજહેન આનંદ પામીને બોલ્યાં:—શુધ્ધિમાન અને સુઘ લાભી ! ત્યારે સાધન અને સામગ્ર્ય તૈયાર મળી આવતાં હોય ત્યારે કાંઈ પણ કારણસર સ્વરૂપ પણ સમય બોલો એ દાર્પસિદ્ધિને

વિલંબાવવા ઝરોઝર છે. વિલંબ એ વિધિને અવકાશ આપનાર છે અને શુભ કામમાં વિધિનો સંભવ વિશેષ રહે છે, તેથી મને તમારા તો વિશ્વાસજન હતો, એટલે ધત્તર કાઢના જાણવામાં ન આવે તે રીતે શુભપણે કાર્ય સિદ્ધ કર્યા પછીજ બહાર પડે એવી યોજનાથી મેં કામ કર્યું છે, નારદીપુરથી કન્યાને, તેનાં માતાપિતાને તથા અમદાવાદથી ગૌરશ્રી ઉમિયાશંકરને હું સાથે લેતી આવી હતી મોટીફલોદ મુકામે ગઈ રાત્રે લગ્ન પણ થઈ ગયાં છે.

પરમહદાર પતિવ્રતા લાભી બોલ્યાં:—બહેન! જેમાં તમારા જેવાં પવિત્ર સાધ્વીનો હસ્ત હોય એવી કાંઈ પણ જાગત સિદ્ધ થયા વિના રહેતી નથી. પણ યોગજ વખતમાં હવે વરકન્યા વગેરે અત્રે આવશે; માટે આપણે તેમને સહિને માટે તથા પાંચ સગાંવહાલાંને જમાડવા માટે જે કાંઈ ગોઠવણ કરવી જોઈએ, તે તમે મને કહો તે પ્રમાણે કરવા માંડું.

દેવબહેન બોલ્યાં:—પતિવ્રતાસિરોમણિ! ધન્ય છે, તમારા ઉત્સાહને! આપણે કાંઈ ઝાઝી ઉપાધિ કરવાની નથી. આપણું નિકટનાં સગાંવહાલાંમાંજ આજ તો નોતરાં દેવાં છે, અને તે બધાં તો તમારા જાણવામાં છે, એટલે કેટલી રસોઈ કરવી, તે પણ તમે જાણો છો; હું ધાઈ છું આશરે સવાસો માણસની રસોઈ પૂરતી થશે. તો તમે પાણી વગેરે ભરાવવાની ગોઠવણ કરો, અને રસોઈને માટે પણ આરંભ કરાવી દો. કંસાર માટે ભરડાવેલા ધઉં તો ગામથી તૈયારજ આવશે તે સિવાય મીલું બધું અહીંયા તૈયાર કરવાનું છે—એટલી વ્યવસ્થા તમે કરો.

પ્રસન્નતાથી લાભી બોલ્યાં:—તે બધું તૈયારજ થયું રમજમ્મે. પણ બહેન! જે કામ ભગ્નભક્તીથી પણ ન અને તે કામ તમે કર્યું છે. તમે થાક્યાંપાક્યાં હશે, માટે હવે તમે કાંઈક રોમ લો.

દેવબહેન નિરભિમાનપણે બોલ્યાં:—સત્પાત્ર લાભી! જે કાંઈ થાય છે તે શ્રી પરમેશ્વર જ છે. મનુષ્યથી કાંઈ થતું નથી; મનુષ્યનાં કાંઈ તે તો નિમિત્ત માત્રજ છે.

શ્રદ્ધાપૂર્વક લાભી બોલ્યાં:—અને જે કાંઈ પરમેશ્વર કરે છે, તે પોતાનાં ભક્તજનોનાં કલ્યાણ માટે; મોટી બહેન! તો હવે તમે જરીક પગ વાળીને જોસો, તમારી મૂચળા પ્રમાણે બધું હું કરાવું છું.

દેવબહેન બોલ્યાં:—પણ હું હજી પ્રાણુબહેનને મળી નથી, તેથી તેમને મળતી આવું અને ઘટે તોતરાં પણ દેતી આવું; તેમજ વરકન્યાને પોંખાવવાની પણ વ્યવસ્થા કરતી આવું.

એ પ્રમાણે કહીને દેવબહેન પ્રાણુબહેનને ઘેર ગયાં.

(અપૂર્ણ)

સંઘવી.

પ્રસ્તાવિક પ્રકીર્ણ

(સંચાલક વિ. ગા. વ્યાસ.)

વિજ્ઞાનની શોધો. આપણા આર્થિક પ્રમાણે આ દૃશ્ય જગત્ સ્વપ્નવત્ માનવામાં આવે છે. ગમદવસ્થામાં જેમ સ્વપ્ન અસત્ય છે તેમ જ્યારે પરમ તત્વનો સાક્ષાત્કાર થાય છે ત્યારે આ દૃશ્ય પ્રપંચ પણ તેજ પ્રમાણે અસત્ય લાગે છે. સ્વપ્ન સત્ય છે તો જગત્ સત્ય છે અને સ્વપ્ન જો અસત્ય છે તો જગત્ તેજ પ્રમાણે અસત્ય છે. અર્થાત્ સ્વપ્ન અને ગમદવસ્થામાં કંઈ પણ ભેદ નથી. પાશ્ચાત્ય વિજ્ઞાનવાદીઓએ નિદ્રા, સ્વપ્ન અને ગમદવસ્થામાં શો શો ફેર છે તે શોધી કાઢવાના પ્રયત્નો આરંભ્યા છે. સિનેમાસૃષ્ટિની શીલ્પમયી પીટર્સનગના બે આજ્ઞા વિજ્ઞાનવાદીઓએ અવાંચીન પદ્ધતિથી ઉત્તમ પ્રકારના નિર્ણયો તારવી કાઢ્યા છે. નિદ્રાસ્વપ્નના આ પ્રશ્ન ઉપર એકાગ્રતાથી વિચાર કરીને તેઓ એવા નિશ્ચય ઉપર આવ્યા કે જુદા જુદા નિદ્રાધીન મનુષ્યો (સ્ત્રીઓ અને પુરુષો)ની શીલ્પો લેઈને તેઓની મુખમુદ્રાઓ ઉપરથી અનુમાન તારવી કાઢવાં એ ઉત્તમોત્તમ રસ્તો છે. એટલે તેઓએ બિન્ન બિન્ન સમયે, બિન્ન બિન્ન સ્થળે, અને બિન્ન બિન્ન સંયોગોમાં લીધેલ શીલ્પો એકત્રિત કરી. તેમને જાણ્યું કે તેમાંથી કાંઈ પણ બે મનુષ્યોની નિદ્રા કે સ્વપ્નમાં મળતાપણું નહોતું. આ વિજ્ઞાનવાદીઓએ એકંદરે ૨૦૦ પ્રયોગો કર્યા અને પ્રતિપાદન કર્યું કે નિદ્રાના ૨૦૦ જાતના પ્રકાર છે. જરૂર મનુષ્યને તેની નિદ્રા લેવાની રીતિ ખાત્ર પ્રકારનીજ હોય છે અને તેમાં જો તેના હાથ અગર પગની સ્થિતિમાં કંઈ ફેરફાર કરવામાં આવે છે તો તે નિદ્રાધીન મનુષ્ય સત્તર તેમજની સ્થિતિમાંજ ફેરવી નાંખે છે.

નિદ્રાધીન થનાર મનુષ્ય તેની ઘડિયલસંવ્યવસ્થાને અનુકૂળ અંગરચિતિ કેવી હોવી જોઈએ તે તેની જીવિ પ્રેરણાથીજ નિર્ણય કરી લે છે. જ્યારે તે પીઞ્ઞસ્ત હોય અગર તેના ઉપર કંઈ સંકેત દિવા કરવામાં આવી હોય ત્યારે આગમ લેવાને માટે જોઈતી અંગરચિતિ તે પોતેજ ધારણ કરી લે છે.

જ્યારે અમેરિકન વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓએ આ શીલ્પોને જોવાની ત્યારે પ્રણી આશ્ચર્યજનક હકીકતો તેમાંથી જાણી આવી. આપણી ગમદવસ્થામાં આપણા મુખ ઉપર જેવા હાવલાવો દોરાય છે તેવા અને તેથી પણ વધારે આપણી નિદ્રિતાવસ્થામાં આપણા વદન ઉપર અંકિત થાય છે. 'ચોંટું વાંટું' 'સુકું થવું', 'જમરાનું' 'સંકોચાવું' કે 'ખેંચાવું', 'મંદમંદ હસવું' કે 'ખડખડાટ હસવું', તેમજ કુસંગી ભરવાં કે શાવું એ તથાળા ચિન્હો અને ભાવો ગમદવસ્થા જેવાજ નિદ્રાધીન અવસ્થામાં જોવામાં આવ્યા. ગુસ્સો અને ખુશમિશનજ, આનંદ, શોક અને જપ્ મનુષ્યની સ્વભાવસ્થામાં ગમદવસ્થા કરતાં પણ એક પછી એક તરિત ગતિથી પસાર થાય છે. સંકેત વર્ષો ઉપર શાસ્ત્રવિદોએ સમ સમયે જે રહસ્ય મીમાંસા જણાવેલી તેને આ સંપૂર્ણ પુષ્ટિ આપે છે. કેટલાક દૃઢ ચરીરસંપતિવાન પુરુષો નિશ્વસપૂર્વક કહે છે કે તેઓને સ્વપ્ન આવતાંજ નથી; અન્ય કહે છે કે તેઓને પુષ્કળ સ્વપ્ન આવે છે અને સ્વપ્નોને તે સવિસ્તર કહી જઈ શકે છે.

હેજ્ઞામાં હેલ્લી શોષ પ્રમાણે, મનુષ્યોને ગાઢ નિદ્રામાં પણ નિષમિત રીતે સ્વપ્નો આવ્યાંજ કરે છે. પરંતુ જ્યારે તેઓ ગમદવસ્થામાં આવે છે ત્યારે હરેશો તેમનાં સ્વપ્નો સ્મરણમાં રહેતાં નથી. કેટલીકવાર એમ પણ બને છે કે તે સ્વપ્ન આપણે યાદ રાખવા માગતા નથી દિવાલો

સંબંધી કાંઈ પણ ક્ષેત્ર માંગતા નથી. આપણી અપૂર્ણ શુદ્ધિવાળી ગત્યવસ્થામાં જેટલે દરજ્જે નિર્ધારિત છે તેટલેજ દરજ્જે આપણી સ્વખાવસ્થામાં જન તથાંત્રા જે આપણા સ્વપોમાં નિરામ સ્થાનો નથી, પરંતુ અમને સ્વપ્ન આવતાંજ નથી અગર આત્મા નથી એવું આપણે કદીએ કદીએ ત્યારે વારતવ રીતે આપણે મત્સ ક્યત કરતા નથી, કેમકે મિન્ન મિન્ન મનુષ્યોને મિન્ન મિન્ન પ્રકારનાં સ્વપ્નો આવે છે તેથી તેઓ પરતુતઃ એક શ્રીમતી મિન્ન પ્રતિભા છે તેવા કાંઈ અર્થ નથી. તેઓને જે સ્વપ્ન આત્મા દેવા તેના સ્મરણ સંબંધમાં તેમજ એ સ્વપ્નોને તેમના સંબંધમાં શો મર્મ છે તે પુરતીજ તેની વિદિષ્ટતા છે, જ્યાં એ વર્તો પણ તેટલીજ મત્સ છે કે તંદ્રાવસ્થામાં આવેલ સ્વપ્ન જેની સંદેશાદી સ્મરણમાં શાખી રાખીએ છીએ તેની સંદેશાદી ગાદિદામાં આવેલ સ્વપ્ન સ્મરણમાં શાખી રાખતા નથી.

નિદ્રાધીન અવસ્થામાં આપણી વસ્તવ્યતામાં જે સંચયતા જળાય છે તેથી એમ પૂરવાર થાય છે કે આપણી સ્વખાવસ્થાનું રચન પણ સત્યજ છે. કેટલીકવાર એમ બને છે કે આપણે નિદ્રામાંથી જાગીએ છીએ ત્યારે નિદ્રાને લીધે આપણને જે આગમ અને શાંતિ મળતી જોઈએ તે ન હોતાં આપણે શ્રમિત જળાપ્રએ છીએ, આનો અર્થ એ નથી કે આપણને ખરેખર નિદ્રા નહોતી આવી પરંતુ વારતવ રીતે ખગજ અને શ્રમિત કરી નાંખે તેવી સ્વપ્ન સૃષ્ટિમાં આપણે પડ્યા હતા.

અમેરિકન વિજ્ઞાનવાદીઓ પોતાના સંશોધનમાંથી આ અવધર્મજનક કૃતિતાર્થ તારવીને કહે આ શીશ્નોદ્વારા પોતાના પ્રયોગો આગળ ધપાવીને મિન્ન જાનિ પ્રકારનાં સ્વપ્નો શોધી કાઢી તેનાં નામ નિર્દેશ કરી નિદ્રા સંબંધી માનસચાત્ર અને છત્રવત્તાત્ર પ્રતિપાદન કરવા માગે છે. કારણકે જોઈએ એવું મંતવ્ય છે કે જે નૂતન કારણ અનુવામાં આવે તો ખરાબ સ્વપ્ને અસાધ્યતા અથવા તો નિદ્રા લેવાની દોષપુત્ર પદ્ધતિને સુધારવાના સફળ માર્ગો મળે છે.

સલાહ કહો કે ઉપાય કહો, અતાવેલ છે અને તે પ્રમાણે વર્તનાર સુખપૂર્વક શાંતિથી નિદ્રા લેઇ શકે છે. કોઈ પ્રસંગે આવેલ સુસ્વપ્નોનાં મર્મોં પણ સમજી શકે છે, તેમ છતાં પરપ્રત્યયતેય ભુલિથી નવીનતા તરફ દોરાનારા મનુષ્યો પોતાના હાથનો સાચો અનુભવ હોરા ગુમાવી માત્ર નિર્માલ્ય કાચીજી મોહને પામે છે—એજ દીવગિરીની વાત છે!!!

ખહેરાઓ અને આંધળાઓ માટે નવીન ઉપચારો.

અંધત્વ અને અધિરત્વ એ મનુષ્ય ઉપર મહાનમાં મહાન આક્રાંતો છે. ખહેરા માણસ એમ સમજે છે કે તેની અને બહારની દુનિયાની વચ્ચે એની મોટી દિવાલો ઉભી કરી દેવામાં આવી છે કે તે કાંઈ પણ શ્રવણુજ ન કરી શકે. આંધળા માણસની સ્થિતિ તો તેથી પણ વિશેષ ખરાબ છે. વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી આવા માણસો માટે નવી નવી શોધોમાં મગ્યાજ રહે છે અને તેના પરિણામે હાથ બે નવી શોધો બહાર આવી છે.

આ નવીન મદદ વિદ્યુત્સાક્ષિતદારાની છે, જે શ્રવણુન્દ્રિયની શિરાઓ વ્યવસ્થિત હોય અને માત્ર શ્રવણુનલિંગમાંના કોઈક અંતરાયથી તેના સાંભળવામાં વંધી પડતો હોય તો તે મનુષ્ય રેડી-યોની મદદથી સાંભળી શકે છે, લાઉડ સ્પીકરથી કે મસ્તકફોનથી નહિ પરન્તુ તેને માટે સામાન્ય ટેલીફોન જેવું પણ તેથી કાંઈક ન્હાનું એક વિચિત્ર પ્રદારનું યંત્ર જનાવવામાં આવ્યું છે. આ યંત્ર ખહેરા માણસના કાન પર મુકવાનું હોતુ નથી પરન્તુ તેના મોંમાં દંતોની વચ્ચે રખાવવામાં આવે છે. શબ્દ સ્વરના આદોલનો તે દ્વારા ખહેરા માણસના મસ્તિક્કના અસ્થિઓમાં પ્રવેશ કરે છે. કેમકે અસ્થિ ઉત્તમ સ્વરવાહક છે. તેથી વિદ્યુત્તદારા આ અસ્થિઓમાં યઇને ખહેરા માણસ શબ્દો શ્રવણુ કરી શકે છે.

ખહેરા મુંગાને શિક્ષણ. હમણાં થોડા સમય ઉપર “ટેલીટેક્ટર” નામનું નવું યંત્ર જનાવવામાં આવ્યું છે. આ યંત્રથી ખહેરા મનુષ્યો સાંભળી શકે છે તેટલુંજ નહિ પરન્તુ ખહેરામુંગા પણ સાંભળી શકે છે. આ યંત્રની મદદથી સ્વરનાં આદોલનો સ્પર્શેન્દ્રિયદ્વારા પહોંચાડી શકાય છે. શ્રણુ દેશોમાં ખહેરામુંગાં છોકરાંઓને આ યંત્રથી શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. શિક્ષક આ સૂક્ષ્મસ્વરવાહક યંત્રમાં એક શબ્દ બોલે છે અને એક સામા પાટિયા ઉપર તેજ શબ્દ લખેલો હોય છે તે સાથે સાથે જનાવે છે. મુંગો છોકરો એક વિષુદ્ધકર્ષક આદોલન યંત્ર દ્વારામાં પકડે છે અને તેની તીક્ષ્ણ સૂઝાહક ચેતનાચક્ષિતાના લીધે સૂક્ષ્મ સ્વરને ગાઢો સ્વર જનાવનાર યંત્રદ્વારા આદોલનો અનુભવી શકે છે. જે આદોલનની છાપ તેના મન ઉપર પડે છે તેવું પાટિયા ઉપરના શબ્દની સાથે તે અનુસંવાન કરે છે. કેટલીક નાલોમ આવ્યા પછી એ યંત્રદ્વારા બોલેલ દરેક શબ્દ માત્ર સ્પર્શેન્દ્રિયથીજ સાંભળી શકે છે. શ્રવણુ કરી શકનાર અને શ્રવણુ કરવાની અશક્તિવાળા વચ્ચે તો વ્યવહાર સૂક્ષ્મસ્વરવાહક યંત્રથી કરી શકાય, પરન્તુ ખહેરામુંગા સાથેના વ્યવહાર તો “ટેલીટેક્ટર” દ્વારા મનુષ્યની દરેક વાણી સાંભળવાને જલ્દી સ્પર્શેન્દ્રિયથી મલણુ કરી શકાય છે.

અંધ માણસોને માટે કિરણો—સામાન્ય મુક્તિ કરેલા અસૂરો સ્પર્શેન્દ્રિયથી વળણી શકાય તેના આવે મળતી પદ્ધતિ બિચારા અંધ માણસોને માટે દાખલ કરવામાં આવી છે. એક ખાસ કિરણુ મુક્તિ કરેલ ભાગમાં પસાર કરવામાં આવે છે. આ કિરણુને ફોટો-બિન્દુની સાથે સંયોજીને બ્રેલ

સંબંધી કાંઈ પણ કહેવા માગતા નથી. આપણી સંપૂર્ણ શુદ્ધિવાળી ગમદવસ્થામાં જોડાયે જરૂર નથી એ તેટલેજ દરજ્જે આપણી સ્વપ્નાવસ્થામાં પણ તથ્યાંસ કે આપણા સ્વપ્નોમાં વિરામ સ્થાનો નથી, પરંતુ અમને સ્વપ્ન આવતાંજ નથી આપ આખાં નથી એવું આપણે કહીએ છીએ ત્યારે વાસ્તવ રીતે આપણે મત્ત થઈ જતા નથી, કેમકે બિન્ન બિન્ન મનુષ્યોને બિન્ન બિન્ન પ્રકારનાં સ્વપ્નો આવે છે તેથી તેઓ વસ્તુતઃ એક બીજાથી બિન્ન પ્રકૃતિના છે તેથી કાંઈ અર્થ નથી. તેઓને જે સ્વપ્ન આવ્યાં હોય તેના સ્મરણ સંબંધમાં તેમજ એ સ્વપ્નોને તેમના સંબંધમાં શો મર્મ છે તે પુરતીજ તેની વિશિષ્ટતા છે. વળી એ વાર્તા પણ તેટલીજ સત્ય છે કે તદ્વાવસ્થામાં આવેલ સ્વપ્ન જેની સહેલાઈથી સ્મરણમાં રાખી શકીએ છીએ તેની સહેલાઈથી ગાદનિદ્રામાં આવેલ સ્વપ્ન સ્મરણમાં રાખી શકતા નથી.

નિદ્રાધીન અવસ્થામાં આપણી વદનચર્યામાં જે ચંચળતા જણાય છે તેથી એમ પૂરવાર થાય છે કે આપણી સ્વપ્નાવસ્થાનું જીવન પણ સત્યજ છે. કેટલીકવાર એમ બને છે કે આપણે નિદ્રામાંથી જાગીએ છીએ ત્યારે નિદ્રાને લીધે આપણને જે આરામ અને શાંતિ મળતી જોઈએ તે ન હોવાં આપણે શ્રમિત જતાઈએ છીએ, આનો અર્થ એ નથી કે આપણને ખરાબર નિદ્રા નહોતી આવી પરંતુ વાસ્તવ રીતે ખરાબ અને શ્રમિત કરી નાંખે તેવી સ્વપ્ન સૃષ્ટિમાં આપણે પડ્યા હતા.

અમેરિકન વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ પોતાના સંશોધનમાંથી આ આશ્ચર્યજનક ફિઝિકલ તારતીયે હવે આ શ્રીઓદ્વારા પોતાના પ્રયોગો આગળ ધપાવીને બિન્ન બિન્ન પ્રકારનાં સ્વપ્નો શોધી કાઢી તેનાં નામ નિર્દેશ કરી નિદ્રા સંબંધી માનસશાસ્ત્ર અને જીવનશાસ્ત્ર પ્રતિપાદન કરવા માગે છે. કારણકે તેઓનું એવું મંતવ્ય છે કે જે મૂળભૂત કારણો જાનવામાં આવે તો ખરાબ સ્વપ્નો અટકાવવાના અથવા તો નિદ્રા લેવાની દોષયુક્ત પદ્ધતિને સુધારવાના સફળ માર્ગો મળણ કરી શકાય.

આવંત સ્વપ્નનું સ્થિતર જર્ણન જે સ્મરણમાં રહી શકવાનું શક્ય બને તો ટુંક ભવિષ્યમાંજ દરેક સ્વપ્નની સંપૂર્ણ વિસ્તાર દાખ કરવાનું પણ સંભવિત થશે. તેમ થશે વૈદકશાસ્ત્રને ધોળાજ સાલ થશે. કારણ કે માત્ર આપણી નિદ્રાધીન અવસ્થા કે સ્વપ્નાવસ્થાને ફક્ત નદિ પરંતુ આપણી જાગૃતવસ્થાને પણ તે ધણું સાદાપદારક થઈ પડશે. અમેરિકન વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓનું એવું કહેવું છે કે જાગૃતવસ્થા એ કાંઈ જુદા અવસ્થા નથી પરંતુ આપણી સ્વપ્નાવસ્થાનું એ માત્ર અનુસંધાનજ છે.

યુરોપ અને અમેરિકન વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓના આ પ્રયાસો અને લેખો ઉપર ખરાબ મનન કરવાથી જણાશે કે આપણા આયોગો જે સ્થિતિ હમણે ત્યાં ઉપર નિર્ણીત કરી મુક્યા છે તેજ સિદ્ધિના ઉપર તેઓ ધીમે ધીમે આવતા મન છે. આપણાં સાત્રો દિનદિન વધારીને કહે છે કે આ જીવન અને આ જગત માત્ર સ્વપ્ન જોઈ છે, સ્વપ્નસૃષ્ટિ અને આ જગતસૃષ્ટિમાં કાંઈ પત્તુ મિલન નથી. હાલની કેમસ્ટ્રીમાં અને ખાજાત જરૂરોથી રંગોપેચા મનુષ્યો તૈયાર કરી રાખેલા શુદ્ધ જાનું પાન, તેમાં રાંકણીય વસ્તી, કરી શકતા નથી, પરંતુ કેવળ અશુદ્ધ જગતે પ્રયોગોદ્વારા શુદ્ધ થયેલું માનવને તેના અદરપૂર્વક સ્તીકાર કરે છે. આપણા સાત્રકારોએ દુસ્વપ્નોના અભાવ પૂર્વક ગાદનિદ્રા લેવા માટે તૈયાર કરતા અવાડે પોતાના ગમનાલગનાં ખેડાં ખેડાં જટ મંત્રની અમુક માળા ફેરવવાની તથા અમુક અમુક નામોનું સ્મરણ કરી જતાની આગા કરેલા કે ઉપદેશ કરેલા.

સજ્જનો અને સાધકો તરફથી શ્રી મહાકાલ મગવાનને સ્વાગત

તંત્રી,

જાત ફરીથી મહાકાલ અસલ સ્વરૂપમાં પ્રગટ થયું બાણી અત્યંત આનંદ થયો. આ સંજેક કાળ ઉપેન્દ્ર આપના ઉપર લખી મોકલ્યું છે તો તેને આપ જરૂર સ્થાત આપશે.

હું વિરમગામવાળા છોટાલાલ સુરજરામ દવેનો બાણો થઉં છું. કાચો રચવાં, લેખો લખ બહાર આવવું એ મારા જીવનનો સિદ્ધાંત છે એમ હું માનું છું. મારે કંઈ મોટા લેખક થઈ જીવનને લઈ દેવાનો લેશ પણ વિચાર નથી. હું જો છું તે છું.

ખીજું આપણા મહાકાલ માટે હું બનતી મહેનત ઉઠાવીશ અને મહાકાલને ફરીથી અસ્ત સ્વાગમાં લાવી જનતા અગાડી મૂકવું એમાંજ આપણો સમાવેશ થાય છે. ખીજું મારાથી બનત મહેનત તો હું જરૂર કરીશ. આપ પણ કંઈ કામ પડે તો ફરમાવશો તો જરૂર આ સેવક આપ સેવામાં જીવ રહેશે. એજ અહીંથી હું વિરમું છું.

નરહરિપ્રસાદ અંદશંકર બક્ષે (ઉમરેડવાળા)

ઉપરના પત્રનો ઉત્તર,

પ્રિય ચિરાયુઃ ભાણાભાઈ!

સંસ્કારી મામાના આપ જેવા સત્પાત્ર ભાણેજને શ્રી મહાકાળના પુનઃપ્રાકટયથી આનંદ થાય એ સ્વાભાવિક છે. સાત્ત્વિક ગદ્ય પદ્ય રૂપ લેખો લખવા વાંચવાથી જીવનનો લક્ષ્ય સિદ્ધાંત પ્રાપ્ત થાય છે, અને તેને આચારણ્યમાં મૂકવાથી જીવન સફળ થાય છે, એ આપનો માર્ગ સ્તુત છે. પોતાના વ્યક્તિત્વમાં દૃઢ રહેવાનો આપનો નિશ્ચય સારો છે. અસલ સ્વરૂપે રહેવું એ સન્નિશ્ચય સન્નજનોને શોભાપ્રદ છે. આપના મારા પ્રત્યેના પ્રેમભાવને માટે હું આભારી છું. ગદ્યપદ્ય શ્રી મહાકાળ માટે મોકલતા રહેશો.

લિ. તંત્રી:—મહાકાળ

મુ'બમ તા. ૭-૬-૩૭

પરમ ભક્તિભાજન શ્રીયુત સંઘવી,

આશા છે કે આપ કુશળ હશે, 'મહાકાળ' નિયમિત મળે છે. આપની આ પ્રવૃત્તિને માટે આપને ધન્યવાદ. આપ કદાચ નામથી નહિ જાણ્યો. પરંતુ હું 'ગુજરાતી'માં મેનેજર હતો અને અમદાવાદનો વતની છું. ત્યાં સુધી મને સ્મરણ છે, ત્યાં સુધી સ્વ. ભણુભાઈ કુટેલચંદ કારભારી સાથે પ્રથમ વેપારની પ્રવૃત્તિ શરૂ કર્યા પછી અનેકવિધ પ્રવૃત્તિ આદરી. જે તેમ ન થયું હોત તો ગુજરાતને આપની લેખિનીથી અતિશય લાભ થયો હોત એટલુંજ નહિ પણ સારી ગુજરાતને આપે સારી દિશામાં વલણ આપ્યું હોત. જૂતકાળની વાત જ્યાં દષ્ટિએ. આપે જે પ્રવૃત્તિ લક્ષ્યાં શરૂ કરી છે તે વધુસી થાય અને ગુજરાતને તેથી લાભ થાય એમ પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા પાસે વાચું.

હું. અને હવે હું 'હું' કે આપે ઉઠાવેલા આ સ્તુત્ય કાવ્યને વળગી રહી શુભરાતની સેવા કરવાનું શ્રેય સાધશો. 'મહાકાળ' માટે કંઈ એકાદ લેખ મોકલી આપીશ.

લી. વિનયાવત રમણિકંઠા પ્રજ્ઞામ.

ઉપરના પત્રનો ઉત્તર

પરમ સ્નેહી ભાઈશ્રી રમણિકંઠાજી એ. મહેતા,

હવે સમય પછી આપનો પત્ર મળ્યો. તેથી આનંદ થયો. આપે પત્રમાં આપેલ પરિચયથી અભિજ્ઞાન થયું. આપે મૂલ્યવેલ સફળતા માટે આભારી છું.

વેપારની પ્રવૃત્તિ દરમ્યાન તેમજ તે પછીની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓમાં પણ દેશને સ્વધર્મ પથે પ્રેરવો એ સંકલ્પ પ્રમાણેજ પ્રવૃત્તિ શ્રીછળે કરાવી છે. આ પ્રવૃત્તિમાં પણ એજ ઉદ્દેશ છે.

શ્રી મહાકાલ માટે તેને અનુરૂપ એકાદ લેખ નહિ, પણ વખતો વખત લેખ મોકલતા રહેશો. હવે અભિલાષા છે.

લિ. સંઘવીનાં સ્નેહ સ્મરણ,

શ્રીમૃત્યુંજય મહાવિદ્યા

(લે. સંઘવી)

(અનુસંધાન—ગદ્યા વંશાખ માસના અંકના પૃષ્ઠ ૩૧ માથી)

આ સ્થળે કેટલાક સંભળતો એવી શંકા કરે છે કે—જો આ સંસારમાંના તમામ પદાર્થોની પેઠે આ દેહ પણ નાશવાન છે, તે ન્યારે સારે પણ નાશને તો પામવાતોજ છે. તો પછી તેને ચિરંજીવી બનાવવાથી શો લાભ? તેથી મૃત્યુંજય મહાવિદ્યાની સાધનાની નકામી લાપમાં શા માટે પડવું જોઈએ? કેવળ મોક્ષ પ્રાપ્તિ કરનાર સર્વોચ્ચ બ્રહ્મવિદ્યાનુંજ પરિચીદન કરી જન્મ-મરણની ચેલી પાર નિકળી જવું એ શું ખોટું? મૃત્યુંજય વિદ્યામાં આપણે શા માટે પરિશ્રમ કરવો જોઈએ?

આ પ્રશ્નનો જવાબ એ છે કે—જો અધિકારસંપન્ન સફળાગી સંભળતોની પ્રાકૃત તંપાત્રી મોક્ષદાત્રી બ્રહ્મવિદ્યાના પરિચીદન માટે યદ્ય ગએલી હોય, તેમને માટે આ મૃત્યુંજય મહાવિદ્યા આવશ્યક નથી. તેઓ પૂર્વજન્મના કૃતોપાર્જિત પુરુષો હોવાથી તેઓ સીધે સીધા મોક્ષવિદ્યામાંજ પ્રવેશ કરી ચલવાન બને. પણ જેમણે એ પ્રમાણે પૂર્વ જન્મમાં અધિકાર પ્રાપ્ત કર્યો નથી, એવા સાધકોને માટે આ મૃત્યુંજય મહાવિદ્યા તેમના સાધનક્રમમાં ઉપકારક યદ્ય પડે તેમ છે. તેના કારણે નીચે પ્રમાણે છે. તે વિચારમાં હમનેજ દરેક સાધકના ગુરુમુખી સાધકે પોતાના અધિકાર કિંવા યોગ્યતાનો નિર્ણય કરીને પોતાને જે શ્રેયસ્કર જણાય તે જ માર્ગે સ્વકર્તવ્યપરાયણ થવું જોઈએ.

સહી પહેલો તો પ્રાણી માંત્રની કુદરતી મનોદશા પર વિચાર કરવો જોઈએ. પ્રાણી માંત્રને પોતાનો જીવ સહી પ્રિય છે. કુદરતીમાં પણ “જાને અગ્રીક” એટલે પોતાનો જાન સહીને પ્યારો છે, એવું ક્યન છે. મોક્ષશાસ્ત્ર વેદાન્તમાં પણ એજ કહે છે કે—
 આત્મનઃ કામાય સર્વં પ્રિયં ભવતિ અર્થાત “આત્માની ખાતરજ ખધું પ્રિય છે.” મોક્ષ-
 વિદ્યામાંનું આ વાક્ય પણ જિજ્ઞાસી એટલે જીવવાની ઇચ્છાનું પ્રાગલ્ભ્ય બતાવે છે, તો પછી
 ખીજની તો વાતજ શી? યોગશાસ્ત્ર જે એક સ્વચર્યાતિજનક શાસ્ત્ર છે તે તો ચોખ્ખું જણાવે
 છે કે—સ્વરસવાહી વિદુષોઽપિ તથારુદોઽમિનિવેષઃ ॥ અર્થાત વિદ્વાન એટલે બ્રહ્મવિદ્યાને
 જાણનારા પુરુષો કે જેઓ આ લોકની સર્વ વસ્તુઓને નાશ પામનારી જાણે છે તેઓને પણ
 દેહાધ્યાસ અને જીવવાની તૃષ્ણા તો હોય છે જ; કેમકે “હું જીવું” એવો સંકલ્પ તેઓની પણ
 શક્તિમાં સંતત વર્તતો હોય છે. “હું જીવું” મરું નહિ એવો આશીર્વાદ તેઓનું અંતઃકરણ
 તેઓને નિરંતર આપ્યા કરે છે.

આ ઉપરથી એ સ્પષ્ટ છે કે—દરેક મનુષ્ય પછી તે યાની હોય કે અજાની હોય, પણ તેને
 જીવવાની ઇચ્છા તો હિતકર હોય છે. તેથી જિજ્ઞાસી થઈ જ મનુષ્યો સદ્ગુણ અને નીતિના
 નિયમો વગેરે પાળવા તરફ દોરાય છે; મિતાહાર વગેરે આચાર્યરક્ષક નિયમો પાળવા દોરાય છે,
 તેજ પ્રમાણે શ્રીમૃત્યુંજયમહાવિદ્યા જાણવાને અને તે પ્રમાણે પ્રયત્ન કરવાને દોરાય એ
 પ્રકૃતિને અનુસાર અથવા કુદરતીજ છે.

જિજ્ઞાસી એટલે જીવવાની હિતકર એ ભલે સ્વાભાવિક હોય અને તેથી ભલે દરેક પ્રાણી તે
 તે હિતકરને તૃપ્ત કરવાને પ્રયત્ન પણ કરે, તથાપિ “જીવવાની ઇચ્છા કે ઉત્કંઠા” તૃપ્ત
 કરવાથી ક્યારે શો? એ પ્રશ્ન તો ઉભો રહે છે.

આ પ્રશ્નનું ઉત્તર પણ છે, અને તે વિચારમાં લેવા જેવું છે. જેઓ માત્ર જીવવાની જ
 ખાતર શ્રીમૃત્યુંજયમહાવિદ્યાને સાધવા માગતા હોય તેઓને માટે તો એ આશ્પાસ ખરો
 છે કે—જ્યારે ત્યારે પણ મરવાનું તો છેજ, તો પછી વધારે જીવવાને માટે જે આ વિદ્યામાં
 પ્રયાસ કરવામાં આવે તેનો કોઈ વિરોધ લાભ નથી. ખાવું પીવું, ઉંઘવું, વિષય ભોગવવા
 વગેરે જેમ ચાહે છે, તેમ ચલાવવું હોય તો એ મૃત્યુંજયવિદ્યાની સિદ્ધિમાં વિશેષતા શી? અને
 કેટલાક પ્રાણી અથવા તે વધારે જીવને વધારે પાપનાં પોટલાં આપે છે, તે પ્રમાણેજ કરવું હોય
 તો તો એ મૃત્યુંજયમહાવિદ્યાથી પણ લાભને બદલે મહાન અનર્થનીજ પ્રાપ્તિ સિદ્ધ કરવા જેવુંજ
 મવાનું. પણ આ મૃત્યુંજયમહાવિદ્યાનો કોઈ વધારે સારો ઉપયોગ છે, અને વેદ જેવા અપૌરુષેય
 મંથમાં એ વિષયને રચાન મળ્યું છે, અને આઘ સૃષ્ટિના ગાનકેન્દ્ર સમાન મહર્ષિઓ તેના દષ્ટા
 તથા રક્ષક અને પ્રચારક તથા ધારક બન્યા છે.

શ્રીમૃત્યુંજયમહાવિદ્યાનો ઉપયોગ.

આગરકાલ કળિયુગમાં કર્મકાંડનું દેહાણું તો જે નહિ, તેમજ ઉપાસનાકાંડનું પણ દેહાણું નથી
 તે છતાં જ્યાં જુઓ ત્યાં જ્ઞાનકાંડની કચ્છખતી એવી ભેડી છે કે શાસ્ત્રાદિદ્ધાં તો દેહાણું નથી અને
 તત્ત્વમસિ અને અહં બ્રહ્માસ્મિ નાં રણધિમા કુંઠાય છે; જાણે કે આજેજ જીવ તો
 શિવ બની ગયો અને જીવાત્માનો પરમાત્મા ભક્ત બની ગયો. શ્રી શંકરાચાર્ય ભગવાન વગેરે અવ-

તારિકે લોકોત્તર વ્યક્તિઓ પણ પરમ યોગસામર્થ્ય અને છુટોપાસનાના બળવાળા હતા, ત્યારે અત્યારે ઉપનિષદ અને બ્રહ્મવિદ્યા એ મૂળા ભાજી જેવાં ટકે તોલું થઈ પડ્યાં છે. જ્યારે બ્રહ્મ વિદ્યાના સર્વોપરિ વક્તા શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્મા તો “બ્રહ્મવિદ્યાયાં ગીતાસુપનિષત્સુ”માં સાદુ સાદુ જણાવે છે કે—“અનેકજન્મસંસિદ્ધિસ્તતો યાતિ પરંગતિમ્। અનેક જન્મમાં સિદ્ધ કરેલી સામગ્રીવડેજ પરમગતિ પમાય છે. વહુનાં જન્મતામન્તે જ્ઞાનવાન્માં પ્રપદ્યતે। બહુ જન્મોને અતે જ્ઞાન (વાસ્તવ જ્ઞાન)ને પ્રાપ્ત થયેલો મનુષ્ય મને પામે છે.

આ પ્રમાણે અનેક જન્મ લેવા પડે, અને અનેક મરણ પણ પામવાં પડે એવી પ્રાકૃત પદ્ધતિ કરતાં વધારે દૃઢ અને સુખપ્રદ યોગવિદ્યા કે જેમાં મૃત્યુજયમહાવિદ્યા વિશિષ્ટ કૃષ્ણ રહેલી છે, તેના આશ્રય લેવો એ આધ્યાત્મ વિદ્યામાં મદદગાર થાય છે, તેથી મૃત્યુજય મહાવિદ્યાનો ખરો ઉપયોગ તો જન્મમરણનો પ્રયાહ નિવારી બ્રહ્મનિર્વાણરૂપ કૈવલ્યમુક્તિની પ્રાપ્તિ કરવા માંજ છે. તેથી શ્રીમૃત્યુજયમહાવિદ્યા એ જાણવા અને અનુભવવા યોગ્ય પરમ ઉપયોગી વિદ્યા છે. તેની સાથે હરિદ્વાષ કરી શકે એવી બીજી એક પણ વિદ્યા નથી.

મોક્ષ પ્રાપ્તિને માટે અનેક જન્મો લેઈને તેમાં પુરુષાર્થ કરવો પડે છે પણ, મૃત્યુજય મહા વિદ્યાના હિપાસકને એકજ જન્મમાં અથવા [દીર્ઘ આયુષ્યના પ્રતાપે] જેમ અને તેમ થોડા જન્મોમાં પ્રાપ્ત્યની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે પ્રાપ્તિ માટેના પ્રયાસમાં વચગાળે અનેક પ્રકારનો આનંદ અને અનુભવ પણ પ્રાપ્ત થાય છે. કોઈ શંકા કરે કે અનેક જન્મે પણ પરમ ગતિ તો મળવાનીજ છે, તો થોડાજ જન્મમાં અથવા એકજ જન્મમાં પરાગતિને પામવાની ઉતાવળ કરવાનું શું કારણ? આ શંકાનું સમાધાન અમારા પરમાત્મસ્વરૂપ સદ્ગુરુ શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્ય હાગવાને આ લેખકને એકવાર આપ્યું હતું તે જ અગ્રે રજી કરવામાં આવે છે.

સાધકવર્ગમાંથી કોઈ કોઈ પોતાની મુક્તિ ક્યારે થશે એમ અમારા પરમકૃપાળુ સદ્ગુરુ હાગવાનું શ્રી નૃસિંહાચાર્યજીને પૂછતા. ત્યારે કોઈ કોઈ વાર સદ્ગુરુ પરમાત્મા મારાં સોધકંત્રપુઓને કામળ વાણીથી એમ કહેતા કે “ભાઈ! એમાં ઉતાવળ કરવાની શી જરૂર છે? ધીરે ધીરે સઉ થશે. આ જન્મે નહિ તો આવતે જન્મે થશે એમ નહિ તો ત્રીજે જન્મે થશે. હવે અંધારાં યવાની કાંઈ જરૂર નથી. રહેવે દ્રેનમાં ખેડા એટલે વખતસર કે પા અઘો કલાકે મોડા પણ પહોંચવાના તો ખરાજ.” અમારા પ્રાતઃસ્મરણીય પરમ ગુરુહસ્ત શ્રી હરિલાલ મોહનલાલ વર્કીએ એક વાર ત્યારે એવોજ પ્રશ્ન શ્રી સદ્ગુરુ હાગવાનને બહુ આતુરતાથી કર્યો હતો, ત્યારે તેમને સમાધાન આપવાને માટે “ધીઝ ધીરે હરિ સુખદર હર્યે ધારજી; નથી આ જગમાં ઉતાવળનું કામજી.” એ પદ બાપજીશ્રીએ લખ્યું હતું. તે પછી મેં એકવાર બાપજીશ્રીને પૂછ્યું હતું કે “આ દુઃખ અને લાલ-ચોથી ભરેલા જગતમાં મૃત્યુનો જય કરી ઘણાંજ લાંબાં આયુષ્યો કપિમુનિઓ શા માટે પ્રાપ્ત કરતા હશે? અનેક જન્મે પણ એમને મોક્ષ તો થવાનોજ હતો,”

તેના સમાધાનમાં પોતેશ્રીએ મને કહ્યું હતું કે—“એ કપિઓની પણ ચિરંજીવિત્વ માટે અને મૃત્યુના જય માટે થતી સાધના પશુ તેઓના અધિકાર અને દૃષ્ટિબિંદુથી બહુ યોગ્ય છે. અનેક જન્મ લેવામાં આવે તેમાં પણ લાલચોળી અને દુઃખની સામે તો-ટકર લેવીજ પડવાની અને મર્જ-વાસન જે અપાર દુઃખ શારૂમાં વણ્યું છે, તે પાછું અનેક જન્મપ્રસંગે અનેક વાર ભોગવવું

પડે તે તો જુદું. તેમજ આત્માવસ્થાનો સમય પણ આધ્યાત્મ પ્રગતિમાં લગભગ પુરુષાર્થ વિનાનો નથી તેથી પણ પ્રયત્નના સંતત્યને માટે યોગીઓ એકજ દેહમાં ઘણાંજ દીર્ઘ આયુષ્ય ભોગવવાને મૃત્યુન્મયવિદ્યાનો આશ્રય લે છે. જેમ એક વિચારવાન ગૃહસ્થ અથવા દુકાનદાર વારંવાર ઉઘાળા ભરી ઘર કે દુકાન ખલવાની કડાકુટ ન પડે તેટલા માટે લાંબે ધર કે દુકાનને લાડે રાખે છે અથવા ખરીદીને તેની માલીફી મેળવે છે, તેજ પ્રમાણે તીવ્રસંવેગી યોગીઓ મૃત્યુન્મય મહાવિદ્યાના સાધનથી ચિરંજીવિત્ પ્રાપ્ત કરે છે, કે જેથી એકજ અથવા થોડાંજ જન્મોમાં કૃતકૃત્ય થવાય. તે ઉપરાંત યોગાનુષ્ઠાનમાં આવતાં પ્રત્યુદ્ધ એટલે વિદ્યો કે જેમાં વ્યાધિ વગેરે શરીરનાં વિદ્યો છે, અને સંશય વગેરે માનસ વિદ્યો છે, તેનું પણ મૃત્યુન્મય મહાવિદ્યાથી શમન થાય છે. તેથી એ વિદ્યા મોક્ષવિદ્યાની પ્રાપ્તિમાં પણ ઘણી સહાયમૂલક થઈ પડે છે. તેથી મૃત્યુન્મય મહાવિદ્યાનો આગળના ઋષિમુનિઓ પોતાના આધ્યાત્મિક પુરુષાર્થમાં ઉપયોગ કરતા. આ વિદ્યાનો મહિમા જાણનાર મુનિઓ તો પરમાત્માના સાક્ષાત્કાર માટેજ ઉપયોગ કરતા, પણ ગાયણાદિક રાજસ તામસ સ્વભાવના ઉચ્ચ તપ કરનારાઓ તો એ વિદ્યાનો કેવળ વિષયસુખ ભોગવવાને અને અધર્માચરણ કરીને પણ વિષયો પ્રાપ્ત કરવામાં અને ભોગવવામાંજ ઉપયોગ કરતા. તે અપાત્ર આસુરી જીવના હૃદયમાં સાક્ષાત્ મૃત્યુન્મય શ્રીશંકરે અમૃતકૃપી સ્થાપીને તેને અમર બનાવ્યો હતો. તે છતાં પણ અધર્મના ફળરૂપે તે કૃપીને અમૃતસુખનિએ પ્રાપ્ત કરાવેલ બાણથી ફેલી નાંખીને એનો અંત આણનાર સાક્ષાત્ પાતકસત્તાપીશ શ્રીવિષ્ણુભગવાનનાં અર્ચનાર શ્રીરામચંદ્રજી થયા. એ શું મૂલ્ય છે, તેનો મર્મ સાધકે વિચારવાનો છે. આનો મર્મ એ છે કે ખુદ સંહારશક્તિના અધિપતિએજ તેને સંહાર(મૃત્યુ)માંથી બચાવવાને અભયરદાન આપું હોય, તો પણ ખુદ પાલકશક્તિના અધિપતિજ એના અધર્મોનો સંહાર કરી નાંખે છે. આ સમયમાં જો આરાગ્ય સાફ હોય છે તો તેનો પણ મનુષ્યો વિષય ભોગવવામાં જ ઉપયોગ કરે છે. એટલુંજ નહિ પણ આરાગ્ય બગડેલું હોય છે અને દવા ચાલતી હોય છે તો પણ ઘણાં માણસો વૈદ્યની મુચ્ચતા પ્રમાણે વિષયોની ભોલુપતામાં દિવકર પથ્ય પણ પાળતા નથી. તો જો આ સમયમાં દીર્ઘાયુષ્ય કે મૃત્યુન્મયશક્તિ પ્રાપ્ત થાય તો મનુષ્યો વિષયસેવનમાં, ઇન્દ્રિયલાલનમાં અને અધર્માચરણમાંજ લાગ્યાં રહે એમાં શી નવાઈ? આયુષ્યનું આ કવિમાં કાંઈ સ્થિરત્વ નથી, માથે કાળ ભરે છે, આરાગ્ય પણ નાના પ્રકારનાં વ્યાધિ, વ્યસન અને દુરાચારથી નષ્ટપ્રાય હોય છે છતાં મનુષ્યો ઇન્દ્રિયનિમગ્ન કરવાને બદલે “વિષયવાદિકામાં ઇન્દ્રિયગણને બહેલાવવામાંજ માનવ જન્મ અને આયુષ્ય આરોગ્યનો વિનિયોગ કરે છે. તેથી આ કળિદાનના વિષય સમયમાં મૃત્યુન્મય મહાવિદ્યાનાં પાત્ર ગ્રાહકો ઘણાંજ ઝાઝાં હોવાથી, અનેકજન્મસંસિદ્ધિસ્તતો યાતિ પરં ગતિમ્ એ કમભોક્ષો માર્ગજ શ્રી-કૃષ્ણ લગવાને ગીતામાં કળિયુગ ખેસતાં પહેલાંજ મૂચવ્યો છે, તેજ જગતના ક્ષિતને સમજનાર સત્પુરોષો સામાન્યતઃ હાલમાં ભોધે છે તે યોગજ છે. પણ જો કાંઈ ચિરંજીવ સત્પાત્ર અધિકારી આ અતિદુર્લભ એવી મૃત્યુન્મયમહાવિદ્યાને માટે મળી આવે તો તેને માટે ખાસ એ વિદ્યાનો પણ ઉપ-દેશ આપવોજ નહિ એવો કાંઈ દુરામદ સર્વત્ર સત્પુરોષ પકડી રાખતા નથી. આ મહાવિદ્યા એ યોગવિદ્યાનું એક પરમ પ્રણાલી રહસ્યપૂર્ણ અંગ છે.”

આ મતલબનું પરમ સમર્થ શ્રીસદ્ગુરુદેવે આ લેખકને પોતાની શક્તિનિશ્લેષ કરનારી વાણીમાં આ મંત્રધર્મમાં કહેલું હતું. તે કૃપામયી વાણીનું હાર્દ જો હું આ સ્થળે અત્રે ન જણાવી

રાકયો હોઈ તો તેમાં મારી પોતાનીજ ખામી છે, એમ સુત્ર વાંચકોએ સમજી લેવા મારી વિનંતી છે.

લોભશ, માર્કન્ડેય વગેરે પરમાત્મનિષ્ઠ મુનિઓએ પોતાના ચિરંજીવિત્વનો ઉપયોગ પર-
બ્રહ્મતત્ત્વમાં પોતાની વૃત્તિને લીન કરવામાં કર્યો છે. શ્રી માર્કતે અને વિળીપણે પોતાના ચિરંજી-
વિત્વનો ઉપયોગ શ્રી રામચંદ્રપ્રભુની ભક્તિમાં નિમગ્ન રહેવામાં કર્યો છે; અને શ્રીમત્સ્યેન્દ્ર ગોરક્ષ
આદિ સિદ્ધો મૃત્યુને છૂટી યોગનિષ્ઠ રહે છે. તેજ પ્રમાણે આ મૃત્યુબંધ મહાવિદ્યાનો ઉપયોગ
અધિશરિજનો આત્મશ્રેયઃપ્રાપ્તિના પુરુષાર્થમાં કરે તેટલા માટે આ વિદ્યાનો એક સુત્રગ્રંથ પર-
માત્મસ્વરૂપ અમારા ગુરૂદેવ શ્રીમન્ત્સિદ્ધાચાર્ય ભગવાને મને આપ્યો હતો, અને તે પર એક
વૃત્તિ જેવું વિવેચન કરવા મને પ્રેરણા કરી હતી. તે કાર્ય કરવા આજે પચાસ વર્ષ પછી શ્રીમજે-
શ્ચાથી આ અરૂપમતિ લેખક આ પ્રવૃત્તિ આરંભે છે. આ પ્રવૃત્તિનો નિર્માહ તેજ શ્રીજીના ખજ
પર અવલંબી રહેલ છે.

(અપૂર્ણ)

ॐ શાંતિ ॥

॥ ॐ શાંતિ ॥

— ન વ રા ત્ર —

[લે. કૌશિકરામ વિદ્યહરરામ મહેતા]

“મા! આપ કૃપા જવ થારો રે,
તવ હૃદયે દૂર પજારો રે,
જેથી સ્વરૂપે હવ શમારો રે,
યજી નરસિંહ રે, નાવે ફરી જન્મથારો
લવસિંધુ-પાર ઉતારો.”—નૃસિંહ વાણી વિલાસ ૩,૧૫

નવરાત્ર-પુરાણ અને આયુર્વેદ.

ધર્મશાસ્ત્ર, પુરાણ, ઉપાસના કાંડ, આયુર્વેદ એ સઘળાં કેવો રમણીય સદકાર સાધી પોત-
ના કાર્ય કરે છે તેનું સુંદર અને સચોટ ઉદાહરણ નવરાત્ર-વ્રત છે. આયુર્વેદ પ્રમાણે શિયાળામાં
ફૂનો સંચય થાય છે, અને વસંતમાં તેનો પ્રકોપ થતાં સગાજમાં અનેક નાનામોટા કફ પ્રધાન
આધિઓનો પ્રચાર થાય છે. વર્ષાઋતુમાં પિત્તનો સંચય થાય છે અને શરદઋતુમાં તેનો પ્રકોપ થતાં
અનેક ગોણુ ગંભીર પિત્તપ્રધાન આધિઓનો સમાજમાં સંચાર થાય છે. આ પ્રમાણે સ્થિતિ હોવાથી
દેવીપુરાણનાં વર્ણનનું રહસ્ય સહજ સમજી શકાય છે:—

વ્યાસ ઉવાચ—શૃણુ રાજન્ પ્રવક્ષ્યામિ નવરાત્રવ્રતં શુભમ્ ।

શરત્કાલે વિશેષેણ કર્તવ્યં વિધિપૂર્વકમ્ ॥

વસન્તે ચ પ્રકર્તવ્યં તથેવ પ્રેમપૂર્વકમ્ ।

દ્વાવૃત્ત્વ યમદંષ્ટાણ્યો નૂનં સર્વજનેષુ વૈ ॥

શસ્ત્રસન્તનામાતો દુર્ગમો પ્રાણિનામિદ્ ।

તસ્માદ્ યત્નાદિદં કાર્યં સર્વથ શુભમિચ્છતા ॥

દેવી પુરાણે ૩-૨૬-૩-૬ ॥

“ વ્યાસ કહે છે—હે જનમેજય રાજા તમે સાંભળો. હું તમને શુભ નવરાત્રવ્રત કહું છું. ખાસ કરીને એ વ્રત યથાવિધિ શરદઋતુમાં કરવું. તેમજ પ્રીતિપૂર્વક વસંતઋતુમાં (ચૈત્ર માસમાં) એ વ્રત કરવું. સર્વ લોકમાં ખરે ખે ઋતુ યમની છાદ કહેવાય છે. તેનાં નામ શરદ અને વસંત છે, અને તે પસાર કરવી મનુષ્યો માટે કઠિન છે, માટે સર્વ સ્થિતિમાં શુભ ઇચ્છનાર મનુષ્યે યત્ન-પૂર્વક એ વ્રત કરવું.”

આથી સ્પષ્ટ રીતે સમજાય છે કે ધર્મના પ્રાથમિક સાધનરૂપ શરીરના આરોગ્યથી માંડી આધ્યાત્મિક આરોગ્ય પર્યંત સર્વ શુભની સિદ્ધિ માટે જગદંબાનું કૃપાવર્ષણ આકર્ષવાના હેતુથી કૃપાસુ ઋષિમુનિઓએ નવરાત્રવ્રતની યોજના કરી છે.

જગદંબા

“ જગદંબા ” શબ્દનો પ્રયોગ એ અર્થમાં થતો જોવામાં આવે છે. એક અર્થ સંકુચિત છે, બીજો અર્થ વિશાલ છે. સંકુચિત અર્થમાં બ્રહ્માની શક્તિ સરસ્વતી, વિષ્ણુની શક્તિ લક્ષ્મી અને શિવની શક્તિ પાર્વતી એ ત્રણે જગદંબા અથવા માતા કહેવાય છે, વિશાલ અર્થમાં સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ પરમાત્માની પદરાણી, અઘટિતચટનાપદીયસી, અનિર્વચનીય મહાશક્તિ મહામાયા જગદંબા કહેવાય છે, અને વેદાંત શાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ તો બ્રહ્મ અને માયાનું અદ્વૈત હોવાથી પરબ્રહ્મ પરમાત્મા જ જગદંબારૂપે સિદ્ધ થાય છે. વિશાલ અર્થમાં સત્, રજ્ઞસ્ અને તમસ્ એ ત્રણ શુભુની અધિષ્ઠાત્રી જગદંબા છે.

કારણબ્રહ્મ કાર્યબ્રહ્મથી પર હોવાથી વિશાલ અર્થમાં જગદંબા ચેતનશક્તિ તેમજ જડશક્તિ છે; તેમનાં નેત્ર ઉઘડવાથી અનંત ક્રોધિ બ્રહ્મડોનો ઉત્પત્તિ થાય છે, અને નેત્ર મીચાવાથી અનંત ક્રોધિ બ્રહ્મડોનો લય થાય છે; તેમને હનરો મરતક છે, હનરો આંખ છે અને હનરો પગ છે; તેમના હાથની આંગળીઓના દશ નખમાંથી વિષ્ણુના દશ અવતારની ઉત્પત્તિ થઈ છે. તેમને શયન કરવાના પદંગના આર પાપા રૂપ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રુદ્ર, તથા ઇન્દ્ર છે, અને તેમની સખ્યાના આસ્તરણરૂપ સદાશિવ છે. શ્રી કૃષ્ણ તેમનું પૂજન યજ્ઞ કરતા હતા; સાદ્ય સાથે મુદ્દના પ્રસંગે જગદંબાના અમરકારથી શ્રી કૃષ્ણ ક્ષણભર શોક તથા સંમોહને વશ થયા હતા; કૌરવો સાથેના મુદ્ધમાં વિજય મેળવવાના હેતુથી શ્રી કૃષ્ણે ગાહ્યોત્તરે કુતારસ્ત્રોત્તરો ઉપરથી ઝેરો હતો.

નામ.

જગદંબાનાં હનરો નામોમાં નીચેનાં નામો સ્ત્રોત્રાદિમાં વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે:—

૧. અંબા	નવ દુર્ગા:—	૬ ચંદ્રવંદા	૯ કાલ્યાણની
૨ જગદંબા	૪ શૈલપુત્રી [પાર્વતી]	૭ કૃષ્ણાંબા	૧૦ કાલરાત્રિ
૩ પદમંબા	૫ બ્રહ્મચારિણી	૮ સ્કંદમાતા	૧૧ મહાગૌરી
૧૨ સિન્ધિદા	૧૬ ભદ્રકાલી	૨૦ શિવા	૨૪ લક્ષ્મી
૧૩ જયંતી	૧૭ કપાલિની	૨૧ ધાત્રી	૨૫ સરસ્વતી
૧૪ મંગલા	૧૮ દુર્ગા	૨૨. સ્વાહા	૨૬ દેવી
૧૫ કાલી	૧૯ ક્ષમા	૨૩ સ્વધા	૨૭ બ્રજવતી

૨૮ સુધા	૩૧ ગાયત્રી	૩૪ મહાવિદ્યા	૩૭ મહાસ્મૃતિ
૨૯ અક્ષરા	૩૨ સાવિત્રી	૩૫ મહામાયા	૩૮ મહામોહા
૩૦ અર્ધમાત્રા	૩૩ સમ્યા	૩૬ મહામેધા	૩૯ મહાદેવી

૪૦ મહામુરી	૪૩ મહારાત્રી	૪૬ દ્વી	૪૯ પુષ્ટિ
૪૧ મહેશ્વરી	૪૪ મોહરાત્રિ	૪૭ ભુદિ	૫૦ તુષ્ટિ
૪૨ પ્રકૃતિ	૪૫ શ્રી	૪૮ લક્ષ્મી	૫૧ શાંતિ

૫૨ ક્ષાંતિ	૫૬ ભદ્રા	૬૦ સિદ્ધિ
૫૩ પરમેશ્વરી	૫૭ રોદા	૬૧ કૃષ્ણ
૫૪ શક્તિ	૫૮ નિલ્યા	૬૨ પ્રાત્યધ
૫૫ મહાસક્તિ	૫૯ ગૌરી	૬૩ વિધ્યમાયા

૬૪ ચેતના	૬૯ શ્રદ્ધા	૭૪ જ્ઞાંતિ
૬૫ નિદ્રા	૭૦ ક્રાંતિ	૭૫ જ્ઞાપ્તિ
૬૬ ક્રુષ્ણા	૭૧ વૃત્તિ	૭૬ ચિત્તિ
૬૭ તૃષ્ણા	૭૨ દયા	૭૭ નારાયણી
૬૮ જ્ઞાતિ	૭૩ માતા	૭૮ મૃત્તિ

૭૯ લક્ષ્મી	૮૨ ત્રિપુરસુંદરી	૮૫ વામા
૮૦ આનન્દ લક્ષ્મી	૮૩ જ્ઞાતા	૮૬ જ્યેષ્ઠા
૮૧ સૌંદર્ય લક્ષ્મી	૮૪ બદુચરા	૮૭ લક્ષ્મિતા

દક્ષ પ્રજ્ઞપતિના અપમાનથી ક્રોધાયમાન થયેલા ઘંટેર ભગવાને તેમના પત્નિના લગ્ન કર્યો. પોતાના પતિની અવગણનાથી સંતપ્ત થયેલાં સતી ભગવતીએ એ પ્રસંગે પોતાના દેહનો અગ્નિમાં ત્યાગ કર્યો, સતીનાં અગ્નિના દર્શન વિલાસ થયા, અને તેમણે નીચેની દશ મહાવિદ્યાનાં ૩૫ ધારણે કર્યાં:—

૧ કાલી	૪ ભુવનેશ્વરી	૭ પુમાવતી
૨ તારા	૫ હૈરવી	૮ અગ્રા
૩ પોડશી	૬ છિન્નમસ્તા	૯ માતંગી
		૧૦ કમલા

મંત્ર.

જગદંબાના સેકડે મંત્રીમાં સત્તશતીના સંખ્યાથી પ્રસિદ્ધિ પામેલો નવાણું મંત્ર નીચે પ્રમાણે છે:—

ૐ=પરમાત્મા ઐ=મહાસરસ્વતી, વાંગીશ્વરી દ્વી=મહાસદ્ગી ક્ષી=અમરકિત=કો=મહાકાલી
ચામુણ્ડાયૈ=ચંદ્રમુખી એટલે કારણરૂપ તથા કાર્યરૂપ અવિદ્યાનો સંહાર કરનાર બ્રહ્મવિદ્યા માટે
વિત્ત્વરૂ=હે ચિત્ત સત્ તથા સુખ સ્વરૂપિણી (સચ્ચિદાનન્દરૂપ) મહામાયા જન્મદંત્રી (અમે તાર
ખ્યાન કરીએ છીએ.)

આ પ્રમાણે વિદ્યાશિરોમણિ બ્રહ્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિમાટે નવાંજન્મનું મુખ્ય વિધાન છે.

નવ.

નવ સંખ્યા અક્ષય કહેવાય છે. નવને ગમે તે સંખ્યાએ ગુણવામાં આવે, છતાં ગુણાકારના
અંગમૂલ આંકડાનો અંતિમ સરવાળો ૯ જ થાય છે; જેમકે ૯×૧૨૩૪૫=૧૧૧૧૦૫-૧+૧+૧+૧
+૦+૫=૯ પરમાત્મા અક્ષય છે, પૂર્ણ છે; મહામાયાશક્તિ અક્ષર છે. પૂર્ણ છે, અને સંસાર પણ
અક્ષય, પ્રવાહરૂપે પૂર્ણ છે.

તથા ગુણોનો વિસ્તાર પણ નવમાં થાય છે:—

૧ સત્ પ્રગલ્ભ રજ્સ મધ્યમ તમસ્ નિર્જલ	૨ સત્ પ્રગલ્ભ તમસ્ મધ્યમ રજ્સ નિર્જલ	૩ રજ્સ પ્રગલ્ભ સત્ મધ્યમ તમસ્ નિર્જલ
૪ રજ્સ પ્રગલ્ભ તમસ્ મધ્યમ સત્ નિર્જલ	૫ તમસ્ પ્રગલ્ભ સત્ મધ્યમ રજ્સ નિર્જલ	૬ તમસ્ પ્રગલ્ભ રજ્સ મધ્યમ સત્ નિર્જલ
૭ શુદ્ધ સત્ (વિપ્લવ)	૮ શુદ્ધ રજ્સ (બ્રહ્મા)	૯ શુદ્ધ તમસ્ (શિવ)

આ નવના વિસ્તારમાં પ્રત્યેકથી માંડી ઇશ્વરકાટિપર્યંત વિશ્વનો સમાવેશ થઈ નવ છે.

દીવાળી

દીવાળીના ત્રણ શુભ દિવસોમાં મહાવક્ત્રી, મહાકાલી અને મહાસરસ્વતી રૂપે જન્મદંતાનું
પૂજન થાય છે. આ પ્રમાણે આશ્વિન માસના ઉપાસના અને ઉપસંહારની એકતા કરનાર તત્ત્વ
માતાજીનું છે.

માતાની વિશિષ્ટતા

પ્રથમ યથોક્ત જન્મદંત્રી નંદારે પરમાત્માજ છે ત્યારે શિવ, વિષ્ણુ, ગણેશ, કૃષ્ણ, ગણપતિ,
સર્વ એ દેવોની પરમેશ્વરરૂપે ઉપાસના કરવામાં આવે અને જન્મદંતાની ઉપાસના કરવામાં આવે
એમાં કંઈ ભેદ છે કે નહિ ઉત્તર એ છે કે એ સર્વ સ્વરૂપો વસ્તુતઃ એક છતાં બાવનામાં ભેદ
દેવાથી ફલમાં પણ ભેદ સંભવી શકે છે. નીચેના દૃષ્ટાંતો બસ યથોક્ત:—

૨ આપણા મંદવાડમાં આપણા અંગે ઉપર આપણા પિતા હાય ફરવે અને માતા હામ ફરવે એમાં ભેદ ખરો કે નહિ?

૩ પિતાનો ખોજો અને માતાનો ખોજો એમાં ભેદ ખરો કે નહિ?

૪ કસૂર કરી પિતા પાસે જઈએ. અને માતા પાસે જઈએ એમાં ભેદ ખરો કે નહિ?

૫ જું, તમે એ બંને સર્વનામ ખીજા પુરુષના છતાં પિતામાતાપરત્રે તેના પ્રયોગમાં ભેદ ખરો કે નહિ?

શંકર ભગવાનની વિશ્વવિખ્યાત ઉક્તિ યથાર્થજ છે:—

કુપુત્રો જાયેત કચિદપિ કુમાતા ન ભવતિ ।

(છોકરો કપૂત ઉઠે છતાં માતા કુમાતા કદિ થતી નથી.)

ચમત્કારિક મંત્ર

જગદંબાનાં પુણ્ય નામોમાં ચમત્કારિક મંત્રરૂપ નામ માઈ છે, જેના દૃષ્ટા મહાત્મા માર્કંડેય પિ છે. મા અને ફે બંને જગદંબાનાં નામ છે. વળી દેશી ભાષામાં માઈનો અર્થ માતા થાય. એ નામની ચમત્કારિક વિશિષ્ટતા એ છે કે ઝડપથી ઉચ્ચાર કરતાં માઈ નામ મૈ મૈ મૈ થઈ જાય છે, અને જેમ વાશ્વકીના પ્રસંગમાં મરા મરાતું રૂપાંતર રામ રામ થઈ મયું હતું તેમ મૈતું રૂપાંતર મૈ મૈ વાશ્વકી જતી જાય છે, જેની સિદ્ધિ થતાં સર્વજ્ઞતાથી વિભૂષિત બ્રહ્મણી પ્રાપ્તિ થાય છે.

વિધિ

નવરાત્રના પૂજનવચનનો સવિસ્તર વિધિ જાણાવવાનો આ લેખનો હેતુ નથી. કુશાચાર માણે એ શુભ દિના ચાલ્યાં કરે છે. ફક્તહાર અથવા હવિષ્યાન્નપ્રાશન અથવા એક વાર ભોજન, પૂજન, વચન, ભજન, કીર્તન, ઘન ફક્ષિણા, કન્યાપૂજન છતાંદિ સામાન્ય અંગો છે.

ઉપસંહાર

માતૃભાવનાથી પરમાત્માની ઉપાસનાના પ્રજાવિ અંતઃકરમમાં મૈત્રી, કરુણા, મુદિતા, ઉપેક્ષા નામની સૌમ્ય વૃત્તિઓનો સરવનાથી ઉદય થાય છે; હૃદયમાં અપૂર્વ કામચ આનો જાગૃત થાય છે; રામકૃષ્ણ પરમહંસની પેઠે પોતાની માતાનું તેમજ સ્ત્રીનું, પુત્રીનું, મિત્ર પત્નીનું, પરસ્ત્રીનું એક સરખા પવિત્ર ભાવે પૂજન થઈ શકે છે, પરંપુષ્ટિરોમણી કામદેવનો સકેત્રાંતથી જય થઈ શકે છે, અને કામદેવની ભગિની કામનાનો-વાસનાનો દય થતાં પરમપદની પ્રાપ્તિરૂપ માઈનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. જય માઈ જય માઈ જય માઈ ।

શ્રાદ્ધતત્ત્વવિવેક:

(શાસ્ત્રીશ્રી અનુપરામ સદાશિવ)

સૃષ્ટિના આરંભ કાલથી આજ સુધી શ્રાદ્ધક્રિયા ચાલતી આવેલી છે. અને તે ક્રિયાનું મૂલ્ય વેદ ઇતિહાસ પુરાણો અને મન્વાદિ ધર્મશાસ્ત્રોમાં વિસ્તારપૂર્વક વર્ણવેલું જોવામાં આવે છે. છતાં વર્તમાન કાલમાં કેટલોક વર્ગ એવો હિત્વન્ન થયો છે કે-પોતે હિન્દુ હોવા છતાં અને તે તે પિતૃ-પરંપરામાં હિત્વન્ન થયેલો હોવા છતાં શ્રાદ્ધના તત્ત્વને જાણતો નથી, અને તે તરફ યંકાયુક્ત દૃષ્ટિથી જુએ છે. અથવા પૂર્વકાલમાં પણ લોભપાતક (આર્વાક) મતાવતંબી કેટલોક વર્ગ એવો હતો, જેણે સમાજમાં એવો ભ્રમ ફેલાવેલો કે મરી ગયેલા પિતૃઓને અહિંયા કરેલી શ્રાદ્ધક્રિયા પહોંચતી હોય તો કોઈ પરદેશ જવા નિઃશ્વો હોય તેને લાથું બંધાવવાની શી જરૂર છે? અગર કોઈ ઉંચી હવેલી અગર મહેલના શિખર ઉપર બેઠો હોય તેને ખોરાક પહોંચાડવાની શી જરૂર છે. પરમાં શ્રાદ્ધ કરવાથી તે તે સોદાને પહોંચી જશે, આ પ્રમાણેના કુતર્કવાદથી સામાન્ય જુદિનો વર્ગ ઉન્માર્ગે, દોરાઈ જાય અને આસ્તિક હોવા છતાં પણ વેદશાસ્ત્રના જ્ઞાનથી રહિત વર્ગ યંકાશીલ બની જાય એ સંભવિત છે.

જો કે શ્રદ્ધયા દીયન્તે યત્ તદ્દુદ્ધાદ્ધમ્ શ્રદ્ધાથી જે આપણમાં આવે તે શ્રાદ્ધ કહેવાય એટલો સામાન્ય અર્થ કરવામાં ઉપરોક્ત યંકાઓને અવગણ્ય છે, પરંતુ ભગવાન 'વાનવદ્વય મહર્ષિએ કરેલો શ્રાદ્ધ શબ્દનો પરિપૂર્ત અર્થ શ્રાદ્ધં નામાદનીયસ્ય તત્ત્વસ્થાનીયસ્ય ચા પ્રેતોદ્દેશોન ત્યાગઃ શ્રાદ્ધમ્ "આવા યોગ્ય અગર તત્ત્વસ્થાનીય પદાર્થોના પરલોકમાં ગયેલાઓને ઉદ્દેશીને જે ત્યાગ કરવો તેનું નામ શ્રાદ્ધ કહેવાય છે. એ પ્રમાણે કરવાથી છયતા મનુષ્યોને ઉદ્દેશીને અર્પણ કરેલા પદાર્થોમાં શ્રાદ્ધ શબ્દનો અર્થ જ રહેતો નથી, આ શાસ્ત્રમાં આપેલા અદનીય શબ્દ-તત્ત્વસ્થાનીય શબ્દ અને પ્રેત શબ્દ, જોન્ય પદાર્થો, ચત્ત્વશ્ચ અને પરલોકગત પિતૃઓનું પ્રતિપાદન કરનારા છે. જે સોદા 'પરલોકગત' નામના હોય તેઓને 'મોટે તો એટલું' પ્રતીત છે કે જ્યાં ઈન્દ્રિયો 'વહેંચી' શકતી નથી એવા પદાર્થો આ સૃષ્ટિમાં પણ બુદ્ધિવરાન્તર્ગત અથવા સ્વશરીરાન્તર્ગત પણ ધણાય છે, તે પ્રમાણે મનુષ્યની ઇન્દ્રિયોથી ન જોઈ શકાય તેવા પરલોક પણ છે; જ્યાં પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી સિદ્ધિ ન થતી હોય ત્યાં અનુમાન અગર શબ્દ પ્રમાણથી નિશ્ચય કરવો જોઈએ, જો કે અનુમાનમાં વ્યાપ્તિતાન કારણરૂપે રહેલું છે, અને પ્રત્યક્ષ પૂર્વ હોય છે. પરંતુ શબ્દજ્ઞાનનું પ્રામાણ્ય અંગા-ધિત છે, અને સર્વમાન્ય છે જેથી વેદનું પ્રમાણ આપતું વિગ્રહ યોગ્ય છે. યજુર્વેદમાં કહેલું છે કે આન્યાતુ નઃ પિતરઃ સોમ્યાસો અગ્નિપ્વાત્તાઃ પથિમિર્દેવયાનૈઃ ॥ (૧૧. ૫૩. ૫૮) જે અમારા પિતૃઓ સોમપાન કરવાને યોગ્ય છે, તથા અગ્નિનાશનથી દ્વારા જેઓએ વિવિધ આહુતિઓ મહાદાય કરેલી છે, તે પિતૃઓ આ શ્રાદ્ધ યજ્ઞમાં દેવતાન માર્ગથી આવો; અધર્મવેદમાં પણ એ અગ્નિદગ્ધા યે અત્તગ્નિદગ્ધા મયેદિવઃ સ્વધયા માદયન્તે । ત્વંતાન્વેત્ય યદિ તે જાતવેદઃ સ્વધયા યજ્ઞં સ્વધિતિં જુષ્ણામ્ (૨૮-૨-૩૫) જે અમારા પિતૃઓનાં શરીર અગ્નિમાં દગ્ધ થયાં છે. અમવા જે દગ્ધ થયાં નથી, અથવા જે પિતૃઓ સ્વર્ગલોકમાં અમૃતરૂપ અન્નથી તૃપ્ત થઈને પ્રસન્ન-

તાથી રહે છે, તે તમામ પિતૃઓને હે અગ્નિ! જે તમે જાણો છો તો તે પિતૃઓ શ્રાદ્ધ કર્મમાં મેં અર્પણ કરેલી સ્વધાતુ તમારી દોરાએ સેવન કરે. - હૃત્યાદિ વેદના મંત્રોના પ્રમાણોથી સિદ્ધ થાય છે કે મનુષ્યલોક કરતાં ઉપર ભાગમાં પિતૃલોક છે, અને ત્યાં ગયેલા પિતૃઓને ઉદ્દેશીને કરવામાં આવેલી ક્રિયાનેજ શ્રાદ્ધ કહેવાય છે. આ વિષયમાં આથી પણ વિશેષ પ્રમાણો છે છતાં સ્થલસંકો-
હને લીધે અહિંયાં દિગ્દર્શન માત્ર કરેલું છે.

આ સિવાય વેદ અને ધર્મશાસ્ત્રોમાં દિવ્ય પિતૃઓનું વર્ણન આવે છે, મનુસ્મૃતિ ૩ મ અધ્યાયમાં વર્ણન કરેલું છે કે મનોદૈરણ્યગર્ભસ્ય ચે મરીચ્યાદયઃસુતાઃ । તેવામૃતીનાં સર્વેષાં પુત્રાઃ પિતૃગણા સ્મૃતાઃ ॥ ૫૨ ॥ હૃત્યાદિ. ધ્રુવના પુત્ર મનુના જે મરીચિ યિગેરે પુત્રો થયા તે તમામ ઋષિઓના પુત્રો પિતૃગણ કહેવાય છે. એ પ્રમાણે પરલોકગત મનુષ્ય પિતૃઓ અને દિવ્ય પિતૃઓનું પૂજન કરવાથી પુત્રાદિ સંતતિને આ લોક તથા પરલોક એ પ્રમાણે ઉભય લોકાંતી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

મહર્ષિ વાતવક્ત્ર્ય ભગવાને કહ્યું છે કે લોકાનન્તર્ય દિવઃ પ્રાપ્તિઃ પિતૃઓને ઉદ્દેશીને શ્રાદ્ધ કરવાથી લોકોમાં અનંતપણું પ્રાપ્ત થાય છે, અને મરણ થયા શ્રાદ્ધ સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે, એ પ્રમાણે શાસ્ત્રીય સિદ્ધાન્ત બોતાં શ્રાદ્ધક્રિયા કરવી, એ મનુષ્યોનું પરમ કૃતકર કર્તવ્ય છે. જીવતો વાક્યકરણાત્ ક્ષયાદિ ભૂરિ ભોજનાત્ ॥ ગયાયાં પિંડદાનાચ ત્રિભિઃ પુત્રસ્ય પુત્રતા ॥ માતા પિતા છવતાં હોય ત્યારે તેઓની આત્માનું પાકન કરવાથી તથા મરણની તિથિએ ધ્વજ બોજન કરાવવાથી અને ગયાછમાં પિંડદાન આપવાથી-એ પ્રમાણે પણ કર્મો કરવાથીજ નવું પુત્રપણું છે.

એ પ્રમાણે શ્રાદ્ધની આવશ્યકતા સમજવા પછી શ્રાદ્ધનું રીતરિવાજ જાણવું ઉચિત છે. તે સંમ-
વમાં શાસ્ત્રકારોએ શ્રાદ્ધના ત્રણ પ્રકાર કહેલા છે. ૧ નિત્ય ૨ નૈમિત્તિક ૩ કામ્ય. તે પણ બે પ્રકારનાં ૧ પાર્વણ ૨ એકાદિષ્ટ. પિતા-પિતામહ પ્રપિતામહ-અને જે અન્યપિતૃઓને પિંડદાનાદિ આપવાનો અધિકાર છે, તે બધાને ઉદ્દેશીને કરવામાં આવેલું શ્રાદ્ધ પાર્વણ કહેવાય છે અને એકજ વ્યક્તિને ઉદ્દેશીને કરવામાં આવેલું શ્રાદ્ધ એકાદિષ્ટ કહેવાય છે. આથી અધિક પણ કરણશ્રાદ્ધ વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ તીર્થશ્રાદ્ધાદિ બેઠો છે. પરંતુ તેઓનો સમાવેશ ઉપરાંત પ્રકારમાં ચર્ચ ન્દય છે. મરણ-
તિથિ, તીર્થ, ભરણી છત્યાદિ નિમિત્તોએ શ્રાદ્ધ કરવું જોઈએ. તે ઉપરાંત પ્રતિવર્ષે મહાલયશ્રાદ્ધ તો અવશ્ય કરવું જોઈએ. માતૃ મધ્યેંડવસાને ચાં યપ કન્યાં મજેંદ્રવિઃ । સ પદ્મઃ સકલઃ પૂજ્યઃ ધાદવોદ્દશકં પ્રતિ ॥ તથાસંભવે યાવદ્ વૃશ્ચિકદર્શનમ્ ॥ કન્યાગતે સવિતરિ યાંત્યહ્વાનિ તુ વોદ્દશ ॥ ક્રતુમિસ્તાનિ તુલ્યાનિ સમ્પૂર્ણતરદક્ષિણે ॥ જે પદ્મમાં શરદાગતમાં મધ્યમાં અગર અન્તમાં દન્યારાશિ ઉપર સ્વર્ણસંક્રમણ યતું હોય તે આખો પદ્મ પોડરા મહાલયશ્રાદ્ધમાં પૂજનીય ગણાય છે. તે પદ્મમાં કારણપચાત શ્રાદ્ધ ન ચર્ચ શક્ય હોય તો ત્યાં સુધી શ્રાવ્ય રાશિમાં સ્વર્ણસંક્રમણ રહે ત્યાંસુધીમાં પણ મહાલયશ્રાદ્ધ કરવું જોઈએ, દન્યાસંક્રાન્તિમાં સ્વર્ણ આવે છે તે વખતે દક્ષિણાયનમાં ભાદ્રપદ માસમાં સોળ દિવસોમાં કરવામાં આવેલું મહાલયશ્રાદ્ધ પ્રત્યેક દિવસે યજ્ઞ જટલું રૂઢ આપનાર છે. પાણિનિયુતિએ પણ શરદ ક્રતુમાં દન્યાગત સ્વર્ણ હોય ત્યારે શ્રાદ્ધનો મહિમા બતાવેલો છે. આખું શરદઃ (૪-૩-૧૨) શરદિમં શરદિકં ભાદ્રમ્ ।

મક્તયા ક્રિયમાણં પિતૃયં કર્મત્યર્થઃ । શ્રદ્ધાવાન્ પુરુષસ્તુ ન ગૃહ્યતે અનભિધાનાત્ ।
 इति सिद्धान्तकौमुदी । ધ્યાત્કરણમદ્વાભાષ્યકાર મગયાન્ પતઃજલિ મદ્વામુનિએ પણ
 આમ્નાશ્ચ સિક્તાઃ પિતરશ્ચ તૃપ્તા એકા ક્રિયા હ્યર્થકરી પ્રસિદ્ધા ॥ इति

સરદ્ શબ્દથી શ્રાદ્ધ અર્થમાં સૌષ્ઠિક હેતુ પ્રત્યય થાય છે, એ ઉપરથી સરદ્ નામ એટલે કન્યા-
 ગત સૂર્યમાં થનારા શ્રાદ્ધનું શારદિક નામ પડે છે. ભક્તિપૂર્વક કરવામાં આવેલા પિતૃભક્તિ
 અદ્વિત્યાં શ્રાદ્ધ પદથી બતાવેલું છે. જે કે શ્રદ્ધાવાન્ પુરુષને પણ શ્રાદ્ધ કહી શકાય. પરંતુ તે
 શારદિક શબ્દથી અદ્વિત્યાં પ્રહણ કરેલો નથી તેથી તે લેઈ શકાય તેમ નથી.

આ ઉપરાંત ગીતા અને પુરાણો મહાશ્વરત રામાયણ વગેરે ઇતિહાસ યંથો એ બધામાં
 શ્રાદ્ધનાં વિધાનો બતાવેલાં છે. તેથી ભારતવર્ષની હિન્દુ પ્રજાને સમગ્રવચા માટે જોટલું રહેલું તેટલું
 અત્યુક્તિ ગણાય છતાં કેટલાએકને શંકા રહેતી હોય તો નૈપર્યાયોરપરાધો યદેનમન્યો
 ન પશ્યતિ એ ન્યાયથી પોતાનીજ ખામી છે, એમ સમજીને તે સુધારવા પ્રયત્નશીલ થવામાંજ
 શ્રેય રહેલું છે.

લોકાન્તર અથવા વર્તમાન્તરમાં જોશ પિતૃઓને પુનાદિકે અદ્વિત્યાં કરેલી શ્રાદ્ધક્રિયા કેવી રીતે
 પહોંચે છે, તે સંબંધમાં કહ્યું છે કે. यथा गोषु प्रनष्टो वै वत्सो विन्दन्ति मातरम् । एवं
 श्राद्धेऽन्नमुद्दिष्टं मन्त्रः प्रापयते पितॄन् ॥ નામગોત્રં પિતૃણાં તુ પ્રાપકં હવ્યકલ્પયોઃ ।
 નામમંત્રસાથોદેશે ભવાન્તરગતાનપિ । શ્રાદ્ધાન્નમમૃતં મૃત્વાદેવત્વે ડ્યનુગચ્છતિ ॥
 જેમ ગાયોના ટોળામાંથી છૂટે પડીને નાસી જાયેલા વાછરડો ફરીથી ગાયોના ટોળામાંથી પોતાની
 માતાને જોળખી કહાડે છે તેવીજ રીતે શ્રાદ્ધમાં જે પિતૃઓને ઉદ્દેશીને અન્નદાન કર્યું હોય તેજ
 પિતૃઓને વૈદિક મંત્રો પહોંચાડી આપે છે. પિતૃઓનું નામ ગોત્ર હવ્ય અને કલ્પ એટલે દેવક્રિયા
 અને પિતૃક્રિયા એ બંનેનું ફક્ત પરલોકમાં જે જે યોનિમાં પિતૃઓ ગયા હોય તે તે યોનિને અનુ-
 રૂપ અન્નરૂપે પહોંચાડી આપે છે. દેવયોનિમાં પણ શ્રાદ્ધમાં અર્પણ કરેલું અન્ન અમૃતરૂપે
 પહોંચે છે,

ઉપર પ્રમાણે વૈદિક મંત્રોના બળથી શ્રાદ્ધજન પરલોકગત પિતૃઓને પહોંચાડું હોવાથી મહા-
 લયમાં ધર્મપિંડ આપવાનો કહેલો છે અને તેની પ્રાર્થના એવા પ્રકારની કરવામાં આવે છે કે, -જે
 અમારા વંશમાં પિતૃઓ અસ્તિથી દમ્બ યથા હોય અથવા નં યથા હોય તથા જેઓનાં નામ ગોત્ર
 મારા બળવામાં ન હોય તેવા પિતૃઓને ઉદ્દેશીને આ ધર્મપિંડ અર્પણ કરું છું જે તે તે પિતૃઓને
 પ્રાપ્ત થાયો. હિન્દુસંસ્કૃતિ પિતૃસંક્રિયામાટે કેટલી સફલાપના બતાવી રહી છે તે આથી સ્પષ્ટ થાય
 છે. જે પિતૃઓ પોતાના અન્તિમ શયણપર્ષત પુનાદિકની મૃત્તા રાખના અને ઉત્કર્ષની ઇચ્છા રાખતા
 હતા તેઓને ઉદ્દેશીને વર્ષમાં એક એ વખત જે પુત્રો પિતૃતૃત્યર્થ શ્રાદ્ધક્રિયા કરતા નથી તેવા
 કૃતમ્પુત્રોમાં પોતાના સમાજની સેવાની અને દેશસેવાની આરા રાખવી એ તદ્દન નિર્ચયજન છે.

પરમપિતૃલક્ષ મર્્યાનાપુરુષોત્તમ જમવાન્ રામચંદ્રએ ઓઘાવાસીઓને વનમાં જતી વખતે
 કહ્યું હતું કે-अष्टष्ट यो यश्च भयेष्वरक्षोद्यः सर्वदास्मानपुपत्स्वपोषम् । महोपकारस्य
 किमस्ति तस्य तुच्छेन यानेन यनेऽस्य मोक्षः ॥ વિદ્યુત્ત્વળાશં સ ચરં પ્રનષ્ટો યદ્વોર્ષશોવં
 ત્વળયદ્વિશુષ્કઃ । અર્થે હુરાયે કિમુત પ્રવાસે ન શાસને વાસ્થિત યો ગુરુણામ્ ॥ જે

ઉત્પન્ન કર્યો, અનેક જગ્યામાંથી રક્ષણ કર્યું, અને અનેક પ્રકારે પોતાણ કર્યું, એવા મોટા ઉપકારમાંથી એક તુચ્છ વનજમનથી છૂટી શકાય છે? નથી છૂટી શકાતું; વનપ્રવાસ તો સામાન્ય બાબત છે પણ અત્યંત કઠિણ કાર્ય કરવાની આજ્ઞા પિતાએ કરેલી હોય, અને તેનું પાલન પશુ જેને પુત્ર ન કરી શકે તો તેવા પુત્રે સૂઝી ઘાસની માફક અગર જલદી નાશ પામનારી વિજગાની માફક નાશ પામવું એ શ્રેષ્ઠ છે, પરંતુ સસારમાં પોતાનું કલકિત મુખ બતાવવું ઉચિત નથી.

જેવી રીતે હવિત પિતૃઓ પોતાના પુત્રાદિ સંતાનોના ઉત્કર્ષની ઇચ્છા રાખે છે, તેવીજ રીતે પરલોકાગત પિતૃઓ પણ પોતાના પુત્રાદિ સંતાનોના અભ્યુદયને ઇચ્છે છે. તથા શ્રાદ્ધાદિ કર્મથી પ્રસન્ન થઈને અનેક પ્રકારનો વૈશવ પણ આપે છે. આયુઃ પ્રજાં ધનં વિદ્યાં સ્વર્ગં મોક્ષં સુખાનિ ચ । પ્રયચ્છન્તિ તથા રાજ્યં પિતરઃ શ્રાદ્ધતર્પિતાઃ શ્રાદ્ધમાં અર્પણ કરેલા અન્નાદિ પદાર્થોથી તૃપ્ત થયેલા પિતૃઓ શ્રાદ્ધક્રિયા કરનાર પુત્રાદિકને આયુષ્ય પ્રગ્ન ધન વિદ્યા સ્વર્ગપ્રાપ્તિ રાજ્ય અને તેવાં અનેક પ્રકારનાં મુખો આપે છે, અને હવટે મોક્ષ પણ આપે છે. આ શ્રાદ્ધક્રિયામાં જે શ્રાદ્ધણેને નિમંત્રણ કરવાનું હોય તે શ્રાદ્ધણે પણ વેદશાસ્ત્રને જાણનારા હોય તેવાઓને નિમંત્રણ કરવું જોઈએ નામ માત્રના શ્રાદ્ધણેનું શ્રાદ્ધમાં અર્ચન કરવાથી કંઈ પણ અર્થ સરતો નથી. મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે, યથેચિણે વૌજમુખ્યા, ન વન્તા લભતે ફલમ્ ॥ તથાનુંચે દ્વિચા ન દાતા લભતે ફલમ્ । જેમ કાઈ ખેડુત ઉપર જમિનમાં બીજ વાવીને કંઈ પણ ફળ નથી શકતો નથી, એ પ્રમાણે અવિદ્વાન્ અનધિકારી શ્રાદ્ધણે શ્રાદ્ધનું દાન આપીને દાતા (દાન દાતા) કંઈ પણ ફલ મેળવી શકતો નથી,

આ ઉપરાંત શ્રાદ્ધ કર્તાને પાળવાના નિયમો તથા શ્રાદ્ધમાં આનંદિત શ્રાદ્ધણેને પાળવાના યમો અનેક છે. અને તે બધાય નિયમો પ્રમાણે વર્તીને કરવામાં આવેલી શ્રાદ્ધ ક્રિયાથી પિતૃઓની પિત અને તે દ્વારાએ શાઓકા ફલ અગામર મલી શકે તેમાં જરા પશુ સંદેહ નથી. હિન્દુ પ્રગતું ફલાગ્ય તો એ છે કે જ્યાં ઐદિક આયુષ્યિક (આ લોક અને પરલોક)ના અભ્યુદયને માટે પરમ શુભિક મહર્ષિઓએ અન્નાદિ અપૌરુષેય અને ગૃહતત્વવાળા જ્ઞાનનિધિ વેદમાંથી ઉદ્ધાર કરીને અનેક યોગી માર્ગો સરળતાથી બતાવી દીધા છે. જ્યાં હિન્દુ ન ચેત્તે તસ્ય મુસૂર્યેરિવ મેષજમ્ નું અવસાન નજીક આવી પહોંચ્યું હોય તેને ઔષધ પેટે દિતકારક ઉપદેશ રચતો નથી. એ ન્યાયે આર્ગે ગમન કરીને વિનાશ પામે તે પોતાના પૂર્વ જન્મના દુષ્કર્મોનુંજ ફલ છે. પરમાત્મા દુઃખી રતવર્ષીય મનને સફળુદ્ધિ આપે. રક્તિ

— જય જનની —

(કૌશિકરામ વિમ્બહરામ મહેતા)

રાગ—ધનાશ્રી

તારો જય જયકાર, જનની! તારો જય જયકાર;—

ધ્રુવ૦

ધમ કસુબી તુજ ફરકી રહી, જગ અંદર ને બહાર—

જનની૦

ઋષિવર મુનિવર કદિ નવ પામ્યા, તુજ શુભગણનો પાર—

જનની૦

૩૫ ઉમાતું ધરી તેં હરને, અર્પિ વિશ્રુતિ અપાર—	જનની૦
સક્ષ્મીરૂપે લાગન તુજ કરીને, હરિ પાળે સંસાર—	જનની૦
વાણીરૂપે તેં દીધો વિધિને, સર્જનનો અધિકાર—	જનની૦
તુજ સત્તા વિશ્વ પત્ર ન હાલે, તું વિશ્વ જગ નિઃસાર—	જનની૦
તુજ જ્યોતિથી જગમાં ઉજળાં, કરતાં નર ને નાર—	જનની૦
રાગે જો તું અખિતેશ્વરી તો, સંકટનો શો ભાર—	જનની૦
તુજ પદ-મસ્તી કરતી સસ્તી, મુરખતિ પદવી હજાર—	જનની૦
તુજ મંગલ દારથે વસી માડી! સિદ્ધિ અપરંપાર—	જનની૦
અમીદૃષ્ટિથી નિહાળી તુજ મુન, સર્વ વિપત્તિ વિદાર—	જનની૦
દાસ છું તારા ચરણકમલનો, સંસૃતિપાર ઉતાર—	જનની૦

પરમ આરાધ્ય શ્રીસદગુરુપરમાત્મમહાશક્તિ પૂર્ણ- પરમેશ્વરી શ્રીમાજીશ્રીનું ઉત્તરાર્ચન

શ્રીશ્રેષ્ઠસાધકઅધિકારિવર્ગના તરણનારણ્ય પરમ સમર્થ સદ્ગુરુ પરમાત્મા શ્રીમન્તસિદ્ધા-
ચાર્ય ભગવાનનાં અપરમૂર્તિ વાત્સલ્યપ્રતિમા સાધકાન્નનાં લીલાતનુના તિરોભાવથી સકલ સાધક
સમુદાય પોતાનાં માતાના વિયોગ દુઃખે પરિભ્રમિત છે આપછંથીના સ્વરૂપાવસ્થાન પછી આ સાધક
વર્ગ પરમ કરુણામયી એ સાધકાન્નના અભયમુખશ્યાસમાન પરમપુત્રીત અંકમાં અલૌકિક
પુષ્ટિપ્રિ પામી ઉઠ્યો છે-કૃપા કામ્યો છે. તે સકળ વિશ્વવિદારિણી પરમ કલ્યાણકારિણી પરમાન્માનો
લીલાવિગ્રહ તેમના અધિકાનરૂપ આપણા સર્વસ્વ આપછંથીના પરાતપર સત્સિત્તમુદ્દસ્વરૂપમાં
વિલીન થવાથી સાધક વર્ગ કોઇ અનિર્વાચ્ય કરુણરસમહોદધિમાં નિમગ્ન ન કરી રહ્યો છે કે જે મહાક્ષીર-
સાગરમાં શ્રીમાતૃશ્રીચરણોના વિયોગ તે એજ શ્રીચરણોના સાક્ષાત્કાર છે।

આ કાલિકાલના પ્રથમ ચરણમાં ઉગ્મતા વિદારો વૈમલ્ય અને નવકુતૂહલના પ્રવાહ સામે
સનાતન શ્રુતિસ્મૃતિપુગણુતંત્રપ્રતિપાદિત હિન્દુ ધર્મના સંરક્ષણ માટે સદુપદેશના પ્રચારના અર્થે
અમારા શ્રેષ્ઠેષ્ઠ સદ્ગુરુ પરમાત્મા આ જૂલોકનાં ભારતવર્ષમાં પ્લાહલ્યક્રમમાં આપિર્ભાવ પામ્યા. એ
પરાતપર પ્રભુઓનાં અવતારાવૃક્ષમાં સદૃશ્ય આરંભી મહાસક્તિરૂપે પરમવત્સલતાથી સ્વકાર્યભાગનું માણશ્રીએ
લોકોત્તર આદર્શરૂપ નિર્દલ્ય કીધું છે. પરમ પુત્રીત સદાચરણનું યથાર્થ આદર્શજૂત અનુકરન,
શ્રીઆચાર્યવંશના અસ્તિત્વનું પ્રવર્ધન, તથા શ્રી શ્રેષ્ઠસાધક અધિકારિ વર્ગના ગૌરવનું રક્ષણ
તેમજ વર્ગને શ્રીસુરેશ્વરાચાર્ય ભગવાનના અસિત્તેરડે સત્તાય રાખવાનું અતિ મહત્ત્વનું કાર્યસાધન,
-એ કર્તવ્યચરિત્રે સિદ્ધ કરીને-શ્રીમાતૃશ્રીચરણે સાધકવર્ગ ઉપર તેમજ સદ્ધર્મગ્રેમી પ્રજાસમસ્ત!
ઉપર અકથ્ય ઉપકાર કર્યો છે.

આ વર્ષમાં શ્રે. સા. અ. વર્ષ ઉપર અણુચિન્તની આપત્તિનો પ્રપાત થયો, તે પૂજ્યપાંદે-
આચાર્યવર્ધ શ્રીમદુપેન્દ્ર ભગવાનના સ્વરૂપરચનાનો અતિકર હતો. આ આઘાત વજ્ર સમાન હતો અને,

ઉત્પન્ન કર્યો, અનેક જગ્યામાંથી રક્ત્ય કર્યું, અને અનેક પ્રકારે પેપલ્ય કર્યું, એવા મોટા ઉપકારમાંથી એક તુચ્છ વનજમનથી છૂટી શકાય છે? નથી છૂટી શકાતું; વનપ્રવાસ તો સામાન્ય બાબત છે પણ અત્યન્ત કષ્ટિય કાર્ય કરવાની આરા પિતાએ કરેલી હોય, અને તેનું પાલન પણ જે પુત્ર ન કરી શકે તો તેવા પુત્રે સૂઝી ઘાસની માફક અગર જલદી નાશ પામનારી વિજગીની માફક નાશ પામતું એ શ્રેષ્ઠ છે, પરંતુ સસારમાં પોતાનું કલકિત મુખ બતાવવું ઉચિત નથી.

જેવી રીતે જીવિત પિતૃએ પોતાના પુત્રાદિ સંતાનોના ઉત્કર્ષની પ્રયત્ન રાખે છે, તેવીજ રીતે પરલોકગત પિતૃએ પણ પોતાના પુત્રાદિ સંતાનોના અભ્યુદયને પ્રયત્ન છે. તથા શ્રાદ્ધાદિ કર્મથી પ્રસન્ન થઈને અનેક પ્રકારનો વૈભવ પણ આપે છે. આયુઃ ધર્મો ધનં વિદ્યાં સ્વર્ગં મોક્ષં સુખાનિ ચ । પ્રયચ્છન્તિ તથા રાજ્યં પિતરઃ શ્રાદ્ધતર્પિતાઃ શ્રાદ્ધમાં અર્પણ કરેલા અન્નાદિ પદાર્થોથી તૃપ્ત થયેલા પિતૃએ શ્રાદ્ધક્રિયા કરનાર પુત્રાદિને આયુષ્ય પ્રાપ્ત ધન વિદ્યા સ્વર્ગપ્રાપ્તિ રાજ્ય અને તેવાં અનેક પ્રકારનાં સુખો આપે છે, અને છેવટે મોક્ષ પણ આપે છે. આ શ્રાદ્ધક્રિયામાં જે બ્રાહ્મણોને નિમંત્રણ કરવાનું હોય તે બ્રાહ્મણો પણ વેદશાસ્ત્રને જાણનારા હોય તેવાઓને નિમંત્રણ કરવું જોઈએ નામ માત્રના બ્રાહ્મણોનું શ્રાદ્ધમાં અર્ચન કરવાથી કંઈ પણ અર્થ સરતો નથી. મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે, યથેચ્છિં વૌજમુજવા, ન વપ્તા લભતે ફલમ્ ॥ તથાનૃચે હવિર્દત્વા ન દાતા લભતે ફલમ્ । જેમ કાંઈ બેકુત ઉપર જમિનમાં બીજ વાગીને કંઈ પણ ફળ પામી શકતો નથી, એ પ્રમાણે અધિકાર અધિકારી બ્રાહ્મણને શ્રાદ્ધનું દાન આપીને દાતા (દાન આપનાર) કંઈ પણ ફળ મેળવી શકતો નથી,

આ ઉપરાંત શ્રાદ્ધ કર્તાને પાળવાના નિયમો તથા શ્રાદ્ધમાં આમંત્રિત બ્રાહ્મણોને પાળવાના નિયમો અનેક છે. અને તે બધાય નિયમો પ્રમાણે વર્તીને કરવાનાં આવેલી શ્રાદ્ધ ક્રિયાથી પિતૃઓની પિતિ અને તે દ્વારાએ શાઓકા ફલ અરાખર મલી શકે તેમાં જરા પણ સંદેહ નથી. હિન્દુ પ્રભુનું દેહાગ્ય તો એ છે કે જ્યાં ઐદિક આમુખિક (આ લોક અને પરલોક)ના અભ્યુદયને માટે પગમ રુણિક મહર્ષિઓએ અત્તાદિ અર્પણેય અને ગૃહતત્ત્વપાળા જ્ઞાનનિધિ વેદમાંથી ઉદ્ધાર કરીને અનેક પયોગી માર્ગો સરળતાથી બતાવી દીધા છે. જ્યાં દિત્ત ન રોચતે તસ્ય મુમૂર્ષોરિવ મેષજમ્ નું અવસાન નજીક આવી પહોંચ્યું હોય તેને ઔપચ પેઠે દિત્તશરક ઉપદેશ રચ્યો નથી. એ ન્યાયે માર્ગો ગમન કરીને વિનાશ પામે તે પોતાના પૂર્વ જન્મના દુષ્કર્મોનુંજ ફલ છે. પરમાત્મા દુઃખી તતવર્ષાઈ મનને સફળુદિ આપે. રતિ

— જય જનની —

(કોશિકરામ વિખનહરામ મહેતા)

રાગ—ધનાશ્રી

તારો જય જયકાર, જનની! તારો જય જયકાર;—
ધમ કસુંબી તુજ ફરકી રહી, જમ અંકર ને બહાર—
ઋષિવર મુનિવર કદિ નવ પામ્યા, તુજ શુભગુણો પાર—

ધ્રુવ
જનની
જનની

જ્યા સદ્ગુરુ સચ્ચિદાનંદ, જ્યાગુરુ નૃસિંહ પરમાનંદ-એ ધુનથી નિર્ણીત કાર્યક્રમનો પ્રારંભ, ક્રીષ્ણ; તે પછી સાંધક રત્ન શ્રીમુત જન્મનાદાસ મંગાદાસ મહેતાએ પોતાના હૃદયોદ્ગાર, અક્તિમાવ અને માછશ્રીનાં પોતાનાં 'પર વાતસ્ય અને વિશ્વાસનો દ્યોતક ભાવભીનો પ્રાસ્તાવિક ઉલ્લેખરૂપ એક સવિસ્તાર લેખ વાંચ્યો હતો. તેમાં કૃપામયી માછશ્રીનાં ઐતીહાસિક વાતસ્ય, તપશ્વર્ચાચરણ, ત્યાગ, અપ્રમાદયુક્ત પરિશ્રમપરાયણતા, પગેરે ગુણોનું સ્વાનુભૂત વર્ણન કર્યું હતું, તથા શ્રીચરણો સાચેતો પોતાના કુટુંબનો ચિરપરિચય દર્શાવ્યો હતો, અને અનન્ય સેવા ભાવિની પરમસાધવી સાધિકારત્ન શ્રી ચંદુબહેને કરેલી ધન્યવાદાર્થ માછશ્રીની સેવાનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો, જે સર્વમાન્ય હતો. સાંધક બંધુ શ્રીભાષાલાલની પણ સેવા નેવીજ પ્રશસ્ત્ય જણાવી હતી. તેમની સેવાભક્તિ આપછશ્રીના પરમ ભક્ત ઉદારચરિત સાધકવર્ધ સ્વરૂપાવસ્થિત શ્રીનાથજીભાષનાં સંતાનોને અનુરૂપજ છે.

ત્યારબાદ સાક્ષરવર્ધ સાધકરત્ન શ્રી કૌશિકગમભાષ્યએ માછએશ્રીને હંમેશ આપછશ્રીની વેદ વાણીરૂપ ભજનો પર જે અનન્ય શ્રવણપ્રેમ હતો તે શ્રી નૃસિંહવાણી વિદ્યાસમાંથી ભજનો ભાવપ્રવાહ અને એકાગ્રતા પૂર્વક ગાયાં હતાં; પરમશાન્તિમાં સાધકવર્ગ તેના શ્રવણથી નિમજ્જન કરી રહ્યો હતો. તે ઉપર પંડિતજી શ્રીજગન્નાથે આપછશ્રીચરિત "જગજગનીરે"-એ પદ સ્વાભાવિક મધુર સ્વરે ગાઇને ભક્તિરસતી હેલી વરસાવી હતી;

પછી આરતિ અને પુષ્પાંજલિના વિધિ યથ રહ્યા પછી સવારના સમયનો કાર્યક્રમ સમાપ્ત થયો હતો.

પછી મધ્યાહ્ને પ્રસાદ લેઈ આરામ લીધા પછી સાંધકોને સર્વ સાધકસમાજ એકઠો થયો ત્યારે આરંભમાં શ્રી પૂજ્યપાદ શ્રીમુરેશ્વરગચાઈ ભગવાને " ઉત્તરાર્ચનના ઉદ્દેશ " વિષે એકમીમાંસાપૂર્ણ પ્રવચનલેખ વાંચ્યો હતો જે નીચે પ્રમાણે છે:—

॥ ૐ સ્ત્રી ॥

શ્રીસદ્ ગુરવે પરમાત્મને નમઃ

શ્રદ્ધાંજલિ.

(પૂ. પા. શ્રી મુરેશ્વરગચાઈ ભગવાનનું પ્રવચન)

હાહરે

મન વાણી ને કાયદી, કર્મ સાહ્યાંગ પ્રણામ;
જનની ! શિશુ જનનાં, તમે સદૈવ પૂરણ કામ.

અદ્વાલભક્તિસમન્વિત પ્રિય બંધુઓ અને ભાગિનીઓ !

આપ સર્વ અમારાં તથા આ વર્ગના પૂજ્યતમ શ્રીમુરેશ્વરજી માછશ્રીના ઉત્તરાર્ચન નિમિત્તે અંતરના પૂજ્યભાવસંવિત આત્મે આ સ્થળે એકત્ર થયા છો તે આપ સર્વની આ કુટુંબ પ્રત્યેની સદ્વૃત્તિનું મૂલ્યક હોઈ અમને આપ્યાંસનરૂપે યષ્ટ પડે છે. થોડા સમય પૂર્વે આપણા ભક્તવત્સલ

પ. પૂ. બ્રમણાન્તરીના સ્વસ્ત્યરૂપસમન્વિતો વિદ્ય સાક્ષી રહ્યો છે તેવામાં પણ પ્રયોગવિષય અંતઃકરમવાળા અને પરમ ઈશ્વરી શ્રીમાદ્વૈતીએ પણ પોતાના શરીરનો ઉત્સર્ગ કરવાથી ધિરજન વિરોધા ધમ્મ મળ્યા છીએ. છતાં પણ શ્રીમદ્વાનુમદથી પ. પૂ. શ્રીદેવશ્રી વિરાજે છે એ એક શાન્તિનું સ્થાન છે. આ વર્મના બંધુઓની શ્રદ્ધાભક્તિ તથા અન્ય સંભળવર્મનો પ્રેમ નિરાંતર પ્રગ્ભવી છે. પરમાત્મા આપ સર્વને આ સદ્ભાવનું કુળ રૂપ અર્પે એવી આ અંતઃકરમની ઇચ્છા છે.

આપણા ધર્મ પ્રમાણ, શાસ્ત્રાનુસાર દેવવિષય પછી તે પરલોકવાસીના વાદનો ઉત્તરાર્થિકા કરે છે તેનું કારણ શ્રીમદ્વાનુમદથી જણાય છે કે- જે દયાદશાદરૂપ ઉત્તરાર્થિકા કરવામાં આવે છે, તેથી તે મન મનુષ્યનો વાતનાદંદ બંધાય છે. આ દયાદશાદરૂપ અપાતા સૌજન વિદ્યથી વાતનાદંદ બંધાય છે, અને તેવો વચ્ચાનના બંધનના પછી તે પ્રાણીની મનિ તેના ક્ષમાનુસાર આમળ થાય છે. કૌટિલિ નિયમાનુસાર આ ક્રિયા તો કરવામાં આવી છે, એટલે 'ઉત્તરાર્થન' ની અમલ શી? એવી મંદ્રા દ્વાર અન્ય કોઈને થતા જામે એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ આખર આ 'ઉત્તરાર્થન' સકારણ, આવશ્યક તથા શાસ્ત્રાનુસાર છે એ નિદ્ધ થઈ રહે તેથી વાત છે.

હવે એ શંકા રહે છે કે--જો આત્માઓને દક્ષિણ દ્વારે જવાનું નથી અને યાતના દેહ લેવાનો નથી તેવા માટે શ્વાહાદિ શ્રાદ્ધાત્મી અગત્ય શી?

આ શંકાના સમાધાન માટે એટલું જ વિચારવું ખસ યોગ્ય કે આપણે મરનાર પ્રાણીનાં ભોજન શક્ય એ તેવાં કર્મો જાણીએ છીએ, પરંતુ તે પ્રાણીના ગુણ કર્મોને જાણતા નથી. તેથી જાતે યાતનાદેહ લેવો પડશે અને જાતે તે દેહ નહિ લેવો પડે એ આપણે જાણી શકતા નથી. તેથી એક સામાન્ય નિયમ તરીકે આ શ્રાદ્ધાદિ ક્રિયા પ્રેતરૂપમાં જણાવ્યા પ્રમાણે કરી આપણી તે મનુષ્ય પ્રત્યેની ફરજ જાળવીએ છીએ. જો આ ઉત્તરક્રિયા કરનાર સર્વજ્ઞ હોય અને જાણી લે કે તે ગત જીવની કર્મસંપત્તિ અમુક પ્રકારની હોય ત્યારે આપનારી છે, તેથી તે શ્રાદ્ધાદિ ન કરે તો તે જીવને હાનિ ન થાય એ સત્ય છે તેમ જતાં સર્વજ્ઞ મહાપુરુષો, અરે અવતારિક પુરુષો પણ એ શાસ્ત્રોક્ત અને શિષ્ટાયરિત ક્રિયાઓ કરે જ છે. શ્રીરામાદિક અવતારી પુરુષોએ પણ એ સર્વ ક્રિયા કર્યાનું આપણાં ધર્મપુસ્તકોમાંથી મળી આવે છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે પણ ગાથું છે કે જો હું કર્મ ન કરું તો બીજાઓ પણ કર્મ ન કરે અને પાપમાં પડે, તેથી શ્રીકૃષ્ણે જો કરે તે ભોજન બીજાઓ તેને અનુસરે, તેટલા માટે શ્રી રામચંદ્રજીએ પણ વનવાસ કે બન્યાં કર્યું સાધન મળવાનો સંભવ નહિ તેના ધ્યાનમાં પણ પિતાનું શ્રાદ્ધ અન્ય જનોને બોધ આપવા ખાતર કર્યું. આથી જણાશે કે--સર્વજ્ઞ મહાપુરુષો પણ નિષ્કામપણે અન્યને બોધ આપવાના હેતુથી દેટલીક ક્રિયા અગ્રદ્યૂતક પણ કરે તેમાં આશ્ચર્ય જેવું નથી. તે ગત જીવનો યાતનાદેહ ન થવાનો હોય તો પણ તે કર્મના દેવતાઓ (કંઈ નહિ તો મર્ધાધનિર્વાહક દેવતાઓ) પણ પ્રસન્ન થાય છે અને શ્રેયસ તથા નિઃશ્રેયસની વૃદ્ધિ કરે છે.

આ અનાદિ સિદ્ધ નિયમને અનુસરીને આપણે શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપ માહાશ્રીનું ઉત્તરાર્ચન શ્રદ્ધા ભક્તિપૂર્વક કરી કૃતાર્થ થઈએ.

પરમ પૂજ્ય માહાશ્રી આપણા શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનું જ સ્વરૂપ છે, અને તપ, ત્યાગ અને ધૈર્યવતી પ્રતિમા છે. આ લોકમાં ઉત્તમોત્તમ અભ્યુદય, પારલૌકિક શ્રેયસ તથા અલૌકિક નિઃશ્રેયસનું ધન કરવાની શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની મુગ્ધાશક્તિ તેઓશ્રી આપણું સર્વનું પરમ વિશ્વાસસ્થાન છે. ઓ શાન્તિ શાન્તિ શાન્તિ

તે પછી શ્રી કૌશિકગમભાષ્યએ શક્તિ શક્તિમાનનો-અભેદ અને અન્યોન્ય સહકાર દર્શાવ્યો હતો. અને માહત્રીના સૌભાગ્યમય જીવનની તથા પેરાઅયાગતપોમય જીવનની- દીવાનું સ્વરૂપ આલેખી પદ્મ સતી શ્રીમહામાયા માહત્રીની અનિર્વચનીય શક્તિઓના સ્વરૂપનું દિગ્દર્શન કરાવ્યું હતું શ્રી જગન્નાથ પંડિતે માહત્રીની તપશ્ચર્યાનો પોતાનો અનુભવ કર્યો તથા પોતાના કુટુંબપર માહત્રીની કરી મમતા હતી તે દર્શાવ્યું હતું. પછી શ્રી દલપતગુપ્ત પુરાણીએ શ્રી ઉપેન્દ્રાચાર્ય ભગવાનની માતૃભક્તિનો હૃદયસ્પર્શી ઉલ્લેખ કર્યો હતો. તે પછી દિવાલક ઉપ્યુદિ કલેકર સાધકચર્ચ શ્રી કૌશિકભાષ્યે માહત્રીનો વિશેષ પરિચય પોતાને ન હોવાનું જણાવી છેષ્ટ શ્રી ઉપેન્દ્રાચાર્ય ભગવાનની છેલ્લા અરસાની સ્વચક્ર ક્રિયાઓ અને પૂજ્ય માહત્રીએ શ્રી સુરેશ્વર ભગવાનની અભિષેક કરાવી જે સંકેત સામ્યે તેનો એકવાક્યતા કરી માહત્રીની સર્વજ્ઞતા વિશે ઉલ્લેખ કર્યો હતો. તે પછી અં. સૌં. શ્રી. ધાન્તા બહેને માહત્રીના શાન્ત, વાતસલ્યવાન, પદોપકારી સ્વભાવની સ્તુતિ કરવા સાથે તેઓશ્રીની વચનસિદ્ધિનો એક દાખલો આપ્યો અને મહાશ્વર કહે પોતાનું વક્તવ્ય પૂર્ણ કર્યું. પછી સાધક બંધુશ્રી હિમતલાલ બાઈએ પણ માહત્રીના દયાળુ સ્વભાવના સંદેશરૂપે ઉલ્લેખી પોતાની બાવાંજલિ સમર્પી હતી. શ્રી વિષ્ણુપ્રસાદ મગધુકરે સાધક નલિ પણ સાધકપુનઃકથા એક સામાન્ય દૃષ્ટિએ પણ માહત્રીના જીવનની પવિત્ર ભાવના વર્ણવી પૂજ્યભાવ દર્શાવ્યો. સાધકકટક સંધર્મીએ માહત્રીને બાપહત્રીનાં સંપૂર્ણ ઋણરૂપે સ્તનાં અને કૌટોન્દ્રપ્રભુના પ્રાકટ્ય પછી મેના સહધી પ્રથમ દર્શન કરનાર અને માહત્રીને તે પ્રસંગે મેનાં માદાને ઘેર લાવી ત્યાં સ્નાન, ભોજન અને વિશ્રામ કરાવી પાછાં દેનમાં પડાદરે વિદાય લેવાની સેવા બાપહત્રીનો પત્રદાર આજા થયા પ્રમાણે બગનવાનું મહાભાગ પોતાને પ્રાપ્ત થયાનું જણાવ્યું હતું. પૂજ્ય માહત્રી અને શ્રીભારતીદેવી એ બાપહત્રીએ શ્રીભક્તિનીશ્રીપાલુમાં દર્શાવેલા શીર્ષમંતા મૂર્તિમાન ઉપદેશરૂપ હતાં એમ જણાવો બાપહત્રીના ધર્મસંસ્થાપનરૂપ અરનાર- અને માહત્રીએ પૂર્ણતાએ પહોંચાડ્યું તેથી બાપહત્રીનાં સંપૂર્ણ શક્તિ નરીકે ઉપસંદારમાં દર્શનરૂપે અર્પણ કરી હતી.

વ્યાખ્યાનોની સમાપ્તિ થયે સંગ્રામરૂપે પદ્મ પૂજ્ય શ્રીભગવંતીદેવીરચિત “જગ્મગાન” નું પ્રભાવશાલી પદ્ય આરંભમાં ગાયું હતું. પરમપૂજ્યપાદ શ્રીસુરેશ્વરાચાર્યભગવાને થોડોક સમય માહત્રીની ધુન કરાવી પછી વિવિધ મુંદર ગાલો આ પ્રસંગે રચેલાં નવાં ગાવામાં આવ્યાં. અતે સમર્થ શ્રીઉપેન્દ્રાચાર્યભગવાનનું રચેલું “જય જય જગપતિ, જય મહામાયા” એ પદ પંકે આજનો પુણ્યકાર્યક્રમ સમાપ્ત કરવામાં આવ્યો.

ત્યારબાદ સર્વ સાધકવર્ગ શ્રીહૃદયનુંઓ પ્રત્યે ભક્તિભાવપૂર્ણ હૃદયે પાનપોતાને રચ્યો વિદાય થયા.

શ્રીમહાકાલના ઉપાસકોને

શ્રી મહાકાળના પ્રકટ થવાથી સન્નિવૃત્તો તરફથી તે મારે પ્રસન્નતાના, સતોષના તેમજ તેની પ્રસન્નતાના ઉદ્દેશોના અનેક પત્રો આવે છે. કેટલાક એવું બારપૂર્વક લખે છે કે શ્રીમાન મોસ્તર સાહેબના સમયમાં જે પ્રકારનું લેખન વાંચન તેમાં આવતું હતું તે પ્રકારનું લેખન વાંચન આવે તેવી ખાસ કાળજી રાખશે. આ સર્વ અધુરોને વિનંતિ કે તંત્રીશ્રી તેમજ તેના પ્રકટ થવામાં સહાનુભૂતિ ધરાવનારાઓની એવીજ ઇચ્છા છે. વિનિષ્ઠતાથી તેને સહુઆરવાની વૃત્તિ છે તેમજ મિત્ર રુચિદિલોકઃ એ ન્યાયે સર્વની રુચિને પોષે અને પ્રથમ જેટલોજ તેનો પ્રચાર થાય એવી અભિપ્રાય કમેકમે શ્રીમહાકાળ લગવાનું પૂર્ણ કરશે એવી અમને આગ્રહ છે. પરંતુ તેના મહાનુભાવો અને અધુરો સાથે સાથે જાણવવાની અમને આવશ્યકતા લાગે છે કે આ જગતની અંદર શત વસ્તુ જેમ પાછી આવતી નથી તેમજ શત પ્રકારની લેખન સામગ્રી, પણ પ્રાપ્ત થતી નથી. આ એક સનાતન સંત્ય છે. ગમે તો તેથી અદિયાતી કે તેથી ઉતરતી લેખનસામગ્રી દૃષ્ટિએ પડે, પરંતુ તેજ પ્રકારની સામગ્રી પુનઃ દૃષ્ટિગોચર લાગેજ થઈ શકે છે. ઋષિમુનિઓએ ઉપનિષદો રચ્યાં છે, તેમાં પણ લેખનશૈલી કે વિચાર સરળી એકઠીજગતથી મિલન પડે છે. શ્રી વ્યાસે પુરાણો લખ્યાં તેવાં પુરાણો અન્ય કાલ લખી શક્યું નથી. જે કવિઓ થઈ ગયા તેમના જેવીજ કાવ્યશક્તિ ધરાવનારા અન્ય થયાં નથી. તેથી જન્મંત કવિઓ થયાં દશે. કાવિસાહબ શાકુતમ નાટક જેવું ભાવવાહી એક પણ નાટક સંસ્કૃતમાં જ થયું નથી. જેમ જેમ સમયનું ફેરાર થતું જાય છે તેમ તેમ લેખન પદ્ધતિ અને વિચાર સંરણીનું ફેરાર પણ થતું જાય છે. શ્રીમાન મોસ્તર સાહેબે સંયોગોવશાત્ અમુક પ્રકારનું લેખન વાંચન ગદ્યપદ્યમાં જન્મતાને આપ્યું, શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર લગ્યાંને પણ ઉત્તમ પ્રકારનાં પદ્યો, રસદર્શનો અને લેખોનું આસ્વાદન કરાવ્યું. પિતા કરતાં પુત્ર વધી ગયા એવા પણ ઉદ્દેશો કેટલાકના મુખમાંથી સ્વાભાવિક રીતે નિકળી ગયા. તેમ છતાં જે વિચારસરણી અને ભાવન શૈલીથી પરમકૃપાળુ શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીએ શ્રીમામિનીજીપણ તથા શ્રીસિદ્ધાન્તસિંહુનું સરસ્વતીદાન કર્યું છે તેના આગળના અગ્રકાંડો કે રત્નો લખવાનો પ્રયત્ન પણ કોઈથી યથાશક્યો નથી. અર્થાત્ અમુકજ પ્રકારના લેખો આમેદુજ આવશે તેનું કથન કરવું એ એક પ્રકારની ધૂણતાજ ગણાવ પરંતુ જેવા લેખો અને શૈલીથી આગળનાં મહાકાળ લોકપ્રિય થઈ પડ્યાં હતાં તેના લેખો અ શૈલીને આપણી સનાતન રીતિને અનુકૂળ રહીને, અનુસરવા અને વાચકદેહને તેનો લાભ આપવાની ત્રીજી તેમજ લખકમંડળ નફર પ્રયત્નવાન રહેશે.

શ્રીચંદ્રસાધકઅધિકારી વર્ગનું આ ફર હોવાથી તેમાં શ્રીચંદ્રસાધકવર્ગસંબંધી વિશેષ વિચાર, ઉક્ત વર્ગસંબંધી સંયોગોને લઈને અત્યાર સુધી રોકાયો છે. પરંતુ ઇતર સન્નિવૃત્તોને પણ પરંતુ વાંચન મળે ને ઉદ્દેશ પણ લક્ષમાં રાખવામાં આવ્યો છે. એવા સંયોગો વારંવાર આવવાનો સંભવ નથી, એટલે હવે પછી તો અધુર સર્વભોગ્ય લખાણ આવશે.

શ્રી મહાકાળના કેટલાક ઉપાસકોના નામ ઉમર ગયેલા ચાર અંકો પહોંચ્યો ગયા પછી પાંચમો અંક Not Known કે તેથી પોસ્ટની તોંધ સાથે પાછો આવેલ છે, તેથી સર્વે ઉપાસકોને વિનંતી કે તેઓ સ્થાનાંતર કરે કે ટુરેતજ અમને કે પોછને ખબર આપે તો તેમનું પત્ર તેમને યથાસમયે મળશે અને અત્રે પાછું નહિ આવે.

પ્રથમના અંકમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે ત્રણ અંકો વાંચી બોઈ ઉપાસક રહેવાની ઇચ્છા નહોતી તો એક કારકારા અમને તે પ્રમાણે જણાવવો જમ લેવો. તેમ છતાં કાંઈ કોઈએ એવા અંકની શરૂઆત લેવા ના પાડી છે, ગદ્યપદ્ય સન્નિવૃત્તો તો એવું જ નીકળી આવ્યા છે કે ચાર અંકની પ્રસાદી લેઈને પાંચમો અંકજ પાછો વાળ્યો છે. પસંદગીએ ત્રણ અંકજ જણાવ

હતા એટલે જે સુરોએ એ પ્રમાણે ક્યું નથી તેઓથી સલાકાળના એક વર્ષના તો ઉપાસક થયા છે એમજ સમજીને તેમના તિમિત યોદ્ધ વિગેરેનું અર્થ ધરવામાં આવે છે. તેથી આ હદો અંક મળતાં પોતાનો ઉપહાર (૩, ૨), મનીઓઈરથી મોઢલારી આપવાની કૃપા કરેલો આ હ અંક મળ્યા પછી પણ જેમને ઉપાસક રહેવાની પ્રત્યક્ષ ન હોય તે અધુઓ વ્યવસાયિક રીતે હ માસના (૩, ૧) ફરેલો એનાં મનીઓઈર કરી તેના કુપનમાં પછીના અકા નદિ મોઢલારીનું જાણવા તરફી લેશે. જે ઉપસાદોએ હજુ સુધી ઉપહાર ન પાડેલો હોય તે અધુઓ સત્વર પ્રાપ્તશે એવી તેમને વિનંતી છે. વી. પી. માં પોરદખાતાના નિયમ મુજબ અમુક દિવસ વિરાંત વી. પી. રોકાઈ ચકાવું નથી. તે દરમ્યાન ઉપાસક હારાર ગામ હોય કિંવા કોઈ કારખાસર અનુકૂળતા ન હોય તેથી તેમને અને પરિવારે ધીમકાકળને વિનાશરણ અગર વેકરી પડે છે. એટલે વી. પી. કરવું અમેરગુત્ય ગણતા નથી. તેમ છતાં જે આ હદો અંક પડેલો પછી ઉપહાર ન આવે તો અમારી અનિચ્છાએ પણ સાતમે અંક વી. પી. થી મોકલવો પડે, આવી અનિચ્છનીય રિયતિમાં અમને નદિ મૂકવાને મટેજ આરવી વિનંતી યોગ્ય ધારી છે.

મનુષ્યના સન્નિપાત જેવાં સ્વનાશનાં ૮ પૂર્વ ચિહ્નો

આરે મનુષ્યનો નાશ થવાનો હોય ત્યારે તેનામાં પ્રથમથી સન્નિપાત જેવાં ૮ ચિહ્નો જણાય છે એમ નીચેના શ્લોકો દર્શાવે છે:-

અર્થે પૂર્વનિમિત્તાનિ નરસ્ય ધિનશિષ્યતઃ ।
 બ્રાહ્મણાન્ પ્રથમં દ્વેષ્ટિ, બ્રાહ્મણૈશ્ચ વિરુષ્યતે ॥
 બ્રાહ્મણસ્વાનિ ચાદત્તે બ્રાહ્મણાંશ્ચ જિજ્ઞાંસતિ ।
 રમતે નિન્દવા. ચૈષાં. પ્રશંસાં. નામિનન્દતિ ॥
 નૈતાન્સ્મરતિ. કુત્યેપુ. યાચિતશ્ચાભ્યસ્યતિ ।
 પતાન્ દોવાન્ નરો વુદ્ધયેત્ વુદ્ધવા ચૈવ વિવર્જયેત્ ॥

પ્રથમ બ્રાહ્મણો નેકે દેવ કરી તેને યદા તદા બાંદે છે,
 બ્રાહ્મણો નેકે કિરોષ, મોરો વાદવિવાદ કે કથોડો કરે છે,
 બ્રાહ્મણની યાચણ, તેની વૃત્તિ કે દશ્યને દરખ કરે છે, કરાયે છે,
 બ્રાહ્મણો ઉપર ગુસ્સે ધર્મ તેમને મારી નાખવાની પ્રયત્ન કરે છે,
 બ્રાહ્મણની નિન્દા મોઢણી કરીને કે તેવા લેખો લખીને રાજી થાય છે,
 બ્રાહ્મણની શાસ્ત્ર કે કોઈ બક્ષા માણસો પ્રશંસા કરે તે તેને ગમતી નથી,
 બ્રાહ્મણ પ્રત્યે દેવને લીધે મુબાશુમ કર્મોમાં તેને નિર્મત્રણ દેતો નથી અને કાંઈએ
 દેવ હોય તો તેને મના કરે કરાયે છે,

કોઈ બ્રાહ્મણ પોતાના આંગણે કંઈ નાજર આવે તો તેને વકાઈથી નોંધે એમ
 અને તેને પૂછારી કરે છે.